

Pécsi Tudományegyetem

Történelem Doktori Program

Európa és a magyarság a 18-20. században Doktori Téma

Doktori értekezés

Ferkov Jakab

**A baranyai horvátok közművelődéstörténete a dualizmus korában
(1867-1918)**

Témavezető: Dr. Sokcsevits Dénes

Pécs, 2013

Tartalomjegyzék	Oldal
Tartalomjegyzék.....	2
I. Bevezetés	4
II. A horvát nép eredete, honfoglalása és államalapítása	8
III. A magyarországi horvátok	13
III.1. Betelepülésük	13
III.2. Az egyes etnikai csoportok betelepődése és földrajzi elhelyezkedése	15
IV. Művelődési helyzetük a XIX. sz. közepéig	32
IV.1. A boszniai ferencesek és elterjedésük Magyarországon	32
IV.2. A katolikus egyház és a ferencesek szerepe a magyarországi horvátok művelődéstörténetében, horvátok a népiskolákban	37
IV. 3. A magyarországi horvát értelmiség és fontosabb műveik	44
V. A baranyai horvátok demográfiai helyzetének alakulása és tájföldrajzi helyzetük	46
V.1. A baranyai horvátság demográfiai változásai 1880-1920 között	50
V. 2. A földművelő horvátság gazdasági alapjai a századfordulón Baranyában	72
V. 3. Gazdálkodási eredmények Baranyában a századfordulón	81
VI. Művelődési lehetőségeik	85
VI.1. A nemzetiségi törvény, az 1868. évi tanügyi törvény és az 1883. évi XXX. ún. középiskolai törvény	85
VI.2. Baranya népoktatása	104
VI. 3. Iskolaalapítások, iskolavagyon, iskolafenntartás és államosítási kísérletek Baranya megye településeiben	112
VI.3.1. Iskolafenntartás a Pécs és Mohács közti (A) táji csoportnál	120
VI.3.2. Iskolafenntartás a Duna-Drávát összekötő horvát-magyar nyelvhatár mentén (B) csoport	137
VI.3.3. Iskolafenntartás a Dráva mente C táji csoportnál	156
VI.4. Tanügyigazgatás, iskolaszékek, tanítók és a tanítói jövedelmek alakulása a megyében	182
VI.4.1. A) csoport (Pécs - Mohács közti táji csoport)	188
VI.4.2. B) csoport (Duna- Dráva közti folyosó, magyar - horvát nyelvhatár)	217
VI.4.3. C) csoport (Dráva menti tájcsoport)	252
VI.4.4. A három táji csoport tanítói fizetéseinek összehasonlítása	267
VI.4.5. Két tanító szakmai pályafutása	270

VI.5. Tantervek, tankönyvek, iskolai felszerelés, iskolába járás és az oktatás eredményei	284
VI.6. Ipari, kereskedelmi, közép- és felsőoktatás	306
VII. Egyleti élet	325
VIII. Vallási élet	341
IX. Nyelvi kérdés, asszimiláció	357
X. A baranyai dualizmuskori művelődéstörténet ismertebb horvát alakjai	384
Összegzés	390
Helynévmutató	401
Rövidítések	404
Felhasznált irodalom	405
Mellékletek	428

I. Bevezetés

Minden nemzeti közösség azonosítható a művelődéstörténeti jegyei alapján. Az oktatás- és művelődéstörténet közel azonos a kultúrtörténettel, annak igen fontos része és szorosan összefügg a vallással, politikával, esemény- és gazdaságtörténettel. Kultúrán jelen esetben a szubjektív fogékonyságok összességét, a közösség életét rendező szabályokat, a közösség társadalmilag megalkotott világképét értem. Különböző népek kulturális kapcsolatainak legmegfoghatóbb jelenségei a szellemi érintkezések és azok hatása. Szellemi mozgalmak, egyes korok ízlésbeli változásai egyik néptől a másikhoz legelőször a művelődés területén jutnak el, és mutathatók ki a legkönnyebben. Az átadó és átvevő szerepét az illető népek kultúrájának foka határozza meg, az érintkezéseket ugyanakkor nagyban elősegíthetik, vagy gátolhatják az egyes népek politikai kapcsolatai is.

Egy nemzet kultúrája általában közös, de nem minden esetben egységes. Az egységes politikai nemzetbe tartozó, de kisebbségben lévő nemzetiségek múltja, kulturális gyökerei többnyire eltérnek a többségi nemzet múltjától és gyökereitől, jövőkép tudatának kialakulását pedig nagyban befolyásolják a politikai események is. Az egységes nemzeti kultúra létrejöttét eredményező asszimilációs folyamatban, kimutatható a kisebbségek egyre nagyobb távolódása az anyanemzet kultúrájától és a teljes nyelvi beolvadáshoz vezető út minden fontos állomása. A többségi nemzetbe való integrációs hajlam vagy az asszimilációval szembeni ellenállás nem egyforma a kisebbségek között, sőt még a kisebbségeken belüli csoportok esetében is kimutathatók a különbségek. Mindkettő mértéke függ a nemzetállam politikájától, illetve a származási hely közelségétől és kisugárzásától, de az adott kisebbség értelmiségének irányultsága is meghatározó szerepet játszik. A természetes asszimiláció általában hosszabb, de békés folyamat, míg az erőszakos asszimiláció igen gyakran ellenkező hatást vált ki és a nacionalizmus kovászává válhat. Ilyen volt pl. II. József nyelvrendelete és Tisza Kálmán kormányának nyíltan magyarosító politikája.

A kisebbségek léte a többségi nemzetbe való beolvadás előtt egyfajta köztes lét. E köztes létben a két kultúra közötti közvetítő szerepét is betöltik, miközben a közvetítés egyben saját arculatuknak kialakulására is hatással van. Ezt a közvetítő szerepet Horvátország és Magyarország között, az időközben bekövetkezett kultúraváltásig a magyarországi horvátok töltötték be, illetve újra közvetítenek ma is.

A magyarországi horvátok történeti és néprajzi kutatása már régebben megkezdődött és e témákból kiváló munkák láttak napvilágot. Az Ausztriában élő gradistyei – más néven burgenlandi – horvátokról (ennek kapcsán a nyugat-magyarországi horvátokat is érintve) a horvátországi Mirko Valentić ad átfogó képet. A magyarországi és szlovákiai gradistyei horvátokról Tomislav Jelić és Željko Holjevac jelentetett meg közösen 2006-ban egy történeti, statisztikai könyvet. Itt szükséges megemlíteni Karagity Mihály nevét is, aki e népcsoport szellemi értékeire hívja fel a figyelmet, illetve az irodalom és tudomány terén kiváló munkát elért alkotók életpályáját mutatja be. Az ugyancsak horvátországi Vladimir Rem a sokácok identitásáról írt egy dolgozatot, melyben azt igyekszik bebizonyítani, hogy a sokácok mindig is a horvát néphez tartoztak. A Mura-menti horvátokról sorrendben elsőként Gönci Ferenc jelentetett meg egy igen kiváló monográfiát (1895), és mint könyve elején megjegyzi *”Hazánk eddigelé részletesen még nem ismert területének a horvátajkú népének a leírását tűzte ki feladatául...”*.¹ Ugyancsak meg kell említeni Kerecsényi Edit etnográfust is, aki szintén jó leírást ad e népcsoport anyagi kultúrájáról és történetéről. Többekkel közösen, Boros Gyevi László, Kiss Z. Géza és Márfi Attila jelentette meg a Dráva menti horvátokra vonatkozó kutatási eredményeit.² A közös kötetben ismertetik röviden a népcsoport történetét, földrajzi térségük gazdasági és kulturális sajátosságait, valamint gazdálkodási és kereskedelmi formáikat. Iskolai helyzetük alakulásáról Marin Mandić adott közre néhány rövidebb dolgozatot. A Duna menti ráchorvátok csoportjába tartozó Bática horvát lakosairól Fehér Zoltán írt monográfiát magyar nyelven.

Főleg történeti oldalról kutatja a magyarországi horvátokat (és részben a többi hazai déli szláv népcsoportokat) Sokcsevits Dénes. Az anyaországgal való kapcsolatuk és az új hazában kialakult helyzetük keresztüztüében igyekszik bemutatni sajátos helyzetüket és a keletkezett kihívásokra adott válaszokat. Ugyanakkor Horvátország történetére, illetve annak a történelmi Magyarországgal való művészettörténeti és politikai kapcsolataira is rávilágít. Hasonló módszerrel, de szociológiai és statisztikai szempontok alapján vizsgálja a XX. századi magyarországi horvátok történetét Gyurok János. A ferences P. Unyi Bernárdin, egyháztörténeti források alapján foglalkozik a boszniai ferencesek magyarországi szerepével és ezzel együtt a bunyevácok és sokácok („bosnyák-sokácok”) történetével.

A művelődéstörténeti munkák közül kiemelendő Urosevics Danilónak a magyarországi délszlávok kulturális egyesületeiről, Kovácsné Kaszapovics Katalinnak a mohácsi sokác olvasókörről, Gulyás Józsefnek a Muraköz dualizmuskori magyarosításáról

¹ Gönci F. 1895. I.

² A két kötetet Živko Mandić szerkesztésében a Tankönyvkiadó adta ki 1988-ban, címe: Podravski Hrvati 1-2.

megjelent dolgozata, de meg kell említeni a horvátországi Tihomir Dumančić nevét is, aki elsőként tett kísérletet arra, hogy művelődéstörténeti eszközökkel mutassa be a horvátok történeti változásait. Urosevics Daniló a magyarországi „délszlávok” történetéről is írt. Itt említtem meg Barics Ernő, Czirfusz János, Stipan Blažetin és Stjepan Blažetin nevét is, akik a nyelvészet és irodalom oldaláról vizsgálják a magyarországi horvát kisebbség kultúráját.

A néprajzi munkák közül főleg Dr. Sarosácz György kutatásai emelkednek ki. A Pécs környéki bosnyákok bemutatásánál, néprajzi ismertetésükön felül foglalkozott a történetükkel, sőt részben a művelődéstörténetükkel is. Ezen kívül más magyarországi szláv népcsoportok néprajzát is bemutatatta, illetve népviseleti valamint népművészeti különbségeik alapján osztotta fel különböző néprajzi csoportokra őket, és történeti kutatásainak eredményei alapján felvázolta letelepedésük folyamatát is. Ante Sekulić szintén etnográfus szemmel kutatott. Fő témája a bácskai horvátok, azaz a bunyevácok és részben a sokácok részletes bemutatása. Sekulić már részletesebben foglalkozik a szellemi kultúrával és ennek kapcsán rámutat a Bács megyei, illetve bajai „boszanita” ferences szerzetesek szerepére is. Mandić Živko a bunyevác családneveket vizsgálva igyekszik feltérképezni kirajzásukat, belső vándorlásukat és letelepedési területüket. Ugyancsak néprajzi oldalról mutatják be a hazai horvát népcsoportokat Begovác Rózsa és Frankovics György. Míg az előbbi főleg a Dráva menti horvátokról ad hiteles képet, az utóbbi a folklórkutatás terén ért el jelentős eredményeket.

Az eddig említett kutatók munkásságán kívül természetesen még számos más olyan publikáció is napvilágot látott, amelyek valamilyen formában érintik a magyarországi horvátok tanügyét, egyesületi és vallási életét, asszimilációját, egyszerűen kultúrájukat. Így például ki kell emelni Sándor László 1992-ben írt kandidátusi értekezését, mely ugyancsak a történelmi Baranya megye felekezeti és nemzetiségi kisiskoláit vizsgálja az 1770 és 1848 közötti időszakra vonatkozóan.

A XIX. század második felében sok kisebb népismertető írás is napvilágot látott, de mivel ezek színvonala tudományos szempontból értéktelen, munkám során nem is hivatkozok rájuk.

Kutatásaim célja az, hogy a magyarországi horvátok egy kisebb népcsoportjának dualizmus kori közművelődéstörténetéről – ezzel részben érintve természetesen Magyarország nemzetiségi és kultúrpolitikáját is – egy átfogóbb képet nyújtsak. A dolgozat bevezető részében röviden, csak főbb vonalaiban ismertetem a magyarországi horvátok különböző csoportjait és azok történetét a beköltözéstől a XIX. század második feléig. Ezt az eddig megjelent irodalomra támaszkodva végzem. A dolgozat főrészében viszont – mivel a kutatási terület nagysága, mélysége és a dolgozat behatárolt terjedelme többet nem is tesz lehetővé –

csupán a baranyai és néhány somogyi falu horvát lakóinak dualizmuskori közművelődés-történetét kívánom bemutatni, azonban az előzőeknél sokkal részletesebben. Bár a Baranya Megyei Levéltár évkönyveiben – a megye horvát nemzetiséget is érintő – számos kiváló dolgozat jelent meg, én ezeket további levéltári és sajtóforrásokkal kiegészítve igyekszem összefoglalni és kerekké tenni.

Szita László többek közt Baranya és Somogy megye 18. és 19. századi nemzetiségi struktúrájáról, a nemzetiségek kulturális törekvéseiről, illetve a dualizmuskori iskolaállamosítási törekvésekről írt. Kardhordó Kálmán, Nagy Lajos és Babits András ugyancsak a nemzetiségi struktúrát vizsgálja, illetve a bólyi Batthyányi uradalom nemzetiségeinek betelepítéséről és a Rákóczi szabadságharc után kialakuló nemzetiségi összetételt dolgozta fel, Babits András pedig a 18. századi dárdai uradalmát. A Dráva menti horvát etnikai csoportokkal Kiss Z. Géza foglalkozott. Mohács 18. századi gazdasági és társadalmi szerkezetét Bezerédy Győző vázolta fel. Petrovich Ede a reformkor népoktatás politikájának megyei vonatkozásait, Laki János pedig a pécsváradi járás iskoláit mutatja be, míg Erdődi Gyula Baranya tanoncoktatásáról írt, és itt említem meg Kéri Katalin Baranya megye dualizmus-kori tanügyi helyzetéről szóló kiváló doktori dolgozatát is. Baranya megye kulturális egyesületeiről Márfi Attila és Moró Anna Mária, a névmagyarosításokról pedig Nagy Imre Gábor írt.

Be kívánom mutatni a baranyai horvátok, tágan értett közművelődésének főbb eredményeit és jellegzetes vonásait (honnan indultak és milyen szintet értek el, illetve innen milyen további fejlődés indulhatott volna meg), hozzáállásukat az erkölcs és magatartás társadalmilag meghatározott normáihoz, a konkrét életviszonyokat és mindezek ellentmondásosságát. Ehhez főleg a Pécsi Püspöki Levéltár tanügyi anyagát és esperesi jelentéseit, valamint a helyi – pécsi, mohácsi és siklósi – hírlapokban megjelent híradásokat, cikkeket használok fel. Itt ragadom meg az alkalmat, hogy köszönetemet fejezzem ki Horvát Istvánnak a Pécsi Püspöki Levéltár egykori igazgatójának, kutatásaim során önzetlenül nyújtott hatalmas segítségéért. Természetesen átnéztem a Baranya Megyei Levéltár iktatókönyveit is, de mivel a kutatott terület iskolái szinte kivétel nélkül római katolikus felekezeti iskolák voltak, nem bővelkedik forrásokban, legalábbis ami a tanügyi részt illeti. Ugyancsak kevés az egyleti életre vonatkozó forrás is, viszont a névmagyarosítással kapcsolatban már bővebben rendelkezik anyaggal.

A külföldi hírlapok közül az eszéki lapokat néztem át, de a baranyai horvátsággal kapcsolatban csupán a Narodna Obrana közöl – többnyire a Pécsi Közlönyben megjelent egy-egy cikkekre reagálva – néhány rövidebb írást.

II. A horvát nép eredete, honfoglalása és államalapítása

A horvátok a szláv népek családjába tartoznak. A név jelentésére és eredetére biztos forrásaink nincsenek, sem a horvátországi, sem pedig a témával foglalkozó más országbeli szakemberek nem adtak eddig kielégítő választ e kérdésre. Egyes elméletek szerint a szláv „hora” (hegy) szóval hozható összefüggésbe, mások szerint a gótokkal, esetleg szarmatákkal (*Szarmati, chervata*), míg megint más feltevések szerint iráni eredetű az elnevezés. A név első írott említése *Horoathos* vagy *Horúathos* alakban a Don torkolatvidékén egy görög forrásban fordul elő Kr. u. a II., illetve III. században.³ Don torkolati felbukkanásukra a korabeli arab kereskedők elbeszéléseiből is lehet következtetni.⁴ A horvátok őshazáját Bíborbanszületett Konstantin császár *De administrando imperio* (A birodalom kormányzása) című munkájában, a Visztula felső szakaszától a Dnyeszter forrásvidékéig, illetve a mai Krakkóig terjedő területen jelöli meg. Ez a Kárpátokon túli terület az ún. Fehér- vagy Nagy Horvátország volt.⁵ Ezt a tényt általában minden szakember elfogadja, és kiindulási pontként kezeli.

A honfoglalás folyamatával és idejével, valamint a kereszténység felvételével kapcsolatban úgyszintén megoszlik a kutatók véleménye. Egyes kutatók Konstantin császár már idézett művére hivatkozva, a Duna alsó szakasza, a Dráva, a Száva és az Adriai tenger közötti térségbe való betelepedésüket a VI. század végére, illetve a VII. század elejére teszik. Itt találkoztak a már korábban idekerült avarokkal, és néhány fejedelemséget is, létrehoztak: Dalmáciában a Tengermelléket (*Primorska*), Pannóniában a Szávamelléket (*Posavska*), délen a Neretva folyó és Dubrovnik közti területen pedig az ún. Vörös Horvátországot (*Crvena Hrvatska*). A forrásnak azon részével viszont már az e nézetet valló kutatók sem értenek egyet, amely szerint ekkor – *Porne* (vagy *Borna*) fejedelemsége idején – vették volna fel a keresztiséget. Véleményük szerint ez csak később, a VIII. és IX. század fordulójára kerülhetett végbe. Feltevésüket a régészeti leletek is megerősítik.⁶ A horvátok a szerbektől eltérően nem a bizánci, hanem a római kereszténységhez csatlakoztak.

Más feltevések szerint viszont kettős honfoglalás zajlott le. A második honfoglalást Nagy Károly avarellenes hadjárataival (791 – 802) hozzák kapcsolatba. Szerintük abban az időben a frankok szövetségeseiként újabb szláv törzsek jelentek meg a térségben, és Dalmácia területén a már korábban letelepedett szláv avar törzseket legyőzve, valamint a térség romanizált őslakosságának maradványait, vlachokat és dalmatákat asszimilálva, saját

³ Pavličević D. 2000. 27.

⁴ Dabinović A. 1990. 5.

⁵ Pavličević D. 2000. 29-31.

⁶ Pavličević D. 2000. 35-38. és C. Jelavich 1992. 210-213.

fejedelemségeiket hozták létre.⁷ A horvát nemzet néprajzi, nyelvjárási sokszínűségét részben ennek a ténynek, és még inkább részben a későbbi történetének köszönheti. A IX. és X. századi – a mai Horvátországnál jelentősen nagyobb és Bosznia-Hercegovina egyes részeit is magába foglaló – horvát etnikai területen több különböző fejedelemség alakult ki.⁸

Az egyik horvát fejedelem, Tomislav, 923-ban – kihasználva a Bizánci Birodalom szorult helyzetét – jogot szerzett a tenger melléki városok felett, majd a fejedelemségeket behódoltatva és egyesítve létrehozta az első egységes horvát királyságot. A fiatal állam azonban a XI. század végére különböző külső támadások és belső hatalmi harcok következtében nagyon meggyengült, és a Trpimirović dinasztiából származó utolsó király, Zvonimir, halála után felesége – az Árpád -házból származó Ilona (*Lijepa Jelena*) – révén annak bátyja, I. (Szent) László magyar király tartott igényt a horvát koronára. Ezt azonban csak később, Kálmán király tudta megszerezni. Kálmán miután elfoglalta Tengerfehérvárt (*Biograd*), a városban királlyá koronázta magát. Az eseményről egy XIV. századi forrásból kapunk hírt, pontosabban annak az 1102-re datált ún. *Pacta conventa* vagy *Concordia* című szerződéséből, amely a horvát főnemesek és a magyar király között jött létre és a jogokat illetve kötelezettségeket tartalmazza, bár a történészek nagyobb része ennek a szerződésnek a valóságát megkérdőjelezi.⁹ Kálmán horvát királlyá koronázásával, a Horvát Királyság több mint nyolcszáz éven át államközösséget alkotott Magyarországgal, bár a XV. századtól kezdve a horvát etnikai terület több, egymással szembenálló államhoz került: Dalmáciát Velence, Boszniát az Oszmán Birodalom hódította meg, a maradék horvát és szlavón vidékek pedig a török által meg nem szállt magyar területtel együtt a Habsburgok dunai birodalmának részévé váltak. A XVI. században a horvát népnév átterjedt a középkori Szlavóniára, míg a Szlavónia elnevezés a Dráva-Száva közének keletebbi vidékeire tolódott. Ez a megosztás fennmaradt az újkorban is, sőt a Katonai Határőrvidék kialakítása ezt a helyzetet még bonyolultabbá tette.

A horvát nemesség és a rendek politikai céljai között már a XVI-XVII. században fel-felbukkant Horvátország, Szlavónia, Dalmácia (és Bosznia) egyesítésének, azaz a „Háromegye Királyság” létrehozásának a gondolata, ám a horvátság nemzeti közösségként való kialakulása, valójában csak a XIX-XX. századi nemzeti-nemzetállami integrációs törekvések megvalósítása során következett be. A folyamat kezdetén a nemzeti integrációt még erőteljesen gátolta a különböző népcsoportok lokális etnikai csoporttudata, később

⁷ Dabinović A. 1990. 61-67.

⁸ Sokcsevits D. 2007. 63.

⁹ Dabinović A. 1990. 91-104, Pavličević D. 2000. 75 és Kristó Gy. 1986. 68-70.

azonban a katolikus egyházhoz és rajta keresztül a nyugat-európai kultúrkörhöz való tartozásuk megkönnyítette integrálódásukat az egységesülő horvátságba.¹⁰ Ugyancsak korán, a török uralom elleni harc jegyében fogant meg a déli szlávok (horvátok, szerbek és szlovének) rokonságán alapuló egységes délszláv állameszme is, de politikai programmá csak a XIX. század harmincas éveiben vált, főleg a horvát nemzeti mozgalom, az illírizmus egyik legismertebb vezetője, a pánszláv és ausztroszláv eszmék hatása alatt álló Ljudevit Gaj révén. Mivel azonban a másik két nép, szerbek és a szlovénok, eleinte gyanakvással figyelte a horvát eredetű mozgalmat – különösen a szerbek –, a három nemzet egy államban való egyesítése ekkor még nem valósult meg.¹¹ Később a diakovári püspök – Josip Juraj Strossmayer – révén, horvát oldalról újból feléledt a három nép egy államba való egységesítésének a gondolata, azonban a magyar – horvát kiegyezés és a megváltozott nemzetközi helyzet következtében ismét lekerült a napirendről.¹² Az integrációs folyamat leginkább az 1868-as kiegyezéssel részleges önállósághoz jutott Horvát-Szlavónországban haladt előre. A modern horvát nemzeti törekvések hatásai egyre inkább megmutatkoztak az ekkor még osztrák igazgatás alatt álló Dalmáciában is, és jelentősen előrelendítette a folyamatot, hogy az 1881-ben felszámolt Határőrvidéket a civil Horvátországhoz csatolták.¹³ Az új nemzetállam kialakulásával azonban, a magyar hatalmi érdekek és a horvát önállósági törekvések egyre inkább összeütköztek, és a korábbi közös küzdelmeket, illetve a magyarokkal való békés együttélést mind súlyosabb konfliktusok követték, amelyek aztán végül az 1918-as szétváláshoz, illetve egy új – immáron délszláv – állam megalakulásához vezettek.¹⁴

A kialakult számtalan konfliktust nem kívánom sem vizsgálni, sem sorba venni, de azt mindenképpen hangsúlyozni kell, hogy a horvát – magyar kiegyezés Horvátországban igazából soha sem volt népszerű. Azok a pártok, amelyek Horvátország politikai életében a XIX. század utolsó harmadában szerepet játszottak, az 1860-as években alakultak. A polgárság, az egyházi és világi értelmiség zöme a már említett püspök, J. J. Strossmayer vezette Nemzeti Liberális Pártban tömörült. Ők arra törekedtek, hogy a föderatív alapon átszervezendő Habsburg–monarchia keretei között valósítsák meg a délszlávok nemzeti egységét a Monarchia többi országával való egyenjogúság alapján. Ugyanakkor az unionista nagybirtokosok és értelmiségiek, mint a kiegyezés létrejöttében tevékeny szerepet játszó

¹⁰ *Miután Napóleon 1797-ben megdöntötte Velence Adriai tengeri uralmát, Szlovénia egy részéből, Isztriából, a horvát és dalmát tengerpartból 1809-ben magalapította az Illír tartományokat, de ez csak 1818-ig állt fenn és nem volt azonos az ún. „Háromegye Királysággal”.* Sokcsevits D. 2007. 7-15 és 64.

¹¹ Sokcsevits D. 2007. 55.

¹² Sokcsevits D. : A délszláv háború 11.

¹³ C. Jelavich, 1990. 28, 31 és 36.

¹⁴ Sokcsevits D. 2007. 15.

egykori „magyaron” párt utódai, az 1848 előtt fennállott államjogi kapcsolatokat kívánták felújítani a polgári viszonyokhoz alkalmazott, korszerűsített formában. A horvát nemzeti-államjogi ellenzéki klasszikus pártja, a Jogpárt viszont a középkori horvát állam történeti joga alapján állt és nem ismerte el a kiegyezést.¹⁵

A nemzeti és közjogi ellenzéki mozgalom éppen kezdett kibontakozni, amikor a Tisza-kormány támadást indított Horvátország önkormányzata és a horvát nyelv jogai ellen. 1879-ben kényszerítették a horvátországi pénzügyi tisztviselőket a magyar nyelv tanulására és hozzáfogtak a nagy összegű adóhátralékok behajtásához, amikkel nyíltan megsértették a kiegyezés törvényes rendelkezéseit. Miután 1883 augusztusában a vidéki pénzügyi hivatalok után a zágrábi pénzügyigazgatóság épületére is magyar feliratú táblák kerültek, az egész horvát közvélemény nyíltan szembefordult a magyarosító törekvésekkel. A konszolidáció csak az év végén kinevezett új bán, Khuen-Héderváry Károllyal kezdődött meg és kitartott mintegy húsz évig.¹⁶ Sikerében nem kis része volt az éppen kibontakozó gazdasági növekedésnek, amely Horvátországot kilendítette a század közepe óta tartó stagnálás állapotából. A gazdasági növekedés és iparosodás jelentősen átalakította a délszláv nemzeti mozgalom gazdasági-társadalmi alapjait is. A XX. század elején fellendülő délszláv nemzeti mozgalom új szakaszában elsősorban az erősödő horvát – szerb nagytőke gazdasági és politikai törekvései jutottak kifejezésre, de aktivizálta a gazdasági fellendülés a kispolgárságot is. Bosznia 1908-as annexiójától kezdve a horvát belpolitika szorosan összekapcsolódott a dalmáciai, isztriai és boszniai horvát és szerb politikai erőviszonyok fejlődésével. Ekkor került előtérbe a délszláv kérdés megoldásának trialista útja, vagyis a Monarchia délszláv országainak egy államtestben való egyesítése és a Monarchia átalakítása háromközpontú állammá. Ezzel a birodalmon belüli délszláv politika súlypontja a különböző jogpártokra és jogpárti csoportokra helyeződött át. Horvátországban 1908-ban három jogpárt létezett: Frank Tiszta Jogpártja, az ebből kiszakadt Starčević-féle jogpárt és végül a Horvát Keresztényszociális Jogpárt. Mindhárom Jogpárt Bécs felé orientálódott, mivelhogy a trializmust valamennyi magyar politikai irányzat mereven elutasította. A bécsi konzervatív vezető körök magatartása és nyilatkozatai azt a reményt keltették a jogpárti horvátokban (és szlovénekben), hogy támogatásukkal kivívható lesz a Monarchia trialista átszervezése. A valóságban a horvát jogpártok trialista elgondolása lényegesen különbözött mind a Ferenc Ferdinánd féle „nagyosztrák” irányzat, mind az osztrák keresztényszociálisok terveitől. A horvátok a történelmi államjog alapján, Ausztriával és Magyarországgal egyenrangú és

¹⁵ C. Jelavich, 1990. 30-32.

¹⁶ Katus L. 1979. 1368-1374.

egyenjogú harmadik szuverén államként kívánták volna megvalósítani a délszláv területek egyesítését a Monarchia keretei között. A bécsi politikusok viszont az egységes és centralizált „Nagy-Ausztrián” belül csak tartományi szintű önkormányzatot kívántak adni az egyesített délszláv közigazgatási egységnek. Az évtized vége felé haladva a jogpártok és a bécsi politikai körök közötti politikai együttműködés fokozatosan gyengült és 1913-ban felbomlott a jogpártok egysége is. A feltétlen bécsi orientációjú Frank-párt egyre inkább elszigetelődött, előtérbe nyomultak az eredeti starčevići eszmékhez visszanyúló irányzatok, és erősödött a szerbekkel való politikai együttműködés óhaja is. A jogpárti politikusok közül egyre többen keresték a délszláv kérdés megoldásának útját a Monarchia keretein kívül.¹⁷ A horvát nemzeti integrációs folyamat azonban már nem a Monarchián belül teljesedett ki, hanem fő színtere a két (királyi és szocialista) Jugoszlávia lett. Az I. világháború után az antanthatalmak bábáskodása mellett 1918. december 1-jén megszületett a Szerb – Horvát – Szlovén Királyság.

Az új államban azonnal jelentkeztek az államalkotó népek között az ellentétek. Ezeknek egyaránt voltak gazdasági, kulturális és politikai okai is. A gazdaságiak között elég utalni a Nyugat peremvidékéhez tartozó Horvátország és Szlovénia fejlettebb, illetve a Szávától délre eső területek évszázadokkal elmaradt színvonalára. Politikai síkon pedig hamarosan kiderült, hogy a szerbek hallani sem akartak a nemzetek közti egyenjogúságot biztosító alkotmányos berendezésről, és a délszláv állam a belgrádi elit számára tulajdonképpen nem jelentett mást, mint Nagy – Szerbiát.¹⁸

¹⁷ Katus L. 1988. 1046-1059. és C. Jelavich, 1990. 37-47.

¹⁸ Sokcsevits D. : A délszláv háború 12-47.

III. A magyarországi horvátok

III. 1. Betelepülésük

Ahogy a horvát honfoglalással kapcsolatban kétféle elmélet ismert, ugyanúgy a horvátok Magyarországra való betelepedésével kapcsolatban is többféle feltevés létezik. A kérdéssel foglalkozó szakemberek egyik része azt vallja, hogy már az V. század végén, vagy a VI. elején jelentek meg Pannóniában, pontosabban Dél-Dunántúlon a szlávok, majd később a magyar törzsek megjelenése után részben délebbre húzódtak, részben pedig mellettük éltek tovább és idővel asszimilálódtak. A középkor folyamán újabb szláv népek jelentek meg, amelyek egyre északabbra húzódva a korábbi szláv településeken állapodtak meg. Az újonnan jöttek azonban már nem találták itt a korábbi szlávokat, vagy legalábbis csupán azok asszimilálódott utódaival találkozhattak. Ezt a feltevést leginkább a földrajzi helynevek igazolják, de bizonyos fokig a régészeti leletek is alátámasztják.¹⁹

A kutatók másik csoportja viszont azt vallja, hogy az előbbi feltevés bizonyítása nem elég erős. Szerintük a mai Magyarország déli részén, először csak a középkor dereka táján jelentek meg a szlávok. E feltevést már jobban alátámasztják a bizonyítékok, mivel a fennmaradt korabeli krónikákban és oklevelekben is megemlítik őket. Az első feltevésnél ráadásul még azt sem lehet tudni, hogy milyen szláv népcsoportok lehettek itt, ha egyáltalán valóban voltak.²⁰

Abban viszont már egyetért mindkét tábor, hogy a horvátok Magyarországra költözése egy hosszantartó, több évszázados folyamat volt és több hullámban zajlott le. Részben békés úton történt (pl. szervezett telepítések formájában a tatárjárás után, majd az oszmán uralom alól felszabadult részek lakosságának pótlása idején), részben az oszmánok elől menekülve húzódtak egyre feljebb északabbra a horvátok.

A betelepültek döntő többsége Bosznia-Hercegovinából, illetve Dalmácia vidékéről érkezett. Szlavónia és a baranyai részek legtöbbször a gyűjtő-, majd tovább bocsátó területek szerepét töltötték be. Így volt ez, például a sokácok és bunyevácok betelepülésénél is. Az új jövevények különböző helyekről – a XV. és XVI. században a mai Horvátország területeiről, míg a XVII. században elsősorban Boszniából és Hercegovinából – többnyire más-más kulturális és nyelvi tradíciót hordozva jelentek meg és telepedtek le, ügyelve arra, hogy lehetőleg együtt maradjanak.²¹ Ez a helyzet lehetővé tette számukra, hogy még nagyon sokáig

¹⁹ A. Dabinović 1990. 5-9. és Gyurok J. 1998. 12.

²⁰ A. Dabinović 1990. 10. és Gyurok J. 1998. 13.

²¹ Dumančić T. 1993. 177-185. illetve Sokcsevits D. 2007. 63.

megőrizték hagyományos kultúrájukat és etnikai tisztaságukat, ám ugyanakkor megnehezítette az új hazában az „egységes” horvát közösség kialakulását valamint a magyarokkal, illetve Magyarország más nemzetiségeivel való egységesülést is. Mindehhez hozzá kell tenni azonban azt is, hogy egészen Trianonig nem ragaszkodtak semmiféle országhatáron túli „nemzettestvérhez” vagy „anyaországhoz”, illetve még utána is csak egyes kisebb etnikai csoportoknál mutatható ez ki, pontosabban annak is többnyire csak az értelmiségénél.²² Így pl. a Pécs környéki horvátok – bár szinte ugyanazt a nyelvet beszélték, mint a sokácok – mindig és elsősorban bosnyákoknak tartották magukat, a sokácok pedig sokácoknak, és nem horvátnak. És így volt ez a többi horvát etnikai csoportnál is. A két világháború között megjelent évkönyvek („kalendárok”) még a következő címeken jelentek meg:

- 1925-ben: *„Danica ili kalendar za Bošnjace, Bunjevce, Šokce i Hrvate, koji žive u Mađarskoj”*.

- 1926-tól kezdve: *„Danica ili kalendar za Bunjevce, Šokce i Hrvate, koji žive u Mađarskoj”*.

Vagyis – bár 1926-tól a bosnyákok kimaradnak – minden etnikai csoportot külön említ, így a horvátot is. A „gradistyei” horvátok – mivel nem vették át az irodalmi –, alig értették meg a hivatalos horvát nyelvet.²³ Az integrációs folyamatot és a több pólusú közösség egyesülését az is gátolta, hogy az ide települt boszniai ferenceseket leszámítva, hiányzott egy egységes, erős értelmiségi réteg. Ez – a nyugati vagy gradistyei horvátok és a bunjevacok kivételével, ahol már viszonylag korábban kialakult – csak az I. világháború után kezdett kialakulni. Ami a nyelven kívül a leginkább összekötötte őket, az a római katolikus vallás volt, de egységes horvátudattal nem rendelkeztek. Önazonosság-tudatukat inkább a lokális, etnikai csoporttudat jellemezte.

Következményei részben még ma is megfoghatók. Az 1990-es években, amikor a volt Jugoszlávia népei között polgárháború dúlt, Mohácson rengetek menekült élt a horvátországi Baranya sokác falvaiból. Közülük számos idősebb ember mesélte, hogy az ő gyermekkoruk idején – ami nagyjából az I. világháború idejére vagy valamivel későbbre esett –, ha nagyszüleiktől Szlavónia vagy Horvátország felől érdeklődtek, mindig azt a választ kapták, hogy *„az a Dráván túl van”*.²⁴ És soha sem beszéltek úgy ezekről a területekről, mint anyaországról.

²² Beluszky P. 2005. 258.

²³ Beluszky P. 2005. 288.

²⁴ Adatközlő: Erža Stanimirović (1928), Beli Manastir

III. 2. Az egyes etnikai csoportok betelepítése és földrajzi elhelyezkedése

A KSH adatai szerint 2001-ben horvát nemzetiséghez tartozónak 15 620 fő vallotta magát, a kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődőnek 19 715, horvát anyanyelvűnek 14 345 és a nyelvet családi, baráti körben használónak 14 788 fő.²⁵ A magyarországi horvátok vallásilag egységesnek mondhatók, szinte kivétel nélkül mind a római katolikus egyházhoz tartoznak.

Múltjukra vonatkozóan, a fennmaradt írásbeli források alapján nagyon nehéz meghatározni a betelepedésük pontos idejét, helyét és a különböző kisebb etnikai csoportok (sokszor még a különböző szláv nemzetiségeket sem) megoszlását. Ez az esetenkénti bizonytalanság a korabeli pontatlan megnevezésükből is adódik.

A különböző népleírásokban és statisztikai összeírásokban a következő megnevezésekkel jelölik őket: bosnyákok, bosnyák-sokácok, bunyevácok, dalmaták, illirek, horvátok, rácok, sokacok vagy sokácok, tótok és vlahok. A II. világháború után, összevont (szerbekkel és szlovénnel) hivatalos megnevezésük a délszláv lett, ami 1990-ig volt elfogadott. Ezeket a megnevezéseket többnyire tetszőlegesen, minden következetesség nélkül alkalmazták a Magyarországon élő különböző szláv etnikai csoportokra. Sokáig maguk a kutatók sem voltak tisztában a megnevezésekkel.

Azokat a kutatókat, akik tudományos igénnyel foglalkoztak történetükkel, eredetükkel, felosztásukkal, nyelvükkel és más anyagi, illetve szellemi kultúrájukkal, már a bevezetőben megneveztem. A horvátok különböző etnikai csoportjait többségük néprajzi vagy nyelvi szempontok alapján különbözteti meg, de a főbb vonásokat tekintve álláspontjuk egységesnek mondható.

A magyarországi horvátokat a következő főbb csoportokra osztja fel a szakirodalom (I. számú melléklet):

- bunyevácok,
- sokácok,
- bosnyákok,
- Dráva menti horvátok,
- Mura menti horvátok,
- nyugat-magyarországi vagy gradistyei horvátok,
- ráchorvátok vagy Duna menti horvátok.

²⁵ Hrvatski Glasnik 10. listopada 2002.

Sarosácz György etnográfiai felosztásában különböző alcsoportok is megjelennek:

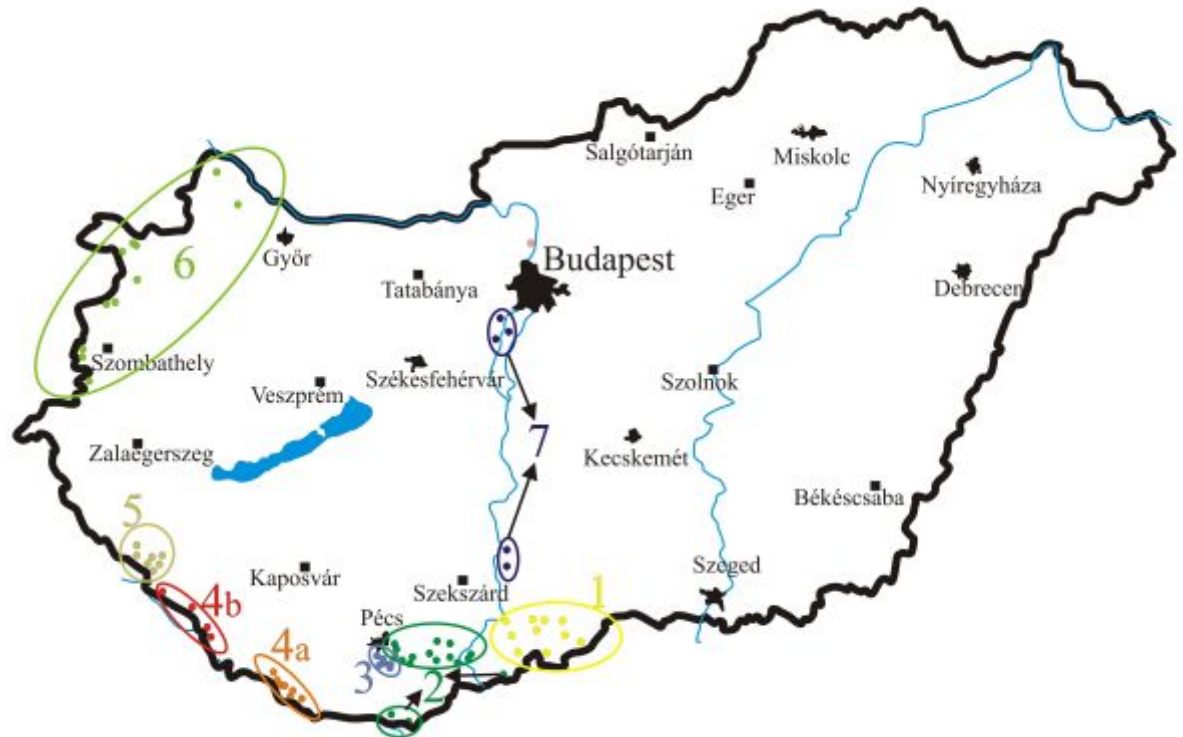
- sokácok: 1. bácskai sokácok (Hercegszántó),
2. mohácsi sokácok (Mohács és a Mohácsi sziget),
3. falusi sokácok (Belvárdgyula, Birján, Erdősmárok, Kátoly, Lánycsók, Lothárd, Magyarsarlós, Maráza, Monyoród, Nagykozár, Töttös, Versend),
4. Dráva menti sokácok (Alsószentmárton, Beremend, Kásád, Siklós),
- Dráva menti horvátok I. (Drávakeresztur, Dravasztára, Felsőszentmárton, Lakócsa, Potony, Révfalu, Szentborbás, Tótújfalu),
- Dráva menti horvátok II. (Babócsa, Bélavár, Berzence, Bolhó, Heresznye, Turony, Vízvár),
- nyugat-magyarországi vagy gradistyei horvátok I. (Felsőcsatár, Horvátlövő, Horvátzsidány, Narda, Peresznye, Szentpéterfa),
- nyugat-magyarországi vagy gardistyei horvátok II. (Bezenye, Fertőhomok, Hidegség, Horvátkimle, Kopháza, Und),
- bunyevácok: Bácsalmás, Baja, Csávoly, Csikéria, Felsőszentiván, Gara, Katymár, Mátételek, Vaskút,
- bosnyákok: Áta, Kökény, Németi, Pécsudvard, Pogány, Szalánta, Szemely, Szökéd, Szőke,
- Mura menti horvátok: Belezna, Fityeház, Légrádhegy, Molnári, Murakeresztur, Petrivente, Semjénháza, Tótszentmárton, Tótszerdahely,
- ráchorvátok vagy Duna menti horvátok: Bática, Dusnok, Ercsi, Érd, Tököl²⁶

A felsorolt csoportok közül a somogyi horvátok (Buzsák, Táská, Somogyszentpál) mára már teljesen elmagyarosodtak.

²⁶ Sarosácz Gy. 1973. 372 – 385.

1. térkép: Magyarországon élő horvát etnikai csoportok a XX. század végén.

1: bunyevácok; **2:** sokácok vagy sokacok; **3:** bosnyákok; **4a** és **4b:** Dráva menti horvátok; **5:** Mura menti horvátok; **6:** nyugat-magyarországi vagy gradistyei horvátok.

Nyelvjárásuk a *mi* kérdő névmás használata alapján három főbb csoportra osztható:

- 1.) *ča* nyelvjárás: főleg a nyugat-magyarországi vagy gradistyei horvátok,
- 2.) *kaj* nyelvjárás: leginkább a Mura menti horvátok,
- 3.) *što* nyelvjárás: az összes többire ez jellemző.

A három nyelvjárás „harcából” ez utóbbi került ki győztesen és lett a horvát hivatalos érintkezési és irodalmi nyelv elfogadott formája.

Bunjevácok

A hazai horvátokon belül ma a bunyevácok képezik az egyik legnagyobb népcsoportot. Településeik főleg Baja környékén találhatók, de a szomszédos Vajdaságban – főleg Zombor és Szabadka környékén – és Horvátországban még a magyarországinál is nagyobb számban élnek.

Őshazájuknak Dalmáciában a Split feletti Svilaja-hegység, a Dinári-Alpok bosnyák–horvát határ menti része, illetve Délnyugat-Bosznia és Nyugat-Hercegovina tekinthető.

Származásukra vonatkozólag két elmélet létezik: az egyik szerint a dákoktól származnak,²⁷ ám ennek szinte semmi valószínűsége sincs, míg a másik szerint a Balkán romanizált, majd a középkor folyamán elhorvátosodott őslakóitól, a vlahokról van szó. Későbbi történetük folyamán más, főleg boszniai horvát népcsoportokkal keveredtek.²⁸ Azonban több mai kutató ezt a feltevést sem fogadja el teljesen, mivel szerintük a bunyevátság egésze aligha származhat a nem túl nagy létszámú balkáni katolikus vlahoktól.²⁹ Nevük eredetét a kutatók egyrészt a Buna folyóval hozták összefüggésbe, mások viszont azt feltételezik, hogy a Neretvától keletre nem laktak bunyevácok. Ez utóbbiak szerint az egykori őshazájuk területén (illetve a Mediterráneum más tájain is) található kőkunyhókról, a *bunja*-ról (ejtsd: bunyá, többes számban: *bunje*) kapták a nevüket.³⁰

Első telepeseik a Duna mentén már a XV. században megjelentek, de ezek az 1526-os eseményeket követően valószínűleg eltűntek. Tömeges letelepedésüket az 1606-1620 közötti, illetve az 1686 utáni időkre tehetjük. A jelzett időszakban Marković és Vidaković kapitányok kérvényére, uralkodói engedéllyel, tizennyolc boszniai ferences szerzetes vezetésével mintegy 5000 bunyevác költözött és telepedett meg Baja, Zombor, Szabadka és Szeged térségében. Egy 1622-ben keltezett levélben említik először írott formában a bunyevác nevet, amikor is a római Hitterjesztési Bizottságtól kérnek engedélyt plébánia létesítésére a bácskai bunyevácok számára (*parochiam Bunievci in archidiocese Colocensis*).³¹

A XVII. és XVIII. század Habsburg-ellenes lázadásai során általában a császár mellé álltak, amiért is III. Károly közülük számosat nemesi rangra emelt, ám a Rákóczi szabadságharc idején menekülniük kellett a kuruc csapatok elől és csak 1710 után térhettek vissza korábbi lakóhelyeikre.³²

A nyugat-magyarországi vagy gradistyei horvátok

A gradistyei vagy burgenlandi horvátok megnevezés tulajdonképpen csak a trianoni határmeghúzás után Alsó-Ausztriához csatolt vidéken élő horvátokra vonatkozik. A Magyarországon élőket csak később kezdték e névvel illetni, régebben vízi horvátoknak („*vodeni Hrvati*”) nevezték őket. A név eredete mindmáig nem tisztázott: korábbi hazájuk

²⁷ P. Unyi B. 1947. 45-81.

²⁸ D. Šokčević 2001. 46. és D. Pavičević 2000. 180-181.

²⁹ Sokčević D. 2007. 65.

³⁰ D. Šokčević 2003. 68.

³¹ Uo. 70.

³² D. Šokčević 2001. 47. és P. Unyi B. 1947. 79-80.

folyóiról (Lika, Korana, Kupa, Una, Száva, Ilova, Dráva stb.), vagy az újabb lakóhelyük Fertő taváról kapták a *vízi* előnevet.³³

Nyugat-Magyarországra való beköltözésüknek a kezdeti időpontját nehéz meghatározni. A legvalószínűbbnek a XV. század közepe körüli időszak tűnik. A század második felében és az oszmánok boszniai térnyerésével párhuzamosan a XVI. században mindvégig, beköltözésük már folyamatos volt. Tömeges menekülésük pontos kezdeti időpontjának az 1493-as korbavai (Bosznia: *Krbava*) vereség tekinthető és az 1593-as sziszeki (Horvátország: *Sisak*) győztes csatáig folyamatosan zajlott. Első csoportjaik Magyarország egykori területén 1515-ben, Kismartonban (Ausztria: *Eisenstadt*) jelentek meg.³⁴

A térség, ahonnan jöttek, hatalmas területet ölel fel: a nyugat-szlavónia Eszéktől, Pozsegán és Hrvatske Velike-n Novszkáig, Gradiška (Újgradiska), Verőce, Križovec, Čazma majd Felső-Poszavina, Észak- és Északnyugat-Bosznia, Kostajnica környéke, Glina és Petrinja környéke, Lika és Korbava, a Tengermellék és a Zengtől délre eső területek. A felsorolt helyekről északnyugat felé, majd főként Nyugat-Magyarországra költöztek nagy tömegben és telepedtek le kb. 200 helységben. A menekülésen felül szervezett telepítések is folytak. Sok földesúr menekítette át a jobbágyságot ily módon szabadabb és békésebb birtokaira. Így pl. a Kanizsaiak, Erdődyek, Batthyányiak, Nádasdiak, Draskovicsok, Zrínyiek és Jurisich Miklós is.³⁵ A bevándorlás a XVII. század folyamán is tartott, de már csak kisebb mértékben.

Mura menti horvátok

A Mura-menti horvátok Zala megye délkeleti csücskében élnek, eredetük közel azonos a horvátországi Muraköz lakosságával. Mint már említettem, egy feltevés szerint e területen már a honfoglalás előtt is voltak szláv telepek, de a Mura-menti horvátok ezekkel nem kontinuisak. Beköltözésük az oszmán birodalom terjeszkedése következtében valamikor a XVI. század második felében kezdődött meg és két fázisban folyt le. A Kanizsa (Nagykanizsa) környéki jobbágyság 1560-ban levélben panaszkodott Kanizsai Orsolyának, hogy Kaszin bég betörései milyen károkat okoztak javaikban. A levélben szereplő jobbágynevekből kitűnik, hogy a lakosság többsége ekkor még magyar volt, de a térségben már jelen voltak – bár a XVII. század végéig még csak kisebb számban – a horvátok is.

³³ T. Jelić – Ž. Holjevac 2006. 19.

³⁴ D. Šokčević 2001. 46.

³⁵ M. Valentić 1970. 18-19. és J. Adamček 1995. 19-25.

Az 1600-as években, a térségben – melyen áthúzódott a végvárrendszer – számos csata, illetve ostrom zajlott le. A harcok pusztításain felül a térség jobbágyságra hárult a keresztény seregek eltartásának terhe is. Így pl. egy alkalommal két hónapon át 20000 katona (horvátok, magyarok, németek) élelmezését is biztosítaniuk kellett. A nehézségeket tovább fokozták a különböző járványos betegségek és az éhínség. A lakosság az elviselhetetlen terhek következtében szétszéledt, melynek következtében az 1687-1690 közötti időszakban Kanizsa környéke teljesen kiürült.

A terület újabb benépesülése csak az erődítmény visszafoglalása után (1690) kezdődött meg, de ekkor már egyre nagyobb számú a horvát lakosság bevándorlása. Valószínűleg a Muraközéből jöhettek, mivel a Zrínyieknek köszönhetően az oszmán seregekkel szemben az igen jól védett rész volt, aminek következtében a XVII. század végére már a túlnépesedés és kirajzás jellemezte.³⁶ Ezt az időszakot, a XVII. és XVIII. század fordulóját tekinthetjük a betelepülés második és egyben fő fázisának. Nagyobb számú horvát lakosságra utal az is, hogy az addigi Szentmárton nevű települést 1697-től már Tótszentmártonnak nevezik.³⁷ A terület horvátok lakosságát még sokkal később is tótoknak hívták.

A betelepült horvátok kapcsolata az anyanemzettel a XVIII. században még szorosnak mondható. Több település és a hozzátartozó birtok ekkor még horvát birtokosok kezén volt: Szerdahely (Tótszerdahely) a Budor család, Varaždin (Varazsd) a Bedeković család, Molnári, pedig a Zajgar család tulajdonában. A Habsburg-hűségük következtében ezeket a birtokokat a Rákóczi szabadságharc után is megtarthatták. De segítette a szoros kapcsolat fenntartását az is, hogy a terület 1778-ig egyházilag a zágrábi püspökséghez tartozott.³⁸

Ráchorvátok vagy Duna menti horvátok

A Duna melléki horvátok a magyarországi horvátok között az egyik legkisebb csoportot alkotják. Két csoportra oszthatók. Az egyik a Kalocsa környéki (Dusnok, Bática), a másik a Csepel-szigeten telepedett le. Az 1560-as Kalocsa környéki török adóösszeírásokban sem Kalocsán, sem Baticán, sem pedig Dusnokon nem található szláv eredetre utaló név. Valószínűleg a XVI. század végén, vagy a XVII. században költöztek a térségbe, Szlavónia felől. Szlavóniai eredetüket feltételezi nyelvük, a *što* nyelvjárás archaikus *e-ző*

³⁶ Kerecsényi E. 1982. 8-11.

³⁷ Kerecsényi E. 1982. 35.

³⁸ Kerecsényi E. 1982. 11-17.

változata is.³⁹ A másik csoport is valószínűleg a XVI. században jött be, de ezek a *što* nyelvjárás *i-ző* változatát beszélték. A Budai Királyi Kamara jórészt osztrák tisztviselői minden hazai *što* nyelvjárásban beszélő szlávot *rác*-nak tartottak, de a vallásfelekezeti megkülönböztetésük sem volt pontos.⁴⁰

Fényes Elek a dusnoki horvátokat *dalmata*-nak tartotta. Ezt talán arra alapozta, hogy a XVIII. században önmagukat, latinul még valóban dalmatának nevezték. Ercsi esetében a magyar és német mellett horvát és tót, Érde esetében horvát nemzetiséget említ, Tökölről pedig ugyancsak azt állítja, hogy dalmát falu.⁴¹

Elnevezésük és hovatarozásuk körül még a XX. században is nagy volt a zűrzavar.

Somogyi horvátok

A somogyi horvátok valójában mára már teljesen asszimilálódtak. Temetőik síremlékein viszont még mindig fellelhetők a horvát eredetre utaló nevek, főleg Buzsákon.

A köztudatban az a téves nézet él, hogy Somogy megye népessége a török hódoltság idején kipusztult. A valóság azonban az, hogy a megye népe a nehéz időkben is megmaradt. A XVI. és XVII. századi gazdasági hanyatlás és elszegényedés valóban nagy volt, ám a népesség fogyásának aránya jóval kisebb volt az elvárhatónál. A kutatások jelenlegi állása még nem tisztázta, hogy az új telepések valójában honnan is jöttek. Lehet, hogy a bevándorlás csupán belső vándorlás volt. Ugyanis a kaposvári districtus falvainak 1695-ös összeírása, 74 községből 12 helységben „*illir*” lakosságot jelez.⁴²

A korabeli adóösszeírások alapján Buzsák, Somogyszentpál és Táská esetében feltételezhető, hogy a horvát betelepülők 1710 körül, illetve az után érkeztek. A feltevést az is erősíti, hogy az 1695-1714 közötti adóösszeírásokban e három helység közül csak Buzsák szerepelt az adózók között, míg hat évvel később, az 1720. évi országos adóösszeírásban már a másik két helység is fel van tüntetve. Ugyanakkor Buzsák már felfejlődött a megye legnagyobb települései közé.⁴³ Tehát valószínűnek látszik, hogy a korábban kevés lakossággal bíró helységekbe új lakók érkeztek, a temetői feliratok pedig azt mutatják, hogy a betelepülők horvátok voltak. Ezt erősíti Fényes Elek Táská helységgel

³⁹ Fehér Z. 1996. 27-45.

⁴⁰ D. Šokčević 2001. 47.

⁴¹ Fényes E. 1851. I. 287, 306; II. 216.

⁴² Szita L. 1993. 6.

⁴³ Kovács Z. 1969. 30-31.

kapcsolatos megjegyzése is, amikor a következőt írja: „*tót – magyar falu Somogy vmegyében*”.⁴⁴

Dráva menti horvátok

Magyarország déli, Dráva-menti részein élnek, viszonylag egy tömbben. Első megjelenésük már elég korai időpontban feltételezhető, ugyanis egy Szentborbáson 1216-ban kelt oklevél utal rá, hogy az ott található Szent Barnabás kápolna „*capella S. Barnabe*” a zágrábi püspökséghez tartozik. Drávasztárát 1472-ben Tótsztárának hívták a XVI. századi török defterekben pedig Révfalu horvát megnevezése, *Dravlance* van feltüntetve.⁴⁵ Az is csupán feltételezhető, de biztosan nem állítható, hogy Szentborbással együtt átvészelte a tatárjárást és a későbbi törökellenes harcok idején is megtartotta horvát lakosságát. Bár Felsőszentmártonban és környékén a horvát elem, mint nép már a XVI. század közepén megjelent, a valóban nagy beköltözési hullám itt is, mint a legtöbb helyen, a XVII. század végén, illetve a XVIII. század első harmadában zajlott le. A betelepülők elsődlegesen Podravinából (Drávaköz), Dalmáciából valamint Bosznia-Hercegovinából jöttek. Ennek következtében a Dráva-menti horvát falvakat a sokszínűség jellemzi.⁴⁶

Nyelvjárásuk nagyjából az ősi szlavón *kaj* nyelvjárás volt, de a más-más vidékről származó csoportoknak köszönhetően erősen ötvöződött a *što* nyelvjárással. A keveredés következtében Drávakeresztur, Lakócsa, Tótújfalu és Szentborbás lakói megtartották, a többiek viszont elhagyták az ősi *kaj* nyelvjárást és a *što* nyelvjárás ún. nyugati *e*-zű, archaikus változatában beszélnek.⁴⁷

A XVIII. század első harmadából fennmaradt egy névsor, amelyből világosan kitűnik a beköltözés ideje, helye és a betelepülők nemzetisége. E szerint 1715-1720 között az alábbi helységeken telepedtek le horvát családok:

- Felsőszentmártonban 13 család: Stephanus Strazan, Petrus Barrics, Lucas Berzovicsi, Michael Markovics, Blasius Bresovics, Thomas Gregorics, Georgius Bresovics, Andreas Bresovics, Simon Blasovics, Andreas Mandics, Jakobus Matorics, Georgius Vukovics, Nikolaus Brezoviczi;
- Potonyban három család: Laurentius Zivko, Petrus Perodin, Thomas Gorianacz;

⁴⁴ Fényes E. 1851. II. 184.

⁴⁵ Boros Gyevi L. 1988. 42-43, 65.

⁴⁶ Kiss Z. G. 1992. 189-190.

⁴⁷ Boros Gyevi L. 1988. 101.

- Tótújfaluban hat család: Matheus Kollarics, Joannes Groics, Joannes Blago, Antonius Zsivko, Michael Savo, Antonius Satdemcsi;

- Drávakereszturon két család: Nicolaus Rackivics, Jacobus Berkics.

A század második felére a békének köszönhetően, jelentősen megnőtt a lakosság száma. A pécsi püspökség 1767-ben a lakosság vallási hovatartozása alapján újabb összeírást tartott. Ebből az összeírásból kitűnik, hogy Felsőszentmártonban a horvát családok száma 44-re, Potonyban 15-re, Tótújfaluban 19-re, Drávakereszturon pedig 23-ra emelkedett. A növekedéssel párhuzamosan, más helységeken is megjelentek a horvátok:

- Lakócsán 18 család: Georgius Fucskar, Joannes Gadanec, Joannes Illiasics, Joannes Budovac, Lucas Golubics, Martinus Lovkovics, Joannes Fekics, Petrus Golubics, Georgius Gadanacz, Stephanus Illiasics, Antonius Miholcsics, Paulus Berkics, Georgius Fekics, Antonius Fekics, Georgius Fucskar, Michael Marics, Georgius Jellics, Matheus Lovkovics;

- Drávasztárán 14 család: Georgius Kovacsics, Matheus Marosics, Blasius Gergics, Martinus Petrovac, Matheus Greksa, Joannes Tomasevics, Jacobus Markovics, Joannes Ferencsics, Nicolaus Gadanecz, Georgius Idegovics, Georgius Gergics, Adamus Matoricz, Georgius Greksa, Michael Maturicz.

Szentborbás az egykor virágzó falu, a XVIII. század első felére már csak pusztá lett. Elsőként német lakosságot próbáltak betelepíteni, de miután ez nem vezetett eredményre, horvát családok váltották fel őket. Az első telepesek Luka Ivić és Matija Žarac voltak, majd 1764-ben Stjepan Janković települt át Tamásiból. A későbbiekben, 1766-1788 között, évente egy-egy újabb családdal bővült a kolónia.

Révfalura – ma már csak üdülőfalu – vonatkozóan, a keresztlevelekben 1744-ben találhatók meg az első horvát nevek: Dugački, Kolar. A nyolc évvel későbbi, 1752-ben készült megyei összeírásban már hat horvát családnév szerepel: Georgius Pintaric, Georgius Zvonar, Antonius Zvonaric, Matheus Zvonar, Matheus Janicsikics, Joannes Kolar.⁴⁸

Az ismertett településeken kívül, még jó néhány Dráva menti helységeken éltek horvátok (Babócsa, Berzence, Bolhó, Bélavár, Heresznye stb.), ám ezekben mára már elköltözött, illetve asszimilálódott a lakosság. Nagyatád 1712-ben, pl. teljesen szláv település volt. De ugyanígy horvát többségű volt Segesdvár, valamint északra, a somogyi horvátok felé haladva Lengyeltótiiban is jelentős arányban éltek horvátok.⁴⁹

⁴⁸ Boros Gyevi L. 1988. 102-119. és J. Bunjevac 1989. 152-153.

⁴⁹ Szita L. 1993. 8.

Sokácok

E népcsoport a trianoni határmegvonás előtt még egy tömbben élt. Ma három országban vannak két viszonylag kisebb és egy nagyobb tömbben. A nagyobb rész a magyarországi Baranya déli határának a túloldalán, a horvátországi Baranya helységeiben és Szlavóniában él. Egy másik kisebb része pedig a szerb Bácskában. Nevük eredetére és pontos őshazájukra vonatkozóan a vélemények megoszlanak.

A ferences Unyi Bernárdin szerint őhazájuk „Rumélia és Bulgária határán az Isker és Marica folyók közt húzódott”, nevüket pedig a „*Mons succorum*” nevű hegységről nyerték.⁵⁰ A horvátországi Vladimir Rem, Matija Petar Katančićra hivatkozva pedig azt említi, hogy az illíreket hívták „*Succus*”-nak, mivel a Trákoktól a „*Succus*” hegy választotta el őket, s ebből lett fonetikailag később a „*Succi*”, majd „*Sukci*” és végül „*Šokci*” azaz sokacok megnevezés. A legtöbb kutató viszont azt vallja, de a bizonyítékok is leginkább ezt támasztják alá, hogy mai élőhelyeikre Bosznia-Hercegovinából jöttek. Vladimir Rem szerint írott formában, 1615-ben bukkan fel először e népnév I. Ahmed szultán fermanjában. A „latin” vallásúakat nevezték így, megkülönböztetve a szerb, görög és „vlah” lakosság vallásától, de a törökök egészen a XV. század közepéig nemcsak Bosznia katolikus lakóit, hanem a hercegovinaiakat is így hívták.⁵¹

Vannak olyan vélemények is, amelyek szerint elnevezésük valójában egy gúnynév, mégpedig a görögkeleti szerbek adták nekik, mivel a sokácok római katolikus hitüknél fogva teljes tenyérrel (*šaka*: tenyér) vetnek keresztet, míg a szerbek csak két ujjal. Ugyancsak ide tartozik, hogy egyes román szavak fonetikailag felelnek meg a sokác szónak. Az egeret a románok Erdélyben *soacat*, *soacata*, kiejtésben *soak’c*-nak nevezik. Ezt a szót gúnynévként alkalmazták az ottani németekre és a magyarokra.

Egy másik elmélet szerint nevüket még a IV Béla király idején, Boszniában a Szávától délre, a Drina és Boszna között létrehozott *Soi bánágról* kapták. Ebben a térségben ugyanis betelepített katolikusok éltek, akik az oszmánok terjeszkedés előtt északra húzódtak. A magyarok pedig, a *Só* –ról, *Só-kut*-ról *sokut*-tá nevezték el, amely később átalakult *sokac*-cá illetve *sokác*-cá.⁵²

Czirfusz János szerint az első írott feljegyzés a sokacokról az *Acta confinarii militaris*-ban található, melyben a Nasica környéki lakókat nevezik 1633-ban *zoci*-nak. Stipan Velin

⁵⁰ P. Unyi B. 1947. 16.

⁵¹ V. Rem 1993. 7-13.

⁵² V. Rem 1993. 16-17.

viszont valamivel későbbre, 1693-ra teszi első írásos említésüket, amikor II. Ahmed szultán fermánjában (rendelet) említi őket. Kronológiai sorrendben a következő feljegyzés 1702-ből való, ekkor a bracseveci-i katolikus szlávokat illetik e névvel. Tehát valószínű, hogy Baranyába, Bácskába és Bánátba már Szlavóniából jött az elnevezés a hasonló régies nyelvet beszélő katolikus szlávokra.⁵³

Betelepülésük három egymást követő nagyobb, és azt megelőzően egy kisebb hullámban történt. Az első telepesek még 1463-ban, illetve valamivel később jelentek meg, mint menekültek. Menekülésük oka az oszmán birodalom terjeszkedése volt. A XVI. századi török adóösszeírásokban már találunk szláv eredetre utaló neveket, melyek viselői részben bosnyákok, részben sokácok lehettek:

- a pécsi náhijében: „Pecsujban” (Pécs) Szíjártó Márkó, Rác István, Rác György, Hirvát György; Szőkét faluban (Szőkéd) Hirvát István; Nagykozár faluban Tód Márkó (a Tód név is szláv eredetre utal, mivel akkoriban és még később is, a szlávokat következtetlően hol tótnak, hol rácnak, hol horvátnak, hol pedig vlahnak nevezték); Üszög faluban Sukó (!) Matias; Nagyboda faluban (Boda) Hirvát Gyorgye; Bicsér faluban (Bicsérd) Hirvát Márton; Baksa faluban Kula Mihály,
- a mohácsi náhijében: Mohácson Bajcsin János; Lancsuk faluban (Lánycsók) Vencsik János; Babarc városban (ma község) Tód Bálint,
- a pécsváradi náhijében: Váralja faluban (a mai Kátoly közelében volt) Hirvát Máté, Hirvát Lukács, Hirvát Miklós, Horvát Miklós, Horvát Ferenc, Horvát Petre, Tód István; Nyomja faluban (ma Szederkényhez tartozik) Tód Mihál, Tód Jakab, Tód Márton.⁵⁴

A későbbi oszmánellenes háborúk alatt Baranya megye népessége szinte teljesen kipusztult és valószínűleg a horvát családok sem éltek túl ezeket, avagy elmenekültek. Egész falvak váltak teljesen lakatlanná. A harcok megszűnése után az élet újrakezdéséhez és a gazdaság normalizálásához munkáskezerekre volt szükség, pótolni kellett az elveszett lakosságot. Ennek négy módja lehetett: menekülők befogadása, erőszakos áttelepítések, békés, szervezett betelepítések és belső vándorlás. A sokácok többnyire szervezett telepítések útján érkeztek a térségbe, és az első nagy beköltözési hullám 1686-1704. között zajlott le.

Mohácsra a boszniai Szrebrenicéből (*Srebrnica*) érkezett első horvát telepesek száma mintegy 140 lehetett. A betelepítések rendezett lefolyásában nagy érdemeket szereztek maguknak a bosnyák ferencesek. Mohácsi rendjük később is összefogta és segítette nemcsak a mohácsi horvátokat, hanem a környék falvainak (Belvárdgyula, Darázs, Dályok, Izsép,

⁵³ Czirfusz J. 1957. 220. és S. Velin 1999. 83.

⁵⁴ Káldy-Nagy Gy. 1960. 13-76.

Olasz, Monyoród, Lánycsók, Versend, stb.) horvát lakosságát is. A beköltözők családneveinek többsége ma is fellelhető Mohácson, tehát kontinuosnak tekinthetők: Kalkán, Balatinác, Putics, Anekics, Palikucsa, Tedona, Vidák, Sikuzla, Kustura, Lovák, Kersity, Mutandija, Grankovics, Vukovics, Sarics, Hrstovac, Sarkovics, Opancsar, Vinkovics, Szitar, Zuban, Kujundija, Csallósevics, Biuklics, Vodenicsar, Dugacski, Veregics, Skrinjarevics, Laklia, Bubreg, Skrobics, Lipokatics, Kresevics, Kesics, Szidonya.⁵⁵

A Bóly környéki Batthyányi uradalom birtokain szintén nagy volt a munkaerőhiány. Itt Somogyi Ferenc uradalmi tisztartó szervezésében folyt 1701-1704 között a Boszniából jött „*Pápista Rácok*” betelepítése.⁵⁶

A következő két nagyobb beköltözési hullám a XVIII. század első harmadában zajlott le. A Rákóczi szabadságharc alatt a korábbi beköltözők egy része elpusztult, más része elmenekült. Az 1711. és 1712. évi megyei összeírás adataiból a maga teljességében bontakozik ki a baranyai népre – beleértve a sokácokat is – zúdult újabb tragédia: csak Monyoródon 8 sokácot, és Mohácson 50 főt (sokácot és magyart), öltek meg a szerbek a „*rác dúlás*” idején. A megye lakosságának 90 %-a elpusztult, illetve nem tért vissza korábbi lakóhelyére.⁵⁷

A szatmári béke (1711) után a szervezett betelepítések újra kezdődtek, továbbá a történelmi Baranya következő településeire a szabadságharc alatt elmenekült horvát lakosság egy része ugyancsak visszatért:

- Kásád: Marianus Kovácsovics, Josephus Kovácsovics, Matheus Sarinovics, Benedictus Bosnyák, Michael Oldinacz, Marcus Sokacz (!), Georgius Zágorecz, Petrus Kadlec;
- Márok (Erdősmárok): Mathaeus Hergýásevics, Lucas Vuics, Sztaracz Knez, Marcus Dervencsics, Petrus Filak, Joannes Svokovics;
- Birján: Marcus Ivankovics bíró, Stephanus Gergics, Laurentius Sztaracz, Michael Pezics, Nicolaus Siffkovics, Stephanus Zilics, Blausius Anicsics, Bartholomeusz Babarcsamin, Joannes Tovarics, Petrus Kovacsics;
- Belvárd (Belvárdgyula): Petrus Lucsina;
- Lotárd (Lothárd): Lucas Bosnyák, Joannes Lotaracz, Joannes Berka;
- Soóros (Magyarsarlós): Horváth Mihály, Ivanovics Márk, Horváth Mátyás és Mikolics Ábrahám;
- Tütös (Töttös): Vincsen Péter, Csirják István;

⁵⁵ P. Unyi B. 1947. 76-77.

⁵⁶ Nagy L. 1983. 367-369.

⁵⁷ Szita L. 1976. 99.

- Kátoly: Mathias Horvath, Sigismundus Marics, Michael Kadics, Bartholomaeus Britics, Thomas Jecsovics, Michael Kolár, Marcus Kaszapovics, Michael Ivánkovics, Marcus Diviak, Michael Zeecz;
- Monyoród: Michael Gergerics, Samuel Damián, Petrus Markovics;
- Versend: Joannes Kovacsics, Stephanus Klájo, Michael Vukovics, Franciscus Bolmányecz, Thomas Illia, Joannes Bácsvanyen, Thomas Bácsvanyen, Sigismundus Babics, Thomas Gluj, Elias Bonievacz, Michael Matanovics, Nicolaus Burjektar, Jacobus Grákó, Joannes Ivatovics;
- Nagj Kozár (Nagykozár): Gregorius Galarics, Lucas Mátics, Paulus Matics, Simon Smilanics;
- Mohács: Stephanus Cseprovincs, Paulus Sztarác, Elias Putics, Jacobus Mistodia, Sigismundus Vidakovics, Lucas Pandurecz, Andreas Balatinecz, Joannes Vidakovics, Joannes Kusztura, Andreas Kludia, Horvát János;
- Petárda: Georgius Csanagdics, Georgius Vukovics, Martinus Pozsovecz, Nicolaus Petaracz, Martinus Petrovics, Paulus Blasovics, Martinus Sokacz, Jacobus Bosnyák, Stephanus Stoicsevics, Georgius Ivánovics, Blasius Pozsavecz és Petrus Kolarovics;
- Bodolya: Marianus Stifics, Joannes Borics, Nicolaus Marics, Josephus Bosnyák, Matheus Orsolics, Josephus Vecsanin és Matheus Marocsanin;
- Benge: Georgius Mitkovics, Blasius Kovacsevics, Paulus Szkelerics, Lucas Stevics, Balsius Lamos és Nicolaus Pandarics;
- Lucs: Marcus Matiasics, Vitus Staracz, Nicolaus Plata, Georgius Boricz, Stephanus Barakics és Sigismund Marianszin;
- Baranyavár: Paulus Balics, Mathias Barics, Blasius Svakovics, Georgius Csozo, Georgiusz Banác, Joannes Prekodravacz, Petrus Monostoracz, Simon Bonacz, Nicolaus Kolárics és Matheus Lucasevics;
- Darázs: Michael Kovácsevics, Mathias Saslia, Martinus Stratzamarca, Martinus Matasevics és Gregorius Martinovics;
- Márok (Hercegmárok): Matheus Hergyásevics, Lucas Vuics, Sztaracz Knez, Marcus Dervencsics, Petrus Filak, Joannes Filak és Joannes Svokovics;
- Isip: Nicolaus Andrics, Paulus Masivics, Jacobus Gergics, Joannes Lucacsevics, Elias Peczilatin, Petrus Andritin, Blasius Tigaretina, Joannes Kolár, Andreas Topal, Martinics Bunyevacz és Stephanus Dofasics;

- Dályok: Joannes Marianos, Blasius Vargics, Michael Petrovics, Paulus Stiphanovics, Elias Szimacz, Stephanus Borics, Georgius Kervazics, Nicolaus Kesics, Nicolaus Benics és Martinus Benics.⁵⁸

- Torjanc: Nicola Koleszarevics, Marko Zsifkovics, Mato Koleszarevics, Marko Rakitovacz, Gergii Tomics, Andria Csisics, Gyuricza Torianacz, Ivan Tomics, Misko Tomáskovics, Jacob Paulovics, Mato Peresics, Andria Kotcsavecsics, Gyuro Csoszics, Mato Sztriszkovics és Simo Torianacz;

- Drávaszentmárton (Alsószentmárton): Tunya Miska, Gyuro Bunyevacz, Pavi Malni, Antun Bosnyak, Simp Mudrics, Peter Matisanacz, Gyuro Mlinarics, Antun Bunyivacz, Ivo Motisanacz, Jozo Dofatics, Gyuro Tomics, Jozo Mudrics, Lovo Lukics, Jozo Milosovics és Antun Markovics;

- Beremend: Antun Taradan, Misko Bosnyák, Lazo Tatian, Filip Bosnyák, Misko Szliepcsevics, Carol Paragia, Mato Bisztrinacz, Zsivko Monoszlovacz és Nicola Taradan.⁵⁹

Bár nem tartozik Baranya megyéhez, de meg kell említeni a Bács-Kiskun megyei Hercegszántó sokác lakosságát is. A környező bunyevác községek közötti szigetszerű helyzetük, a trianoni határmeghúzással alakult ki, mivel ezzel a szomszédos sokác települések Magyarország határain kívülre kerültek. Őshazájuk, beköltözésük oka és ideje megegyezik a baranyai sokácokéval. A családnevekre vonatkozóan az első megbízható adatok 1894-ből valók és azt bizonyítják, hogy számuk ekkor már elég nagy volt a térségben, ugyanis összesen 415 sokác család élt a községben.⁶⁰

A sokácok a többi horváthoz hasonlóan, szintén római katolikus vallásúak, a hercegszántóiak egy része azonban 1899. március 12-én tömegesen áttért a görögkeleti (pravoszláv) vallásra. Ennek okai az istentiszteleti nyelv megváltoztatásában keresendők, ugyanis 1858-tól kezdődően a magyar hatóságok és a Kalocsai Püspökség egyre erőszakosabban léptek fel a hercegszántói sokác lakossággal szemben. Az atrocitásokon túl korlátozni igyekeztek a saját, nemzetiségi nyelvükön való istentiszteletek megtartását, továbbá horvát papjaikat sorra magyarul beszélő papokkal váltották fel, és amikor ezzel sem érték el céljukat, a község templomából is kitiltották őket. A helyzetet a sokácok eleinte békés úton kívánták rendezni, ezért korábbi istentiszteleti nyelvük helyreállítása érdekében 1873-ban levelet írtak a kalocsai érseknek, illetve később ezt többször megismételték. Miután azonban az érsekség 1897-től az év felére a vasárnapi és kisebb ünnepi istentiszteletek

⁵⁸ Nagy L. 1986. 46-101.

⁵⁹ Babics A. 1982. 202. 212. és 218.

⁶⁰ Dr. Jankó J. 1896. 29-30.

nyelvére vonatkozóan kötelezően elrendelte a magyar nyelvet, a sokácok válaszként a görögkeleti hitre való áttérés mellett döntöttek. Első pravoszláv miséjüket 1899-ben még – a Jakob Prodanov által felkínált telken – a szabad ég alatt tartották meg, 1900-ban viszont már felszenteltek egy sebtében felállított pravoszláv fatemplomot. A nyelvviata egészen 1907-ig tartott.⁶¹ A faluban ekkor összesen 1915 sokác élt, és egyes adatok szerint 924, más adatok szerint 600 fő tért át pravoszláv hitre. Miután a Kalocsai Püspökség belátta hogy hibázott, a korábbi állapot visszaállítására tett kísérletet. Ez részben sikerült is, mivel 1926-ig 570-en visszatértek a római hitre, ám 272 fő még 1932-ben is görögkeleti vallásúnak vallotta magát.⁶²

A sokácok nyelvjárása a horvát *što* nyelvjárásba tartozik és többségük az *í-ző* változatát beszéli, de néhány településen, így pl. Kásádon és a volt alsószentmártoniak (utóbbiak időközben elköltöztek Siklósra, Pécsre, Kásádra, Beremendre stb.) valamint Kátolyban és Nagykozáron egy sajátos *je-ző* változatban beszélnek. Régebben itt is *í-ző* és *e-ző* volt a kiejtés, a változás későbbi, valószínűleg hosszabb folyamat lehetett és a mai napig sem teljes.⁶³

Bosnyákok

A jelenleg főleg Pécs környékén élő horvát népcsoport valamikor Szigetváron és különösen Pécsen a mainál sokkal nagyobb számban élt. E két városban már a török adóösszeírásban is szerepelnek horvát eredetre utaló nevek. Pécsen a Budai városrészben, főként a Tettye környékén, a Mindenszentek templománál, a Havi hegy környékén, a Szent Augusztinus templomtól a Felsővámház utcán át a Balokányig eső részben éltek, egy viszonylag nagyobb tömbben.⁶⁴ A városnak 1632-ben két kereskedőkolóniája is volt: a boszniai és a dubrovnikai. Az oszmán uralom alatt – valószínűleg a szabadabb kereskedelem céljából – egy részük áttért az iszlám hitre.⁶⁵ A felszabadító háborúk idején az itt élő horvátok is elmenekültek, majd egy részük feltehetően később visszatért. A budai városrészi bosnyákok különösen kedvelt szüreti mulatsága volt az ún. *hevenget* hordozás. A hevenget – mely Baranya megye címerében is látható – úgy készítették, hogy egy szétágazó vesszőre szőlőfürtöket

⁶¹ Ž. Mandić 1997. 62-65. és 1998. 74-78, S. Velin 1999. 96, valamint Kothencz K. 2006. 98 és 129.

⁶² Ž. Mandić 1999. 174. és S. Velin 1999. 98.

⁶³ Czirfusz J. 1957. 217.

⁶⁴ Dr. A. Kovács 1974. 66.

⁶⁵ Đ. Šarošac 1991. 17. és Nagy L. 1986. 63-121.

kötöttek fel, majd az így létrehozott hatalmas szőlőfűrttel járták végig a házakat és kínálták eladásra a jóízű, sokáig elálló fajtájú szőlőt.⁶⁶

Az első nagyobb beköltözési hullám csak a harcok befejezése után, a konszolidáció kezdetén indult meg. Betelepítésüket egyrészt a Batthyány uradalom tisztartója, Somogyi Ferenc, másrészt pedig Radonay (Radanović) Mátyás Ignác pécsi püspök (1683-1703) szorgalmazta és szervezte meg.⁶⁷ Származási helyük, mint ahogy nevük is jelzi, Bosznia. A „rácdulás” idején ők is menekülni kényszerültek, és csak a Rákóczi szabadságharc után térhettek vissza. A betelepülők utolsó nagyobb csoportja 1714-ben érkezett, Ogulin és Brinja (Horvátország) környékéről.

A Pécs környéki horvát (bosnyák) falvak, XVII. század végéről és a XVIII. első feléből származó összeírásaiban a következő horvát nevek szerepelnek:

- Áta: Antun Križić, Trifun Vučanović, Niješko Petrović;
- Szemely: Nicolaus Ivankovics, Georgius Uzungyurics, Georgius Bogdanovics, Lucas Matosics, Michael Orsikics;
- Udvard (Pécsudvard): Thomas Boso, Blasius Bosnyák, Nicolaus Udvaracz, Michael Bosnyak;
- Szalánta: Michael Antonovics, Georgius Szemelcsics, Nicolaus Rác, Petrus Bosnyák;
- Pogány: Nicolaus Bosnyák, Stephanus Majoracz, Georgius Dragovacz, Lucas Horvat, Joannes Zdrág, Michael Horvát, Pero Jakobović;
- Szűkit (Szőkéd): Mathias Bunyevacz, Lucas Bosnyák, Stephanus Stifo, Stephanus Stifotics, Elias Govedar, Elias Szrimácz, Andreas Bunyevacz, Latarić, Miloš Filipović, Filep Benjak, Elian Račanin, Mate Filipović, Toma Kaida, Pavo Bošnjak, Mate Bošnjak, Mate Stipan, Miko Sremec;
- Kökény: Simon Istókovics, Mathias Paulovics, Thomas Antalovics, Petrus Csobánovics, Joannes Veliki, Marionus Koloszavics, Mathias Fírfalacz, Simon Bosnyák, Stephanus Ivánovics, Marcus Bosnyák, Georgius Sejtakovics, Lucas Loncsár, Matthias Ferkovics, Jacobus Rimacz, Georgius Lancsár, Marianus Rimácz, Joannes Lancsár;
- Szőke: Nicolaus Horvath, Joannes Perősics, Stephanus Bosnyák, Stephanus Kadia, Mathias Filipovics, Georgius Mlinarics, Paulus Bosnyak;
- Németi: Antun Križić, Luka Šokčević, Nikola Gerčić.⁶⁸

⁶⁶ Dr. A. Kovács 1974. 68.

⁶⁷ P. Unyi B. 1947. 77.

⁶⁸ Đ. Šarošac 1991. 18-36. és Nagy L. 1986. 63-121.

Egy Pécs lakóinak névsorát tartalmazó 1697-es polgárkönyvben, úgyszintén sok horvát eredetre utaló név található: Baglarics Stephanus, Baglovicz Stephanus, Bajacz Pavo, Balastics Paulus, Banvacs Andreas, Bavicz Misko, Bedekovich Christophorus, Berkics Joannes, Boics Marius, Bosniak Lucas, Bosniak Marcus, Budinich Joannes, Bunyeacz Joannes, Busaklia Nikola, Buzovics Joannes, Csuresibatsics Mattheus, Csurzibasics Mathias, Darics Martinus, Debelicz Joannes, Delisimonovich Joannes „Burgermeister” (!), Delitasevics Georgius, Deselics Georgius, Csiprovacz Juro, Duynovics Lucas, Futoklia Simon, Gerdenics Nicolaus, Gersics Georgius, Grazanovics Georgius, Haladrovics Georgius, Horvath Juricza, Jankovics Bonaventura, Illics Georgius, Jelich georg, Jossepovih Solanin Stephanus, Knez Michael, Letich Georgius, Lonczar Georgius, Lotharacz Andreas, Lubetics Georgius, Lucaticus Martinus, Martinovicz Juro, matkovicz Martinus, Mestrovics Jacobus, Mihalovicz Stipan, Mihics Joannes, Mikulics Blasius, Mitrossanin Georgius, Novakovics Jacobus, Odoravics Miho, Orahoviczanin Mario, Orlovicz Petrus, Pokovarlia Stephanus, Possanin Joseph, Radichevich Georgius, Skoko Mathias, Stipanics Franciscus, Szolanin Mihits Ivan, Tusoklia Marianus, Ubinacz Joannes, Valpovics Josephus, Vukovarlia Stephanus, Vukovics Lucas, Walpovacz Jacob, Ztaykovich Joannes, stb.

A felsorolt névsor közel sem teljes, hasonló nevekből még rengeteget tartalmaz a polgárkönyv és nagy előnye, hogy többségében az illető származási helyét is megadja.⁶⁹

A bosnyákok a többi magyarországi horvát népcsoporthoz hasonlóan, római katolikus vallásúak. Származásukra nem csak a megnevezésük utal, hanem az általuk beszélt, az észak-boszniai Tešanj környékére jellemző dialektus is, mely a *što* nyelvjárás egyfajta *e-ző*, *je-ző* archaikus változata.

⁶⁹ Móró M. A. 1988. 65-78.

IV. Művelődési helyzetük a XIX. közepéig

IV. 1. A boszniai ferencesek és elterjedésük Magyarországon

(Bosna Argentina)

A magyarországi horvátság új hazába való beilleszkedésében, fennmaradásában valamint a vallási és kulturális életében döntő szerepet játszottak a boszniai ferencesek. Már jóval korábban, az oszmán elnyomás alatt is különleges jelentősége volt rendjüknek, a *Bosna Srebrena*-nak, amely idővel egészen kivételes szervezetté vált a katolikus egyház rendjében. Az első ferencesek Boszniában már 1250-ben megjelentek és viszonylag gyorsan megépültek a kolostoraik is. Közülük a legismertebb a srebrenicai lett, melyről később nevüket is kapták: *Srebrenička* vagy *Srebrena*, azaz ezüst (Bosna Srebrena – Bosna Argentina).⁷⁰

A rend sorsszerű összefonódása a néppel messzemenően bebizonyosodott akkor, amikor 1463-ban Fra. Anđeo Zvizdović bosnyák ferences rendfőnök a „Hódító” Mehmed elé merészkedett és megoldást kért népe és közössége számára. A kérés eredménye egy császári okirat, az *ahdnama* megszerzése lett, mely évszázadokig szolgált a katolikus horvát nép és a ferencesek egzisztenciájának jogi alapjául (tekintet nélkül arra, hogy ünnepélyes ígéreteit sokszor megszegették).⁷¹

A ferencesek számára a rendes plébánosi jogot elsőként IV. Sándor pápa (1254-1261) adta meg 1258-ban és ezt bizonyos szűkítésekkel XXII. János pápa (1316-1334) is jóváhagyta 1331-ben. E két pápai bullában biztosított engedmények és felhatalmazások voltak azok az alapok, amelyen a bosnyák Vikariátus, majd később a belőle különvált rendtartományok lelkipásztori tevékenysége és gyakorlata nyugodott.⁷²

A provincia szervezete a török hódítás előtt hatalmas területre terjedt ki, az Adriától a mai Magyarországon és Románián át, egészen Bulgária határáig. A török hódítások után a térség az Oszmán- és a Habsburg Birodalom, valamint Velence között oszlott meg. Ezáltal a bosnyák ferencesek és a horvát-katolikus lakosság különleges helyzetbe került: két, évszázadokig ellenséges viszonyban álló hatalom, birodalmi határa választotta el őket azoktól a hitbéli és etnikai testvéreiktől, akik velencei és osztrák fennhatóság alá kerültek (Dalmáciában és Észak-Horvátországban). A viszony megváltozását szemlélteti többek között

⁷⁰ Opći Šematizam 1975. 719.

⁷¹ Lovrenović I. 1995. 104.

⁷² P. Unyi B. 1947. 104-105.

az a tény is, hogy a ferences kolostorok száma Boszniában harmincról a következő háromra apadt: Kreševo, Kraljeva Sutjeska és Fojnica.⁷³

A bosnyák ferences templomok és zárdák sorsát hamarosan követte a horvát és magyar rendtartomány zárdáinak, valamint templomainak a pusztulása is. Az 1529-1566 közötti hadjáratok alatt a következő településeken pusztultak el zárdák, illetve templomok: Jajca, Večaja, Krupa, Livoča, Greben, Djakovar (Diakóvár), Požega, Našica (Nekcse), Pest, Buda, Gyöngyös, Ozora, Paks, Szeged, Jászberény, Alsán, Bács, Baja, Szántó, Futak, Kabol, Küllöd. A rendtartomány tagjai az oszmán birodalom terjeszkedése elől szabadabb területekre húzódtak, de jogukat a megszállás alá eső zárdáikra, pápai dekrétummal továbbra is biztosították maguknak. Néhány kolostorukat, a megszállt területeken is sikerült újra rendbe hozniuk, amelyek ezután haladéktalanul meg is kezdték a működésüket. Plébániát vezettek Zomborban, Bácsott, Temesváron, Siklóson, Szigetváron és Pesten illetve Budán.⁷⁴ A budai vízivárosi és tabáni mellett, az 1541-ben Tökölön megtelepedett bosnyák ferencesek lelkipásztori tevékenysége kiterjedt a buda-ujlaki, szentendrei, solymári, törökbálinti, tárnoki, érdi, ercsi, perkáti, csepeli, székesfehérvári és dunaföldvári területekre is. Ezeken a településeken szlávok is éltek, többségük Boszniából jött kereskedő volt.

A Duna jobb partján és közelében helyezkedő települések – Paks, Tolna, Szekszárd, Bátaszék, Mőzs, Dunaszekcső, Szébény – katolikus népét a mohácsi ferencesek fogták össze. Bácskában, illetve a kalocsai egyházmegye területén a török hódoltság idején három zárdájuk is volt: Bácsban, Baján és Kalocsán. Ezek, mai egyházzogi értelemben egy-egy esperesi kerületnek feleltek meg.

1572-ben XIII. Gergely pápa (1572-1585) Matković Antalt, 1588-ban pedig Balićević Ferenc provinciálisokat nevezte ki Bosznia püspökeivé. Az ő vezetésükkel a ferencesek már átvették az egész Balkán, valamint Szlavónia és Magyarország török megszállás alatt élő katolikus lakóinak a lelki gondozását, de ezen belül is főleg a katolikus szlávokét.⁷⁵ A XVIII. században több magyar településen a horvátok képezték a katolikus lakosság többségét. Ezért pl. a bajai ferences plébániát *Parochia Illyrica* néven emlegették.⁷⁶

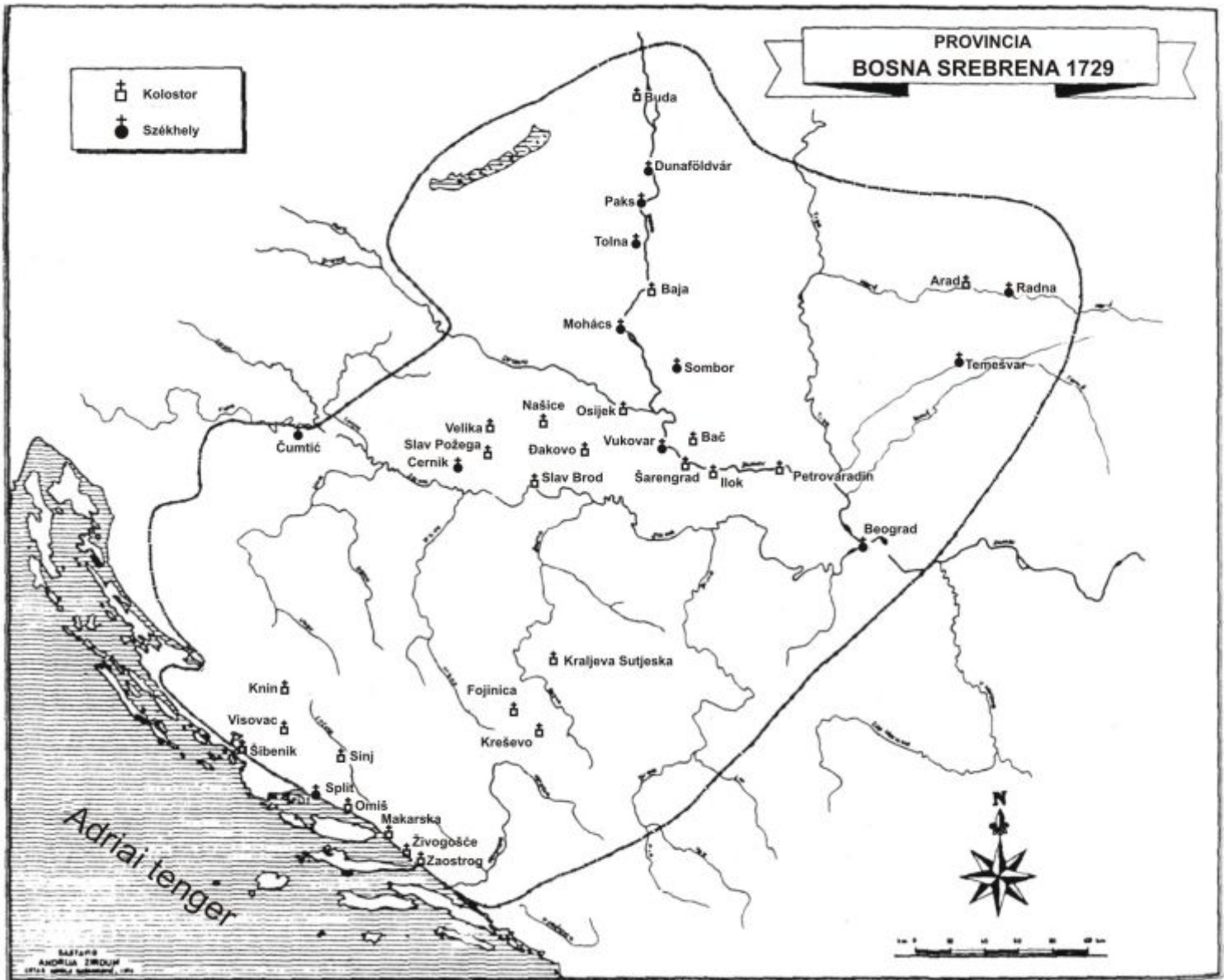
⁷³ Lovrenović I. 1995. 104-105.

⁷⁴ Dr. Szántó K. 1988. 168.

⁷⁵ P. Unyi B. 1947. 114-128.

⁷⁶ Sekulić A. 1991. 398.

1. térkép: A boszniai ferences rendtartomány kiterjedése 1729-ben⁷⁷

A XVI. és XVII. században a ferencesek mellett egyes vidékeken más katolikus papok is működtek. Így pl. a Dráva menti horvát falvakban a zágrábi püspökség papjai,⁷⁸ Pécsen pedig 1612-től jezsuiták tevékenykedtek.⁷⁹ A nyugat-magyarországi (gradistyei) horvátság fennmaradásában nemcsak a boszniai ferenceseknek, hanem a saját soraikból kikerült katolikus papoknak is nagy volt a szerepe.⁸⁰

⁷⁷ S. Sršan, 1991. 162.

⁷⁸ Boros Gyevi L. 1988. 71-82.

⁷⁹ Dr. Szántó K. 1988. 168.

⁸⁰ Valentić M. 1970. 21-36.

A ferencesek fő célja nem a plébániák vezetése volt, hanem a nehéz időkben a világi papság csekély száma miatt kívántak segíteni a hívők összetartásában és lelki életük gondozásában. A pápák is csak addig nyújtottak számukra különböző privillégiumokat, amíg nem állt elegendő világi pap az egyház rendelkezésére. Ismeretes Radonay Mátyás pécsi püspök 1700. április 12-én kelt levele, amelyben arról írt az óbudai prépostnak, hogy 360 plébánosra volna szüksége és sok-sok „tisztá életű” deákra és licenciátusra. Egy 1732-ben keletkezett adólajstrom szerint Baranyában ekkor hét német nevű adómentes iskolamestert írtak össze, és 43 egyházközségi tisztviselőt, akik közül négy egyházfi volt (egy magyar és három délszláv), 22 templom gondnok (12 magyar, 5 német és 5 délszláv), és 17 harangozó (14 magyar, 3 délszláv).⁸¹ Később, amikor már ismét megnőtt a világi papság száma, a ferencesektől kezdték sorra visszavenni a plébániákat. Ez alól nem jelentett kivételt az sem, ha a zárdájuk időközben összeépült már a templommal, mint például Zomborban. 1757-ben XIV. Benedek pápa (1740-1758) elrendelte a bosnyák ferences rendtartomány átszervezését, melynek keretében a magyarországi részéből létrehozták a Kapisztráni Szent Jánosról elnevezett provinciát, és egyben megszüntettek számos korábbi rendházat és plébániát, illetve elvették plébánosi megbízásukat.⁸² Ezzel az átalakítással, mely tulajdonképpen az asszimiláció első lépésének is tekinthető, a provincia horvát jellege megszűnt.

⁸¹ Kanyar J. 1989. 17.

⁸² P. Unyi B. 1947. 153.

1. táblázat: *Ferences rendházak és plébániák, illetve plébánosi megbízások megszűnése Magyarországon (18. sz.)*⁸³

Település	Rendházak és plébániák megszűnése	Plébánosi megbízások megszűnése
	<i>évszám</i>	<i>évszám</i>
Bácsalmás	1740	
Bácsbokod		1743
Baja	1781	
Csávoly		1748
Dunaföldvár	1746	
Ercsi	1746	
Érd	1746	
Gara	1735	
Hercegszántó	1748	
Jánoshalma	1736	
Katymár		1742
Lánycsók		1774
Solymár	1746	
Szentendre		
Tárnok		
Törökbálint		
Vaskút		1771

⁸³ P. Unyi B. 1947. 153.

IV. 2. A katolikus egyház és a ferencesek szerepe a magyarországi horvátok művelődéstörténetében, horvátok a népiskolákban

A katolikus egyháznak, kiváltképp a ferenceseknek, igen nagy szerepe volt a magyarországi horvátok művelődésének megszervezésében és irányításában. Ez utóbbiak budai, bajai és mohácsi kolostorai voltak a latin mellett egyben a horvát nyelvű kultúra központjai. A budai horvát ferences kultúrkör tevékenysége a XVIII. században és a XIX. század első évtizedeiben az egyetemes horvát kultúrtörténet szempontjából is nagy jelentőségű volt.⁸⁴

A karlócai békekötést követően (1699) megkezdtek az iskolarendszer kiépítését, és ennek keretében ferences rendi tanintézeteket hoztak létre a mai Magyarország néhány olyan városában is, amelyben jelentős számú horvátság élt. Így pl. Baján, Budán, Kalocsán, Mohácson, Nagykanizsán, Pécsen és Szigetváron. Az első négyben a Kapisztráni Szent János ferences rend, míg az utóbbi háromban a horvátországi Szent László ferences rend alapított gimnáziumot. Mind a hét tanintézetben rendkívül képzett „tanárok” közreműködésével és igen magas fokon folyt az oktatás.⁸⁵

1. táblázat: *Ferences tanintézetek Magyarország horvátok lakta területein (XVIII-XIX. sz.)*

Alapító rend	Település	Alapítási év	Folyamatos képzés	Ferences tanítás vége
Kapisztráni Szent János ferences rend	Baja	1764	1764-1918	1814
	Buda	XVIII. sz. eleje		
	Mohács	1746 (1817-től négyosztályos)	1756-1783, 1798-1805, 1860-1863	1849
	Kalocsa	1733		1738
Szent László ferences rend	Nagykanizsa	1742	1753-1768, 1776-1783	1783
	Pécs	1727		
	Szigetvár	1729	1775-1779	1779

Baján az általános tanítási nyelv a latin volt, de 1778-tól bevezették a horvát, „*illir*” nyelvű tanítást is, majd 1779-től már három nyelven oktattak: magyarul, horvátul és németül.

⁸⁴ Sokcsevits D. 2007. 69.

⁸⁵ P. Unyi B. 1943. 100-101.

Horvátul Mandić Demeter oktatott, míg az iskolát hosszabb ideig a bunyevác Adam Demerac igazgatta.⁸⁶

Budán Franjo Travnik rendfőnöksége alatt indult meg a képzés, mégpedig bölcsészeti és teológiai oktatással. Itt főleg Lovro Bračuljević és Stipan Vilov a mai horvát helyesírásra is komoly hatást gyakorló reformkísérletei, a történetíró, költő és polihisztor Emerik Pavić munkássága, vagy az első nyomtatásban is megjelent teljes horvát – *što* nyelvjárású – bibliafordítást elkészítő, emellett költő, régész és ókortörténész (a pesti egyetem régészeti tanszékének egyik megteremtője) Matija Petar Katančić szerepe emelkedik ki.⁸⁷

A mohácsi rendházban filozófiát a horvát Grgur Čevapović (1803), Kajo Ajadžić és Andelko Klimpek, vallástant pedig Josip Stojanović (1812) valamint Marijan Jaić (1818) tanított. A tanítási nyelv 1844-ig itt is kizárólag a latin volt, kivéve a hittant, melyet mindenki a saját anyanyelvén tanulhatott, de 1884-től ez is magyar lett.⁸⁸

A kalocsai intézetet Gabrijel Herman Patačić érsek nyitotta meg. Az első években ferenceseket hívtak meg előadóknak, így pl. 1733-1735 között a horvát Petar Lipovacot, de később az intézet átkerült a jezsuiták fennhatósága alá, és ettől kezdve már nincs adat sem horvát származású tanárra, sem pedig diákra.⁸⁹

Nagykanizsán a bölcsészeti képzés 1742-ben kezdődött. Működése alatt összesen 11 tanára és 51 hallgatója volt.

Pécsett Ambroz Sakačić hozott létre papi szemináriumot, mégpedig egyetemi rangú képzéssel. Az intézetben 1734-1736 között kánonjogi tanszék is működött, ám később valamely oknál fogva megszűnt. Az iskola 1740-ben már a központi egyetem címet is megkapta, majd nem sokkal később, a bölcsészeti rangot is. A Hittudományi Főiskola 55 évig működött, a bölcsészeti képzés pedig 38 éven keresztül folyt.

A szigetvári Szent László ferences rendi tanintézetben úgyszintén bölcsészeti képzés folyt, de csak rövid ideig. A megnyitást követően egy évig, majd 1775-1779 között újabb négy évig. Ez idő alatt két tanár tartotta az előadásokat, összesen nyolc hallgatónak. Bár a Szent László ferences rend tulajdonképpen a zágrábi provinciához tartozott, ennek ellenére mégsem törekedett arra, hogy erősítse és megőrizze a horvát lakosság nemzetiségi tudatát. Ezt a szerepet átengedte a Kapisztrán Szent János ferences rendnek, illetve az annak keretein belül működő, ún. budai körnek. Szerepük és jelentőségük elsősorban az volt, hogy az

⁸⁶ P. Unyi B. 1947. 172, 178-179. és A. Sekulić 1993. 4-7.

⁸⁷ Sokcsevits D. 2003. 71.

⁸⁸ P. Unyi B. 1943. 78-79, 108-109, 120.

⁸⁹ A. Sekulić 1993. 10.

oszmán uralom alóli felszabadulás után elsőként láttak hozzá a papképzés megteremtéséhez, valamint a tanintézetek felállításának a feltételeit teremtették meg.⁹⁰

A nyugat-magyarországi vagy gradistyei horvátok művelődése, eltérően az eddig ismertetett horvát etnikai csoportoktól, kezdetben más úton indult meg. Az ő művelődéstörténetükben tevékeny szerepet játszottak a protestáns prédikátorok. Az első, 1568-ban horvát nyelven megjelent könyvet is ők, Stefan Konzul és Anton Dalmatin állította össze.⁹¹ A XVII. századtól azonban náluk is átvette az irányító szerepet a katolikus egyház, és ettől kezdve egyre nagyobb szerepet kaptak a ferencesek.

A magasabb művelődés mellett létezett egy alacsonyabb fokú, ún. köznépi iskolázottság, szellemi kultúra is. Ez leginkább a vallási életben és az elemi népoktatásban (népiskolákban) volt jelen. A tömegtájékoztatók színhelyei főleg a templomok szőszékei voltak, ahonnan a polgárok, parasztok a papi prédikációkon keresztül értesülhettek a világ eseményeiről. A kor a maga egyházi propagandájával képes volt felfrissíteni a művelődés különböző területeit, a paraszti gondolkodást a túlvilág felé irányította és kialakított egy nyugati eszmeáramlattól viszonylag független, sajátos felvilágosult ideológiát.⁹² Azokon a horvátok (is) lakta településeken, ahol valamilyen szinten folyt oktatás, horvát nyelven tanították az írást, számtant és hittant. A „tanító” többnyire a falu plébánosa vagy kántora volt.⁹³

Az 1777-ben bevezetett *Ratio Educationis*, majd az ezt 1806-ban módosító ún. *második Ratio Educationis* értelmében bizonyos fokú oktatásban elvileg részt kellett vennie minden gyermeknek. Ezért létrehozták a tankerületeket, megszabták a tanítandó tárgyakat, egységesítették a tannyelvet és megjelentették az ehhez szükséges egységes tankönyveket. A bécsi udvar magyar kancellária tanügyi tanácsosai által kidolgozott szabályzat az anyanyelvi népiskolák általános elveivel (1-5. §), felügyeletével (12. §), típusaival (47-58. §), költségeivel (70.§) és tananyagával (82-99. §) 26 oldalnyi és 48 fejezetnyi terjedelemben foglalkozott. A falvak anyanyelvi iskoláiról négy (86-89. §), a mezővárosiakról három (90-92. §), a városiakról pedig hét (93-99. §) fejezetben rendelkezett a szabályrendelet és leszögezte, hogy az anyanyelvi iskolákban figyelembe kell venni „*a bennök folyó munkáknál a lakosság nemzetiségét, a lakosság nyelvét, és a lakosság vallását*”.⁹⁴

⁹⁰ F. E. Hoško 1993. 1-4.

⁹¹ D. Šokčević 2001. 50.

⁹² Sándor L. 1992. 42.

⁹³ M. Valentić 1970. 28.

⁹⁴ Kanyar J. 1989. 78-80.

A második Ratio az anyanyelvi népiskolákra vonatkozó rendelkezéseit 12 fejezetbe fogta össze, a tananyaggal hét (1-36. §), az iskolavezetéssel kettő (180-189. §), a felügyelettel pedig három (246-248. §) fejezet foglalkozott. Nagyjából mindkét szabályzat azonos súllyal és azonos terjedelemben foglalta össze a népiskolai szervezetre vonatkozó mondanivalóit. A legfontosabb változás talán az volt, hogy a második Ratio már kötelezővé tette az iskolaállítást minden anyaegyházban, sőt amennyiben fenn tudják tartani, akkor a filiák is kötelesek felállítani iskolát, még abban az esetben is, ha a tankötelesek száma nem éri el az ötvenet. Továbbá előírta, hogy „*a falvakban és a kisebb mezővárosokban egy tanító és két osztály legyen, a mezővárosokban és kisebb városokban pedig két tanító és két osztály*” valamint „*elrendelte az öreg tanítók vagy más munkákkal agyonterhelt, agyonhalmozott tanítók számára és terhére vagy sok tanuló esetében: a segédtanító tartását*”.⁹⁵ Elvileg tehát adott volt a lehetőség a tanulásra, gyakorlatilag azonban messze elmaradt a várható eredmény, mégpedig azért, mert sokan csak időközönként jártak iskolába, illetve talán még többen soha sem. Ennek több oka lehetett: nem volt rá szükség, vagy a szülők nem fogták fel az írás-, olvasástudás jelentőségét, a gyerekek messze laktak az iskolától, be kellett vonni őket a mezőgazdasági munkába, nem volt pénz tankönyvre, stb.

II. József uralkodása alatt (1780-1790) a különböző szerzetesrendek oktatásbeli szerepe nagymértékben csökkent, mivel az uralkodó az általa haszontalannak tartott rendeket (köztük a ferences rendet is) feloszlatta. Ugyanakkor a vallásnak és ezzel együtt természetesen a katolikus egyháznak is, a művelődésben betöltött szerepe, kiváltképp a népnevelésben, továbbra is megmaradt, sőt a XVIII. századvégi társadalmi restaurációk következtében szerepe ismét megerősödött.⁹⁶ Az oktatási rendeletek értelmében, a népiskolákban a számolás-, írás- és olvasásoktatás mellett a hittan is kötelező volt. A magyar nyelvű tanítás szorgalmazása mellett megengedték a nemzetiségi nyelvű tanítást is, de ez inkább csak a hittanra vonatkozott. A legnépszerűbb népiskolai tankönyvek az ábécéskönyvek voltak. Az 1782-1852 között tömegesen megjelent olvasókönyvet különböző nemzetiségi nyelvre is lefordították. A kétnyelvű ábécéskönyvek úgy voltak megszerkesztve, hogy a szemben levő oldalain az anyanyelvű és a magyar gyakorlószövegek egymásnak tökéletesen megfelelték. Bár a második Ratio határozottan leszögezte, hogy azokat a gyakorlószövegeket, amelyeket előzőleg használtak, az újabb könyvekben „*a magyar nemzet sajátosságaihoz kell alkalmazni*”, valójában 1806 után is a századforduló előtti könyveket nyomták újra, teljesen változatlan szövegekkel, elejét véve annak, hogy bármiféle nemzeti érzékenységet

⁹⁵ Kanyar J. 1989. 135-137.

⁹⁶ Sándor L. 1992. 55.

sérthessenek.⁹⁷ Horvát nyelvre Mandics József fordította le, ám amint az a pécsi polgármester 1856. szeptember 27-én kelt „*Tankönyvjegyzék*”-ről szóló jelentéséből kiderül, pl. a budai külvárosban egyetlen horvát nyelvű tankönyvet sem rendeltek meg, pedig az a városrész a pécsi horvátok kerülete volt.⁹⁸

A tanügyi rendeletnek köszönhetően 1778-ban Baján ismét beindult a horvát nyelvű oktatás. Ebben a gimnáziumban 1846-1866 között összesen 328 „*dalmata*” tanult, első tanítója pedig a ferences Dimitrije Mandić volt.⁹⁹

Néhány baranyai iskolára vonatkozóan is vannak a horvát nyelvű oktatásra utaló adatok:

- a mohácsi gimnáziumot már ismertettem, de ezen kívül 1810-ben az elemi oktatásban is volt horvátul beszélő tanító, név szerint Bakó Mihály, aki „*közepesen beszélt horvátul*”;
- Beremenden (itt oktatták a kásádi gyerekeket is) 1810-ben Markovics Baltazár, 1849-ben Markovics János (feltehetőleg az előző fia);
- Mislényben (Kozármisleny) 1829-ben a mohácsi születésű Prevender Ignác;
- Lothárdon 1829-ben Zarka István nemes, aki „*tud mind a három nyelven*” (magyarul, horvátul és németül);
- Márokon 1810-ben Graits Mátyás, aki „*beszél a három nyelven kívül latinul is*”;
- Marázán 1776-ban „*dictus Péter Illiricum linguam non calle*” (vagyis „*illir*” nyelven nem beszél), de 1810-ben Perlaky (?) már „*mindhárom nyelven beszél és tanít*”;
- Németiben, 1810-ben Horváth József „*beszéli a három nyelvet*”, 1829-ben ide járnak a szalántai gyerekek és a pogányi gyerekek, de ez utóbbiak „*sokat kimaradnak*”, Csuri János tanító pedig „*beszéli mindhárom nyelvet, de a magyart csak közepesen*”;
- Birjánban 1783-ban Andreas Tóth, 1810-ben Verbanics György „*három nyelvet beszél*”;
- Belvárdon (Belvárdgyula) 1829-ben Gyenis Péter, aki „*a horvát nyelv elsajátítása végett Németiben tanult két évet*”;
- Kátolyban 1729-ben Antonius Bedekovics;¹⁰⁰

A somogyi iskolák közül a következő településeken valószínűsíthető a horvát nyelvű tanítás:

- Tótszentpálon (Somogyszentpál) 1773-tól a tanító Kolarics Mihály, de az iskolának csak 9 könyve volt;
- Vízváron 1770-től Cserucsics János volt a tanító;
- Sellyére vonatkozólag megjegyezve: „*3 nyelvű mester kellene (magyar, német, horvát)*”.¹⁰¹

⁹⁷ Fleckenstein Sándorné, 1980. 119-120.

⁹⁸ Kanyar J. 1989. 449, 474-475.

⁹⁹ Ž. Mandić 1987. 22.

¹⁰⁰ Petrovich E. 1971. 163-182. és 1976. 269-298.

¹⁰¹ Kanyar J. 1970. 154, 192, 203.

A Dráva menti falvak közül csak Potony és Szentborbás esetében van megjelölve a horvát nyelven való tanítás, az 1858/59-es tanévre vonatkozólag.¹⁰²

Az iskolaépületek állapota a legtöbb helyen gyatra volt. Kiskőszegen, Beremenden, Lőcsön „meglehető”, Bodolyán „sötét”, Petárdán pedig „szűk” volt, és ez utóbbinál az ablakok is „parányiak” voltak. Szinte minden iskolaépület földfalú volt, komolyabb iskolák csak az 1820-as évek után épültek, főleg uradalmi segítséggel. Így pl. Versenden is uradalmi segítséggel épült 1823-ban a már életveszélyes sártéglás iskola helyett, a kőlabazattal és árnyékot is biztosító eresszel ellátott iskola, melynek építési költsége 3615 forint és 59 krajcár volt. Tervezője is a pécsváradi uradalom kőművesmestere, Johan Fichtner volt.¹⁰³

A tanítók között ekkor még igen sok volt a triviális iskolát végzettek száma, többen iparosok voltak, vagy más alacsony közhivatali funkciót töltöttek be, egyszóval társadalmilag nem taroztak a megbecsült rétegek közé, mely jórészt tudásuk szintjéből is következett.¹⁰⁴

Az iskolai oktatás mellett a korszak másik nagyobb közművelődési formája, a köznép vallási életében fejtette ki hatását, mégpedig a vallásos irodalom, a búcsújárások, a templomi prédikációk és különböző ünnepi szertartások segítségével. Az anyaországi horvát nyelvű vallásos irodalmat többnyire vándorkereskedők (*furmányosok*) terjesztették, és észak felé gyakran Pozsonyig is eljutottak. Az utókor számára egy zágrábi jezsuita, Juraj Mulih prédikációskönyvéből maradt fenn a legnagyobb számban. A szerző, az előszóban írt megjegyzése szerint, nemcsak a horvátországi horvátoknak írta meg e könyvet, hanem „*a máshol élő kedves horvátaink számára is*”.¹⁰⁵

A dualizmusban a magyarországi horvátok legkedveltebb hazai búcsújáró helyei a következők voltak. A sokácok és bunyevácok főleg a Baranya megyei Máriagyűdöt és a Bács-Bodrog megyei Máriakönyét (Vodica) látogatták, míg a pécsi és Pécs környéki bosnyákok Havi Boldogasszony napján (augusztus 5.), Pécs legrégebbi kápolnáját a Havi Boldogasszony kápolnát. A Dráva, a Mura menti és a somogyi horvátok főleg Máriabisztricába, a gradistyeiek pedig Mariazellbe mentek búcsúba. A sokácoknál kedvelt volt még mohácsi ferences rendi templom, illetve kolostor is, ahova június 13-án, Szent Antal napján jöttek búcsúba. Ezen nemcsak a mohácsi sokácok, hanem az egész környék sokác lakossága, sőt még nagy számban magyar ajkú hívők is összegyűltek. Páduai Szent Antal tisztelete mind a ferencesek, mind pedig a balkáni népek között igen nagy volt. A búcsú napjának szertartási nyelve mindig horvát volt, függetlenül attól, hogy más nemzetiségek is jelen voltak a

¹⁰² Márfi A. 1988. 260.

¹⁰³ Sándor L. 1992. 213-214.

¹⁰⁴ Sándor L. 1992. 71.

¹⁰⁵ Valentić M. 1970. 29.

szertartásokon. Jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a búcsú napján összegyűlt tömeg gyakran a 6-8 ezer főt is elérte, holott a Mohácson élő katolikus családok száma 1735-ben még nem volt nagyobb 150-nél.¹⁰⁶

¹⁰⁶ P. Unyi B. 1943. 60-62.

IV. 3. A magyarországi horvát értelmiség és fontosabb műveik

A magyarországi horvát értelmiség már 1867 előtt is jelentős szellemi tevékenységet fejtett ki, melynek hatása érezhető volt, mind az új hazában, mind pedig Horvátországban. Számosan mindkét ország politika- és hadtörténetében is meghatározó szerepet viseltek. Közülük a legismertebbek Beriszlói Péter (Petar Berislavić, 1475-1520) főpap és hadvezér, Brodarics István (Stjepan Brodarić, 1470-1539) a mohácsi csata krónikása, Verancsics Antal (Antun Vrančić, 1504-1573) főpap majd 1572-ben a király magyarországi helytartója, Jurisics Miklós (Nikola Jurišić, 1490-1545) Kőszeg várának kapitánya és Draskovics György (Juraj Drašković, 1515-1587) pécsi, zágrábi később győri püspök, Horvátország bánja voltak. A Draskovicsok a későbbiekben is kiemelkedő szerepet töltek be magyar történelemben.

Mások, írók, tanárok és más tudósok a világi és vallási irodalomban, illetve a nyelvújítás terén valamint az oktatásban és más tudományágban, egyszóval a művelődésben fejtettek ki igen jelentős tevékenységet. Bogović Lovro (1721-1779) „*Hiža zlata...*” című imádságoskönyve (Šopron, 1775) a XIX. század közepéig a gradistyei horvátok körében a legolvasottabb könyv volt, több mind 20 kiadást ért meg. Az első szépirodalmi stílusban és helyesen megírt horvát könyv címe „*Csetvero- versztni duhovni persztan...*” (Šopron, 1763), szerzője pedig Kragel Eberhardt (1725-1788). Ez a mű példaként szolgált a későbbi modern írók számára, mivel ügyesen szintetizálta a három – *kaj*, *što*, és *ča* – nyelvjárást. Lakić Juraj Žigmundnak (1739-1814), aki a budai egyetem tanára, a pesti egyetem első könyvtárosa és az egyetemi nyomda igazgatója volt, valamint Palković Jandre (?-1819) orvosnak, aki Budán a legfőbb fizikus és az orvosi egyetem professzora volt, ugyancsak számos könyve jelent meg. Juranić Jure (1787-1852), a filozófia és teológia doktora, nagy matematikus, foglalkozott Newton bolygókra vonatkozó törvényeivel is, főbb művei a következők: „*Méltánylása azon beszédeknek melyet ez évi hirnök...*” (Kőszeg, 1843), „*A föld mozgásáról*” (é. n.) és „*A peresznyeiek ártatlansága*” (1848). Bračuvljević Lovro (1685-1737) – számos szótár szerkesztője – és Pavić Emerik (Mirko, 1769-?) enciklopédista a budai kultúrkörhöz tartozott, valamint ugyancsak ide tartozott a horvát helyesírás megújítója, Vilov Stjepan (XVII. sz. vége-1742) is.¹⁰⁷

Pesten jelent meg 1864-ben, az első nyugati vagy gradistyei horvát nyelvű kalendárium is: *Kerstjansko-katolicsnski kalendar*. Szerkesztője az a Horvát Juraj (György) tanár volt, aki 1830-1871-ig Kőszegen tanított. A kalendárium 64 oldalt tartalmazott.¹⁰⁸

¹⁰⁷ Valentić M. 1970. 54-68, Kujundžić I. 1969. 679-697. és Sekulić A. 1991. 403-431.

¹⁰⁸ Karagić M. 1982. 137.

A lista közel sem teljes, a magyarországi horvátok körében ennél jóval magasabb volt az értelmiségiek száma, csupán az általam legjelentősebbeknek tartott tudósok közül soroltam föl néhányat.

Az előbbieken említés történt a budai kultúrköréről is. Ebbe főleg olyan horvát értelmiségiek tartoztak, akik Budán az egyetemen tanultak és itt szívták magukba az új művelődési szellemet, majd visszatérve hazájukba, nemzeti kultúrájukat is megújították. Első műveik még Budán jelentek meg, de gyakran a saját nemzeti nyelvükön. A kör legkiemelkedőbb tagja Matija Petar Katančić (1750-1825) volt. Katančić a horvát (és magyar) régészet egyik alapító tagja, számos nyelvészeti, régészeti és filozófiai művet írt, továbbá 1795-1800-ig tanított a pesti egyetemen.¹⁰⁹

A budai Egyetemi Nyomdának, mint a soknemzetiségű Magyarország legjelentősebb könyvnyomtató intézetének, jelentős hatása volt a szomszédos nemzetek művelődéstörténetére is. Már a XVIII. század végétől kezdve itt készültek a nyugat-magyarországi horvát falvak számára, a különböző iskolás és vallási jellegű könyvek. A nyelvezetük ugyan még nem volt irodalmi, de ez mit sem von le a jelentőségükből, sőt talán ennek köszönhetően maradt fenn a gradistyeiek ősi nyelvjárása.

A másik nagy jelentőségű nyomda, a pécsi püspökség nyomdája volt. Mivel 1838-ban a Ludevít Gaj által bevezetett horvát helyesírásnak (*što* dialektusnak) megfelelő betűtípusokat szereztek be, ebből a nyomdából számos, már ilyen betűkkel kinyomtatott szépirodalmi mű került ki.¹¹⁰

Talán már az eddigiekből is kitűnik, hogy a horvát műveltség fejlődése az új hazában is töretlen volt és egyre jobban beilleszkedett az új haza kultúrájába, miközben az anyaországgal is még sokáig fenntartotta a kapcsolatot. Ez mindkét nemzet számára gyümölcsöző volt, és nemcsak a művelődés terén, hanem a politikai életben is. A fejlődésben a katolikus egyháznak mindvégig óriási szerepe volt, különösen a boszniai ferenceseknek. Ez még annak ellenére is igaz, hogy a XIX. század utolsó harmadában a magyarországi horvát származású ferencesek többsége a magyar nemzeti állameszme híve lett, és az asszimilációt segítette. A magyarországi horvátok a magukkal hozott tudásszintre építve és az új haza által felkínált lehetőségekkel élve, a XIX. század közepére olyan műveltségi szintet értek el, amely nem volt alacsonyabb Magyarország más nemzetiségeinél.

¹⁰⁹ Arató E. 1983. 142.

¹¹⁰ Arató E. 1983. 161.

V. A baranyai horvátok demográfiai helyzetének alakulása és tájféldrajzi helyzetük

Az 1867-es kiegyezést követő gazdasági növekedéssel szoros kölcsönhatásban fontos változások mentek végbe az ország lakosságának demográfiai helyzetében. Egyrészt meggyorsult a természetes szaporodás üteme, másrészt megnőtt a földrajzi és társadalmi mobilitás, s ennek következtében jelentősen átalakult a népesség települési és foglalkozási struktúrája.

A Dunántúlon a nemzetiségek elhelyezkedése a XVIII. században már megtörtént és ezen a horvátokat illetően jelentős változás a XIX. században sem történt. (Továbbra is ott találhatók – számarányukban természetesen megváltozva – ahol nem asszimilálódtak, vagy a XX. századi kitelepítések nem változtatták meg gyökeresen az etnikai képet.)

A horvátok a történelmi Baranyában többnyire a Pécsi, Baranyavári és a Mohácsi járásban éltek, kisebb csoportjaik azonban a siklói kerületben is előfordultak.¹¹¹

A XIX. század második felében fokozatosan meggyorsult Magyarország népességének növekedési üteme. (1. táblázat) Lakossága 1850-től 1866 végéig 11,6 millióról 13,3 millióra, 1871 végéig pedig 13,8 millióra növekedett. Ez a viszonylag gyors népességnövekedés egyelőre még nem bizonyult tartósnak, ugyanis 1872 és 1874 között egy demográfiai katasztrófa következett be: hatalmas kolerajárvány söpört végig az országon. Ezt az – utolsó – kolerajárványt több éven áthúzódo, rossz termés és egyes vidékeken éhínség kísérte, ami tovább növelte az áldozatok számát. 1872-74-ben a halálozások száma félmillióval több volt, mint az évtized más éveinek átlaga. Az ország lakossága csak az 1870-es évek végére érte el ismét az 1871-es létszámot, de a keleti és délkeleti országrészek csak a 80-as évek végére heverték ki a katasztrófa következményeit. 1880 és 1890 között viszont már egyetlen megyében sem volt halálozási többlet, s csak két megyében csökkent a népesség (Szepesben és Mosonban), de azokban is a nagyarányú elvándorlás miatt. A természetes szaporodás különösen gyors ütemű volt az alföldi megyékben, míg Hontban, Krassó-Szörényben, Erdélyben és Baranyában mélyen az országos átlag alatt maradt. Itt, a gazdasági-társadalmi fejlettség szintjéhez képest viszonylag korán és nagymértékben, elterjedt a születések korlátozása.¹¹²

¹¹¹ Szita L. 1977. 222. és Sándor L. 1992. 22-33.

¹¹² Katus L. 1979. 1119-1127.

1. táblázat: *Magyarország lakosság számának alakulása (1850-1910) (fő)*
*(Horvátország és Fiume nélkül)*¹¹³

Év	Lakosság száma	Növekedés
1850	11 554 377 (Muraköz nélkül)	
1857	12 067 183	512 806
1869	13 663 691	1 596 508
1880	13 833 964	170 273
1890	15 261 864	1 427 900
1900	16 838 255	1 576 391
1910	18 264 533	1 426 278

A XIX. századi Magyarország etnikai és vallási szempontból Európa legtarkább, legkevertebb népességű országa volt. A lakosság hét nagyobb vallásfelekezetet és több mint 10 nemzetiség között oszlott meg. A Dunántúlon és az ország északi részein a katolikusok voltak többségben, kelet felé haladva csökkent a számarányuk. A Tiszántúlon és Erdélyben viszont a kálvinisták és unitáriusok voltak többségben. Evangélikusok a Felvidék középső részén és a Dunántúl nyugati részén, az ortodoxok (görögkeletiek) pedig a déli megyékben alkottak többséget, míg izraeliták növekvő arányban éltek minden megyében, de különösen a városokban nőtt meg a számuk. Nemzetiségekre vetítve a németek megoszlottak a római katolikus és az evangélikus vallás között, a szlovákok úgyszintén, a kárpát-ukránok görög katolikusok, a szerbek és románok görögkeletiek a horvátok pedig római katolikusok voltak. (A magyarokat tekintve 1910-ben 58 % volt római katolikus, 3 % görög katolikus, 26 % református, 4 % evangélikus és 7 % izraelita felekezetű, tehát sokkal heterogénebb).¹¹⁴ Az 1860-as évek végén a magyarok részaránya a nemzetiségekkel szemben még kisebbséget alkotott, a századfordulóra viszont már meghaladta az 50 %-t, 1910-re, pedig elérte az 54,5 %-t, azaz többségbe került. Az etnikai viszonyokat hivatalosan először 1850-ben az osztrák hatóságok által lebonyolított népszámlálás mérte fel. Az ezt követő két népszámlálás – 1857-ben és 1869-ben – nem terjedt ki a nemzetiségekre. A magyar népszámlálások 1880-tól kezdve kérdezték a lakosság anyanyelvét. Ezen tulajdonképpen nem a szoros értelemben vett

¹¹³ <http://konyvtar.ksh.hu/> E-könyvek: A honos és jelenlevő népesség az 1850., az 1857. és az 1870. évi népszámlálás szerint, 22., http://konyvtar.ksh.hu/digitalizalt_anyagok/helysegnevtar/1882/index.html, http://konyvtar.ksh.hu/digitalizalt_anyagok/helysegnevtar/1892/index.html, utolsó letöltés 2011. 12. 06., A Magyar Szent Korona Országainak 1910.évi népszámlálása, első rész, Általános jelentés 1., továbbá Katus L. 1979. 1119. és Hanák P. 1988. 405.

¹¹⁴ Katus L. 1979. 1162-1163. és Hanák P. 1988. 419-420.

anyanyelvet értették, hanem – népszámlálási utasítások tanúsága szerint – azt a nyelvet, amelyet „az illető egyén magáénak vall s amelyen a legjobban és legszívesebben beszél”, s amelyet esetleg „a kisdédóvodában, az iskolában vagy egyéb társadalmi érintkezésben sajátított el”.¹¹⁵ Részletes demográfiai adatok a lakosság anyanyelve szerinti bontásban csak 1896-tól kezdve állnak rendelkezésünkre.

2. táblázat: A lakosság nemzetiség szerinti megoszlása Magyarországon (1850 – 1910) (ezer fő és százalék) (Horvátország és Fiume nélkül)¹¹⁶

Nemzetiségek	1850	1880	1890	1900	1910
Magyarok	4 812 (41,5)	6 404 (46,5)	7 357 (48,6)	8 652 (51,4)	9 945 (54,5)
Németek	1 349 (11,6)	1 870 (13,6)	1 989 (13,1)	1 999 (11,9)	1 903 (10,4)
Szlovákok	1 739 (15,0)	1 855 (13,5)	1 897 (12,5)	2 002 (11,9)	1 946 (10,7)
Románok	2 240 (19,3)	2 403 (17,5)	2 589 (17,1)	2 799 (16,6)	2 948 (16,1)
Kárpátukránok	446 (3,9)	353 (2,6)	380 (2,5)	425 (2,5)	464 (2,5)
Bunjevácok	598	632	679	717	745
Sokácok	(5,1)	(4,6)	(4,5)	(4,3)	(4,1)
Horvátok					
Szerbek					
Szlovének	45 (0,4)	63 (0,5)	71 (0,5)		
Zsidók	250				
Egyéb	128	148	173	244	313
Összesen	11 609	13 729	15 133	16 838	18 264

¹¹⁵ Kovács A. 1920. 1.

¹¹⁶ <http://konyvtar.ksh.hu/> E-könyvek: A honos és jelenlevő népesség az 1850., az 1857. és az 1870. évi népszámlálás szerint, 61., http://konyvtar.ksh.hu/digitalizalt_anyagok/helysegnevtar/1882/index.html, http://konyvtar.ksh.hu/digitalizalt_anyagok/helysegnevtar/1892/index.html, utolsó letöltés 2011. 12. 06., A Magyar Szent Korona Országainak 1910.évi népszámlálása, első rész, Általános jelentés 1., továbbá Katus L. 1979. 1149. és Hanák P. 1988. 414.

A nemzetiségi arányszámokban bekövetkezett eltolódás több tényező egyidejű hatásának eredője volt. Mindenekelőtt szerepet játszottak benne a természetes és spontán népesedési folyamatok. A magyarok természetes szaporodása nagyobb mértékű volt, mint a többi népé együttesen. Ugyanakkor az 1850 és 1890 közötti több mint két és fél milliós gyarapodásból hozzávetőlegesen egy milliót tulajdoníthatunk az asszimilációnak. Ebből mintegy félmillió esett a zsidókra és egyéb bevándorlókra, félmillió pedig a hazai nemzetiségekre, elsősorban a németekre és szlovákokra. Mivel 1850 és 1880 között még nem beszélhetünk a nem magyar lakosság tömegeit érintő erőszakos magyarosításról, ezt a nagyarányú magyarosodást elsődlegesen spontán társadalmi folyamatnak tekinthetjük, amely a fellendülő tőkés fejlődés, a gyorsuló gazdasági növekedés, a megnövekedett földrajzi és szociális mobilitás és városiasodás természetes velejárója volt.¹¹⁷

Mint már említettem, az 1860-as évek végén a magyarok aránya a 10 nemzetiséggel szemben még kisebbséget alkotott – a kiegyezéskor a lakosság 46 %-a volt csak magyar – de ugyanakkor egyenként, egyetlen nemzeti kisebbség sem érte el az össznépeség 20 %-át. Egy ilyen sokszínű népesség együttélése, egymáshoz és az államhoz való viszonya, nemzeti fejlődésének biztosítása egész sor bonyolult gazdasági, társadalmi, kulturális problémát vetett fel, amelyeket a polgári átalakulás időszaka előtérbe állított, rendkívül kiélezett és végül is megoldatlanul hagyott a kiegyezés utáni korszak nemzedékeire.

¹¹⁷ Katus L. 1979. 1149-1151.

V. 1. A baranyai horvátság demográfiai változásai, 1880 – 1920 között

Az országos adatok után, most tekintsük át elsőként Baranya megye horvátok által (is) lakott településeit, majd a megye korabeli teljes népességi és nemzetiségi (anyanyelvi) adatait, és végül vizsgáljuk meg a horvátok számának alakulását. Kutatásaim során azokat a településeket vizsgáltam, ahol a statisztika is kimutatja a horvátok jelenlétét. A dualizmus kezdetén számottevő, vagy tisztán horvát lakosságú települések Baranya vármegyében a következők voltak:

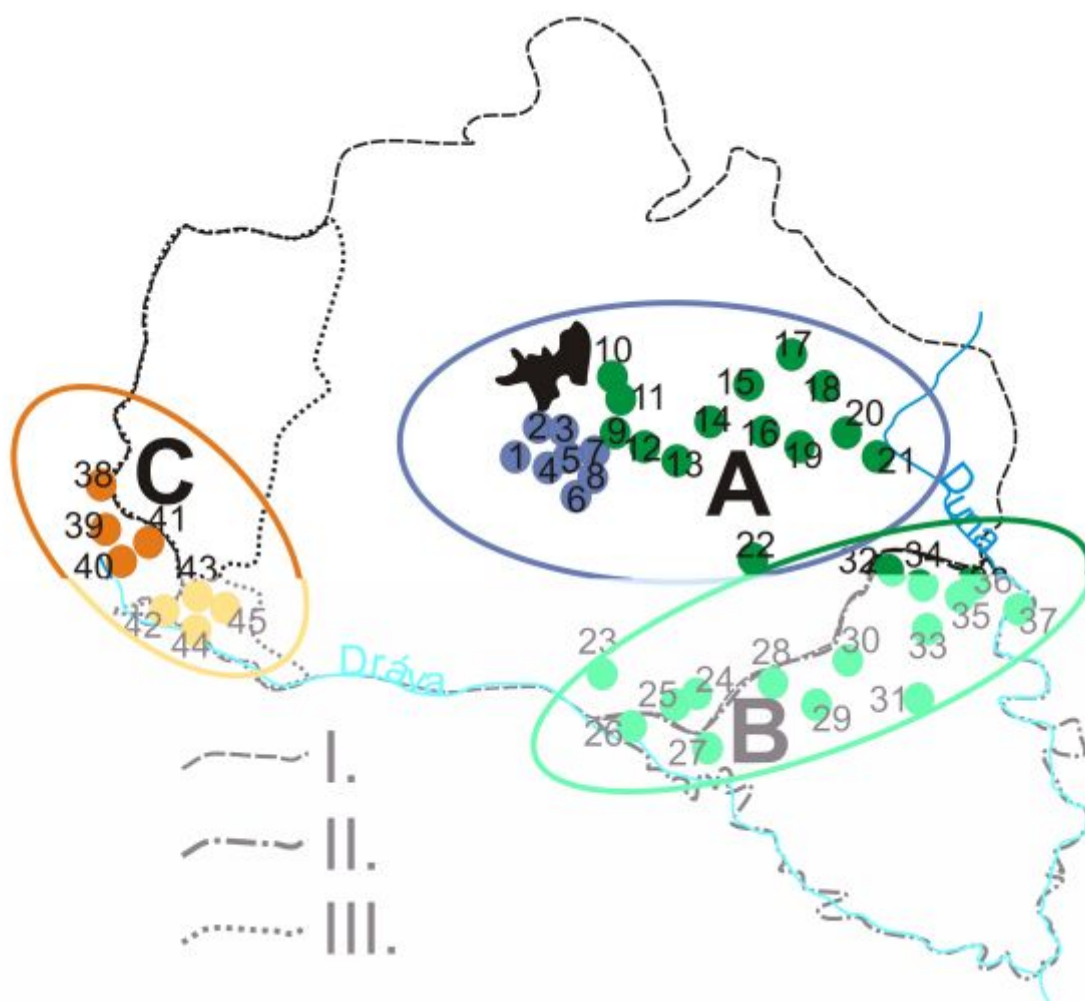
bosnyákok: Áta (6), Kökény (2), Pécs, Pogány (5), Szalánta (4), Szemely (8), Szőke (1), Szőkéd (7), Udvard (Pécsudvard) (3),

sokácok: Alsószentmárton (23), Baranyavár (Branjin Vrh) (30), Belvárd (Belvárdgyula) (13), Benge (Šumarina) (29), Beremend (24), Birján (12), Dályok (Duboševica) (32), Darázs (Draž) (36), Hercegmárok (Gajić) (35), Hercegszöllős (Kneževi Vinogradi) (31), Izsép (Topolje) (34), Kásád (25), Kátoly (15), Kiskőszeg (Battina) (37), Lancsuk (Lánycsók) (20), Lothárd (9), Lőcs (Luč) (28), Magyarsorós (Magyarsarlós) (11), Maráza (17), Mohács (21), Monyoród (16), Nagybodolya (Podolje) (33), Nagykozár (10), Olasz (14), Petárda (Baranjsko Petrovo Selo) (27), Püspökmárok (Erdősmárok) (18), Ráctöttös (Töttös) (22), Torjánc (Torjanci) (26), és Versend (19).

A dolgozat témája szempontjából mindenképpen ide kell sorolni Somogy megyéből a következő Dráva menti településeket (**Dráva menti horvátok**) is, mivel tanügyileg ezek a pécsi tankerülethez tartoztak: Drávaszentmárton (Felsőszentmárton) (42), Keresztur (Drávakeresztur) (43), Lakócsa (41), Potony (38), Révfalu (44), Szentborbás (40), Sztára (Drávasztára) (45) és Tótújfalu (39).*

* A kiemelt számok a település 1. térképen jelzett helyét jelölik.

1. térkép: A bosnyákok, Dráva menti horvátok és sokácok területi elhelyezkedése a Dél-Dunántúlon. Bosnyákok (kék): **1-8**; sokácok (zöld): **9-37** és Dráva menti horvátok (barna és sárga): **38-45**. **I**: Baranya megye közigazgatási határa (kialakult az 1949-es közigazgatási reform végrehajtásakor); **II**: A drávaszögi Baranya, az SHS királyság, Jugoszlávia, majd Horvátország területe; **III**: A szigetvári járás Baranyához csatolt területei (az 1949-es közigazgatási reform által).

Mivel a lakossági összeírások tízévenként történtek és 1918-ra vonatkozóan nincsenek adatok, az 1920. évi összeírás adatait adom meg, illetve a trianoni határmeghúzással Magyarországtól elszakított számos kelet-baranyai településre (Baranyavár, Benge, Darázs, Dályok, Hercegmárok, Hercegszőlős, Izsép, Kiskőszeg, Lőcs, Nagybodolya, Petárda és Torjanc) vonatkozóan 1921-es adatok állnak rendelkezésünkre. A népességi adatok kimutatásánál Kovacsics János statisztikai munkáján túl segítségemre voltak a KSH

különböző népszámlálási adatai is, de ezeket terjedelmi okoknál fogva csak ott jelzem, ahol Kovacsics munkáját nem használhattam.¹¹⁸

1. táblázat: *Baranya megye népessége (1836-1920)*¹¹⁹

Év	Népesség száma (fő)
1836	228 796
1870	268 314
1880	293 414
1890	322 285
1900	334 764
1910	352 478
1920	287 478

2. táblázat: *Baranya megye anyanyelvi adatai (1880-1920)*¹²⁰

Év	Magyar fő (%)	Szlovák fő (%)	Román fő (%)	Német fő (%)	Horvát fő (%)	Szerb fő (%)	Bunyevác, sokác és vend fő (%)	Cigány fő (%)	Egyéb fő (%)
1880	147474 (50,3)	999 (0,3)	478 (0,2)	97475 (33,2)	32328 (11,0)		1969 (0,7)		12689 (4,3)
1890	168376 (52,2)	617 (0,2)		112896 (35,0)	20129 (6,2)	16246 (5,0)	507 (0,2)		3514 (1,1)
1900	183042 (54,7)	482 (0,1)	47 (0,0)	111051 (33,2)	15431 (4,6)	12856 (3,8)			11855 (3,5)
1910	199659 (56,6)	392 (0,1)	54 (0,0)	112297 (31,9)	10159 (2,9)	13048 (3,7)			16869 (4,8)
1920	172255 (59,9)	250 (0,1)	71 (0,0)	94705 (32,9)	6336 (2,2)	4686 (1,6)		273 (0,1)	8723 (3,0)

¹¹⁸ A felhasznált KSH források: http://konyvtar.ksh.hu/digitalizalt_anyagok/helysegnevtar/1882/index.html, http://konyvtar.ksh.hu/digitalizalt_anyagok/helysegnevtar/1892/index.html, A magyar korona országainak 1900-1901 és 1902. évi népmozgalma – Magyar Statisztikai Közlemények 7. kötet, Bp. 1905, Magyar Statisztikai Évkönyv, Új folyam XVIII. 1910. Bp. 1911, Az 1920. évi népszámlálás. Első rész. A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal (Új sorozat 69. kötet), Bp. Pesti Könyvnyomda – Részvénytársaság, 1923. és A Délvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880-1941), KSH, Bp. 1998.

¹¹⁹ Kovacsics J. 2003. 38. és 47.

¹²⁰ Kovacsics J. 2003. 47.

3. táblázat: A Pécsen élő összlakosság és a horvátok száma (1880-1920)¹²¹

Év	Össznépesség (fő)	Horvátok (%)
1880	28702	348 (itt még szerbekkel együtt) (1,2)
1890	34067	397 (1,2)
1900	43982	769 (1,7)
1910	49822	688 (1,4)
1920	47566	326 (0,7)

4. táblázat: A Mohácson élő összlakosság és a horvátok száma (1880-1920)¹²²

Év	Össznépesség (fő)	Horvátok (%)
1880	12385	3632 (itt még szerbekkel együtt) (29)
1890	14403	1330 (9,2)
1900	15832	556 (3,5)
1910	17092	139 (0,8)
1920	15864	396 (2,5)

Mint látjuk, az adatok a horvát lakosság¹²³ számának nagymérvű csökkenését mutatják mind a megyében, mind pedig a megye két legnagyobb városában. Az apadás különösen megyei szinten szembetűnő. A különbség meghaladja a 26 ezer főt. A fogyatkozás okait keresve felvetődik a kivándorlás és a trianoni határmeghúzás is, de véleményem szerint az asszimilációnak is komoly szerepe volt ebben. Erősíti ezt az a tény is, hogy a csökkenés már 1910-re meghaladta a 22 ezer főt, legalább is ennyivel kevesebben vallották magukat horvát anyanyelvűnek.

Pécs esetében 1900 előtt kisebb mértékben még növekedett a horvát lakosság száma, de a századforduló után itt is apadás figyelhető meg. A csökkenés 1910 és 1920 között már folyamatos és egyre nagyobb mérvű, melynek okai között az asszimiláció szerepe itt is kimutatható.

Hasonló folyamat játszódott le Mohácson is. Az 1890 és 1910 közötti időszakban a korábbi tizedére apadt a horvát lakosság száma. Ámbár itt a statisztika által megadott

¹²¹ Kovacsics J. 2003. 81.

¹²² Kovacsics J. 2003. 94.

¹²³ Horvát lakosság alatt értendők a sokácok és bunyevácok is, hiszen mint már a dolgozat bevezetőjében kifejtettem, ezek a horvátok kisebb néprajzi csoportjait alkotják.

számokat csak fenntartással lehet elfogadni, ugyanis a Mohács és Vidéke szerint 1913-ban Mohács lakosságának nemzetiségi megoszlása a következő volt: magyarnak 10634, horvátnak (sokac) 3417, németnek 2081, szerbnek 809, cigánynak 94, tótnak 10, oláhnak 2 és egyéb nemzetiségűnek 45 fő vallotta magát.¹²⁴ Nem tudni milyen okból készült a belső felmérés, de számomra úgy tűnik, hogy a valósághoz közelebb állnak a helyi újság által közölt adatok. Az 1910. évi adat, illetve a három évvel később megtartott „népszámlálás” ilyen nagymérvű eltérése valószínűleg abból következett, hogy amíg az 1910-es népszámlálás hivatalos volt, addig a három évvel későbbi már nem, hanem egyfajta belső felmérés lehetett, azaz „ismerősök között” zajlott le, tehát realisabb volt.

A két város után, nézzük meg a többi települést is, hogyan alakult a horvát lakosság száma. Elsőként nézzük meg a bosnyák falvakat.

5. táblázat: *Áta össznépessége és a horvátok száma (1880-1920)*¹²⁵

Év	Össznépesség (fő)	Horvát (%)
1880	257	101 (40,4)
1890	335	179 (54,2)
1900	367	193 (53,6)
1910	420	222 (52,9)
1920	357	188 (53,7)

1870-ből nincs adat. Itt is látszik, hogy a horvátok részaránya 50 % körül mozgott.

6. táblázat: *Kökény össznépessége és a horvátok száma (1880-1920)*¹²⁶

Év	Össznépesség (fő)	Horvát (%)	egyéb (%)
1880	519	1	441 (86,5)
1890	645	530 (82,8)	-
1900	690	571 (82,8)	-
1910	735	622 (85,2)	-
1920	681	583 (85,7)	-

Kökény az úrbérrendezés idején a pécsi papnevelde birtoka volt, és 40 örökös jobbágyot valamint 2 házas zsellért írtak össze, lakóit pedig szlavónoknak jelölték. Az 1880-as évben az egyéb anyanyelvűek valójában horvátok voltak. Mint

látjuk a horvátok részaránya mindvégig igen magas volt, megközelítette a 90 %-ot.

¹²⁴ MV. 1913. okt. 5. XXXII. 40. sz. 5.

¹²⁵ Kovacsics J. 2003. 137-138.

¹²⁶ Kovacsics J. 2003. 413.

7. táblázat: *Németi összlakossága és a horvátok száma (1880-1920)*¹²⁷

Év	Össznépesség (fő)	Horvát (%)
1880	343	261 (76,8)
1890	380	298 (78,6)
1900	423	335 (79,7)
1910	406	350 (87,5)
1920	385	344 (90,5)

Németi, 1795 és 1900 között Némethi. A horvát anyanyelvűek részaránya mindvégig magas volt, a századforduló után szinte tisztán horvát falu.

8. táblázat: *Pécsudvard összlakossága és a horvátok száma (1880-1920)*¹²⁸

Év	Össznépesség (fő)	Horvát (%)	Egyéb (%)
1880	521	253 (47,9)	185 (35,6)
1890	600	475 (79,2)	-
1900	674	541 (80,7)	-
1910	686	561 (82,5)	-
1920	661	539 (81,7)	-

Pécsudvard is az 1903-as helységnévrendezés során kapta jelenlegi nevét, előtte Udvardként szerepelt a forrásokban. 1880-ban az egyéb kategória valószínűleg horvát anyanyelvűeket jelez. A horvát lakosság részaránya

mindvégig igen magas, 80 % körüli volt.

9. táblázat: *Pogány összlakossága és a horvátok száma (1880-1920)*¹²⁹

Év	Össznépesség (fő)	Horvát (%)	Egyéb (%)
1880	743		560 (75,7)
1890	871	580 (66,7)	-
1900	937	573 (61,6)	-
1910	968	586 (61)	-
1920	917	546 (60)	-

1880-ban az egyéb kategóriába sorolt 560 fő minden valószínűség szerint horvát anyanyelvű volt. A horvátok száma mindvégig igen jelentős többséget képviselt.

¹²⁷ Kovacsics J. 2003. 533.

¹²⁸ Kovacsics J. 2003. 576.

¹²⁹ Kovacsics J. 2003. 588.

10. táblázat: *Szalánta összlakossága és a horvátok száma (1880-1920)*¹³⁰

Év	Össznépesség (fő)	Horvát (%)
1880	629	392 (63,2)
1890	747	568 (76,7)
1900	799	557 (70,5)
1910	787	561 (71,8)
1920	669	518 (78,5)

Jelentős horvát lakossággal bíró község, a horvátok részaránya mindvégig kétharmad körül mozgott.

11. táblázat: *Személy összlakossága és a horvátok száma (1880-1920)*¹³¹

Év	Össznépesség (fő)	Horvát (%)
1880	419	250 (61)
1890	570	280 (49,1)
1900	609	335 (55,8)
1910	544	328 (60,7)
1920	519	313 (61,8)

A századfordulóig, az összlakossággal párhuzamosan a horvát lakosság száma is növekszik, utána kismértékben csökken, de mindvégig jóval meghaladja az 50 %-t.

12. táblázat: *Szőke összlakossága és a horvátok száma (1880-1920)*¹³²

Év	Össznépesség (fő)	Horvát (%)
1880	340	33 (9,7)
1890	369	22 (6,1)
1900	393	142 (36,1)
1910	387	97 (25,5)
1920	343	113 (33,2)

A századforduló előtt szinte jelentéktelen a horvát anyanyelvűek részaránya, de a századfordulóra felkúszik és 30 % körüli marad.

¹³⁰ Kovacsics J. 2003. 634.

¹³¹ Kovacsics J. 2003. 653.

¹³² Kovacsics J. 2003. 664.

13. táblázat: *Szőkéd összlakossága és a horvátok száma (1880-1920)*¹³³

Év	Össznépesség (fő)	Horvát (%)	Egyéb (%)
1880	386	8	207 (54,5)
1890	544	272 (50,4)	-
1900	596	177 (30)	-
1910	627	285 (46)	-
1920	666	251 (38)	-

1880-ban az egyéb anyanyelvűek minden valószínűség szerint horvátok voltak. Részarányuk mindvégig magas, 50 % körüli volt.

A következőkben nézzük meg a sokác falvakat.

14. táblázat: *Alsószentmárton össznépessége és a horvátok száma (1880-1920)*¹³⁴

Év	Össznépesség (fő)	Horvát (%)	Cigány (%)	Egyéb (%)
1880	791	606 (76,7)	-	27 (3,1)
1890	856	608 (71,5)	-	136 (16)
1900	961	604 (62,9)	-	193 (20,1)
1910	1015	5 (0,5)	-	854 (84,6)
1920	936	-	259 (27,8)	530 (55,9)

Alsószentmárton 1903-ig Szent-Márton, illetve Dráva-Szent-Mártonként szerepelt. 1880-ban a szerbeket is a

sokácok közé sorolták, de ezek száma mindvégig jelentéktelen volt. A legtöbben (10 fő) a századforduló évében voltak. 1900-ban, 1910-ben és 1920-ban az egyéb kategória főleg sokácokat és cigányokat jelöl, 1920-ban 529 fő volt sokác. A horvát anyanyelvű lakosság részaránya mindvégig jóval 50 % feletti volt.

15. táblázat: *Baranyavár össznépessége és a horvátok száma (1880-1921)*¹³⁵

Év	Össznépesség (fő)	Horvát (%)	Egyéb (%)
1880	2387	1516 (63,7)	107 (4,5)
1910	1496	44 (3)	1023 (68,7)
1921	2588	1314 (50,9)	105 (4,1)

Baranyavár (Branjin Vrh) járási székhely volt. Az 1910-es adatokban az egyéb valójában horvátokat jelöl.

¹³³ Kovacsics J. 2003. 666.

¹³⁴ Kovacsics J. 2003. 132-133.

¹³⁵ Kovacsics J. 2003. 133.

16. táblázat: *Belvárd össznépessége és a horvátok száma (1880-1920)*¹³⁶

Év	Össznépesség (fő)	Horvát (%)
1880	723	226 (31,4)
1890	765	228 (30)
1900	736	226 (31)
1910	712	223 (31,4)
1920	664	222 (33,6)

Belvárd, 1927 után Kisgyulával egyesülve Belvárdgyula. A horvátok részaránya mindvégig egyharmad körül mozgott.

17. táblázat: *Benge össznépessége és a horvátok száma (1880-1921)*¹³⁷

Év	Össznépesség (fő)	Horvát (%)	Egyéb (%)
1880	477	279 (59,4)	21 (4,5)
1910	500	14 (2,8)	222 (44,4)
1921	486	201 (41,8)	1

Az egyéb kategória itt is 1910-ben horvátokat jelöl.

18. táblázat: *Beremend össznépessége és a horvátok száma (1880-1920)*¹³⁸

Év	Össznépesség (fő)	Horvát (%)	Egyéb (%)
1880	1734	542 (31,3)	69 (4)
1890	1983	120 (6,1)	5
1900	2128	160 (7,5)	32 (1,5)
1910	2575	152 (5,9)	59 (2,3)
1920	2393	15 (0,6)	116 (4,8)

1880-ban a szerbekkel együtt adták meg a horvátok számát. A szerbek száma 1890-ben 477 volt és a korszakban mindvégig sokkal magasabb maradt mind a horvátoké, tehát 1880-ban is csak egy kis része lehetett horvát. 1910-ben az egyéb,

főleg sokác és cigány anyanyelvű, 1920-ban pedig 90 fő volt sokác ebből a csoportból. Számuk a századforduló után erős csökkenést mutat, de részarányuk előtte is mindvégig 10 % alatti volt.

¹³⁶ Kovacsics J. 2003. 163-164.

¹³⁷ A Délvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai, 1998. 40.

¹³⁸ Kovacsics J. 2003. 166-167.

19. táblázat: *Birján össznépessége és a horvátok száma (1880-1920)*¹³⁹

Év	Össznépesség (fő)	Horvát (%)
1880	524	308 (59,2)
1890	632	389 (61,7)
1900	600	273 (45,5)
1910	625	267 (43,1)
1920	579	235 (41,2)

A sokác lakosság csökkenése az 1890 és 1900 közötti évtizedben igen jelentős, később azonban a folyamat lassult. Magas részarányuk a folyamatos csökkenés ellenére is megmaradt.

20. táblázat: *Dályok össznépessége és a horvátok száma (1880-1921)*¹⁴⁰

Év	Össznépesség (fő)	Horvát (%)	Egyéb (%)
1880	1952	1754 (89,9)	58 (3)
1910	1913	70 (3,7)	1490 (78)
1921	1758	1405 (80,3)	8

Az 1910-ben az egyéb kategória itt is horvátokat jelöl.

21. táblázat: *Darázs össznépessége és a horvátok száma (1880-1921)*¹⁴¹

Év	Össznépesség (fő)	Horvát (%)	Egyéb (%)
1880	1882	1389 (73,9)	57 (3)
1910	2259	3	1442 (64,1)
1921	3105	2115 (67,3)	4

Az egyéb kategória ebben az esetben is 1910-ben horvátokat takar.

22. táblázat: *Erdősmárok össznépessége és a horvátok száma (1880-1920)*¹⁴²

Év	Össznépesség (fő)	Horvát (%)	Egyéb (%)
1880	521	153 (29,4)	27 (5,2)
1890	609	168 (27)	-
1900	581	150 (25,9)	-
1910	597	129 (21,9)	-
1920	573	-	104 (18,2)

Erdősmárok 1900 előtt Márok, majd 1950-ig Püspökmárok néven szerepelt. 1950-ben kapta mai nevét. 1920-ban az egyéb anyanyelvűből 102 fő (sokác). A horvátok részaránya a századforduló után

¹³⁹ Kovacsics J. 2003. 178.

¹⁴⁰ A Délvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai, 1998. 43.

¹⁴¹ Délvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai, 1998. 43.

¹⁴² Kovacsics J. 2003. 255-256.

csökkenő, de a 20 % közelében maradt.

23. táblázat: *Hercegmárok össznépessége és a horvátok száma (1880-1910)*¹⁴³

Év	Össznépesség (fő)	Horvát (%)	Egyéb (%)
1880	1179	1030 (88)	39 (3,39)
1910	1266	-	995 (79)

Az 1921-es évről nincsenek adataink, az 1910-es egyéb kategória pedig valószínűleg a horvátokat jelöli.

24. táblázat: *Hercegszöllős össznépessége és a horvátok száma (1880-1921)*¹⁴⁴

Év	Össznépesség (fő)	Horvát (%)	Egyéb (%)
1880	2648	1033 (39,1)	118 (4,5)
1910	2805	1492 (53,3)	46 (1,6)
1921	2926	1273 (43,6)	3

25. táblázat: *Izsép össznépessége és a horvátok száma (1880-1921)*¹⁴⁵

Év	Össznépesség (fő)	Horvát (%)	Egyéb (%)
1880	1702	1452 (85,4)	42 (2,5)
1910	1600	88 (6)	1146 (71,6)
1921	1169	1038 (89,5)	3

Az egyéb kategória itt is horvátokat jelöl 1910-ben.

26. táblázat: *Kátoly össznépessége és a horvátok száma (1880-1920)*¹⁴⁶

Év	Össznépesség (fő)	Horvát (%)	Egyéb (%)
1880	672	326 (48,7)	32 (4,8)
1890	704	368 (52,7)	-
1900	712	352 (49,6)	-
1910	808	407 (50,9)	-
1920	754	-	355 (47,3)

1920-ban az egyéb 355 fő horvát (sokác) anyanyelvű volt, tehát részarányuk mindvégig 50 % körüli volt.

¹⁴³ A Délvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai, 1998. 43.

¹⁴⁴ A Délvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai, 1998. 41.

¹⁴⁵ A Délvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai, 1998. 43.

¹⁴⁶ Kovacsics J. 2003. 348-349.

27. táblázat: *Kásád össznépessége és a horvátok száma (1880-1920)*¹⁴⁷

Év	Össznépesség (fő)	Horvát (%)	Szerb (%)	Egyéb (%)
1880	666	603 (91,4)		20 (3)
1890	717		623 (87,4)	-
1900	752	612 (81,6)	6	-
1910	757	577 (76,9)	-	-
1920	647	1	1	461 (72)

1890-ben a szerbeket a horvátok közé számolták, 1920-ban pedig az egyéb kategóriába sorolt 461 fő sokác anyanyelvű volt.

28. táblázat: *Kiskőszeg össznépessége és a horvátok száma (1880-1921)*¹⁴⁸

Év	Össznépesség (fő)	Horvát (%)	Egyéb (%)
1880	1963	639 (32,6)	85 (4,3)
1910	2746	21 (0,8)	615 (22,4)
1921	2460	685 (27,8)	4

Az 1910-es egyéb kategória valójában horvátokat takar.

29. táblázat: *Lánycsók össznépessége és a horvátok száma (1880-1920)*¹⁴⁹

Év	Össznépesség (fő)	Horvátok (%)
1880	1988	231 (11,7)
1890	2232	144 (6,5)
1900	2171	80 (3,7)
1910	2405	41 (1,7)
1920	2332	57 (2,4)

Lánycsók 1828 és 1900 között Lancsúk, majd Lancsuk néven volt jelölve. Mai nevét 1903-ban kapta. Mint látható a horvát lakosság részaránya mindvégig alacsony volt és a századfordulóra olyannyira lecsökkent, hogy az összlakosság nemzetiségi összetételére már nem volt befolyása.

30. táblázat: *Lothárd össznépessége és a horvátok száma (1880-1920)*¹⁵⁰

Év	Össznépesség (fő)	Horvát (%)
1880	552	288 (52,4)
1890	633	282 (44,8)
1900	654	284 (43,7)
1910	627	289 (46,6)
1920	532	229 (43,2)

Lothárd a századforduló előtt, Lotárd néven is szerepel. A két név egyidejű használata is kimutatható a korabeli dokumentumokban és csak az 1903-as helységnévrendezés során vált kizárólagossá a mai neve. A horvátok részaránya 1880-ban még meghaladta az 50 %-t, utána viszont csökkent, de mindvégig 40 % fölött

maradt.

¹⁴⁷ Kovacsics J. 2003. 344-345.

¹⁴⁸ A Délvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai, 1998. 41.

¹⁴⁹ Kovacsics J. 2003. 420-421.

¹⁵⁰ Kovacsics J. 2003. 430.

31. táblázat: *Lőcs össznépessége és a horvátok száma (1880-1921)*¹⁵¹

Év	Össznépesség (fő)	Horvát (%)	Egyéb (%)
1880	1152	746 (64,9)	-
1910	1138	1	730 (64,6)
1921	1050	668 (63,6)	-

Az 1910-es évben az egyéb adat alatt itt is horvátokat kell érteni.

32. táblázat: *Magyarsarlós összlakossága és a horvátok száma (1880-1920)*¹⁵²

Év	Össznépesség (fő)	Horvát (%)
1880	517	271 (53,1)
1890	654	325 (50)
1900	619	322 (52,8)
1910	660	346 (52,4)
1920	608	338 (56,3)

Magyarsarlós neve is az 1903-as helységnévrendezés során vált véglegessé. 1870 előtt Soóros illetve Magyar Soóros, majd 1900-ig Sáros vagy Magyar-Sóros néven szerepelt még. Itt is azt láthatjuk, hogy a horvát lakosság részaránya szinte mindvégig meghaladta az 50 %-t.

33. táblázat: *Maráza összlakossága és a horvátok száma (1880-1920)*¹⁵³

Év	Össznépesség (fő)	Horvát (%)
1880	554	118 (21,5)
1890	679	105 (15,7)
1900	738	112 (15,3)
1910	731	88 (12)
1920	711	103 (14,5)

Maráza 1705-ben még tisztán sokác falu volt, később azonban vegyes nemzetiségűvé vált, és miközben a község lakossága nőtt, a horvátok száma csökkent. A századforduló után már nem is volt számottevő, mintegy nyolcadát tette ki az összlakosságnak.

34. táblázat: *Monyoród összlakossága és a horvátok száma (1880-1920)*¹⁵⁴

Év	Össznépesség (fő)	Horvát (%)	Egyéb (%)
1880	530	172 (32,5)	21 (4)
1890	602	197 (32,8)	2
1900	578	157 (27,5)	-
1910	678	136 (20,3)	-
1920	576	1	132 (23,2)

Bár csökkenő mértékben, de a 20 %-t mindvégig meghaladta a horvát anyanyelvűek száma. 1920-ban az egyéb kategóriába sorolt 132 fő horvát (sokác) anyanyelvűeket takar.

¹⁵¹ A Délvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai, 1998. 42.

¹⁵² Kovacsics J. 2003. 446-447.

¹⁵³ Kovacsics J. 2003. 461-462.

¹⁵⁴ Kovacsics J. 2003. 505.

35. táblázat: *Nagybodolya összlakossága és a horvátok száma (1880-1921)* ¹⁵⁵

Év	Össznépesség (fő)	Horvát (%)	Egyéb (%)
1880	976	352 (36,3)	39 (4)
1910	1315	11 (0,8)	298 (22,8)
1921	1133	250 (22,1)	1

Az egyéb kategória 1910-ben horvátokat jelöl.

36. táblázat: *Nagykozár összlakossága és a horvátok száma (1880-1920)* ¹⁵⁶

Év	Össznépesség (fő)	Horvát (%)
1880	809	282 (35,3)
1890	931	444 (47,7)
1900	982	483 (48,4)
1910	1023	500 (49)
1920	1010	467 (46,2)

1880-ban valamivel 30 % fölötti a horvátok részaránya, majd később megközelíti az 50 %-t és ezt mindvégig tartja is.

37. táblázat: *Olasz összlakossága és a horvátok száma (1880-1920)* ¹⁵⁷

Év	Össznépesség (fő)	Horvát (%)	Egyéb (%)
1880	500	171 (34,2)	15 (3)
1890	603	186 (31)	2
1900	597	205 (34,7)	-
1910	631	4	213 (33,8)
1920	600	-	217 (36,2)

1910-ben az egyéb anyanyelvűek főleg horvátok, 1920-ban az egyéb kategóriába sorolt 217 főből 216 horvát (sokác) anyanyelvű. Részarányuk mindvégig jelentős volt, a századfordulóra megközelítette a 40 %-t.

38. táblázat: *Petárda összlakossága és a horvátok száma (1880-1921)* ¹⁵⁸

Év	Össznépesség (fő)	Horvát (%)	Egyéb (%)
1880	1027	890 (87,3)	63 (6,2)
1910	1007	811 (81,1)	26 (2,6)
1921	960	704 (73,3)	28 (2,9)

¹⁵⁵ A Délvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai, 1998. 43.

¹⁵⁶ Kovacsics J. 2003. 521.

¹⁵⁷ Kovacsics J. 2003. 548-549.

¹⁵⁸ A Délvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai, 1998. 43.

39. táblázat: *Torjancz összlakossága és a horvátok száma (1880-1921)* ¹⁵⁹

Év	Össznépesség (fő)	Horvát (%)	Egyéb (%)
1880	668	560 (84,8)	12 (1,8)
1910	769	563 (74,1)	72 (9,5)
1921	718	502 (70,7)	60 (8,5)

40. táblázat: *Töttös összlakossága és a horvátok száma (1880-1920)* ¹⁶⁰

Év	Össznépesség (fő)	Horvát (%)	Egyéb (%)
1880	1208	418 (34,8)	65 (5,4)
1890	1286	84 (6,6)	6
1900	1260	11 (0,9)	45 (3,6)
1910	1236	-	38 (3,1)
1920	1196	-	56 (4,7)

Töttös 1933 előtt Ráczöttös volt, utána Hercegtöttös, majd 1950-től Töttös. 1900-ban és 1910-ben az egyéb kategória főleg sokácokat jelöl, de részarányuk még így is jelentéktelen volt. Számottevő kisebbséget csak 1880-ban

képviseltek. A fogyás oka az elköltözés volt, helyükre német és szerb lakosság települt.

41. táblázat: *Versend összlakossága és a horvátok száma (1880-1920)* ¹⁶¹

Év	Össznépesség (fő)	Horvát (%)	Egyéb (%)
1880	1294	542 (42)	201 (15,6)
1890	1434	556 (38,9)	1
1900	1362	556 (40,9)	10 (0,7)
1910	1475	-	502 (34,1)
1920	1396	-	479 (34,5)

1910-ben az egyéb anyanyelvűek legnagyobb részt sokácok voltak, 1920-ban pedig mind a 479 fő horvát anyanyelvűt takar. Részarányuk mindvégig magas, az összlakosság egyharmadát meghaladó volt.

¹⁵⁹ A Délvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai, 1998. 43.

¹⁶⁰ Kovacsics J. 2003. 689-690.

¹⁶¹ Kovacsics J. 2003. 719.

Végül nézzük meg a Dráva menti horvát falvakat.

42. táblázat: *Drávakeresztur össznépessége és a horvátok száma (1880-1920)*¹⁶²

Év	Össznépesség (fő)	Horvát (%)
1880	450	371 (82,4)
1890	537	430 (81,1)
1900	542	428 (79,3)
1910	590	444 (75,3)
1920	590	413 (70)

Drávakeresztur, 1908 előtt Keresztur néven volt ismert és 1950-ig Somogy megyéhez tartozott. A horvát lakosság részaránya mindvégig igen magas volt.

43. táblázat: *Drávasztára össznépessége és a horvátok száma (1880-1920)*¹⁶³

Év	Össznépesség (fő)	Horvát (%)
1880	923	690 (75)
1890	1003	729 (72,9)
1900	1097	783 (71,8)
1910	1115	801 (72,2)
1920	1094	817 (75)

Drávasztára 1950-ig szintén Somogy megyéhez tartozott és 1908-ig Sztára volt a neve. Ebben a Dráva menti községben is igen magas volt a horvátok részaránya. Kezdetben 70 % körül mozgott, a korszak végén pedig már meghaladta a 80 %-ot is.

44. táblázat: *Felsőszentmárton össznépessége és a horvátok száma (1880-1920)*¹⁶⁴

Év	Össznépesség (fő)	Horvát (%)
1880	1495	1228 (82,4)
1890	1785	1516 (85,2)
1900	1728	1576 (91,6)
1910	1900	1875 (98,7)
1920	1798	1718 (95,9)

1950-ig Felsőszentmárton is Somogy megyéhez tartozott és 1908 előtt Dráva-Szent-Márton volt a neve. Mint látható, a századforduló felé haladva folyamatosan növekszik a horvát anyanyelvűek részaránya és a korszak vége felé majdnem eléri a 100 %-t.

¹⁶² Kovacsics J. 2003. 232-233.

¹⁶³ Kovacsics J. 2003. 241-242.

¹⁶⁴ Kovacsics J. 2003. 267-269.

45. táblázat: *Lakócsa össznépessége és a horvátok száma (1880-1920)* ¹⁶⁵

Év	Össznépesség (fő)	Horvát (%)
1900	1215	876 (72,4)
1910	1303	924 (71,1)
1920	1134	729 (64,5)

A község Somogy megyéhez tartozik.

46. táblázat: *Potony összlakossága és a horvátok száma (1880-1920)* ¹⁶⁶

Év	Össznépesség (fő)	Horvát (%)
1900	760	584 (76,8)
1910	781	647 (82,9)
1920	743	596 (80,5)

Ez a község is Somogy megyéhez tartozik.

47. táblázat: *Révfalu összlakossága és a horvátok száma (1880-1920)* ¹⁶⁷

Év	Össznépesség (fő)	Horvát (%)
1880	254	127 (50,8)
1890	252	133 (53,2)
1900	295	161 (55,5)
1910	192	135 (71,1)
1920	208	127 (63,5)

1950 előtt Révfalu is Somogy megyéhez tartozott majd 1970-ben Drávakeszturnak csatolták. A horvátok száma a századfordulónál nőtt majd csökkenni kezdett, részarányuk azonban csak 1920-ban csökkent valamiképp, de mindvégig meghaladta az 50 %-t.

48. táblázat: *Tótújfalu összlakossága és a horvátok száma (1880-1920)* ¹⁶⁸

Év	Össznépesség (fő)	Horvát (%)
1900	654	536 (82,5)
1910	638	569 (90,3)
1920	629	546 (88,4)

Ez a község is Somogy megyéhez tartozik.

¹⁶⁵ A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása, 1902. 108.
A történelmi Magyarország atlasza és adattára 1914. 132.
Az 1920. évi népszámlálás 1923. 22.

¹⁶⁶ A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása, 1902. 108.
A történelmi Magyarország atlasza és adattára 1914. 152.
Az 1920. évi népszámlálás 1923. 22.

¹⁶⁷ Kovácsics J. 2003. 509-510.

¹⁶⁸ A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása, 1902. 108.
A történelmi Magyarország atlasza és adattára 1914. 168.
Az 1920. évi népszámlálás 1923. 24.

Legvégül nézzünk meg két olyan települést is, amelyekből szinte teljesen eltűnt a horvát lakosság.

49. táblázat: *Szigetvár összlakossága és a horvátok száma (1880-1920)*¹⁶⁹

Év	Össznépesség (fő)	Horvát (%)	Egyéb (%)
1880	5014	131 (szerbhorvát) (2,6)	231 (4,7)
1890	5078	188 (3,8)	19 (0,4)
1900	5601	51 (0,9)	22 (0,4)
1910	6153	57 (0,9)	50 (0,89)
1920	5348	15 (0,3)	13 (0,2)

Szigetvár járási székhelyként 1950-ig Somogy me-gyéhez, ám tanügyileg pécsmegyéhez tartozott. Mint látjuk rész-arányuk ugyan nem volt

jelentős, de a századforduló előtt még viszonylag szép számban éltek horvátok (bosnyákok) a településen, ám a századfordulóra számuk drasztikusan csökkent. Az 1880. év egyéb meghatározásába valószínűleg horvátok is beletartoztak.

50. táblázat: *Horváthertelend össznépessége és a horvátok száma (1880-1920)*¹⁷⁰

Év	Össznépesség (fő)	Horvát (%)
1880	273	58 (szerbhorvát) (21,5)
1890	282	51 (18,3)
1900	273	47 (17,4)
1910	275	46 (17)
1920	251	8

Miközben a község összlakosságának száma szinte változatlan maradt, a horvátok száma eleinte lassú csökkenést mutat, majd 1920-ra szinte teljesen eltűnik.

A következőkben nézzük meg, mely településeken volt a legnagyobb a horvát lakosság száma, illetve a horvát lakosság számának változását tekintve hogyan változott a települések sorrendje. Pécs és Mohács nem szerepel a kimutatásba, továbbá Lakócsa, Potony és Tótújfalu esetében nincsenek adatok 1880-ra vonatkozóan. (II/1-2. számú melléklet)

Mint kitűnik a kimutatásban, 1880-ban a horvát lakosság száma hét településen haladta meg az 1000 főt, 1910-ben viszont már csak hatban. Hercegmárokra a számuk 1000 alá esett, ugyanakkor jelentősebb változások történtek az élbolyban is: Dályok az 1. helyről a 3. helyre került, míg az élre a korábbi 5. helyet foglaló Felsőszentmárton kapaszkodott fel, a 2. helyen pedig Baranyavár helyet cserélt a korábbi 6. helyen álló Hercegszöllőssel. További

¹⁶⁹ Kovacsics 2003. 56. és 113.

¹⁷⁰ Kovacsics J. 2003. 320-321.

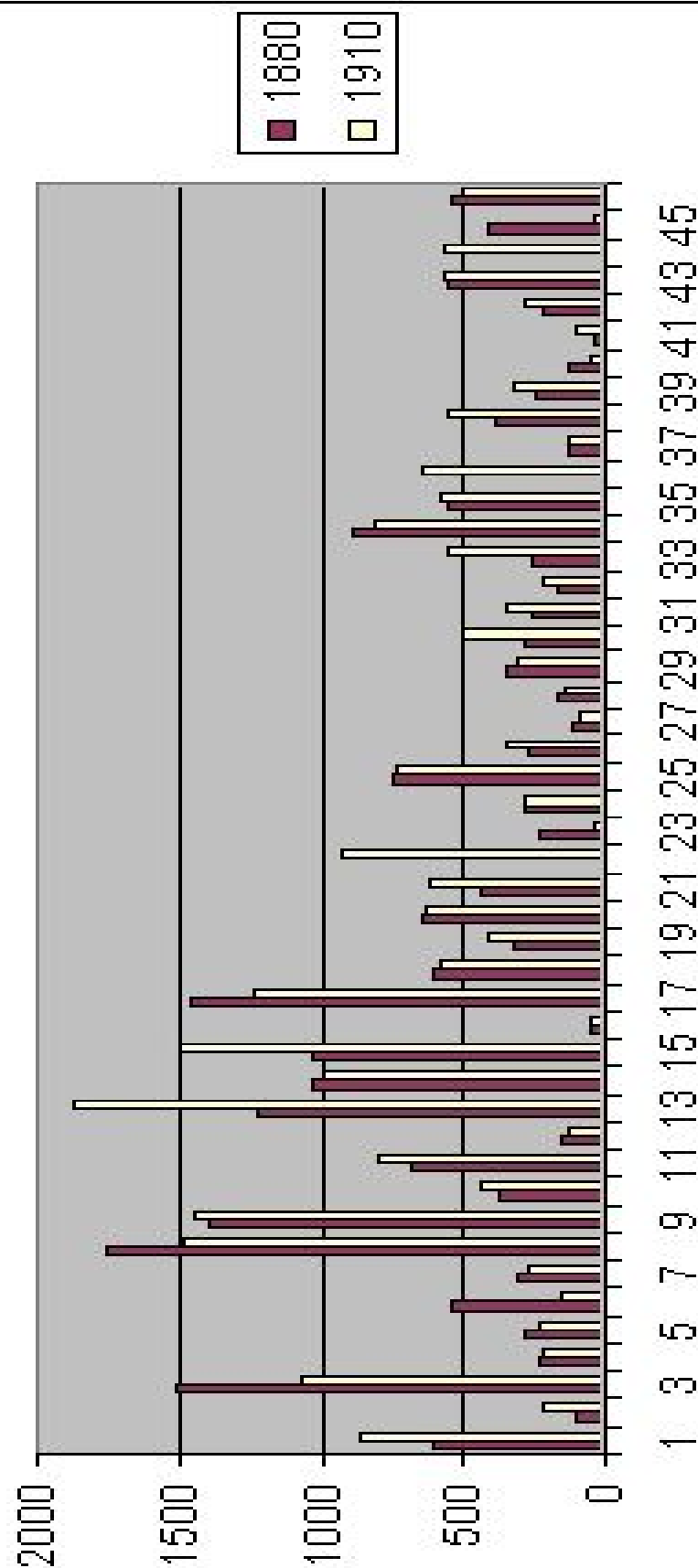
jelentősebb változást figyelhetünk meg Szőke és Pécsudvard, illetve Beremend, Lánycsók, Szigetvár és Töttös esetében is. Míg az előbbieknél megháromszorozódott, illetve duplájára nőtt a horvátok száma, az utóbbiaknál nagyarányú csökkenés figyelhető meg. A változások méginkább szembeötlők, ha a horvátok össznépességen belüli százalékos arányát hasonlítjuk össze településenként. (III/1-2. számú melléklet)

Összevetve a két táblázat adatait (II. és III. sz. melléklet) azt látjuk, hogy a szám szerinti, illetve a százalékos sorrend jelentősen eltér egymástól. Azonosság csupán Felsőszenkmárton esetében van, amely 1910-re nemcsak számban, hanem az össznépességen belüli arányát tekintve is első helyre ugrott. Pécsudvard és Szőke esetében ugyancsak hasonló a helyzet, bár a részarány csak megközelíti az 1880. évi kétszeresét, illetve háromszorosát, de nem éri el.

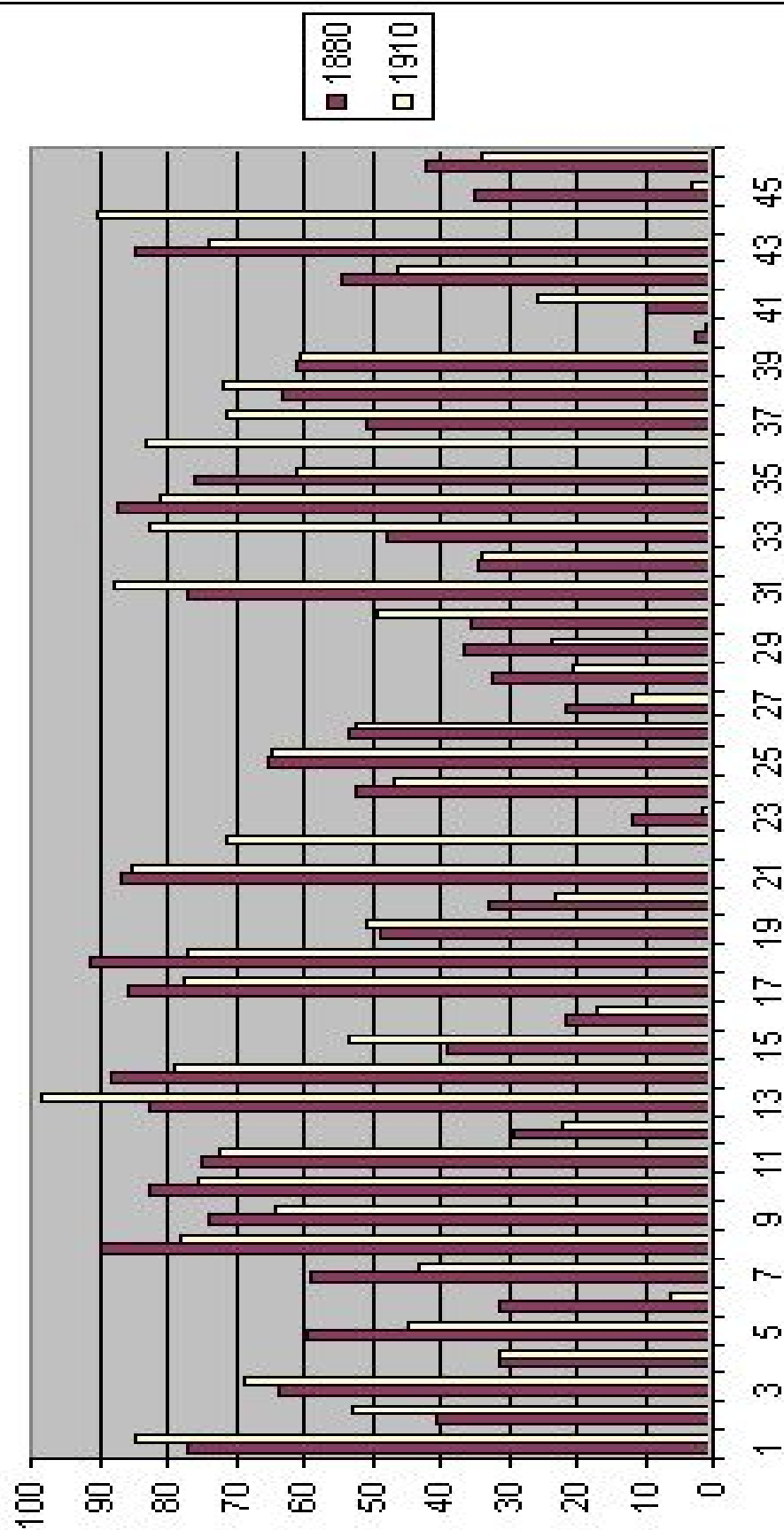
A III. számú mellékletből az is kitűnik, hogy a 46 település mintegy felénél a lakosság több mint fele horvátok volt. Továbbá a két oszlop adatait összehasonlítva láthatjuk azt is, hogy míg 1880-ban a horvátok részaránya 23 településen haladta meg az 50 %-ot, 1910-ben ez már 26 település esetében – közülük kettőben 90 % feletti – mutatható ki, bár az arányok némileg csökkentek és a sorrend jelentősen megváltozott. További 13 településnél 1910-ben 30 és 50 % közötti a horvát lakosság részaránya, ugyanakkor Monyoródon már épphogy csak meghaladta a 20 %-ot, Horváthertelenden és Marázán már el sem érte, míg Beremenden, Lánycsokon, Szigetváron és Töttösön pedig szinte jelentéktelenné vált, illetve Horváthertelenden az 1920-as években következett ez be. A változásokat a következő két grafikon is jól tükrözi.

A számmal jelölt települések: **1:** Alsőszenkmárton; **2:** Áta; **3:** Baranyavár; **4:** Belvárd; **5:** Benge; **6:** Beremend; **7:** Birján; **8:** Dályok; **9:** Darázs; **10:** Drávakeresztur, **11:** Drávasztára; **12:** Erdősmárok; **13:** Felsőszenkmárton; **14:** Hercegmárok; **15:** Hercegszöllős; **16:** Horváthertelend; **17:** Izsép; **18:** Kásád, **19:** Kátoly; **20:** Kiskőszeg; **21:** Kökény; **22:** Lakócsa; **23:** Lánycsók; **24:** Lothárd, **25:** Lőcs; **26:** Magyarsarlós; **27:** Maráza; **28:** Monyoród, **29:** Nagybodolya; **30:** Nagykozár; **31:** Németi; **32:** Olasz; **33:** Pécsudvard; **34:** Petárda; **35:** Pogány; **36:** Potony; **37:** Révfalu, **38:** Szalánta; **39:** Szemely; **40:** Szigetvár; **41:** Szőke; **42:** Szőkéd; **43:** Torjanc; **44:** Tótújfalu; **45:** Töttös; **46:** Versend.

1. számú grafikon: A horvát lakosság számának változása a különböző településeken (1880 és 1910)

2. számú grafikon: A horvát lakosság össznépeséghez viszonyított százalékos arányának kimutatása (1880 és 1910)

A megfogyatkozás oka – mivel a házas termékenység magas volt náluk – nem a kihalásban, hanem a belső vándorlásban keresendő. A baranyai horvátokra általában a nagycsaládi rendszer, vagyis az összetett család- és háztartástípusok gyakorisága volt a jellemző, amely a XIX. század második felében bomlásnak indult, de az elmaradottabb, a forgalomtól távolabb eső vidékeken még sokáig fennmaradt. A házasulandók átlagos életkora alacsony, de mint említettem, a házas termékenység viszont magas volt náluk.¹⁷¹

¹⁷¹ Katus L. 1980. 278-283.

V. 2. A földművelő horvátság gazdasági alapjai a századfordulón Baranyában

A jobbágyszabadítás után, a magyar agrártársadalmat a feudális birtokmegosztás átmentése és megcsontosodása jellemezte. Bár az úrbérrendezés menetétől függően egy-két évtized alatt új polgári tulajdonviszonyok alapján strukturális átrétegződés következett be, a kiegyezés környékén a földterületnek csaknem 57 %-kán voltak még 100 holdnál terjedelmesebb birtokok és ez az arány a dualizmus fél évszázada alatt alig néhány százalékkal csökkent. Míg az agrártermelés egészére a nagyszámú agrárproletariátus súlya hatott nyomasztóan, a birtokos parasztságot a nagybirtok korlátozta.¹⁷²

A magyarországi horvátok gazdasági-társadalmi struktúrájának megoszlása 1900-ban a következő képet mutatta: 34,03% bérmunkával kereste a kenyerét, 42,69 % 5-50 k. hold közötti, 12,11 % pedig 5 k. hold alatti birtokkal rendelkezett, vagyis a többségre leginkább a kisbirtokosság volt a jellemző (55,39 %).¹⁷³ A jövedelmezőséget azonban nem csak a birtok nagysága határozta meg, hanem befolyásolta főképpen az is, hogy tájilag hol volt a birtok, mit és milyen módszerrel termeltek, továbbá milyen volt a térség infrastruktúrája. A baranyai horvát néprajzi csoportok közül nem egy talált rá olyan szerepkörre, amellyel hiányokat pótolhatott. Ilyenek voltak, például a bosnyák „*kupuszárik*” azaz káposztatermelők és a pécsbudai külváros fuvarosai vagy a mohácsi sokác korsósok is.¹⁷⁴

Baranya morfológiai viszonyai alapvetően három elkülöníthető gazdasági régióra bontják a megyét, és ezek a vizsgált korszak idején meghatározóak voltak a lakosság életkörülményeinél is. A megye paraszttársadalmának sorsát mindhárom tájegységben az egyéni földbirtok nagysága, a nagybirtok súlya, a piac életgazdagító szerepe és a természet mezőgazdasági fejlődésre kiható szorítása határozta meg. A megye gazdaságainak száma és területe a XIX. században a következő képet mutatta:¹⁷⁵

¹⁷² Orosz I. 1979. 1112.

¹⁷³ Katus L. 1979. 1154.

¹⁷⁴ Andrásfalvy B. 1985. 454.

¹⁷⁵ Takáts L. 1990. 111.

1. táblázat: A gazdaságok száma Baranya megyében, 1895-ben

Gazdaságkategóriák	Baranya megye		Országos	Dunántúl
	<i>szám</i>	<i>%</i>	<i>%</i>	<i>%</i>
Törpegazdaságok (0-5 kh)	24 744	49,49	53,57	57,75
Kisgazdaságok (5-100 kh)	24 996	50,0	45,44	41,47
Középgazdaságok (100-1000 kh)	182	0,36	0,83	0,56
Nagygazdaságok (1000 kh fölött)	71	0,15	0,16	0,22
Összesen	49 993	100	100	100

Mint látjuk, a baranyai gazdaságok legnagyobb rétegét a törpe- és kisbirtokos parasztság képezte. A birtokosság több mint 99 %-a belőlük állt. Ezen belül a kisgazdaságok részaránya fél %-kal haladta meg a törpegazdaságok részarányát, viszont az országos adathoz képest ez már 4,5 %, illetve a Dunántúlhoz képest már a 8,5 %-ot is meghaladja. Az arányokat tekintve nagyjából ilyen a különbség a törpegazdaságok esetében is. A középgazdaságoknál is van különbség, de nem jelentős, míg a nagygazdaságoknál szinte teljesen el is tűnik.

2. táblázat: A gazdaságok területe Baranya megyében, 1895-ben

Gazdaságkategória	Baranya megye		Országos	Dunántúl
	<i>(ezer kh)</i>	<i>%</i>	<i>%</i>	<i>%</i>
Törpegazdaság (0-5 kh)	42,4	5,8	5,8	6,0
Kisgazdaság (5-100 kh)	372,5	51,2	46,6	39,3
Középgazdaság (100-1000 kh)	62,1	8,5	15,3	11,1
Nagygazdaság (1000 kh felett)	251,4	34,5	32,3	34,6
Összesen	728,4	100	100	100

Az 54. táblázatból viszont kitűnik, hogy a földterületnek csak mintegy fele volt az ő birtokukban, de ez a törpegazdaságok esetében a megművelt területek 6 %-ot sem érte el. A kisbirtokosság földterületének részaránya az országoshoz képest ebben az esetben is 4,5 %-kal magasabb, a Dunántúlhoz képest viszont már a 10 %-ot is meghaladja. A törpegazdaságok területe esetében azonban már jelentéktelen a különbség, a középgazdaságoknál ugyancsak kicsi, míg a nagygazdaságok területe esetében szinte nincs is.

A legnagyobb birtokok Frigyes főherceg 145 ezer holdas bellyei uradalma, Schaumburg-Lippe herceg 49 208 k. holdas dél-baranyai, Dárda központú béruradalma, a

9464 k. holdas Montenuovo németbólyi uradalma, a 21 950 k. holdas pécsi püspöki birtok, gróf Draskovich Iván 12 600 k. holdas sellyei uradalma, Esterházy Miklós herceg szentlőrinci, Mándy Samu bérletében lévő 11059 holdas uradalma, a Pécsváradi királyi közalapítványi uradalom 19 178 k. holdas birtoka és Grosz Antal 5500 k. holdas üszögi uradalma voltak. Ezek már korszerű gazdálkodást folytattak, és így például is szolgálhattak a kisgazdaságok számára, ám azok többnyire tőkehiány miatt nem tudtak korszerűbb eszközöket beszerezni. Az üzemstatistika kettős és hármas ekéket különböztet meg, illetve az egyeseken belül megkülönbözteti a fagerendelyes és vasgerendelyes ekét. Baranya 100 k. holdon aluli gazdaságainak mintegy 90 %-a ekkor még csak fagerendelyes ekével, vagyis a legprimitívebb ekefajtaival rendelkezett. Kaszáló- és aratógépet is csak elvétve lehetett találni a 100 kh alatti birtokokon, vetőgéppel azonban már jobban el voltak látva.¹⁷⁶

3. táblázat: *Állati erővel vont arató-, kaszáló- és vetőgépek megoszlása Baranyában 1895-ben (%)*

Gazdaságkategória	Aratógép	Kaszológép	Vetőgép
Törpegazdaság (0-5 kh)	1,23	2,64	0,51
Kisgazdaság (5-100 kh)	11,11	5,26	48,06
Középgazdaság (100-1000 kh)	8,65	18,42	19,65
Nagygazdaság (1000 kh fölött)	79,01	73,68	31,78

A három táblázat adatait összehasonlítva kitűnik, hogy miközben a gazdaságok számát tekintve a törpe- és kisgazdaságok adták a túlnyomó többséget, a megművelt földterület 60 %-val sem rendelkeztek, illetve még szembetűnőbb a törpegazdaságok nagyon alacsony tulajdoni részaránya (6 %) és az, hogy a különböző mezőgazdasági gépekből szinte nem is részesültek. A föld tulajdonlása létezett, de a tulajdonukban lévő kicsiny (főleg az 5 kh alatti) birtoktest nagyon eltérő megélhetést biztosított. A kisgazdaságok földművelési rendszere túlnyomóan az ugaros háromnyomásos vetésforgón, a törpegazdaságoké pedig a váltógazdaságon alapult. Az első nyomás mindig őszi (búza, rozs, kétszeres), a második tavasszal (árpa, zab, kukorica) lett bevetve, a harmadik ugar maradt. A megye keleti részén a búzát mindig kukorica követett. A nagygazdaságokban, a pécsi járásban a fekete ugar vagy takarmány, bükkönnyel bevetett zöld ugar, kapás növények, tavaszi vetés volt általános, a siklósi járásban 5–7 vagy kilences vetésforgó, a pécsváradiban 7–9-es sok mesterséges

¹⁷⁶ Takáts L. 1990. 118.

takarmánnyal, a baranyavári járásban 4-es (búza, kukorica, zab, zöldségtakarmány), a mohácsiban két vetésforgó őszi tavaszi vetés követett, majd ugar következett.¹⁷⁷ A paraszti gazdaságokban – bármilyen méretű is volt bekapcsolódásuk az árutermelésbe – a háromnyomásos rendszer az 1880-as évek végéig uralkodó maradt. Ennek a határhasználati módnak a felbomlasztója a belterjes istállózó paraszti szarvasmarha-tenyésztés megindulása lett, és ott jelentkezett először, ahol a takarmányt jól értékesítő nyugati szarvasmarha fajták és fajtakeverékek honosodtak meg. A trágyázás ugyancsak ott terjedt el a leginkább. Baranyában csak az 1870-es évek elején kezdett általánossá válni az ugarföldek trágyázása, és ahol jól trágyázott volt az uradalom, ott hasonló volt a helyzet a parasztságnál is, sőt a nagyobb állatállomány következtében a parasztság javára változott meg. A bellyei uradalom az 1880-as években *„évi trágyaprodukciónak már csak 42 q esett egy hold szántóra, amivel legfeljebb hatévenként tudtak trágyázni”*, ezért gyakran trágyát kellett vásárolniuk.¹⁷⁸

Az sem volt mindegy, hogy hol volt a birtok. Mászt jelentett parasztbirtokosnak lenni a mohácsi síkon, ahol jó gabonatermő területek voltak és viszonylag jó volt az infrastruktúra is, mászt a villányi és a baranyavári szőlőhegyen, és megint mászt a Mecsek erdőségeiben, a Dráva mocsaras árterében, illetve a Duna és a Karasica menti – bár jó minőségű de az áradások következtében gyakran elöntött – területeken. A legkedvezőtlenebb terület a Mecsek délnyugati lábától a drávai ártér és a Fekete-víz síkja közötti vidék volt, melynek északnyugati fele beleért a Zselic erdős dombvidékébe. A második gazdasági tájegység a Zselic és a Völgyseg által határolt erdős Hegyhát volt. A harmadikat, mely talán a legkedvezőbb adottságokkal rendelkezett, a megye keleti részén található geresdi dombsággal kezdődő, majd a Duna jobb partján a mohácsi és nagynyárádi síkságon átfutó és a Dráván-túli terület baranyavári dombságát is magába foglaló terület képezte. Ennek a tájegységnek volt a legjobb a talaja, bőséges volt a napfény és kedvezőbb volt a klímája is. Mindez lehetővé tette a sokágú mezőgazdasági művelést: búzát, kölest, árpát, zabot, rizst, kétszerest, kukoricát, kendert, lent, dohányt, komlót, burgonyát és káposztát termeltek, az itt élőknek gazdag gyümölcs- és szőlőművelésük volt, jeles boraik, és a szilvából főzött *slivovica* pálinkájuk Baranya szerte, ismert volt. A földművelés mellett figyelemre méltó volt az állattenyésztés (ló, szarvasmarha, juh és sertés) is, a Duna és Dráva mentén fekvő helységek lakói pedig ezenfelül halászzal is foglalkoztak, amely szintén jövedelmező bevételt eredményezhetett.¹⁷⁹ Az általam vizsgált helységek tájféldrajzilag a megyén belül nagyjából a Duna – Dráva által

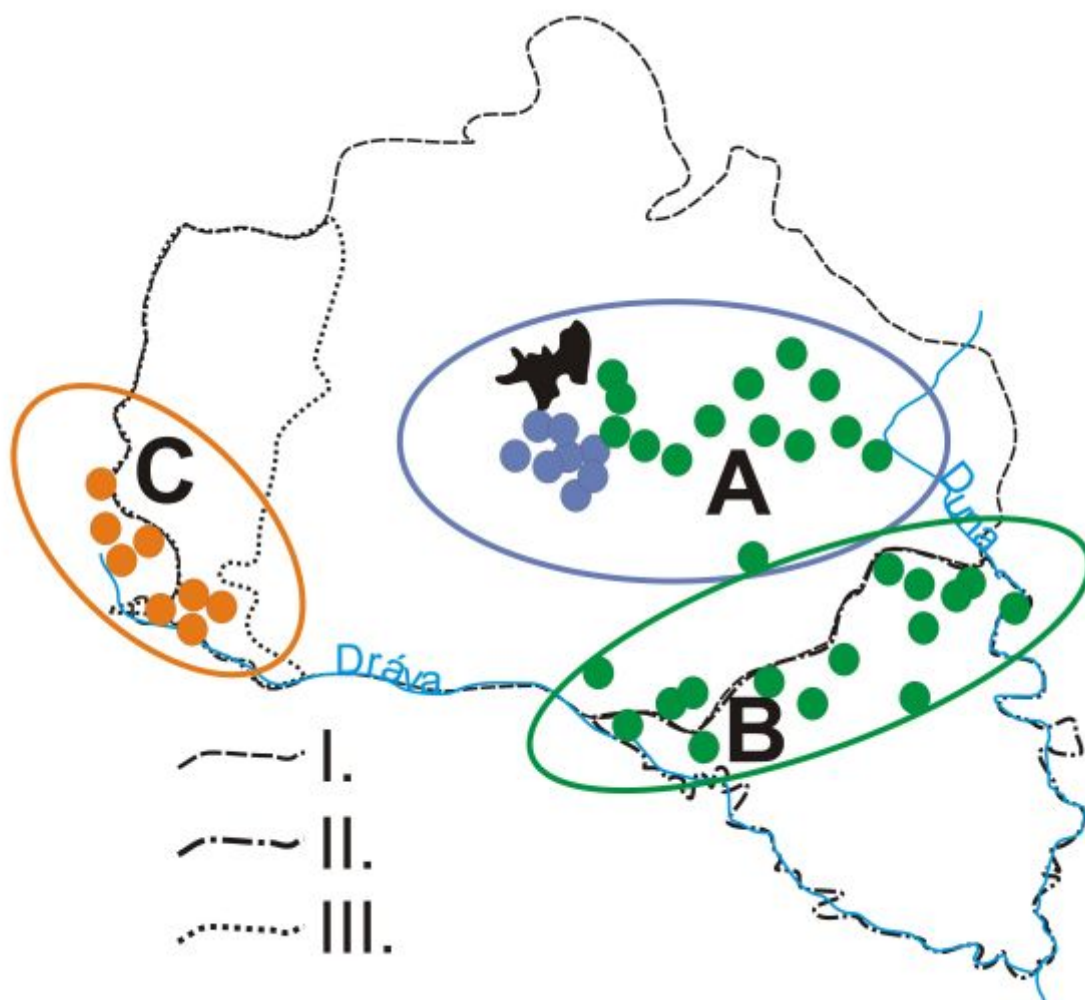
¹⁷⁷ Kovács I. 1896. 501-502.

¹⁷⁸ Vörös A. 1976. 79-80 és 84-85.

¹⁷⁹ Sándor L. 1992. 16-24.

határolt háromszögben, az ún. „Baranya Háromszögben” vagy ahogy újabban nevezik a „Dráva szögben” fekszenek folyosószerűen összekötve a két folyót és egyben nyelvhatárt képezve, illetve Mohács és Pécs között, valamint a két város környékén, míg az említett somogyi falvak az Ormánság nyugati határán, Somogy megye délkeleti részén a Dráva mentén. Az infrastrukturális és mezőgazdasági adottságok, illetve lehetőségek alapján három csoportra oszthatjuk e településeket.

1. térkép: A vizsgált terület tájjöldrajzi csoportjai az infrastrukturális és mezőgazdasági adottságok, illetve lehetőségek alapján. **A:** első csoport a Pécs és Mohács közti terület; **B:** második csoport a duna-drávaszögi csoport; **C:** harmadik csoport a somogyi Dráva menti falvak. **I:** Baranya megye közigazgatási határa (kialakult az 1849-es közigazgatási reform végrehajtásakor); **II:** A drávaszögi Baranya, az SHS királyság, Jugoszlávia, majd Horvátország területe; **III:** A szigetvári járás Baranyához csatolt területei (az 1849-es közigazgatási reform által).

Az elsőbe (A) csoport) Mohács, Erdősmárok és Maráza, a Pécs környéki Áta, Kökény, Nagykozár, Németi, Pécsudvard, Pogány, Szalánta, Szemely, Szőke és Szőkéd, valamint a két várost összekötő közút közelében fekvő Lánycsók, Versend, Monyoród, Olasz, Belvárdgyula, Birján, Lothárd és Magyarsarlós tartozik. Bár a főközlekedési útvonaltól kissé távolabbra esnek, de ide sorolhatók Töttös és Kátoly is. Ezek a helységek viszonylag kedvezőbb helyzetben voltak, mert művelés alá vont földjeik egyrészt nem voltak kitéve áradásoknak, másrészt jó talajadottságokkal rendelkeztek. A Pécs környéki bosnyák falvak földje főleg a kalászosok termelésére volt alkalmas, de kedvező volt a kapásnövények és különösen a konyhakerti növények számára is. A kökényi, szalántai és átai zöldségek nagyon keresettek voltak a pécsi piacon, főleg a káposzta. A mohácsi járás talaja viszont már kötöttebb agyagtalaj, és bár a gabonanövények termesztésének kedvezett, a klimatikus viszonyok főleg a kukoricatermesztésnek kedveztek. A konyhakerti növények közül jelentős piaca volt a mohácsi téli salátának. Ennek a területnek az adottságai az állattenyésztés szempontjából is jók voltak. A sertésenyésztés mellett viszonylag magas fokon állt a szarvasmarha-tenyésztés, a Pécs környéki bosnyákok körében pedig a juhtenyésztésnek is megvoltak a hagyományai. Ebben a térségben gazdálkodásból a parasztgazdaságok számára jó példát szolgáltatott a németbólyi Montenuovo uradalom és egyben ösztönözte modernizációjukat is.¹⁸⁰ A Mohács – Pécs között 1857-ben megnyílt 55 km hosszú vasútvonalat egy magáncég, az „*Első császári, királyi szabadalmazott Dunagőzhajózási Társaság*” (DGT) építtette meg, azonban a vonzaskörzetébe tartozó agrárvidék, valamint a pécsi vállalkozók, iparosok és kereskedők részéről nehezedő nyomásra, a szénszállításon kívül megnyílt a szállítási lehetőség az egyéb teherforgalom előtt is, majd 1859-től a személyszállítás is megindult.¹⁸¹ Ha nem is mondható óriásinak a fejlődés, de mégis számottevő előnyt jelentett a Pécs környéki bosnyák falvaknak, valamint a vonaltól kissé távolabbi Töttösnek és Versendnek is. A Pécs környéki bosnyákok ezután egyre gyakrabban jelentek meg kertészeti terményeikkel a pécsi piacon, és a filoxéra megjelenése előtt fontos bevételi forrást jelentett számukra a bor is.

A másik csoportban (B) Baranyavár, Benge, Lőcs és különösen Dályok, Darázs, Hercegmárok, Hercegszöllős, Izsép, Kiskőszeg és Nagybodolya esetében, a Karasica, valamint a Duna és mellékvízeinek a kiöntése miatt gyakran ment tönkre az egész évi termés, ami tovább fokozta az amúgy is nagy szegénységet. A Pécsi Közlöny „*Alsó Baranya víz alatt*” címmel, 1896-ban megjelent cikke is arról tudósít, hogy már tavasz óta víz alatt van e községek környéke, melynek következtében a réteken kaszálásról szó sem lehetett, holott

¹⁸⁰ Kovács I. 1896. 511-516 és Đ. Šarošac 1991. 98.

¹⁸¹ Majdán J. 1987. 71-72. valamint Huszár Z. 1993. 205-208.

„pedig a széna ama vidéknek egyik legfőbb jövedelmi forrása”.¹⁸² A darázsiak panaszát 1901-ben Szaykó József tanító írta meg a Mohács és Vidékében. Ebben kifejti, hogy miután a Duna nagyzsilipjének „Hatósági leírás”-ával kapcsolatban két egymással homlokegyenest ellenkező „hatósági szakértői” vélemény született, az alispán „természetesen” a rosszat fogadta el. Már pedig ha azt betartják, akkor – mint írja – „a nagy Duna vize a védtöltés koronájának közepe felé megáll s ily duzzadt állapotban marad (mint az utóbbi években rendszerint így volt) akkor a csurgás, a víznyomás által keletkezett talajvíz az egész Budzsákot elborítja, s nemcsak hogy gabonát nem arat, kukoricát nem kapál, de füve sincs a sokacnak. És ez a szerencsétlen állapot már húsz évnél több, hogy nyomja a szegény községet. Ha az alispáni határozat érvényben marad az idén, úgy ezzel kiállították a kivándorlási útlevelet, kezébe nyomták a koldustarisznyát...”¹⁸³

Alsószentmárton, Beremend, Dárda, Kásád, Petárda és Torjanc viszont a Dráva és mellékvízeinek árterébe esett, és úgyszintén a gyakori áradások veszélyeztették az amúgy is kevés földbirtokot. Ezen felül, míg az előző községek (baranyavári járás) homokkal kevert agyagtalaja szinte minden terményre kedvező volt, a Dráva menti talaj – sokkal vizenyősebb lévén – már kedvezőtlenebb adottságokkal rendelkezett mind a gabona, mind a kapásnövények számára. Ugyanez elmondható a bortermelés esetében is. A filoxéra megjelenése előtt a monostor-kisköszegi dombokon jelentős szőlőtermesztés folyt, a Dráva menti falvak talaja viszont nem kedvezett ennek sem. Egyedül a gyümölcs – különösen a szilva – termesztésben rendelkezett a két terület, hasonló adottságokkal. Az állattenyésztést tekintve a sertés és szarvasmarha-tenyésztés állt viszonylag magasabb fokon. A sertések száma Baranyában itt volt a legnagyobb, bár az 1895-ös sertésvész hatalmas veszteségeket okozott náluk is.¹⁸⁴ Ennél a csoportnál főleg Frigyes főherceg bellyei és Schaumburg-Lippe herceg Dárda központú béruradalma hatott jó példával a gazdálkodásra. A közlekedést illetően a Mohács – Pécs vasúthoz Villánynál csatlakozó 32 km hosszú észéki vasútvonal, melyet 1870-ben nyitottak meg Dárdát, Bengét, Lőcsöt és Baranyavárt vonta be intenzívebben a gazdasági vérkeringésbe, míg az 1910-ben első ütemben megnyílt Pélmonostor – Harkány közötti 12,3 km-es vasútvonal Petárdát, Kásádot, Beremendet kapcsolta be, a második ütemben átadott pedig Pélmonostort Kisköszeggel kötötte össze. Ez a vonal Darázsnak, Hercegmároknak, Hercegszöllősnek és Nagybodolyának jelenthetett valami előnyt, már amikor a közutak járhatók voltak és el lehetett jutni a kissé távolabb eső

¹⁸² PK. 1896. júl. 16. IV. 77. sz. 3.

¹⁸³ MV. 1901. febr. 24. XX. 8. sz. 2-3.

¹⁸⁴ Kovács I. 1896. 511, 519, 543 és 552.

vasúthoz.¹⁸⁵ Ugyancsak itt említem meg az 1906–1915 között kiépített Főhercegi Bellyei Uradalom gőz- és lóüzemű erdei és mezőgazdasági keskenyvágányú vasútját is, amely két vonalból állt. Az I. vonal Sátorhely Izabellaföld, a II. vonal Főherceglak Bokroshát között húzódott. Főleg a baranyavári valamint pélmonostori cukorgyárakhoz szállították ezeken a répát, illetve más mezőgazdasági termények szállítását is lehetővé tette.¹⁸⁶

A harmadik csoportnál (C), a Dráva mentiekénél Drávakeresztur, Drávasztára, Felsőszentmárton, Lakócsa, Potony, Révfalu, Szentborbás és Tótújfalu esetében is a Dráva áradásai jelentették a legnagyobb veszélyt. A folyó szabályozásának a kérdése már a XVIII. század közepén felvetődött, de a XIX. század elejétől folyamatosan épülő gátakat rendszeresen átszakította az áradás. Az 1876. évi májusi árvíz hatalmas károkat okozott a térségben, különösen Drávakeszturon és Révfalun.¹⁸⁷ Megrendszabályozása és a lecsapolások valójában csak az 1880-as évekre történtek meg, de még így is, a három egység közül ennél a csoportnál volt legkevésbé lehetséges a földterület kiterjesztése.¹⁸⁸ A terület Somogy megyei részén a Zselicszentjakabi Apátság lakócsai, a Vaskai Apátság drávaszentmártoni uradalma valamint a káptalani és az utóbbival észak felől szomszédos vajszlói uradalom birtokolta a földek többségét, melyek egy részét többnyire kiadták bérletbe.¹⁸⁹ Az agyagos homoktalaj 2. osztályúnak számított, mely közepes terményhozamot eredményezett. A lecsapolások után jelentősen megnőtt a legelők területe, az 1890-es évek közepétől viszont az intenzívebb állattenyésztésre való áttérésnek köszönhetően, a szántóföldek aránya nőtt meg a rétek és legelők rovására. Lakócsa határában 1870 és 1895 között 463, Felsőszentmárton határában pedig 202 k. holddal nőtt a legelők terület, illetve 1913-ra ennyivel a szántóföldek területe a legelők rovására. A többi községről nincsenek adataink, de hasonló lehetett a helyzet. Míg az 1850-es években még elsősorban kukorica, búza, zab, kender, és hajdinatermesztéssel foglalkoztak, illetve az állattenyésztés szempontjából nagy jelentősége volt a réteknek és kaszálóknak, az 1870-es évektől már szinte csak búzát valamint a sertésenyésztéshez kötődően kukoricát termesztettek valamint szerény mennyiségben megkezdődött a burgonya és szőlőtermesztés (Drávasztarán 7 hold, Lakócsán 2 k. hold) is. Révfalú határában változó nagyságú területen (30 – 40 k. hold) nádatatással is foglalkoztak, de a lecsapolások után ezekből is szántó lett. Mivel a földművelésben nem lehetett nagy eredményt elérni, a legfontosabb bevételi forrást a közepes minőségű állattenyésztés és jószág-, különösen a

¹⁸⁵ Z. Jelinović, 1986. 99.

¹⁸⁶ Državni Archiv Osijek 121/69.: Szabályrendelet a Főhercegi Bellyei Uradalom gőz- és lóüzemű erdei és mezőgazdasági keskenyvágányú vasútjának üzletkezelése tárgyában.

¹⁸⁷ A. Márfi 1988. 225.

¹⁸⁸ Kiss Z. G. 1992. 164 és 176.

¹⁸⁹ Kaposi Z. 1990. 173. és Kiss Z. G. 1992. 175.

sertéskereskedelem jelentette. Az éves szaporulat 1877-ben mintegy 65–70 %-ot tett ki. A századfordulóra és azt követően viszont – miközben Somogy megyében 1911-re mintegy 70 ezerre emelkedett a sertések száma – a térségben jelentősen visszaesett az állomány. Különösen Felsőszentmártonban, Lakócsán és Szentborbáson volt nagy az esés. A csökkenés pontos okát nem tudjuk, de mivel ez időre a legelők és rétek területe jelentősen csökkent, valószínűleg a korábbi szabad tartásból az intenzív állattenyésztésre való áttérésben keresendő. Nagy nehézséget jelentettek és sok kárt okoztak a különböző járványok is. Az első Lakócsán bukkant föl 1892-ben, a XX. század elejére viszont már megtizedelték a térség teljes állatállományát. És bár a járványok terjedésének megakadályozására Lakócsán létrehozták a körzet állatorvosi felügyeletét, a szigetvári főszolgabíró 1910 évi jelentésében még a következőket írta: *„A Lakócsai állatorvosi körzet a megye azon részén található, melynek lakossága szegény, és ahol úgymond el van szigetelve a világtól. Jelenlegi ezer koronás fizetése oly kevés, hogy a mai árak mellett nem lehet belőle megélni...”*¹⁹⁰

A Dráva viszonylag nagy szerepet töltött be a gazdasági tájegység közlekedésében és kereskedelmében,¹⁹¹ de Lakócsa, Drávakeresztur, Drávasztára, Felsőszentmárton, Potony és Tótújfalu számára inkább a kissé távolabb fekvő Harkány – Barcs közötti vasút volt kedvezőbb az áruszállításba való bekapcsolódásra. Azonban ezek a falvak is csak részben – bár az ormánsági magyar falvaknál lényegesen jobban – használták ki a lehetőséget. Míg a Pécs környéki bosnyákok már a XIX. század második felében rátértek az árutermelésre, a drávai horvátok csak a XX. században kezdtek piacra termelni.¹⁹² A kereskedelmi miniszter 1906-ban engedélyt adott egy keskeny (0,76 m) nyomtávú vasútvonal megépítésére, a megépítése azonban csak 1910-ben kezdődött meg. A tervezet Somogy megye éppen azon térségét – Drávaiványi, Drávakeresztes, Felsőszentmárton, Markóc, Lakócsa, Tótújfalu, Potony, Gárdony, Zádor és Darány – kötötte volna össze a Pécs – Barcs vasútvonallal, amelyben a legrosszabb volt a közlekedési lehetőség. Mivel azonban Felsőszentmárton tiltakozott a vasút ellen, kihagyták és helyette Drávafok kapott állomást. A vonal még az I. világháború kitörése előtt megnyílt, és Baranyaszentlőrinc – Sellye – Slatinán át, futott Nasicába.¹⁹³

¹⁹⁰ A. Márfi 1988. 238-249.

¹⁹¹ Az 1867-es kiegyezés után megnőtt a Dráván is a hajózás, így Barcs és Drávasztára között is megindult a hajóforgalom. A két állomás között Révfalunál, Drávakeresztesnél, Felsőszentmártonnál, Szentborbásznál, Tótújfalunál és Drávatamásinál nyitottak „szabadkikötőt”, ezen kívül Drávasztáránál a sellyei Draskovich birtok kezelésében volt révátkeles is, illetve 1890-ben Drávakeresztes, majd 1904-ben Felsőszentmárton is megkapta a révjogot. Ezek a személyforgalom mellett állat- és takarmányszállítással is foglalkoztak. A. Márfi 1988. 253-254.

¹⁹² Kiss Z. G. 1992. 189.

¹⁹³ PK. 1906. ápr. 21. XIV. 90. sz. 5. és A. Márfi. 1988. 257.

V. 3. Gazdálkodási eredmények Baranyában a századfordulón

A földművelés módját tekintve a kisbirtokokon többnyire háromnyomásos, vetésforgós gazdálkodás folyt, a törpebirtokokon azonban a kettős váltógazdaság volt általános. Vagyis patriarchális, nem korszerű gazdálkodást folytattak, bár az 1870-es évektől a nagybirtokok mintájára megindult egyfajta változás is.¹⁹⁴

A nagyuradalmak területén élő cselédség és az uradalom közé ékelődött kisparaszti birtokokon élő parasztság korábban állattartással is foglalkozott. Az 1880-as évek legvégétől kezdődően azonban ezekben az uradalmakban a fejlett állattenyésztés növekedése következtében az alsóbb rétegek állattartásának hasznosítási lehetősége rohamosan csökkent. A négy-öt nagyobb tejcsarnok már nem gyűjtötte össze az egy-két tehénnel rendelkező gazdák tejét, és ezzel a helyi piacon az uradalmak először háttérbe szorították, majd teljesen lehetetlenné tették tejeladásukat. A századfordulót követően a tejeladásból származó jövedelemtől mind az uradalom területén élők, mind a kisbirtokosok teljesen elestek.

A szőlészetből, borászatból keletkező évi jövedelmek egy-egy háztartásnál, különösen a Baranyavári, Siklósi, Pécsi járásban korábban szinte szabályozó szerepet játszottak. Az adójövedelem teljes fedezésére voltak elégségesek és a tájpiacokon pénzbeli bevételt jelentettek. A Pécs környéki kisparaszti rétegek, a villányi, baranyabáni, dályoki, vörösmarti borvidékek, hasonlóképpen Pécsvárad és környéke kis szőlőbirtokosainak gazdaságát a filoxéra egy csapásra elpusztította. Ezek a borból származó jövedelmüktől elesve, tovább növelték az eladósodott gazdaságok számát.

Az 1890-es évtized különösen súlyos volt. Az 1897-es árvíz következtében Darázs és Hercegmárok községben összesen nem termett 10 kocsi kukorica, mert a Budzsáki töltés leszakadt és 3 m magas víz maradt a földeken. Ugyanakkor a legelő bérletéért óriási árat kellett fizetni, a falu közös szarvasmarha-állományának negyedrésze fedezte csak a bérlet összegét. A háziállatok egy részét, amit az árvíz meghagyott, elvitte az 1896-97. évi sertésorbánc-járvány. Különösen érzékenyen érintette ez a Karasica mellett levő sokác falvakat, mert a sokátság nagy mennyiségű disznótartásra rendelkezett be, és ez a jól jövedelmező paraszti árutermelés, amely Pécs és Eszék piacát is meghódította, egyik évről a másikra összeomlott. Mindehhez hozzájött még, hogy 1897 után az uradalom vonakodott az új legelőbérleteket a régi áron megkötni és ráadásul a tavasz folyamán leégett négy falu, köztük Darázs és Hercegmárok is. Ezek után nem volt csoda, hogy szociális lázadások

¹⁹⁴ Várady F. 1900. 501-502.

robbantak ki a térségben, 1898-ban valamint 1905-1907 között. A főszolgabíró és a nyomozati szervek jelentése alapján a következő helységeken volt kisebb nagyobb zúgolódás: „*Darázs, Hercegmárok, Kiskőszeg, Vörösmart, Baranyavár, Benge, Lőcs, Kisfalud, Bodolya, Sepse, Baán, Laskó, Hercegszöllős, Kácsfalva, Pélmonostor, Bolmány, Mohács, Majs, Dályok, Margitta-sziget, Dunaszekcső, Drávaszentmárton*”.¹⁹⁵ Mint látható a mozgalom szinte az egész Drávaszögre kiterjedt, és bár számos sokác földnélküli vagy kisbirtokos részt vett benne, nemzetiségi jellege mégsem volt a lázadásnak. Felsőszenzmártonban és Drávasztárán, az 1869-es választások idején voltak mozgolódások.

Az uradalmak nyomásán túl a paraszti birtokok terheit növelte még a házadó, a községi és megyei adók, továbbá a pótagók is, míg a zsellérségre nagy csapást jelentett a személyi kereseti adó bevezetésén kívül a közvetett adók egész sora, amelyek elsősorban a közszükségleti élelmiszereket sújtották magas adóval.¹⁹⁶

A paraszti elégedetlenség és a kiútkeresés mutatkozik meg a kivándorlásokban is. A kivándorlók háromnegyede a mezőgazdasági népességből, főként a szegényparasztság soraiból került ki, 33 %-át a magyarok adták, 2,5 %-át pedig a délszlávok.¹⁹⁷ 1905-1913 között a kivándorlók 0,8 %-a, míg a visszavándorlók 28,5 %-a volt horvát. A Dunántúlról és főleg annak déli részéből Horvát-Szlavónországba mentek ki, mivel ott nagy kiterjedésű, olcsó földeket lehetett venni.¹⁹⁸ A legtöbb kivándorlás a Dráva mentéről volt az 1880-as években. Bár Drávasztára és Révfalu lakói 1905-ben kérelmezték gróf Draskovics Istvántól, hogy megvehessék a Révfaluhoz tartozó mintegy 1000 holdnyi csali pusztát, de mivel megkapták az engedélyt, többen átmenetek Szlavóniába.¹⁹⁹ Somogy megyéből 1901 és 1910 között összesen 422 horvát vándorolt ki. A legtöbb kivándorló 1906-ban (96) és 1907-ben (233) volt, a többi évben még a harmincat sem érte el.²⁰⁰

Összegzés

Összefoglalásként tehát elmondható, hogy bár a megye horvátajkú lakosságának aránya az össznépséghöz képest 1880 és 1910 között jelentősen csökkent (11 %-ról 2,9 %-ra), az általam vizsgált 48 település esetében nem mindenhol mutatható ez ki. A két város esetében Mohácson 29 %-ról 0,8 %-ra esett vissza, ugyanakkor Pécsen valamiképp nőtt (1,2-

¹⁹⁵ Szita L. 1985. 313-314, 367-368, 378, 395-398.

¹⁹⁶ Mérey K. 1956. 3, 18-20.

¹⁹⁷ Hanák P. 1988. 413.

¹⁹⁸ A Magyar Szent Korona országainak kivándorlása és visszavándorlása 1899-1913. 26, 43, 56-57.

¹⁹⁹ A. Márfi 1988. 266-268.

²⁰⁰ Kanyar J. 1989. 416.

ről 1,4 %-ra). Mohács esetében azonban az 1910-es adatokat fenntartással kell fogadnunk, mivel három évvel később egy belső felmérés a sokácokat sokkal nagyobb arányban tünteti fel és valószínűleg a valósághoz közelebb is áll. A többi település esetében, 1880-ban 13 településen volt 75 % fölötti a horvát lakosság aránya, 11-ben 50 – 70 % közötti, míg Lánycsók (11,7), Szigetváron (2,6) és Szőkén (9,7) messze 20 % alatt volt. 1910-ben viszont már 26 településen mutatható ki a horvát többség, tehát több mint a felében – Felsőszenkmártonban és Tótújfaluban a legmagasabb, 98,7, illetve 90,3 –, Horváthertelenden és Marázán azonban 20 % alá esett, Beremenden, Lánycsók, Szigetváron és Töttösön pedig szinte jelentéktelenné vált a részarányuk.

A baranyai horvátok gazdasági-társadalmi struktúrájának megoszlására a XIX. században az országoshoz hasonlóan leginkább a kisbirtokosság volt a jellemző. A jövedelmezőséget azonban nagyban befolyásolta, hogy tájilag hol volt a birtok, mit és milyen módszerrel termeltek, továbbá milyen volt a térség infrastruktúrája. A vizsgált települések gazdaság-földrajzilag három csoportra oszthatók.

A legjobb helyzetben a Mohács és Pécs környéki, illetve a két város közti útvonalak közelében elhelyezkedő falvak voltak (**A** csoport). Itt volt a legjobb minőségű a föld, bőséges volt a napfény, kisebb mértékű az időjárási kiszolgáltatottság és a természeti katasztrófa veszélye, ugyanakkor viszonylag jó volt az infrastruktúra, és könnyebben juthattak el a piacokra. Ezen települések közül – kisebb-nagyobb eltéréssel – mintegy 10 településen mozgott 50 % körül a horvátok részaránya, sőt Kökény, Magyarsarlós, Németi, Pogány, Szalánta és Szemely esetében mindvégig túl is lépte azt, Pécsudvardon és Szalántán 1910-re szinte megkétszereződött, illetve megháromszorozódott, viszont Lánycsók és Töttösön jelentősen visszaesett.

A másik csoportba (**B**) Baranyavár, Benge, Lőcs, Dályok, Darázs, Hercegmárok, Hercegszöllős, Izsép, Kisköszeg és Nagybodolya, illetve Alsószenkmárton, Beremend, Kásád, Petárda és Torjanc tartozott. Bár itt is jó volt a föld minősége, azonban a Karasica, a Duna és Dráva valamint azok mellékvizeinek kiöntése miatt gyakran tönkre ment az egész évi termés. Az infrastruktúra sem volt olyan fejlett, mint az előző gazdasági tájegységénél, illetve télen és esős időben nehéz volt eljutni a vasútállomásokra. Mivel a gazdasági tájegységet mocsaras árterületek vették körbe, a termőföldek kiterjesztését csak további lecsapolásokkal lehetett volna megvalósítani, ehhez azonban csak a nagybirtok rendelkezett tőkével. A birtokaprózódást tovább fokozta itt is az öröklési rend, ugyanis a horvátoknál a magyarokhoz hasonlóan minden gyermek nagyjából egyformán örökölt. Az ehhez a gazdasági tájegységhez tartozó településeknél, az előzőnél jóval nagyobb volt a horvátok részaránya. A 14

településből tízben volt 70 % körüli vagy a fölötti, háromban 20 és 50 % között mozgott, és csak Beremenden csökkent 1910-re 6 % alá.

A harmadik csoportba (C) Drávakeresztur, Drávasztára, Felsőszentmárton, Lakócsa, Potony, Révfalu és Tótújfalu tartoztak. Itt is főleg a Dráva áradásai jelentették a legnagyobb veszélyt és egyben a termőterületek kiterjesztését is. Ugyanakkor a megművelt föld termőereje sem volt olyan jó, mint az előző kettőnél és szőlőművelésre sem volt alkalmas a terület, továbbá a közlekedési hálózat sem érte el az előző kettőét. Viszont itt volt a horvátok részaránya a legmagasabb. Felsőszentmárton lakossága 1910-re szinte tisztán horvát ajkúakból állt (98,7) és Tótújfaluban is 90 % fölötti volt, illetve a többi településen is meghaladta a 70 %-ot. A három tájegység közül talán itt voltak a legmostohábbak a körülmények, legalacsonyabb az infrastrukturális ellátottság. A tájak eltérő adottságait jól mutatja, hogy amíg a Pécs környéki bosnyákok már a XIX. század második felében rátértek az árutermelésre, addig a drávai horvátok csak a XX. században kezdtek piacra termelni.

Tehát elmondható, hogy e három táji elhelyezkedés egyúttal három eltérő fejlettséget is mutat. A nagyjából azonos birtoknagyság ellenére a Mohács és Pécs környéki horvátok (A csoport) élni tudtak a piaci viszonyok nyújtotta lehetőséggel, körükben megindult a modernizáció. A megye déli részén húzódó magyar-horvát nyelvhatáron kialakult második táji (B) csoport lakói bizonyos mezőgazdasági termények esetében (széna, szőlő) piacra tudták vinni az árukat, de a földrajzi adottságok változásai miatt (vizek, áradások) csak eseti előnyre tettek szert. A két folyó között kialakult nyugat-keleti „horvát folyosó” stabilitását a vasút és a nagyüzem jelenléte növelte ugyan, de a modernizáció csak megindult, teljes körűen nem játszódtott le. A harmadiknál, a Dráva mentén élő horvátok (C) csoportjában fennmaradtak mind a gazdaságok tulajdonlása, mind a termelés és piacra szállítás terén a korábbi időszak módszerei, szokásai. Az itteni közösségek archaikus körülmények között éltek életüket és csak egy-egy akció erejéig érintette meg őket a modernizáció. Esetenként még a polgári átalakulást külső megjelenítésében testesítő új eszközöktől is irtóztak, s emiatt nem engedték be falujuk határába a felsőszentmártoniak a vasutat sem. Volt némi kapcsolatuk a piaccal a drávai kereskedelem miatt, de ezen a szinten megrekedt a modernizációjuk. Az új módszerekkel, árukkal (pl.: szőlőkaró szállítása Pécsre a filoxéra-vész utáni rekonstrukció alkalmával a századfordulón) csak néhány vállalkozó szellemű személy került kapcsolatba. Az eseti modernizációs lépések miatt nem beszélhetünk általános változásról. A három horvátok lakta táj elkülönülő modernizációs szintje előre jelzi a művelődési és oktatási területen megjelenő eltérő eredményeket is.

VI. Művelődési lehetőségeik

VI. 1. A nemzetiségi törvény, az 1868. évi tanügyi törvény és az 1883. évi XXX. ún. középiskolai törvény

A Magyarországon élő nemzetiségek jogviszonyainak átfogó rendezése már a kiegyezés előtt megkezdődött. Az országgyűlés 1866 tavaszán 40 tagú bizottságot küldött ki a törvénytervezett elkészítésére, amelyben néhány nemzetiségi képviselő is helyet kapott. A teljes egyenjogúságért küzdő nemzetiségek tőlük várták elképzeléseik érvényesítését a készülő törvényben. Ilyen tartalmú és célzatú reményeik azonban éppen a dualista, két központú közjogi rendszer lényegével kerültek szembe. Hiszen a kiegyezés éppen az osztrák és a magyar vezető politikai körök egyezségét tartalmazta, miáltal a Monarchia keleti felében a magyar Lajtván túl (Transzlajtániában), az osztrák politikai erők hegemoniáját jelentette. A nemzetiségi törvény elkészítésére kiküldött bizottság munkálatai is ebbe az irányba mutattak. A képviselőház román és szerb képviselői ennek megváltoztatására tettek kísérletet, amikor 1867 elején javasolták, hogy a magyarok, románok, szerbek, szlovákok, ruszinok és németek egyenjogú országos nemzeteknek ismertessenek el („*hat országos nemzet*”), valamint számukra a nemzetiség és nyelv politikai egyenjogúsága az állam területi épségének és politikai egységének korlátai közt alaptörvényileg is biztosítva legyen.²⁰¹ Ennek jegyében a megyék nemzetiségi elvek szerinti átalakítását, az 1848-as választókerületek megváltoztatását követelték. Az új közigazgatás rendszerében a többségben – vagy akár kisebbségben – élő nemzetiségek első vagy második nyelvként szabadon használhatnák anyanyelvüket, építhetnék, fejleszthetnék kultúrájukat, a maguk nyelvén szólalhatnak meg és vehetnének részt a közigazgatásban és a bíróságokon is. Elismerték ugyanakkor a magyar nyelv kizárólagosságát a törvényhozásban és az egyéb központi hatóságokban, ám ezek szakbizottságaiban is lehetővé kívánták tenni a nemzetiségek nyelvének használatát, valamint múltjuk, történetük megismertetését. Mindezen túlmenően javasolták, hogy az egyetemeken létre kellene hozni az említett hat „országos nemzetek” nyelvi és irodalmi tanszékeit, sőt egyéb szakmai vizsgáikat is anyanyelvükön tehessék le. A tervezet szerint a „nemzeteknek” joguk lehetne országos kongresszusaik összehívására, zászlóik, jelvényeik használatára, részvételükre a parlament második kamarájában és más központi intézményekben.

A magyar hivatalos politikai közvélemény más-más módon, de elvetette ezeket a javaslatokat. Ragaszkodtak az állam egységéhez, s benne a magyarság primátusához, ennek

²⁰¹ Szarka L. 1995. 19.

megfelelően elleneztek mindenféle nemzetiségi autonómiát. Deák, Eötvös, Horváth Boldizsár és más 19. századi magyar liberális politikusok, azonban óvták a magyar törvényhozást a nemzetiségekkel szembeni hatalmi, uralmi eszközök alkalmazásától. Eötvös a nemzetiségi kérdés törvényjavaslatának vitája idején a helyi és megyei közigazgatásban biztosítani kívánta szabad nyelvhasználatukat, még ha kisebbséget alkottak is. Az országgyűlésre vonatkozóan azonban Deákkal együtt – aki a különféle nemzeti mozgalmak vezetői között a kölcsönös méltányosság elvét hangoztatva, határozottan kitartott amellett, hogy a szűkebb Magyarországon csak egy politikai nemzet létezik, s ez a magyar –, ő is a magyar nyelv kizárólagosságát hangsúlyozta.²⁰²

Az 1867 nyarán elkészült törvényjavaslat feletti vita elhúzódott, s több módosítás után csak 1868 végén került az országgyűlés elé. A módosítások a nemzetiségek remélt jogainak csorbítását tartalmazták.

Az 1868. évi XLIV. tc. (az ún. *nemzetiségi törvény*) szentesítésére 1868. december 6-án került sor. Az eredetileg tervezett, elsősorban Eötvös József nevéhez fűződő „egyenjogúság” a végső törvénytervezetben már csak csorbultan szerepelt, ugyanakkor az egyházak keretein belül, így az oktatásban, továbbá az alsó fokú közigazgatásban és bíraskodásban megmaradt a nemzetiségek nyelvhasználati joga.²⁰³ Ezzel olyan törekény kompromisszum született, ami sok lehetőséget kínált az egyéni, hivatali szubjektív törvényértelmezésekre:

„Minthogy Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az osztatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja”, majd a 26 §-ban így folytatja: „...eddig is jogában állott bármely nemzetiségű egyes honpolgárnak éppen úgy, mint községeknek, egyháznak, egyházközségeknek: úgy ezentúl is jogában áll saját erejükkel vagy társulás útján alsó-, közép-, és felső tanodát felállítani. Evégből, s a nyelv, művészet, tudomány, gazdaság, ipar- és kereskedelem előmozdítására szolgáló más intézetek felállítása végett is, az egyes honpolgárok az állam törvényszabta felügyelete alatt társulatokba, vagy egyletekbe összeállhatnak, és összeállván szabályokat alkothatnak, az államkormány által helybenhagyott szabályok értelmében eljárhatnak, pénzalapot

²⁰² Deák Á. – Molnár A. 2003. 151. és Szarka L. 1995. 20 és Pölöskei F. 2001. 29.

²⁰³ Pölöskei F. 2001. 30-31.

*gyűjthetnek, és azt, ugyan az államkormány felügyelete alatt, nemzetiségi törvényes igényeiknek is megfelelően kezelhetik.”*²⁰⁴

A törvény felsorolja azokat az eseteket, amelyek során a bíróságok a nemzetiségek nyelvét alkalmazhatják az eljárás folyamatában. A feljebbviteli bíróság a más nyelven érkezett beadványokat, periratokat (állami költségen) magyarra fordíttatja. Az egyházközségek tetszés szerint választhatják meg ügyeik intézésének és iskoláiknak a tanítási nyelvét. Az állami felügyelet szempontjából azonban a felsőbb egyházi testületek jegyzőkönyveiket az állam hivatalos nyelvén is elkészítik. Az országos egyetemeken az előadási nyelv a magyar, de az „országosan divatozó nyelvek és azok irodalmi számára, amennyiben még nem állítottak, tanszékek állíttatnak”. A községek maguk választják meg tárgyalási és írásbeli nyelvüket. Törvényhatóságaikhoz, illetve a kormányhoz intézett felterjesztéseiket azonban csak az állam hivatalos nyelvén tehetik meg.²⁰⁵

A nemzetiségi törvénynek e kiragadott rendszabályaiból is kitűnik eltérő értelmezésük lehetősége. Ezek végigkísérték a dualizmus korszakát. Utalhatunk itt az 1879. évi XVIII. törvénycikkre, amely kötelezővé tette a magyar nyelv tantárgyként való tanítását a nem magyar tannyelvű népiskolákban, az 1883. évi középiskolai törvényre, amely szigorította az iskolafenntartók kötelezettségeit a gimnáziumokkal, reáliskolákkal szemben, vagy a kisdédóvókról szóló 1891. évi törvényre, és különösen a Lex Apponyiként ismert 1907. évi XXVII. törvénycikkre. Miközben – az általános modernizációs igényekhez igazodva – nagymértékben fokozta az állam az oktatási intézmények művelődésének feltételeit, az egyházi iskoláknak adandó államsegélyt is ezek teljesítéséhez kötötte (szertárak létesítése, a tanárok, osztálylétszámok megállapítása stb.) és az elnyert támogatással növelte (helyenként teljesen át is vette) a befolyást. Ezzel az iskolák, illetve tantermek számát jelentősen megnövelte, de vele párhuzamosan az állami támogatást felvett intézményekben az anyanyelvi oktatás jelentősen csökkentethette.²⁰⁶

A magyar politikai elithez tartozók – a kormányok, pártok, megyei törvényhatóságok, városi képviselő-testületek, egyházak, intézmények, egyesületek vezetői – között alig akadt a magyar szupremáció elvét túlhaladó nézeteket valló személy. Ezzel egyidőben a megerősödő nemzetiségi pártok már nemcsak az említett törvény és más jogszabályok betartását követelték elsősorban (az egyes helyi hatalmasságoktól), hanem folyamatosan bővítették

²⁰⁴ A magyar állam és a nemzetiségek 2002. 92-95, valamint <http://www.1000ev.hu/index.php?a=38param=5366>. Utolsó letöltés 2011. 08. 23.

²⁰⁵ Katus L. 1993. 119-123.

²⁰⁶ Szarka L. 1995. 34. és Pölöskei F. 2001. 38, valamint <http://www.1000ev.hu/index.php?a=param=5848>. Utolsó letöltés 2011. 08. 23.

követeléseiket, s az 1910-es évekre már kollektív kulturális és igazgatási jogaikért is síkra szálltak. Mindezen akciók az említett felső politikai körökben jórészt visszhangtalanok maradtak. Ők inkább az 1867-es rendezés megszilárdítására törekedtek, illetve egyre inkább hirdették és vallották, hogy a nemzetiségi törvény „engedékenysége” hátráltatja az erős magyar nemzetállam kiépítését, ezért gyakorlati érvényesülését, mint fentebb is láttuk, gyakran szűkítették, gátolták.²⁰⁷ A nem magyar népek nemzeti igényei iránti megértést, józan önmérsékletet képviselő politikusok közül kiemelkedett a Függetlenségi Párt 1874 és 1884 közötti elnöke: Mocsáry Lajos. Álláspontja szerint a valódi jogegyenlőséget az jelentette, *„hogy a haza polgárai nyelvök és nemzetiségök megtartásában és fejlesztésében se a magyar állam, se a magyar társadalom által meg ne támadtassanak, s ne akadályoztassanak, hogy azon törvények, amelyek a nemzetiségek egyenjogúságát biztosították, nevezetesen az 1868-iki nemzetiségi törvény, úgy betűjökben és szellemükben megtartassanak”*. Bár Mocsáry nemzetiségpolitikai nézeteit az említett párt vezetői megtagadták, elnökük kiskunhalasi választói azonban helyeselték állásfoglalását és 1887-ben nyíltan kiálltak mellette, amit a szerb *Zastava* című lap is méltatott.²⁰⁸

Konkrét és hosszan elnyúló, a nemzetiségi törvényen túlmutató egyezkedésekre a dualizmus során csupán egyetlen esetben került sor: az első világháború előtti években. Ennek is jórészt külpolitikai okai voltak, melyek az 1912-13-ban lezajlott, a Monarchia érdekeit is érintő Balkán-háborúhoz vezettek. A Balkán-szövetség Törökország fölött aratott győzelme arra készítette a Monarchia külpolitikai vezetőit, hogy Romániában lássák a befolyásuk stabilizálódásának legfontosabb eszközét. Ezért nemcsak a hármas szövetséget újították föl, hanem meghosszabbították a Romániával érvényben levő titkos szövetségi szerződést is. Ezzel párhuzamosan Tisza István újabb és újabb engedményeket ígért, elsősorban a magyarországi románok és Horvátország számára, valamint megbízást adott a szlovák értelmiség összeírására. Engedménypolitikájával új, a réginél szélesebb bázisra támaszkodó dualizmuspárti nemzetiségi vezető réteg kialakítására törekedett.²⁰⁹ A kollektív nemzetiségi jogok teljesítése azonban ebben a változatban is legfeljebb csak egyes nyelvi, kulturális és egyházi engedmények elérésére szorítkozott.

Térjünk vissza a kiindulási ponthoz. Mielőtt az országgyűlés a nemzetiségi törvénytervezetet tárgyalta, illetve elfogadta volna, előkészítették, sőt elfogadták az 1868. évi XXX. tc.-t, az úgynevezett horvát kiegyezésről. Ez a törvény viszonylag széles jogokat,

²⁰⁷ Deák Á. – Molnár A. 2003. 153-154.

²⁰⁸ Katus L. 1979. 1363-1364.

²⁰⁹ Pölöskei F. 1988. 851-853.

mindenekelőtt közigazgatási autonómiát biztosított Horvát-, Szlavón- és Dalmátország számára. Ezáltal legfőbb követelésük teljesült, így ők jórészt kivonták magukat az átfogó nemzetiségi rendezés vitáiból. A szóban forgó 1868. november közepén már szentesített törvény abból indult ki, hogy *„Horvát- és Szlavonországok századok óta, mind jogilag, mind tetteleg, az István koronájához tartoztak, s a sanctio pragmaticában is ki van mondva, hogy a magyar korona országai is elválaszthatatlanok egymástól...”* A törvény 1. §-a kimondta: *„Magyarország s Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok egy és ugyanazon állami közösséget képeznek, mind az Ő Felsége uralkodása alatt álló többi országok, mind más országok irányában.”* Ennek megfelelően a közös ügyek rendszere – hadügy, külügy, pénzügy – Horvátországra is kiterjedt. A pesti képviselőházba a társország 29 követet küld, s annak törvényei Horvátország számára irányadónak tekintendők. A pesti központi kormányzatban egy új, tárca nélküli horvát-szlavón-dalmát miniszter is helyet kap. A Monarchia egységének biztosítása mellett azonban a törvény szerint meghatározott esetekben – amelyeket a központi magyar országgyűlés és kormány nem tart fenn magának – a horvát törvényhozás és a helyi hatalmi szervek az illetékesek (beligazgatás, vallási- és közoktatási ügyek, igazságügy stb.). Az autonóm kormányzat élén a szábornak felelős bán áll, akit azonban a magyar miniszterelnök ajánlatára és ellenjegyzése mellett a király nevez ki és tagja marad a közös pesti főrendiháznak. A törvény több paragrafusa is kiemeli a társország autonómiájának területeit és biztosítékait. Lássunk néhányat ezek közül:

„56. § Horvát-Szlavonország egész területén, mind a törvényhozás, mind a közigazgatás és törvénykezés nyelve a horvát.

57. § Horvát-Szlavonországok határai között a közös kormányzat közegeinek hivatalos nyelvül is a horvát állapíttatik meg.”

Kiemelendő még az *„59. § amely szerint Horvát-Szlavonország külön territóriummal bíró politikai nemzet, s képviselői a közös országgyűlésen és annak delegációjában is használhatják a horvát nyelvet”*. A 66. § pedig felsorolta a Horvátországhoz kerülő vármegyéket és határőrezredeket.²¹⁰

Ebből viszont Baranya vármegye egészében kimaradt, azaz a magyar territóriumhoz tartozott számos tisztán horvát nemzetiségű vagy olyan vegyes lakosságú település is, ahol a horvát nemzetiségű lakosság számottevő részarányt képviselt. Tehát az igazgatási határok nem estek egybe az etnikai megoszlással. Szlavónia és Baranya között évszázadok óta a Drávát tekintették határnak mind a magyarok, mind a horvátok. Bizonyítja ezt az is, hogy miután

²¹⁰ Pölöskei F. 2001. 28-32. ill. 178, valamint <http://www.1000ev.hu/index.php?a=38param=5352>. Utolsó letöltés 2011. 08. 23.

1903-ban Eszéken a hatóságok betiltottak egy népgyűlést, a szervezők az „*eszéki Dráva híd magyarországi oldalán*” („...na zemljištu ustane slobode, naime u Ugarskoj kraj osječkog dravskog mosta”) szeretnék volna megtartani.²¹¹

A polgári keretek között a társadalom művelődési igényeinek kielégítését elsősorban és legnagyobb hatásfokkal az állam kulturális szervező tevékenysége segíti megvalósítani. A művelődési igények kielégítése, az 1870-es és 1880-as évek folyamán kialakuló intézmények kétféle típusának keretei között ment végbe. E két típus a következő:

A) típus: az egész országban egységes rendszerben és módon működő intézmények hálózata, illetve egyes országos illetékességi körű művelődési intézmények csoportja;

B) típus: a különféle regionális, lokális, vagy éppenséggel tárgyi-szakmai jellegű intézmények, amelyek működésük célját, jellegét és illetékességi körét tekintve egymástól tájanként, vagy akár a társadalmi munkamegosztás egy-egy sajátos területeként is eltértek, eltérhettek.²¹²

Vörös Károly szerint: „Az egyik típus a művelődésnek a társadalom továbbfejlődése szempontjából legfontosabb vonatkozásaiban központilag meghatározott fokozatokban és szervezetben országosan egységes színvonalát volt hivatva megteremteni. A másik típus az így kialakult műveltség immár regionális, lokális vagy szakmai szempontú bővítését, illetve a műveltségben e helyi szempontok, és érdekek fokozott érvényesülését célozta. E két egymást kiegészítő típus egysége alkotta meg végül is a kor hazai – és ezen belül a nemzetiségek – művelődésének azt az intézményes keretét, melyet az egyre differenciálódó művelődés egymástól oly távolodó egyes ágai – az oktatástól a tudományon át az irodalomig, vagy a képzőművészetig – fognak majd egyre teljesebben (de sok esetben már egyre ellentmondásosabban is, a keret adta lehetőségeket egyre inkább feszegetve) tartalommal kitölteni.”²¹³

Az országos hatókörű és jellegű típus túlnyomó – és legnagyobb hatásfokkal működő – hányadát az oktatásügy különböző fokú intézményei jelentették, mivel a közművelődés egyik legfontosabb területe az oktatásügy. Fejlettségi foka, összetevői messzemenően meghatározták a művelődés lehetőségeit és irányát. Kihatnak a társadalom minden rétegére, az egész nemzetre és befolyásolhatják a többségi nemzet és a nemzetiségek egymás közti viszonyát is. Tanügyünk polgári modern kora Eötvös József báró vallás- és közoktatásügyi minisztersége idején az 1868. évi XXXVIII. tc. (ún. „*tanügyi törvény*”) december 5-i

²¹¹ NO 29. ožujka, 1903, g. 2. br. 72. str. 3.

²¹² Vörös K. 1979. 1397-1398

²¹³ Vörös K. 1979. 1399.

szentesítésével kezdődött. Mielőtt azonban rátérnénk e fontos törvényre, előbb nézzük át megszületésének okait és körülményeit.

A XIX. század folyamán egyre erőteljesebben jelentkező új szükségletek szétfeszítették a népoktatás hagyományos, egyházi kereteit, megváltoztatták, vagy legalábbis erősen módosították a népoktatás hagyományos funkcióját. A nevelésbe, mint az emberi felemelkedés lehetőségébe vetett hit azzal a meggyőződéssel, azzal a liberális politikai programmal párosult, hogy a polgárosodásnak és az önállóságnak, tehát a nemzeti felemelkedésnek a műveltség kiterjesztése az előfeltétele. Ennek a művelődéspolitikai programnak az alapját az a felismerés jelentette, hogy az eredményesebb gazdálkodás feltétele a mezőgazdaságban is a jobb, a műveltebb, a célszerűen képzett munkaerő alkalmazása. A korszak második felében felgyorsuló gazdasági-társadalmi változások viszont már kényszerítően követelték a közoktatás polgári reformját. A népoktatás XVIII. század végi állapotától – a két *Ratio*-tól – Eötvös törvényéig tehát művelődési életünk s benne népoktatásunk reformkori fejlődésén át vezetett az út. A közoktatás megreformálására kísérlet történt már 1848-ban és ezt a célt szolgálták az 1867-ig kiadott különféle osztrák rendelkezések is.

Eötvös miniszterségének első jelentős, lényegében a népoktatási törvény előkészítését szolgáló lépése, a népnevelési egyletek ügyében 1867 júniusában kibocsátott felhívás volt. A népnevelési egyletek segítségével kívánta az állampolgárok társulati, testületi öntevékenységet kibontakoztatni és széles társadalmi rétegeket akart bevonni a tanügy intézésébe. Nemcsak a népnevelés anyagi körülményeit remélte előmozdítani társadalmi úton, hanem az iskoláztatással kapcsolatos egészséges közvélemény kialakulását is. E gondolat lényegében még Eötvös 1848 előtti „klasszikus” liberális felfogásában gyökerezik: az állam csupán a nép oktatását vállalhatja magára. A nép nevelése ennél tágabb fogalom: az állampolgárok egyéni és társulati-testületi öntevékenységet feltételezi, az egyén, a család, az egyházi és polgári közösség felelősségteljes részvételét az iskoláskorú és az iskoláskort meghaladott népesség nevelésében, illetve önnevelésében. Ez akkor utópisztikus gondolat volt, s ezt a későbbiekben látni is fogjuk.

A korabeli országos és helyi sajtó gyors, ám többnyire fenntartásokat hangoztató, vagy kifejezetten ellenséges reagálása már előre jelezte a különböző egyházi körök és önkormányzati jogaikat féltékenyen őrző vármegyei hatóságok várható válaszát. Az autonómiát féltő protestáns egyházak, mindenekelőtt a református egyház passzív rezisztenciára buzdító álláspontjával szemben a katolikus egyház csakhamar támadásba ment át, és a katolikus egyletek megalakításának programját fordította szembe Eötvös

össztársadalmi elképzeléseivel, laicizáló szándékával. A katolikus papság képviselői tüntetően távol maradtak a meginduló szervezkedéstől és 1868 nyarára a katolikus tanítók nagy részét is visszavonulásra kényszerítették a már megalakult népnevelési egyletekből. Persze mindehhez társult még a társadalom érdektelensége is, így érthető, hogy Eötvös népnevelési elképzelése kudarcba fulladt. A mozgalom mégsem volt teljesen hiábavaló; az egyletek szervezése és a körülöttük zajló viták viszonylag széles körben keltettek érdeklődést a népnevelés ügye iránt, és felhívták a figyelmet az iskolák állapotára, a tanítók helyzetére, a népnevelés előtt álló nagy feladatokra. Az országszerte kudarcba fulladt próbálkozások ugyanakkor elgondolásának felülvizsgálatára és gyakorlati korrekciójára készítették Eötvöst. Az általános népnevelési háttér megteremtése és kibontakoztatása helyett több lépcsős programot alakított ki, melynek első, de igen lényeges szintje a népiskolai ügyek rendezése. Elsősorban a népoktatással kapcsolatos helyi és központi garanciák rendszerének megoldására (községi iskolaszékek, megyei iskolatanácsok, állami tanfelügyelet) törekedett.²¹⁴ A kudarcból tanulva, még 1868-ban benyújtotta népiskolai törvényjavaslatát, amely kimondta a tankötelezettséget 6-tól 12, illetve az ismétlőiskolákban 15 éves korig. A törvényjavaslat az 1848. évihez képest szerény és óvatos, de reális volt. A népiskolai hálózatot a fennálló felekezeti iskolákra alapozta, de megnyilvánult benne a felekezet nélküli községi iskolák kiterjesztésére irányuló törekvés is. A katolikus klérus heves kampányt indított a javaslat egyes pontjai ellen, s ebben támogatták a protestánsok és a nemzetiségi egyházak is. Végül a képviselőházban törölték a kultuszminiszter javaslatából a törvény előírásainak a meg nem felelő felekezeti iskolák bezárásáról és az óvodákról szóló részt.²¹⁵

Ilyen előzmények után látott napvilágot – mint már említettem – 1868. december 5-én a népiskolai törvény, mely még így, módosított formában is jelentős kulturális vívmány volt nemcsak a többségi magyar nemzet, hanem a kisebbségek, köztük a horvátok számára is.²¹⁶ A törvény állami felügyelet alá helyezte az iskolákat, létrehozta a tanfelügyelői szervezetet, a tanítói állást képesítéshez kötötte, elrendelte állami tanítóképzők felállítását és előírta a kötelező tantárgyakat.

1 §-a kimondta, hogy *„minden szülő vagy gyám, ideértve azokat is, kiknek házában gyermekek mint mestertanítványok vagy háziszolgák tartatnak, kötelesek gyermekeiket vagy gyámoltjaikat (ha nevelésükről a háznál vagy magánintézetben nem gondoskodtak) nyilvános*

²¹⁴ Kelemen E. 1985. 46-50.

²¹⁵ Kolossa T. 1979. 844. és Csorba L. 2000. 195-196.

²¹⁶ Csorba L. 2000. 192-193.

iskolába járatni, életidejük 6-ik évének betöltésétől egész a 12-ik, illetőleg 15-ik év betöltéséig.”

A 10. § értelmében *„népoktatási nyilvános intézeteket a törvény által megszabott módon állíthatnak és fenntarthatnak a hazában létező hitfelekezetek, társulatok és egyesek, községek és az állam”.*

Az egyes iskolafenntartók jogait és kötelességeit, az iskolák felállításának és működésének jogi, anyagi és tárgyi feltételeit a III. – V. fejezet szabályozta részletesen. Az anyagi terhek az iskolák jellegének megfelelően a hitfelekezetek, a társulások vagy a polgári községek tagjaira, illetve az államra hárultak.

A 11. § szerint, a *„hitfelekezetek mindazon községekben, hol híveik laknak, saját erejükből tarthatnak fenn és állíthatnak föl nyilvános népoktatási tanintézeteket; az ily tanintézetek felállítására és fenntartására híveik anyagi hozzájárulását a saját képviseletük által meghatározott módon és arányban, amint eddig szokásban volt, ezentúl is igénybe vehetik; azon intézetekben a tanítókat és tanárokat maguk választják meg, a tankönyveket maguk szabhatják meg s a tanítási rendszer és módszer iránt is, tekintetbe véve a 45. § rendelkezését...”* bizonyos feltételek betartásával, mint pl. *„a fiú- és leánytanulók elkülönítéséről, az egy tanító által tanítandó gyermekek számáról, a tanító képességéről”* maguk intézkedhettek.

13 §-a kimondta, hogy *„minden hitfelekezet állíthat fel és tarthat fenn tanítóképezdéket is azon feltétel alatt, hogy e képezdek a növendékek gyakorlati kiképzése végett gyakorló iskolával legyenek összekötve; hogy azokban legalább azon tudományok és legalább azon terjedelemben taníttassanak, amelyekben és minő terjedelemben tanítása az állami képezdekre nézve ezen törvényben el van rendelve;”* a 14. § pedig hogy *„minden hitfelekezetbeli népoktatási tanintézet az állam főfelügyelete alatt áll. Ennélfogva a kormánynak joga és tiszte: a.) a felekezeti iskolákat is közegei által időnként meglátogatni; d.) a hitfelekezeti iskolákról, az illető hitfelekezeti hatóság útján, statisztikai adatokat szerezni be.”*

A 15. § rendelkezett arról, hogy ha az eddig felsorolt *„szakaszokban foglalt feltételeket a hitfelekezet főhatóságai a kormány által félévenként történt három ízbeli megintés után sem teljesítenék; a kormány közös községi iskola felállítását rendelheti el; s a község felhatalmaztatik azon hitfelekezetekre is kivetni a törvényben megállapított adót, amelyek a fentebb érintett szakaszokban foglalt feltételeket, a mondott háromszori megintés után sem akarják, vagy nem képesek, saját felekezeti iskoláikra nézve teljesíteni.”*

Az V. fejezet 23. §-a kimondta, hogy „*oly községekben, hol a hitfelekezetek nem tartanak fenn a törvény rendeleteinek megfelelő népiskolát, valamint az ezen törvényben kijelölt egyéb esetekben is a község köteles a szükséges népoktatási tanintézeteket felállítani*” a 26. § pedig „*a külön felekezeti községekben*” közös községi iskolák felállítását, illetve a külön felekezeti iskolák összevonását is lehetővé tette.

Az iskolaépületek nagyságáról a 27. § rendelkezett: „*Az újonnan építendő iskolaépületek egészséges helyen épültek, szárazak s a gyermekek létszámához mérten (egy teremre 60 gyermeket s minden gyermekre legalább is 8-12 lányi helyet számítva) elegendő számú, tágas, világos és könnyen szellőztethető tantermekkel legyenek ellátva.*”

A 30. § rendelkezett a tanfelszerelésről: „*a község tartozik az iskolát földgömbbel, térképpel, táblákkal, természetrajzi ábrákkal s minden szükséges és elegendő számú taneszközzel felszerelni*”; a 32. § szerint viszont „*a szegénységüket kimutató gyermekek könyveket ingyen kapnak az iskolából.*”

A 33. § kimondta, hogy „*a tanítók díjazásáról a törvény értelmében a község gondoskodik*”, míg a 34. § azt, hogy „*egy tanító 80 növendéknél többet rendesen nem taníthat*” illetve „*rendkívüli esetekben az iskolai felsőség adhat rá engedélyt.*”

A 35. § foglalkozott a községi népiskolák iskolafenntartói kötelezettségével és kimondta, hogy a község „*e célra minden kebelbeli vagy hozzátartozó polgárra és birtokosra külön adót vethetett ki*”, amely „*azonban az állami egyenes adók 5 %-át nem haladhatja meg*”.

Kellő anyagi erő híján a község az államhoz fordulhatott támogatásért. Végül, a VI. fejezet 80 §-a szerint – szükség esetén – a közoktatási miniszternek is „*jogában és tisztében*” állt „*bárhon, ha szükségesnek látja, tisztán államköltségen*” állami iskolákat létrehozni „*melyek a 23-78 §-ban megszabott módon szervezendők s a tanterületi iskolai tanács és tanfelügyelő hatósága alatt állnak*”.²¹⁷

„*A népiskolai szervezet a 6-12 éves korban kötelező elemi népiskolából és az erre épülő, a tovább nem tanulók számára 15 éves korukig télen heti 5, nyáron heti 2 órában nyújtott és ugyancsak kötelező ismétlő oktatásból, továbbá a magasabb ismeretszerzés céljából szervezett felső népiskolából és polgári iskolából, valamint a tanítóképzőből állt. Ezek közül a felső népiskola és a polgári iskola a középiskolát végezni nem kívánó vagy nem képes szélesebb tömegek számára létesült az elemi iskolában szerzhetőnél magasabb fokú ismeretek nyújtására. Az előbbi minden legalább 5 ezer lakosú községben kötelezően fel kellett állítani: az iskola a 6 elemi után fiúknak 3, lányoknak 2 éven át heti 18 órában nyújtott*

²¹⁷ A Pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára. 1896. 5-13, valamint Kelemen E. 1985. 57, és <http://www.1000ev.hu/index.php?a=38param=5360>. Utolsó letöltés 2011. 08. 23.

*felsőbb ismereteket; később megpróbálták kiegészíteni 1 éves mezőgazdasági, illetve ipari tanfolyamokkal is. A polgári iskola szervezése (ugyancsak az 5 ezer lakosúnál nagyobb helységek számára) már csak lehetőség volt, ha a községnek megvolt hozzá a megfelelő anyagi fedezete.”*²¹⁸ A polgári, a 4 elemi után, 6 osztályban heti 24 órában adott ismereteket. Az első 4 osztály a latint kivéve azonos volt a reálgimnázium első 4 osztályával, ezért egyszerű különbözeti vizsgával képesített a bármilyen irányú továbblépésre. Az V-VI. osztály azonban a középiskolai felső tagozati anyagot már csak rövidítve adta elő, és elvégzése nem képesített többre, mint az első négy osztályé. Különbözeti nélkül nem lehetett a gimnázium felső osztályaiban folytatni a tanulást, de út nyílt belőle a felső kereskedelmi iskolába. Viszont nem nyílt út sem a polgáriból, sem a kereskedelmiből a felsőoktatás intézeteibe. Ide automatikusan csak a gimnáziumból és érettségivel lehetett belépni.

Az elemi népiskolai hálózat a kiegyezést követően gyorsan és folyamatosan fejlődött. Különösen a XIX. század utolsó évtizedében, Wlassics Gyula nyolc évig (1895-1903) tartó kultuszminiszteri működése alatt volt jelentős mértékű az oktatásügy fejlődése. A millenniumi ünnepségekkel összefüggésben több száz új állami népiskola felépítésének tervbevételét javasolta. Az iskolák száma, mely 1869-ben 13 798 volt, 1890-re elérte a 16 805-öt, majd minisztersége alatt újabb 1100-zal bővült, a tanítóké pedig 18 ezerről 1914-ig 35 ezerre emelkedett. Ebből a Wlassics-korszakra 2500 fő jutott. A mintegy 35 ezer tanítóból majdnem 10 ezer állami iskolában dolgozott.²¹⁹ Az iskolák létesítésénél Wlassics tervszerűen járt el: elsősorban a nemzetiségi vidékeken igyekezett az állami népiskolával elősegíteni a kormány kultúrpolitikai céljait, de bőven állított fel népiskolákat olyan magyar lakosságú területeken, ahol a községek önerőből nem voltak képesek a követelményeknek megfelelni.²²⁰ Sok tekintetben ő volt Eötvös hagyományainak folytatója. Az állami népiskolák egy részében biztosította az ingyenes oktatást, sok iskolában pedig a szegény tanulók részére teljes vagy részleges tandíjmentességet ért el. A néptanítók anyagi helyzetének javítása véget létrehozta a Tanítók Otthonát, ahol a tanítók továbbtanuló gyermekei kedvezményes lakást és ellátást kaptak. Továbbá megszervezte a gazdasági ismélő iskolákat, valamint ifjúsági egyesületeket, ifjúsági iskolai könyvtárakat létesített.²²¹

Ugyancsak nagy változást hozott az 1907-es *Lex Apponyi* is, mely – elvileg – a községi és felekezeti népiskolák anyagi helyzetét kívánta orvosolni, valamint a tanulók

²¹⁸ Vörös K. 1979. 1399-1340.

²¹⁹ Oktatáspolitikai koncepciók a dualizmus korából, 1987. 105.

²²⁰ Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter beszéde az állami elemi népiskolák tanköteleseinek nemzetiségi arányáról a közoktatásügyi költségvetés tárgyalásakor – Kemény G. G. 1964. 142.

²²¹ Oktatáspolitikai koncepciók a dualizmus korából, 1987. 106.

hazafias nevelését biztosítani. A cél az volt, hogy a nemzetiségi iskolák végzős tanulói elsajátítsák a magyar nyelvet és szellemet, ezért megszabta a magyar nyelv tanításának óraszámát és kötelezővé tette az államilag kiadott iskolakönyvek használatát, továbbá a nemzetiségi iskolákat is magyar nemzeti zászlóval és címerrel kellett ellátni. Ezzel párhuzamosan, mivel a községi és felekezeti fenntartású nemzetiségi iskolák nagyobb része nem tudta biztosítani a törvény által előírt tanítói fizetéseket, államsegélyért folyamodtak, és kiszolgáltatott helyzetbe kerültek a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériummal szemben, ugyanis a törvény értelmében, az államsegélyben részesülő tanítók köztisztviselőkké váltak és a miniszter gyakorolhatta felettük a fegyelmi jogkört.²²² A „Lex Apponyi” parlamenti tárgyalása igen nagy vitát váltott ki. A nemzetiségi képviselők élesen tiltakoztak ellene, négy határozati javaslatot nyújtottak be, indítványozták visszavonását, átdolgozását, amit a kormánypártok leszavaztak. Polit Mihály szerb képviselő azt hangozatta, hogy ha Apponyi Albert a törvényjavaslatot csak a tanítók fizetésének javítására korlátozta volna, semmi kifogása sem lett volna ellene. Csakhogy szerinte nem ez, hanem valójában a nyelvegység kiterjesztése volt a javaslat fő célja. Érvelése a következőképpen hangzott:

*„Azt mondják, hogy az államnak érdeke követeli, hogy Magyarországon államiak legyenek az iskolák, és hogy a népiskolákat államosítani kell. Ez nagyon szép dolog volna, de nincs hozzá pénz, s így ezt a célt olyan egyszerűen megvalósítani nem lehet. Olyan törvényt kellett tehát teremteni, amely mellett ez a cél csekély áldozat árán elérhető. A felekezeti iskolák fenntarthatnák magukat úgy mint eddig, s az állam csak egy kis összeggel járulna hozzá, de zen kis összeggel biztosíthatná magának a fegyelmi hatalmat, ami által ezen felekezeti iskolák tulajdonképpen teljesen államiakká lennének. Ezt a célt tehát nagyon olcsón elérhetné az állam – továbbá figyelmeztetett arra is, hogy – ha Magyarország fenn akar állni, mindenkor keresnie kell az egyetértést a nemzetiségekkel”.*²²³

Miután azonban mégis bevezették a törvényt, következtében számottevően csökkent a nemzetiségi népiskolák száma. Viszont a nagy vagyonnal bíró ortodox egyház a szerbek és románok körében államsegély nélkül is felvállalta iskolái fenntartását, ezért a törvény ott hatástalan maradt. A szlovák területeken működő szlovák egyházak ellenállása már lanyhább volt, így a szlovák nyelvű oktatás nagyobb sérelmet szenvedett az előbbieknél. A magyar egyházak viszont támogatták a törvényt, s mivel a polgárok nem akartak fizetni magasabb

²²² Tilkovszky L. 1998. 21, valamint a XXVI. törvénycikkre <http://www.1000ev.hu/index.php?a=38param=6965> és a XXVII. törvénycikkre <http://www.1000ev.hu/index.php?a=param=6966>. Utolsó letöltés 2011. 08. 23.

²²³ A magyar állam és a nemzetiségek 2002, 199.

iskolai adót, sőt, mint látni fogjuk egyes helyeken szabadulni akartak az egész iskolafenntartás alól, a római katolikus felekezeti iskolák alárendelt helyzetbe kerültek.²²⁴

A Lex Apponyinak köszönhetően jelentősen megnőtt az iskolák és tantermek száma, bár Baranyában ez a növekedés nem volt kiemelkedő: az 1869. évi 372 iskolával és 436 tanítóval szemben, 1910-ben 424 iskola és 641 tanító működött, és ezzel a Dunántúl 12 megyéjének sorában csupán az utolsó előtti helyet foglalta el. Országosan az iskolák száma az 1869. évi 13 798-ról, 1910-re 16 455-re ugrott;²²⁵ az iskolába járást tekintve pedig az 1869. évi 52 %-ról, 1880-ra felkúszott 77,21 %-ra, majd 1890-ig 81,51 %-ra és 1914-ben a tanköteleseknek már csak 12 %-a nem járt iskolába. Az utána következő években 1918-ig némi visszaesés következett, és az 1917/18-as tanévben az összes mindennapi tankötelesnek csupán 75,55 %-a járt iskolába (2 300 000 tankötelesből 1 971 141), de ennek oka a háborúban keresendő.²²⁶ Az analfabéták arányszáma az összlakosság körében már 1890-re lement a korábbi 63 %-ról, 52 %-ra (a 6 éven felüli népességnél a férfiak 66,20 %-a, a nőknél pedig 46,49 %-a tudott írni-olvasni), s majd 1910-ben a 6 éven felülieknek már csupán 31,3 %-a volt analfabéta. Ha tekintetbe vesszük azt is, hogy időközben számos iskolában az anyanyelvi oktatásról áttértek a magyar nyelvűre, ami a nem magyar anyanyelvű tanulók esetében – különösen a kárpát-ukránok körében – kétségtelenül csökkentette az oktatás hatékonyságát, a javulás mértéke még jelentősebbnek mondható. Az elemi oktatásból kimaradók és rendszeresen sokat mulasztók aránya különösen a zord hegyi tájakon, továbbá a tiszántúli és Duna-Tisza közti tanyás vidékeken volt jelentős.²²⁷

A korszak más változásokat is hozott magával. A felsőbb népiskolák egyszerűen elsorvadtak. A kudarcon sem az 1872. sem az 1882. évi tantervek nem tudtak segíteni, mert az iskolatípust nem tudták megtölteni élettél, reális funkcióval. Gyors virágzásnak indult viszont a maga szintjén már képesítést is nyújtó, sőt a továbbtanulást sem kizáró és ezáltal társadalmi emelkedésüket segíteni alkalmas polgári iskola. A polgári iskolák száma 1876-1890 között, 60-ról 164-re, 1913-ra pedig már 498-ra emelkedett, vagyis több mint nyolcszorosa lett. Wlasics Gyula minisztersége alatt a felső népiskolák jelentős részét fokozatosan polgári iskolákká fejlesztették. Ezek tanulói között kezdettől fogva nagy volt a leánytanulók aránya és 1881 után a képzést, szaktanfolyamokkal is bővítették. Az 1912–1913. tanévben a 498 polgári iskolában 57 422 leány és 42 379 fiú tanult.²²⁸

²²⁴ Dr. Szántó K. 1988. 509. és Dolmányos I. 1988. 640-641.

²²⁵ Kelemen E. 1985. 173.

²²⁶ Dr. Felkai L. 1983. 158.

²²⁷ Dr. Felkai L. 1983. 149, Romsics I. 1999. 39. és Szabó M. 1988. 879.

²²⁸ Oktatáspolitikai koncepciók a dualizmus korából, 1987. 106, Romsics I. 1999. 42. és Szabó M. 885.

A gyakorlatban módosultak az ismétlőoktatás feltételei és körülményei is, mivel a gyermekek jelentős hányada már elemista éveiben is, illetve az elemi osztályok elvégzése után, hosszabb-rövidebb időre elmaradt az iskolából. A parasztságnál – családi – munkaerőigények, vagy szerződöttként munkát vállalva valamely iparosmesternél, vállalkozónál. A népiskolai törvény egyébként ez utóbbi lehetőséggel még nem is számolt, ezért 1872-ben az ipartörvény igyekezett rendezni a kérdést, amikor kimondta, hogy a tanonc elemi oktatásáért (ide értve az ismétlőoktatást is) a mester a felelős.²²⁹ Mivel a rendelkezésnek nem volt foganatja, ezért az 1884. évi XVII. törvénycikkkel teremtették meg a népiskolai oktatás kereteiből kilépő kötelező tanoncocktatást. Az új tanulási színteret minden 50-nél több iparos vagy kereskedő tanoncot regisztráló településen a község polgári vagy elemi iskoláinak bázisán és tanerőivel meg kellett szervezni. A törvény szerint a 3 évfolyamos tanonciskola 12 éves korban kezdődött, és aki még nem végezte el az elemi iskola 6. osztályát, előzőleg a tanonciskola előkészítőjébe kellett járnia.²³⁰ Mivel a tanonciskola látogatásának kötelezettsége nem volt életkorfüggő, a mesterek egy része igyekezett mielőbb felszabadítani inasát, hogy a tanonciskola ne menjen a munkaidő rovására. Pedig az iparos tanonciskola látogatása 10 hónapon át mindössze heti 2 munkanapon összesen is csak 4 órai elfoglaltságot igényelt (olvasás, fogalmazás, számtan és könyvvitel tárgyakkal), valamint vasárnap 3 órát, amikor is rajzolni tanult az inas. A kereskedőtanoncok estében a fogalmazás mellett a kereskedelmi számtan és az irodai munkák oktatása foglalta el a legtöbb időt, emellett pedig tanítottak kereskedelmi könyvvitelt, „váltóismét” és levelezést is. A tanonciskolák szervezése azonban elég lassan haladt és még 1890 végére is csak 310 iparostanonc-iskola, illetve 85 kereskedőtanonc-iskola alakult meg.²³¹

A középiskolai törvényt négy kísérlet után csak 1883-ban, az ötödik nekifutásra sikerült elfogadtatni. Az 1870-es első kísérletnél, mely a népiskolai törvényjavaslathoz hasonlóan ugyancsak Eötvös József nevéhez fűződik, Eötvös a következőket mondta a középiskolai törvény szükségességéről:

„Valamint a népoktatásnál szükséges volt egy kimerítő törvény arra, hogy a népoktatás terén a haladás lehetségessé váljék, mert alkotmányos országban – fölfogásom szerint – első alapja minden reformnak egy olyan törvény, mely az irányt kijelölje: úgy hasonló törvény alkotása szükséges a középiskolákra és egyetemekre nézve is.”²³²

²²⁹ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5542>. Utolsó letöltés 2011. 12. 19.

²³⁰ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6141>. Utolsó letöltés 2011. 12. 19.

²³¹ Vörös K. 1979. 1399-1404.

²³² Oktatáspolitikai koncepciók a dualizmus korából, 1987. 22.

Előzménye még a két *Ratio Educationis*-ra nyúlik vissza. Az 1777-ben bevezetett, első lépcsőben kiépítette a tanügyi igazgatás állami szervezetét, majd egymáshoz kapcsolta az iskolatípusokat és egységesen rendezte az egész iskoláztatást. A rendelet a középfokú oktatást is szabályozni igyekezett, valamint a régebben tanított humán tantárgyak mellett nagyobb teret biztosított némely reáltantárgynak. A második *Ratio* 1806-ban hatósági középiskoláról intézkedett, míg a nyolcosztályos gimnáziumról először az 1848. évi *Entwurf* rendelkezett. Ez utóbbi Bécs által kiadott rendelkezés bevezette a szakszerű tanítást, egységesebbé igyekezett tenni a tankönyveket, meghonosította a tankönyvbírálatot, új alapokra fektette a középiskolák ügyvitelét, bevezette a két részre osztott (al-, és fő-) gimnáziumban az érettségit, rendelkezett a reáliskolák felállításáról, kötelezővé tette a német nyelv tanítását, továbbá rendszeres képzést írt elő a tanároknak, amivel lehetővé tette az egyházi funkcióktól függetlenedő tanári hivatás kialakulását. A magyar középfokú oktatásban azonban korszerű intézkedései ellenére sem találtak követőkre. Számos vonatkozásban továbbra sem lehetett egységről beszélni: nem volt lehetséges egységesen irányítani az iskolákat, sőt a gimnázium befejezését jelentő érettségi vizsgák sem voltak egységesek. 1867 előtt csak felekezetek tartottak fenn középiskolákat, így irányításuk kizárólag az egyházak kezében volt. 1883-ban, vagyis a középiskolai törvény megjelenésének évében 179 középfokú tanintézetben tanulhattak a diákok, melyből 8 gimnázium és 18 reáliskola volt állami kezelésben. Csak ezek fenntartásáról gondoskodott az állami költségvetés, nevezte ki a tanárokat, illetve itt rendelkezhetett korlátlanul az oktatást érintő ügyekben. További 30 gimnázium az ún. tanulmányi alapokból tartotta fenn magát, míg 40 iskola a szerzetesrendek, és a főpapok által kezelt alapítványokból fedezte költségeit, valamint létezett még 63 egyéb felekezeti és 20 községi, társulati középiskola.²³³

Az 1883. évi XXX. tc., ún. középiskolai törvény először foglalt törvénybe számos régi rendeleten vagy jogszabályon alapuló gyakorlatot. Kodifikálta az iskolák szervezetét, igazgatását, felügyeletét, a tanári képesítést, a tanítás rendjének számos vonatkozását, köztük az érettségi vizsgát.²³⁴ Az 1. §-ban két középiskola-típust határozott meg: a gimnáziumot és a reáliskolát. Mindkettő nyolc osztályos, illetve évfolyamos lett.²³⁵ Előbbi klasszikus „humanista műveltséget” adott, míg az utóbbi a mérnökképzés előiskolája volt. „A két iskolatípus nem volt egyenrangú, noha ezt a törvény kimondta. A gimnáziumból automatikusan be lehetett iratkozni minden felsőoktatási intézménybe, a reáliskolából viszont

²³³ Dr. Felkai L. 1983. 34-36.

²³⁴ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=38param=6108>. Utolsó letöltés 2011. 08. 23.

²³⁵ A magyar állam és a nemzetiségek, 2002. 108, és <http://www.1000ev.hu/index.php?a=38param=6108>. Utolsó letöltés 2011. 08. 23.

csupán a Műegyetemre, a bányászati, illetve erdészeti és egyéb gazdasági főiskolákra”.²³⁶ A középiskolák – döntő többsége gimnázium volt – több mint kétharmadát ugyanúgy az egyházak tartották fenn, mint az elemi iskolákat. 171 gimnáziumból 1905–1906-ban csupán 38 volt állami, míg felekezeti 118, magán- és társulati pedig 15. Az iskolákba járók tekintetében azonban már más volt az arány: a jelzett évben egyházi iskolába 38 242, világiba 25 551 tanuló járt.²³⁷

A hitfelekezetek által fenntartott középiskolák esetében a tanítási nyelvről a 7. § rendelkezett. Kimondta, hogy a tannyelvet maguk határozzák meg, de amennyiben az nem magyar, „kötelesek a tannyelven és irodalmán kívül a magyar nyelv és irodalmának történelme, mint rendes tantárgy tanításáról is gondoskodni, és pedig oly óraszámban, mely annak kellő elsajátítását lehetővé tegye”, tovább „e tárgyból az érettségi vizsgálat is ezen nyelven teendő”. A 8. § többek közt kimondta, hogy a „felekezetek által fenntartott tanintézeteknél a tantárgyakban az egész tanfolyam alatt elérendő végcélt és a tanítandó ismeretek mértékét, a tanrendszert, tantervet és a tankönyveket az illető felekezeti főhatóság állapítja meg...”, de a „törvényhatóságok, községek, társulatok és egyesek, az általuk fenntartott nyilvános középiskolákban csak oly tankönyveket használhatnak, melyeknek használatát a miniszter a közvetlen vezetés alatti középiskolákban megengedte vagy ajánlotta.”²³⁸

Az igazgatás és felügyeletről a tc. 28-54. §-a rendelkezett. Az ország középiskoláit tizenkét tankerületre osztották és élükre egy-egy tankerületi főigazgatót állítottak. A 46. § kimondta, hogy a „főfelügyeleti jog gyakorlása szempontjából, a vallás- és közoktatásügyi miniszter a felekezeti tanintézeteket megbízottjai által bármikor meglátogathatja. A kirendelt megbízott jelen lehet ezen középiskolák nyilvános vizsgálatain s a miniszter ezen iskolák szervezetéről, felszereléséről, s az oktatás eredményéről, valamint általában arról, hogy a törvények és törvényes rendeletek megtartottak-e, ez úton is egyenes tudomást szerez.”²³⁹ A 47. § kimondta, hogy amennyiben a nem állami iskolák fenntartása nehézségekbe ütközik, és államsegélyre szorul, akkor a b) pont alapján „az ily államsegéllyel fennálló középiskolákban a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelkezése és közvetlen vezetése alatt álló középiskolák tanterve alkalmazandó”. A 49. § pedig kimondta, hogy ha „valamely középiskolában használt tan- vagy vezérkönyv állam-, alkotmány- vagy törvényellenes tanokat foglal magában, joga és tiszte a vallás- és közoktatásügyi miniszternek, annak használatát

²³⁶ Szabó M. 1988. 879.

²³⁷ Szabó M. 1988. 881.

²³⁸ A magyar állam és a nemzetiségek, 2002. 109-110, és <http://www.1000ev.hu/index.php?a=38param=6108>. Utolsó letöltés 2011. 08. 23.

²³⁹ A magyar állam és a nemzetiségek, 2002. 115, és <http://www.1000ev.hu/index.php?a=38param=6108>. Utolsó letöltés 2011. 08. 23.

eltiltani, szükség esetén annak elkobzása és az illetők megfenyítése végett a törvény rendes útján a további intézkedéseket megtenni.”²⁴⁰

A Trefort Ágost által beterjesztett törvény főleg abban tért el az Eötvös által javasolttól, hogy amíg az utóbbi javaslatában szerepelt az a kitétel, hogy *„az ország különböző vidékein felállított állami iskoláknak tekintettel kell lenniük a lakosok nyelvére”*, addig az 1883-ban elfogadott törvény 7. §-a már kötelezi a nem magyar tannyelvű intézeteket a magyar nyelv kellő elsajátítására, és ennek érdekében rendeli el a tárgy tantervének, órabeosztásának fokozott ellenőrzését minden jellegű középiskolában, továbbá kötelezővé teszi a magyar nyelvű érettségit.²⁴¹ A törvény csak a fiú-középiskolákra vonatkozott. A lányok középfokú oktatása továbbra is rendezetlen maradt és csak 1895-től tehettek külön engedéllyel a fiúgimnáziumban érettségi vizsgát. Addig az elemi iskola elvégzése után a négyosztályos polgári iskolában, vagy a tanítóképzőben, illetve az 1875-ben létesített, de érettségit nem adó felsőbb leányiskolában folytathatták tanulmányaikat.²⁴² Az első nyilvános, nyolc osztályos leánygimnázium a már említett Wlassics-korszakban Budapesten nyílt meg 1896-ban. Ugyancsak ő nyitotta meg a nők előtt – Ausztriát is 4 évvel megelőzve – az egyetem bölcsészeti, orvosi és gyógyszerészeti karait.²⁴³ A középiskolai oktatás egyik leggyengébb láncszeme a nyelvtanítás volt. Egyrészt nem „korszerű”, másrészt nem igazán hasznos (1890-ben a gimnáziumban megszűnt a görög nyelv kötelező oktatása, a reáliskolákban viszont 1887-től tanulható lett), a nemzetiségi vidékeken is jól használható nyelveket tanítottak, harmadrészt pedig nem volt hatékony a nyelvtanulás.²⁴⁴ Ezért 1916-ban törvényjavaslatot nyújtottak be a középiskolai törvény módosítására, melynek értelmében módot kívántak adni *„a hazai nemzetiségi nyelvek”* megtanulására. Erre azért volt szükség, mert, mint ahogy megállapították: *„a magyar közigazgatás, melynek legsűrűbb érintkezése van a néppel, oly vidéken, ahol a népesség nagy részének anyanyelve nem magyar, csak akkor fejthet ki eredményes működést, s csak akkor képes hatni a magyar politikai nemzet egységének javára, s a magyar állami eszme megszilárdítására, ha a magyar állam nyelvén*

²⁴⁰ A magyar állam és a nemzetiségek, 2002. 116, és <http://www.1000ev.hu/index.php?a=38param=6108>. Utolsó letöltés 2011. 08. 23.

²⁴¹ Felkai L. 1980. 187-188. és <http://www.1000ev.hu/index.php?a=38param=6108>. Utolsó letöltés 2011. 08. 23.

²⁴² Dr. Felkai L. 1983. 59.

²⁴³ Oktatáspolitikai koncepciók a dualizmus korából, 1987. 107.

²⁴⁴ Kúnfi Zs. 1908. 55. valamint A „Pesti Napló” kritikai élű fejtegetése a nemzetiségi oktatás középiskolai kiterjesztését is célzó, Jankovicsh Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter által benyújtott törvényjavaslatokról – Kemény G. G. 1999. 654.

kívül a mindennapi érintkezésre elégséges mértékben ismeri az illető nem magyar hazai élő nyelvet”.²⁴⁵

A középiskolai törvénynek köszönhetően, az 1883. évi 179 középiskolával szemben a világháborúig mintegy 220-ra emelkedett a számuk és emelkedett az oktatás színvonala. Az állam beavatkozása révén megerősödött az egységes nemzeti szellem, ami hozzájárult a nemzeti műveltség kialakításához. Ugyanakkor az sem hallgatható el, hogy számos új középiskola a nemzetiségi vidékeken nyíltan vagy burkoltan, éppen a magyarosítás érdekében nyílt meg.²⁴⁶ Bár Wlassics Gyula kultuszminiszter a nem magyar nyelvű középiskolák tanulói számára román, szerb és más nemzetiségi nyelvű tankönyveket íratott, azért emellett tekintettel volt a magyarosítás szempontjaira is.²⁴⁷ Hiszen az ifjúsági egyesületek alakítása, a középiskolai tantervek felülvizsgálata mögött valójában az a szándék húzódott meg, hogy nacionalista szellemben szerezzen érvényt a művelődés nemzeti jellegének. Ezzel függ össze az a körülmény is, hogy szigorúan elrendelte az 1879. évi törvény végrehajtását, bár a magyar nyelv tantárgyként való tanításának kötelezettsége önmagában még nem volt negatív intézkedés.²⁴⁸

A tanító- és tanítónőképzés is középszintű szakiskolának számított és kezdetben 3 évig, majd 1881-től egy előkészítő évvel megtoldva 4 évig tartott. A képzőbe legalább 15 éves és 4 középiskolát végzett fiúkat, illetve legalább 14 éves és legalább a felső népiskolát végzett lányokat lehetett felvenni. Ettől kezdve az elemi népiskolákban (elvileg) már csak az így képzett tanítókat lehetett alkalmazni. A felső népiskolába és a polgári iskolába azonban már csak olyan okleveles tanítók taníthattak, akik ezen iskolák tantárgyainak és tanításuk módszereinek ismeretéből egy hivatalos bizottság előtt külön szigorlatot tettek. Végeredményként 1910-ben 52 tanító-, 43 tanítónő- és 13 tanárképző működött az országban.²⁴⁹

A következőkben vizsgáljuk meg, hogy azokon a helyeken, ahol a baranyai horvátok éltek, milyenek voltak az iskolák, az oktatás feltételei, mennyit költöttek fejlesztésre és hogyan változtak a fenntartási költségek, milyen volt az iskolafenntartók és az állam

²⁴⁵ A képviselőház közoktatásügyi bizottságának jelentése az 1883. évi középiskolai törvény (1883:XXX.tc.) módosítása és az 1890. évi XXX. tc. hatályon kívül helyezése tárgyában benyújtott törvényjavaslatról – Kemény G. G. 1999. 655-656.

²⁴⁶ Dr. Felkai L. 1983. 58.

²⁴⁷ Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter felszólalása a nemzetiségi iskolákban használt tankönyvek felülvizsgálata tárgyában az 1902. évi közoktatási költségvetés tárgyalásakor – Kemény G. G. 1964. 361-362.

²⁴⁸ Oktatáspolitikai koncepciók a dualizmus korából, 1987. 109. és Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter körrendeletei a magyar nyelvnek a népoktatási intézetekben való kötelező tanítási tárgyában – Kemény G. G. 1964. 487-490.

²⁴⁹ Romsics I. 1999. 42-43.

kapcsolata, hogyan működtek az iskolaszékek, kik tanítottak, illetve hogyan változott a jövedelmük, mennyiben tettek eleget a tankötelezettségi előírásoknak, milyen volt a tanszerellátottság és mit, milyen eredménnyel tanultak.

VI. 2. Baranya népoktatása

Baranya megyében az iskolák legnagyobb része felekezeti fenntartású volt. A római katolikus és egyesült görög-katolikus népiskolák rendszabályait, utasításait és tanítási terveit a püspöki kar 1877-ben adta ki. A megyében felállított iskolatanács működése jóval elmaradt az elvárttól, melynek több oka is volt. Egyrészt csak negyedévenként tartotta meg üléseit, így az odautalt ügyek későn kerültek elintézésre, másrészt a tanács tagjai sem foglalkoztak megfelelő érdemben a felmerült ügyekkel és a tanácskozásokon, a 44 állandó tagból álló testületnek csupán mintegy harmada – többnyire a megye székhelyén lakók – vett részt rendszeresen. Ilyen körülmények között nem is működhetett sokáig, utolsó ülését 1877. február 12-én tartotta meg. Az iskolák alapítási ideje többnyire a 18. századra esett, de volt ennél régebbi iskola is a megyében. A főleg hitközségi iskolákat egyházak vagy uradalmak alapították felekezeti jelleggel, de az 1868. évi népoktatási törvény után néhánynak a jellege megváltozott. Többségük még szalma vagy nádfedeles, egy tanteremből és a tanítói lakásból álló, igen kezdetleges épület volt. A századforduló felé haladva valamennyire javultak a körülmények, egyre több lett a szilárd – zsindeletetős – épület és a tantermek száma is emelkedett. A népoktatási törvény előtt csak néhány iskolának volt vagyona, ám a századfordulón már mintegy 60 iskola rendelkezett ingatlannal vagy készpénzzel. Ezek alapítványoktól vagy valamilyen bérleményből származhattak, illetve ritkábban a tanulók iskolamulasztása után fizetendő bírságból. Az iskola fenntartási költségeit vagy a község, vagy az iskolát fenntartó felekezet, illetve a kegyuraság viselte. A tanulói ösztöndíj ekkor még ritka volt. Később – főleg a magyarosítás idején – magánszemélyek is támogattak egy-egy tanulót pénzjutalommal, karácsony táján pedig különböző alapítványok a szegényebb sorú tanulókat ruhával.

Az iskolák felszerelése kezdetben igen szegényes volt, vagy gyakran teljesen hiányzott, de később – kiváltképp állami támogatás útján – ebben is javulás állt be. Eleinte, mivel az iskolák zöme a fekete táblán kívül semmiféle bútorzattal sem rendelkezett, sok iskolában a gyerekek az otthonról magukkal hozott háromlábú széken ültek. A tanítók javadalmazása is igen csekély volt. Ezért – főleg a falusi tanítók esetében – igen ritka volt, hogy társadalmi vagy irodalmi tevékenységet is kifejtettek volna, önképzésre pedig már végképp nem futotta a kis fizetésükből. A tanítói fizetés minimumát 300 forintba állapították meg 1868-ban. Kezdetben sok helyen a tanító végezte a jegyzői, néhol a postamesteri, de előfordult, hogy az állami segéd-anyakönyvvezetői feladatokat is. Voltak falvak, ahol béres konvenciót kaptak fizetés gyanánt, és nem volt ritka az sem, hogy a községi csősz, vagy

kanász nagyobb jövedelemmel rendelkezett, mint a tanító. Sok helyen a sekrestyési és kántori feladatokat is ellátták, de később már külön kántort foglalkoztatott a községek többsége. Az iskola fűtéséhez való fát a gyerekek vitték naponta magukkal, amiből a tanítónak is juttattak. Később pozitív változások álltak be e téren is, ám a változások egyúttal számos problémát is felvetettek. Az iskola és a szülők közti kapcsolat kezdetben rossz volt. A szülők többsége szükséges rossznak tekintette az iskolát és ezért ellenszenvvel viseltetett a tanítóval szemben, így nem is szívesen fizette. Persze ehhez hozzá kell tenni, hogy a korszak elején még igen gyakori volt a képzetlen, oklevél nélküli „pedagógus” is. A tanítási nyelv az iskolák föllállításakor mindig a község lakóinak anyanyelvéhez igazodott, egészen 1879-ig.²⁵⁰

Mielőtt belekezdenénk a baranyai horvátok iskolaügyének részletes vizsgálatába, tekintsük át előbb a megye, majd két legnépesebb városának – Pécs és Mohács –, valamint azon községek iskoláit, ahol a horvátok az összlakosság jelentős számarányát képviselték. Először nézzük meg, hogy Somogy megyéhez, a Dunántúlhoz és Magyarországhoz viszonyítva hogyan alakult Baranya megyében az elemi iskolák, tanítók és az egy iskolára jutó tanítók száma:²⁵¹

1. táblázat: Az iskolák, a tanítók és az egy iskolára jutó tanítók számának alakulása (1869-1910)

Terület	Az iskolák száma			A tanítók száma			Az egy iskolára jutó tanítók aránya		
	1869	1910	gyarapodás %	1869	1910	gyarapodás %	1869	1890	1910
Baranya	372	424	113,9	436	641	147,0	1,172	1,352	1,511
Somogy	368	433	117,6	431	641	148,7	1,171	1,248	1,480
Dunántúl	2787	3406	122,2	3665	5932	161,8	1,315	1,473	1,741
Magyarország	13798	16455	119,2	17792			1,289	1,501	

Látható, hogy az iskolák számának a gyarapodása Baranyában volt a legalacsonyabb, s ez elmondható a tanítókkal kapcsolatban is, bár itt Somogy és Baranya között már kisebb a különbség. Az egy iskolára jutó tanítók esetében viszont Baranya aránya már valamivel jobb, mint Somogyé.

²⁵⁰ Várady F. 1896. 316-321.

²⁵¹ Kelemen E. 1985. 173.

2. sz. táblázat: *Baranya megye iskoláinak, tanköteleseinek, pedagógusainak, az egy tanulóra jutó tanulók és a tisztán magyar tannyelvű iskolák száma valamint a tanítók átlagfizetése (1869 és 1885)*²⁵²

Megnevezés	1869	1885	1890
Iskolák száma	372	418	420
Tankötelesek száma	44 127	44 729	51 351
Tanítók száma	436	549	568
Egy tanítóra jutó tanulók száma	101,2	80,7	90,4
Tanítók átlagfizetése	222,51	458,1	528,6
Tisztán magyar tannyelvű iskolák száma	152	197	215

Tehát Baranya megyében, 1869-ben 372 népiskola működött (összes iskola: 397) 468 tanteremmel. A 6-15 éves tankötelesek száma 44 127 volt, iskolába jártak 30 744, ténylegesen (télen-nyáron) 23 156. Egy tanítóra átlagosan 101,2 tanuló jutott, melyből 68,8 volt 6-12 éves korú. Az egy tanítóra jutó átlagjövedelem 222,51 forint volt, tehát nem érte el az előírt minimumot sem.²⁵³ Tizenhat évvel később, 418 iskola működött 540 tanteremmel. Ebből községi iskola volt 44 (2 polgárival együtt), felekezeti pedig 367. Mindennapi iskolaköteles volt 33 602, ismétlő iskolaköteles 11 127 (a tankötelesekből 3 019 volt horvát anyanyelvű). Elemi népiskolába ténylegesen 32 511 tanuló járt (2 993 horvát), 1 214 tanköteles viszont kimaradt (a horvátoknál csak 26). A tanítók számának megoszlása a képesítés alapján: 470 rendes- és 79 segédtanító, melyből képesítéssel rendelkezett 494, képesítés nélküli volt 55. Ezen kívül még nyolc lelkész is tanított. A nemek közti arány a következőképpen oszlott meg: 494 tanító és 55 tanítónő.²⁵⁴ Ezután kissé lelassult a növekedés. 1890-re az iskolák száma csupán kétszeresével nőtt, a tannyelvet illetően azonban a tisztán magyar tannyelvű iskolák száma magasabb lett és ugyancsak az egy tanítóra jutó tanulók száma is. A századforduló felé haladva a magyar tannyelvű iskolák száma tovább nőtt: a nemzetiségi nyelven tanító iskolákat kezdetben egyre inkább felváltották a többnyelvű (magyar és valamilyen nemzetiségi), illetve később már a tisztán magyar tannyelvű iskolák. Míg 1885-ben, Baranya megyében a tisztán

²⁵² MV. 1886. március 14. V. 11. sz. 3. és MV. 1891. április 12. X. 15. sz. 2.

²⁵³ MV. 1891. április 12. X. 15. sz. 2. és Kelemen E. 1985. 55-56.

²⁵⁴ MV. 1886. március 14. V. 11. sz. 3.

horvát tannyelvű iskolák száma még nyolc volt, a következő tanévben már csak öt,²⁵⁵ és 1898-ra a tisztán horvát tannyelvű iskolák már teljesen megszűntek, illetve olyan vegyes tannyelvű iskola, amelynek egyik nyelve a horvát összesen 26 volt: horvát – magyar 14, német – horvát egy, és horvát – német – magyar 11. Ekkor összesen 425 iskola működött – kettő állami, 51 községi, 368 felekezeti és négy magán – és ebből 253 volt tisztán magyar tannyelvű. A tanulók száma az 1896/97-es tanévben összesen 48 626, nem járt iskolába 3 317 fő.²⁵⁶

Pécsen az iskolaügy mindig kiemelt helyen szerepelt. Nemcsak a város törvényhatósága, hanem magánemberek is szívesen segítették akár anyagilag is felállításukat és fejlesztésüket. A városban az iskolák kezdetben felekezeti voltak, de a népoktatási törvény életbe lépésével a városi tanács szinte az összes iskolát községesítette. Községesítésük után nagyarányú fejlődés indult meg és nagy változásokon mentek keresztül. 1882-ben a városnak összesen 12 elemi iskolája volt: öt községi, négy felekezeti és három magán. Az iskolák 28 osztályában 1 798 gyerek tanult. Ehhez jöttek még a Porges-féle kereskedelmi magániskola, az állami felső leányiskola, Werner Magdolna polgári leányiskolája, Farkas Imre háziipari iskolája, a nyomdászok szakiskolája és az ipari tanulók ismétlő iskolája. Ezekkel együtt a 6-12 éves tankötelesek száma 3 689, a 12-15 éveseké 1182 (ismétlős), összesen tehát 4 871 (95 horvát anyanyelvű) volt. A tanítási nyelv már mindenütt magyar volt, kivéve a pécs-bányatelepi társulati iskolát.²⁵⁷ A pécsi elemi iskolák közül a vizsgálandó téma szempontjából a budai külvárosi Ágoston téri és a Felső-vámház (széles) utcai iskolák a fontosak.

Ezek után nézzük meg a XIX. századi Baranya második legnagyobb városa, Mohács iskoláit is. Ez különösen azért szükséges, mert e városnak kiemelten fontos szerepe volt a baranyai horvátok művelődéstörténetében. Mielőtt elkezdeném az iskolák ismertetését, elsőként tekintsük át az előzményeket.

Az iskolai oktatásnak Mohácson is megvannak már a korai gyökerei, noha a pécsinél azért jóval későbbiek. A rendelkezésre álló adatok szerint 1570 táján már volt két iskola a városban, az egyik valószínűleg török, a másik pedig magyar lehetett. A XVI. század végén a szerbeknek is volt iskolájuk, de ez a XVIII. században leégett. A török medreszében középszintű oktatás folyt. A reformációnak és a török jelenlétnek tulajdonítható, hogy a városban a XVII. században katolikus hívő alig volt. Ennek ellenére 1630 táján működött a

²⁵⁵ MV. 1886. március 14. V. 11. sz. 3.

²⁵⁶ SV. 1898. április 24. X. 17. sz. 3.

²⁵⁷ PL. 1882. február 12. I. 19. 2. és PL. 1882. február 22. I. 23. 2.

katolikus plébánián egy magángimnázium, melyben a tanítás nyelve természetesen latin volt. Az oszmánok kiűzése után különböző nemzetiségű és vallású embereket telepítettek a városba, ennek következtében különböző felekezeti iskolák jöttek létre.²⁵⁸ Különösen a XVIII. század második felében történtek jelentős változások Mohács társadalmi összetételében, elsősorban a dunai hajózás fellendülése nyomán az iparosok és kereskedők betelepülésével. Az 1783. évi püspöki vizitáció szerint a városban ekkor három tanteremből és három tanítóval működő iskola állt: „*Vidóczi János 24 éves, aki mind a három nyelvet beszélt, mindenben dicséretesen tevékenykedett; Neogrady Ferenc 40 éves, magyarul, németül jól, sokacul keveset tudott, mindenben jó volt; Saagodi Mihály 38 éves, tudott sokacul és magyarul, a kántoriakban jártas, de a tanításban gyenge volt*”.²⁵⁹ Az 1784-87. évi összeírásban 612 tizenkét év alatti gyermeket vettek nyilvántartásba, de közülük csak kevesen jártak iskolába. Az 1788. évi városi rendelet már erélyesen szólította fel a szülőket az iskolába járatás kötelezettségére, de tegyük hozzá, hogy nem sok eredménnyel, mert az összes tankötelesnek még 1810-ben is csak 20 %-a járt iskolába. 1869-ben a város 54 %-a még analfabéta volt. Ennek fő oka az volt, hogy a munkavégzés igényeihez és az anyagi helyzethez igazodtak.²⁶⁰

Az oszmán uralom megszűnése utáni oktatás megszervezésében, fontos szerepük volt a boszniai ferenceseknek. 1693 végén, Mohácson két ferences rendház működött: a pécsi ladiszlaita és a boszniai ferencesek. Ez utóbbiak az oktatás megszervezésén túl, összefogták a környék horvát lakosságát és egyben lelki támaszt is jelentettek számukra. A XVIII. század elején a ferences Peyer Imre professzor hat papnövendék részére vezetett stúdiumot, melyben főiskolai képzés folyt a rend tagjai számára, Schiffer Cyrill „*Professzor Juventutis*” 1785-ben a pécsi és bajai gimnáziumok magánvizsgáira készített fel diákokat, majd 1811-től újabb nyolc éven keresztül teológiai stúdiumot vezettek a zárdában. A várossal 1816-ban szerződést kötöttek egy algimnázium létesítésére, melyet a következő évben már meg is indítottak. Ebben az intézetben vallásfelekezetre való tekintet nélkül lehetett jelentkezni, így a tanulók között voltak – a katolikusokon kívül – görögkeletiek, reformátusok és evangélikusok is. A tanítás nyelve 1845-ig latin, azután pedig magyar volt. A ferences algimnázium 32 évig működött, 1849-ben szűnt meg. Ezután a ferenceseknél 1863-ig ismét filozófiai, majd 1869-ig

²⁵⁸ Bauhoffer J. – Kovács Á. – Kiss M. 1993. 311-312.

²⁵⁹ Tihanyi J. 1943-1949.

²⁶⁰ Bauhoffer J. – Kovács Á. – Kiss M. 1993. 313-315.

teológiai kurzus zajlott főiskolai szinten. A rendi főiskolai stúdiumsorozat kisebb-nagyobb megszakításokkal végigvonult az egész XIX. századon.²⁶¹

A vizsgált időszakban Pécsen kívül Baranya megye kilenc tankerületében volt egy, vagy több olyan település, amelyek iskoláiban, kisebb-nagyobb számban horvátok is tanultak. Ezek a következők:

I. Pécsi tankerület: Magyarsarlós és Nagykozár.

II. Németi-i tankerület: Kökény, Németi, Szalánta, Szőke és Pogány.

IV. Siklósi tankerület: Beremend, Dráva-Szent-Márton (Alsószentmárton), Kásád, Petárda, Torjance,

V. Dáradai tankerület: Baranyalócs (Lócs), Benge és Hercegszöllős.

VI. Baranyavári tankerület: Baranyavár, Bodolya, Darázs, Dályok, Hercegmárok, Izsép és Kiskőszeg,

VII. Mohácsi tankerület: Mohács, Lancsuk (Lánycsók),

VIII. Máriakéméndi tankerület: Maráza, Monyoród, Püspökmárok (Erdősmárok).

IX. Németbólyi tankerület: Áta, Belvárd (Belvárdgyula), Birján, Lothárd, Olasz, Rácz-Töttös (Töttös), Szemely, Szőkéd (Szilváson), Udvard (Pécsudvard) és Versend.

X. Pécsváradi tankerület: Kátoly.

XIII. Szigetvári tankerület: Dráva-Szent-Márton (Felsőszentmárton), Lakócsa, Potony, Sztára (Dravasztára), Tótújfalú, később Keresztur (Drávakeresztur) és Réhfalu (Révfalu) is.

Bár az előbb felsorolt szigetvári tankerület községei Somogy megyéhez tartoztak, mivel azonban tanügyileg a pécsi egyházmegyéhez voltak sorolva és a lakosság nagyobb része horvát volt, a dolgozatban ezekkel is foglalkozunk. (IV. számú melléklet)

Összegzés

Az eddigieket összefoglalva elmondható, hogy a kiegyezést követő 1868. évi XLIV. tc. (az ún. *nemzetiségi törvény*) és az Eötvös-féle 1868. évi XXXVIII. tc. (ún. „*tanügyi törvény*”), mely a két *Ratió*-ból és Eötvös 1848 előtti „klasszikus” liberális felfogásából gyökerezett, számos pozitív eredményt hozott. Az elemi népiskolai hálózat gyorsan és folyamatosan fejlődött. Különösen Wlassics Gyula kultuszminiszteri működése alatt volt jelentős mértékű az oktatásügy fejlődése, de hozzá kell tenni azt is, hogy a nemzetiségi területeken az iskolalétesítéseknel főleg a kormány kultúrpolitikai céljait tartotta szem előtt.

²⁶¹ Bezerédi Gy. 1976. 89-120.

Az állami népiskolák egy részében biztosította az ingyenes oktatást és számos iskolánál a szegény tanulók részére teljes vagy részleges tandíjmentességet ért el. Megszervezte a gazdasági ismétlő iskolákat, valamint ifjúsági egyesületeket és ifjúsági iskolai könyvtárakat létesített. Mindemellett a néptanítók életkörülményeinek javítására is sor került.

Ugyancsak a kormány céljait tartotta szem előtt az 1907-es *Lex Apponyi* is. A községi és felekezeti népiskolák anyagi helyzetének javítása mellett fő céljának a magyar nyelv és szellem terjesztését tekintette, és ennek érdekében a nemzetiségi iskoláknál is megszabta a magyar nyelv tanításának óraszámát. Kötelezővé tette az államilag kiadott iskolakönyvek és nemzeti szimbólumok (zászló, címer) használatát. Az államsegélyezésnek olyan rendszerét hozta létre, amellyel kiszolgáltatott helyzetbe hozta az iskolafenntartókat, illetve tanítókat. Különböző értelmezési lehetőségeinél fogva már a nemzetiségi törvény is számos vitát eredményezett, azonban a „Lex Apponyi” parlamenti tárgyalása különösen nagy vitát váltott ki. A nemzetiségi képviselők élesen tiltakoztak ellene, indítványait azonban a kormánypártok sorra leszavazták.

Az 1883. évi XXX. tc., ún. középiskolai törvény kodifikálta az iskolák szervezetét, igazgatását, felügyeletét, a tanári képzést, a tanítás rendjének számos vonatkozását. A törvény szabályozta az érettségi vizsgát, ugyanakkor minden jellegű középiskolában kötelezővé tette a magyar nyelvű érettségit. Kötelezte a nem magyar tannyelvű intézeteket a magyar nyelv tanítására, és ennek érdekében elrendelte a tárgy tantervének, órabeosztásának fokozott állami ellenőrzését is. A lányok középfokú oktatása azonban továbbra is rendezetlen maradt, és csak 1895-től tehettek érettségi vizsgát. Addig az elemi iskola után a négyosztályos polgári iskolában, vagy a tanítóképzőben, illetve az 1875-ben létesített, de érettségit nem adó felsőbb leányiskolában folytathatták tanulmányaikat. A törvénynek köszönhetően a középiskolák száma a világháborúig az 1883. évi 179-ről mintegy 220-ra emelkedett, továbbá emelkedett az oktatás színvonala és megerősödött az egységes nemzeti szellem is, ami egyben hozzájárult a nemzeti műveltség kialakításához. Ugyanakkor az sem hallgatható el, hogy számos új középiskola a nemzetiségi vidékeken nyíltan vagy burkoltan, éppen a magyarosítás érdekében nyílt meg.

A tanító- és tanítónőképzés is középszintű szakiskolának számított. 1881-től egy előkészítő évvel megtoldva 4 évig tartott és az elemi népiskolákban már csak az így képzett tanítókat lehetett alkalmazni, míg a felső népiskolába és a polgári iskolába csak olyan okleveles tanítók taníthattak, akik egy hivatalos bizottság előtt külön szigorlatot tettek.

Bár az eddig ismertetett törvényeknek köszönhetően jelentősen megnőtt az iskolák valamint tantermek száma, és az analfabéták arányszáma 63 %-ról 52 %-ra csökkent, azonban a népiskolák 60%-a (több mint 10 ezer iskola) még 1918-ban is egytanítós volt.²⁶²

Miközben a magyar tannyelvű iskolák száma a századforduló felé haladva Baranya megyében jelentősen megnőtt, a nemzetiségi nyelven tanító iskolák egyre inkább többnyelvűekké váltak (magyar és valamilyen nemzetiségi nyelven folyt a tanítás), majd pedig ezek helyébe is a tisztán magyar tannyelvű iskolák léptek. (Részletes kimutatás a horvátul is tanító iskolákra vonatkozóan a XXV/1. számú mellékletben.)

²⁶² Kelemen E. 1985. 173.

VI. 3. Iskolaalapítások, iskolavagyon, iskolafenntartás és államosítási kísérletek Baranya megye településeiben

Mint láttuk, az 1868 évi tanügyi törvény 11, 27, 34. §-a rendelkezett az iskolaalapítás, illetve fenntartás feltételeiről, előírta az iskola nagyságát és maximálta az egy tanítóra jutó tanulók számát. A tanítók jövedelmét pedig a 142-146. § szabályozta. Ez utóbbiakkal a megfelelő résznél még bővebben foglalkozunk majd, de annyit mindenképpen meg kell már most is említeni, hogy a tanulók számának növekedésével nemcsak az iskolai férőhelyeket, hanem a tanerőt is bővíteni kellett. A tanügyi törvény 36. §-a még úgy rendelkezett, hogy „*azon r. kath. vallású községi tagok és birtokosok, kik a törvényben kijelölt kellékeknek megfelelő kath. iskolát tartanak fenn*” csak akkor voltak kötelesek az iskola fenntartásához hozzájárulni, ha a fenntartási hozzájárulásuk nem merítette ki egyenes állami adójuk 5 %-át, ugyanakkor viszont bármiféle bővítés természetesen az alapvető költségeket is megnövelte.²⁶³ Az 1893. évi XXVI. törvénycikk 1-19. §-i tovább emelték (korpótlék, stb.) a terheket, illetve szigorították a fenntartó tanítói fizetésekkel kapcsolatos kötelezettségeit.²⁶⁴

Mivel a vizsgált térségben számos helyen a fenntartó az egy-egy házaspárra jutó terheket nem a vagyoni helyzet alapján állapította meg, hanem – mint az a levéltári forrásokból is kitűnik – attól függetlenül egyformán rótt ki, ezért a fenntartási költségek növekedése a szegényebb rétegeket sokkal érzékenyebben érintette. Így természetesnek is vehetjük, hogy bármiféle fejlesztés ellen – még akkor is, ha hosszabb távon javukat vagy legalábbis utódaik javát szolgálta – tiltakoztak, ha az, újabb kiadásokkal járt. Mindez fordítva is igaz volt. Azokon a helyeken, ahol az állami egyenes adó után vetették ki az iskola-fenntartási adót, ott a vagyonosabbakra hárult nagyobb teher, és ők tiltakoztak bármiféle fejlesztés ellen. De nem volt ritka az sem, hogy tiltakozott mindkét csoport.

A már említett 1893. évi XXVI. tc. 1 §. 11-14. pontja értelmében viszont, amennyiben a fenntartó nem volt hajlandó a felmerülő költségeket megfizetni, akkor a közigazgatási bizottság azt végrehajtás útján is behajthatta. A hitfelekezeti iskolák építése ügyében a közigazgatási bizottság nem folytathatott be „rendelkezőleg”, de kötelessége volt az illetékes hitfelekezeti hatóság ilyen ügyekben hozott határozatainak végrehajtásában segédkezni. Ilyen

²⁶³ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=38param=5360>. Utolsó letöltés 2011. 08. 23.

²⁶⁴ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=38param=6509>. Utolsó letöltés 2011. 08. 23.

eseteknél nem a közvetlen egyházközségi hatósággal, hanem az illető egyházi főhatósággal kellett érintkeznie.²⁶⁵

A katolikus iskoláknak a bevételi forrásaikról és kiadásaikról évente zárszámadást, a következő tanévre pedig költségvetést kellett készíteni és ezt az egyházmegyei tanfelügyelőséghez be kellett nyújtani jóváhagyásra. A költségvetést mindig január, az előző évi zárszámadást pedig legkésőbb február végéig kellett benyújtani. A baranyai katolikus kisiskolák főbb bevételi jövedelemforrásai általában a különböző földbérleti díjak, községi- és pótadók, párbér (egyházi járulék), iskolai törzsvagyon kamatja, a telkes házak fapénze, szőlőtermés jövedelme, 1908-ig tandíj, ismétlőoktatási tandíj, községi hozzájárulás és államsegély voltak. Kiadásaik között pedig a tanítói fizetésre és esetenként lakbérre, kisebb-nagyobb javításokra és építkezésekre, takarításra, fűtésre, világításra, iskolai felszerelésre, szegény gyermekek könyveire, valamint biztosításra és kölcsöntörlesztésre fordított összegek szerepeltek.²⁶⁶ A források szerint, vizsgált korszakunkban az iskolák fenntartására szolgáló fedezet tág határok között mozgott és iskolavagyona számos iskolának nem is létezett. Mielőtt elkezdenénk részletesebben is vizsgálni a kérdéses iskolák fenntartását és fejlesztését, előzetesen szóljunk néhány szót az állami kezelésben működő intézményekről.

Mint már láttuk, az 1868. évi tanügyi törvény 80. §-a rendelkezett arról, hogy „a közoktatási miniszternek jogában és tisztében áll, bárhol, ha szükségesnek látja, tisztán államköltségen...” iskolát állítani. Itt ki kell emelni, hogy „*tisztán állami költségen*”, vagyis nem a község által fizetett iskolát úgy kell érteni, hogy az állami költségvetés átvállalta az építési és fenntartási költségeket. Szita László egyik e témával foglalkozó munkájában kimutatta, hogy az államosítás Baranyában alig érintett néhány iskolát. Ennek oka egyrészt a r. k. egyház tehetős anyagi helyzete volt, így az ilyen törekvések ellen szemben tudott állni. Az állami tanügyi főirányítás is vonakodott vitába szállni a klérussal. Harmadrészt az ország anyagi teherbírása is behatárolta az állami iskolai hálózat bővülését mivel „*a kultúra fedezete a kormányzat büdzséjének mindössze 6 %-a*” volt és az „*egész elemi fokú népoktatásra mindössze 62 millió korona jutott*”.²⁶⁷ Kezdetben, ha valamely község vagy felekezet államosítani akarta az iskoláját, akkor kölcsönt vett fel az új épületre és így az állam átvette az ingatlan fenntartását. Később azonban erre már nem volt a kincstárban fedezet, hanem az

²⁶⁵ Pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára, 1896. 197. és <http://www.1000ev.hu/index.php?a=38param=6509>. Utolsó letöltés 2011. 08. 23.

²⁶⁶ Verédy K. 1886. 460.

²⁶⁷ Czigány Z. 1914. 8.

illetékes miniszter azt mondta: „*ez nem lehet, te építsd fel az iskolát*”.²⁶⁸ Az 1868-1907 között államosított elemi iskolák 70 %-a valóban a nemzetiségi községekben volt, de ez elsősorban az ott élők kis anyagi lehetőségét, illetve az ott tevékenykedő egyházak kevés támogatását mutatta. Baranya megyében 1868–1907 közötti években öt állami iskolát alapítottak, míg Somogy megyében húszat, de ebből nyolc Kaposváron jött létre.²⁶⁹

A korszakban két nagyobb hullámban voltak államosítási kísérletek. Az egyik hullám 1898-ban indult, a másik 1906-ban. Mindkét esetben az oktatásügy modernizálása, illetve a magyarosítást tartalmazó koncepció került előtérbe, amit a helyi közigazgatási hatóságok is szorgalmaztak. Elsősorban nemzetiségi többségű vagy tisztán nemzetiségi lakosságú községekben tervezték és támogatták az állami iskolák alapítását, de már az első felmérések is jelezték, hogy az „*állam szűkmarkúsága, valamint a községek képviselőtestületeinek többnyire elutasító álláspontja*” miatt nem lesz meg a feladathoz szükséges pénzügyi alap.²⁷⁰

Az első hullám egy felméréssel kezdődött, amivel a községek kulturális és anyanyelvi helyzetét kívánták megismerni. Wlassics Gyula, vallás- és közoktatásügyi miniszter 1898. január 26-án Baranya vármegyéhez intézett leiratának irányadó pontjai közül a negyediket érdemes teljes egészében idézni: „*Leggondosabb felmérést rendelt el azokban a tiszta nemzetiségi lakosságú községekben, amelyekben kérték a magyar nyelvű tanintézet felállítását, sőt arra pénzügyi támogatást is kilátásba helyeztek az állami iskola felállítása esetén.*”²⁷¹

A leirat mindazokat a támogatásokat is felsorolta, amit az állami kezelésbe kerülés, vagy új állami iskola alapítása során a községtől elvárt a kormányzat. Ilyenek voltak az építéshez szükséges telek és a tanítói javadalmak biztosítása, a fűtés, a karbantartás költségeinek biztosítása, stb. A községek viszont, különböző okok miatt, de éppen ezektől a kiadásoktól szerettek volna megszabadulni. A vármegye 127 községet javasolt államosításra. Az első szektorba (amelyekben a magyar lakosság kisebbségben volt és nem volt magyar tannyelvű iskola) került: Áta, Alsószentmárton, Kásád, Kátoly, Kökény, Lánycsók, Lőcs, Magyarsarlós, Maráza, Monyoród, Németi, Olasz, Petárda, Pécsudvard, Pogány, Töttös, Szőkéd, Torjanc és Versend. A második szektorba (ahol 50–50 % volt az arány, illetve a magyarok voltak többségben): Bodolya és Kiskőszeg. A harmadik szektorba csak tiszta magyarlakta községek kerültek, míg a negyedikbe („*tiszta nemzetiségi falvak, amelyek magyar nyelvű állami*

²⁶⁸ Komjáthy Béla beszéde a nemzeti iskolapolitika feladatairól a közoktatásügyi költségvetés vitájában – Kemény G. Gábor 1964. 72.

²⁶⁹ Szita L. 1981. 446.

²⁷⁰ Szita L. 1981. 449.

²⁷¹ Szita L. 1981. 448.

népiskola megnyitását kérték és annak alapításához anyagilag is hozzájárulnak”) összesen négy község került, köztük Kiskőszeg is, de később visszavonta az anyagi hozzájárulást.²⁷² A minisztérium a 127 felterjesztett baranyai község iskolájával szemben csupán 10 iskola államosítását tartotta szükségesnek (és lehetségesnek) – köztük volt Kiskőszeg és Kásád – de ezeknél sem valósult meg.²⁷³

A második hullám a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1906. november 11-én keltezett leiratával indult. Ekkor – az Országos Statisztikai Hivatal tanulmánytervezete alapján – egy újabb felmérést rendeltek el, de ebben a leiratban már megfogalmazták azokat az általános elveket, amelyek támpontként szolgáltak arra, hogy milyen esetekben nem kell javaslatot tenni az iskola államosítására vagy új állami kezelésű iskola felállítására. Ilyenek voltak, pl. ha a felekezeti iskola a törvényes követelményeknek megfelel, ha a magyar nyelv tanítása eredményes, ha az iskolások számához képest megfelelő méretű az iskola épülete, ha hazafias szellemben folyik a nevelés. Külön foglalkoztak a gyenge eredményű felekezeti iskolákkal, továbbá ha kevés volt a mindennapi iskolaköteles és végül, figyelembe vették az egyházmegyei főhatóság részéről fennálló erős ellenállást is. Emellett a minisztérium bizonyos konkrét baranyai szempontokra is utalt a leiratban: „1.) *nyelvi, vallási megoszlás*, 2.) *milyen a magyar nyelv tanításának eredménye és végül 3.) az államosítás szempontjából különös figyelemre javasolta azokat a Dráva mentén fekvő községeket, amelyeket szintén nemzetiségi szempontból emelt ki*”.²⁷⁴ A járási főszolgabíróknak 1906. december 25-ig kellett elkészíteniük a jelentést, de mivel az idő túl rövid volt késtek vele, illetve néhány esetben el is maradtak. Ezért a főispán összefoglaló jelentése kissé megkésve, 1907 januárjában készült el. A jelentésből a meglévő adatok alapján a következőket láthatjuk:²⁷⁵

²⁷² Szita L. 1981. 448.

²⁷³ Szita L. 1981. 450-452.

²⁷⁴ Szita L. 1981. 454.

²⁷⁵ Szita L. 1981. 482-483.

1. sz. táblázat: *Kimutatás a főispáni jelentésből (1907. január)*

Település	Kiskőszeg	Szalánta	Beremend	Petárda	Torjanc	Kökény	Alsószent- márton	Kásád
Összlakosság	2582	718	2127	1066	770	690	961	752
Magyar	1466	37	561	69	37	25	77	65
Német	331	5	925	49	66		77	69
Szerb			449				10	6
Horvát	785	676	160	910	580	665	604	612
Egyéb			32	38	87		193	
Iskolák jellege	r. k.	nincs	r. k. g. k. ev. ref.	r. k.	r. k.	r. k.	r. k.	r. k.
6-12 éves Tankötelesek	326	52	159	57	62	87	84	64
A magyar nyelv tanítási eredménye	kielégítő	gyenge	elég jó gyenge jó	gyenge	gyenge	rossz	elég jó és folyvást javul	elég jó

A főispán jelentésére támaszkodva készítette el a statisztikai hivatal a javaslatot, hogy hol államosítsanak, illetve hol alapítsanak új állami iskolát. Az első körben három sürgősségi rendet állapított meg: I. rendű sürgősséggel került a javaslatba Kiskőszeg, Szalánta, Beremend, Petárda és Torjanc, II. rendű sürgősséggel Kökény és Alsószentmárton, III. rendű sürgősséggel Kásád. A második javasolt körbe az 1910-es évek elején került be Baranyavár, Darázs és Dályok, de akárcsak az előbbieket estében, itt sem alakultak állami iskolák.

Az 1907-es főispáni jelentés után az I. rendű sürgősségű Kiskőszeg, Szalánta és Beremend ügyében az állami tanfelügyelő levélben értekezett az egyházmegyei tanfelügyelővel, aki mielőtt válaszolt volna, nyilatkozatot kért az említett iskoláktól, noha – mint írta – „az egyhm. hatóság róm. kath. iskola elállamosításába beleegyezését soha meg nem adja s így elvi alapon a kir. tanfelügyelőnek a választ megadni egyszerű lett volna”.²⁷⁶ A nyilatkozat mellett különböző adatokat is bekértek az iskolák állapotáról, a tantermek, tanítók

²⁷⁶ PPL. Tan. 250/1908. isk. sz. A pécs egyházmegyei tanfelügyelő levele az Esperesi Hivatalhoz.

és tankötelesek számáról, valamint az iskolák anyagi helyzetéről és a lakosság nyelvhasználatáról.

A beérkezett nyilatkozatok után, maga a pécsi püspök válaszolt az állami főtanfelügyelőnek és válaszában a nevezett iskolákkal kapcsolatban egyértelműen elvetett minden államosítási kísérletet. Az elutasítást többek közt a következőkkel indokolta: „...*elvi álláspontom az, hogy az 1868. évi XXXVIII. t. c. s további, főképp pedig az 1907. évi XXVII. T. c.-ben biztosított jogai és érdekei alapján állva, meglevő iskoláimat nem tartom indokoltnak sem az államnak, sem pedig a községeknek átengedni annyival inkább nem, mert sem anyagi érdekek, sem pedig a magyar nemzeti állam szempontjai ezt semmiféle irányban szükségessé nem teszik. Anyagi érdekek alatt értem azt, hogy a községek nincsenek iskola terhekkal annyira megróva, hogy azt elviselni képesek ne volnának s ha mégis egyes községek valamely körülmény folytán iskolájuk fejlesztésénél nehéz helyzetbe jutnak, annyi anyagi forrással rendelkezem, hogy a legnagyobb szükségem segíthessek. Tettem ezt a múltban és tenni fogom a jövőben is s ezen körülmény annyi előnyt biztosít a hitközségnek, hogy jelenleg egyetlen pécsegyházmegyei hitközség sincs, mely az államosítást követelné, sőt azok a községek is, amelyek a közelmúltban ilyen irányban gravitáltak, újabban belátják, hogy sokkal helyesebb, ha az eddigi alapon fejlesztik tovább iskolájukat, mire az 1907. évi XXVII. T. c.-ben biztosított állami segítség, mint előnyös körülmény van jelentékeny behatással. Mégis, nehogy rideg elvi álláspontból legyek kénytelen e kérdést megbírálni, mindazon iskolákra nézve, amelyek Nagyságod fennhivatkozott átiratában említettek, a legmesszebbmenő részletekig terjedő jelentést szereztem be s csak meglepő volt eme jelentések szerfelett kedvező tartalma, amennyiben a legtöbb helyről palotaszerű iskolaépületről, nagy sikerrel folyó tanításról s a népnek az iskola iránt nyilvánuló igen messzemenő rokonszenvéről szólnak...*”²⁷⁷

A Dráva menti községek, mint már említettem, kiemelt figyelemben részesültek. Drávasztárán és Felsőszentmártonban 1896-ban belülről indult egy kezdeményezés az iskola állami kezelésbe való átadására, majd 1906-ban az előbbi két községen kívül Tótújfalu, Drávakersztur és Révfalu esetében is felmerült, de már külső kezdeményezésre.

Ennél a tájegységénél különösen a gazdasági iskolák bonyolították a helyzetet. A felállításuk körüli sikertelenségek láttán, Somogy Vármegye Közigazgatási Bizottsága 1906. március 14-én főispáni határozatot hozott. Ebben elrendelte, hogy minden olyan községben, ahol egynél több tanítóval működő iskola van, az általános ismétlőiskola helyett általános – de nem önálló szaktanítás – gazdasági ismétlő-iskolát kell szervezni, mégpedig úgy, hogy

²⁷⁷ PPL. Tan. 250/1908. A pécsi püspök 250/1908. isk. sz. levele.

működésüket legkésőbb 1906. szeptemberében feltétlenül megkezdhessék. Továbbá előírta azt is, hogy helyi felügyeletükre haladéktalanul meg kell választani a községi iskolaszékeket és az iskola céljaira, ki kell jelölni egy megfelelő kertet. A községi és állami iskoláknál az egy tanítóval működő iskolák esetében is kötelezővé tette a gazdasági ismétlőiskola megszervezését. A felekezeti iskolák esetében pedig előírta, hogy *„a község lépjen érintkezésbe a felekezeti iskolai helyi hatósággal és ha a felekezeti iskola fenntartója a hivatkozott Szervezet intézkedéseinek megfelelő gazdasági ismétlő-iskolát a saját erejéből fenntartani nem hajlandó, a gazdasági ismétlő-iskolát az illető felekezeti iskolával kapcsolatosan a község szervezze, mely esetben a felekezeti iskola megkeresendő a tantervek átengedése iránt. Ily esetben a gazdasági ismétlő-iskola szükségleteiről, a tanítók tiszteletdíjáról a község gondoskodik és a gazdasági ismétlő-iskola községi jellegű, melynek helyi felügyeletéről a község által megválasztandó iskolaszék gondoskodik.”* Hivatkozásként utaltak a vallás és közoktatásügyi miniszter 1902. évi november 24-én kelt, 66569. sz. rendeletére, amely szerint, ha a felekezeti iskolát a hitközség nem képes fenntartani, akkor községivé válik.²⁷⁸ A határozat után ismét megkezdtek a gazdasági ismétlőiskolák szervezését, ám ezek továbbra is csak kevés sikerrel jártak. A kudarc okait a lakócsai kerületi esperes leginkább *„a polit. községek szűkkeblűségén, a hitközségek szegénységén, meg ne tagadjuk, a plébánosok ügyetlenségében”* látta.²⁷⁹

Mint látható, az első államosítási hullámban az **A)** csoportból 14 község iskoláját javasolták államosításra, a **B)** csoportból hetet, míg a Dráva menti **C)** csoportból csak kettőnél merült fel. A második hullámnál már más a helyzet: az **A)** csoportból már csak kettő szerepel, a **B)** csoportból az előzőhöz képest csupán eggyel lett kevesebb, míg a **C)** csoportnál már szinte mindnél felmerült.

A következőkben részletesebben is látni fogjuk, hogy a három gazdasági tájegység községei közül hol és hogyan zajlottak az államosítási kísérletek, illetve melyek támogatták azokat, mivel – tévesen – úgy gondolták, hogy az államosítással egyszer s mindenkorra minden iskola-fenntartási gondtól megszabadulhatnak. Az ilyen községek gyakran – különösen a választások idején – politikai játszmák áldozataivá váltak, de akadt olyan hely is, ahol tiltakoztak ellene. Némely felekezeti iskolánál ugyanis már megszokták, hogy helyettük is az egyház törődik az iskolaüggyel, míg modern, új iskola létrehozása esetén egyrészt anyagi többletterhet kellett volna vállalniuk, másrészt pedig az iskolaügyekbe való

²⁷⁸ PPL. Tan. 1722/1906. 551. szám./kgb. 1906. Határozat gazdasági ismétlő-iskolák szervezésére, Somogy vármegye közigazgatási bizottságától.

²⁷⁹ PPL. Tan. 1722/1906. A lakócsai ker. esp. 373/906. sz. jelentése.

beleszólásukat is elveszíthették. Mert igaz, hogy a felekezeti iskoláknál az iskolaszék egyik elnöke a plébános volt, ám a döntő szót mégis a bíró mondta ki. Állami iskola esetén viszont a költségérőszleteket is vállalniuk kellett volna, amibe viszont az iskolaszéknek már nem volt beleszólási joga.²⁸⁰ E rövid bevezetés után térjünk rá az egyházkerület horvátokat is érintő elemi népiskoláinak részletesebb vizsgálatára.

²⁸⁰ Szita L. 1981. 449.

VI. 3. 1. Iskolafenntartás a Pécs és Mohács közti (A) táji csoportnál

Szőkéd

A szőkédi iskolát 1860-ban alapították és a község tulajdonában volt. Bár 1873-ban „*díszes alakúnak*” mondják, állapota valójában igen rossz, és iskolai felszerelése még az 1880-as években is hiányos volt. Az iskolavagyron 2,5 k. hold földből állt, amit az uradalomtól kapott.²⁸¹ Második tantermét az 1910-es évek elején építették meg.²⁸²

Szőke

Szőke községnek 1932-ig nem volt saját iskolája. A gyerekek a mintegy 1,5 km-re lévő szilvási iskolába jártak, noha Szőke lakossága lényegesen nagyobb volt, mint Szilvásé. Az iskola működésére 1914-ben 93 korona és 16 fillért fizettek be.²⁸³

Kökény

A kökényi iskoláról sem maradt fenn sok adat. A község önálló iskolája valószínűleg a püspöki uradalom segítségével, valamikor az 1870-es években nyílt meg, bár már 1851-ben megállapították, hogy a lakosság „*képes egy oskolát, nem valami nagyszerűt építeni és fenntartani, de figyelembe kell venni azt is, hogy ez a nép illir eredetű, lusta, vad és nem szeret dolgozni. Különben az iskolát Keszűben kell felépíteni, mert az uradalom nem köteles iskolát építeni a bosnyákok számára, önmaguktól meg soha sem fognak építeni*”.²⁸⁴ Az építéshez a püspökség adott a községnek egy kisebb földterületet abból a célból, hogy azt bocsássák a mindenkori tanító rendelkezésére. A kökényi iskola megépítése előtt a tankötelesek a szomszédos Keszű iskolájába jártak, ahol a tanítás az 1864/65-ös tanévben, egy tanteremben, három osztállyal egy csoportban folyt. Az iskola gyümölcsfaiskolával is rendelkezett az állapota pedig „*középszerű*” volt.²⁸⁵

Pécsudvard

Pécsudvardon az első iskola egyes adatok szerint már 1850-ben megvolt, más adatok szerint 1852-ben, esetleg 1855-ben vagy 1857-ben épült. Előtte a kozármislenyi tanító járt oda

²⁸¹ A Pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára. 1896. 241, Schem. 1881. XIX. valamint Sarosácz Gy. 1986. 524.

²⁸² Schem. 1914. 35.

²⁸³ Sarosácz Gy. 1986. 525.

²⁸⁴ BML 7821/1851. sz. alispáni jelentés.

²⁸⁵ PPL. Számadások 67. köteg. 1864/1865. tanév, valamint Sarosácz Gy. 1986. 523.

temetni, illetve némely kántortanítói feladat elvégzésére. A vertfalú iskolát a község emelte és miután elkészült, tanítónak Horváth János kozármislenyi tanítót hívták meg. Ő volt Pécsudvard első tanítója.²⁸⁶ A „középszerű” iskolaépület a község tulajdonát képezte.²⁸⁷ Az 1890-es évek közepére már olyan rozzant volt, hogy életveszélyessé vált és újat kellett építeni helyette. Erre azonban sem a hitközségnek, sem a politikai községnek nem volt pénze. Az előzetes költségkalkuláció szerint az építkezés mintegy 4200 forintba került volna. A politikai község 1897. május 4-i gyűlésén úgy határozott, hogy a pécsi takarékpénztárból az építkezés költségeinek fedezésére 4600 forint kölcsönt vesznek fel. Az összeget „*egyres jobb módú polgárok birtokára*” vették fel, majd 3400 forintot, a községi vagyont képező állami – ún. regále – kötvény beváltásából fizettek vissza, illetve a kölcsön fennmaradó részét és az eredeti költségvetésen felüli összeget adókimutatás útján teremtették elő.²⁸⁸ A „regále” beváltásával viszont megrövidítették a törzstőkét és ezt később pótolni kellett volna. A minisztérium fel is szólította őket erre, ám a községi képviselőtestület az 1898 májusában megtartott ülésén megtagadta a befizetést, és arra hivatkoztak, hogy valójában – mivel egy 5000 forintot érő iskolával és tanítói lakással gazdagodott – nem lett kisebb a községi törzsvagyona, tehát ez az összeg nem is lett kivéve. Csakhogy az iskola és tanítói lakás tulajdonosa a hitközség volt, míg a politikai község csupán az építtetője. Erre viszont azzal érveltek, hogy miután a lakosok – egy izraelita család kivételével – mind római katolikusok, a hitközség és politikai község egy és ugyanaz. Mivel azonban ezt az érvelésüket sem fogadták el, az iskola községesítését kezdeményezték, és a körzeti jegyzővel levelet írtak az egerági kerületi esperesnek. Ebben arra hivatkoztak, hogy bár az iskola telekkönyvileg a hitfelekezet tulajdona, ám az építés költségeit a politikai község fedezte, így őket illeti meg a tulajdonjog. Ha pedig mégsem adnák át a politikai községnek, akkor legalább fizessék vissza „*az átengedett kötvény értékét évi 5-10 %-os részletekben*”. Erre különösen azért volt szükségük, mert ha nem váltanák be a „regále” kötvényt akkor a község lakóinak amúgy is magas, 34 %-os adóját legalább 10 %-al feljebb kellene emelni, amihez egy újabb 8,3 %-os községi pótdadó is járulna. Erre azonban nem voltak hajlandók, mert mint figyelmeztették egyházhatóságot is, „*a nép ezt a terhet már el nem bírja, különösen községünket horvát nép lakja, mely a legkönnyebben fanatizálható a szociális tévtanok terén, mi pedig nem akarnánk nekik alkalmat szolgáltatni az*

²⁸⁶ PPL. Tan. 2085/1906. Az egerági ker. esperes 280/1906. és 2866/1906. sz. jelentése.

A pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára, 1896. 241. és Sarosácz Gy. 1986. 524.

²⁸⁷ PPL. Számadások 67. köteg. 1864/1865. tanév.

²⁸⁸ PPL. Tan. 2085/1906. A pécsudvardi képviselőtestület 1897. évi, áprilisi jegyzőkönyvének kivonata.

elégedetlenségre”.²⁸⁹ A püspökség viszont ennek ellenére sem hajlott a tulajdonjogról való lemondásra és arra hivatkozva, hogy a politikai község az iskola újjáépítésével csak kötelességét teljesítette, és mivel „a népiskolának felekezeti minőségét megváltoztatni” csak „kizárólag az illető hitfelekezetnek áll jogában”, illetve a hitfelekezeti iskola „közössé leendő átváltoztatása csak az illető egyházi hatóság beleegyezésével eszközölhető”, fizetni sem akart.²⁹⁰ Az új iskola és tanítói lakás 1897. novemberére készült el. A színesen megírt „felülvizsgálati jegyzőkönyv” alapján egy igen korszerű épületről kapunk képet. (V/1-3. számú melléklet) A kérvénnyel együtt a jegyző kimutatást készített az iskola úrbéri birtokairól is, melyben az egyes birtokrészek értékét is feltüntette:²⁹¹

1. táblázat: Kimutatás a pécsudvardi iskola birtokairól

Sorsz.	Helyr. sz.	Urbéri birtok	Kataszteri térmérték 1600 négyszögöles holdakban		Kataszt. tiszta jövedelem	
			hold	négyszögöl	forint	krajcár
1.	239	kert a beltelekben		103		53
2.	240	16. sz. ház, udvarral		156		
3.	400	szántó a „Podrasztina” [*] dülőben	4	213	16	53
4.	1350	rét a „Kod groble” ^{**} dülőben		665	2	91

Arról hogy az anyagi részt végül hogyan rendezték nincsenek források, de az iskola továbbra is felekezeti maradt.

Szemely

Szemelyben 1855-ben épült az iskola, míg a tanítói lak már 1854-ben elkészült. Mindkét épület a község tulajdonát képezte, „fölszerelés történt” és volt egy kh. földje is.²⁹² Iskolai tanszerekre 1868-ban 31 forint és 46 krajcárt költöttek, az új iskola építését pedig 1890-ben kezdték meg. Az új egy tantermes iskola és a hozzátartozó épületek (tanítói lak,

²⁸⁹ PPL. Tan. 2085/1906. A szalántai jegyző 341/1906. sz. levele és Pécsudvard képviselőtestületének 1898. év novemberi jegyzőkönyvének kivonata.

²⁹⁰ PPL. Tan. 2085/1906. A pécs egyházmegyei ügyész levele.

²⁹¹ PPL. Tan. 2085/1900. A szalántai jegyző 591/906. sz. levelének melléklete.

^{*}Podrastina: tölgyes alatti (horv.)

^{**}Kod groble: temetőnél (horv.)

²⁹² A Pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára. 1896. 240. és Schem. 1881. XIX.

istálló, pajta, pince, sertésól kút) már égetett téglából készültek.²⁹³ Rivészy Antal tanító 1907-ben azzal a panasszal fordult a tanfelügyelőséghez, hogy az iskolaszék nem fordít kellő gondot az iskola takarítására és fűtésére. Mivel az iskolának nem volt saját fűskamrája, a gondnoknál tartották a fát, a felfogadott fűtő pedig miután reggel megrakta a kályhát, napközben többé nem is jött. Ezért azt javasolta, hogy a fűskamra kulcsát bízzák valamelyik VI. osztályos tanulóra, az iskola „söprését” pedig végezzék el a leánytanulók, mivel szerinte a 44 leánytanulóból legalább „24 tud seperi”.²⁹⁴ A fűtéssel kapcsolatos javaslatot ugyan elfogadta az egyházmegyei főtanfelügyelő, ám a tanulókkal való iskolatakarítást szigorúan megtiltotta.²⁹⁵ Miután a fűtéssel később is gondok voltak, az iskolaszék 1909-ben úgy rendelkezett, hogy a község azon református felekezetű polgárai, akiknek a gyermekei a helybeli iskolába járnak, gyermekenként egy korona és 20 fillérrel járuljanak hozzá a fűtéshez, továbbá tanulónként hat koronát fizessenek a tanítónak is. Az egyházmegyei tanfelügyelő és a kerületi esperes azonban a 6 koronát túl soknak találta, és az 1868-as tanügyi törvény 45. §-ára hivatkozva megtiltotta a határozat végrehajtását.²⁹⁶

Németi

Németiben már 1810-ben volt iskola, de 1843-ban a pécsi székesegyházi uradalom költségén új iskolát építettek, melynek fenntartásához a németi-i és szalántai r. k. hitközség is hozzájárult.²⁹⁷ Ezt 1872-ben a tanterem bővítésével megújították, ám 1895-ben, mivel 94 tanköteles jutott az egyetlen tanteremre, ismét elrendelték az iskola bővítését, illetve Szalántán új iskola alapítását. A szalántaiak azonban nem akartak építeni külön iskolát. Érveik között felhozták, hogy a két „*községben megdőbbentő méreteket vett a halálozás, amennyiben 26 gyermek lett a dyfteritis áldozata*”, ezért félő volt, hogy úgy járnak mint az egerágiak, ahol a megépített második tanterem a következő évben üres maradt, mert nem volt elegendő tanköteles. Emellett nagyon szegények is voltak, mivel a szőlőket elvitte a filoxéra. Ugyanakkor a bor mellett másik fő bevételi forrásuknak, a káposztának az ára is már évek óta igen alacsony volt, miközben a községi pótdók majdnem olyan magasak voltak, mint az állami adók (Szalántán 60, Németiben 59 %). De hivatkoztak arra is, hogy az egyházmegyében összesen 54 olyan iskoláról tudnak, ahol egy tanítóra 80-nál is több tanköteles jut, mégsem építettek a meglévőhöz egy újabb tantermet, majd végül kijelentették,

²⁹³ Sarosáczy Gy. 1986. 524.

²⁹⁴ PPL. Tan. 3375/1907. Rivészy Antal személyi tanító levele.

²⁹⁵ PPL. Tan. 3302/907. Az egyházmegyei főtanfelügyelő utasítása.

²⁹⁶ PPL. Tan. 1282/1909. Az egerági ker. esperes 148/1919. sz. jelentése és az egyhm. tanfelügyelő azonos sz. leirata.

²⁹⁷ A Pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára. 1896. 213.

hogy bár a németi iskola bővítésével ők is egyetértenek, ám „*annak teljesítésére a „Visita Canonica”-nak mellékelte kivonata szerint a pécsi székesegyház uradalom mint Kegye Úr van kötelezve*”.²⁹⁸ A különálló szalántai iskola így végül csak 1912-ben épült meg.²⁹⁹

Áta

Átán az iskola 1842-ben épült, de önálló tanítója csak 1862-ben lett.³⁰⁰ A „*középszerű tanoda*” a község tulajdonában volt és 1881-ben tanszerekkel már el volt látva, továbbá „*herceg Monteunovo ő fensége*” adományából „*2½ hold föld iskolavagyonnal*” is rendelkezett.³⁰¹ Az iskolát 1912-ben újítták fel.³⁰²

Magyarsarlós

A magyarsarlósi iskola alapításáról nincs adat. Az 1864/65-ös tanévben már állt, és ennek az állapota is „*középszerű*” volt, továbbá rendelkezett gyümölcsfaiskolával is.³⁰³ Második tantermét és az osztálytanítói állást 1903-ban szervezték meg. Az állami tanfelügyelő által 1900-ban megejtett ellenőrzés alkalmával súlyos hiányosságokat állapítottak meg, amelyek egy része még 1906-ban is fennállt, de az iskolát időközben „*4000 Koronát túlhaladó költséggel*” olyannyira felújították, hogy „*messze környéken a legszebb iskola*” lett. Ugyanakkor a még hiányzó tanszerek beszerzését is sürgette a kerületi esperes, mivel félő volt, hogy egy újabb ellenőrzés során hiányuk esetén az állami tanfelügyelő az iskola államosítását kéri.³⁰⁴

Lothárd

A lothárdi iskolát 1821 előtt alapították.³⁰⁵ A község tulajdonát képező iskolaépület az 1864/65-ös tanévben még jó állapotban volt, de felszerelését 1881-ben is csak kezdetlegesnek minősítették.³⁰⁶ 1907-ben azonban már be kellett zárni, mert a tanterem mennyezete részben leszakadt és sok helyen hullott a vakolat. Tetézve a bajt, Kiss János községi bíró lemondott az iskolagondnokságról, mert összeveszett a tanítóval, és mivel üres volt a község pénztára is, senki sem volt hajlandó felvállalni a tisztséget és ezzel együtt természetesen az iskola

²⁹⁸ PPL. Tan. 264/1893. A szalántai iskolaszék 1893. február 17-i ülésének jegyzőkönyve.

²⁹⁹ Sarosácz Gy. 1986. 525.

³⁰⁰ A Pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára. 1896. 240.

³⁰¹ PPL. Számadások 67. köteg. 1864/1865. tanév valamint Schem. 1881. XVIII.

³⁰² Sarosácz Gy. 1986. 524.

³⁰³ PPL. Számadások 67. köteg. 1864/1865. tanév.

³⁰⁴ PPL. Tan. 524/1906. A püspökbogádi ker. esperes 43/1906. sz. jelentése.

³⁰⁵ A Pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára. 1896. 240.

³⁰⁶ PPL. Számadások 67. köteg. 1864/1865. tanév, valamint Schem. 1881. XIX.

felújítást sem. Megkértek ugyan egy 600 koronás államsegélyt, de kérelmüket a járási számvevő formai hibára hivatkozva elutasította. A sikertelen kísérlet után a kerületi esperes – hivatkozva arra, hogy a község szegénysége folytán a hatóság nemhogy az iskolaadót, de még az állami adókat sem tudta behajtani – az egyházmegyei tanfelügyelő és a körjegyző segítségét kérte az államsegély megszerzéséhez.³⁰⁷ Időközben a községi bíró meggondolta magát és mégiscsak felvállalta az iskolaügyet, így megindulhatott a felújítás, melynek kőműves- és asztalosmunkáira Kuhajda Ferenc „szakkőműves”-sel kötötték meg a szerződést. Ezzel párhuzamosan az egyházmegyei tanfelügyelő is közbenjárt a vármegyei számvevősnél, hogy *„miután a formai hibák most már korrigáltattak s nevezett község a jóváhagyás iránt újból folyamodott, (...) eme segélyt az iskolának jóváhagyni méltóztassék, főképpen azért, nehogy fedezett hiányában az iskola javítása elmaradjon s a jövő tanévre, ne legyen a gyermekek számára tanhelyiség”*.³⁰⁸ A költségek megosztása érdekében az iskolaszék úgy döntött, hogy a katolikus polgárokon kívül a község más hitfelekezetű polgárai is kötelesek az iskolai költségekhez hozzájárulni. Mégpedig minden tanköteles gyermekük után évi három koronával a fenntartáshoz és havi egy koronával a tanítói fizetéshez. Ezt azonban az egyházmegyei tanfelügyelő csak azzal a kitéttel engedélyezte, hogy *„kik szegénységüket kellőképpen igazolni tudják, tandíjfizetésre nem kötelezhetők, valamint a tanítónak járó 1 kor. havi díj megfizetése alól is felmentendők”*.³⁰⁹

Birján

Az egyházlátogatási okmányok szerint Birjánban az iskola 1821-ben épült.³¹⁰ A római katolikus „*elemi altanodában*” egy tanteremben, egy osztállyal, de három csapatban folyt a tanítás horvát és magyar nyelven *„egész évben és napon át”*. Az iskola a község tulajdonát képezte és állapota rossz volt, de 1879-ben 1900 forintos költségen új iskolát építettek.³¹¹ Az 1890-es évekre azonban – miközben a tanulók száma az 1880. évi 59-ről 1892-ig (a pusztai gyerekekkel együtt) 128 főre nőtt – már ennek az állapota sem volt megfelelő továbbá az iskola felszerelése is jelentősen megromlott.³¹² Így például 1893-ban – mivel az iskola meszelésekor egyszerűen kidobták – már a falitábla is hiányzott.³¹³ Mindezek ellenére, 1894-ben mégis maga a tanfelügyelő kérte a község felmentését egy újabb tanterem és tanerő

³⁰⁷ PPL. Tan. 1011/1907. és 1403/1907. Az egerági kerületi esperes 91/1907. és 142/1907. sz. jelentése.

³⁰⁸ PPL. Tan. 1689/1907. Az egyházmegyei főtanfelügyelő 1689/7 sz. levele.

³⁰⁹ PPL. Tan. 2603/1907. A lotárdi iskolaszék 1907 évi augusztusi gyűlésének jegyzőkönyve.

³¹⁰ A Pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára. 1896. 241.

³¹¹ PPL. Számadások 67. köteg. 1864/1865. tanév és Schem. 1881. XIX.

³¹² Schem. 1881. XIX. és Schem. 1893. 14.

³¹³ PPL. Tan. 572/1893. Az egerági kerületi esperes 124/800. sz. jelentése.

felállításának kötelezettsége alól. Egyrészt azért kérte, mert a meglévő tantermet elég tágasnak tartotta 90-95 tanuló kényelmes befogadására. Másrészt arra hivatkozott, hogy mivel a község lakossága horvátajkú, horvát-magyar nyelvet bíró osztálytanítóra lenne szükség, ami *„alig volna kapható, mert ennek fizetését a hitközség teljesen képtelen lenne előteremteni”* mert az előző évi állami adótartozása már az 1000 forintot is meghaladta.³¹⁴ Az 1906-ban tartott újabb ellenőrzés után azonban már nem tekintett el a felújítás alól, túlszűfolttságra hivatkozva kérte az iskola bővítését és a tető megjavítását.³¹⁵ Ekkor viszont az egyházmegyei tanfelügyelő vélte úgy, hogy mivel *„a birjáni rk. iskolát jelenleg csak 79 mindennapi tanköteles látogatja, s a „tanterem hossza 8,6 m, szélessége 5,6 m, magassága pedig 3,3 m, van benne 17 pad és minden padba 5 gyermek jut, tehát a birjáni iskolánál túlszűfolttságról szó sem lehet”*, nincs szükség a bővítésére. A tető megjavítását pedig mint iskolafenntartóra, a politikai községre hárította.³¹⁶ A következő évben ismét felszólították az iskolaszéket a második tanítói állás megszervezésére. Ekkor azzal érveltek ellen, hogy ilyen magas tanulószám csak akkor fordul elő, amikor a falu pusztáján (bérloi: Engel Mihály borkereskedő és Beretvás Sándor mérnök) szezonálisan dolgozó cselédek gyermekei is a birjáni iskolába járnak.³¹⁷ Két évvel később ugyancsak kimutatták, hogy 12 tanköteles a pusztai cselédek gyermeke, akik után ráadásul nem is fizetett senki tandíjat. A cselédek azért mert szegények, a bérlok pedig azért nem, mert másvallásúak. Ezért az iskolaszék kijelentette, hogy csak abban az esetben vállalják az iskolabővítést, ha az említett két pusztai bérlo is hozzájárul a költségekhez.³¹⁸ Az a tény viszont, hogy a második tanítói állást csak 1911-ben nyitották meg, azt feltételezi, hogy továbbra sem járultak hozzá a költségekhez.³¹⁹

Belvárdgyula

Belvárdgyulán (Belvárd) a hitközség 1822-ben vett egy egyszerű parasztházat és iskolává alakította.³²⁰ A római katolikus elemi iskola egy tanteremmel és egy osztállyal működött, de a tanítás három csapatban folyt horvát és magyar nyelven. A község tulajdonát képező épület állapota ekkor *„alapjától egészen új, de még nincsen bevégezve”*.³²¹ A hitközség 1907. évi gazdálkodásában 159 korona 29 fillér többlet keletkezett, melyhez

³¹⁴ PPL. Tan. 871/1894. A Baranyavármegyei közigazgatási bizottság 581/854kb. 894. sz. jelentése.

³¹⁵ PPL. Tan. 596/1906. A Baranya megyei állami tanfelügyelőség 240/1906. sz. levele.

³¹⁶ PPL. Tan. 596/1906. Az egyhm. tanfelügyelő azonos sz. levele.

³¹⁷ PPL. Tan. 2064/1907. Baranyavármegye közigazgatási bizottságának 1848/kb. 1907. sz. levele és az olasz plébános jelentése.

³¹⁸ PPL. Tan. 927/1908. A birjáni iskolaszék jegyzőkönyve.

³¹⁹ Schem. 1914. 35.

³²⁰ A Pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára. 1896. 241.

³²¹ PPL. Számadások 67. köteg. 1864/1865. tanév.

hozzájött még 11 korona és 60 fillér hátralék (egyres „gazdáktól temetőfüért és szénáért”), tehát teljes többletük 270 korona 89 fillér volt. A 838 korona és négy filléres iskolai összkiadásukból Hessz József tanító fizetése 605 koronát, Lőrinc Károly volt tanító nyugdíj kiegészítése pedig 156 korona 80 fillért tett ki. Ezeken kívül egy „számológépre” hét korona nyolc fillért, „mesterembereknek” 61 korona és 16 fillért, napidíjakra pedig nyolc koronát adtak ki. A felsoroltakon túl természetesen voltak más kiadásai is, de ezek az iskolai gazdálkodás szempontjából nem lényegeseek. Belvárdon (Versendhez és Monyoródhöz hasonlóan) szintén kivetettek adót a vidékiekre is, ha a község határában volt földjük. Ebből 1907-ben 311 korona és 41 fillér, míg saját polgáraiktól 436 korona és 56 fillér „adóforint utáni” bevételeik volt. A bevételek fennmaradó részét a párok után beszedett adó (203 korona) és a különböző bérleti díjak (széna, erdő, földbérlet, stb.) képezték. Az 1908. évre tervezett költségvetés legnagyobb bevétele „a belvárdi kath. birtokosok” 4600 koronás egyenes állami adójának 13 %-át kitevő 598 korona, valamint a párok után beszedett 200 korona (páronként 2 korona) volt. Ezen felül, mint láttuk, az előző évről még maradt valamennyi készpénzüik és természetesen voltak más, különböző bérleti díjakból származó bevételeik is. Iskolai „belfelszerelésre” és természettani tanszerekre összesen 80 koronát szántak, tehát több mint 70 koronával meghaladták az előző évi ilyen irányú kiadást.³²²

Kátoly

A kátolyi iskolát valamikor az 1860-as évek elején építették.³²³ A „rossz és szűk” iskolaépület a püspöki uradalom és a község tulajdonát képezte.³²⁴ Bár a tanterem megfelelt a tanításhoz „bútorzata és a padok azonban célszerűtlenek” voltak és nem voltak tanszerei, tornahelyisége és faiskolája sem.³²⁵ Az 1870-es évek végére felújították az épületet,³²⁶ de mivel mindvégig magas volt a tankötelesek száma (1892-ben már 153),³²⁷ az 1890-es évek elejétől mind gyakrabban kaptak felszólítást egy második tanterem és tanítói állás felállítására. A kötelezettség teljesítését állandó halasztásokat kérve (1894-ben például azzal hárították el a bővítést, hogy a meglévő iskola építési költségeivel is adósak még, márpedig újat építeni csak akkor tudnának, ha az adósságot előbb rendeznék) egészen 1903-ig elhúzták.³²⁸ A következő évben viszont már a püspökszenterzsébeti plébános szólította fel az

³²² PPL. Tan. 839/1908. A belvárdi hitközség 1907. évi zárszámadása és 1908. évre tervezett költségvetése.

³²³ A Pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára. 1896. 247.

³²⁴ PPL. Számadások 67. köteg. 1864/1865. tanév.

³²⁵ Laki J. 1979. 378.

³²⁶ Schem. 1881. XXII.

³²⁷ Schem. 1893. 16.

³²⁸ PPL. Tan. 871/1894. A Baranyavármegyei közigazgatási bizottság 581/854kb.894. sz. jelentése.

iskolaszékét, hogy amennyiben nem hajlandók az előző évben ígértet végrehajtani, úgy mondjanak le. Erre azt válaszolták, hogy „*ők semmi esetre sem okai a múlt évben beígérték*” elmaradásának, mivel tekintve az előző évi „*exlex*” állapotokat és a rossz termést, ilyen nagy mérvű kiadásokat semmiképpen sem tudtak egyszerre felvállalni, hiszen a tanítói fizetést is alig tudták beszedni. Azonban mindezen nehézségek ellenére, mégis megoldották az iskola fűtését, megszervezték a tanterem takarítását, részben tataroztatták az épületet és a hiányzó tanszerek egy részét is beszerezték. A fennmaradó hiányosságok megszüntetését is vállalták, de a bővítésről az volt a véleményük, hogy olcsóbb lenne egy teljesen új tantermet felépíteni, mint a régit bővíteni. Sőt ha ezt a következő évre tervezett templomfelújítással együtt végezhetnék el, akkor még olcsóbb lenne.³²⁹ Mivel a pécsváradi kerületi esperes is úgy látta, hogy a két építkezés összevonása valóban költségmegtakarítást eredményezhet, ezt a kérésüket támogatta. Másrészt az volt a véleménye, hogy a fennálló körülmények között mást tenni „*egy oly községben, milyen Kátoly (ahol egy jóra való magánlakás sincs, nemhogy iskolának való bérhelyiség lenne) egyszerűen nem is lehet*”. Emellett úgy vélte, hogy a 60 négyzetméteres tanterem a 85 tanköteles számára tulajdonképpen elég is volna, ha „*annak tisztántartásáról kellőleg gondoskodnának*”.³³⁰ A felújításra, illetve bővítésre azonban sem ekkor, sem később nem került sor,³³¹ és egy 1908-ban megejtett ellenőrzés már olyan súlyos hiányosságokat tárt fel, hogy az 1868-as tanügyi törvény 15. §-a alapján felmerült az iskola esetleges községesítése. Többek közt megállapították: a tanterem mennyezete repedezett, a falakról a vakolat lemállott, a padló teljesen rossz, a kályha hasznavehetetlen, de ugyanakkor az ablakok és ajtók is hiányoznak, a padok pedig össze vannak törve. A tanítói lak sem nézett ki különben. Hiányosak voltak mindkét konyhában a padlóteglák, több ablak és külső ajtó is hiányzott, de rossz volt a belső ajtó is, a vizes falak következtében mind a padlózat, mind pedig a pince lépcsői elkorhadtak, és mivel a kémények a padláson nem voltak ajtóval ellátva, állandó tűzveszélyt jelentettek. A politikai község vezetői most is azt hangoztatták: „*a politikai község nem fog elzárkózni attól, hogy az építkezés költségeit segélyként a hitközségnek megadja*”, de mivel a hitközségnek iskola fenntartási pere volt a kegyurával szemben is, úgy gondolták, hogy csak abban az esetben folyamodnak államsegélyért, ha a hitközség – amennyiben a per számára kedvezően alakulna – a részére megítélt kártérítést a segély fejében befizeti a politikai község pénztárába.³³² Mivel ezt az elgondolást a kerületi esperes is jónak tartotta, augusztusban sürgősen összehívatta az iskolaszékét. A gyűlés elején

³²⁹ PPL. Tan. 2375/1904. A kátolyi iskolaszék 1904. évi szeptemberi ülésének jegyzőkönyve.

³³⁰ PPL. Tan. 2375/1904. A pécsváradi ker. esp. 4078/904. sz. levele.

³³¹ PPL. Tan. 2219/1905. A püspökszenterzsébeti pléb. 136/1905. sz. levele.

³³² PPL. Tan. 3170/1908. A Pécsváradi járás főszolgabírájának 2276/K. i. 908. sz. jelentése.

még úgy látszott, hogy az iskolaszék tagjai is magukévá teszik a gondolatot, a jegyzőkönyv elkészültével azonban döntésüket visszavonva megtagadták az aláírását. Az eset után berendelték őket Pécsváradra és személyesen a főszolgabíró előtt kellett aláírniuk a jegyzőkönyvet.³³³ Az érvényesítést követően a költségvetést is jóváhagyták, és ezzel megnyílt az út a felújítás előtt.³³⁴ Mivel azonban a püspökség tíz évvel később birtokai nagy részét eladta, már nem volt köteles iskolaadót sem fizetni, így tehát a községi pénztár soha sem kapta vissza a kiutalt segélyt.³³⁵

Versend

Versenden a pécsváradai apátság alapította az iskolát még 1772 előtt. Fenntartója is a pécsváradai alapítványi uradalom illetőleg a község volt.³³⁶ Maga az épület „középszerű” állapotban volt és a község tulajdonát képezte. Gyümölcsfaiskolájával kapcsolatban a következőket jegyezték meg: *„nem áll, mert a község az iskolától elvonva magán célokra használja, noha pedig az iskolai igazgatóság ezen visszaélés ellen felszólalt, de mindeddig siker nélkül”*.³³⁷ A kántortanító mellett már 1880-ban alkalmaztak segédtanítót is, de a második tanteremről csak 1896-ból van először adat. 1909-ben viszont az egyik tanteremre már 138 mindennapi tanköteles jutott, ezért egy harmadik tanterem és tanítói állás felállításáról is dönten kellett. Az iskolaszék hajlandónak mutatkozott a bővítésre, de mivel abban az esztendőben már megvalósítottak egy 6000 koronás beruházást (községi apaállat istálló és pásztorlak építése) és *„a község gazdasági viszonyai mostohák voltak”*, a teljesítés határidejét három évvel ki szerették volna tolni.³³⁸ Miután azonban a Közigazgatási Bizottság ezt nem támogatta, az egyházmegyei főtanfelügyelő is elutasította kérésüket. Helyette felajánlotta, hogy *„az egyházmegyei hivataltól olcsó kamatú, 10-20, sőt még több évre szóló törlesztéses kölcsönt is kaphatnak”*, a visszafizetést pedig csak három év után kell megkezdeni. Másrészt arra is felhívta a figyelmüket, hogy a tárgyévben a harmadik tanító fizetésére is kérhetnek 900 korona államsegélyt, ám ha ezt most elhalasztják, a következő évben az 1000 koronás tanítói fizetést teljes egészében már nekik kell megfizetniük.³³⁹ Az iskolaszék az ajánlatot elfogadta és a következő tanévkezdetre megígérte a harmadik tanterem

³³³ PPL. Tan. 3170/1908 A hosszúhetényi esp. 229/1908. és 263/1908. sz. jelentése.

³³⁴ PPL. Tan. 3170/1908. A pécs-egyházmegyei főtanfelügyelő 3170/1908. sz. levele.

³³⁵ PPL. Tan. 2432/1918. Az egyházmegyei főtanfelügyelő azonos és apécsi püspök 4333/1918. sz. levele.

³³⁶ A Pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára. 1896. 242.

³³⁷ PPL. Számadások 67. köteg. 1864/1865. tanév.

³³⁸ PPL. Tan. 2150/1909. A versendi r. k. iskolaszék 1909. év júniusi ülésének jegyzőkönyve.

³³⁹ PPL. Tan. 2150/1909. Az egyházmegyei főtanfelügyelő 1640/1909. sz. leirata.

felépítését.³⁴⁰ Ezt már az egyházmegyei főtanfelügyelő is elfogadta, de egyben azt ajánlotta, hogy már a harmadik tanterem megépítése előtt „*célszerű lenne az új tantermet bérelt helyiségben felállítani s a tanítói állást már most betölteni*”.³⁴¹ Arról, hogy béreltek volna helyiséget, avagy még abban az esztendőben felépült a harmadik tanterem, nincsenek adatok, de mindenesetre a harmadik tanítói (pontosabban tanítónői) állásra már akkor kiírták a pályázatot.

Monyoród

Monyoródon az iskolát a pécsváradai alapítványi uradalom alapította 1813-ban, de a község is hozzájárult a költségekhez. Az egy tanteremből álló római katolikus hitfelekezeti iskola jellegét 1869-ben községivé változtatták,³⁴² majd a századfordulóra ismét hitfelekezeti lett.³⁴³ Bár az épület állapota kezdetben még megfelelt a követelményeknek, bútorzata nem volt megfelelő és tanszerekben is hiányos volt, a faiskolát pedig elhanyagolták.³⁴⁴ 1906-ban a tankötelesek nagy száma következtében szükségessé vált egy második tanterem felépítése és tanítói állás megszervezése is. Ezt azonban a község szegénysége miatt, év végi ülésén az iskolaszék még nem merte felvállalni. Az egyházmegyei főtanfelügyelő viszont elrendelte a bővítés azonnali megkezdését, és utasította a községet, hogy bizonyítvánnyal mutassa ki a szegénységét, mert ez esetben ő is támogatni fogja egy nagyobb államsegély kérését.³⁴⁵ A bővítés valójában csak 1909-ben valósult meg, a másodtanítói állás pedig 1911-ben került először betöltésre.³⁴⁶ Az iskola-fenntartási költségek kivetését 1897-ben megváltoztatták. Ettől kezdve – Versendhez hasonlóan – más községbelieket is hozzájárulásra köteleztek, amennyiben fölbirtokuk volt Monyoród határában. Továbbá „*minden házaspár után osztály- illetve vagyonkülönbség nélkül*” egy forint 50 krajcárt szedtek be, a tanítói földek bevételein felüli hiányt pedig „*az összes adók után, adóforint szerint*” vették ki. A régi kivetési mód, amely vagyonkülönbségre való tekintet nélkül teljes egészében mindenkire egyformán volt kivetve, ezzel megszűnt.³⁴⁷

³⁴⁰ PPL. Tan. 2150/1909. Az egerági ker. esp. 185/1909. sz. jelentése.

³⁴¹ PPL. Tan. 2150/1909. Az egyházmegyei főtanfelügyelő 1955/1909. sz. leirata.

³⁴² A Pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára. 1896. 237. és BM. Lt. Alispáni iratok, 2287/1871. sz. jelentés.

³⁴³ Schem. 1900. 24.

³⁴⁴ Laki J. 1979. 379-380.

³⁴⁵ PPL. Tan. 2874/1906. Az egyházmegyei főtanf. 2874-5/06. sz. levelei.

³⁴⁶ Schem. 1914. 33.

³⁴⁷ PPL. Tan. 716/1897. A monyoródi iskolaszék 186/1897. sz. jegyzőkönyve.

Töttös

A töttösi iskola valószínűleg 1813-ban épült az uradalom költségén, de fenntartója a hitközség volt.³⁴⁸ Később már teljes egészében a község tulajdonát képezte és az állapota sem volt rossz.³⁴⁹ Míg 1882-ben csak 66 tankötelest írtak össze, az évtized végére már olyannyira megnőtt a számuk (1890-ben már 176), hogy meg kellett szervezni a második tanítói állomást is.³⁵⁰ Mivel az iskolának nem volt semmiféle kertje, 1885-ben „*Herceg Montenuovo Alfréd mint a németbólyi uradalom tulajdonosa a ráczöttösi rom. kath. hitközség illendő kérelmére*” egy 617 négyszögöl kiterjedésű telket ajándékozott a hitközségnek azzal a kitételrel, hogy a kertet kizárólag csak a hitközség tanítója „*haszonélvezheti díjtalanul*”.³⁵¹

Lánycsók

Egy egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint a lánycsóki iskolát 1783-ban alapították egy tanteremmel.³⁵² Az 1864/65-ös tanévben már két tanteremben és két osztállyal folyt a tanítás és idővel „*az uradalom kegyéből a községé*” lett. Állapota jó volt – bár a tető, javítást igényelt –, gyümölcsfaiskolája azonban „*a község által lerontatott*”.³⁵³ Az egyik „*tanerő*” valószínűleg segéd lehetett, mert a másodtanítói állást csak tíz évvel később, 1875-ben szervezték meg.³⁵⁴ A két tantermes iskola a későbbiekben is folyamatosan bővült és 1914-re már öt tanítói állással rendelkezett. Az iskola jellege római katolikus volt, de mivel a község tartotta fenn, ebből esetenként problémák fakadtak. A leggyakrabban felvetődő kérdés az volt, hogy tulajdonképpen kihez kell benyújtania az iskolaszéknek a számadást: az egyházmegyei tanfelügyelőségnek, avagy a politikai felettes hatóságoknak? Egy 1906-ban keletkezett ilyen jellegű vita során a plébános, egy 1899. máj. 30-án kelt okmányra hivatkozva a következőket idézte: „*Lancsuk község előjárósága köteles az iskolai adót beszédni, s a pénzt kezelni, a jegyző mellékelt levelében kéri, hogy az iskolaszék állapítsa meg az évi szükségletet költségvetés alakjában, azután határozza meg az egyenes állami adóforint után kivetendő hányadot, és erre kérje ki az egyházmegyei hatóság jóváhagyását, e jóváhagyott költségelőirányzatot adja át a község előjáróságának, mely azt községi adóban beszédi, és a tanítót kifizeti*”.³⁵⁵ E szerint tehát elsősorban az egyházmegyei hatóság volt hivatott jóváhagyni a költségvetést. Az iskola 1906. évi költségelőirányzatában az iskolaépületek

³⁴⁸ Schem. 1914. 242.

³⁴⁹ PPL. Számadások 67. köteg. 1864/1865. tanév.

³⁵⁰ Schem. 1883. XVIII. és Schem. 1891. 14.

³⁵¹ PPL. Tan. 1297/1893. Az 1885. nov. 21-én kiállított „Ajándékozási oklevél” másolata.

³⁵² A Pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára. 1896. 232.

³⁵³ PPL. Számadások 67. köteg. 1864/1865. tanév.

³⁵⁴ Schem. 1881. XV.

³⁵⁵ PPL. Tan. 1814/1906. A lánycsóki plébános 260/1906. sz. jelentése.

fenntartására 400, iskolaszolga fizetésére 80, iskolai felszerelésekre 300 és két tanterem fűtésére 160, irodaszerekre pedig 40 koronát terveztek be.³⁵⁶

Maráza

A marázai iskolának 1874-ben 54 növendéke volt, ám a tanévből még öt hónapot sem töltöttek a tankötelesek az iskolában. Az épületet a másodtanfelügyelő rozzant állapotban találta és tanszerekkel sem rendelkeztek.³⁵⁷ Bár 1881-ben már volt az iskolának 4 k. hold fölbirtoka de tanszerekkel még mindig nem volt ellátva.³⁵⁸ Az állami tanfelügyelő az 1903 júliusában megtartott ellenőrzése során megállapította, hogy az iskola tanterme szűk, udvara nincs bekerítve, a tanító lakásán nincsenek téli ablakok és az egyik szobában nincs kályha. Jelentése után a Közigazgatási Bizottság a pécsi püspökséghez küldött átiratában 45 nap határidőt szabott ki a hiányok pótlására, illetőleg a hibák kijavítására.³⁵⁹ A szükséges javításokat és hiányosságokat valószínűleg csak ideiglenesen pótolták, mert 1908-ban már egy egészen új iskola megépítéséről döntöttek.

Az 1908. év július 19-i, illetve július 29-i iskolaszéki jegyzőkönyvek azt bizonyítják, hogy az építkezéssel kapcsolatos teendőket igen példásan szervezték meg. A tanítói lakás „fölvételével Borth Jakab v. elnök, Hock János és Bartalovics Márton bízott” meg, az építkezésnél történő fuvarokat és kézi napszámokat pedig úgy rendelték el, hogy aki 40 koronánál több adót fizet, az a mohácsi és pécsváradi, aki pedig 17-40 korona közötti adót fizet, az a „püspöklaki” (Geresdlak) és máriakémendi fuvarokat teljesítse. A rövidebb fuvarokban, sorrendben segítsenek a „40 korona feletti fuvarosok” is, de olyképpen, hogy „egy-egy hosszú fuvar 3 rövid fuvarnak számítatik be”. A fuvarok rendezésével és vezetésével Bresics György kántortanító és iskolaszéki jegyzőt bízták meg. Akiknek az adója nem haladta meg a 17 koronát, azokat „kézi napszámok” teljesítésére kötelezték, illetve úgy rendelkeztek, hogy ha valaki nem hajlandó elvégezni a számára kiszabott munkát, akkor pénzbüntetést kap, mely bírságból helyette valaki mást fogadnak fel. A 16 éven aluliak és 60 éven felüliek kézi munkára való alkalmazását megtiltották, viszont az ő költségükre más munkaerőt alkalmaztak. Továbbá elrendelték, hogy minden házaspár 100 db vályogot köteles készíteni és az építkezés helyére időben odaszállítani. A kézi munkaerőn kívül, az egyéb költségek (pl. égetett téglá) előlegben történő kifizetésére 3000 korona kölcsön felvételét határozták el, melynek folyósítására az „Egyházmegyei alap. Hivatalt” kérték fel. A tégláért

³⁵⁶ PPL. Tan. 1814/1906. A lánycsóki r. k. iskola 1906. évi költségelőirányzata.

³⁵⁷ Laki J. 1979. 379.

³⁵⁸ Schem. 1881. XVII.

³⁵⁹ PPL. Tan. 2143/1903. A Baranya megyei közigazgatási bizottság 2191. sz. felszólítása.

az iskolaszék egy váltót állított ki. Az utolsó pontba belefoglalták, hogy az „*építkezés csakis r. katolikusokra bízatik, de nemzetközi szociálista nem lehet*”. A tervet a püspökség is jóváhagyta, illetve támogatásukról biztosították a községet.³⁶⁰

Erdősmárok

Az erdősmárok iskolája 1874-ben még földes volt, bútorzata nem volt megfelelő és árnyékszékkel sem rendelkezett. Faiskolája volt ugyan, de nagyon elhanyagolták.³⁶¹ Volt két hold földje és később javítottak valamit a mostoha állapotokon, így 1881-ben részben már tanszerekkel is ellátták. Mivel 1907-ben a tankötelesek száma már 95 fő volt, egy második tanterem és tanítói állás megszervezésére kaptak felhívást.³⁶² A kerület esperese, miután az új egy tantermes iskola terve és az építés költségvetése már 1906-ban elkészült, a bővítést elutasította. (VI/1-2. számú melléklet) Arra hivatkozott, hogy „*Püspökmárok községben Tolna-Baranya, sőt Sziléziából összeverődött nép lakik és a lakosság ép úgy, mint a tankötelesek állandóan hullámoznak*”. A nála bejelentett, valamint általa összeírt 89-es létszám is állandóan változott, illetve teljes számban nem is voltak jelen soha az iskolában. Tehát „*szorosan vett túlszűfolttság*” nem volt, de az akkori viszonyok között lehetetlennek is tartotta, hogy „*15 gyerek miatt*” újabb iskolát építsenek, mert miközben a hitközség vagyontalan és a nép szegény volt, adója már elérte a 36 %-ot, a községi pótdó pedig megközelítette az egyenes állami adó mértékét. Véleményével egyetértve az egyházmegyei tanfelügyelő is ezt a választ küldte az állami tanfelügyelőnek.³⁶³ A község szegénységét az iskolai költségvetése is jól bizonyítja bár igen szűkszavú. Csak a tanítói fizetést – melyre akkor csupán 62 korona fedezetük volt –, illetve korpótlékot tünteti fel, más szükségleti tételt nem jelöltek meg, mivel úgysem tudták volna fedezni. Az iskolaadót oly módon állapították meg, hogy a 115 pár után páronként egyformán két koronát szedtek be, a fennmaradó összeget pedig a befizetett egyenes adó arányában vetették ki, azaz minden egyenes adóba befizetett korona, 9 %-át kellett még befizetni az iskolai adóba.³⁶⁴ Mint látjuk itt kivétel jóval kedvezőbb volt, mint azokon a helyeken, ahol az egyenes adót figyelmen kívül hagyva egyenlő mértékben állapították meg az iskolaadót.

³⁶⁰ PPL: Tan. 2864/1908. A marázai kat. iskolaszék 253/908. sz. jegyzőkönyvei.

³⁶¹ Laki J. 1979. 379.

³⁶² PPL: Tan. 3835/1907. sz. egyhm. főtanfelügyelői leirat.

³⁶³ PPL: Tan. 4260/1907. A himesházai kerületi esperes 817/1907. sz. jelentése.

³⁶⁴ PPL: Tan. 3144/1907. Iskolai költségvetés az 1907. évre.

Pécs

Pécsen több elemi iskola is volt, de esetünkben csak az Ágoston téri és a Felső-vámház utcai iskola a lényeges. Bár korábban az iskolák itt is felekezetiiek voltak, 1868 után azonban községesítve lettek.³⁶⁵ A budai városrész községi iskolaszékének 1869. évi megalakulását a lakosság gyors növekedése, valamint az 1868. évi népiskolai törvény életbelépése tette szükségessé. A későbbiekben – különösen két horvát származású tagja „*Vutkovich Sándor volt főgimnáziumi tanár és iskolaszéki jegyző valamint Kovacsics Károly csizmadia-iparos, városi biz. és iskolaszéki tag*” sürgetésére – „*Pécs szab. kir. város közönsége, valamint a városi tanács is belátta, hogy e városrészben fönnálló sörház-utcai iskola mellett még egy második iskolának föllállítása is szükséges; így elhatározta a felső-vámház-utcai népiskola építését*”. A fejlesztés első lépéseként a város 1870-71-ben megvett egy földszintes házat és ebben ideiglenesen, elhelyezte az első két osztályt. A következő évben újabb két osztályt szerveztek, melyek kezdetben, egy bérházban kaptak helyet.

1) Ágoston téri (sörház utcai) iskola

Az Ágoston téri községi fiú- és leány-népiskola (Budai külvárosi iskola) előzményeként, egy Sillay János nevű mészáros valamikor 1830–1840 között megvett egy egyszerű házat, mely a Sörház utca észak-nyugati sarkán állt és iskolai célra, a városnak ajándékozta. A budai külvárosban – ahol főleg horvátok (bosnyákok) laktak – ez volt az első nyilvános iskola és 1868-ig római katolikus felekezeti iskolaként működött. A ház földszintes volt, egy „*tanítási szobával*”.³⁶⁶ A városrészben egyébként már az 1840-es években is „működött” néhány zugiskola, melyekben a bosnyák asszonyok horvát nyelven tanították a kisebb lányokat olvasásra és imádságokra, illetve kézimunkáztak. Közülük a legismertebb az Erzsébet utcában, egy Gundy György nevű kovács házában „*Andrásovcsné (Kátá Bregotiná) bosnyák-magyar zugiskolája*” volt.³⁶⁷ A „*földszintes iskolát*” 1858-ban lerombolták és Obadich József városi tanácsos segítségével, a borvából befolyt bevételből új épületet emeltek, amely „*Sörház-utcai népiskola*” néven működött 1885-ig. Miután már igen szűknek bizonyult, a város az Ágoston téren 62549 forintos költséggel egy új, a kor színvonalának mindenben megfelelő, kétemeletes iskolát emeltetett, melynek földszintjén óvoda, tágas udvarában pedig egy tornahelyiség is helyett kapott.³⁶⁸

³⁶⁵ MM. Lt. Alispáni iratok, 2287/1871. sz. jelentés.

³⁶⁶ Várady F. 1896. 342.

³⁶⁷ Várady F. 1896. 323, 350.

³⁶⁸ Várady F. 1896. 343.

2) *Felső-vámház utcai iskola*

A Felső-vámház (széles) utcai iskola állandó, saját épülete csak 1873-ban készült el. Az új, emeletes épület 38 ezer forintba került, amit a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által adott kölcsönből fedeztek, és később a város lassanként visszafizetett. Volt egy „*kisebb fölső*”, és egy „*tágasabb alsó*” udvara, amely nyáron tornahelyiségül is szolgált, továbbá rendelkezett negyed kataszteri hold kerttel és méhesszel, amelyben a gazdasági ismeretek gyakorlati részét sajátíthatták el a növendékek.³⁶⁹ Amikor 1881-ben Rozsics Sándor igazgatóhelyettest a Sörház utcai iskola igazgatójává választották, a két iskola teljesen különvált.³⁷⁰

Mohács

Mohácson két elemi iskolában tanultak a gyerekek.

1) *Belvárosi iskola*

A belvárosi („Szent Mihályhoz” címzett) római katolikus elemi népiskola valószínűleg már 1757-ben állt, de az első ismert iskolai anyakönyve csak az 1859/60-as tanévről maradt fenn.³⁷¹ Az 1864/65-ös tanévben már kilenc tanterme és gyümölcsfaiskolája is volt, de lehet hogy rajz-, illetve női kézimunkateremmel is rendelkezett. A jó állapotban lévő iskola a város tulajdonát képezte.³⁷² Vagyont tekintve 1880-ban „*az iskola számára kezeltetett 15482 forint és 39 krajcár*”, illetve rendelkezett két „*földtehermentesítési kötvénnyel*” összesen 2700 forintnyi értékben, továbbá arányos osztalékban részesült a város más felekezeteivel bizonyos mohács-szigeti földterületből is. Bár tantermeinek száma az 1870-es évek végére, nyolcra csökkent, ám később folyamatosan fejlődött és az 1910-es évek közepére már 11 tanteremmel rendelkezett valamint tanszerekkel is „*gazdagon*” el volt látva.³⁷³ Az 1850-es években, a belvárosi iskolában volt egy „*illír*” vagyis sokác osztály is, de ezt 1863-ban megszüntették. A horvát osztály tanítója Mihálovits János volt.³⁷⁴

2) *Külvárosi iskola*

A külvárosi, vagy ahogy korábban hívták, Szent Kereszt iskola története ott kezdődött, hogy a püspöki uradalom 1768-69-ben letelepített 38 német családot a mai Kossuth L. –

³⁶⁹ Várady F. 1896. 343-344.

³⁷⁰ Uo.

³⁷¹ Bauhoffer J.-Kovács Á.-Kiss M. 1993. 316.

³⁷² PPL. Számadások 67. köteg, 1864/1865. tanév.

³⁷³ Schem. 1881. VII. és Schem. 1914. 32.

³⁷⁴ Nagy I. G. 1988. 422.

akkor Német vagy „Dájc”- utcában. Mintegy félévszázaddal később, 1814-ben, a szülők mozgalmat indítottak egy iskola megépítésére, melynek eredményeként 1816-ban el is készült egy vertfalú, nádfedeles tanterem, melyben még abban az esztendőben meg is kezdődött a tanítás. A tanítók fizetésüket felerészben a püspökségtől, felerészben pedig a várostól kapták, de 1848-tól az iskola fenntartását már teljes egészében átvette a város. A tanulók száma kezdetben 80 körül mozgott – 1857-ben 82 fő; anyanyelvüket tekintve 53 német, 22 magyar és hét sokác –, ezért az egy tanterem eleinte elég is volt. Később azonban folyamatosan emelkedett a létszám, és az iskolát bővíteni kellett újabb tantermekkel.³⁷⁵ Először 1873-ban egy tanteremmel és az „új iskolaházat eszközökkel is felszerelték”, illetve 1894-ben tanszerekkel is ellátták.³⁷⁶ Különösen a századforduló táján fejlődött sokat, miután a németajkú tanulókon kívül már a horvát gyerekek többsége is ebbe az iskolába járt. A későbbi fejlesztések eredményeként, az 1910-es évtized közepére, már öt tanteremmel, illetve tanítói állással rendelkezett.³⁷⁷

Miután az iskolakötelezettséget a népiskolai törvény kiterjesztette 15 éves korig, egyben előírta azt is, hogy az elemi iskolát elvégzettek számára – ha földműveléssel akarnak foglalkozni – gazdasági ismétlőiskolát kell felállítani. A törvény előírásainak – Mohácson jócskán megkésve –1897-ben tettek eleget. Miután megindult az oktatás, mely a belvárosi és a külvárosi elemi iskolákban folyt, később fokozatosan fejlődött. Télen elméleti gazdaságtant és közismereti tárgyakat tanítottak, tavasszal egy k. holdnyi területen kerti gyakorlatot, konyhakertészetet, szőlészetet és „gyümölcsészetet” tanultak. Az intézetnek volt tanítói és ifjúsági könyvtára, valamint mag- és műtrágyagyűjteménye is.³⁷⁸

³⁷⁵ Bauhoffer J. – Kovács Á. – Kiss M. 1993. 314-315

³⁷⁶ A Pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára, 233.

³⁷⁷ Schem. 1881. VII. és Schem. 1914. 32.

³⁷⁸ Bauhoffer J. – Kovács Á. – Kiss M. 1993. 314-332. és Várady F. 1896. 353. és 360.

VI. 3. 2. Iskolafenntartás a Duna-Drávát összekötő horvát-magyar nyelvhatár mentén (B) csoport)

Alsószentmárton

Az alsószentmártoni iskolát 1850-ben alapította a hitközség. Bár az egyetlen tanterem állapota 1896-ban még jó állapotban, a felszerelése „gyarló” volt.³⁷⁹ Három évvel később már számos kifogás merült fel az épülettel kapcsolatban is, és sok tanköteles maradt ki az iskolából, mert szülei – szegénységük miatt – nem tudták megvenni számukra a tankönyveket. Emellett a közösségnek arra sem volt pénze, hogy az ugyancsak kifogásolt „rongyos falitáblát” lecseréljék, és az iskolatermet kipadlózzák. Ennek költsége „négyezrenként 4 frt 50 kr.”, tehát a „15 négyezrenként nagyságú szoba” összes költsége 67 forint és 50 krajcárt tett ki. Bár a község szegénynek számított, a templom pénztárában ugyanakkor több mint 4000 forint volt. Ezért *Márkovits József* gondnok és *Mátovič Pávo* bíró valamint iskolaszéki tag kérte a pécsi püspöktől, engedje meg az iskolaszéknek, hogy az iskolapadlózásra, a tankönyvekre és tábla felújítására 10 forintot a templom pénztárából kivehessenek, majd miután erre az engedélyt megkapták, a munkát elvégezték, illetve a hiányokat pótolták.³⁸⁰

Kásád

Kásádon az iskolát 1860-ban alapította a hitközség egy tanteremmel.³⁸¹ Felszerelése hiányos volt a vizsgált korszakban mindvégig. Az 1905. évi költségvetés tervezete a következő tételekből állt: tanítói fizetésre 1000 koronát, ugyancsak tanítói nyugdíjra 120 koronát, tanszerekre 46, az iskolaépület javítására pedig 70 korona kiadást terveztek, azaz az összes szükségletük 1236 korona volt. Ennek fedezetét a következőképpen kívánták előteremteni: a 240 pár után kivetett iskolai adó összesen 1128 korona (páronként négy korona 70 fillér), a 60 tanköteles után 80 korona (tankötelesenként 80 fillér), a hiányzó 60 koronát pedig a politikai község biztosítsa. Tehát itt is azt látjuk, hogy nem az állami egyenes adó után, hanem vagyoni helyzetre való tekintet nélkül, mindenkire egyformán állapították meg az iskolaadót. Ugyanakkor egyben a tanítói fizetés módját is megváltoztatták, mivel a föld- és terményjuttatást készpénzre (1000 korona) váltották át.³⁸² A változtatással azonban Kovácsévics Mihály volt tanító földadójának kifizetése is – ami már amúgy is kétéves

³⁷⁹ A Pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára, 223.

³⁸⁰ PPL. Tan. 1662/1899. A drávaszentmártoni plébános 241/899. sz. levele.

³⁸¹ A Pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára, 219.

³⁸² PPL. Tan. 359/1905. A kásádi hitközség költségvetés tervezete az 1905. évre.

hátralékot képezett – kérdésessé vált. Számos Mihály iskolagondnok ez irányú kérdésére azt a választ kapta, hogy az új díjlevél értelmében „*a község dolga az adót fizetni*”, vagyis ez újabb kiadást jelentett a községnek.³⁸³

1906-ban felszólítást kaptak az iskola kipadlózására, de mivel abban az esztendőben történt a templom felújítása is, melynek során 20 új padot készítettek és ez igen megterhelte a költségvetésüket, egy év haladékokat kértek.³⁸⁴ Az említett kiadások miatt már amúgy is meg kellett emelniük több mint egy koronával a párbért, és amellet még az összes (74) tankötelestől személyenként 30 fillért, továbbá az 58 mindennapi tankötelestől személyenként egy koronát, míg a „*másvallású tanulóktól*” 10 koronát, azaz összesen 90 korona 20 fillért is beszedtek. Az évi költségvetésükben az összkiadás 1913 korona 44 fillér, míg a bevétel összesen 2046 korona 97 fillér volt, tehát 133 korona 53 fillér maradványuk is képződött. A következő évi költségvetésben az iskola kipadlózására 200, az épület „*renoválására*” pedig 220 koronát terveztek. Tanszerekre az előző évi 19 helyett, 30 koronát kívántak biztosítani. Mivel kisebb kiadással számoltak és volt még maradványuk is, a párok után beszédendő díjat csökkentették öt korona 70 fillérre, ami valamelyes könnyebbséget jelentett az előző évihez képest.³⁸⁵

Tíz évvel később viszont már nem az iskola fenntartása, hanem a tanító hiánya jelentett problémát. Ezt a témát azonban a következő fejezetben fogjuk tárgyalni.

Beremend

A beremendi iskola az uradalom, Beremend, Kásád és Torjanc hitközségek költségén épült, majd 1842-ben felújították. 1891-ben, mivel a tankötelesek száma már igen nagy volt, az uradalom 500 forintnyi hozzájárulásával két tantermes új „*díszes iskolát*” építettek, melynek fenntartása a hitközségre hárult. A tantermeket 1896-ban már teljesen felszerelték.³⁸⁶ Az iskolai adót itt mindenkire egyformán vetették ki. Páronként nyolc korona 60 fillért fizettek és kb. 300 pár volt a községben. Az 1908. évi iskolaszéki választások során az iskolaszéki tagok szinte kivétel nélkül mind „*kis házasok*” közül, azaz a napszámosok és kisiparosok sorából kerültek ki. Miután az iskolaszékben fölényes többségbe kerültek, első dolguk az addigi adókiivetés megváltoztatása, illetve az egyenes adó után megállapított iskolai adózásra való áttérés volt. Ez ellen viszont a mintegy 50 tehetősebb, telkes gazda tiltakozott

³⁸³ PPL. Tan. 586/1906. A kásádi iskolagondnok panaszlevele.

³⁸⁴ PPL. Tan. 2709/1906. A beremendi plébános 520/1906. sz. levele.

³⁸⁵ PPL. Tan. 2042/1907. A kásádi r. k. iskolaszék 1906. évi számadása és 1907. évi költségvetése.

³⁸⁶ A Pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára, 219.

és fellebbezést nyújtott be.³⁸⁷ Mivel a mindenkire egyenlő mértékben kivetett iskolai adót az egyházmegyei főtanfelügyelő is igazságtalannak tartotta, úgyszintén az egyenes adó utáni kivetést szorgalmazta. Egyben azt is javasolta, hogy e mellé „a gazdasági és társadalmi viszonyoknak megfelelően” a szülők, tandíj jelleggel fizessék be az országos tanítói nyugdíjalap számára a 30, illetve a tanítói díjlevélben megjelölt 80 fillért is. Továbbá azok, akik semmiféle adót sem fizetnek, tanköteles gyermekként fizessenek – az ismétlőiskolásokat is beleértve – 50 fillért, a gyermektelen házaspárok pedig „mint közszükséget képező kultúrintézménynek” úgyszintén egy meghatározott összeget.³⁸⁸ Ezzel a kivetési módszerrel egyesek terhei valóban csökkentek volna. Csakhogy ebben az esetben már minden polgár iskolaadó fizető lett volna, ami ellen természetesen megint sokan tiltakoztak, és ezért nem is sikerült bevezetni.

A hitközségi és iskolai számadást tekintve 1908-ban 2860 koronás szükségletet állapítottak meg. Ebből a kántortanító fizetése 1226, az osztálytanítóé 740 korona volt, az iskola javítására 160, tisztítására 60, iskolai felszerelésre és nyomtatványokra 40, illetve 18 koronát szántak, a fennmaradó összeg pedig egyéb más tételek között oszlott meg. Ilyenek voltak, pl. a favágások (iskolai és plébánosi) harangozói díj, toronyóra hozzájárulás stb.³⁸⁹

Petárda

Petárdán egy polgári ház átalakításával 1838-ban nyitottak iskolát, majd ezt 1860-ban a hitközség és az uradalom segítségével felépült egy tantermes iskolaépület váltotta fel. Az iskola felszerelését 1880-ban még „gyarlónak” 1896-ban viszont már „kielégítőnek” találták.³⁹⁰ A fenntartásra vonatkozóan csak nagyon kevés adat maradt fenn. A politikai község 1894-ben összesen 106 tankötelesről tett említést, ezért a tanügyi hatóság elrendelte az iskola bővítését, de mivel igen sok 4-12 éves gyermek esett áldozatul a különböző járványoknak, a tanító és a kerületi esperes úgy látta, hogy nem lesz szükség a bővítésre.³⁹¹

Torjanci

Csakúgy mint Kásádon, Torjanciban is 1860-ban épült meg az egy tantermes iskola. A felszerelése ennek is „gyarló” volt.³⁹² Itt 1908-ban írták elő a második tanteremmel való bővítést, ám a község azonnal tiltakozott ellene. Előzőleg a Közigazgatási Bizottság kötelezte

³⁸⁷ PPL. Tan. 1949/1908. A beremendi ker. esp. 121/1908. sz. jelentése.

³⁸⁸ Uo. A pécs-egyházmegyei főtanfelügyelőség 27/908. sz. leirata.

³⁸⁹ Uo. A beremendi hitközség és iskola 1908. évi költségvetése.

³⁹⁰ A Pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára, 219-220. és Schem. 1881. IX.

³⁹¹ PPL. Tan. 537/1897. A Baranyavármegyei közigazgatási bizottság 580/798kb. 894. sz. jelentése.

³⁹² A Pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára, 220.

a falut, hogy a határában élő mintegy 80 cigánycsalád 16 iskolaköteles gyermekét fogadják be az iskolába.³⁹³ Ezzel viszont a létszám 85-ről 91-re emelkedett volna, tehát indokoltta vált volna a bővítés is. Horváth Pávó és társai „iskolaszéki tagok és községi elöljárók” azonban arra hivatkoztak, hogy a szóban forgó családokat egyrészt nem ők telepítették a falu határába, másrészt „annyira meztelenek és piszkosak, hogy azokat erkölcsi és egészségügyi okból sem lehet az iskolában megtűrni”, harmadrészt pedig a község szegénysége nem is teszi lehetővé a bővítést.³⁹⁴ Kifogásaikat a kerületi esperes is megerősítve kijelentette: a torjánciak „oly szegények, hogy Baranya megyében alig van ennél szegényebb község”.³⁹⁵ Az egyházmegyei tanfelügyelőség – kivizsgálva az ügyet – ugyancsak helyt adott a panaszuknak. A főtanfelügyelő fellebbezésében rámutatott, hogy a cigányokat mintegy 50 évvel azelőtt az uradalom hívta oda, ám már legszívesebben szabadult is volna tőlük, de nem bírta. A törvényt pedig be sem lehet tartatni, mert a cigányok nagyjából egy km-re laktak a falutól, és mivel nem volt ruhájuk, télen nem is járhattak az iskolába. Emellett semmiféle adót sem fizettek, sőt még az uradalom sem járult hozzá az iskola fenntartásához és mivel állandóan vándoroltak még csak felelőségre sem lehetett őket vonni. Ugyanakkor felhívta a figyelmet arra, hogy a cigánykérdés már nemcsak a torjánciak, hanem az egész ország, sőt Európa ügye is „hisz a múlt évben a francia kamara is fogalakozott” vele. Nem is értette, miért éppen a torjánci cigányok „kerültek privilegizált” helyzetbe, amikor a Dráva mentén szétszórta mindenhol előfordultak és azok sem járták iskolába a gyermekeiket. Javasolta egyben, hogy miután a cigányszülők a gyermekeikről az iskolai törvénynek megfelelően gondoskodni nem tudnak, a Közigazgatási Bizottság vegye őket gyámság alá, vagyis ha már az állami szervek előírták a tankötelezettségüket, akkor oldják is meg. Ezért azt tanácsolta, hogy legalább kísérleti szinten alkalmazzanak vándortanítókat „kik telepről-telepre járva legalább az előkészítés munkáját elvégeznék, hogy a cigánygyermeket a további beiskolázásra alkalmassá tegyék”.³⁹⁶

Baranyalőcs

A baranyalőcsi iskolát a hitközség építtette még 1822-ben, de az építés költségeihez, mint kegyúr, a bellyei főhercegi uradalom is hozzájárult.³⁹⁷ Az 1864/65-ös tanévben mind az épület, mind pedig annak teteje is „igen rossz állapotú” és bár gyümölcsfaiskolával is

³⁹³ PPL. Tan. 1207/1908. Baranyavármegye közigazgatási bizottságának 206/1908. sz. levele.

³⁹⁴ Uo. Az egyhm. főtanfelügyelő 577/1908. sz. levele.

³⁹⁵ Uo. A beremendi esperes 155/1908. sz. levele.

³⁹⁶ PPL. Tan. 1207/1908. Az egyhm. főtanfelügyelő azonos sz. levele.

³⁹⁷ A Pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára. 1896. 227.

rendelkezett, az nem volt bekerítve.³⁹⁸ 1855-ben „a tanítói állomás számára 25 hold föld kihalásztatott” de az iskola felszerelése még 1880-ban sem volt teljes.³⁹⁹ Az 1898/99-es tanév költségvetésének az összeállításánál kimondták, hogy a továbbiakban „a más községekben lakó, de helyben birtokos róm. kath. hívek adóarányuk 7-8 %-val az iskola költségére megterhelhetnek és erről az iskola költségére az iskolaszék elnöke által illetékes elöljáróságok útján értesítendő”. Egyben egyesíteni szerették volna a politikai- és a hitközség pénztárát is, ám ezt az alispán – hivatkozva arra, hogy „az akadályozná a községi elöljárókat köteleik teljesítésében” – nem engedélyezte.⁴⁰⁰ Ebben a költségvetésben a tanítói fizetésen és nyugdíj kiegészítésen kívül iskolajavításra (30 forint), iskolai felszerelésre (10 forint), árnyékszék tisztogatásra (két forint), egy „konferentiára” (négy forint) és tüzelőre terveztek kiadást, mely összességében 401 forint és 32 krajcárt tett ki. A következő évi tervezetben iskolai felszerelésre 48 koronát, az épületek fenntartására pedig 100 koronát szántak. Mivel 1900. február 15-én „az iskolaépület mellékszárnnyának homlokfala kidőlt” a költségvetésbe utólag még 200 koronát be kellett építeni:

„1) a kőműves munkákra 70 korona

2) téglára és vályogra 70 kor.

3) kő 32 kor.

4) homokra 9 kor.

5) I. osztályú kéménytégla 9 kor.

6) mészre 10 kor.”

Ezzel a tervezett teljes kiadásuk, 766 korona és 38 fillérre módosult.⁴⁰¹

1906-ban az iskolakötelesek száma már meghaladta a 150-et (117 mindennapi és 47 ismétlőiskolás) tehát itt is szükség lett a bővítésre.⁴⁰² Az iskolaszék először vonakodott ettől, és azzal az ígérettel, hogy amennyiben két év múlva is ilyen magas lesz a tankötelesek száma, akkor bővíteni fogják az iskolát, haladékat kért. Azonban mire a jegyzőkönyv aláírására került volna sor, meggondolták magukat, és nem írták azt alá. Ezt látva, a plébános dühében összetépte a jegyzőkönyvet és a következőket írta az egyházmegyei főtanfelügyelőnek:

„Rém buta és inkoveniens nép ez a sokácz fajta! Nonsens az egész iskolaszéki intézmény! (...) Persze a paraszt, akinek ma is az a felfogása, hogy „nem akarok fiskálist nevelni a fiamból” nem akar építeni. (...) Ott van a karancsi iskolaiügy, kétszer voltam kint ebben az ügyben,

³⁹⁸ PPL. Számadások 67. köteg. 1864/1865. tanév.

³⁹⁹ Schem. 1881. XII.

⁴⁰⁰ PPL. Tan. 1170/1898. A baranyalőcsi iskolaszék 1898. június 10. ülésének jegyzőkönyve.

⁴⁰¹ PPL. Tan. 434/1900. A baranyalőcsi iskolaszék 1899. évi elszámolása és 1900. évi tervezett költségvetése.

⁴⁰² PPL. Tan. 489/1907. A pécs egyházmegyei főtanfelügyelő 2023/1906. sz. leirata.

semmi eredmény, a polgártárs a markába nevet, mi meg blamírozva vagyunk a plébánostól egész a püspökig, mert mi azt mondtuk, hogy muszáj építeni – ők meg nem építenek. (...) Kis Kőszegen 10 év óta már 650 gyermek jár 2 tanterembe!! Aztán mi akarjuk magunkat a kultúrállamok sorába számítani?! Csak nevetni lehet rajta. Kérem, egyik község a másiktól hallja, hogy nem lehetett vagy nem akarták kényszeríteni az iskolaépítést...”

Felesleges idézni az egész jelentést, mert e néhány sorból is világosan kiderül, hogy bármennyire is „sokacz” sajátosságnak állította be az iskolaépítéstől való idegenkedést, valójában szinte minden községre jellemző volt, nemzetiségtől függetlenül. Mindezt később is megerősíti, amikor azt írja, hogy „a polgártársak mindenhol mikor pénzről van szó – bocsánat a kifejezésért – füttyülnek! Gúnyosan nevetnek az ember felett!”.⁴⁰³ Tehát nem arról volt itt szó, hogy az iskolától és ezzel együtt a művelődéstől vagy kultúrától idegenkedtek volna, hanem inkább mindattól, ami pénzkiadással járt. Vagyoni helyzetüknél fogva csak a legszükségesebb kiadásokat tudták fedezni. Tulajdonképpen valamilyen formában ők is a törvénynek megfelelő állapotra szerették volna hozni az iskolát, már csak azért is, mert ha nem teszik meg önként, akkor mindezt a politikai községre rákényszerítve megint csak nekik kellett volna megfizetni. Csupán azt kérték, hogy a bellyei hitbizományi uradalom is járuljon hozzá valamennyivel az iskolafenntartási költségekhez, ám az elzárkózott ettől.⁴⁰⁴ A lőcsi plébánia udvarán volt az uradalomnak kb. 1000 db felesleges tetőcserepe. A hitközség kérte, hogy legalább 800 db-ot adjon el nekik az uradalom beszerzési áron „mert oda úgy is ő szállította”. A válasz erre is az volt, hogy „eladásról szó sem lehet”. A segítségadástól való teljes elzárkózást látva a lőcsi plébános a következő keserű szavakkal fordult a kerületi espereshez:

*„Itt küldöm a bellyei rk. hitbizományi uradalom becses válaszát a lőcsi II. tanítói állás szervezése illetve a második tanterem építése iránti hozzájárulást illetőleg. A pélmonostori zsinagógára jutott, de kath. iskolára nem futja. (...) Nem csoda, ha azután terjed a szocializmus!”*⁴⁰⁵

Mindezek ellenére, 1908-ban mégiscsak megkezdődött az építkezés. A püspök a plébános kérésére egy biztost nevezett ki a lebonyolítására. Ezután kölcsönt vettek fel, majd az iskolaszék Hafner János építési vállalkozóval szerződést kötött, aki 9500 koronáért vállalta az építést. Az összeg a szükséges építési anyag árán felül a napszámot is magába foglalta. A

⁴⁰³ PPL. Tan. 489/1907. A lőcsi plébános 44/1907. sz. jelentése.

⁴⁰⁴ PPL. Tan. 997/1907. A Főhercegi jószágigazgatóság levele: „...értesítjük, hogy a főhercegi bellyei uradalom, nem érzi magát kötelezve és nem hajlandó a fennálló rom. kath. iskolához esetleg még létesítendő 2-ik osztálynak építési és fenntartási költségeihez hozzájárulni.”

⁴⁰⁵ PPL. Tan. 997/1907. A lőcsi plébános 89/1907. sz. jelentése.

fuvarokat „árlejtésre” adták ki, azaz árversenyt hirdettek melynek lebonyolításával *Dugácski Ivó*-t bízták meg, de egyben kijelentették, hogy az „árlejtésben csakis Lőcs községbeliek vehetnek részt”.⁴⁰⁶ Nem sokkal a szerződés megkötése után, az egyházmegyei főtanfelügyelő már arról értesítette a Baranya vármegyei közigazgatási bizottságot, hogy „az új iskola alapja már le van téve, az anyag és épületfa részben már le van szállítva”. A nagy hideg miatt egy rövid időre megálltak ugyan a munkálatokkal, de úgy tervezték, hogy amint az időjárás megengedi, folytatják az építkezést, és 1909 májusára elkészül az iskola.⁴⁰⁷

Baranyavár

Baranyaváron már az 1810-es években volt iskola, de a két tantermes csak az 1840-es években épült meg. Azon kevés vidéki iskolák közé tartozott, amely rendesen fel volt szerelve taneszközökkel is. Fenntartója a hitközség volt. Az 1870-es években adományozott „iskolai célokra *Szenelics Ferenc 50 forintot*”. Az iskola jövedelme a kezdeti 20-25 forintról a századfordulóra jócskán megemelkedett.⁴⁰⁸ Az 1898/99-es tanévben a hatosztályú római katolikus iskola költségvetésében az összes tervezett kiadás 1595 forint és 57 krajcár volt. A tanítói fizetéseken kívül a két tanterem fűtésére 40, uradalmaknak favágatásért 35 forint 70 krajcárt, a gondnokok fizetésére 20 forintot és az előző évről visszamaradt felújítási (ablakok, redőnyök) munkákra 189 forint 78 krajcárt szándékoztak kiadni. A fedezet tételei a következők voltak (ugyancsak az iskolaszék által számba vett összeg):

- „1.) Készpénz: 65 frt 68 kr
- 2.) kamat (245 frt után) 6 %: 14 frt 70 kr
- 3.) temető fű 77frt: 50 kr
- 4.) temető föld: 30 frt
- 5.) iskola. alap föld: 57 frt 60 kr
- 6.) község pénzben: 48 frt
- 7.) gabona neműek, bor: 555 frt 75 kr
- 8.) fa: 140 frt
- 9.) kert: 2 frt 33 kr
- 10.) tanítói szántóföld: 63 frt 92 kr.
- 11.) főhercegi uradalomtól: 30 frt 9 kr
- 12.) 8500 frt adó után 8 %: 510 frt

⁴⁰⁶ PPL. Tan. 2970/1908. A pécs egyházmegyei főtanfelügyelő levele Hinka László egyházmegyei ügyészhez, továbbá PPL. Tan. 4059/ 1908. A lőcsi r. k. iskolaszék 1908. év októberi gyűlésének jegyzőkönyve.

⁴⁰⁷ PPL. Tan. 4028/1908. A pécs egyházmegyei főtanfelügyelő azonos sz. levele.

⁴⁰⁸ Schem. 1881. XIII.

Összesen: 1595 frt 57 kr

Mint látjuk, itt még egyenlő a szükséglet és a fedezet összege.⁴⁰⁹

Néhány évvel később, az 1905/06-os tanév költségvetési mérlege már nem volt ilyen kedvező. A tervezett szükségleti keretet átlépték és bizonyos kiadásokat az iskolaszék előzetes megkérdezése nélkül bonyolítottak le. Ezért Andrics Pál iskolaszéki tag panaszt emelt *Bari Ivo* iskolai gondnok valamint a helyi plébános, mint iskolaszéki elnök ellen. A plébános az egyházmegyei főtanfelügyelő ezzel kapcsolatos kérdéseire válaszolva az 1905. évi zárszámadás adataival rámutatott arra, hogy 1906. januárjában a 283 korona 96 fillér hátralékos kiadnivalóval szemben, az iskolaszéknek csupán 106 korona és 30 fillér készpénze volt. A hiányhoz hozzácsapódtak még az év első két hónapjának a kiadásai is, melyek fedezésére a január havi 110 koronás befizetésekkel együtt sem volt elegendő a készpénzüik. A lakosságtól viszont a téli és kora tavaszi időben nem lehetett iskolaadót szedni, mivel élelemre sem volt pénzüik. Ezért történt, hogy a tanítók – miután február 3-ig sem kapták meg a januári és februári fizetésüket, illetve a nyugdíjas tanító az 1905. évi 200 koronás nyugdíját – panaszukkal a járási főbíróhoz fordultak. Mindennek következtében valamint azért, hogy a favágásért járó 229 koronát az uradalmi erdőgondnokságnak kifizethessék – és ne maradjon el a fahordás a téli időben elromló utakra –vettek fel először 200, majd októberben újabb 300 koronát. Eljárásuk jogszerűségét pedig azzal igazolta, hogy fölösleges lett volna a pénz előteremtésére az iskolaszék előzetes engedélyét kikérni, mivel világos volt, hogy akár beleegyeznek, akár nem „*a gondnok köteles a tanítókat, havonként fizetni...*”.⁴¹⁰

Nagyodolya

Nagyodolyán az iskolát a község állíttatta fel még 1805-ben és 1863-ban a hitközség újjátta meg.⁴¹¹ Állapota azonban az 1864/65-ös tanévben már „*igen rossz*” volt.⁴¹² Később valamilyen mértékű felújítást végezhetek rajta, mert 1881-ben már arról kapunk hírt, hogy „*az iskola teljesen fel van szerelve*”.⁴¹³ Bár az 1894. évi iskolabejárást követően a Közigazgatási Bizottság állami iskola vagy „*vándortanítói állás szervezését*” tartotta elfogadhatónak, az iskola továbbra is római katolikus felekezetű maradt.⁴¹⁴ Az 1899. évi költségvetés fedezete összesen 917 forint és két krajcár volt. Ebben a legnagyobb tételt a párok után befizetett adó tette ki (346 pár után 553 forint), amely 1896 óta páronként egy

⁴⁰⁹ PPL. Tan. 626/1899.

⁴¹⁰ PPL. Tan. 149/1907.

⁴¹¹ A Pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára. 1896. 228.

⁴¹² PPL. Számadások 67. köteg. 1864/1865. tanév.

⁴¹³ Schem. 1881. XIII.

⁴¹⁴ PPL. Tan. 871/1894. A baranyavármegyei közigazgatási bizottság 581/854kb.894. sz. jelentése.

forint és 60 krajcárt jelentett. Továbbá ki volt vetve még házaspáronként 18 krajcár „iskolatisztogatás, fa vétel és vágatás” címen, valamint ugyancsak páronként 48 krajcár külön hitközségi adó. Ebből összesen 166 forint és 8 krajcár bevétel származott. Az uradalom csupán 30 forinttal járult hozzá az iskolafenntartáshoz, illetve részben azt is terménnyel, „kétszeres”-sel váltotta meg. A költségvetés kiadási része összesen 898 forint és 70 krajcárról szólt, melyből „iskolai szükségletre” 10, kisebb javításokra öt és az iskola takarítására nyolc forintot szándékoztak költeni. A felsoroltak mellett természetesen voltak más bevételi és kiadási tételek is. Az iskola gondnoka ekkor *Bosnyák Mátó* volt.⁴¹⁵

A község kútjai a Duna vízszintjének ingadozása következtében gyakran kiszáradtak, így pl. 1905. nyarán az iskoláé is. Miután a folyosótól nem volt messzebb három méternél, széles nyílását pedig csak pár gyöngye deszka fedte, komoly veszélyforrást jelentett a tanulókra nézve. Az iskola telekkönyvileg a politikai község tulajdonába tartozott, tehát nem az iskolaszéket, hanem egyedül a községi bírót lehetett kötelezni a veszély felszámolására. Akadt is ugyan erre egy vállalkozó, de „*vagy azért, mert a bedőléstől félt, s attól a silány elővigyázatos intézkedés mellett joggal tarthatott is, vagy azért, mert neszét vette, hogy fáradságának díja az lesz, hogy beszámítják a jócskán meglévő adóbeli hátralékainak és egyéb tartozásainak lerovásába a kialkudott munkabért*”, időközben szép csendben megszökött.⁴¹⁶ Bár az erről szóló jelentés szeptember 6-án kelt, tehát a tanévkezdésre még nem sikerült elhárítani a veszély forrását, a későbbiekben azonban már nem említik. A következő évben az iskola egyetlen tantermére a Pécsi Közlöny szerint 142, az állami tanfelügyelő szerint 120 tanköteles jutott, de bármelyik adat is volt a helyes, mindenképpen túlszűfolttság állt fenn. Ezért felszólítást kaptak egy második tanterem, illetve tanítói állás megszervezésére.⁴¹⁷ Ezt valószínűleg csak 1908-ban teljesítették, mivel ekkor lett először betöltve a másodtanítói állás is.⁴¹⁸

Darázs

Darásznak – Hercegmárokkal közösen – már igen korán, 1738-ban volt iskolája, de ebben külön tanterem még nem volt. A tanítás a tanító szobájában történt. Az egyetlen tantermet is magába foglaló iskola 1846-ban épült fel.⁴¹⁹ Az 1864/65-ös tanévben a „*r. k. elemi altanoda*” már két tanteremmel rendelkezett és a két község közös tulajdonát képezte.

⁴¹⁵ PPL. Tan. 626/1899. A bodolyai 6. osztályú róm. kat. isk. 1899. évi költségvetése.

⁴¹⁶ PPL. Tan. 2175/1905.

⁴¹⁷ PPL. Tan. 1386/1906. Baranya megye kir. Tanfelügyelőségének 819/1906. sz. jelentése, továbbá PK. 1906. máj. 4. XIV. 101. sz. 1-2.

⁴¹⁸ Schem. 1914. 31.

⁴¹⁹ A Pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára. 1896. 229-230.

Állapotát tekintve „külső szerkezete igen rossz” volt.⁴²⁰ Tanszerekkel ellátták és az iskola vagyonához, több mint 28 hold legelő is tartozott. Adományozókként egy bizonyos Dömössy Pál 25 forintos hagyatékával, a helyi római katolikus templom és „*Albrecht főherceg ő fensége*” van megadva.⁴²¹ Ezt az épületet az 1876. évi árvíz annyira megrongálta, hogy 1878-ban újra kellett építeni. Bár Hercegmárok miután saját iskolát épített különvált a darázsi iskolától, a darázsi iskolát a nagy létszám miatt (246) 1888-ban még egy tanteremmel mégis meg kellett bővíteni.⁴²²

Darázson az iskolai adókivetés módja az volt, hogy a teljes összeg egy bizonyos részéhez mindenkinek a vagyoni helyzete (földbirtoka) arányában, a még fennmaradó részhez viszont egyenlően mértékben kellett hozzájárulnia. 1898 után viszont már csak az állami egyenes adót vették alapul, és annak arányában állapították meg az iskolai adót is. Tehát akinek magasabb volt az egyenes adója, annak az iskolai adója is megemelkedett, míg mások kevesebbet, vagy egyáltalán nem fizettek. Ez ellen a nagyobb birtokkal rendelkezők, illetve magasabb adót fizetők tiltakoztak. Elsőként az uradalom nyújtott be fellebbezést, majd miután az elsőfokú pert elvesztette és a megállapított 800 korona iskolai adót befizette, panaszával a legfelsőbb bírósághoz fordult. Egyidejűleg néhány darázsi gazda is tiltakozott és 1900-ban kérték, hogy térjenek vissza a régi adókivetési módra. Kérésük jogosságát többek közt a következőkkel indokolták:

„...miután az egész kivetendő összeg csupán és kizárólag az állami adó %-a szerint fedezendő, – ezzel természetesen azt az igazságtalan dolgot követték el, hogy csakis a birtokos osztály járul a terhekhez, a vagyontalan, avagy nyilvánosság előtt nem szereplő tőkepénzes hívő pedig fittyet hány és nevet a markába és a birtokosok közül is, oly egyén fedezi a kiadásokat, ki csak névleg bír birtokkal, de valójában vagyontalan, amennyiben vagyonkája mocsaras helyen, értéktelen, nem jövedelmező birtokot képez és mégis fizet a helyet is, kinek nincs ingatlana, de van ingósága és pénze tán, mint a legnagyobb birtokosnak”.

Úgy vélték igazságosabb lenne, ha négy-négy koronát minden pár befizetne, és csak az ezután hiányzó összeget állapítanák meg az állami adó alapján. A levelet csupán hárman „*Mihaljev Gjuka, Gisitj Mika és Balić Mijo*” írták alá, de mint írták, „*velünk együtt érez majdnem egész Darázs rkath. hívője, mert e határozat méltánytalan és igazságtalan...*”.⁴²³

⁴²⁰ PPL. Számadások 67. köteg. 1864/1865. tanév.

⁴²¹ Schem. 1880. XIII.

⁴²² A Pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára. 1896. 230.

⁴²³ PPL. Tan. 735/1900. A darázsi plébános 131/1900. sz. levele és annak melléklete, néhány darázsi polgár panaszlevele.

A püspök mielőtt döntött volna, kikérte a helyi plébános véleményét is. Tőle azt a választ kapta, hogy „*az adószerint arányában való iskolai teherviselést*” az 1898. december 24-én megtartott iskolaszéki gyűlésen valójában ő indítványozta, amihez az iskolaszék egyhangúlag, a község képviselőtestülete pedig egy szótöbbséggel csatlakozott. A politikai községet azért vonta be a szavazásba, hogy „*kitetsszék az általános óhajlás*” melyet szerinte a panaszt aláírók száma is jól tükrözött. Ha ugyanis a négy aláíróval értettek volna egyet, akkor ők is aláírták volna a levelet, mint ahogy „*a szociális mozgolódás alkalmával behunytt szemmel is látható volt az iszonyú névsorból a forradalmi többség, mert a sokac, hosszú időt kér a meggondolásra mielőtt a tollat a kezébe veszi, de ha szája íze szerint való okmány alá kéri a neve írását vagy a keze jegyét, huzavona nélkül tolakszik az előtérbe, hogy papiros fogytán le ne maradjon esetleg*”. Minderre pedig azért volt szükség, mert állandóan panaszkodtak „*a kivetés igazságtalansága és a beszéd körül tapasztalt lelkiismeretlenség ellen, mely szerint a község bírái állítólag – okmányilag senki sem tudott bizonyítani – szedtek amennyit akartak, s nem ritkán ezt a néptől kedvük szerint kirótt illetéket, kétszer is megvették egy esztendőben*”. Felelősségre vonni őket viszont már csak azért sem lehetett, mert a többség előtt ismeretlen volt „*a betűvetés mestersége*”. Az aláírókkal kapcsolatban a következőket jegyezte meg: „*Hogy jut ahhoz Balić Mijo, hogy apelláljon igazán nem értem. Ő már az idén nyer 58 fillért az újításból, s ha fiát az ősszel megházasítja, akkor még 4 Korona tiszta haszna lesz. Guisics Mikának tényleg 8 korona többlet esik; de jómódú ember, kibírja.... Mihajlov Gyukára és testvéreire kívül egy házban él, szintén 8 Koronával jut több a tavalyinál. De ő tőkepénzes, kinek több ezer forintja van kamaton híveimnél 12-15 % mellett. Aztán telkespolgár, gőzcséplőgépe van és csak negyedmagával [él]. (...) engem azzal fenyegetett meg „amiért a püspök (sic!) nem szolgáltat neki igazságot, menten nazarénussá lesz!” Ha már nem lehet úgy intézkedni, hogy mindenki megelégedjék, már kisebb a méltánytalanság, ha egy embert ér, mintha kilencvenkilencet sújtana...*”⁴²⁴

Ezek után a püspökség úgy döntött, hogy minden pár egyenlő mértékben fizessen két koronát, a költségek fennmaradó részét pedig, az egyenes állami adó alapján vessék ki, vagyis aki szegény „*úgy sem fizet 2 koronánál többet*”. Az uradalomra azonban ez nem vonatkozott, ott továbbra is a bírósági határozat szerint állapították meg az iskolai adót.⁴²⁵

A döntés után újabb tanterem ugyan nem épült, de a már meglévőket 1904-ben mégiscsak felújították. Ebből viszont a következő évben súlyos bonyodalom támadt, mivel a

⁴²⁴ PPL. Tan. 735/1900. A darázsi plébános 131/1900. sz. levele és annak melléklete, néhány darázsi polgár panaszlevele.

⁴²⁵ PPL. Tan. 735/1900. A pécsi püspökség válasza.

darázsi jegyző – hivatkozva arra, hogy „*az iskola építésére a múlt évben az iskolai alapvagyonból kiadott 494 k. 20 f. a magy. kir. v. és közokt. miniszter úr ő nagyméltósága nem engedélyezte...*” – az iskolaszéket pótköltségvetés készítésére szólította fel. A község plébánosa viszont úgy vélte, hogy a jegyző „*aki kálvinista létére a megengedett határon túl szeretne gyámkodni*” az iskola körül, valójában csupán ürügyet keres a községesítésre. Sejtelmét az egyházmegyei tanfelügyelővel is megosztotta: „*csak növeli gyanúmat, hogy senki más nem fondorkodott suba alatt, mint ő, hogy a miniszteri végzés sokacaimat elkeserítse, aminthogy tényleg megkeserítette, és akkor azzal édesgesse őket rég kifeszített hálójába: Hja, itt más nem segít rajtatok, mint hogy községivé változtassátok az iskolákat, s akkor az egész évi bérösszeget reája fordíthatjuk*”. Ezért a jegyző kérését a vallás és közoktatásügyi min. 1884. évi 42913. sz. utasításának 17. §-ára hivatkozva egyszerűen visszautasította. Az említett paragrafus ugyanis kimondta, hogy „*Ahol községi, vagy állami iskola még nem létezik, ott az alapvagyon jövedelme az idézett törvény kellékeinek megfelelő felekezeti iskola vagy iskolák segélyezésére az egyes iskolákba járó tanulók számaránya szerint felosztva fordíttatik*”.⁴²⁶ A torzsalkodásnak végül az iskola és kántortanítója látta a kárát. Történt ugyanis, hogy a jegyző nem intézkedett időben az iskola és a tanító részére járó keményfa beszállításáról, a fűtési szezonban viszont a felázott és rossz utak miatt már lehetetlenné vált a befuvarozása. A község környékén viszont többnyire csak puhafa volt, ezért általában a plébánostól vettek keményfát. A jegyző viszont – miután haragba volt a plébánossal – hivatkozva arra, hogy üres a pénztár, nem engedélyezte a favásárlást, és a – mintegy 1200 korona – hátralékot sem volt hajlandó beszédelni. Mindezek következtében sem a plébánosnak, sem a kántortanítónak nem volt elég fája, és az iskola egyik tanterme fűtetlen volt. A másik tantermet Kovács László tanító saját tüzelőfájával fűtötte.⁴²⁷ Az 1906-os iskolabejárása során már e felújított tantermet is kicsinek találta az állami tanfelügyelő, mert 120 tanköteles jutott egy-egy teremre.⁴²⁸ Ennek ellenére újabb tanterem megépítéséről, illetve tanítói állomás szervezéséről nincsenek adatok.

Mint az eddigiek során láttuk az iskolák fűtése általában fával, mégpedig a tanítók tűzifáját megosztva történt. Az 1900-as évek elején viszont, néhány helyen már a szénrel való fűtésre kezdtek átállni. Ez történt Darázson és a szomszédos Hercegmárokon is. Kezdetben még kérdés volt és valószínűleg bonyodalmat is okozott, hogy ki hordja a szenet az iskolához,

⁴²⁶ PPL. Tan. 2136/1905. A darázsi plébános 383/1905. sz. levele és Magyarországi rendeletek tára 1884. Tizennyolcadik folyam, Bp. 1884. 2014.

⁴²⁷ PPL. Tan. 2783/1905. A darázsi plébános 503/1905. sz. jelentése.

⁴²⁸ PPL. Tan. 1386/1906. Baranya megye kir. Tanfelügyelőség 819/1906. sz. levele.

illetve ki fizeti a fuvar, de egy 1907-ben keltezett körjegyzői levélből már kitűnik, hogy végül ezt a feladatot is a község vállalta fel.⁴²⁹

Hercegmárok

Hercegmárok 1883-ban vált külön a darázsi iskolától.⁴³⁰ Tíz évvel később az iskolabejárása során megállapították, hogy egy-egy tanítóra 112 mindennapi tanköteles jut, tehát túlszűfolt, ezért meg kell építeni még egy tantermet, és szervezni kell egy újabb tanítói állást.⁴³¹ Az iskolaszék viszont a tankötelesek létszámának erős hullámmzására hivatkozva, elégségesnek tartotta a befogadóképességet és úgy látta, hogy a bővítést vagy akár a meglévők átalakítását és újabb tanítói állás megszervezését a lakosság igen rossz anyagi helyzete miatt sem lehetne megvalósítani. Különösen nem az – igen gyakori – árvíz és a filoxéra pusztításai után. A nagyfokú létszámingadozás okát a gyermekhalandóságban látták, és úgy vélték, hogy „4-5 év múlva a tankötelesek száma egy-egy tanteremben csak 50-60 leend”.⁴³² Utóbb azonban mégiscsak építettek egy külön iskolát, majd tíz évvel később, Scheidl Mihály vezetésével a gazdasági ismétlőiskolai oktatás is megindult.⁴³³

Kiskőszeg

Az egy tantermes kiskőszegi iskolát még 1780-ban építtette Károly herceg.⁴³⁴ A „középszerű” iskolaépület a község tulajdonát képezte. Az 1864/65-ös tanévben azonban már két tanterme volt, és a „r. k. elemi altanodában” segédtanító is működött.⁴³⁵ A XIX. század utolsó harmadában viszont a tankötelesek száma szinte robbanásszerűen megnőtt, miközben az iskola befogadóképessége semmit sem változott. Bővítésére már 1873-ban sort kellett volna keríteni, és mivel még a századfordulóra sem történt meg, végül az állam szólította fel őket erre. Mivel azonban ez tetemes anyagi áldozatokkal járt volna, inkább felajánlották az államnak községesítésre.

A robbanásszerű növekedés főleg az 1870-es években érkező nagyszámú „bevándorló elem”-nek volt köszönhető. Az új lakók kizárólag napszámból éltek, így a hitközségi teher teljes egészében arra a kevés birtokosra hárult, akik földdel, tehát adóalappal rendelkeztek. A község pótdója viszont már 51 % volt, és a már amúgy is magas terheket az iskolabővítés

⁴²⁹ PPL. Tan. 2844/1907. A darázsi körjegyzőség 1041/1907. sz. levele.

⁴³⁰ A Pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára. 1896. 230.

⁴³¹ PPL. Tan. 871/1894. A Baranyavármegyei közigazgatási bizottság 581/854.kb.894. sz.jelentése.

⁴³² PPL. Tan. 871/1894. A darázsi és hercegmároki iskolaszék 17/1894. sz. levele.

⁴³³ PPL. Tan. 2490/1903. A hercegmároki iskolaszék 1903. nov. 1. ülésének jegyzőkönyve.

⁴³⁴ A Pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára. 1896. 229.

⁴³⁵ PPL. Számadások 67. köteg. 1864/1865. tanév.

még tovább növelte volna. Ezért nem is voltak hajlandók felvállalni az újabb kiadásokat, illetve még az iskolaszék újjáalakítását is megtagadták.⁴³⁶ Később ugyan alakítottak egy bizottságot, hogy az a község eladó házai közül válasszon ki egy iskolai céloknak megfelelő épületet, de mivel az árukat magasnak találták, inkább a községi kocsmá istállóját ajánlották fel harmadik tanteremnek, ami ellen viszont az egyház tiltakozott.⁴³⁷ A megoldás tehát továbbra is késett, ezért 1902-ben úgy határoztak, hogy átadják az iskolát az államnak. Mivel azonban – a sebtében összeállított – szerződéstervezet hatálybaléptetéséhez az egyházmegyei hatóság bejegyzésére is szükség volt, a községesítés elmaradt és minden maradt, ahogy volt is.⁴³⁸ (Szerződéstervezet: VII/1-3. számú melléklet).

A túlsúlyoltságot már a Pécsi Közlöny is élesen kritizálta 1906-ban, és ugyanakkor felhívta a figyelmet más iskolák hasonló problémáira is.⁴³⁹ Az ekkor még 250 fős iskolában egy évvel később, a két tanteremben már 349 tanköteles tanult (délelőtti ill. délutáni csoportokra osztva), tehát ahhoz, hogy az iskola a törvény előírásainak megfelelően működjön, 189 tanuló számára mindenképpen szükségessé vált még egy tanterem és tanító. Ezért újabb felszólítást kaptak, és mivel valamiképp csökkent az államosítási láz is, felcsillant némi remény a bővítésre. További előrelépést jelentett, hogy a bellyei uradalom birtokosa, Frigyes főherceg, iskolafejlesztési célokra – 1905-ben – felajánlott 4000 koronás segélyt a pécsi püspök 10000 koronára kiegészítette, és ezzel már megkezdhatték a bővítés költségeinek felmérését. Az építkezés teljes költségét – a sásdi iskolaépítést véve alapul – mintegy 25000 koronára becsülték, a tanítók fizetésére pedig összesen 600 korona államsegélyt kívántak megszerezni.⁴⁴⁰ Egyidejűleg a pécsi püspök is tiltakozást nyújtott be a vármegye Közigazgatási Bizottságához, amelyben kifejtette, hogy az 1902-ben kelt községesítési tervezetet az egyházi hatóságok nem hagyták jóvá, így az nem is hatályos, és továbbra sem mondanak le az iskoláról. Már csak azért sem, mert egyrészt reményt láttak a fejlesztésére, másrészt pedig a község 2359 lakója – 19 kivételével (4 helvét és 15 izraelita) – mind római katolikus volt.⁴⁴¹ A bővítés megkezdése érdekében augusztus elején újra összehívták a község képviselőtestületét, és három lényeges kérdéssel kellett dönteniük: hajlandó-e a község telket biztosítani, illetve segélyt adni az építés céljaira, továbbá vállalja-e a három újabb tanítói fizetés államsegély fölötti részének fedezését. A képviselők azonban – mindhárom kérést

⁴³⁶ PPL. Tan. 3739/1908. A kisköszegi plébános 94/1906. és 247/1906. sz. jelentése.

⁴³⁷ PPL. Tan. 1159/1893. A kisköszegi iskolaszék 1893. június 17. ülésének jegyzőkönyve.

⁴³⁸ Uo. A kisköszegi r. k. iskolaszék 1902. év januári ülésének jegyzőkönyve.

⁴³⁹ PK. 1906. máj. 4. XIV. 101. sz. 1-2.

⁴⁴⁰ PPL. Tan. 852/1907. A pécsi egyházmegyei főtanfelügyelő azonos és 838/1907. sz. levele.

⁴⁴¹ PPL. Tan. 3739/1908. A pécsi püspök 853/1907. sz. levele.

elutasítva – úgy határoztak, hogy ismét a kultuszminiszterhez fordulnak.⁴⁴² Határozatuk után a pécsi püspök, az iskolaszéktől, azonnal megvonta egy évre az intézkedés jogát és „iskolagondnokul az összes iskolaiügyek vezetésére s így a most szóban forgó iskolaépítés és tanítói állások szervezése tárgyában teendő intézkedések foganatosítására is” a kisköszegi plébánost nevezte ki.⁴⁴³ Ezt követően felgyorsultak az események és a községben egyre forróbb lett a légkör. A fejlesztést, felekezeti iskolát támogatók tábora ugyan 1908-ban tovább nőtt, ám a lakosság másik – még mindig tetemes – része továbbra is kitartott az államosítás mellett. A kialakult helyzetet jól jellemzi, a baranyabáni kerületi esperes májusban keltezett jelentésének egy részlete:

„A kisköszegi r. k. iskolának halálos ellensége Majorits, Csányi képviselő úr levelére hivatkozva a népet azzal izgatja a katolikus iskola ellen, hogy akadályozzák meg az építkezést októberig, mert ha addig fel nem épül az iskola, az állam teljesen ingyen épít iskolát Kisköszegen. Ezen izgatás következtében a sokacok a szántovai eset ismétlését emlegetik, a magyarok azzal fenyegetőznek, oportatálnak és nem járnak templomba. A plébános emberét lelövással fenyegetik. (...) A plébános úr feltétlenül szükségesnek tartja, hogy ő méltósága a megyés Püspök úr nagyobb segílyt és olcsó kölcsönt adjon, mert a nép nem bírja meg a nagy terhet.”⁴⁴⁴

Miután a plébános fel lett ruházva az iskolagondnoki jogokkal és feladatokkal, azonnal felmérték – a már korábban elkészült terv alapján – az elvégzendő munkákat, és elkészítették a költségvetést. Az építkezés teljes költségeit 35763 korona és 73 fillérben állapították meg. Ebből Frigyes főherceg 4000 és a pécsi püspök 6000 koronás adománya, melyet később 10000 koronára egészített ki, a költségek tetemes részére elég volt, de még így is több mint 20000 korona hiányzott. Ezt a hitközség terhére felveendő kölcsön útján kívánták előteremteni. Mivel azonban a kölcsönzéshez az iskolaszék hozzájárulására is szükség volt, a jogkörükben immár visszaállított tagokat a püspök áprilisban összehívatta.⁴⁴⁵ Az ülés egyetlen napirendi tárgya, a 20000 koronás kölcsön volt. A tagok egyenként szavaztak, a szavazás eredménye pedig a következő lett:

„Smekál József igennel szavazott, Borkovits Nándor igennel szavazott, Horváth Lajos igennel szavazott, Gorjanacz Mátyás nemmel szavazott, Jung Ferenc igennel szavazott, Topálovits József igennel szavazott, Kovacsics Ignác nemmel szavazott, Schneider György igennel szavazott, Púncsin Ádám nemmel szavazott, Zsivits Ádám IV. nemmel szavazott, Varga János

⁴⁴² PPL. Tan. 250/1908. A kisköszegi plébános 166/1907. sz. jelentése.

⁴⁴³ Uo. A pécsi püspök 2372/1907. sz. leirata.

⁴⁴⁴ Uo. A baranyabáni ker. esperes 233/1908. sz. jelentése.

⁴⁴⁵ PPL. Tan. 3739/1908. Az egyházmegyei főtanfelügyelő 1617/1908. levele.

ifj. nemmel szavazott, Majorits András nemmel szavazott, Kirschanek Ödön plébános isk. széki elnök igennel szavazott. Elnök ezennel határozatilag kimondja, hogy az iskolaszék szótöbbséggel elhatározta, hogy a felépítendő iskola részére egyszer és mindenkorra 20000 azaz Húszezer koronát kölcsönképpen biztosít”.⁴⁴⁶

Az „ellenzék” viszont, a szavazás után, azonnal kérte az eredmény megsemmisítését:

„Indokoljuk panaszunkat és pedig először azzal, hogy kevés földű községünknek pótagója már oly magas, hogy azt már emelni nem lehet, az egyházi adó is már oly magas, hogy azt már emelni nem lehet, most is van kint egyházi lukuma adóból 5 vagy 6 ezer korona, így ezekre kivetni nem lehet, tehát nem kell 600 párt számítani csak négy százat, akikre az új kivetést ki lehetne vetni. Ezen kevés földbirtokosnak már oly nagy teher van először is községünkben az 1876-iki nagy víz után épített töltés építési adósságunk egy része fenn van, a község megszavazott 25.000 koronát a vasút kiépítéséhez, úgyszintén a csekély földbirtokosokra a bellyei főhercegi uradalom az 1907 évi csekély töltés javításáért beperelte szegény községünket és ha megnyeri, ott is adós a község 25.000 Koronával, így tehát lehetetlen a népet tovább terhelni, mert így az is tönkre megy akinek még van valami kevés birtoka, vagy pedig ki kell szökni a községből. (...) Uram ezen csak úgy lehetne a nép között a békességet és megnyugvást helyreállítani, ha szegény népünk csak 10.000 Koronával járulna hozzá, a tanítók fizetéséhez pedig évenként 4 vagy 5 száz Koronával, ebbe a lakást [is] beszámítva. Ez is elég új teher, miután már fent említettük, hogy több terhet el nem bír, inkább nagyobb része hitfelekezet nélkül lesz! és így összezavarodik a szegény felbőszült nép.”⁴⁴⁷

A püspökhöz benyújtott fellebbezést összesen 137-en írták alá, akik közül a nevek alapján valószínűsíthetően 82 horvát nemzetiségű volt, vagyis mintegy kétharmaduk.⁴⁴⁸ Miután kérésüket a püspök elutasította, néhányszor még fellebbeztek, de a felújításra már semmiféle hatásuk sem volt. A szavazás után Baszler Péter és Kromer Ferenc apatini építési vállalkozókkal megkötötték a szerződést, melyben nevezettek vállalták, hogy a tanév kezdetére, 34273 korona és 18 fillérért, az „új emeletes iskolát és az átalakítandó tanítói lakást” felépítik. (VIII/1-4. számú melléklet).

A szerződéskötéssel egyidejűleg, mivel Frigyes főherceg a még 1905-ben megajánlott 4000 koronás segílyt időközben 6000 koronára emelte, a megszavazott kölcsön összegét is csökkentették. Az építkezés jó ütemben haladt, és szeptember 24-én már megtörtént az épület mennyezetének teherpróbája. Erre azért volt szükség, mert az eredetileg tervezett üreges

⁴⁴⁶ PPL. Tan. 3739/1908. A kisköszegi r. k. iskolaszék 1908. év áprilisi ülésének jegyzőkönyve.

⁴⁴⁷ Uo. Majorits Ádám és polgártársai 1908. április 22-én kelt levele az egyházmegyei főtanfelügyelőhöz.

⁴⁴⁸ Uo. Majorits Ádám és társai 1908. április 21-én írt fellebbezése a pécsi püspökhöz.

betonszerkezet helyett vasgerendás betonozási technológiát alkalmaztak, és ez a technológia még nem volt igazán kipróbálva, illetve az egyetlen ilyen szerkezetű épület, a zombori legényegylet mennyezete beszakadt.⁴⁴⁹ Miután a terhelést teljes mértékben kiállta, októberben rendeltetésének megfelelően megkezdődött a tanítás is az új négy tantermes, emeletes iskolában, amely már valóban megfelelt mind a törvény követelményeinek, mind pedig a kor színvonalának. Az iskola átadásakor az iskolaügy előrehaladásáért tevékenykedő Beck Antal, Borkovits Nándor, Horn József, Jung Ferenc, Smekál József és „öreg” Zsivics Ádám kimagasló munkájukért nyilvános és ünnepélyes keretek között, a kiskőszegi templomban püspöki dicséretben részesültek.⁴⁵⁰

Izsép

Izsépen az iskolát és a plébániát 1755-ben építették meg.⁴⁵¹ A községi tulajdonú „középszerű” iskolát és „gyümölcsfaiskolát” az 1864/65-ös tanévben „104 tanonc látogatta”. A gyümölcsfaiskoláért a „összesen 42 frt különleges tandíjat kaptak a községtől”. Mivel 1894-ben már két tanterme volt a tankötelesek (105) elhelyezése nem jelentett különösebb gondot.⁴⁵² Fenntartásához a bellyei főhercegi uradalom is köteles volt hozzájárulni, ám ahol lehetett, megpróbált kibújni e kötelezettsége alól, vagy legalább csökkenteni a hozzájárulást. A hitközség, illetve az iskolaszék viszont éppen ellenkezőleg, emelni kívánta az uradalmi hozzájárulást, ezért mindkét fél – egymást vádolva – számos panaszt nyújtott be. Az iskola 1898-as költségvetésével kapcsolatban a minisztérium kikérte a pécsi püspök állásfoglalását. Erre azért került sor, mert az uradalom sérelmezte, hogy „az izségi rom. kath. iskolaszék a hitfelekezet költségvetésének megállapítása tárgyában, 1893-1896 években hozott határozataiban nemcsak iskolai, hanem kántori, harangozói, búcsújárási és több e-féle egyházi kiadások fedezésére vetett ki a hívekre és ezek közt az uradalom tulajdonára is hitfelekezeti adót, amely kiadások fedezéséről való gondoskodás” azonban nem tartozott az iskolaszék hatáskörébe. Az utóbbi viszont arra hivatkozott, hogy az uradalom által „neheztelt határozatait az iskolaszék az egyházi főhatóság által kiadott rendszabályok értelmében hozta meg s hogy azokat az egyházmegyei főhatóság azaz” a püspök is jóváhagyta.⁴⁵³ Forrás hiányában a püspökség véleményét, illetve a minisztérium határozatát nem tudjuk, ám az 1898/99. évi költségvetési előirányzatból következtetni lehet rá. Ebben ugyanis a „tiszván

⁴⁴⁹ PPL. Tan. 4638/1908. A kiskőszegi új iskola mennyezetének teherpróbájáról készült jegyzőkönyv.

⁴⁵⁰ Uo. A pécsi püspök 3578/1908. isk. sz. leirata.

⁴⁵¹ A Pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára. 1896. 230.

⁴⁵² PPL. Tan. 871/1894. A Baranyavármegyei közigazgatási bizottság 581/854kb.894. sz. jelentése.

⁴⁵³ PPL. Tan. 480/1898. A Magyar kir. vallás- és közokt. min. 25883. sz. leirata.

tanügyi kiadások” 783 forint és 85 krajcárt tettek ki, amiből a tanítói fizetéseken, fájárandóságon és nyugdíjon kívül, kéményseprő illetékre nyolc, tűz elleni biztosításra és iskolafenntartásra, illetve tatarozásra egyaránt 10-10, az előre nem látható költségekre pedig 45 forint esett. A kiadások fedezetéül, miután az iskola semmiféle jövedelemmel nem rendelkezett, egyedül az államadó után kivetendő pótdó szolgált. A község katolikus polgárainak egyenes államadója, beleszámítva az uradalom által fizetett adó fele összegét is, 10260 forint volt, melyhez mérten a kulcsot 7,8 %-ban állapították meg. A beszedendő adó (800 forint és 28 krajcár) elvileg valamennyi többletet (16 forint és 46 krajcár) is tartalmazott, ami azonban „*az évente előforduló fizetőképтелenségek s így leírandó adók*” miatt el is vészett. A kimutatás szerint az összes kiadás 154 forint és 67 krajcár volt, melyben a plébános fájárandóságán, valamint harangozói díjon felül ismét szerepelt a „*gyűdi kocsi: 8 frt*” is. A kiadás fedezetéül ugyancsak az állami adó után kivetett pótdó szolgált, de ekkor már csak a katolikusok adója után (9300 forint) számíthatták ki a kulcsot (1,7 %), tehát az uradalom által befizetett adót nem számították hozzá, vagyis a minisztérium az uradalomnak adott igazat.⁴⁵⁴

Az 1906-os költségvetésben is szerepelt a „gyűdi fuvar” mégpedig háromszor is. Mindhárom kocsi június 10-én vitte a búcsújárókat Máriagyűdre, és egy-egy fuvar 10-10 koronába került. A hitközségi és iskolai pénztári naplóban számos tétel jelez iskolai kiadásokat. A tanítói fizetéseken valamint a tanítói nyugdíj kiegészítésén kívül, főleg takarítási, meszelési és kisebb javítási (iskolai kút, kályha, tanítói lak és ajtózár) költségeik voltak, illetve az iskola külső tatarozására a vályogtéglával együtt 56 koronát fizettek. A 25. tétel alatt viszont egy olyan kiadás szerepelt, amelyet mindenképpen meg kell említeni. Ez a következő: „*Községi iskolás gyermekek megajándékozása céljából 20 drb képes könyv: 15 kor. 60 fill.*”. Ha valóban „megajándékozásról” van szó és nem ingyenes tankönyvjuttatásról, akkor a tanulásra való ösztönzésnek ezzel a módjával az egyházmegye iskoláinál Mohácson – és bizonyára Pécsen – kívül ekkor még nem találkozhattunk sehol. Legalábbis írott források erre nem utalnak. Éppen ezért, bár a későbbiekben az új plébános valamint a község és ezzel együtt az iskolaszék viszonya később igen feszültté vált, a község iskolaügyében mindenképpen nagy előrelépésnek tekinthető.

A bevételi oldalon a kivetett hitközségi és iskolai adón kívül, temetői fű eladásából származó bevételekkel, illetve két esetben – 16. és 36. tétel – egyenként 400-400 korona összeggel „*Takarékpénztárból kivéve*” tétellel is találkozunk. Ennek a „*tőkésített kamat*”-nak a forrása az a betét volt, amelyet még 1903. január 2-án helyeztek el a Mohácsi

⁴⁵⁴ PPL. Tan. 625/ 1899. Az izségi iskolaszék 1899. év februári ülésének jegyzőkönyve.

Takarékpénztárnál. Teljes bevételük 3841 korona és 98 fillért tett ki, míg a kiadási oldalon összesen 2861 korona két fillér szerepelt, tehát 980 korona 96 fillér pénztári maradvány képződött. Ezt a maradványt a következő évben iskolai padok készíttetésére szánták.⁴⁵⁵ Az 1907-es év hitközségi és iskolai tervezett költségvetése összesen 1759 korona és 48 fillér volt. Ebből iskolai épületek fenntartására 100, felszerelésre 200 és „előre nem látható kiadások”-ra 100 koronát szántak. Ezt a tételt kívánták az előző évi maradvánnyal megtoldani és a teljes összeget iskolai padok beszerzésére fordítani.⁴⁵⁶ A padok elkészítésével Hoffmann Gyula mohácsi asztalost bízta meg, egyben utasították, hogy a „tervezett költségvetés betartása mellett” a következő módon és feltételekkel készítse el őket:

„Az iskolaszék által elfogadott tervrajz szerint minden pad hossza 240 cm, az első padok ülőhely magassága 36 cm, a hátsó padok ülőhely magassága 44 cm, a padok közötti távolság (bejáró) 16 cm. Ülőhelydeszka és asztaldeszka szélessége egyenként 24 cm, talpfa 10 cm³, a padok oldalai (lábdeszka) 3 cm, a többi részek 2,5 cm vastag fából készítendő. Kétszeri átfestéssel darabonként 18 korona árért. A padok f. évi szeptember első felében felállítandók kifogástalan állapotban, Mohácsról Izsépre való szállítása Izsép felekezeti hitközséget illeti.”⁴⁵⁷

A munka valószínűleg időre és maradéktalanul elkészülhetett, mivel semmiféle panaszra vagy kifogásra utaló forrást nem találtam.

⁴⁵⁵ PPL. Tan. 3231/1907. Az izségi r. k. hitfelekezet és iskola 1906. évi pénztári naplója.

⁴⁵⁶ PPL. Tan. 2897/1907. Az izségi plébános 104/1907. sz. jelentése.

⁴⁵⁷ PPL. Tan. 1267/1908 Az izségi r. k. iskolaszék 1907. év június 23-i ülésének jegyzőkönyve.

VI. 3. 3. Iskolafenntartás a Dráva mente C táji csoportnál

Drávasztára

Drávasztára horvát lakóinak többsége igen szegény volt. Bár szerették volna iskolájuk felekezeti jellegét megtartani, de a mind magasabb adók és a sorozatosan rossz gazdasági évek következtében, náluk is gyökeret vert az államosítás gondolata. Nehézségeiket növelte az is, hogy az uradalom – hivatkozva arra, hogy *„a nevezett község határának Erzsébet pusztáján önmaga állított föl egy iskolát és tart abban tanítót”* – nem volt hajlandó hozzájárulni a sztárai költségekhez.⁴⁵⁸ Az iskolát még 1841-ben építtette gróf Batthyány Iván, de fenntartója a hitközség volt.⁴⁵⁹ Mivel 1894-ben a község tanköteleseinek száma már meghaladta a 140 főt, bővítésére lett szükség. Ez viszont a község számára – bár megígérték a lakócsai esperesnek, hogy az 1895/96-os tanévre megépítik a második tantermet – lehetetlennek tűnt.⁴⁶⁰ Szegénységüket maga az esperes is elismerte, amikor a következőket írta:

„Mert nem tréfadolog az, ha egy ilyen kis községtől, midőn Sztára, az ember csak pusztán iskola címén évenként 1000 forintot felül is kicsikar akkor, mikor a nép az állami adók súlya alatt is csak úgy görnyed, mikor a mai napon még azon kevés fölöslegét is, melyet értékesíteni képes volna, úgy szólván oda kell ajándékoznia, mert mit ma egy gazdaember terményéért vagy állatjáért kap, azt árának nevezni nem lehet. (...) Sztára még a 300 forintot sem hajlandó a második tanítónak megfizetni, annál kevésbé azon felül még. Így marad az ügy a legközelebbi múltig.”

Mindezen nehézségek ellenére és sok vita után azonban 1896. áprilisára mégiscsak megvalósult a bővítés.⁴⁶¹ A második tanító bérét államsegélyből kívánták kiegészíteni, de felmerült az állam számára való iskolaátadás gondolata is. Bár ez utóbbi tervüket a bogádi plébános, Zsulyovics Márton, tilalmazta, ám a község – a körjegyző által beígért „kedvezmények” hatására – egyre inkább hajlott rá.⁴⁶² Az átadást először 1897-ben kísérelték meg. Ekkor – körjegyzői támogatással – néhány iskolaszéki tag – az iskolaszékekre „kötelezőleg” – kijelentette, ha felekezeti iskolájuk „állami kezelésbe vétetik át”, továbbra is biztosítják „az államnak a 21922/96 számú vallás és közoktatásügyi miniszteri körrendeletben foglaltakat”, vagyis az iskola jövedelmét, a szükséges tantermeket, a tanítói lakást és az

⁴⁵⁸ PPL. Tan. 1116/1893. A kerületi esperes 314/343. sz. levele

⁴⁵⁹ A pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára, 262.

⁴⁶⁰ PPL. Tan. 527/1894. A Somogymegyei Kir. Tanfelügyelőség 1000. sz. felszólítása és a kerületi esperes 193/894. sz. jelentése.

⁴⁶¹ PPL. Tan. 692/1896. A kerületi esperes 191/896. sz. jelentése és a Pécsi Káptalan 693/896. sz. jóváhagyása.

⁴⁶² PPL. Tan. 692/1896. A Vallás- és közoktatásügyi minisztérium 9717. sz. leirata.

iskolai felszerelést. Ez még csupán egy egyszerű szándéknyilatkozat volt, de 1898-ban már egyenesen a bogdásai plébánoshoz fordulva kérték, hogy a kerületi esperes útján, kérésüket és panaszukat terjessze a pécsi püspök elé.⁴⁶³ Ebben a levélben már az elején kiemelték, hogy a második tanterem felépítésére és berendezéséhez felvett 800 forintos kölcsönt sem tudják visszafizetni, tehát újabb terheket – így a másodtanító fizetését is – képtelenek előteremteni. Már csak azért sem, mert a Dráva mentén *„összes birtokuk csak 14 egész hely, mely birtokot azonban a sanyarú esztendő, elemi csapások következtében közel kilenc ezer forintnyi adósság is terhel”*, miközben a községük *„adója és pótagója 2522 frt és 15 kr évi terhet rak vállunkra”*. A folytatásában, elesettségüket bizonyítandóan, többek közt a következőt is írják: *„Nagyon sok családnak a félesztendei kenyerét sem termi meg a szülőktől reá maradt, de a testvérek közt felosztott, ma már egy teljes lépés szélességnyire apadt föld. Őseiktől rájuk maradt, de a lelkiismeretük által is diktált hitközségi és a már tetemesen felgyarapodott polgári községi kötelességeiknek is csak a legnagyobb erőfeszítéssel tudtak eleget tenni. Kevés földjükön kívül ugyan az uradalomtól is kaptak valamicske kis „feles-földet”, de az is oly mellékszolgáltatásokkal van megadózgatva, hogy azon kívül alig kereshetnek más úton napszámot családjaik fenntartására.”* Levelük későbbi részében kérik a püspöktől, hogy ne rakjanak több terhet a vállukra, illetve az osztálytanítót se kelljen fenntartaniuk, mert nehogy katolikus meggyőződésük ellenére kénytelenek legyenek *„annak karjába vetni magukat, ki lehet, hogy apáiktól örökölt s lelkükben híven ápolt igaz hitbeli meggyőződésüket gyermekeik szívében elaltatná, s azok apáiknak az egyházhoz tanúsított hűségéről, megfélemlene”*. Levelüket végül azzal zárják, hogy *„bár szegények vagyunk, de azért itt édes Magyar hazánk határánál – horvát anyanyelvünk dacára szívből katolikusok és magyarok akarunk – s nem fogunk megszűnni azok maradni”*.⁴⁶⁴ A levélhez egy számadást is mellékeltek, melynek „felvéve” rovatában 2064 forint és 20 krajcár szerepelt valamint „szükségletként” tartalmazta a 800 forint kölcsönt, ami után 8 % kamatot (64 forint) kellett fizetniük. Tatarozásra 80, a két tanterem fűtésére és takarítására pedig összesen 62 forintot szántak. További kiadásokat jelentettek a tanítói járandóságok (fizetés, lakás, napi- és fuvardíj) és más kisebb kiadások. A kimutatás szerint a kölcsön éves kamata meghaladta a fűtés és takarítás díját, tehát elég magas volt. A bevételi oldalon állt 190 pár után 167 forint és 20 krajcár *„párber”* (házaspáronként: 88 krajcár), 190 forint gabonapénz szintén a pároktól (páronként *„1/8 búza – 1 frt”*), 39 forint

⁴⁶³ PPL. Tan. 1380/1898. Részlet a sztárai iskolaszék 1898. augusztusi ülésének jegyzőkönyvéből: *„(...) A felhívás után szólásra jelentkezett Bácsmai János gondnok s egyszerű, de érvekkel teljes szavakkal vázolta a nép szegénységét, nyomorát. Előadta, hogy az osztálytanítói állomásból származó terheket fedezni képtelen. Lelkiismeretük feljajdul azon tudatra, hogy ily állapotok után mint többen a faluban hangoztatják, az államhoz kellene fordulniok s onnét várni a segínyt.”*

⁴⁶⁴ PPL. Tan. 1380/1898. A sztárai hitközség kérvénye.

és 80 krajcár tandíj a községtől valamint 25 forint ugyancsak tandíj az ismétlő tanulók után (tanulónként 50 krajcár). Ezek a legfontosabb tételek, de emellett más – többnyire valamilyen bérleményből származó (szántóföld, kert, legeltetői jog stb.) – bevételi forrásaik is voltak. A biztosnak vehető összes bevételük – messze elmaradva a kiadásoktól – csupán 683 forint és 60 krajcár volt, tehát 1380 forint és 60 krajcár fedezetlen hiányként mutatkozott.⁴⁶⁵ Hogy valóban súlyos a helyzetük, ezt a lakócsai esperes – ismétlen – is megerősítette, amikor jelentésében megemlíttette, hogy már a második tanterem megépítéséért is emberfeletti erőt kellett kifejtenie, és az emberek – bár igazat adtak neki, de – mindvégig – szinte sírva – azt hajtogatták: *„nem tehetjük mert nincsen miből”*. Panaszuk jogosságát a következővel is alátámasztotta: *„ha végigjárattam szemeimet ezen a szükségtől elgémberedett és fakó-sárga embereken, ha megnéztem ama szegényes vityillókat, melyekben ezen sok ember lakik, – elkomorult a lelkem, de igazat kellett magamban nekik adnom”*. Megoldásként azt javasolta, hogy a sellyei Draskovich grófság – Erzsébet pusztai – saját költségén felállított iskoláját szüntessék meg, illetve a pusztai gyerekeket a közeli sztárai iskolába járassák, és a gróf a pusztai iskolára fordított költséget a sztárai iskolaszék pénztárába fizesse be.⁴⁶⁶ Miután a püspök is belátta, hogy valóban súlyos a helyzetük, felajánlotta, ha lemondanak államosítási szándékukról, az adott évre átvállalja az iskola adósságát, az épület felújítási költségeit valamint a tanító kifizetését, és egyben kilátásba helyezte egy alapítvány létrehozását is. A sztáraiak azonban nem fogadták el az ajánlatot, ezért a püspök – miközben az ügy tisztázása céljából levelet írt a minisztériumhoz – a kivárás taktikáját alkalmazta, és miután már kijavították a tanterem falait, valamint új padokkal látták el az iskolát, az államosítás elmaradt. A Somogy vármegyei Közigazgatási Bizottság azonban – még ugyanabban az esztendőben – ismétlen felszólította őket az iskola felújítására, illetve a hiányosságok pótlására. A felszólítást a bogdásai plébános a következőkkel utasította vissza: *„hogy pedig a gyermekek jobb felől kapják a világosságot és nem egyszersmind bal felől is, ez olyan merész állítás, melyet csak oly hivatalos közegek állíthatnak, kiknek egyedüli céljuk a kath. iskolák eltulajdonítása, miután tudtommal a világosságot mind jobbról, mind bal felől nyerik”*. Végül megerősítette *„hogy a sztáraiak minden lehető megtettek amit tekintve szegény sorukat, részükről megtehettek, s a jövőben, hacsak addigra iskoláink nem lennének elidegenítve, mindent meg fognak tenni a tanügy érdekében”*.⁴⁶⁷

⁴⁶⁵ PPL. Tan. 1380/1898. Iskolai költségvetés a sztárai (Somogy vm.) ro. kath. elemi népiskola bevételeiről s kiadásairól az 1898-k évre.

⁴⁶⁶ PPL. Tan. 1380/1898. A lakócsai esperes 408/898. sz. levele.

⁴⁶⁷ PPL. Tan. 498/1900. A bogdásai plébános 18/1899. sz. levele.

Két évvel később a düledező iskola és a vele egy tető alatt levő „*beszakadással fenyegető templom*” felújítási költségeinek hiánya miatt kaptak felszólítást. Továbbá ekkor sem tudták kifizetni az osztálytanítót, és ráadásul a második tanterem felállításakor felvett kölcsönnel is meg voltak terhelve. Ekkor ismét a püspökhöz fordultak segítségért. Kérésükben most is kiemelték, hogy a község mintegy ezer lakójának többsége „*földhöztapadt szegény, nagy részének nincs egy talpalatnyi földje sem, és a kántortanító járandóságát is többnyire végrehajtás útján szedik be, mivel az ezer lakos közül 250-300 télen majdnem minden esztendőben fázik és éhezik, és mint ilyen szegény, adóját még kukorica kenyérének elvesztésével is meg kell fizetnie*”. Korábbi viselkedésüket és az előzőleg felajánlott segítség visszautasítását megbánva, a következőkkel mentegetőztek: „*Nem fogadtuk el, mert tudatlanok és tanulatlanok vagyunk. Nem tudtuk megérteni kerületi főtitzt. Esperes urunk azon kikötését, hogy közjegyzőnél a pénzről írást csináltassunk. Mi, kik az ilyen dologban teljesen járatlanok vagyunk, félvén a közjegyzői irattól, azt esztelenül megtagadtuk s így a segílytől saját kárunkra elestünk*.” Végül levelüket a következő kéréssel zárták: „*ha kegyeskednék az osztálytanítói fizetéshez évenként valamiképp hozzájárulni, nehogy nagy szegénységünk bűnre vezessen és kénytelenek legyünk mindent ami előttünk üdvös és szent földadni és iskoláinkat a hitünk iránt kíméletlen állam karjaiba dobni*”.⁴⁶⁸ A kerületi esperesnek viszont az volt a véleménye, hogy püspök korábbi ajánlatát azért nem fogadták el, mert a következő kitétel szerepelt benne: „*biztosítékot adnak, hogy ők maguk és utódaik az iskolát soha községivé vagy államivá nem teendik, ellen esetben a szóban levő ajándékot visszafizetni magukat és utódaikat kötelezik*”. A problémák igazi gyökerét ő az igazságtalan adókivetésben látta. A gyakorlat ugyanis az volt, hogy a kántortanító és a másodtanító fizetését (702 illetve 700 korona) valamint az egyéb költségeket a házaspárookra egyenlő mértékben vetették ki. Ezt – melyből csak a tanítók bére volt páronként kb. hét korona – a szegényebbek már egyszerűen képtelenek voltak megfizetni. Így volt ez az említett iskola és templom felújítási költsége esetében is, amelyre – fedezet nélkül – 5750 koronát irányoztak elő. Ezért a püspök csak abban az esetben volt hajlandó segíteni, ha az adókivetésben „*alapadó gyanánt minden párra 2 koronát állapítanak meg ami 180 pár után 360 kr., a hiányzó 340 koronát pedig egyenes állami forint után kivetendő pótdadóval fedezik*...”.⁴⁶⁹ Miután ezt az ajánlatot már elfogadták, megtörtént a felújítás is, mely után a vallás és közoktatásügyi miniszter „*kimondani méltóztatott, hogy a sztárai iskola róm. kath. jellege*

⁴⁶⁸ PPL. Tan. 323/1900. A sztárai iskolaszék 43/1900. sz. levele.

⁴⁶⁹ PPL. Tan. 323/1900. A lakócsai ker. esp. 118/1900. sz. levele és a püspök ez irányú válasza.

*kétségen felöl áll, s mindazon intézkedéseket melyek e felekezeti iskolának községivé való átalakítására vonatkoznak, megsemmisített, illetőleg hatályon kívül helyezte”.*⁴⁷⁰

Hat évvel később, ismét a felújítási kényszerből kiindulva, újabb államosítási kísérlet történt. A vitát ekkor a tanítói lakást és az egyik tanterem felújítását rögzítő jegyzőkönyv aláírásának megtagadása váltotta ki.⁴⁷¹ A megtagadás oka részben az volt, hogy a tanító és egyes iskolaszéki tagok között fennálló korábbi feszültség áttérjedt már az egész községre. Sőt, a vita odáig fajult, hogy a község bírója „*a plébánost helyettesítő és ugyanezen ügyben az Esperes úr által kiküldött káplán Úrnak, még a köteles kocsit sem adta meg a visszatérésre, sőt a kocsisnak, aki a káplán urat 5 korona kifizetése mellett vitte haza, erős fenyegetés mellett megtiltotta, hogy a felvett pénzről a nyugtát aláírja*”.⁴⁷² Az egyházmegyei főtanfelügyelő a Somogy megyei főispánhoz küldött levelében tiltakozott az államosítás ellen. Igaza mellett azzal érvelt, hogy ha az iskolai szükségletre megállapított 1596 korona és 30 fillért „*a község 2808 hold földje*” után vetették volna ki, akkor „*egy hold földre nem egészen 57 fill. iskolai teher*” esett volna, ám „*ez tisztán csak a föld, az emberek munka- és más kereső képessége, üzleti tevékenysége e számításnál figyelembe sem vétetett*”. Ezért túlzónak tartotta a jegyzőség amaz állítását, hogy „*a község kénytelen az államosítást kérni mert már igen csekély számításból is kiderült, hogy államosítás esetén csupán az 5 %-os iskolai pótdó is nagyobb terhet jelentene, mint a holdankénti 57 fillér*”.⁴⁷³ Az adó tehát most is házaspáronként egyformán, jövedelemtől függetlenül lett kivetve. Tehát az újabb terhek megint a szegényebb lakosságot érintették súlyosabban, ezért a feszültség különösen az ő körükben nőtt, amit a kerületi esperes jelentése is jól tükröz:

„*Sztárán a szocialisták eszméi már igen el vannak terjedve, sőt bizonyos tekintetben communistikus elveket vallanak, de ez utóbbit a nagybirtokosokkal szemben. Beismerik ugyan, hogy a templomuk és a vele egy fedél alatt lévő iskola állapota olyan, hogy be lehetne záratni, ám mégsem hajlandók költeni rá egyetlen fillért sem. Sőt azt hangoztatják, hogy „építsen a püspök, ha neki kath. iskola kell”. Régen, amikor még úrbéres falu volt, mindenkinek volt kisebb-nagyobb birtoka, ám később egy néhány család birtokába került az egész, úgyhogy egy elenyészően kicsiny szám dominálja ma anyagilag a községet. Ez az oka, hogy nem képes velük az adókvetés kulcsát az állami egyenes adó alapján elfogadtatni. Mivel az iskolaszékben ők vannak többségben a szegények nem mernek ellenük szavazni, mert tőlük félnek, a községházán is ezek dominálnak és így ezek a kath. iskolaügy legveszedelmesebb*

⁴⁷⁰ PPL. Tan. 498/1900. Somogyvármegye közigazgatási bizottságának 526. kgb. sz. levele.

⁴⁷¹ PPL. Tan. 1567/1906. A sztárai iskolaszék jegyzőkönyvének kivonata.

⁴⁷² PPL. Tan. 1780-8/1906. Kivonat a sztárai róm. kat. iskolaszék jegyzőkönyvéből.

⁴⁷³ PPL. Tan. 1169/1907. A pécs egyházmegyei tanfelügyelő 2526/1906. sz. levele,

kerékkötői. Ilyen körülmények között nem csoda hogy könnyen elhitték az ország képviselőinek, hogy állítsanak állami iskolát, illetőleg adják oda az államnak amijük van, és az olyan iskolát állít majd nekik ingyen, milyenről még csak nem is álmodtak és ez, valamint a tanítók többé semmibe sem fog nekik kerülni. A bogdásai plébános eltartása is csak néhány horvát falura hárult, de a papi nevelésből ezeknek soha sem jutott semmi, mert azt azok élvezték, akik a plébános protentatiójához úgy szólnán semmivel sem járultak hozzá, tehát az úgynevezett kath. tanítók nevelése a legtöbb esetben nem kedvez a kath. eszméknek”.

Az esperes világosan látta, hogy a helyzet kialakulásáért nem a „szegénynép” a felelős, mert – mint írta – *„a sztárai iskolaszék absolute nem érzi magát felmentve azon kötelesség alól, hogy az iskoláról gondoskodjék, hanem ezen kötelességét költség hiányában nem teljesítheti”*, ám az adózás módjának megváltoztatásához már nem volt joga, csupán a meggyőzéssel próbálkozhatott.⁴⁷⁴ Miután a felújítás elmaradt, 1907-ben, ez ügyben maga a pécsi püspökség kapott felszólítást egyenesen a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól.⁴⁷⁵ Ezt követően az egyházmegyei főtanfelügyelő utasította a lakócsai esperest, vizsgálja meg, hogy *„a kir. tanfelügyelő jelentése milyen érvekkel gyengíthető meg, továbbá, hogy mik volnának azon eszközök, amelyekkel az iskola a nép nagyobb megterhelése nélkül teljesen rendbehozható”* lenne. Továbbá azt is kérte, nézzen utána a sztárai nép kivándorlási okainak is, mivel az állami tanfelügyelő azt állította, hogy *„a nép a kath. iskola teher miatt vándorol ki”*.⁴⁷⁶

A lakócsai esperes az állami tanfelügyelő állításait a következőkkel cáfolta: *„Jelentésének azon része, amely a lakosság számát, nyelv- és vallásbeli felosztását illeti csak akkor áll, ha a hozzátartozó (politikai községhez számítva) puszták is számba vétetnek, mert Sztárának, mely a mostani iskolát fenntartja sem 1200 lakója nincsen, sem 302 magyar nincsen, sem abban 96 reform. nincsen. Sztárában alig van néhány magyar, a többi mind horvát ajkú és katolikus. A magyarok és más vallásúak a községen kívül eső pusztákon élnek és az iskolafenntartáshoz nem járulnak hozzá”*. A birtokokra vonatkozó adatait viszont igazolta és azt írta, hogy mivel a községnek kevés a földje *„arra van utalva, hogy megélhetését munkavállalatok útján biztosítsa”*. A község jelentős adóhátralékot halmozott föl, mely a tanfelügyelő szerint *„a birtok aránylagos elégtelenségéből”* származott, az esperes azonban cáfolta ezt. Ő inkább annak tudta be, hogy az előző esztendőben az *„exlex állapot miatt, a vármegye nem engedett*

⁴⁷⁴ PPL. Tan. 1169/1907. A lakócsai esperes 298/907. sz. jelentése.

⁴⁷⁵ PPL. Tan. 3466/1908. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 26012 sz. leirata a pécsi püspökséghez: *„Van szerencsém Méltóságodat ezeknél fogva tisztelettel felkérni, hogy a szóban levő iskolának megfelelő karba hozatala iránt intézkedni, vagy amennyiben a község lakosainak még nagyobb megterhelését elkerülni óhajtaná, hozzájárulni méltóztassék, hogy az ottani r. kath. felek. el. népiskolát állami kezelésbe vehessem át a mit a község s hitközség tagjai kérelmezték is.”*

⁴⁷⁶ Uo. A pécs egyházmegyei főtanfelügyelő 1405/1907. sz. leirata.

adót szedni” és az adóhátralékot is szerinte a jegyző azért hagyta felhalmozódni, „hogy az államosítás mellett a dobot jobban lehessen verni”. Szegénységük okát azonban nemcsak a túlnépesedésben, illetve a viszonylag kevés szántóföldi birtok felaprózódásában látta, hanem abban is, hogy „következménye az különösen renyhe természetüknek, iszákosságuknak, minélfogva minden keresetüket elprédálják”. A község belterületét a következőképpen jellemezte:

„Sztára is csak ugyanúgy néz ki mint minden Dráva menti horvát falu. Van benne elég szép épület is, de meg vityilló is. Akárhány faviskót lehetne mutatni, melyben különben elég módos ember lakik. A horvát nem szeret építkezni, csak akkor, mikor az öreg épület, melyet – a jó Isten tudja – melyik őse épített még, már-már fejére szakad. A falu képe, mely különben Sztárában a többitől el nem ütő, annak anyagi helyzetére abszolút nem engedi meg a következtetést. Hogy kis telken is többen – több család – lakik, azt az osztozkodásnak meg annak kell tulajdonítani, hogy mikor a testvérek elosztozkodnak, ki nem mehetnek a régi telekről, mert a falu szerencsétlen fekvésénél fogva kifelé nem terjedhet. Ez az oka annak, hogy a megosztott családok ugyanazon telken maradnak és nem mindig a szegénység, de ez az oka annak is, hogy a község építkezését illetőleg nem igen fejlődik.”

A kivándorlás okairól pedig azt írta, hogy az így „elszegényedetteknek vannak most már fiatalabb családtagjaik, kik hallván, hogy Amerikában olyan nagy napszámot kereshetnek, melyet el sem tudnak költeni; ezek tehát felkerekedtek és elmentek Amerikába szerencsét próbálni, itt van az Amerikába menés oka”. Végül az államosítással kapcsolatban kijelentette, hogy a „nép maga soha az államosításra nem gondolt volna, ha úri izgatók ebbe bele nem lovalták volna”. Egyben figyelmeztette is az egyházmegyei tanfelügyelőséget, ha tovább forszírozzák az adóügyet, fennáll a veszélye annak, hogy meggyűlöltetik „az egyházat, a papot, a vallást és a tömeges aportaziának” néznek elébe. Egyre gyakrabban hangoztatták, „hogy nekik keresztény iskola nem kell”, mert azon keresztül teszik őket „fejős teheneinkké és az egyház csak elzárja előlük anyagi boldogulásukat, mert lám az állam szívesen leveszi nyakukról a terhet, míg a papok mindig csak pénzt és pénzt kérnek tőlük”.⁴⁷⁷

E levél után a püspök levelet írt a minisztériumhoz és kijelentette, hogy semmiképpen sem fog hozzájárulni az államosításhoz. Egyben tiltakozott is, mert úgy vélte, hogy „a népnek az állami iskolához való vonzódása mesterséges utakon és módokon készített elő (az e vidéken megfordult politikus uraknak minden áron mandátumra vadászó képviselőjelöltjeinek nagy hangú ígéreteiből származik) és nem lehetetlen, hogy ez úton akarnak egyesek

⁴⁷⁷ PPL. Tan. 3466/1908. A lakócsai ker. esp. 402/907. sz. jelentése.

érdemeket szerezni; ezen urak tudják, hogy a választás után semmit sem kell beváltani abból, amit a választás előtt ígérnek és ők ígéretésben nem is fukarok”.⁴⁷⁸ A püspöki tiltakozást követően a kultuszminiszter is elállt az államosítástól, de ismételten felszólította a püspökséget, hogy a következő tanévkezdetre feltétlenül biztosítsák „a népoktatási törvény 27. §-ban foglalt feltételeknek megfelelő iskolaházat”.⁴⁷⁹ Megyei szinten azonban továbbra is támogatták az államosítási törekvéseket, ezért a püspökség ismételten tiltakozva a minisztériumnál, most már a felsőszentmártoni, drávakerszturi, tótújfalui, potonyi, dárdai, kiskőszegi, kislaskafalui, beremendi, véméndi, vókányi, bolmányi püspöknádasdi és szalántai iskolák államosítása ellen is szót emelt.⁴⁸⁰

Mindeközben azonban a felújítási munkák elvégzését is megsürgette. Első lépésben felmérte a község anyagi helyzetét, majd pert indított a Draskovich-uradalom ellen, mivel az nem fizetett iskolaadót. A főtanfelügyelő szerint a felmérésnek az volt a célja „hogy a sztárai iskola úgy építtessék meg, hogy Sztára szegény népére minél kevesebb legfőllebb a kézimunka teher háruljon”.⁴⁸¹ Mivel az uradalommal szembeni per elhúzódására lehetett számítani, a költségeket a püspök megelőlegezte, de egyben megszabta, hogy amennyiben a per az egyházmegye szempontjából eredményesen zárul, akkor a befolyt pénzt a község köteles befizetni a népiskolát segítő alapba. Ha viszont az uradalom felmentésével végződné, akkor a helyreállítás költségeit „mint kegyadományt a hitközségnek elengedi”.⁴⁸² A felújításról szóló szerződést 1908. július 3-án írták alá Rüder József sellyei vállalkozóval, majd augusztus 6-án az új bogdásai plébános már a munkálatok befejezéséről tett jelentést.⁴⁸³ A felújítás során – aláfalazással – megemelték 30 cm-rel az egész épületet, és ezzel a tanterem padlószintje a talajszint fölé került valamint kicserélték az egész padlózatot. A régi tanteremben a teljes vakolatot leverték, majd újra vakolták, továbbá a kémény megépítésével lehetővé vált a terem fűtése is. Az új tanteremben szintén kicserélték a kályhát és a világítás javítására két új ablakot is beépítettek, a tanítói lakást pedig teljesen felújították.⁴⁸⁴ Tehát az iskola felújítás, ha késve és rengeteg vita után is, de végül mégiscsak megvalósult.

Az 1908. évi költségvetés szükségleti része 1705 korona 93 fillér volt, ebből tanszerekre 25 korona 43 fillért szántak, a többi pedig a tanítói fizetésre ment. A fedezeti rész 1745 korona 57 fillért tett ki, tehát elvileg 39 korona 64 fillér maradvány képződött. A

⁴⁷⁸ PPL. Tan. 3466/1908. A pécs egyházmegyei püspök 1460/1907. sz. levele.

⁴⁷⁹ Uo. A Vallás- és Közoktatásügyi miniszter 63126. sz. leirata.

⁴⁸⁰ PPL. Tan. 3466/1908. A pécsi püspök 2404/1907. sz. felirata.

⁴⁸¹ PPL. Tan. 3466/1908. A pécs egyházmegyei főtanfelügyelő 3311/19(07). sz. leirata.

⁴⁸² Uo. A sztárai r. k. iskolaszék 1908. év májusi ülésének jegyzőkönyve.

⁴⁸³ Uo. 2645/1908. isk. sz. Szerződés és a bogdásai plébános 214/1908. sz. jelentése.

⁴⁸⁴ PPL. Tan. 3466/1908. Előmeret költségvetés a sztárai r. k. népiskolánál szükséges helyreállításokról.

hitközség költségvetésében a szükségleti részben 3958 korona 99 fillér szerepelt, amely magába foglalta az iskola és tanítói lakás – 2255 korona 14 fillér – felújítási költségét is. A fedezeti rész, amely már tartalmazta ifj. Gróf Draskovich István pótdókját (407 korona 14 fillér) és az iskola felújítására ugyancsak tőle beszedendő 1277 korona 75 fillért, 4000 korona 12 fillért tett ki, tehát 41 korona 13 fillér maradvány képződött. Hitközségi pótdójként (11,53 %) a község 2717 korona 28 fillér egyenes állami adója után 313 korona 30 fillért, iskola felújításra ugyanezen egyenes állami adó 36,1 %-át, 980 korona 93 fillér szedtek be. Ezek mellett rendelkeztek bizonyos bérleményekből származó bevételekkel is (temetőföld, temetőfü) és a 190 párra kivetett (páronként egy korona 60 fillér) „párpénzzel”.⁴⁸⁵

Drávakeresztur és Révfalu

A drávakerszturi és révfalui egyesített iskolaszék már 1880-ban megalakult, de a két község közös iskolája csak 1881-ben épült fel. Azt megelőzően a bogdásai iskolában tanultak a gyerekek. Az egy tantermes iskolát Drávakerszturban állították fel a székesegyházi káptalan költségén, a fenntartója viszont a hitközség volt. A kántortanítói jövedelmet is 1880-ban szabták meg, de az állás 1881-ben lett betöltve.⁴⁸⁶

A lakócsai körorvos 1906-os ellenőrzése során túlsúfoltnak találta az iskolát. Ez az államosítást szorgalmazók számára kapóra jött, és a Somogy megyei Közigazgatási Bizottság azonnal felhívta az egyházmegyei tanfelügyelő figyelmét, hogy a körorvos a „*szűk és célszerűtlenül épített tanteremben 82 tanulót talált*”, továbbá az „*első leánypadban 18 tanuló volt*”, tehát a „*rendszeres tanítás lehetetlen*”.⁴⁸⁷ A felhívást követően Erdélyi János lakócsai esperes – a bogdásai plébánosra hivatkozva – azt jelentette, hogy azért túlsúfoltt az iskola, mert az ottani tanító a 12 éven felüli gyerekeket is a mindennapi iskolába járatja, holott azoknak már az ismétlődően lenne a helyük. A vizsgálatot a rossz utak és a téli időjárás miatt nem tudta elvégezni, de – mint írta – mindezt elhiszi a plébánosnak, mivel korábban ő maga is talált 13 éven felüli gyermeket a mindennapi iskolában. A következő tanévben még több tankötelesre lehetett számítani, miközben a telek szűkössége miatt a meglévő épület bővítése szóba sem jöhetett. A túlsúfoltságot úgy tudták volna elkerülni, ha Révfalu 24 tankötelesét átadják az államnak. Ebben az esetben viszont Drávakeresztur egyedül nem lett volna képes fenntartani az iskoláját, tehát mindkettőt az államosítás veszélye fenyegette. Ennek lehetőségét az esperes is megerősítette, egyben jelentette, hogy értesülései szerint az állam

⁴⁸⁵ PPL. Tan. 3466/1908. A sztárai r. k. iskola és hitközség költségvetése az 1908. évre.

⁴⁸⁶ A pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára, 261.

⁴⁸⁷ PPL. Tan. 1171/1907. A Somogy vármegyei közigazgatási bizottság 3522/kgb. 1906. sz. leirata.

másik öt somogyi horvát falu iskolájának államosítását is tervbe vette.⁴⁸⁸ A Délsomogy hetilap, „Állami iskolák a Dráva mentén” című közleményéből, már korábban is értesült erről az egyházmegyei főtanfelügyelő, de nem vette komolyan, mert úgy gondolta, hogy a hír alapjául csupán az állami főtanfelügyelőnek egy *„elszalasztott nyilatkozata szolgált, avagy az egész csak föltevés s komoly alapja nincs”,* és mivel más gondok is akadtak, 1910-ig nem sürgették az építkezést.⁴⁸⁹ Az iskolaszék viszont még ekkor sem hajlott a felújításra, ezért a püspök fél évre felfüggesztette a működését és intézkedési jogát a plébánosra ruházta át. Az iskolaszék jogkörének birtokában, a plébános először a pécsi káptalantól kért 4500 korona kölcsönt, melynek biztosítékaul kijelentette, hogy visszafizetését *„egész plébániai javadalmával, ha kell szavatolni is”* fogja. A püspökség azonban még e „biztosíték” ellenében is halogatta az összeg folyósítását.⁴⁹⁰ Az építkezés viszont már a vége felé közeledett, a vállalkozót ki kellett fizetni.⁴⁹¹ Az egyházmegyei főtanfelügyelő azonban, hivatkozva arra, hogy *„a káptalan a kért kölcsönt nem szavazta meg, miután azt nem az iskolaszék kérelmezte, hanem a Plébános Úr, mint az iskolaszék helyett kinevezett gondnok”* továbbra sem volt hajlandó fizetni. Ehelyett azt javasolta, célszerűbb lenne az iskolaszéket visszaállítani a jogkörébe és a kérést velük megszavaztatni, vagy ha ez mégsem volna lehetséges, akkor *„próbáljon a Plébános Úr más vidéki kisebb pénzintézetnél”* kölcsönt szerezni. Ha így sem járna sikerrel, akkor forduljon közvetlenül a püspökhöz.⁴⁹² Végül, valószínűleg valamelyik kisebb pénzintézetnél jutottak kölcsönhöz, mert az év végén az egyházmegyei főtanfelügyelő azt kérte a püspöktől, hogy *„a folyó kamatozási évnek részletét, tehát kamatot és törlesztést”* egy évre vállalja át, és a *„népiskolát segítő alap kamataiból”* fizesse meg. Kérése indoklásaként hozzátette, hogy a *„drávakereszturi nép egyike a legvallásosabb, a legjobb indulatú népnek, de továbbá az a szerencsétlenség érte őket, hogy a gabona asztagjaik a múlt nyáron leégtek és így a nép kenyér nélkül maradt, pedig ebből az iskola szempontjából kettős káruk volt”* mivel a Draskovich-uradalomtól bérelt földjeik után is nekik kellett viselni *„a földekre eső kegyúri kötelezettséget is”*.⁴⁹³

Ebből a példából is látható, az iskolafejlesztésekkel szembeni ellenállás fő okának a szegénység tekinthető, mivel a lakosság önerőből még akkor sem tudta volna fedezni a fejlesztés költségeit, ha nem érte volna csapás a termést. Sőt a bérelt területek utáni díjat is meg kellett fizetniük, bár abból semmiféle hasznot nem húztak. Viszont a pécsi püspökség is

⁴⁸⁸ PPL. Tan. 1171/1907. A lakócsai ker. esperes 325/907. sz. jelentése.

⁴⁸⁹ A pécsi egyházmegyei főtanfelügyelő 1171/1907. sz. leirata.

⁴⁹⁰ PPL. Tan. 2152/1910. sz. alatti jegyzőkönyvek.

⁴⁹¹ PPL. Tan. 2152/1910. A bogdásai plébános 203/1910. sz. felirata.

⁴⁹² Uo. Az egyházmegyei főtanfelügyelő azonos sz. leirata.

⁴⁹³ PPL. Tan. 3732/1910. sz. felirata az egyházmegyei főtanfelügyelőnek.

tisztában volt az állam pénzügyi helyzetével, ezért nem is vették komolyan az államosítási kísérletet és amennyire lehetett, a községgel együtt igyekeztek elodázni a fejlesztést. Ugyanakkor a fenntartási és bővítési, illetve felújítási költségeket továbbra is a hitközségre hárították, és – tudva, hogy horvát lakói ragaszkodnak az anyanyelven való tanításhoz – csak a végső esetben mutattak hajlandóságot annak átvállalására. Tehát az államnak az a korszerű törekvése, hogy a legelmaradottabb helyeken az iskolák államosításával, illetve új állami iskolák alapításával terjessze a magyar nyelvtanulást és ezzel együtt a műveltséget, bukásra volt ítélve. Hasonló volt a helyzet a tájegység többi községeinél is.

Felsőszentmárton

Felsőszentmártonban a vaskai apátság létesített iskolát még 1811-ben, míg a második tantermet már a hitközség építtette meg 1890-ben.⁴⁹⁴ A másodtanítói állás azonban – mivel nem akadt jelentkező – még három évvel később sem volt betöltve, továbbá az iskola is szűknek bizonyult az időközben már 293-ra nőtt tanköteles számára. A diákokat ekkor délelőtti és délutáni csoportokra osztva tanította – 50 forintos díjkiegészítéssel – az egyetlen tanító, és ideiglenes jelleggel a vallás- és közoktatásügyi minisztertől meg is kapták ehhez az engedélyt.⁴⁹⁵ Négy évvel később viszont elrendelte, hogy most már haladéktalanul végezzék el a szükséges bővítést. A hitközség ekkor a Somogy Megyei Közigazgatási Hivatalhoz fordult halasztási kérelemmel, majd miután meg is megkapták, 1898-ban újra kérelmezték. További haladékot azonban már nem kaptak, helyette figyelmeztették őket, hogy amennyiben nem kezdik meg azonnal az építkezést, „a már kivetett 181 frt 96 kr építési költséget végrehajtás útján” fogják beszédetni.⁴⁹⁶ A bővítésbe beletartozott egy harmadik tanítói állás megnyitása is, de mivel erre már végképp nem volt pénzük, inkább úgy döntöttek, hogy állami kezelésébe adják az iskolát. Ennek végrehajtásáig ismét a minisztertől kértek haladékot, de a kedvezőbb elbíráláshoz a Somogy megyei képviselő közbenjárását is kérték. A levelet Bárics Károly bíró, Szkrájcics László helyettes bíró, Kustra József, Brezovics Márkó és Horváth Mihály esküdtek írták alá. Közülük igazából csak Szkrájcics tudott írni, a többiek kereszttel jelezték egyetértésüket.⁴⁹⁷ Az államosítás ellen a pécsi egyházmegyei

⁴⁹⁴ A pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára, 262.

⁴⁹⁵ PPL. Tan. 144/1893. A drávaszentmártoni plébános 4/1893. sz. jelentése.

⁴⁹⁶ PPL. Tan. 1834/1898. A Barcsi járási főszolgabíróság 6899/898. sz. levelének másolata.

⁴⁹⁷ „Amidőn legutóbb szerencsénk volt, azon szíves ígéretet tette nekiünk, hogy ha iskolán[kat] államosítani kívánjuk, akkor csak Nagyságodhoz forduljunk és ügyiünknek szíves pártfogója leend. Iskolánk államosítása megyénk által is szükségesnek ismertetvén el, az ez iránti tárgyalások megejtettek és most döntés végett a magas Minisztériumba kerül. Daczára annak a napokban közjegyzőnk az I.) alatt másolatban kérvényiünkhöz csatolt rendeletet olvasta fel, és felhívott az abban foglaltak azonnali teljesítésére. Mi tehát alázattal arra kérjük Nagyságodat, hogy – miután az ismert szegénységünkéből indult ki felettes hatóságunknak az államosítás

hivatal természetesen tiltakozott, és Dobos Henrik plébános – figyelmeztetve a hitközséget, hogy az ingatlanok átadásához nincs joguk – még 1896-ban feloszlatta az iskolaszéki ülést.⁴⁹⁸

Ezek után az államosítás elmaradt, a harmadik tanterem viszont 1900-ban mégiscsak felépült.⁴⁹⁹ Az iskola 1901. évi költségelőirányzatában a főbb mutatók a következők voltak:⁵⁰⁰

Kiadások:

„I.) II. tanító fizetése: 700 korona

2.) a régi tanterembe ablakok és padló, a munkadíjjal együtt: 520 korona

3.) faszükséglet: 90 korona

4.) kántortanító ötödéves korpótléka: 100 korona

5.) az újonnan szervezendő osztálytanító fizetésének fedezésére: 700 korona, ebből folyó év 1/3-ra eső rész: 233 korona és 34 fillér

6.) a tanulóktól 30 filléres tanítói nyugdíj pótlék: 40 korona

7.) három tanító után az országos nyugdíjintézetbe: 72 korona”

Ezekon kívül számos kisebb tétel is volt, így például már itt is találkozunk tűzkár elleni biztosítással, végül is az összes kiadás 1817 korona és 11 fillért tett ki.

Bevételek a kiadások fedezésére:

„I.) III. tanító fizetésére a drávaszentmártoni uradalomtól megállapított 500 korona egyharmada: 166 korona és 67 fillér,

2.) A „váska-szentmártoni” uradalom 2707.79 korona állami adójának 16 %-a: 392 korona és 63 fillér,

3.) a község 6555.35 korona állami adójának 16 %-a: 1048 korona és 86 fillér

4.) három tanító után a politikai községtől a tanítói nyugdíj: 72 korona

5.) a „szigetvári m. k.” adóhivaltól a kántortanító korpótlékára: 100 korona

6.) nyugdíj pótlék a tanulóktól (30 fillér tanulónként): 40 korona”

Ezek mellett számos apróbb tétel is volt, így például a „Jankovics gróf 189,28 kor. állami adó”-ja után befizetett valamivel több, mint 27 korona is.

Az összes fedezet 1848 korona és 55 fillért tett ki, tehát a szükséglethez viszonyítva 31 korona és 44 fillér többlet is mutatkozott.

keresztülviteléhez az eszméje – minket addig míg az államosítás kérdés el nem dül, ne kényszerítsenek iskolaépítésre, és így ezen közigazgatási bizottsági határozat megsemmisítendő, vagy felfüggesztendő volna, melynek megtörténte után pedig ismét arra kérjük a legmélyebb tisztelettel és bizalommal, hogy iskolánk államosítását lehetőleg még a folyó iskolai évben ő Nagyméltóságánál keresztül vinni és az eredményről minket, értesíteni kegyeskedjék”. PPL. Tan. 1834/1898

⁴⁹⁸ PPL. Tan. 893/1898. A lakócsai ker. esp. 348/896. sz. jelentése.

⁴⁹⁹ PPL. Tan. 698/1901. A lakócsai ker. esp. 83/1900. sz. jelentése.

⁵⁰⁰ PPL. Tan. 698/1901. Drávaszentmárton költségvetési előirányzata az 1901- évre.

Újabb gondot jelentett a gazdasági ismétlőiskola felállítása, melyet az állam 1904-ben rendelt el. Önerőből erre sem a hitközség, sem a politikai község nem volt képes. Ilyen célra nem volt tanterme és tanítója sem a politikai községnek, sem a hitközségnek, illetve területet sem tudtak biztosítani a „gyakorlóföld” számára. Ezért a plébános azt javasolta, hogy a gazdasági iskola működjön a felekezeti tanító vezetésével a meglévő iskola termeiben, de a politikai község fizesse, a gazdasági gyakorlatok céljaira pedig engedjenek át egy hold földet és a községi faiskolát.⁵⁰¹ A tervet először elvetette a püspökség – mivel községi iskolaként működött volna –, majd miután a kir. tanfelügyelő beleegyezett abba, hogy a „*gazd. ismétlőiskola kath. jelleggel és a politikai község támogatásával állíttassék fel*”, mégis elfogadta.⁵⁰² Az iskolaszék júniusi gyűlésén – még a terv elfogadása előtt – megszavazták „*egy kat. hold szántóföld beszerzését*” is, illetve – a nehézségeket ismerve – a plébános indítványozta, hogy „*a kántortanító az általa bírt szántóföldből egy kat. holdat engedjen át a gazdasági ismétlőiskola céljaira*”. A kántortanító erre hajlandó is volt, a kerületi esperes azonban hivatkozva arra, hogy „*az okmány legfontosabb része, melyben a mindkét fél által elfogadott terhek, kötelezettségek foglaltatnak, a jegyzőkönyvben nem foglaltatik, hanem ez csak egy előbbi jegyzőkönyvre való hivatkozással pótolatik*” ellenezte az indítványt.⁵⁰³ Az ő javaslatát viszont az iskolaszék utasította vissza, illetve a politikai község ekkor még nem volt hajlandó felállítani – a fentebb idézett püspöki engedmény ellenére sem – a gazdasági ismétlőiskolát. Sok tárgyalás után, végül 1905 augusztusában született megegyezés, amely szerint az iskola adta a tanítót és a tantermet, míg a község vállalta, hogy „*pénztárából a tanítónak eddig fizetett 130 korona évi ismétlő iskolai díjat és ugyancsak a tanítónak eddig fizetett évi 60 korona faiskola kezelői díjat, összesen tehát 190 koronát, a gazdasági ismétlőiskolát fenntartó róm. kath. hitközségnek átengedi*”, másrészt pedig gyakorlati célokra biztosított „*(egy) kat. hold földet – a község közelében – azzal, hogy ezen gyakorlati területből esetleg származó jövedelem teljes egészében a gazd. ismétlőiskolát fenntartó hitfelekezetet illeti*” továbbá vállalta a gyakorlati oktatáshoz szükséges gazdasági eszközök (kapa, gereblye stb.) beszerzését is.⁵⁰⁴ E kompromisszummal tehát elvileg már megindulhatott volna a gazdasági iskola, de mivel nem volt világosan meghatározva az iskola jellege és a római katolikus hitközség a szerződésben csupán fenntartóként szerepelt, ebből újabb viták

⁵⁰¹ A sztárai iskolaszék 1904. évi márciusi ülésének jegyzőkönyve, PPL. Tanf. 2403-4/1907.

⁵⁰² „...*méltóztassék megengedni, hogy a gazdasági ismétlőiskola tárgyai a szükséghez képest heti 3-4 órán keresztül az iskola tantermeiben taníttassanak és megengedni azt is, hogy az előírt tárgyakat a már kiképzett kántor-tanító, Kovács István oktathassa*”. PPL. Tan. 2365/1904. A drávaszentmártoni pléb. 2319/1904. sz. levele.

⁵⁰³ PPL. Tan. 1404/1904. A lakócsai ker. esp. 337/904. sz. jelentése.

⁵⁰⁴ PPL. Tan. 2403-4/1907. A sztárai iskolaszék 1905. évi augusztusi jegyzőkönyve.

keletkeztek. A sok vita és nehézség ellenére, mégiscsak megindult tanévkezdésre a gazdasági ismétlőiskola, de a tanító és az iskola jellegének a kérdése továbbra is megoldatlan volt még. Elsőként nézzük meg a tanító ügyét.

Elvileg a fiúkat és lányokat nem lett volna szabad együtt tanítani, de mivel a lányok tanítását senki sem vállalta, Kovács István kántortanító engedélyt kért, hogy a kettéosztott osztályt délutánonként heti egy-egy alkalommal, de külön-külön taníthassa. Az iskolaszék támogatta ezt az elgondolást, a kerületi esperes azonban ellenezte. Helyette azt javasolta, hogy a kántortanító egy másik tanítóval megosztva oktasson, és az utóbbi bérkiegészítését a politikai község fedezze.⁵⁰⁵ További bonyodalmat okozott, hogy a rendelet szerint a lányokat lehetőleg tanítónőnek kellett volna tanítani. A bérkiegészítés javaslatát viszont az iskolaszék utasította el, és továbbra is az „*egy osztály egy tanító vezetése alatt*” elvhez ragaszkodott.⁵⁰⁶ Ezért a plébános, hogy meggyőzze őket, magához hívatta Gulyás Jánost világi elnököt és Kolarics János gondnokot. Azok azonban ismét kijelentették: „*a gazd. ism. iskolánál, a II-ik tanítói állomás szervezésébe be nem mennek, sem az államsegély kérvényezéséhez hozzá nem járulnak*”, illetve azt is, hogy „*előttük az itteni osztálytanítónők nyilatkoztak, miszerint egyikük sem fogadja el a tanítást, inkább készek elhagyni állásukat is*”.⁵⁰⁷ Mivel a tárgyalások nem vezettek sikerre, az egyházmegyei tanfelügyelőség „*javulásként*” már azt is elfogadhatónak tartotta, hogy „*ugyanaz a tanító két részre ossza a növendékeket s külön-külön tartsa meg velük az órákat*”, de még erre sem látszott remény.⁵⁰⁸ Ezután a plébános, Dobos Henrik 1907. február 7-én levelet írt az egyházmegyei tanfelügyelőnek, amelyben felsorolta mindazon okokat, „*melyek a drávaszentmártoni róm. kath. iskolát a bukás szélére vezették*”, illetve felvázolta, hogyan lehetne a folyamatot még visszafordítani. Az okok között megemlítette, hogy az 1868-as tanügyi törvény előtt a tanító fizetését „*az azon kornak megfelelő igényekhez képest majdnem mindenütt az uradalom a néppel egyetértve állapította meg*”, de minden esetben a nép lett jobban megterhelve, az uradalom pedig általában csak „*azon terheket vállalta magára, melyek egy alkalomra szólnak*”. Az 1841-es egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint az iskolát a hívek alapították és a kántortanító javadalmazását – „*fizetését nyolcadában (octile)*” – ugyancsak ők állták. Az uradalom részéről fél telek és 16 öl fa – melynek felét az iskola fűtésére szánták – lett beígérve és más semmi. A fa vágása és behordása viszont már a község feladata lett. A „*fél telket*” 1867-ben kapták, ám ez is csak a község terheit növelte, mivel nekik kellett megművelniük. Tetézte a nehézségeket a

⁵⁰⁵ PPL. Tan. 2810/1906. A lakócsai ker. esp. 515/906. sz. levele.

⁵⁰⁶ PPL. Tan. 2871/1906. Az egyházmegyei főtanfelügyelő levele.

⁵⁰⁷ PPL. Tan. 943/1907. A drávaszentmártoni plébános 31/1907. sz. jelentése.

⁵⁰⁸ PPL. Tan. 943/1907. A pécs egyházmegyei főtanfelügyelő 210/07. sz. levele.

tankötelesek számának gyors emelkedése is (1907-re, 283-ra emelkedett), mivel az újabb tantermek és tanítói állások megalapítása, tisztán – a kántortanítói fizetés nélkül – 1460 korona kiadást jelentett. Igaz ugyan, hogy az adókulcs szerint egy része az uradalmat terhelte volna, de miután a váskaszentmártoni apátsági birtok a községnek lett bérbe adva, és a szerződés alapján a bérlőnek kellett fizetnie minden terhet, ez is a községi hívekre hárult. Az okok felsorolásának zárásaként említette meg a sorozatos, sovány termést hozó rossz éveket is, melyek a súlyos helyzetet még tovább növelték, miközben az iskolaadó felkúszott 20 %-ra. Ekkora terheknél a plébános meggondolandónak tartotta bármilyen újabb kiadás bevezetését, helyette az iskola megmentésének más útját ajánlotta. Az egyik módot abban látta, hogy jó lenne ha „a népet vissza tudnák fordítani” a kántori állás betöltéséhez. Ez mellett a következőkkel érvelt:⁵⁰⁹ „...ez az mire ezen nép nagyon büszke s annak nélkülözése ellen még megerőltetés mellett is áldozatot hozni képes volna. Igaz ugyan, hogy az állam ígéri, hogy tanítói közül az egyiket kötelezni fogja a kántori teendők elvégzésére. De hátha azzal lép elő, hogy neki nincs horvátul tudó kántora, akkor majd egy felső megyei tótot, avagy egy oláh tanítót küld ki. Ezzel a népet visszatartani lehetne az államosítás eszméjétől”. A másik lehetőséget – mely egyben a „legfőbb argumentum, mellyel szülőkre hatni lehetne” – a gyermekeik valláserkölcös nevelésében látta, de a tanítók ilyen irányú képességeikkel kapcsolatban kétségei voltak: „...sajnos be kell vallanom, hogy ez helyt csak úgy állhatna, hogy ha a szülők elfogultak s erkölcsileg vakok volnának az itteni helyzet elbírálásában, mert bíz én 12 évi ittlétem alatt nemigen tapasztaltam buzgóságot arra nézve, hogy iparkodtak volna mélyreható, erkölcsös nevelésben részesíteni a gyermekeket. Lehet, hogy menti őket a túlterhelés, de nyugodt lélekkel mondhatom, hogy ha tanítóim a lélek nemesbítésére csak annyit fáradnának, mennyit az állami tanerők az erkölcs berontására, úgy gyönyörű eredmény volna”. Álláspontjának kifejtése után, a következő kéréssel zárta levelét: „ne vonja meg tőlem direkt támogatását s utasítását, mert ellen esetben kath. iskolánk esetleg örökre kiesett kezünkől...”. A plébános által felvázoltak nemcsak Felsőszentmártonra voltak érvényesek, hanem az összes vizsgált Dráva menti községre is, illetve számos Baranya megyei településén ugyancsak hasonló volt a helyzet.

A tanítói probléma után nézzük meg az iskola jellegének a kérdését, mely egyben összefügg az államosítási kísérlettel is. Mint már korábban említettem, az 1905. évi szerződésben nem volt világosan meghatározva az iskola jellege: a hitközség csupán mint fenntartó volt megemlítve, míg a Somogy Megyei Közigazgatási Bizottságnál már községi

⁵⁰⁹ PPL. Tan. 853/1907. A drávaszentmártoni plébános 38/1907. sz. levele.

iskolaként szerepelt.⁵¹⁰ Ezért a jelleg tisztázása érdekében a Somogy Vármegyei Közigazgatási Bizottság levelet küldött a minisztériumhoz. A helyi plébános viszont kilátásba helyezte, hogy államosítás esetén, megszüntetve a gazdasági ismétlőiskolát, visszaállítja az általános ismétlőiskolát. Ennek nyomtatékosítására elállt azon korábbi szándékától, hogy államsegélyt kérjen a gazdasági ismétlőiskola tanítónője számára.⁵¹¹ Az egyházmegyei főtanfelügyelő viszont azt szorgalmazta, illetve 1908-ban már utasította is a lakócsai esperest, hogy „*az államsegély iránti indokolt kérvényt Somogyvármegye közigazgatási bizottságánál minden mellékkörülményre való tekintet nélkül haladéktalanul nyújtsa be*”, mivel „*a gazd. ism. iskolák jellegükre való tekintet nélkül igényelhetik az állami segélyezést*”.⁵¹² Továbbá úgy vélte, hogy Somogy Megye Közigazgatási Bizottsága egy 1905. november 6-án kelt átiratában már elismerte, miszerint „*a drávaszentmártoni gazd. ism. iskola rk. jelleggel szerveztetett a hitközség és polit. község által*”, tehát a jelleg-kérdés tisztázott.⁵¹³ Az állami segélyre meg már csak azért is szükségük volt, mert ha a hitközségre hárítottak volna egy újabb terhet, az, végkép az államosítás felé billentette volna a mérleget. Ez a veszély fenyegette ekkor a drávakereszturi, drávasztárai potonyi, tótújfalui, darázsai és kiskőszegi iskolát is.⁵¹⁴ A felsőszenzmártoni plébános azt írta jelentésében, hogy Lasányi János tótújfalui tanító és egy Olay Lajos nevű jegyző, illetve képviselőjelölt kezdeményezésére, kerületéből nyolc község bírása kérte ez utóbbit, hogy kérvényezze iskoláik államosítását a kultuszminisztertől.⁵¹⁵ A jelentést követően az egyházmegyei tanfelügyelő jegyzékbe vette az egyházmegye mindazon iskoláit, amelyeket az államosítás veszélye fenyegetett és bekért róluk minden adatot. Ezekből kiderült, hogy 1907-ben a felsőszenzmártoni iskolában a három tanteremre és három tanítóra jutó tankötelesek száma 43 fővel haladta meg a megengedetett. Mindezek következtében csapdahelyzet állt elő: ha ugyanis nem történik meg a szükséges bővítés, akkor az állam végzi el, ami egyben az iskola államosításával járna együtt; ha viszont ráerőltetik a községre, akkor az újabb terhek miatt már biztosan kérni fogják az államosítást. Ezért a problémát úgy oldották meg, hogy az építkezés költségeit a püspökség vállalta át,⁵¹⁶ majd miután októberre befejezték a munkákat, megválasztották a negyedik tanítót is.⁵¹⁷

⁵¹⁰ PPL. Tan. 1170/1907. A lakócsai esp. 320/907. sz. jelentése.

⁵¹¹ PPL. Tan. 1993/1907. A lakócsai esp. 429/907. sz. levele.

⁵¹² PPL. Tan. 356/1908. A pécs egyházmegyei főtanfelügyelő azonos sz. utasítása.

⁵¹³ PPL. Tan. 2403-4/1907. A pécs egyházmegyei főtanfelügyelő 2303/1907. sz. levele.

⁵¹⁴ PPL. Tan. 2403-4/1907. A lakócsai esp. 538/907. sz. jelentése.

⁵¹⁵ PPL. Tan. 2882/1907. A drávaszenzmártoni pléb. 210/1907. sz. levele és az egyházmegyei tanfelügyelő 2832/1907. sz. levele.

⁵¹⁶ PPL. Tan. 3466/1908. A minisztérium által államosítani kívánt pécs egyházmegyei iskolák jegyzéke és a Dráva menti iskolák tanügyi adatai.

⁵¹⁷ PPL. Tan. 4343/1908. A pécs egyházmegyei főtanfelügyelő azonos sz. leirata.

A túlsúlyosság tehát megszűnt, az államosítás veszélye azonban még nem. Decemberi jelentésében Dobos plébános már arról számolt be, hogy valaki levélben – amit ő megszerzett – arról biztosítja a községet, *„iskolaiügyekben a jogosulatlan új terhek viselésétől, a képviselőjelöltek közül legbiztosabban Duchon Ödön 48-as és függetlenségi párti képviselő jelöltje fogja”* őket megvédeni, ezért az *„e hó 9-én megejtendő követválasztáskor szavazatukat”* Duchon Ödönre adják le. A *„parasztpárti”* képviselőről pedig azt írta, *„amellett, hogy református paraszt és a katolikus intézményekhez semmi köze nincs, mégis azt ígérte az itteni programbeszédében, hogyha őt választják meg képviselőnek a 4-ik iskolát befogja csukatni”*.⁵¹⁸ Mivel itt valójában egy választási kampányfogásról volt szó, a választások elmúltával az ügynek nem volt folytatása, és az államosítás sem valósult meg.

A gazdasági ismétlőiskola körüli bonyodalmakon felül, további nehézségeket jelentettek 1906-ban a harmadik tanító fájárandósága, illetve az iskola fűtésének és takarításának megoldatlansága. A falusi iskolák takarítását, télen a tantermek fűtését általában a tanulók végezték. Ugyancsak ők aprították össze a fűtéshez szükséges fát is. Erre a célra esetenként a tanítók is igénybe vették a tanulókat, vagyis velük aprították össze a tűzifát, illetve bizonyos házimunkákra, pl. takarításra is megkértek vagy fölfogadtak egy-egy gyermeket. A vármegyei és egyházmegyei hatóságok viszont – különböző rendeletekkel – tilalmazták ezt. Egy ilyen eset után, 1906-ban a Somogy Vármegyei Közigazgatási Bizottság és a pécsi egyházmegyei hatóság is felszólította az iskolaszéket, hogy az iskola fűtésére és takarítására egy külső személyt fogadjanak fel.⁵¹⁹ A felszólításra reagálva egy iskolaszéki tanácskozáson, Gulyás Iván, Szigeccsán Mihály, Kolárics János és Balatinác Márkó viszont a következő kijelentést tették: *„tekintettel a község anyagi helyzetére, a község lakóinak tiltakozására, valamint ama körülményre, hogy az iskolás gyermekek a seprés által csak rendszeret és tisztaságot tanulnak, nem hajlandók, de szegénységük miatt képtelenek is felnőtt tisztogatóról és fűtőről gondoskodni, hanem elhatározzák, hogy az ő felelősségükre az iskolákat továbbra is az iskolás gyermekek tisztogassák”*.⁵²⁰ Az ülést követően a Somogy Vármegyei Közigazgatási Bizottság átiratban kérte a püspököt, hogy semmisíttesse meg az iskolaszék határozatát és szerezzen érvényt a rendeletnek.⁵²¹ A kerületi esperes az iskolaszék májusi határozatának eltörlésén felül egyben indítványozta a hangoskodóval szembeni eljárást is: *„Úgy tudom, hogy a község bírója volt az, ki az iskolaszéket legjobban terrorizálta, hogy a*

⁵¹⁸ PPL. Tan. 4345/1908. A drávaszentmártoni plébános jelentése.

⁵¹⁹ PPL. Tan. 1195/1906. Somogy vármegye közigazgatási bizottságának 1329/1906. kgb. sz. Körrendelete és a lakócsai ker. esperes 253/906. sz. levele.

⁵²⁰ PPL. Tan. 2205/1906. A drávaszentmártoni iskolaszék jegyzőkönyve.

⁵²¹ PPL. Tan. 1731/1906. Somogyvármegye Kir. Tanfelügyelője 1077. sz. felszólítása.

rendeletnek ne merjenek helyt adni. A községi jegyző mégis csak az iskolaszéket jelentette föl”.⁵²² Az egyházmegyei tanfelügyelő ötnapos határidőt szabott az előírtak teljesítésére, és „ha ennyi idő alatt sem hajtanák végre”, akkor „az iskolaszék anyagi felelőssége mellett” végrehajtást helyezett kilátásba.⁵²³ Ezek után az iskolaszék ismét összeült, de választ csak másnap adtak., melyről a plébános igen röviden csak ennyit jelentett: „Jelentem továbbá, u. e. tárgyban, hogy f. hó 10-én Kolarics Iván bejelentette nálam, hogy a többi iskolaszéki tagok, név szerint: Gulyás Iván, Balatinacz Márk, Szigetcsán Mihály és Gyuradinovics Lukács isksz. tagok nevében, hogy ezt nem fogják megtenni, vagyis az iskola tisztogatásáról és fűtéséről nem gondoskodnak, hanem tegye meg a közigazgatás.”⁵²⁴

A rendelet végrehajtásának ismételt megtagadása után a kerületi esperes, „hogy e példa nyomán a többi községben a rend meg ne bontassék”, sürgős és a legszigorúbb intézkedést kérte.⁵²⁵ A sorozatos kudarcokat követően – iskolaszéki elnöki jogkörénél fogva – a plébános intézkedett. A tűzifát ketté osztotta, egyik részét elkülönítve az iskola fűtésére, a másikat pedig a tanítónők számára. Egyben utasította őket, hogy a rendelet értelmében a tanköteleseket „semmiféle szolgai munkákra fel ne használják”; a termék takarítására valamint fűtésére és az ehhez való fa felaprítására pedig felfogadott „egy arra alkalmas egyént, ki minden tanterem tisztítása és fűtéséért 20 fillért” kapott.⁵²⁶ A rendelet végrehajtása tehát elvileg megtörtént, a gyakorlatban azonban egyáltalán nem tartották be. Már másnap, a község bírójával tartott közös ellenőrzése során azt kellett tapasztalnia, hogy „Kovács István kántortanító osztályából 3-4 fiú az aprófa eltakarításával volt elfoglalva” a két tanítónő osztályában pedig a gyerekek „sepertek”, illetve éppen ahhoz készülődtek.⁵²⁷ Az iskolatakarítás, illetve fűtés eme gyakorlatát csak nagyon nehezen tudták megváltoztatni, ám 1907. áprilisában, a Somogy vármegyei főispáni elnök végül mégis arról értesítette az egyházmegyei főtanfelügyelőt, „hogy a drávaszentmártoni róm. kath. hitközség eleget tett ama követelménynek, hogy a tanterem külön, felnőtt egyén által tisztogatassék”.⁵²⁸

A község gyermekszámának nagyarányú növekedése következtében, az iskolabővítésen túl, 1917-ben felvetődött az óvodaletesítés gondolata is. Ezt úgy akarták megvalósítani, hogy az óvodával egyben „az elemi leány tanulói, valamint a gazd. ism. iskola tanulói is apácák vezetése alá kerüljenek”. Ez azonban – mivel a hivatalban lévő „tanítónők

⁵²² PPL. Tan. 1731/1906. 372/906. sz. lakócsai ker. esp. jelentése.

⁵²³ Uo.

⁵²⁴ PPL. Tan. 2205/1906. A drávaszentmártoni iskolaszéki ülés jegyzőkönyve és melléklete.

⁵²⁵ PPL. Tan. 2205/1906. A lakócsai ker. esp. 409/906. sz. jelentése.

⁵²⁶ PPL. Tan. 2842/1906. A drávaszentmártoni iskolaszék ülésének jegyzőkönyve.

⁵²⁷ PPL. Tan. 2842/1906. A pécs egyházmegyei főtanfelügyelő 2842/06. sz. levele.

⁵²⁸ PPL. Tan. 906/1907. Somogyvármegye közigazgatási bizottságának 4366/1906. sz. levele.

a törvény értelmében életfogytiglan” voltak alkalmazva – jogilag nem volt kivitelezhető, másrészt – tekintettel a háborús helyzetre és a község már amúgy is túl nagy teherviselésére – az óvoda építkezésének költségeit sem tudták volna biztosítani. Ezen okoknál fogva, tervük, a vizsgált időszakunkban nem valósult meg.⁵²⁹

Lakócsa

A lakócsai iskola nem felekezeti, hanem községi volt, a községesítése azonban nem történt teljesen szabályosan. Valószínűleg ezért is vetődhetett fel 1898-ban a felekezeti jelleg visszaállításának a gondolata. A községesítés egy bizonyos Sterba nevű plébános és egy Kovács nevű tiszttartó idejében, még 1873-ban mehetett végbe. Keserics Ferenc mohácsi – egykor lakócsai – plébános szerint az iskola államosítása „*Sterbának szántszándékos éspedig úgyszólván, bosszú műve volt, s ugyanezért nem is lett az egészen törvényes formában végrehajtva*”.⁵³⁰ Erdélyi János, az új lakócsai esperes erről a következőket írta:

„Történt pedig ez akként, hogy márczius 7-én estefelé a plébános fölkereste a jelenlegi öreg kántortanítót és megmondotta neki, hogy mint másnap az iskola jellegéről fognak határozni, felszólította tehát őt, minthogy ő a plébános ígérete által kötve van, hogy menjen házról házra az emberekhez és mondja meg nekik, hogy semmi szín alatt ne egyezzenek abba bele, hogy iskolájukat községivé tegyék. A tanító ezt meg is tette, de Sterba márczius 8-án hajnalban maga ment az emberekhez mondva nekik, hogy csak községi iskolára szavazzanak – és így ez meg is történt. Az egész procedúráról jegyzőkönyvet vettek föl és hogy azután mi történt, azt senki sem tudja. Megerősítette a miniszter ezt vagy nem? – ezt nem tudom kifürkészni. Annyit tudok, hogy Keserics elődömet egyszer megkínálták az iskola átvételével, de ő ezt nem fogadta el, ma pedig a viszonyok olyanok, hogy a községi jelleget körömszakadtáig védelmezik...”

A felekezeti jelleg visszaállítását ő sem javasolta, mivel abban az évben (1898) fejleszteni kellett volna az iskolát „*a hívek pedig a pótdóiban a községi pénztárba az építési költségeket közel 6000 forintot már megfizették*”. Ha tehát visszaállítanák, a már befizetett pénz elveszne, és újra elő kellene teremteni az építkezés költségeit. Erre viszont – ismerve a község lakóinak anyagi helyzetét – nem látott esélyt.⁵³¹ Az iskola vagyona 1875-ben a következő volt:

*„a „4. sz.” ház udvarral és kerttel – 1302 négyszögöl,
egy-egy rét „Mlákában” és „Jáczlevában” – 111 négyszögöl illetve 7 hold és 224 négyszögöl,*

⁵²⁹ PPL. Tan. 1072/1917. A felsőszentmártoni plébános 32/1917. sz. levele és az egyházmegyei tanfelügyelő válasza.

⁵³⁰ PPL. Tan. 1804/1898. A mohácsi pléb. 536/1898. sz. levele.

⁵³¹ PPL. Tan. 1787/1898. A lakócsai alessp. pléb. 537/898. sz. jelentése.

egy-egy szántó ugyancsak „Brodeczben” és „Jáczevában” – 8 hold és 167 négyszögöl illetve 1 hold és 477 négyszögöl, közösből 1 hold és 800 négyszögöl erdőrészt”

Mivel az erdőrészből a kántortanítónak is volt haszonélvezeti joga, de az állami szolgálat mellett egyházi teendőket is ellátott, nézetelnézés támadt a javadalmozása körül. A vita tárgyát legfőképpen az erdőterület fájának eladásából származó bevétel őt illető része képezte. A pereskedés 1891-től 1896-ig tartott, majd azzal zárult, hogy a bevételből 400 forintot beszámítottak a tanítói javadalomba, de azt nem a püspökségnek adták kezelésébe, hanem *„az ottani iskolaszék által valamely biztos pénzügyintézetben leendő elhelyezésre rendeltették”*.⁵³² A későbbiekben viszont számos félreértés származott belőle, ezért a püspökség 1905-ben, körlevélben hívta fel a figyelmet *„a plébániai alapítványok és templompénzek tőkekamatadóira vonatkozó”* rendeletekre.⁵³³

Mindeközben – beleértve az 1899. évi építkezést, illetve felújítások sorát – napirenden volt egyben az iskola jellegének kérdése, illetve a felekezeti jelleg visszaállításának gondolata is.⁵³⁴ A kerületi esperes akárcsak korábban, most is ellenezte a *„revindikatio”*-t. Helyette inkább a kivárást és a meglévő pozícióik megtartását javasolta, illetve az egyházközség számára újabb előnyös pozíciók megszerzésére dolgozott ki egy tervet. Mivel a községi képviselőtestületben *„egy csomó zsidón kívül még egy pár liberális katolikus és egy református is”* volt, attól tartott, hogy a bővítés helyett esetleg máshol építenek iskolát, a községi tanítóknak pedig megtiltják a kántori teendők végzését. Ez esetben viszont a kántor fenntartása teljes egészében a hitközségre hárult volna, sőt még a kántortanítói lakás felújításának a költségeit és a községi iskolát is a hitközség polgárainak kellett volna kétszeresen megfizetni. Úgy vélte, hogy a nép ragaszkodik a községi iskolához, de egyben a katolikus hithez való ragaszkodását is bizonyította, mivel még januárban *„az államosítási törekvéseket, jóllehet eget-földet ígértek, megghiúsította azon egyszerű”* kijelentésére, *„hogy az állami iskola, vallását fenyegeti”*. Tehát a községi jelleg, az iskola vallási szellemét nem sértette, költségeiket viszont csökkentette. A pályázatoknál *„minden liberális törekvés dacára”* ki is emelték, hogy a lakócsai iskola *„katolikus községi iskola”*. Ezért az esperes a bővítésről szóló szerződés záradékába a következőket javasolta belefoglalni:

„A hitközség megengedi, hogy a község a hitk. tulajdonát képező iskolát a mostani viszonyoknak megfelelően a kántortanítói lakásra vonatkozó előbbi egyházhatósági intézkedés

⁵³² PPL. Tan. 566/1896. A Somogyvármegyei közigazgatási bizottság 307/kgb.96. sz. határozatának másolata.

⁵³³ PPL. Tan. 4238/1908. A pécs-egyházmegyei püspökség 1905. szept. 27-én kelt, XIII. körlevelének 2945/1905. sz. különnyomata.

⁵³⁴ PPL. Tan. 896/1893.

értelmében átalakíthassa, az összes melléképületeket újból megépítse,– mindezen épületek a kath. hitk. kizárólag tulajdonát fogják képezni továbbra is. (...) Ugyancsak a hitközség megengedi, hogy iskolaépületeit a község iskolai célokra használhassa anélkül mégis, hogy a kath. hitközség ezzel azon jogáról mondana le, hogy ha a kath. iskolát használja, az iskolákat és melléképületeit mindig kifogástalan, jó karban fogja tartani, minek felügyeletével a plébános bizatik meg, az egyházi Hatóság részéről, ...a főtanítói állomásra mindig csak olyant fog választani, ki (a nép nyelvét bírván) az egyházi Hatóság által kántornak fogadható el, sőt a főtanítót mindig azon kötelezettséggel fogja megválasztani, hogy a kántori teendőket is teljesíteni tartozik.”⁵³⁵

Mivel a javaslatot mindkét fél elfogadta, június 28-án aláírták a szerződést, és ezzel lehetővé vált, hogy a katolikus hitközség telkén „a már korábban elfogadott építési terv szerint” megkezdődjön az iskola „átalakítása és megújítása, megtoldván azt még egy újonnan emelendő második osztálytanteremmel és az osztálytanítónak szükséges lakással”. A melléképületek és a kántortanítói lak későbbi felújításával kapcsolatban pedig kikötötték, hogy az előzőnél „kevesebb és kisebb szobákból nemkülönben mellékhelyiségekből álló lakás nem építhető”.⁵³⁶ Az iskolabővítés ezután rendben meg is történt, míg a kántortanítói lakást és melléképületeit ekkor – pénz hiányában – még csak felújították, majd 1905-ben újat építettek.⁵³⁷

Potony

Potonyban 1870-ben alapították az iskolát. A telket az uradalomtól kapták ajándékba, de az egy tantermes épületet már a hitközség emelte. Második tantermét 1910-re építették fel, mivel 1909-ben a tankötelesek száma már meghaladta a 150-et, illetve ekkor töltötték be a tanítói állást is.⁵³⁸

Tótújfalu

A tótújfalui iskolát 1846-ban alapította a zselicszentjakabi apátság, fenntartásáról azonban az uradalomnak és a hitközségnek közösen kellett gondoskodni. Az egy tantermes iskola az 1890-es évek közepére még csak javításra szorult, egy évtizeddel később viszont már bővítése is szükségessé vált. Lasányi János tanító, 1906. októberében felpanaszolta, hogy miközben a 103 mindennapi tanuló számára újabb padokat kellett volna beállítani, a

⁵³⁵ PPL. Tan. 746/1899. A lakócsai alessp. plb. 132/899. sz. levele és a pécsi püspök válasza.

⁵³⁶ PPL. Tan. 1542/1899. A lakócsai iskola 1899. év májusi jegyzőkönyve.

⁵³⁷ PPL. Tan. 3228/1905. A lakócsai alessp. Plb. 481/1905. sz. jelentése.

⁵³⁸ Schem. 1910, 102.

zsúfoltság, hely hiányában már négy éve tart.⁵³⁹ A kerületi esperes – az egyházmegyei főtanfelügyelő ez irányú kérdésére válaszolva – kifejtette, hogy a túlszűfolttságról tud ugyan, de – a tanítóval ellentétben – nem tartotta olyan nagy mérvűnek, és a kérdéses négy évre vonatkozóan, számukat 80-100 főben határozta meg. Ugyanakkor azt is jelezte, hogy a felújítást és bővítést már ő is tervbe vette, ezért meg is bízta Lasányit, hogy puhatolja ki a nép hozzáállását, illetve kezdje lassanként „népszerűsíteni” a tervet. Az iskolaszék viszont, hivatkozva arra, hogy „a nép Tótújfaluból egész rajokban vándorol ki”, nem járult hozzá az építkezéshez. Ehelyett azt javasolták, hogy várják meg a kivándorlás következményeit, és ha négy-öt év múlva is ilyen magas marad a gyerekszám, akkor vállalják a bővítést. Ellenkező esetben viszont feleslegesnek tartották az újabb költségek, és ezzel valószínűleg az esperes is egyetértethetett, ugyanis a következőt írta a tanfelügyelőnek: *„ha tekintetbe veszem, hogy most már egész családok vándoroltak ki, ha meggondolom, hogy körülbelül 40 házaspár távozott a községből, mind javakorú, úgy igazat kell nekik adnom”*. Mivel mindezt a tanítóval is átbeszélte, nem értette a panaszát, és úgy vélte *„az iskola államosítása mellett iparkodik hangulatot csinálni, mert abban a véleményben van, hogy akkor több lesz a fizetése és a paraszt iskolaszékkel semmi dolga”* nem lesz többé. Vélekedését azzal is igazolva látta, mivel a választások idején a tanító állítólag még azt is megígérte, hogy *„ha őt megválasztják, soha egy második tanítót tartaniuk nem lesz szükséges”*.⁵⁴⁰ Ezzel szemben 1908. augusztusában, a túlszűfolttságra panaszkodva (108 fő) mégiscsak kérte a második tanítói tanterem és állás felállítását, és az őt ért vádakra mintegy védekezésül kijelentett, hogy az iskola államosítása tárgyában jött megkeresés oka a túlszűfolttságban van, ezért javasolja, hogy mielőbb kezdődjön meg az építkezés. Egyben, jelezte azt is, hogy az uradalom *„9 %-os adója”* elmaradt, *„mely nélkül különben sem javítani, sem tatározni, sem tanszereket beszerezni nem lehet, mert a hívek által fizetett adót felemészti a tisztogatás, fűtés és fa, mely nálunk ma igen drága”*.⁵⁴¹ Ezek után 1909-ben fel is épült a második tanterem és 1910-ben a másodtanítói állást is betöltötték.⁵⁴²

Összegzés

A vizsgált településeken a XIX. század második felére már szinte mindenhol volt elemi iskola. Ez alól csak néhány község volt kivétel, de közülük is Hercegmárok 1883-tól

⁵³⁹ PPL. Tan. 518/1907.

⁵⁴⁰ PPL. Tan. 518/1907. A lakócsai ker. esp. 142/907. sz. jelentése.

⁵⁴¹ PPL. Tan. 2974/1908. Lasányi János tótújfalui tanító levele a pécsegyházmegyei főtanfelügyelőhöz.

⁵⁴² Schem. 1910, 102. és 1914, 43.

már rendelkezett önálló iskolával, míg Drávakeresztur és Révfalu 1881-től közösen tartotta fenn az iskoláját. A korszakban egyedül Szőke községben nem épült meg az önálló iskola, 1932-ig a szomszédos Szilvásvárra jártak a gyerekek. Az iskolák nagyobb többsége római katolikus felekezeti volt. A horvát tanulók által használt intézmények közül csupán a két pécsi és egy rövid ideig a monyoródi, illetve elvileg a lakócsai volt községi fenntartású, de működését tekintve ez utóbbi is inkább felekezetinek tekinthető. A tárgyalt időszak elején nagyobb részük még csak egy tantermes volt, kettő vagy ennél több tanteremmel csupán a szőkédi, lánycsóki, baranyavári, darázs és hercegmároki közös iskola, valamint a pécsi és mohácsi iskolák rendelkeztek. Időközben 1910-ig több tantermessé vált:

az **A)** csoportból (Pécs és Mohács közti terület) a kátolyi, magyarsarlósi, monyoródi, töttösi és versendi,

a **B)** csoportból (a Duna és Dráva közti folyosó) a baranyalócsi, beremendi, izsépi, kiskőszegi és nagybodolyai,

a **C)** csoportból (Dráva menti gazdasági tájegység) a drávakereszturi, drávasztárai, felsőszentmártoni, lakócsai, potonyi és tótújfalui iskola.

A felszerelés (taneszközök, gyümölcsfaiskola) tekintetében is különböző szinten álltak. Legtöbbjüknel a vizsgált időszakban szinte mindvégig hiányok álltak fenn. Csak többszöri felszólításra és különféle büntetések kilátásba helyezése után pótolták a taneszközöket, de ugyanez állapítható meg az iskolák felújításával, illetve bővítésével kapcsolatban is. (Kimutatás az iskolák alapításáról, bővítéséről és felújításáról a IX/1-2. számú mellékletben.)

A három csoportot összehasonlítva a következő képet kapjuk:

A) csoport: 19 községében hat új iskolát építettek, ugyanannyi felújítás történt (Kátolyban kétszer) és nyolcat bővítettek, némelyiket többször is. A két városban (Mohács és Pécs) mindenhol bővítettek és felújítottak, illetve Pécsen 1873-ban megnyitottak egy új iskolát is.

B) csoport: 12 községében három új iskolát építettek, hármat felújítottak és ötöt bővítettek, a darázst kétszer is.

C) csoport: hat községében (Drávakeresztur és Révfalu együtt) három új iskola megépítése, kettő felújítás – mindkettő Drávasztáran – és nyolc iskolabővítés történt, ebből három Felsőszentmártonban.

Vagyis a legtöbb iskolát a legjobb gazdasági helyzetű tájegységben építették, míg a legkevesebbet a Dráva menti tájcsoportnál. Ha viszont a községek számához viszonyítjuk, akkor módosul a kép. Ugyanis azt látjuk, hogy a hat község felében épült új iskola és éppen a

legszegényebb tájegység kényszerült a legtöbb iskolabővítésre is. A másik két tájegységnél nagyjából azonos az arány, illetve az **A)** csoportba tartozó Pécs és Mohács iskoláit is beszámítva, ez a tájegység minden téren magasan vezet. Ugyanakkor azt is láthatjuk, hogy míg a harmadik tájegységben a vizsgált korszak végére már nincs egy-tantermes iskola, addig a másik két tájegységben még egyaránt négy-négy is van. De mivel ez több helyen a tankötelesek számából is következik, még nem jelent feltétlenül lemaradást.

Az iskolafenntartók általában a politikai községekkel karöltve a hitközségek voltak, de több helyen a nagyüzemek és bérlők is hozzájárultak a költségekhez, ámbár éppen a legkritikusabb helyeken igyekeztek sajnos kibújni ez irányú kötelezettségeik alól. A fenntartási hozzájárulás a gazdaságilag és infrastrukturálisan rosszabb – tehát hátrányos – helyzetben lévő településeknél a szegényebbek számára gyakran kedvezőtlenül lett megállapítva. Részben ezért is volt nehéz ezeknél bármiféle bővítést vagy felújítást véghezvinni, és itt robbantak ki a leghevesebb összetűzések is. Az iskolai adó kivetésének négy módja volt: **a)** jövedelmi adó után, **b)** házaspárok után, **c)** tankötelesek után, **d)** vegyes. Ez a vizsgált területen a következőképp oszlott meg:

- a)** jövedelmi adó után: Baranyaváron, Baranyalőcsön, Felsőszentmártonban, Izsépen, Kiskőszegen, Lánycsók, Marázán, Monyoródon és Versenden,
- b)** házaspárok után: Beremenden (1908-ig), Drávasztárán, Kásádon és Nagybodolyán,
- c)** tankötelesek után: Lothárdon,
- d)** vegyes módon (jövedelemadó és párok után): Belvárdgyulán, Beremenden (1908-tól), Darázson, Erdősmárokon és Hercegmárokon.

A többi településre vonatkozóan nincsenek biztos adatok, illetve Mohács és Pécs esetében az iskolafenntartást a város vette át. Ha mindezt a tájegységekre vetítjük, akkor a következő képet kapjuk.

Az **A)** csoportnál, a két város közti területen, Lánycsók, Marázán, Monyoródon és Versenden a jövedelmi adó után állapították meg. Lothárdon tankötelesek után szedték, míg Belvárdgyulán és Erdősmárokon ugyancsak az egyenesadó után vetettek ki valamennyi százalékot, ám a költségvetésből még hiányzó összeget már házaspáronként egyenlően szedték be. Sőt, Belvárdgyulán, Monyoródon és Versenden a vidékiekre is kivetettek bizonyos összeget, amennyiben az adott község határában birtokkal rendelkeztek.

A **B)** csoportnál (a magyar – horvát nyelvhatáron) Baranyaváron, Izsépen és Kiskőszegen az egyenesadó után, Kásádon és Nagybodolyán a házaspárok után. Darázson és Hercegmárokon szintén a jövedelemadó után állapították meg százalékot, a költségvetésből még hiányzó összeget pedig egyenlően osztották fel a párok között. Baranyalőcsön ugyancsak

kivetették a vidékiekre is, ha földbirtokkal rendelkeztek a község határában. Beremenden 1908-ig a házaspárookra egyformán volt kivetve, ezután viszont az adókivetés vegyes formája lett bevezetve.

A C) csoportnál Felsőszentmártonban a jövedelmi adó után, Drávasztárán pedig minden házaspárra egyformán állapították meg.

Az eddigieket összevetve végül is megállapítható, hogy a két város közti tájegységnél, az A) csoportnál volt a legkedvezőbb az adózás. A jövedelem után kivetett adó sem volt olyan kedvezőtlen, mint a másik két tájegységnél, mivel a jobb föld és kedvező klíma nagyobb és biztosabb termést eredményezett, és a viszonylag jó közlekedési lehetőségek is előnyt jelentettek. A házaspárookra egyenlő mértékben kivetett adóösszegre itt nincs is példa, illetve csak az iskolai költségben fennmaradó hiányt osztották fel a párok között egyenlő mértékben, és számos helyen a vidékieket is bevonták a teherviselésbe. Itt nem is alakultak ki súlyosabb konfliktusok az iskolai hozzájárulások körül, talán csak Kátolyt tekinthetjük kivételnek, de itt sem volt olyan kritikus a helyzet, mint a másik két tájcsoporthoz.

A két folyót összekötő gazdasági tájegységben, a B) csoportnál a jövedelemadó utáni kivetés már nem volt olyan kedvező. Ennél a tájegységnél bizonytalanabb volt a termés, rosszabb volt az infrastruktúra, és ezért egy-egy rossz év után élesebb volt a jövedelemkülönbség is. Az sem volt mindegy, hogy hol volt a birtok: árterületen, avagy magasabb részen. Kiskőszegen, ahol szinte robbanásszerűen nőtt meg az iskolakötelesek száma, nagy számban éltek sokgyermekes földnélküliek, miközben az alkalmazott iskolai hozzájárulások leginkább a kisebb számú birtokosra hárultak. Beremenden hasonló, de éppen fordított volt a helyzet: a házaspárookra egyformán voltak kivetve költségek, ami a nagyszámú napszámos és kisiparos számára volt kedvezőtlen, ezért amikor az 1908. évi iskolaszéki választásokon többségbe kerültek, vegyes adókivetési módot vezettek be. Darázson 1898-ban néhány tehetősebb birtokos sérelmezte, hogy a vegyes módról át akarnak térni a tisztán jövedelemadó utáni kivetésre. A legrosszabb helyzet azonban Kásádon és Nagybodolyán volt. Mindkét helyen jövedelemtől függetlenül, a házaspárookra egyformán voltak kivetve a fenntartási költségek. Mindezek következtében ennél a tájegységnél igen gyakoriak és súlyosak voltak az iskolafenntartás körül kialakult konfliktusok, és néhány helyen államosítási kísérletek is történtek.

A Dráva menti községeknél, a C) csoportnál volt a legtöbb konfliktus. A három tájegység közül ennél voltak legmostohábbak a körülmények, legszegényebbek az emberek és itt hajlottak leginkább az iskolák állami kezelésbe való átadására is. Ugyanakkor viszont

mindenhol többségben voltak a horvátok, és mivel ragaszkodtak vallásukhoz és anyanyelvükhöz, ha nehezen is, de a szükséges iskolai fejlesztések itt is megtörténtek.

Az iskolaállamosítások kezdeményezői nemcsak az iskolák lehettek, hanem két hullámban a kormány részéről is történtek ilyen kísérletek. Az egyház minden ilyen kísérlet ellen tiltakozott, és a vegyes lakosságú helyeken – talán éppen ezért – rendkívül vigyázott is a nemzetiségek közötti békére. A római katolikus felekezeti iskoláknál kezdetben háttérbe is szorultak az etnikai kérdések, de miután az állami tanfelügyelő részéről gyakran érte őket az a vád, hogy elmaradnak a magyarosításban, a legkényesebb nemzetiségi helyeken ők is belekényszerültek a „versenybe”. Az iskolai nyelv körüli viták azonban már előtérbe állították, illetve gyakran ki is élezték az etnikai konfliktusokat, amelyek aztán később áttérjedtek az istentiszteleti nyelv köré is. Ugyanakkor azt is hozzá kell tenni, hogy miközben az állami iskolákban a magyar nyelv használata és a nemzeti nevelés egyre intenzívebben folyt, a felekezeti iskoláknál továbbra is inkább a türelem, a kérdés megkerülése volt a jellemző, és leginkább azzal tudott hatni az egyház a lakosságra, ha kijelentette, hogy állami iskola esetén nem kapnak olyan kántort, illetve tanítót, aki beszél az anyanyelvüket.⁵⁴³ Ezt viszont – mint a következő fejezetben látni is fogjuk –, nemcsak a horvát többségű településeken tartották fontosnak, hanem ott is, ahol kisebbségben éltek, illetve más nemzetiségek is ragaszkodtak az anyanyelvükhöz.

⁵⁴³ Szita L. 1981. 445-459.

VI. 4. Tanügyigazgatás, iskolaszékek, tanítók és a tanítói jövedelmek alakulása a megyében

Amíg a korábbi törvények és rendeletek csak általában határozták meg a községek népoktatással kapcsolatos feladatait, a népoktatási törvény az új típusú – községi – iskolák esetén rögzítette a község hatósági jogait és kötelességeit és a 116. § kimondta, hogy „*a község e hatóságát az általa választott iskolai szék által gyakorolja*”.⁵⁴⁴ A 117–122. paragrafusaiban részletesen szabályozta az iskolaszék összetételét, megválasztásának módját és a népoktatással, iskolafenntartással kapcsolatos feladatait. A községi iskolaszékek, mint elsőfokú népiskolai hatóságok létrehozása 1868 után mintául szolgált a különböző felekezetű egyházközségek számára is, de választásukat csak az 1876. évi XXVIII. tc. írta elő rájuk nézve is kötelező érvénnyel.⁵⁴⁵ A községek egyházi iskoláinak fenntartását az egyházi iskolaszékek látták el, a községi, illetve állami iskolákét az iskolagondnokságok. Ez utóbbiakban helyet foglaltak a község vezetője, a vallásfelekezetek lelkészei, az iskola igazgatója és a tantestület választott tagjai. A 124. § szerint „*a tankerületbeli összes községi népoktatási intézetek ügyeit az oktatásügyi miniszter által kinevezett tanfelügyelő és az elnöklete alatt álló iskolai tanács kezeli, a hitfelekezeti iskolák felett pedig a tanfelügyelő közbejöttével gyakoroltatik a főfelügyelet*”.⁵⁴⁶ A tanfelügyelő a községi és az állami iskolákban közvetlenül intézkedik, ezekben, valamint a magán és társulati iskolákban végrehajtja a rendeleteket; a felekezeti iskolákról azonban csak jelentést tesz a miniszternek.

A törvény nem szabályozta pontosan a tanfelügyelőnek az egyházi hatóságok irányában követendő magatartását. Ezzel kapcsolatban csak később született több körrendelet és utasítás, illetve a már említett 1876. évi XXVIII. tc. A „főfelügyeleti jog” érvényesülését azonban indirekt módon meghatározta; egyrészt a felekezeti iskolákkal szemben is egyértelmű követelménytámasztással, valamint a követelményeknek meg nem felelő felekezeti iskolákkal kapcsolatos eljárás szabályozásával (11-15 §).⁵⁴⁷ A felekezeti iskolafenntartókkal és az egyházi hatóságokkal szemben viszont nem volt intézkedési joga. Észrevételeit – a közoktatási miniszterhez felterjesztett jelentéseiben, illetve a minisztérium közvetítésében – az illető hitfelekezeti hatóság útján juttathatta el hozzájuk. A „középszintű” egyházi hatóságokkal (esperességekkel, egyházkerületekkel) esetenként, jelentéktlenebb

⁵⁴⁴ Magyar Törvénytár <http://www.1000ev.hu/index.php?a=38param=5360>. Utolsó letöltés 2011. 08. 23. és Kelemen E. 1985. 65.

⁵⁴⁵ Magyar Törvénytár <http://www.1000ev.hu/index.php?a=38param=5741>. Utolsó letöltés 2011. 08. 23.

⁵⁴⁶ Magyar Törvénytár <http://www.1000ev.hu/index.php?a=38param=5360>. Utolsó letöltés 2011. 08. 23. és Kelemen E. 1985. 65.

⁵⁴⁷ Uo.

ügyekben a vármegyei közgyűlés, később a törvényhatósági bizottság, illetve annak megbízásából az alispán közbenjárásával keresetett kapcsolatot.

Az egyházak történetileg kialakult saját tanügy-igazgatási szervezetét a törvény érintetlenül hagyta. A katolikus iskolák közvetlen felügyelője a helybeli plébános, másodfokú hatósága a kerületi esperes volt. Az egyházmegyek elemi iskoláinak főfelügyelői tisztét a székesegyházi káptalan valamelyik magas rangú egyházi személyisége látta el. Valamennyi egyház tanügy-igazgatási gyakorlatára egyaránt jellemző volt, hogy az iskolák felügyeletét elsősorban papjaik, lelkészeik látták el és ebbe – néhány református esperességgel kivételével – tanítóiknak sem közvetlenül, sem közvetve nem volt beleszólásuk.⁵⁴⁸ A katolikus iskolaszékek első számú – hivatalból – tagja és egyben elnöke mindig a plébános volt. Ezen kívül beletartozott még a tanító – öt rendes tanító után egy, 12 után kettő, illetve minden 10 után egy újabb választott – és a megválasztott hitközségi tagok. Ez utóbbiak mindig csak *„választóképességgel bíró, vagyis hitközségi adót fizető lehetőleg az oktatási ügyekhez értő, de legalább olvasni és írni tudó, kath. férfiak”* lehettek.⁵⁴⁹ Legalább öt, de legfeljebb 36 tagból állhattak. A választásról készült jegyzőkönyvet és hivatalos iratait mindig magyar nyelven kellett vezetni. A megválasztott tagok ellen fellebbezni a választást követő nyolc napon belül lehetett, és csak ennek letelte után alakult meg hivatalosan az iskolaszék. A megalakulást követően az egyházi elnök – a plébános – az iskolaszéki tagságból kijelölt egy világi elnököt, arra az esetre, ha ő akadályoztatva lenne az ügyek intézésében. A tagok viszont egy jegyzőt jelöltek ki maguk közül, illetve választhattak egy fő- és aligondnokot is. Ez utóbbiak azonban már nem az iskolaszékből kerültek ki és szavazati joggal sem rendelkeztek. Beiktatásuk az iskolaszék előtt tett esküvel történt. Az iskolaszék mandátuma három évre szólt, letelte után négy héten belül új választásokat kellett tartani. Tagjait a plébános előterjesztésére az egyházmegyei hatóság nevezte ki. Amennyiben a választás valamilyen oknál fogva elmaradt, akkor az új iskolaszéket a plébános jelölte ki. Ha azonban ezek nem fogadták el felkínált mandátumot, akkor az egyházmegyei hatóság a plébános mellé – maximum egy évre – gondnokot nevezhetett ki. A kegyúrral bíró iskoláknál tagja volt az iskolaszéknek a kegyúr vagy annak megbízottja is.⁵⁵⁰ Az iskolaszék üléseinek határozatait általános szavazattöbbséggel hozták meg, míg az iskolaszéken belüli választásnál kétharmados többségre volt szükség. Egyenlő szavazati állásnál az elnök döntött.

⁵⁴⁸ Kelemen E. 1985. 62-66. és Szabó M. 1988. 878.

⁵⁴⁹ A Pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára, 161.

⁵⁵⁰ A Pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára, 162-164.

Az iskolaszék feladata igen sokrétű volt. Elsősorban kezelnie kellett az iskola vagyonát: költségvetést kellett készítenie és ezen belül a tanítók jövedelméről is gondoskodott, ügyelt az iskola és tanítói lak karbantartására, elő kellett teremteni az évi kiadások a fedezetét, 50 forintot meghaladó kiadások esetén azonban egyházmegyei engedélyt kellett kérniük. Továbbá pályázatot kellett kiírniuk a betöltetlen tanítói állásokra, és a képesített jelentkezők közül – az egyházkerületi tanfelügyelő vagy annak helyettese jelenlétében – kiválasztották a megfelelő tanítót, illetve a sikeres választást az egyházmegyei hatósággal is meg kellett erősíttetnie. Abban az esetben, ha a tanítói állást valamilyen oknál fogva véglegesen nem lehetett betölteni – az egyházmegyei hatóság engedélyével – ideiglenesen képesített segédtanítót alkalmazhattak. Ugyanakkor szigorúan felügyeltek a rendes- és segédtanítók erkölcsi magaviseletére, a növendékekkel való bánásmódra és legalább heti egy alkalommal – egy-egy küldöttjük által – meglátogat(hat)ták és ellenőriz(het)ték az iskolát (a leányok külön sorban ülnek-e, a tanítás imádsággal kezdődik és végződik-e, stb.), de a tanítás menetébe nem szól(hat)tak bele, viszont a tanterv szoros betartását felügyel(het)ték. Kisebb iskolai fegyelmi ügyekben, valamint a szülők és tanítók közötti perekben elsőfokú hatóságként járhattak el. Ezen kívül statisztikát kellett vezetniük a mindennapi tankötelesekről és a vasárnapi ismétlőiskola kötelesekről, továbbá a hiányzókról, gondoskodni kellett a szükséges tankönyvek és tanszerek beszerzéséről, dönthettek a szorgalmi idő kezdetéről és végéről, a vizsga időpontjáról és nem utolsósorban a tandíjról is.⁵⁵¹

A községek polgárai általában tiszteletben tartották az iskolákat, esetenként még a hivatalos szerveknél is jobban. Jól példázza ezt az alábbi eset is, amely 1906-ban történt Kásádon. Az új iskolagondnok és a község elöljárói az iskolában bizonyos hivatalos személyekre vártak, hogy előadják az előző évi költségvetést. Miután megjöttek, egyikőjük – Kopeczky Ádám – a tanteremben a gondnok és a községi elöljárók legnagyobb elképedésére, szivarra gyújtott. Megrökönyödésük még nagyobb lett mikor felszólításukra, hogy azonnal oltsa el a szivart mert *„itt lóg a körösz és néhány szent képek”*, a következő választ kapták: *„ez vak, ez alszik, a körösz az nem látja, hogy ki szivarozik és truczra is szivarozok”*. A válasz után, felháborodásukat kifejezve, a községi elöljárók és az iskolagondnok elhagyták a termet.⁵⁵²

Tanítói hivatalt csak olyan személy tölthetett be, aki valamelyik nyilvános „tanítói képezdében” elvégezte az előírt tanfolyamot, letette a kötelező vizsgákat és tanítói oklevéllel

⁵⁵¹ A Pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára, 79-84.

⁵⁵² PPL. Tan. 586/1906. A kásádi iskolagondnok panaszlevele.

rendelkezett, illetve ha nem végzett tanfolyamot, de a nyilvános képezdében sikeres elméleti és gyakorlati vizsgát tett. Azok az oklevéllel nem rendelkező tanítók, akik a tanügyi törvény kihirdetésekor már hivatalba voltak, továbbra is állásukban maradhattak, de kötelezték őket, hogy *„az iskolákat vizsgáló főhatóság előtt tanításbeli jártasságukat és ügyességüket”* igazolják. Amennyiben ezt nem sikerült bizonyítaniuk, nyári szünidőben tartandó tanfolyamra kötelezheték őket.⁵⁵³

A tanító lehetett rendes- (kántor- és osztály-) vagy segédtanító. A segédtanítók abban különböztek a rendes tanítóktól, hogy egy-egy osztályt nem vezettek önállóan, hanem az utóbbi felügyelete alatt működtek (pl. ha a kántortanító kántori teendői miatt nem végezhetette el az osztálytanítói teendőit). Az ilyen állást nem kellett megpályáztatni, mivel az iskolaszéknek jogában állt okleveles tanítókat, vagy tanfolyamot végzett egyéneket meghívni. A rendes tanítói állást viszont mindig meg kellett pályáztatni, illetve *„az egyházmegyei hatóságoktól súlyos okok alapján nyert engedéllyel”* lehetett – kivételesen – betölteni.⁵⁵⁴

A pályázók közül az iskolaszék választotta ki a számára megfelelő, de ezen a tagság legalább kétharmadának jelen kellett lenni. A választás lehetett titkos vagy nyilvános és mindig a szótöbbség (egyenlő számú szavazat esetén az elnök) döntött. A választásról jegyzőkönyvet kellett felvenni, melyben fel voltak tüntetve mind a megjelent, mind pedig a hiányzó iskolaszéki tagokat, továbbá a pályázók és hogy ki, kire szavazott. A jegyzőkönyv, és ezzel együtt a választás is, csak akkor volt érvényes, ha a kerületi esperes-tanfelügyelő, a plébános és az iskolaszéki tagok is aláírták. Ha egy tanítót kineveztek az állásába, az „életfogytig” tartott, onnan kimozdítani csak súlyos hanyagság, erkölcsi kihágás, vagy polgári bűntény miatt lehetett. A megürült tanítói állást viszont legkésőbb fél év múlva be kellett tölteni és a kieső időre segédtanítót kellett alkalmazni. Ha a fentebb említett okok valamelyike felmerült, akkor a tanúvallomásokat jegyzőkönyvbe kellett venni és azt a tanúknak alá is kellett írni. A megvádolt tanító védekezését úgyszintén jegyzőkönyvbe vették. Súlyosabb eseteknél nem az iskolaszék járt el, hanem a vizsgálóbizottság és – az egyházmegyei tanfelügyelő véleményét is meghallgatva – a szentszék.⁵⁵⁵

Az 1893. évi XXVI. törvénycikk kiterjesztette az 1868-as tanügyi törvény 142. §-a rendelkezéseit a hitfelekezetek által fenntartott népiskolák tanítóira is.⁵⁵⁶ E szerint a rendes tanítók legkisebb fizetése két *„tisztességes padozott szobából, egy konyhából, egy kamarából álló lakáson és legalább ¼ hold kert használatán kívül évi 300 frt, a segédtanítóké pedig egy*

⁵⁵³ A Pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára. 26-27.

⁵⁵⁴ Uo. 165.

⁵⁵⁵ Uo. 164-171.

⁵⁵⁶ Magyar Törvénytár <http://www.1000ev.hu/index.php?a=38param=6509>. Utolsó letöltés 2011. 08. 23.

padozott szobából álló lakáson és legalább ¼ hold kert használatán kívül évi 200 frt” meg kellett hogy legyen. Ahol a tanítóknak nem tudták az előírt lakást és kertet biztosítani, ott a „helyi viszonyoknak megfelelő pénzüsszeggel” kellett a hitközségnek kárpótolni őket. A fizetés állhatott készpénzből, de állhatott terményből is. Ez utóbbi esetben a járandóságot a termények árának 10 éves átlaga szerint állapították meg, és kiegészítésként beszámíthatták a törzsfizetésbe. Ha készpénzben történt a fizetés, akkor „az iskolafenntartók az iskolaszéki gondnok útján havonként vagy évnegyedenként tartoztak kiszolgálni, de mindig előleges részletekben”. A terményjárandóságot ugyancsak a gondnok szedte be és szolgáltatta ki, de „a tanító közbejötté nélkül, és előre megállapított időközökben és mennyiségben” az utolsó részletet pedig legkésőbb novemberben kellett átadni. Ahol a tanítók fizetése már 1893 előtt is magasabb volt az előírt minimumnál, ott azt meg kellett tartani, ahol viszont nem érte el az előírtat, ott a fenntartónak kellett kipótolni. Ha a hitközség saját erejéből erre nem volt képes, akkor államsegélyért folyamodhatott, és ha ezt elmulasztotta, „közigazgatási kényszer útján is” behajthatták. Az elmaradt iskolai adót ugyancsak behajthatták, de csak azoktól, akik adóhátralékban voltak.⁵⁵⁷ A kántori teendők után járó bért kezdetben beszámították a tanítói fizetésbe, ám a vallás és közoktatásügyi miniszter 10000/94. sz. rendelete után 1894-től a kántori és tanítói fizetést szét kellett már választani.⁵⁵⁸ A tanítói törzsfizetésen felül, a fent idézett törvénycikk hatálybalépésével bevezették az ún. ötödéves tanítói korpótléket is. Ez 50 forintról indult és ötévente ugyanennyivel emelkedhetett, de a 250 forintot nem haladhatta meg. A hitközségnek saját erejéből, ugyanolyan módon kellett folyósítania, mint a törzsfizetést. Ha a hitközség nem rendelkezett fedezettel a biztosítására és erről volt a járási főszolgabíró által is alátámasztott szegénységi bizonyítványa, akkor államsegélyért folyamodhatott. Ha nem folyamodott és nem is fizette meg, a közigazgatási hatóság behajthatta. Abban az esetben, ha a törzsfizetés kiegészítéséhez kért államsegély a 60, illetőleg a korpótlékre is kért államsegéllyel együtt a 90 forintot meghaladta, a tanítót továbbra is az iskolaszék választotta, és az egyházmegye nevezte ki, de okmányait, a választási jegyzőkönyvet és a díjlevelet, megerősítés végett a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez kellett felterjeszteni. Az így kinevezett tanítónak azonban ahhoz a vallásfelekezethez kellett tartoznia, amelybe az iskola is tartozott. A több tanítóval bíró

⁵⁵⁷ Magyar Törvénytár <http://www.1000.ev.hu/index.php?a=38param=6509> és A Pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára 66-69.

⁵⁵⁸ Magyarországi rendeletek tára 1894. Huszonnyolcadik folyam, Bp. 1894. 391-435.

iskoláknál az államsegély nem volt felosztható úgy, hogy egy-egy tanítóra 60, illetve 90 forintnál kevesebb jusson és így az állami befolyás ne legyen érvényesíthető.⁵⁵⁹

Mindazok a tanítók, akik oklevéllel vagy legalább vizsgabizonyítvánnyal rendelkeztek, nyugdíj jogosultak voltak. Továbbá az 1875. évi XXXII. törvénycikk hatálybalépésével, minden 55 éven aluli tanító kötelezve lett az országos néptanítói nyugdíj-intézetbe belépni és a nyugdíjalap díját (5 % belépési, és 2, illetve 3 % éves díj) befizetni, illetve – tanítónként 12 forinttal – kötelezve lett az iskolafenntartó is.⁵⁶⁰

A tanítói jövedelmek nem voltak egyformák. Kéri Katalin doktori dolgozatában kimutatta, hogy „a római katolikus tanítók fizetése Baranyában átlagát tekintve a reformátusok, illetve a községi iskolák tanítóinak fizetéséhez álltak közel, és messze megelőzte a helvét, ill. görög-katolikus iskolák tanítóinak fizetését”, de általában egyházközségenként másként és másként alakultak.⁵⁶¹ A kiinduló pont a „*canonica visitatio*”-ban meghatározottak és a törvényi előírások voltak, de ettől időközönként el-eltértek a tekintetben, hogy mennyi legyen a készpénz, illetve az azt kiváltó terményjárandóság. A tanítók és iskolaszékek (egyházközségek) közötti viták igen gyakran ezekből fakadtak.

A következőkben a korszakbeli és a fellelt források alapján olyan példákat mutatok be, amelyek rávilágítanak, hogy a három táji csoportnál, egy-egy településnél milyen problémák adódtak a tanítói jövedelmek, a tannyelv, az iskolaszékek és az iskolai vezetés körül, ezeket hogyan próbálták kezelni, illetve a község lakossága hogyan viszonyult egy-egy ilyen problémához.

⁵⁵⁹ A Pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára 177-180.

⁵⁶⁰ A Pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára 30-46, és Magyar Törvénytár <http://www.1000ev.hu/index.php?a=38param=5687>. Utolsó letöltés 2011. 08. 23.

*Egy pozsonyi mérő két vékával volt egyenlő, ami 62,4984 litert tett ki.

** Egy magyar icce: 0,5979 liter.

⁵⁶¹ Kéri K. : A történeti Baranya megye római katolikus iskolaügye 1868-1918 között. X. A tanítók helyzete. <http://mek.oszk.hu/01800/01861/01861.htm#8> Utolsó letöltés: 2010. június 2.

VI. 4. 1. A) csoport (Pécs – Mohács közti táji csoport)

Szőkéd

Az 1864/65-ös tanévben a szőkédi iskola egyetlen tantermében egy osztállyal, de két csoportban folyt a tanítás német és horvát nyelven „*egész éven át*”. A mindennapi iskolakötelesek száma 12 fiú és 18 lány, anyanyelvük alapján 24 horvát és hat német, életkor szerint pedig 6-7 éves hét, 7-8 éves egy, 8-9 éves három, 9-10 éves szintén három, 10-11 éves 11 és 11-12 éves öt tanuló volt. Ebből télen 30, nyáron 26 gyerek járt iskolába. „*Tanpénz fizetése alól mind mentes*” volt, de „*ingyen tankönyv az állam által egy sem osztatott szét*”. A vasárnapi ismétlőoktatásra kötelezettek száma 16 fiú és 12 lány volt, és a két órás oktatáson hittant, írást, olvasást és számolást ismételtek. Lőrincz Károly hitelemző fizetése 39 forint és 84 krajcár készpénz, pénzre átszámítva a terményilletménye 52 forint 76 krajcár, földbeli illetménye 11 hold, melynek jövedelme 87 forint, tehát összesen 179 forint volt.⁵⁶² Lőrincz után egy rövid ideig „*egy vagyonbukott aranyműves*” végezte a tanítói teendőket, akit azonban az állami tanfelügyelő eltávolított.⁵⁶³ Közvetlen utána, 1875 és 1902 között Scwedl Károly kántortanító következett.⁵⁶⁴ Scwedl nyugdíjba vonulásával 1902-től korszakunk végéig folyamatosan Steiner Ferenc tanított és 1913-ban elkezdtek megszervezni a második tanítói állomást is. Erre mindenképpen szükség volt, mert a mindennapi tankötelesek száma ekkor már 87, az ismétlő köteleseké pedig 34 fő volt. A kántortanító fizetése 1902-ben 992 korona és 50 fillér, 1907-ben viszont már 1507 korona volt az iskolafenntartótól és 400 korona korpótlék az államtól.⁵⁶⁵

Szőke

Szilvás és Szőke egyesített iskolájában, 1860-tól Tavali Ferenc volt a kántortanító. Jövedelme 1880-ban 266 forint volt.⁵⁶⁶ Nyugállományba vonulása után Zsoldits István újbezdáni tanító következett, akinek a jövedelme 1901-ben 1168 korona és 10 fillér volt, és ebből a tisztán tanítói jövedelem 1142 korona 10 fillért tett ki. Az általános feladatokon kívül kötelmei sorába tartozott „*Szőke község óhajára a nyári hónapok alatt az időviszonyok*

⁵⁶² PPL. Számadások 67. köteg. 1864/1865. tanév.

⁵⁶³ Nt. 1878. febr. 9. XI. 22. sz. 175.

⁵⁶⁴ Schem. 1900. 27.

⁵⁶⁵ PPL. Tan. 287/1902. Az egerági ker. esperes 39/1902. sz. jelentése, továbbá Schem. 1910. 69. és Schem. 1914. 35.

⁵⁶⁶ Schem. 1881. VI. és Schem. 1900. 10.

*kedvezősége szerint főleg kettős ünnepek másnapján, mindig közmegállapodás szerint a szőkei keresztnél litániai ájtatosság vezetése” is.*⁵⁶⁷ Fizetése 1909-ben az iskolafenntartótól 1158 korona volt, és ehhez korpótlékként az államtól még 500 korona segílyt kapott.⁵⁶⁸ A két község lakosságának együttes számához képest (Szőke lakossága 1880-ban 340, Szilvásé 304 fő), a tankötelesek száma alacsonynak mondható (1880-ban 65, 1913-ban 60 és 28 ismétlős). A jelenség oka az volt, hogy Szilváson viszonylag korán megjelent az egykézés.⁵⁶⁹

Kökény

Az 1864/65-ös tanévben a 6-12 éves kökényi tankötelesek száma 31 fiú és 19 lány; az ismétlőköteleseké pedig 16 fiú és 15 lány volt, tanulónként 40 krajcáros tandíjjal. Bár Kökény a keszüi iskolától csupán fél órára volt, a tankötelesek mégsem jártak *„kötelességük szerint”* az iskolába, és ezért a tanítás nyelve nem *„magyar-illyr”* hanem csak magyar volt.⁵⁷⁰ Az önálló kökényi iskola első tanítója –1880-as lemondásáig – Kovács József volt.⁵⁷¹ Távozása után 1890-ig Vidák György, utána Kovács István volt a tanító. Az 1890-es pályázati kiírásban követelmény volt *„az általános képesítésen túl az illyr nyelvnek ismerete”* is.⁵⁷² 1897-ben ismét megüresedett az állás, de a meghirdetett pályázatra Vitkovics István drávakerszturi tanítón kívül más jelentkező nem akadt.⁵⁷³ Vitkovics 1901-ben, a nagyon alacsony bért panaszolván, a püspöktől remélt valamiféle segílyt, ám valószínűleg nem kapott, mert még ugyanabban az esztendőben elhagyta a községet. Jövedelmét, melyet még az 1874-ben megállapított díjlevél alapján határoztak meg, pénzre átszámítva 419 forint volt és ehhez jött még a tanítói lakás. A díjlevelet 12 községi képviselő erősítette meg, de írni még egyikük sem tudott. Vitkovics jellemzésében a kökényiek *„vad, hitében és értelmében megfogytakozott nép”*, akik úgy el vannak adósodva, hogy *„maholnap a falunak nagy része végrehajtás alá kerülhet, Isten, vallás nem kell neki, az iskoláztatástól irtózik”*. Úgy látta az kellene, hogy a tanító *„a fiatal generációból egy új életre való népet alakítson át”*.⁵⁷⁴ Távozása után a megüresedett helyre az egyetlen jelentkezőt, Makáry Istvánt választották kántortanítónak. A

⁵⁶⁷ PPL. Tan. 1630/1901. Szilvás és Szőke egyesített iskolájának 1901. szept. 29-i iskolaszéki gyűlésének jegyzőkönyve.

⁵⁶⁸ Schem. 1910. 26.

⁵⁶⁹ Kovacsics J. 2003. 662-663. p.

⁵⁷⁰ PPL. Számadások 67. köteg. 1864/1865. tanév.

⁵⁷¹ Schem. 1881. VI.

⁵⁷² Schem. 1883. VI, Nt. 1890. máj. 31. XXIII. 22. sz. 176. és Schem. 1893. 7.

⁵⁷³ PPL. Tan. 807/897. A kökényi iskolaszék 1897. dec.12-i kántortanítóválasztási jegyzőkönyve.

⁵⁷⁴ PPL. Tan. 175/1901. Vitkovics István kántortanító 1897. dec. 31-én kelt levele és az 1874. máj. 29-én kiállított kántortanítói díjlevél.

tanítók korábban – a püspöki uradalomtól ajándékba kapott – „*negyed telek szántóföldet és rétet*” is béreltek a községtől, de ezután már ingyen engedték át használatra.⁵⁷⁵ Miután Makáry sem maradt sokáig Kökényben az 1905-1907 közötti rövid időszakban öt tanító váltotta egymást: elsőként Koleszárits Károly,⁵⁷⁶ majd 1905 második felétől Lieber József, 1906-ban Róth Nándor, utána ideiglenesen Lichtenstein József és 1907-től Ruszwurm Albert következett.⁵⁷⁷ Lichtenstein Józsefnek Kolovics Antal iskolaszéki tag feljelentése alapján kellett távoznia az iskolától.⁵⁷⁸ Ruszwurm 1913-as távozását követően, Szleptsán István lett a kökényi iskola kántortanítója.⁵⁷⁹

Pécsudvard

A pécsudvardi iskola egyetlen tantermében az 1864/65-ös tanévben két osztállyal (a kezdőknél két, a haladóknál egy csoportban) folyt a tanítás, horvát nyelven. A mindennapi tankötelesek száma 14 fiú és 20 lány, anyanyelvük alapján mind horvátok voltak, életkor szerint pedig 6-7 éves 10, 7-8 éves nyolc, 8-9 éves hat, 9-10 éves négy, 10-11 éves ugyancsak négy és 11-12 éves kettő. Nyáron 12-vel kevesebben jártak iskolába, mint télen. Tandíjat nem kellett fizetni. Az ismétlőoktatás vasárnaponként két órában folyt egy osztállyal és egy csapatban, hittant, olvasást, írást és számtant ismételtek. Erre 10 fiú és 10 lány tanuló volt kötelezve. Horváth János hitelemző fizetése 53 forint 50 krajcár készpénz, termények pénzben számítva 120 forint, földbeli illetménye hat hold, melynek jövedelme 34 forint, tehát összesen 207 forint és 50 krajcár volt.⁵⁸⁰ Őt a kántortanítói állásban fia, Horváth Károly követte.⁵⁸¹ Mennyi ideig tanított Pécsudvardon arról nincsenek adatok, de az 1880-as években már Szekeres Ágostont találjuk a községben. Ekkor már tanszerekkel is el volt látva az iskola. Szekeres nyugdíjba vonulása után, 1894-ben a meghirdetett állomásra hárman adták be a jelentkezésüket: Koleszárits Mátyás lothárdi, Szinkovics Nándor hirdi és Kovács István „*mura-királyi*” tanítók. Az iskolaszék Kovács Istvánt választotta meg, ő azonban betegségére hivatkozva először halasztást kért, majd – „*bár az iskolaszék szívósan ragaszkodott ehhez az emberhez*” – végleg lemondott. Az újabb pályázatra csak egy jelentkező akadt, Horváth György szebényi osztálytanító. Tanítói oklevéllel ugyan még nem rendelkezett, de mivel

⁵⁷⁵ PPL. Tan. 349/1901. A kökényi iskolaszék 1901. jan. 21-i jegyzőkönyve.

⁵⁷⁶ PPL. Tan. 889/1905. A kökényi 1905. márc. 26-i iskolaszéki választás jegyzőkönyve.

⁵⁷⁷ PPL. Tan. 387/1906. A vajszlói plébános 39/1906. sz. jelentése, Schem. 1906. 13. és Schem. 1910. 28.

⁵⁷⁸ PPL. Tan. 2015/1907. Kolovics Antal kökényi lakos levele és a keszüi plébános 90/1907. sz. jelentése.

⁵⁷⁹ Schem. 1914. 25.

⁵⁸⁰ PPL. Számadások 67. köteg. 1864/1865. tanév.

⁵⁸¹ PPL. Tan. 2085/1906. Az egerági ker. esperes 280/1906. és 2866/1906. sz. jelentése.

A pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára, 1896. 241.

„beígérte hogy a tanképesítő bizonyítványt meg fogja szerezni, s a horvát nyelvet is jól beszélte, melynek ismerete nélkül kántortanító” e községben „eleget nem tehetett”, mégis megválasztották. Megválasztása évében a jövedelme 411 forint és 57 krajcár volt, míg 1909-ben a korpótlékokkal (iskolafenntartótól 100 és államsegélyként 200) együtt 1736 koronát tett ki.⁵⁸² Miután a tandíjfizetéssel nagyon sokan elmaradtak, az 1909. május elsején esedékessé vált 258 koronás negyedévi részletből, csak három koronát kapott, majd harmadikán „nagy könyörgésre még 76 koronát”. Ezen kívül „fa és munkapénz” címén is tartoztak 285 korona és 28 fillérrel, de az előző negyed évből is adósok voltak még 47 koronával. Ez irányú panaszára a főszolgabírótól azt a választ kapta, hogy „a behajtásra 60 nap a határidő”. Mivel azonban neki is volt családja, és egy tanintézmény már felszólította, hogy amennyiben nem fizeti ki fia tan- és ellátási díját, kizárják az intézetből, nem várhatott ennyi ideig. Segítséget kérve mindezt az egyházmegyei tanfelügyelőnek is elpanaszolta és egyben csatolta a hátralékosok listáját is. A 109 hátralékos összesen 464 korona 58 fillérrel volt adósa. (X/1-4. számú melléklet.)

Az egyházmegyei tanfelügyelő átiratban hívta fel az alispán figyelmét, hogy a „*sürgős természetű ügyeket soron kívül, mégpedig a sürgősség fokához képest még aznap, vagy legkésőbb két nap alatt kell elintézni*”, tehát ebben az esetben a 60 napos határidőtől el lehet tekinteni.⁵⁸³ A nagymérvű elmaradásnak az oka valószínűleg a néhány évvel korábban felépített új iskola magas költsége lehetett. Horváth feltételezhetően a sürgetés ellenére sem kapta meg fizetését, ezért elment a községből. Helyét 1910-ben Gábel János töltötte be. Mivel 1913-ban a mindennapi tankötelesek száma 93-ra, az ismétlősöké pedig 50-re emelkedett, a második tanítói állást is megszervezték és osztálytanítónőnek Rothmayer Máriát választották meg.⁵⁸⁴

Szemely

Szemelyben „szabályszerűleg szervezett elemi altanoda” működött egy tanteremmel és egy osztállyal, de a tanítás két csapatban folyt „*szerb nyelven egész évben*”. A tanítási nyelv minden bizonnyal hibásan lett megadva, ugyanis Szemelyben nem szerbek, hanem bosnyákok, azaz horvátok laktak. Tehát valójában horvát volt a tannyelv. A mindennapi iskolakötelesek száma az 1864/65-ös tanévben 29 fiú és 22 lány, anyanyelv alapján „mind

⁵⁸² PPL. Tan. 376/1894. Az egerági ker. esperes 89/1894. sz. jelentése és az udvardi tanító díjlevele és Schem. 1910. 69.

⁵⁸³ PPL. Tan. 3171/1909. Horváth György udvardi tanító 1909. máj. 5-én kelt kérelme.

⁵⁸⁴ Schem. 1914. 35.

szerb” (valójában horvát), életkor szerint pedig 6-7 éves: hét, 7-8 éves 14, 8-9 éves kilenc, míg a többi korosztályban (9-10, 10-11 és 11-12 éves) egyaránt hét-hét fő volt. A „nyári és téli iskolalátogatás közt semmi különbség” nem volt. Tandíjat nem szedtek. A vasárnapi ismétlőiskolában egy osztállyal és egy csapatban folyt az oktatás, hittant, olvasást, írást és számtant ismételtek. Az ismétlőkötelesek száma 19 fiú és 16 lány volt. Grétz János hitelemző fizetése 52 forint 30 krajcár készpénz, termények átszámítva pénzbe 128 forint és 10 krajcár, földbeli illetménye hat hold melynek jövedelme 16 forint, tehát összesen 196 forint 40 krajcár volt.⁵⁸⁵ Grétz után, egy rövid időre az 1880-as évek végén Koleszárics Ferenc, majd 1890-től folyamatosan Rivészy Antal volt a kántortanító.⁵⁸⁶ Rivészy I. és II. ötödéves korpótlékára az 1907-től már államsegélyt kértek.⁵⁸⁷ Bár már magyarul tanított, de a „sokac oktatást sem hanyagolta el”, felesége – akárcsak előző állomásukon, Nagykozárban – pedig a „sokác” (valójában bosnyák) lányokat magánszorgalomból kézimunkára tanította.⁵⁸⁸

Az 1907-ben megválasztott iskolaszék nagyjából tükrözi a község nemzetiségi arányait. Tagjai a következők voltak: Zab András (világi elnök), Varsics Ferenc (gondnok), Gaál István, ifj. Csizmadia Ferenc, Bosnyák Márko, Vukovics György, Bogdán Márko, Uzon Márko és Bosnyák György.⁵⁸⁹

Németi és Szalánta

A németi iskola kántortanítója 1868-1908 között Horváth Károly volt. Fizetése 1880-ban 454 forintot tett ki. Az iskola már a kezdetektől rendelkezett valamennyi taneszközzel.⁵⁹⁰ 1907-ben 1418 korona jövedelme volt az iskolafenntartótól és 200 korona korpótléka államsegélyből.⁵⁹¹ Nyugdíjba vonulása után egy ideig „üresedésben” volt az állás, majd 1911-től Ebrics István lett a tanító. Mivel 1911-ben Szalántán is építettek egy tantermet a szalántai gyerekek ettől kezdve már nem Németibe, hanem a helyi iskolába jártak. Az új iskola kántortanítója Koleszárics Kálmán lett.⁵⁹² Amíg a szalántai tankötelesek Németibe jártak iskolába, az iskolaszék a két község polgáraiból fele-fele arányban tevődött össze. Az 1904-es iskolaszéki választáson Németiből Ferenc Jánost, Mikits Horvát Istvánt és ifj. Krizsits

⁵⁸⁵ PPL. Számadások 67. köteg. 1864/1865. tanév.

⁵⁸⁶ Schem. 1887. 189, Schem. 1889. 14. és Schem. 1914. 35.

⁵⁸⁷ PPL. Tan. 2277-81/1907. A személyi iskolaszék 1907. jún. 20-i államsegély kérelmének engedélyeztetése.

⁵⁸⁸ PK. 1893. máj. 21. I. 8. sz. 6.

⁵⁸⁹ PPL. Tan. 3890/1907. Az 1907. nov. 17-i személyi iskolaszéki választás jegyzőkönyve.

⁵⁹⁰ PPL. 3002/1905. A németi plébános 87/905. sz. jelentése, továbbá Schem. 1881. VII. és Schem. 1908. 26.

⁵⁹¹ PPL. Tan. 2162-63/1907. A németi plébános 2138/1907. sz. levele.

⁵⁹² Schem. 1910. 28. és 1914. 25.

Mihályt, míg Szalánta részéről „Tek. Olasz Gábor körjegyzőt, Tek. Sz. Német József kereskedő urakat” valamint Antalovits Márjánt választották meg.⁵⁹³

Áta

Az átai „*altanoda*” 1864/65-ös tanévében, egy tanteremben és egy osztállyal, de két csoportban folyt a tanítás horvát és német nyelven. A „*köznapi*” iskolakötelesek száma 10 fiú és nyolc lány, anyanyelv alapján négy német és 14 horvát, életkor szerint pedig 6-7 éves négy, 7-8 éves kettő, 8-9 éves egy, 9-10 éves kettő, 10-11 éves három, 11-12 éves hat fő volt. Télen mind a 18, de nyáron csak 10 gyerek látogatta az iskolát. Tandíj itt sem volt. A vasárnapi ismétlőiskolát 8-8 fiú és lány látogatta, két órában folyt az oktatás, hittant, olvasást, írást és számolást ismételtek. Szekeres József hitelemző fizetése 46 forint készpénz, termények pénzbe átszámított értéke 77 forint 45 krajcár, földbeli illetménye nyolc hold melynek jövedelme 24 forint és kilenc krajcár, összesen tehát 147 forint és 54 krajcár volt.⁵⁹⁴ Szekeres után Horváth János, majd 1884-től Grétz János következett az átai tanítók sorában. Grétznek valójában nem volt képesítése, csupán két tanképezdei osztályt végzett el, ezért időközben többször kapott felszólítást a megfelelő vizsgák pótlására, ám ő vagy nem tudta letenni, vagy nem is jelentkezett ezekre.⁵⁹⁵ Ezért leváltását – többszöri határidő módosítás után – az állami tanfelügyelő egyre határozottabban követelte, de erre csak 1902 elején került sor. A képesítés hiányán túl azért is sürgette, mert nem volt megelégedve Grétz tanítási eredményével sem.⁵⁹⁶ Mivel azonban leváltása után nem akadt jelentkező az állásra, egy ideig tanító nélkül maradt az iskola. 1903-ban Koleszárits Mátyást akarták meghívni, ő ugyanis tudott horvátul.⁵⁹⁷ Valamilyen oknál fogva azonban mégsem ő, hanem Antos János került az átai iskolához. Fizetése 694 korona 92 fillér volt.⁵⁹⁸ A 200 koronás korpótlékára, és a 179 korona, 24 filléres fizetés kiegészítésére államsegélyt vettek igénybe.⁵⁹⁹ Miután Antos 1908-ban Ibaára távozott, helyére Kovács Gyulát választották meg. Kovács sem rendelkezett még oklevéllel, megszerzése a következő évben volt várható.⁶⁰⁰ Ez azonban vagy nem következett be, vagy talán mégis és éppen azért ment el a községtől, mindenestre 1909. második felében már

⁵⁹³ PPL. Tan. 3343/1904. A németi iskolaszéki választás 1904. dec. 6-i jegyzőkönyve.

⁵⁹⁴ PPL. Számadások 67. köteg. 1864/1865. tanév.

⁵⁹⁵ PPL. Tan. Kimutatás a nem képesített r. k. felekezeti tanítókról az 1891/92. tanév végén.

⁵⁹⁶ Schem. 1887. 189. továbbá PPL. Tan. 580/1894. Az állami tanfelügyelő 1166/1894. sz. átirat és PPL. Tan. 1939/1901. Az egerági ker. esperes 281/1901. sz. jelentése.

⁵⁹⁷ PPL. Tan. 624/1903. Az egerági ker. esperes 101/1903. sz. jelentése.

⁵⁹⁸ PPL. Tan. 2398/1903. Az átai iskolaszék 1903. nov. 1-i tanítóválasztási jegyzőkönyve.

⁵⁹⁹ PPL. Tan. 2345/1907. Az átai iskolaszék 25/1907. sz. jegyzőkönyve.

⁶⁰⁰ PPL. Tan. 4100-1/1908. Az egerági ker. esperes 281/1908. sz. jelentése.

Koleszárits Ferenc töltötte be az állást, akit mintegy másfél év után Koleszárits Mátyás követett.⁶⁰¹

Az iskolaszékekről csak annyit érdemes megemlíteni, hogy itt is nagyjából a lakosság nemzetiségi aránya tükröződött. Az 1893-as iskolaszéki választások alkalmával rendes tagok lettek „Štandovar János, Gábrics Antal, Štandovár György öregebb, Štandovár György ifjabb és Horvát Pál”, míg póttagok „Ružić Fábián és Štandovár Márk”.⁶⁰² Az 1902-es választáson pedig rendes tag lett „Bošnjak Lukács, Štandovár Antal, Gyurók György, Gerdešič János, Horvát Lőrinc”, míg póttag „Štandovar János –Ivko – és Krančević György”.⁶⁰³

Pogány

A pogányi iskolát a pécsi székesegyház építtette 1875-ben. Taneszközökkel csak részben volt ellátva. Tanítója 1868-1908-ig Palecskó János volt 587 forint és 2 krajcár jövedelemmel (1880-ban).⁶⁰⁴ Nyugdíjba vonulása után a kántortanítói állás meghirdetésére 1908-ban Károlyi (Koleszárics) Ferenc regényei és Ruszwurm Márton Albert kökényi tanító jelentkezett. Mindketten a németii kerületből származtak, de a „megmérettetésen” csak Károlyi jelent meg. Miután „az iskolaszék jelenlévő tagjai előtt próbaéneklést tartott” Stánity György világi elnök, Dragovác Mihály, Rádity Mátyás, Rádity János, Kelemen György és Beletity Mihály iskolaszéki tagok egyöntetűen elfogadták.⁶⁰⁵ Fizetése 1909-ben az iskolafenntartó részéről 1080 korona, valamint az államsegélyből 400 korona korpótlék volt.⁶⁰⁶ Állásában a vizsgált időszak alatt mindvégig megmaradt.⁶⁰⁷

Nagykozár

Nagykozárban kezdetben egy volt pénzügyőr végezte a tanítói teendőket.⁶⁰⁸ Miután az állami tanfelügyelő kitiltotta az iskolából, az 1880-as évek közepéig Fuchs Adolf, majd az évtized derekán Horváth Ferenc tanított, utána Rivészi Antal következett, az 1890-es évek elején pedig Szalay Gyula.⁶⁰⁹ Az iskolát 1900-ban államosították, és 1913-ban

⁶⁰¹ Schem. 1910. 68. és Schem. 1914. 34.

⁶⁰² PPL Tan. 797/1893. Az átai 1893. júl. 12-i iskolaszéki választás jegyzőkönyve.

⁶⁰³ PPL Tan. 1814/1902. Az átai 1902. szept. 22-i iskolaszéki választás jegyzőkönyve.

⁶⁰⁴ Schem. 1881. VII. és PPL Tan. 3002/1905. A németii plébános 87/905. sz. jelentése.

⁶⁰⁵ PPL Tan. 4209/1908. A pogányi iskolaszék 1908. nov. 16-i tanítóválasztási jegyzőkönyve.

⁶⁰⁶ Schem. 1910. 28.

⁶⁰⁷ Schem. 1914. 25.

⁶⁰⁸ Nt. 1875. nov. 6. IX. 5. sz. 40.

⁶⁰⁹ Schem. 1881. V, Schem. 1887. 181, Schem. 1889. 5. és Schem. 1891. 6.

újjaépítették.⁶¹⁰ Rivézi tanítóskodása alatt, felesége a sokác leányokat kézimunkára oktatta, akik munkáikkal a pécsi belvárosi iskola kiállításán is részt vettek.⁶¹¹

Az 1893-as iskolaszék megújításánál három évre rendes tagnak Goják Andrást, Goják Józsefet, Kászun Györgyöt, Müller Jakabot, Vürt Györgyöt és Kárász Istvánt, póttagnak Klässer Tamást és Steig Jánost választották meg. A választók közül kiválasztott jegyzőkönyvvezetők *„kik a választási jegyzőkönyvet saját kezök által neveik aláírásával hitelesítik”* Biletics János és Pálján János voltak.⁶¹² Ez az iskolaszék 1895-ben megegyezve Szalay Gyulával, fizetésének terményjárandóságát 400 forint készpénzre váltotta, de emellett továbbra is járt számára lakás, földbirtok, failletmény, a *„vasárnapi iskola oktatási díj fejében a község pénztárából 21 forint”*, valamint minden *„más vallású iskolába járó tankötelestől fejenként 5 forint”*, tehát összesen 687 forint. A kivetést minden házaspárra egyformán két forintban állapították meg. Ugyanakkor azt is kimondták, hogy a *„tanítónak 1896. év január elsejéig járó hátralékos fizetését a községi elöljáróság köteles pénzértékben minden hiány nélkül behajtatni”* és átadni. A készpénzbeli bérezésre való váltásra már csak azért is szükség volt, mert *„a kántortanító fizetését addig oly hanyagul szolgáltatták ki, hogy nyomorral és éhséggel kényszerítetvén küzdeni, mindannyian menekültek”* a nagykozári iskolából. Az új szerződés megkötésekor tekintetbe vették *„Szalay Gyula tanítónak páratlan ügybuzgóságát és a horvát- s németajkú iskolások magyarosítása körüli fáradozását”* is.⁶¹³

Magyarsarlós

A magyarsarlósi római katolikus iskolában tanító Kverkvarics István kántortanító jövedelme az 1864/65-ös tanévben, készpénzben 49 forint és 40 krajcár, a termény és földbeli illetménye (1,5 hold és 1600 négyszögöl) pénzre átszámítva 73 forint és 18,5 krajcár, tehát összesen 122 forint és 58,5 krajcár volt. Az *„elemi fióktanodában”* az oktatás mindkét nem számára egy tanteremben, egy osztállyal de három (betűző, hangutánzó és olvasó) csapatban folyt horvát és magyar nyelven. A tanítás – szünidőt és nagyobb ünnepeket kivéve – egész éves volt. A tankötelesek 6-12 éves kor szerinti megoszlása: 6-7 éves hét, 7-8 éves öt, 8-9 éves hat, 9-10 éves hét, 10-11 éves hét, 11-12 éves négy, tehát összesen 36 fő (17 fiú és 19 lány). A *„tanpénz”* tanulónként 40 krajcár volt, ami a tanulók számát tekintve összesen 14

⁶¹⁰ Szita L. 1981. 459-460.

⁶¹¹ PK. 1893. máj. 21. I. 8. sz. 6.

⁶¹² PPL. Tan. 372/1893. A nagykozári iskolaszék 1893. febr. 26-i választási jegyzőkönyve.

⁶¹³ PPL. Tan. 866/1895. A nagykozári iskolaszék 1895. nov. 21-i jegyzőkönyve és kántortanítói díjlevele, továbbá a püspökbogádi plébános 386/95. sz. jelentése.

forint és 40 krajcár bevételt jelentett. Tankönyvként „a püspökbogádi Plébános Úr kegyelméből” ingyen osztottak ki 30 db hittankönyvet. Az ismétlőiskolában vasárnap délután két órában folyt az oktatás (hittan, biblia, olvasás, írás, számtan és földleírás) egy osztállyal, egy csapatban 15 fiú és 17 lány részvételével.⁶¹⁴ Kverkarics nyugállományba vonulása után Horváth Ferenc lett a tanító, akit Wexler István követett.⁶¹⁵ Wexler távozása után, 1897-ben ketten jelentkeztek az állásra: Kovács György löcsi tanító és Szajkó Lajos oklevél nélküli tanító. Az iskolaszék egyöntetű választása Kovács Györgyre esett. Az egyházmegyei hatóság azonban – löcsi magaviselete miatt – ezt nem erősítette meg, de mivel a magyarsarlósiak „erővel akarták”, egy rövid ideig mégiscsak ő lett a tanító.⁶¹⁶ Az évtized végén viszont már Goldberger János találjuk az iskolában.⁶¹⁷ Egy 1900-ban megejtett ellenőrzés során – feltehetően a tanulók előmenetelében – olyan súlyos hiányosságokat állapítottak meg, hogy az állami tanfelügyelő fegyelmi eljárást kért a tanító ellen.⁶¹⁸ Ennek lefolytatása után a tanítót „hanyagsága miatt” dorgálásban részesítették. A kerületi esperes azonban nemcsak a tanítóban látta a rossz eredmények okát, hanem abban is, hogy három nyelven – magyarul, németül és sokcul – kellett tanítania. A németek ugyan hajlandónak mutatkoztak arra, „hogy gyermekeik az iskolában csak magyarul tanuljanak” ám a „sokacság, akiket azelőtt a volt káplányuk Blázsekovics István a tanítótársával a magyar nyelv használata ellen felizgatta, csökönyösen” ragaszkodott továbbra is a horvát nyelvhez. Harmadik okként a tanszerek és könyvek hiányát nevezte meg az esperes. A szülők, többszöri figyelmeztetése ellenére sem voltak hajlandók pótolni a hiányosságokat. Jelentése után, az egyházmegyei tanfelügyelő – az „imákon és hittanon kívül” – szigorúan megtiltotta a három nyelven való tanítást és utasította a tanítót, hogy ezután csak magyarul taníthat.⁶¹⁹ Goldberger után, 1901 és 1904 között Than Ede volt a község kántortanítója. Kérésére az iskolaszék megváltoztatta a díjlevelet és 1904-ben „a természetbeni gabona és borjárandóságot s több aprólékos díjtételek helyett” 910 koronát kapott a hitközségtől, de a föld- és fajárandósága továbbra is megmaradt.⁶²⁰ Than Edét még a díjlevél módosításának évében Koleszárits Károly váltotta fel, és mivel a tankötelesek száma egyre nagyobb lett (1905-ben 121 fő), 1913-ban a második tanítói állást is megszervezték, osztálytanítónak pedig Hartweg Pétert, választották meg.⁶²¹ Időközben

⁶¹⁴ PPL. Számadások 67. köteg. 1864/1865. tanév.

⁶¹⁵ Schem. 1881. V. és Schem 1887. 181.

⁶¹⁶ PPL. Tan. 939/1897. A magyarsarlósi iskolaszék 1897. nov. 7-i tanítóválasztási jegyzőkönyve és a püspökbogádi plébános 560/97. sz. jegyzőkönyve.

⁶¹⁷ Schem. 1900. 9.

⁶¹⁸ PPL. Tan. 1772/1900. Baranya megye Kir. Tanfelügyelősége 3091/1900. sz. levele.

⁶¹⁹ PPL. Tan. 1772/1900. A kerületi esperes 153/1900. sz. jelentése.

⁶²⁰ PPL. Tan. 753/1908. A magyarsarlósi iskolaszék 1904. jún. 5-i jegyzőkönyve.

⁶²¹ Schem. 1905. 11, Schem. 1906. 11. és Schem 1914. 24.

felújították az iskolát, ám a szükséges tanszerek még 1906-ban is hiányoztak. Csupán „*fali olvasó táblákkal*”, Baranya megye és Magyarország térképpel és természetrajzi szemléltető képekkel rendelkeztek, de nem voltak szemléltető képek a beszéd és értelemgyakorlathoz, továbbá hiányzott Európa és az öt világrész térképe, egy földgömb, különböző mérőeszközök (méterrúd, liter és deciliter) és bár számológéppel rendelkeztek, az „*igen rozoga*” állapotban volt.⁶²²

Az iskolaszékek összetételéről nem sok adat áll rendelkezésre. Az 1893. évi választási jegyzőkönyv alapján valószínűsíthető, hogy a község nemzetiségi összetétele itt is tükröződött. Az 1893-1896 közötti iskolaszékbe rendes tagnak Martin Menyhértet, Hübler Józsefet, Jakabovich Márkot, Varga Jánost és Jakabovich Jánost választották, póttagnak pedig Varga Mihályt, de Martin Menyhért megválasztását – mivel „*törvényes neje mellett egy férjehagyott nő*” tartott „*kivel több gyereket nemzett*” – az egyházmegyei tanfelügyelő nem hagyta jóvá.⁶²³ Helyére Varga Mihály lépett.⁶²⁴

Lothárd

A lothárdi hitközségi iskolában tanító Gaál Lamber hitelemző fizetése az 1864/65-ös tanévben 55 forint és 45 krajcár, a termények és a földek (4 hold) pénzre átszámított jövedelme 148 forint és 69 krajcár, tehát összesen 204 forint és 14 krajcár volt.⁶²⁵ A mindennapi iskolakötelesek száma 12 fiú és 24 lány, anyanyelvüket tekintve 20 horvát és 16 magyar, életkor szerint 6-7 éves kettő, 7-8 éves hét, 8-9 éves hét, 9-10 éves 11, 10-11 éves hét és 11-12 éves öt fő volt. Tandíjat nem szedtek, de nyáron a gyerekeknek „*csak egyharmada járt szorgalmasan*” iskolába. Ismétlőoktatásban vasárnaponként két órában hittant, olvasást, írást és számolást „*adattak elő*”. Az oktatásra kötelezettek száma 13 fiú és 13 lány volt. Gaál után a kezdetleges felszerelésű iskolában Horváth Géza tanított, majd 1881-től egészen 1910-ig Koleszárits Mátyás. Mellette néhány évig 1908-tól segédtanítót is alkalmaztak, ezt Poszek Franciska töltötte be.⁶²⁶ Koleszárits Mátyás 1903-ban részt vett Tapolcán, egy szőlészeti tanfolyamon is, és ezzel segítette a község és környéke szőlőinek, filoxéra utáni újraterelítését.⁶²⁷

⁶²² PPL. Tan. 542/1906. A püspökbogádi plébános 43/1906. sz. jelentése.

⁶²³ PPL. Tan. 372/1893. A magyarsarlósi iskolaszéki választás 1893. febr. 14-i jegyzőkönyve.

⁶²⁴ PPL. Tan. 438/1893. A magyarsarlósi iskolaszék 1893. ápr. 3-i gyűlésének jegyzőkönyve.

⁶²⁵ PPL. Számadások 67. köteg. 1864/1865. tanév.

⁶²⁶ Schem. 1881. XIX. és Schem. 1910. 69.

⁶²⁷ PPL. Tan. 624/1903. Az egerági ker. esperes 100/1900. sz. jelentése.

Amikor 1877-ben megszabták a tanítói fizetést, úgy döntött a község, hogy minden párra, vagyoni állására való tekintet nélkül egyformán vetik ki az adót. Később számosan, így például községi szolgák (örök, pásztorok, kanászok, bábák stb.), életjáradékos öregek, özvegyek nem tudtak fizetni, ezért a tanító csak hiányosan és sokszor megkésve kapta meg a fizetését. Ugyanakkor Koleszáritsnak gondoskodnia kellett népes családjáról, és öt fia közül a legnagyobbat Pécsen taníttatta, amit szintén fizetni kellett. Elmaradt fizetése miatti panaszára a községi bíró azt válaszolta, hogy a hátralékosokat „a közigazgatási főbíró” felmentette a befizetés alól. Koleszárits viszont „nem tartotta illetékesnek a főbíró” ilyen ítélet meghozatalára”, és neki adott igazat az egyházmegyei tanfelügyelő is, ezért utasították is a községet az elmaradt bér beszedésére. Az 1893-ban megállapított díjlevél szerint a kántortanító fizetése összesen 641 forint és 22 krajcár, melyből a tisztán tanítói 308 forint 61 krajcár, a tisztán kántori pedig 332 forint 61 krajcár volt.⁶²⁸ Az idősebbik Koleszárits fizetése 1909-ben 1782 korona volt, melyhez korpótlékként 100 koronát az iskolafenntartó községtől, 300 koronát pedig államsegélyként kapott. A segédtanítónő fizetése 800 korona volt.⁶²⁹ Koleszárits Mátyás nyugdíjba vonulása után fia, Koleszárits Ferenc lett a kántortanító, Koleszáritsné Poszek Franciska pedig időközben osztálytanítónő lett.⁶³⁰

Birján

Birjánban az 1864/65-ös tanévben Szekeres Ágost volt az elemi iskola „altanítója”. Fizetése készpénzben 27 forint és 30 krajcár, a termények és földbeli illetmények (három hold és 736 négyszögöl) pénzben átszámított értéke 102 forint és 86,5 krajcár, tehát összes jövedelme 130 forint és 16,5 krajcár volt. A mindennapi tankötelesek száma 28 fiú és 26 lány, melyből 11 magyar, három német és 40 horvát anyanyelvű, életkor szerint pedig 6-7 éves 11, 7-8 éves nyolc, 8-9 éves 13, 9-10 éves hét, 10-11 éves kilenc és 11-12 éves hat volt. Hiányzást nem jeleznek, azonos létszámban jártak iskolában télen és nyáron is. A vasárnapi ismétlőoktatásra kötelezettek száma 19 fiú és 26 lány volt, hittant, olvasást, írást, számolást és éneket tanultak.⁶³¹ A tanítók sorában Szekeres után az 1880-as évek közepéig Haas József következett, majd utána 1896-ig Kovács György.⁶³² Ennek távozása után a meghirdetett tanítói állásra egyedül Rivészi Antal személyi tanító jelentkezett, de mivel nem tudott sem

⁶²⁸ PPL. Tan. 16/1896. Az egerági kerületi esperes 382/895. sz. jelentése.

⁶²⁹ Schem. 1910. 69.

⁶³⁰ Schem. 1914. 35.

⁶³¹ PPL. Számadások 67. köteg. 1864/1865. tanév.

⁶³² Schem. 1893. 14.

horvátul, sem németül, az iskolaszék kérésére újabb pályázatot írtak ki.⁶³³ Az iskolaszék – még 1893-ban megválasztott – világi tagjai voltak ekkor Páj Imre, Salamon János, Matkovits Mátyás, Kálmán Ferenc, Horvát István és Hofekker János, póttagjai pedig Worwoczky János és Siklosits Ferenc.⁶³⁴ Kovács után Horváth Kamill tanított Birjánban, majd miután 1899 őszén elment Kátolyba,⁶³⁵ az újabb meghirdetésre Than Ede, Steiner Ferenc és Mathiovics György jelentkezett. Az iskolaszék választása ez utóbbira esett. A kiállított díjlevél szerint, pénzre átszámított teljes jövedelme 1371 korona és 20 fillér volt.⁶³⁶ Korpótlékának fedezésére 1906-ban 200 korona államsegélyt kértek, de a következő évben – a korábbihoz képest – az iskolafenntartó része már valamivel kevesebb volt: 1331 korona valamint 200 korona korpótlék az államtól.⁶³⁷ Mivel a tankötelesek száma 1909-ben már meghaladta a 130 főt, megszervezték a második tanítói állást is, melybe osztálytanítónőnek 1911-ben Keresztény Eugénia Olgát választották meg.⁶³⁸ Fizetése 1918-ban 1300, Mathiovics Györgyé pedig 1200 korona volt, de ekkor már mindkét tanító bérét teljes egészében államsegélyből biztosították.⁶³⁹

Belvárdgyula

Az 1864/65-ös tanévben a belvárdi elemi iskolában tanító Horváth Ferencnek a fizetése készpénzben 48 forint és 80 krajcár, a termény és földbeli (3 hold és 945 négyszögöl) illetmények pénzben átszámított értéke pedig 92 forint és 92 krajcár, tehát összesen 141 forint és 72 krajcár volt. A mindennapi tankötelesek száma 20 fiú és 22 lány, melyből négy magyar, kettő német és 36 fő horvát anyanyelvű, életkor szerint pedig hat év alatti: négy, 6-7 éves: hét, 7-8 éves: hat, 8-9 éves: nyolc, 9-10 éves: öt, 10-11 éves: hét és 11-12 éves: öt tanuló volt. Télen, nyáron egyforma létszámban jártak iskolába. A tandíj 40 krajcár volt tanulónként, tehát összesen 16 forint és 80 krajcár. A vasárnapi ismétlőoktatásra kötelezettek száma hét fiú és 23 lány volt, az egy osztályban hittant, bibliát, írást, olvasást, számtant és éneket ismételtek. Mint „*országos második vagy harmadik hivatalos nyelv*” ebben az iskolában is a magyar „*tanított*”.⁶⁴⁰ Horváth után, 1900-ig Lőrincz Károly tanított a községben, az ő fizetése 1880-ban 300 forint volt. A tankötelesek száma ekkor még csak 56 fő, tizenkét évvel később

⁶³³ PPL. Tan. 725/1896. A birjáni iskolaszék 1896. aug. 15-i tanítóválasztási jegyzőkönyve.

⁶³⁴ PPL. Tan. 572/1893. A birjáni 1893. ápr. 3-i iskolaszéki választás jegyzőkönyve.

⁶³⁵ Schem. 1900. 27.

⁶³⁶ PPL. Tan. 16/1901. A birjáni iskolaszék 1900. dec. 3-i tanítóválasztási jegyzőkönyve.

⁶³⁷ PPL. Tan. 2771/1906. és Schem. 1908. 69.

⁶³⁸ Schem. 1914. 35.

⁶³⁹ PPL. Tan. 67/1918. Az olasz plébános 6/1918. sz. jelentése.

⁶⁴⁰ PPL. Számadások 67. köteg. 1864/1865. tanév.

viszont már 93.⁶⁴¹ Mivel az 1900-ban megüresedett kántortanítói állásra csupán Ikotity Béla püspökmároki kántortanító jelentkezett, és a pályázatban feltételként szabott mindhárom nyelvet beszélte, az iskolaszék vita nélkül megválasztotta.⁶⁴² Ikotity azonban még ugyanazon év szeptemberében lemondott az állásáról. Távozása után csak többszöri meghirdetést követően akadt végre egy jelentkező, Pennavin Gyula, bácsi kántortanító személyében.⁶⁴³ E sikertelen hirdetések látva az iskolaszéki és a hitközségi tagok már „*késznek mutatkoztak megváltoztatni a tanítói fizetést*”, amely a következőképpen alakult: az alap 800 korona melyhez jött még a község pénztárából 64 korona a vasárnapi iskoláért, továbbá lakás, 4 öl fa és „*1 db rét*” valamint „*egy db föld házi kert használatára*”. Továbbá abban is megegyeztek, hogy a 800 koronányi fizetést egyformán, minden párra négy-négy koronát kivette szedik be, a fennmaradó még hiányzó összeget pedig a hitközségi és a tanítói földek jövedelméből, valamint az „*adó forint arányában kivetett évi jövedelemből fedezik*”.⁶⁴⁴ 1903-ban ismét megüresedett az állás, de a pályázatra ekkor már ketten jelentkeztek: Horváth József dunaföldvári és Csernyánszky Lajos dunaszekcsői osztálytanító. Közülük Csernyánszkyt választották meg, ám a választás nem volt egyhangú. Mivel a jelentkezők egyike sem tudott horvátul, az iskolaszék horvát tagjai közül ketten rá szavaztak, ketten viszont a szavazás helyett kivonultak. A plébános – a kerületi esperes felszólítása ellenére – ugyancsak tartózkodott a szavazástól, mivel nem akart a nemzetiségi viszályokba belebonyolódni.⁶⁴⁵ Csernyánszky ugyanis nem tudott horvátul s ezért nem is maradhatott sokáig a községben. Távozását követően 1905-ben átmenetileg tanító nélkül maradt az iskola, illetve a községi jegyző közreműködésével Grétz János képesítés nélküli „*sekrestyés*” alkalmazták. Egy ellenőrzés során azonban kiderült, hogy nincs képesítése, ezért el kellett távolítaniuk. Előzőleg ugyanezért kellett távoznia Átáról is. Grétz után Szajkó Lajos „*póttanító*” alkalmazására tettek kísérletet, de mivel ő sem rendelkezett képesítéssel, ugyancsak távoznia kellett.⁶⁴⁶ Az újabb pályázatra Vitkovits István peterdi kántortanító és Csillag Jenő jelentkeztek, akik közül az előbbi választotta meg az iskolaszék.⁶⁴⁷ Vitkovits azonban, időközben meggondolva magát, mégsem fogadta el a kinevezést. Csillag Jenőt viszont az iskolaszék nem akarta alkalmazni, ezért újra kellett pályáztatni az állást.⁶⁴⁸ Az újabb

⁶⁴¹ Schem. 1881. XIX. és Schem. 1893. 14.

⁶⁴² PPL. Tan. 897/1900. Az egerági kerületi esperes 215/1900. sz. jelentése.

⁶⁴³ PPL. Tan. 1517/1900. Az egerági kerületi esperes 358/1900. sz. jelentése.

⁶⁴⁴ PPL. Tan. 1245/1903. A belvárdi iskolaszék 1900. júl. 29-i gyűlésének jegyzőkönyve.

⁶⁴⁵ PPL. Tan. 1245/1903. Az egerági kerületi esperes 190/1903. sz. jelentése.

⁶⁴⁶ PPL. Tan. 1584/1902. Az egerági ker. esperes 210/1902. sz. jelentése.

⁶⁴⁷ PPL. Tan. 2294/1905. Az egerági kerületi esperes 160/1905. sz. jelentése és a belvárdi iskolaszék 1905. szept. 18-i tanítóválasztási jegyzőkönyve.

⁶⁴⁸ PPL. Tan. 2423/1905. Az egerági kerületi esperes 169/1905. sz. jelentése.

hirdetésre Hesz János kántortanító jelentkezett, akit meg is választottak.⁶⁴⁹ Éves fizetése 1907-ben 1134 korona volt, de mivel érvényes költségvetés hiányában nem tudták kivetni az iskolaadót, fél évig elmaradtak a fizetéssel.⁶⁵⁰ Heszt 1908-1913 között Tibor Béla követte, őt pedig Osztovics Anna tanítónő. Osztovics sem maradhatott sokáig Belvárdon, mivel az évtized második felében már Zágonyi Angyalkát találjuk ott.⁶⁵¹

Míg máshol általában folyamatosan nőtt a gyermekek száma ebben a községben a tankötelesek száma folyamatosan csökkent. Míg 1907-ben még 51 volt, és ez sem mondható magasnak, 1913-ban már csak 49.⁶⁵² A jelenség okára nem találtam magyarázatot, mivel az egykézés itt még a reformátusokra sem volt jellemző.

Kátoly

A kátolyi egy tantermes római katolikus „*elemi altanodának*” az 1864/65-ös tanévben egy osztálya volt, de a tanítás három csoportban folyt „*illyr*” (horvát), német és magyar nyelven „*egész évben és napon át*”. A „*rossz és szűk*” iskolaépület a püspöki uradalom és a község tulajdonát képezte. Horváth Gergely „*elemi altanító*” fizetése készpénzben 40 forint és 20 krajcár, a termények pénzre átszámított értéke 94 forint és 40 krajcár, földbeli illetményének („*belsőleg ½ hold*”) jövedelme pedig 1 forint és 50 krajcár volt valamint ehhez jött még „*½ hold szőlő*” hat forint jövedelemmel, összes jövedelme tehát 142 forint és 10 krajcárt tett ki.⁶⁵³ Az iskolát az 1870-es évek végére megújították, Hellert pedig Kovács György váltotta fel. Az ő fizetése 337 forint és 24 krajcár volt.⁶⁵⁴ Kovácsot 1884-1896 között Koncsek István kántortanító követte, akinek az 1886-ban megállapított díjlevél szerint járt „*minden telkes és kisházaspártól egynegyed pozs. mérő búza, zsellér házaspártól ¼ pozs. mérő rozs, minden házaspártól különbség nélkül ¼ pozs. mérő morzsolt kukorica, hét liter szénbor, ha van szőlője, ha nincs*”. Továbbá lakás „*házi kerttel és jelen évben építendő pincével*”, a község vállalta a földek felszántását, maggal való bevetését, a termény behordását, a tanítói udvarból a trágya kihordását és a vasárnapi iskoláért ugyancsak a község pénztárából kapott 21 forintot.⁶⁵⁵ Nyolc évvel később viszont a lakósság egy része fegyelmi vizsgálatot kért ellene, mivel – az „enyhébb” vád szerint – többször látták az utcán részegen

⁶⁴⁹ PPL. Tan. 525/1906. A belvárdi iskolaszék 1905. okt. 30-i tanítóválasztási jegyzőkönyve.

⁶⁵⁰ PPL. Tan. 1101/1906. Az egerági kerületi esperes 84/1906. sz. jelentése.

⁶⁵¹ PPL. Tan. 67/1918. Az olasz plébános 6/1918. sz. jelentése.

⁶⁵² Schem. 1908. 69. és Schem. 1910. 71.

⁶⁵³ PPL. Számadások 67. köteg. 1864/1865. tanév.

⁶⁵⁴ Schem. 1881. XXII.

⁶⁵⁵ PPL. Tan. 510/1896. A kátolyi tanító 1886 jan. 1-én megállapított díjlevele.

tántorogni és elesni, a templomba esetenként részegen ment és összekeverte az imádságokat, illetve énekeket, sőt volt, hogy ráesett az orgonára is. Továbbá a máriakéméendi búcsújárás alkalmával olyannyira berúgott, hogy visszafelé már nem tudta vezetni a „processiot”, és mivel tyúkjait az iskolában tartotta, elszaporodtak a férgek, ezen kívül több gyereket brutálisan megvert, ám a mulasztásokat csak akkor írta be a naplóba, ha haragban volt a hiányzók szüleivel. Már az eddig felsorolt vádpontok sem tartoztak a „könnyű kategóriába”, ám a legsúlyosabb okok a következők voltak:

„3.) múlt évi szeptember 18-án Horváth Ilia esküvése alkalmával, amint az esküvő pár az oltárnál térdelt, Koncsek ittasságában az összegyűlt népek előtt a menyasszony orrát meglegyintvén mondta: „Ano neka spavat”, azaz Anna ne aludjál mert részegségében azt gondolta, hogy a menyasszony alszik;

6.) Graits Ivó nevű egyénnek fiától a húsvéti gyónást megtiltotta!!!”⁶⁵⁶

Graits „Ivó” azaz János iskolaszéki tag azt panaszolta, hogy egy iskolalátogatása alkalmából Koncsek őt kiutasította, majd „alfelére vert a jelenlevő emberek előtt, mondván, ennek parancsoltok”.⁶⁵⁷

A tanító viszont tagadva a vádakát azzal védekezett, hogy mindez rágalom és nem a község, hanem csak azok vádolják, akiket feljelentett – mert nem fizették meg az adósságukat vagy lelegeltették a földjeit –, illetve a németek azért haragszanak rá, mert a körmenetekben és litániákon nem németül, hanem „sokaczul” énekelt.⁶⁵⁸ A vizsgálat feltehetően nem igazolta a vádakát, mert – a panaszosok felháborodása ellenére – csak egy enyhe megintést kapott, ám ő 1896-ban mégis elhagyta a községet.⁶⁵⁹ Koncsek után néhány évig Lasányi János volt a kántortanító, majd 1900 elejétől átmenetileg üres maradt a tanítói állás.⁶⁶⁰ Ekkor „Leki” Antal püspökszenterzsébeti káplán ajánlotta fel, hogy a tanítói díj fejében felvállalja a tanítást, amit viszont a püspök – hivatkozva arra, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter sem engedélyezné – visszautasított.⁶⁶¹ Ezt követően 1900 novemberében, mivel az állás többszöri meghirdetése ellenére sem akadt más jelentkező, Horváth Kamill birjáni tanítót választották meg.⁶⁶² Alapfizetése – 1899-ben készpénzre váltották – 1909-ben a község részéről 1528 korona volt, amihez korpótlékként még 500 korona államsegély járult.⁶⁶³ Mivel az ő idejében merült fel a faiskola felügyelőségének a kérdése is, mely gyakorlatilag felügyelő hiányában

⁶⁵⁶ PPL. Tan. 1148/1894. Kátoly község előljárósága és az iskolaszék tagjainak panaszlevele.

⁶⁵⁷ PPL. Tan. 1148/1894. Koncsek István fegyelmi tárgyalásának jegyzőkönyve.

⁶⁵⁸ PPL. Tan. 1148/1894. Koncsek István levele a Szent Székhez.

⁶⁵⁹ PPL. Tan. 1148/1894. Koncsek István fegyelmi tárgyalásának jegyzőkönyve.

⁶⁶⁰ Schem. 1900. 30.

⁶⁶¹ PPL. Tan. 1575/1900. A püspökszenterzsébeti plébános 150/1900. sz. jelentése.

⁶⁶² PPL. Tan. 1894/1900. A kátolyi iskolaszék 1900. nv. 3-i tanítóválasztási jegyzőkönyve.

⁶⁶³ PPL. Tan. 277/ 1901. Az egyhm. tanfelügyelő 1894/1900. sz. leirata és Schem. 1910. 80.

nem működött, saját kérésére őt bízták meg a felügyeletével.⁶⁶⁴ A másodtanítói állást – mely már Koncsek tanítóskodása idején is időszerű volt – csak 1911-ben töltötték be, Szájuz Dezső osztálytanító megválasztásával. Két évvel később a kántortanítói állásban Horváth Kamillt Szájuz Dezső testvére, Szájuz István váltotta fel. A mindennapi iskolakötelesek száma ekkor 124, az ismétlősöké pedig 38 fő volt.⁶⁶⁵

Versend

Versenden az 1864/65-ös tanévben az „*r. k. elemi altanoda*” egy tanteremmel és egy osztállyal működött, de a tanítás két csapatban folyt horvát, német és magyar nyelven. A mindennapi tankötelesek száma 68 fiú és 65 lány, melyből 14 magyar, 55 német és 64 horvát anyanyelvű, életkor szerint pedig 6-7 éves 28, 7-8 éves 19, 8-9 éves 18, 9-10 éves 18, 10-11 éves 24, 11-12 éves 26 volt, de „*nyáron csak háromnegyede látogatta a tanodát.*” A „*tanpénz*” fizetése alól mindannyian mentesek voltak. Az ismétlőiskolában az oktatás vasárnaponként folyt három órában, egy osztállyal, de két csapatban. „*Második és harmadik országos nyelv is taníttatott*” mégpedig a magyar, a horvát és a német. Hayer István elemi „*altanító*” fizetése 93 forint és 12 krajcár készpénz, a termények és a földbeli illetmények pénzbe átszámított értéke pedig 182 forint és 27 krajcár, összes jövedelme tehát 275 forintot és 39 krajcárt tett ki.⁶⁶⁶ Hayer után Heigl Lipót következett, de 1880-ban még segédtanítóként, 1885-ben viszont már megválasztották kántortanítónak.⁶⁶⁷ Megválasztása nem volt zavarmentes, csupán egy szavazattöbbséggel nyert, és a szavazók közül számosan „*erőhatalommal akarták megakadályozni, hogy az új tanító helyét elfoglalja (...) a zendülők azonban a tett feljelentés folytán elfogattak, s a büntetőhatóságnak átszolgáltattak*”. Később azonban a kedélyek lecsillapodtak, és a tanító továbbra is Versenden maradt.⁶⁶⁸ Nyugdíjba vonulása után a másodtanítói állást csak az 1890-es évek elején töltötték be, addig a kántortanító egyedül tanított. Az évtized elején Boda Jakab volt az osztálytanító, de a vége felé halálával ismét megüresedett az állás, és egy darabig betöltetlen is maradt.⁶⁶⁹ Ennek oka az volt, hogy az osztálytanítónak magyar, német és horvát nyelven is kellett tudnia, másrészt

⁶⁶⁴ PPL. Tanf. 3180/1908. A püspökszenterzsébeti plb. 250/908. sz. előterjesztése és a pécsegyházmegyei főtanfelügyelő engedélye.

⁶⁶⁵ Schem. 1914. 37.

⁶⁶⁶ PPL. Számadások 67. köteg. 1864/1865. tanév.

⁶⁶⁷ Schem. 1881. XX. Schem. 1887. 189.

⁶⁶⁸ MV. 1885. márc. 22. IV. 12. sz. 3. és Schem. 1914. 36.

⁶⁶⁹ Schem. 1893. 15.

pedig az iskolafenntartás körüli vitákra vezethető vissza.⁶⁷⁰ Ehhez ugyanis mindazoknak hozzá kellett járulni, akiknek a község határában volt földbirtokuk. Így, pl. néhány bolyi polgárnak is, akik viszont ki akartak bújni a kötelezettség alól. Azzal érveltek, hogy mivel a versendi r. k. iskolát a hitközség tartja fenn és nem a politikai, tehát nem tartoznak fizetni az iskolaadót.⁶⁷¹ A vita végkifejletéről sajnos nincsenek forrásaink. 1900-ban ismét meghirdették az osztálytanítói állást, ám képesített tanító helyett csupán Bingold Lujza pécsi IV. osztályos tanítójelölt jelentkezett. Mivel magyarul és németül már tudott, a horvát nyelvtanulása pedig folyamatban volt, más jelentkező híján ideiglenesen – azzal a feltétellel, hogy vizsgáit még abban az iskolai évben leteszi – megválasztották.⁶⁷² Fizetése a lakáson kívül 400 forint (800 korona) készpénz volt. Ehhez járt még 12 m³ első osztályú keményfa – ebből kellett fűtenie a tantermet is –, melynek szállítása és felhasogatása a község feladata volt, továbbá kapott 800 négyszögöl szántóföldet az „*Oraž dülőben*” amelynek felszántása és a termény behordása úgyszintén a község feladata volt.⁶⁷³ Bingold csupán egy tanévnyit volt Versenden, utána Bittner Gizella következett, ám decemberben ő is lemondott. Távozása után Freisz Bódog szajki osztálytanítót hívták meg – pályázati kiírás nélkül –, és ő el is fogadta a versendi iskola ajánlatát.⁶⁷⁴

Az 1907. évi XXVII. törvénynek megfelelően a kántortanító az iskolafenntartó községtől fizetesként 1279 koronát, továbbá korpótlékként ugyancsak az iskolafenntartótól 100, az államtól pedig 400 koronát kapott. Az osztálytanító fizetése pedig 860, illetve korpótlékként további 100 korona volt a községtől valamint 400 koronát államsegélyből kapott.⁶⁷⁵ 1909-ben Freiszt, Heigl Ernő váltotta és egyben egy harmadik tanítói állást is létrehozta, amelybe osztálytanítónőnek Mayer Idát választották meg.⁶⁷⁶ A harmadik tanító alapfizetése a községtől 100 korona volt, amit még kiegészítettek 900 korona államsegéllyel.⁶⁷⁷

A nyolctagú iskolaszékben a németek és a horvátok arányát tekintve, általában egyenlő volt a megoszlás. Az 1893-1895 közötti időszakban az iskolaszék világi tagjai a következők voltak: Kovács Mihály községi bíró és egyben az iskolaszék „*főgondnoka*”, Balatinác János, Ferkov Mihály és Baumholcer János másodgondnok, továbbá „*Šuvák*” Vince, Ferkov István, Hodung Mátyás, ifj. Jagodics János, a póttagok pedig Pöpl György és

⁶⁷⁰ PPL. Tan. 1509/1899. A szajki plébános 179/1899. sz. kérelme és MV. 1899. júl. 23. XVIII. 30. sz. 3.

⁶⁷¹ PPL. Tan. 607/1893. A szajki plébános 161/1893. sz. jelentése.

⁶⁷² PPL. Tan. 13/1900. A versendi iskolaszék 1900. dec. 30-i tanítóválasztási jegyzőkönyve.

⁶⁷³ PPL. Tan. 991/1900. A versendi osztálytanító díjlevele.

⁶⁷⁴ PPL. Tan. 1912/1901.

⁶⁷⁵ Schem. 1910. 74.

⁶⁷⁶ MH. 1912. aug. 1. II. 64. sz. 3. és Schem. 1914. 36.

⁶⁷⁷ PPL. Tan. 2150/1909. Az egyhm. főtanfelügyelő azonos sz. leirata.

Feule János.⁶⁷⁸ Hasonló a nemzetiségi összetétel 1909-ben is: Balatináczi Mihály, Ferkov Mátyás, Hoffmann Rajmund, ifj. Pelcz János, Tomin György, Baumholcz János, Schulteisz Miklós és Heigl Lipót.⁶⁷⁹

Monyoród

Az 1813-ban alapított egy tantermes monyoródi római katolikus iskolát 1869-ben községesítették, a századfordulóra azonban újra hitközségivé vált.⁶⁸⁰ Tanítója az 1880-as években valószínűleg Nehr Ferenc lehetett,⁶⁸¹ akit 1887-1913 között Szálas (Sztipán) János követett.⁶⁸² Szálas után Mersich István lett a község kántortanítója.⁶⁸³ A tankötelesek magas száma miatt 1909-ben a második tanítói állás megszervezésére is sorkerült, de betöltve csak 1911-ben lett, Darázs Mihály osztálytanító személyében.⁶⁸⁴ A kántortanító fizetése 1909-ben 1354 korona és 46 fillér volt, melyhez járult még korpótlékként 200 korona államsegély. Az osztálytanító fizetését Versendhez hasonlóan itt is, szinte teljes egészében államsegélyből biztosították: 100 koronát az iskolafenntartó és 900 koronát államsegélyből.⁶⁸⁵

A község iskolaszékeiről kevés adat maradt fenn. Az 1907. évi választáson Heil József, Krist János, Sahneer Ferenc (pénztárnok), Freitag Kristóf (világi elnök), Marci Mátyás és Hengl József rendes tagnak, „Markovič” György és Hergenröder Antal pedig póttagnak lett megválasztva.⁶⁸⁶

Töttös

Az egy tantermes töttösi „r. k. alatanodában” egy osztállyal, de három csapatban folyt a tanítás magyar, német és horvát nyelven. A mindennapi iskolakötelesek száma 93 diák, anyanyelv alapján hat magyar, 70 német és 17 horvát volt. Nyáron itt is kevesebben jártak iskolába, mint télen. Tandíjat nem szedtek. Ismétlőoktatásra, melyet vasárnaponként két órában tartottak meg, 58 fő járt. A magyar nyelvet „mind államnyelvet tanították”. Stein János tanító fizetése 51 forint készpénz, a termények és a földbeli illetmények pénzre

⁶⁷⁸ PPL. Tan. 140/1893. A szajki plébános 15/1893. sz. jelentése.

⁶⁷⁹ PPL. Tan. 2150/1909. A versendi iskolaszék 1909. jún. 6-i jegyzőkönyve.

⁶⁸⁰ A Pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára. 1896. 237.

⁶⁸¹ Schem. 1881. XVII.

⁶⁸² Schem. 1900. 24. és Schem. 1910. 63.

⁶⁸³ Schem. 1914. 33.

⁶⁸⁴ Schem. 1910. 63. és Schem. 1914. 33.

⁶⁸⁵ Schem. 1908. 61. és Schem. 1910. 63.

⁶⁸⁶ PPL. Tan. 2130/1907. A monyoródi iskolaszék választás 1907. jún. 21-i jegyzőkönyve.

átszámított értéke 158 forint és 60 krajcár összesen tehát 209 forint és 60 krajcár volt.⁶⁸⁷ Stein mellett, az 1880-as évek végén Ébert György személyében, már egy segédtanítót is alkalmaztak, majd őt az 1890-es évek elején Winkler Antal követte.⁶⁸⁸ Miután 1893-ban ő is elment, a pályázatot már nem segéd-, hanem másodtanítói állásra hirdették meg. Az állásra Koleszárics Ferenc „magyar-peterdi” tanító jelentkezett, aki ugyan „a képezdei tanfolyamot sikerrel elvégezte Pécsen, de a tanképesítő vizsgákról már kétszer visszautasított”, vagyis nem volt képesítése. Ennek ellenére – ideiglenesen – mégis megkapta az állást, mivel más jelentkező nem akadt. Megválasztásában hangsúlyt kapott azonban az a tény is, amely szerint peterdi tanítóskodásának két éve alatt „a legszebb oktatási eredményeket mutatta fel.”⁶⁸⁹ Ő sem maradhatott sokáig a községben, mert három évvel később újból meghirdették az állást. Most Ikotity Béla személyében akadt ugyancsak egy jelentkező, de őt is csak ideiglenesen alkalmazták.⁶⁹⁰ Ikotityot 1898-tól Mauthner Ferenc követte, majd 1902-ben Müller János következett, 1911-ben pedig Pohli Ferenc töltötte be a másodtanítói állást.⁶⁹¹ A kántortanítói posztot, miután Stein nyugdíjba vonult, 1894-ben Czéhmann János foglalta el.⁶⁹²

A jövedelem 1893-ig „a tisztán tanítói fizetés mely a nyugdíj megállapításnál számba veendő” készpénzben számítva 332 forint és 40 krajcár volt, a kántori fizetés pedig 361 forint és 40 krajcár. Az osztálytanító esetében a „nyugdíjazásnál számba veendő tisztán tanítói fizetés” 300 forint és 4 köbméter fajárandóság volt. Mivel egy méter fa értéke 2 forint és 50 krajcárt tett ki, az osztálytanítói nyugdíj megállapításnál összesen 310 forintot lehetett alapul venni. 1893-tól az osztálytanítói fizetést a fajárandóságon és „egy csinos bútorozott” szobán kívül készpénzre váltották és felemelték 350 forintra.⁶⁹³ A község viszonylag szegény volt, ezért az új fizetést részben, míg a korpótlékot teljes egészében csak államsegéllyel tudták biztosítani. Így, pl. 1907-ben a kántortanító korpótlékaira összesen 400, az osztálytanító korpótlékára és fizetésének 1000 koronára való kiegészítésére pedig összesen 536 korona államsegélyt kértek.⁶⁹⁴ A tíztagú iskolaszék nemzetiségi összetételét tekintve, ez időben már csak egy horvát tagja volt: Tomkovics Tamás.⁶⁹⁵

⁶⁸⁷ PPL. Számadások 67. köteg. 1864/1865. tanév.

⁶⁸⁸ Schem. 1889. és 1891. 14. és Schem. 1893. 14.

⁶⁸⁹ PPL. Tan. 706/1893. Az egerági kerületi esperes 175/1893. sz. jelentése.

⁶⁹⁰ PPL. Tan. 724/1896. Az egerági kerületi esperes 306/1896. sz. jelentése.

⁶⁹¹ Schem. 1900. 27, Schem. 1906. 31. és Schem. 1914. 36.

⁶⁹² Schem. 1914. 36.

⁶⁹³ PPL. 1297/1893. A ráctöttösi kántortanítói és osztálytanítói jövedelem megállapítás jegyzőkönyvei, valamint a plébános 1635/1893. sz. jelentése.

⁶⁹⁴ PPL. Tan. 2348/1907. A ráctöttösi iskolaszék 1907. jún. 23-i gyűlésének jegyzőkönyve.

⁶⁹⁵ PPL. Tan. 167/1907. A ráctöttösi hitközségi gyűlés 1907. jan. 13-i iskolaszéki választási jegyzőkönyve.

Lánycsók

Az 1864/65-ös tanévben a lánycsóki két tantermes iskola két osztállyal, kezdők számára segédtanítóval működött és német, magyar valamint horvát nyelven tanítottak. A mindennapi iskolakötelesek száma ekkor 84 fiú és 111 lány, anyanyelvüket tekintve 18 magyar, 172 német és öt „szerb-horvát”. Télen általában teljes létszámban, nyáron azonban csak „egy nagyobb része” járt rendszeren iskolába. Az ismétlőiskolai oktatás vasárnaponként egy órában folyt, melyen „előadtak hittant, olvasást, számolást és írást”. Az ismétlőoktatásra kötelezettek száma 51 fiú és 61 lány volt. Linder Vencel „elemi altanodai tanító” fizetése 108 forint és 27 krajcár készpénz, földbeli illetménye és a termények pénzben átszámított értéke pedig 144 forint és 97 krajcár, összes jövedelme tehát 253 forint és 24 krajcárt tett ki. A földeket ő maga művelte valamint 87 forinttal Ebner István „altanító” fizetéséhez is hozzájárult, akinek teljes bére ezzel 167 forintra rúgott.⁶⁹⁶ Lindert és Ebnert az 1880-as években Hübner Mihály és Schäffer Hubert követte,⁶⁹⁷ illetve 1890-től, harmadik tanerőként, Koleszárits Ferenc segédtanító. Ez utóbbi állást két évvel később Jezerniczky Mária töltötte be.⁶⁹⁸ Egy év múlva ismét megüresedett a „III., IV., V. és VI. leányosztály tanítónői állomása” és a hirdetésre több jelentkező közül a legjobb bizonyítvánnyal rendelkező, Mozsgóról (Somogy megye) jelentkező Oblián Máriát választották meg. Hübner és Schäffer az 1890-es évek második felében elment, vagy nyugdíjba vonult, a helyükre pedig Herbert Gáspár kántortanító valamint Szinkovics Nándor osztálytanító került.⁶⁹⁹ Miután 1900-ban Szinkovicsot nyugdíjazták, az I. osztályt ideiglenesen Oblián Mária segédtanítónő osztályával egyesítették. Az így megüresedett állásra azonban nem akadt egyetlen jelentkező sem, ezért az iskolán belül, a magasabb fizetés reményében Oblián jelentkezett osztálytanítónak, az ő helyét pedig Tomasich Etel foglalta el 1902-ben.⁷⁰⁰ A negyedik tanítói állomást 1910-ben indították, ezt Nagl János osztálytanító töltötte be, az ötödiket pedig 1913-ban. Ide osztálytanítónak Vértes Antalt választották.⁷⁰¹

A lánycsóki iskola 1906. évi költségelőirányzata szerint a kántortanító évi fizetése 2200, a két tanítónőé egyaránt 600-600, Sinkovics Nándor nyugdíja pedig 196 korona volt. Ötödéves korpótlékra 400 koronát szántak.⁷⁰² 1908-ban Oblián Mária I. és II. ötödéves

⁶⁹⁶ PPL. Számadások 67. köteg. 1864/1865. tanév.

⁶⁹⁷ Schem. 1881. XV. és Schem. 1893. 11.

⁶⁹⁸ Schem. 1891. 11. és Schem. 1893. 11.

⁶⁹⁹ Schem. 1900. 21.

⁷⁰⁰ PPL. Tan. 1866/1908. A lánycsóki plébános 219/1900. sz. jelentése és Schem. 1910. 57.

⁷⁰¹ Schem. 1914. 32.

⁷⁰² PPL. Tan. 1814/1906. A lánycsóki elemi iskola 1906. évi költségelőirányzata.

korpótlékának csak a felére kaptak államsegélyt, tehát 200 koronát az iskola pénztárából kellett kifizetni, azaz a községet terhelték meg vele.⁷⁰³

Forráshiány következtében az iskolaszékről csupán annyit tudunk, hogy 1891-ben Schvegál Márkó és Topálovics János személyében két horvát tagja volt, ami a község nemzetiségi arányainak nagyjából meg is felelt.⁷⁰⁴

Maráza

A marázai iskolában 1881-ig Perlaky József tanított. Fizetése 321 forint és 10 kat. hold földbirtok volt.⁷⁰⁵ Utána 1882-től Gregorencsics György következett, majd Bingold János, illetve 1889-től Földváry Nándor.⁷⁰⁶ Földváry távozásával az 1895-ben meghirdetett kántortanítói állásra Boda Jakab versendi, Niederland Ferenc mőcsényi valamint Tóbl József „*püspökmárok*” tanító jelentkezett. Az iskolaszék tagjai közül Port Jakab, Schulteisz János, Ludvig János, Kirschner Gáspár, Ketzer József, Schreiber József és Samu György Niederland Ferencre, Ratics János, Ruppert József és Zsivics János pedig Boda Jakabra szavaztak. Tehát többségi szavazattal Niederland Ferencet választották meg.⁷⁰⁷ A három jelentkező közül ő rendelkezett a legjobb bizonyítvánnyal, de Marázán feltétel volt a horvát nyelvtudás is, aminek viszont nem felelt meg. Valószínűleg ezért hagyta el a községet is három évvel később. Ottani működése alatt jövedelme a következő volt:⁷⁰⁸

„1.) Minden ház után (kb. 100 ház) másfél nyolcados búza, a kis házasoktól azonban rozs, a zsellérek is másfél nyolcados rozsot fizetnek; ha valamely házban több pár van együtt egy háztartásban, a második, harmadik stb. pár fél nyolcadot fizet.

2.) Minden ház után jár 50 krajcár; a második s többi pár fizet 25 krajcárt.

3.) Minden pár fizet 5 itce bort.

4.) Minden telkes háztól jár 7 liter morzsolt kukorica.

5.) Vasárnapi iskoláért kap 21 forintot.

6.) Stóla mintegy 15 forint.

7.) Hét hold szántóföld és félhely után öt megillető és már fölmért legelőilletőség; a földeket a tanító maga művelteti, szénáját s saruját a község hazaszállíttatja.

⁷⁰³ PPL. Tanf. 4529/1908. Az egyhm. főtanfelügyelő leirata a lánycsóki plébánoshoz.

⁷⁰⁴ PPL. Tan. 1008/1893. A lancsuki iskolaszék tanítóválasztási jegyzőkönyve.

⁷⁰⁵ Schem. 1881. XVII.

⁷⁰⁶ Schem. 1883. XVII, Schem. 1887. 188 és Schem. 1891. 12. valamint a Schem. 1893. 13. és a 2724/1888. sz. pályázati hirdetemény.

⁷⁰⁷ PPL. Tan. 8/1895. A marázai iskolaszék 1895. dec. 29-i kántortanítóválasztási jegyzőkönyve.

⁷⁰⁸ PPL. Tan. 97/1896. A máriakéméndi kerületi esperes 31/1896. sz. jelentése és a 2724/1888. sz. pályázati hirdetemény.

8.) *A pécsváradi uradalomtól évnegyedes részletekben 126 forint és 34 köbméter hasábfát kap, melyből az iskola is fűtendő.*

9.) *Malomfuvar kap, s Pécsváradra deputuma elhozatalára fuvar jár neki.*”

Niederland után 1898-tól Mathiovics György osztálytanítót választották kántortanítónak, majd 1901-től az 1910-es évek első feléig Bresich Ferenc következett,⁷⁰⁹ utána pedig 1913-tól Müller Boldizsár.⁷¹⁰ Bresich díjlevelét annyiban módosították, hogy a malomfuvarok legfeljebb már csak Mohácsig szólhattak.⁷¹¹ Ugyancsak az ő idejében építették meg az új iskolát is. Az iskolaszék tagjai ekkor a következők voltak: Szeitz József iskolaszéki elnök, Bresich Ferenc iskolaszéki jegyző, Bergánec György, Berlaky György, Kresz György és Ruppe „Józó”.⁷¹²

Erdősmárok

Az erdősmárokai iskolában az 1890-es évek elejéig Boda Jakab volt a tanító 300 forintos jövedelemmel.⁷¹³ Utána az 1890-es évek derekáig Tobel József, majd 1897-től Ikotity Béla következett.⁷¹⁴ Ekkor még, csak egy évre és azzal a feltétellel választották meg, hogy „a véglegesítéséhez szükséges tanítói diplomát egy év leforgása alatt megszerzi”. Előzőleg Berkesden volt osztálytanító és Erdősmárokra való költöztetését a község magára vállalta.⁷¹⁵ Az iskolaszék világi tagjai ekkor Huttner András, Kovács János, Mufics György, Bús János és Horváth György voltak. Ikotityot 1904-től Halász Ferenc követte,⁷¹⁶ akinek 800 koronás fizetése mellé a 100 korona korpótlékot már államsegélyből fedezték.⁷¹⁷ 1914-től már két tanítója is volt az iskolának: Jaksits Sándor volt a kántortanító, felesége Jaksitsné Goda Irén pedig az osztálytanító.⁷¹⁸

Pécs

Pécs első iskolaszékét 1869. szept. 7-én választották meg. Ennek elnöke Bubreg Mihály polgármester, másodelnöke Rásky Mihály városbíró, jegyzője Likl János városi

⁷⁰⁹ MV. 1898. szept. 11. XVII. 37. sz. 4. valamint Schem. 1906. 28. és Schem. 1910. 63.

⁷¹⁰ Schem. 1914. 34.

⁷¹¹ PPL. Tan. 621/1901. A marázai iskolaszék 1901. márc. 13-i kántortanítóválasztási jegyzőkönyve.

⁷¹² PPL: Tanf. 2864/1908. A marázai kat. iskolaszék 253/908. sz. jegyzőkönyvei.

⁷¹³ Schem. 1881. XVI. és Schem. 1891. 12.

⁷¹⁴ Schem. 1893. 13. és Schem. 1900. 24.

⁷¹⁵ PPL. Tan. 95/1898. A püspökmárokai iskolaszék 1897. febr. 2-i tanítóválasztási jegyzőkönyve

⁷¹⁶ Schem. 1910. 62.

⁷¹⁷ PPL: Tanf. 3144/1907. Iskolai költségvetés 1907. évre

⁷¹⁸ Schem. 1914. 33. és PPL. Tan. 500/1918. A himesházai kerületi esperes 175/1918. sz. jelentése.

főjegyző, másodjegyzője Vutkovics (?) gimnáziumi tanár, gondnoka, pedig Koharits Károly orvostudor lett.⁷¹⁹

A város – témánk szempontjából – fontos elemi népiskolájában, az Ágoston térben (Sörház utcai) a tanítás nyelve már az 1850-es években magyar volt, de a szülők kívánságára még sokáig horvátul is tanítottak.⁷²⁰ Az 1864/65-ös tanévben már csak magyar és német nyelven folyt a tanítás öt tanteremben, három osztállyal, egy csoportban. A mindennapi tankötelesek száma 326 fiú és 201 lány, melyek közül 245 magyar, 177 német és 105 „magyarul tudó” horvát anyanyelvű volt. Életkor szerinti megoszlásuk a következő volt: 6 év alatti: 40, 6-7 éves 91, 7-8 éves 82, 8-9 éves 84, 9-10 éves 86, 10-11 éves 83 és 11-12 éves 61. A „tanpénz” személyenként 52,5 krajcár volt, amely alól 70-80 gyerek mentességet kapott továbbá 40 gyermeknek ingyenes tankönyvet is kiosztottak. Az ismétlőoktatás vasárnaponként másfél órában folyt, két csapatban ismételték az elemi iskolai tantárgyakat és emellett a lányok számára – tandíjas – kézimunka tanfolyamot is vezettek. Az ismétlőoktatásra kötelezettek száma 44 fiú és 53 lány volt. A tanítói bérek – melyeket Pécsen már ekkor is készpénzben fizettek – a következők voltak: Krauser főtanító 650, Schneider, Halász és Ruzsinszki „altanítók” egyaránt 350-350, Krausenné „leánykézimunka tanítónő” 220 és végül Lakner hitelemző 600 forint készpénzt kapott.⁷²¹ A későbbi tanítók között – nevük alapján ítélve – feltehetően többen voltak horvát származásúak: Kverkvarics István, Repics Vince, Reberics Imre, Rozsics Sándor, Sirisaka Andor és Gerdenics Riza. Rozsics Sándort, miután Krauze Nándor 1881-ben nyugdíjba vonult, az iskola igazgatójává választották.⁷²² Az iskola létszáma a községesítés után is folyamatosan növekedett, 1869-ben összesen 617 (520 mindennapi és 97 vasárnapi) iskolás tanult az iskolában, majd 1881-ben kettévált Ágoston térre és Felső-vámház utcaira.⁷²³

A Felső-vámház utcai iskola tanítói kezdetben a Sörház utcai tanítótestülethez tartoztak. Akkor váltak szét, amikor a pécsi községi tanítótestület titkos szavazással az iskola igazgatóhelyettesévé választotta Rozsics Sándort.⁷²⁴ Időközben az osztályok száma ötre, majd az 1877/78-as tanévben hétre emelkedett, míg végül a századfordulón már 8 tanteremben 4 fiú- és 4 leányosztálya volt.⁷²⁵ A tanítók sorában Rozsicson kívül itt is felbukkan Sirisaka

⁷¹⁹ PL. 1869. szept. 9. III. 72. sz. 302.

⁷²⁰ Várady F. 1896. 359.

⁷²¹ PPL. Számadások 67. köteg, 1864/1865. tanév.

⁷²² Várady F. 1896. 342-343.

⁷²³ Várady F. 1896. 343.

⁷²⁴ Nt. 1878. márc. 9. XI. 26. sz. 200.

⁷²⁵ Várady F. 1896. 343-344.

Andor és Gerdenics Riza neve.⁷²⁶ A sörház utcai iskola tanulójának száma 1871-ben 316, az 1877/78-as tanévben 43, 1896-ban pedig 497 fő volt. Az ismétlőiskolának két fiú és két leányosztálya volt.⁷²⁷

A két iskolában 1896 után a Pécsi népiskolák értesítőinek kimutatása szerint, a horvát tanulók száma a következőképpen alakult:⁷²⁸

1. táblázat: *A pécsi Ágoston téri és a Felsővámház utcai iskolákban tanuló horvát gyermekek számának alakulása (1897/98-1911/12-es tanév) (fő):*

Év	Ágoston téri i. (fiú és leány)	Felsővámház u-i i. (fiú és leány)
1897/98	1	
1898/99	1	
1901/02		3
1902/03	1	1
1903/04	4	2
1904/05	2	1
1905/06	1	1
1906/07	1	
1908/09	3	2
1909/10	3	
1910/11	1	
1911/12	1	

Mint látjuk, az adatok csak nagyon kevés horvát tanulót jeleznek, holott a pécsi horvátok (bosnyákok) a budai városrészben éltek nagyobb számban és zártabb tömbben. A kimutatás már az asszimiláció következményeit tükrözi. Az 1911/12-es tanévben az Ágoston téri iskolában már csak egy horvát tanulót jeleznek, a másik iskolában viszont az 1909/10-es tanévtől kezdve egyet sem, tehát Pécsen az asszimilációjuk már teljesnek mondható.

⁷²⁶ Várady F. 1896. 344.

⁷²⁷ Várady F. 1896. 344.

⁷²⁸ PNIÉ. az 1897. évtől az 1912. évig.

Mohács

Mohács két elemi iskolájában az 1864/65-ös tanévben a helyzet a következő volt. A mohácsi belvárosi elemi „*főtanodában*” kilenc tanteremben, négy osztállyal (egy párhuzamos és három leány), három csoportban (felsőbb osztályban egy és a középsőben kettő) folyt a tanítás magyar nyelven. A mindennapi tankötelesek száma 321 fiú és 240 lány, anyanyelvük alapján 437 magyar, hét német és 117 horvát, életkoruk szerint 6 év alatti hét, 6-7 éves 114, 7-8 éves 101, 8-9 éves 107, 9-10 éves 84, 10-11 éves 71, 11-12 éves 69 és 12 éven felüli 8 gyermek volt. Nyáron 129-el kevesebben látogatták az iskolát. A vasárnapi ismétlőiskolába négy csapatban folyt az oktatás, a tankötelesek száma 407 volt. Ebből 154 fiú és 110 lány tartozott a belvárosi, 80 fiú és 63 lány pedig a külvárosi iskolához. Az iskolában „*az elemi főtanodai ismétlőtárgyak ismételtettek, azaz Evangélium magyarázata, írás, olvasás, számolás és a fiúk gyümölcsfatenyésztésben oktatandók*”. Ezeken kívül rajzot, melyre 59 tanuló járt, valamint „*második vagy harmadik országos*” nyelvként a németet és a horvátot is tanították. A gyümölcsfaiskolába 59 „*tanonc*” járt, míg a kézimunka tanfolyamot 111 lány látogatta két csoportban. A tanítók fizetése ez időben a következő volt: Neumayer Gáspár igazgató tanító 470 forintot, Mihálovics János tanító 420, Láng János tanító és rajzmester 525, Szebényi Benő tanító 504, Herr Miklós tanító ugyancsak 504, Pintér János és Scheidl Miklós altanítók egyaránt 365-365 forintot, Mihálovics Alojzia pedig 261 forint és 50 krajcárt keresett készpénzben.⁷²⁹ 1880-ban már Böhm Ignác volt az iskola igazgatója 855 forintos fizetéssel, míg a tanítók bére a következő lett: Herr Miklós 900, Pribék József 750, Neumayer Teréz 550, Boda Pál 875, Kerner Róbert és Boda Károly egyaránt 500 forintot kapott. Rajtuk kívül Hay Klára kézimunka tanárnő is a belvárosi iskolában tanított, az ő bérére vonatkozóan azonban nincsenek adatok. A fizetésen kívül járt még minden tanítónak 15 k. hold és 1200 négyszögöl föld, amit még 1875-ben hasítottak ki számukra.⁷³⁰

A külvárosi római katolikus elemi népiskolában, vagy ahogy 1865-ben nevezték a „*Szent Kereszt*” iskolában, egy tanteremben egy osztállyal folyt a tanítás magyar és német nyelven. A mindennapi tankötelesek száma 67 fiú és 62 lány, anyanyelvük alapján 42 magyar, 82 német, kettő cseh, egy olasz és kettő „*szerbhorvát*” volt. Ismétlőoktatásra a Szent Mihály plébánia iskolájába jártak. Böhm Ignác tanító jövedelme 436 forint készpénz valamint a

⁷²⁹ PPL. Számadások 67. köteg, 1864/1865. tanév.

⁷³⁰ Schem. 1881. XV.

termények pénzben átszámított értéke mintegy 68 forint volt, illetve egészen pontosan összesen 504 forint és 80 krajcár, ami magába foglalta a 84 forint „lakpénz”-t is.⁷³¹

Mint látjuk a mohácsi horvát (sokác) mindennapi tankötelesek kezdetben szinte teljes számban, a belvárosi iskolában tanultak. Mikor azonban 1873-ban a külvárosi iskola két tantermes lett, egyre többen mentek át ebbe az iskolába. Valószínűleg azért, mert itt kezdetben csak anyanyelvükön tanultak a gyerekek, az egyik tanteremben a németek, míg a másikon a sokácok. Miután viszont 1879-ben egybeolvasztva őket két vegyes nemzetiségű osztályt hoztak létre, a tanítás nyelve itt is (elvileg) magyar lett.⁷³² Az intézkedésnek tulajdonképpen ez is volt acélja, mivel az 1879. évi 18. tc. minden iskolában kötelezővé tette a magyar nyelv tanítását. A német osztályban már valamivel korábban indult meg, míg a sokácoknál az összeolvasztás után.⁷³³ Mindezek ellenére, a horvát tanulók száma a külvárosi iskolában ezután sem csökkent számottevően, és a belvárosi iskola tanítói pályázatainál is még sokáig előnyt jelentett „a horvát nyelvnek némi ismerete”.⁷³⁴ A két iskolában a következőképpen alakult a horvát tanulók száma:⁷³⁵

2. táblázat: *Mohács belvárosi iskolában az összes tanuló és a sokác gyermekek számának alakulása (1870-1918) (fő):*

Év	Összes	Sokác (horvát)
1870	643	182
1886	848	176
1891	830	147
1900	403	92
1910	696	158
1918	600	99

⁷³¹ PPL. Számadások 67. köteg, 1864/1865. tanév.

⁷³² MV. 1903. febr. 15. XXII. 7. sz. 3. és MV. 1905. okt. 8. XXIV. 41. sz. 3.

⁷³³ Nagy I. G. 1988. 424.

⁷³⁴ MV. 1894. máj. 13. XIII. 20. sz. 3. és MV. 1903. márc. 1. XXII. 9. sz. 4.

⁷³⁵ Tihanyi J. 1943-1949. 18-23.

3. táblázat: *Mohács külvárosi iskolában az összes tanuló és a sokác gyermekek számának alakulása (1900-1919) (fő):*

Év	Összes	Sokác (horvát)
1900	259	149
1910	342	178
1919	312	150

Mint láthatjuk, a vizsgált időszak végén a belvárosi iskola összlétszámának hatodát sem érte már el a sokác diákok aránya, ugyanakkor a másik iskolában már a századfordulón az 50 %-ot is meghaladták.

Böhm Ignác később átment igazgatónak a belvárosi iskolába, a külvárosiban pedig Kisszély Andor és Reberics István lett a tanító. Jövedelmük 1881-ben 744, illetve 550 forint volt. Kisszélyt 1884-től Amberger Béla, Rebericset 1886-tól Köpf (Ágoston) Gusztáv váltotta fel, míg harmadik tanerőnek 1889-ben Vidákovich Katalint választották meg.⁷³⁶ Ez utóbbi, a „magyar-sokacz rendes tanítói állásnak” a megszervezése már 1882-ben indokolt volt, mivel az I. osztályba járók száma már 50 fővel is meghaladta a törvényben megengedett létszámot.⁷³⁷ A kézimunka tanítónői állásra 1898-ban hirdettek pályázatot.⁷³⁸ A nyolc jelentkező közül 22 szavazattal Kugyeray Máriát választották, de a kézimunka oktatása mellett heti öt órában számtant is kellett tanítania. Rendes évi tanítói díja 300 forint volt, melyhez 100 forint lakbér is járult.⁷³⁹ Szinte vele párhuzamosan választották meg testvérét, Kugyeray Terézt is az iskolába osztálytanítónőnek. Megválasztásukhoz döntő érvként szolgált a horvát nyelvtudásuk és hogy mohácsiak voltak.⁷⁴⁰ Kugyeray Mária valamiért 1903-ban elment az iskolától és helyére Hrubán Matild szebényi tanítónőt választották meg. Ez utóbbi később azonban átment tanítani a belvárosi iskolába, míg az előbbi tanítónő visszajött a külvárosi iskolához.⁷⁴¹

A külvárosi iskolában, 1907-ben Amberger Béla fizetése 2224 korona 82 fillér, Köpf Gusztáv 2049 korona, Vidákovich Katalin 1260 korona, Kugyeray Mária és Kugyeray

⁷³⁶ Schem. 1914. 32.

⁷³⁷ MV. 1882. jan. 22. I. 4. sz. 3. és MV. 1882. máj. 21. I. 4. sz. 3.

⁷³⁸ Baranya, 1898. júl. 17. II. 45. sz. 2.

⁷³⁹ PPL. Tan. 1359/1898. A mohácsi hitközségi képviselőtestület 1898. aug. 21-i tanítóválasztási jegyzőkönyve.

⁷⁴⁰ PPL. Tan. ér. 1898. nov. 19. Kugyeray Teréz kérelme.

⁷⁴¹ PPL. Tan. 1492/1903. A mohácsi katolikus hitközségi képviselőtestület 1903. aug. 9-i tanítóválasztási jegyzőkönyve és Schem. 1906. 25.

Teréz fizetése egyaránt 1060 korona volt. Ez magába foglalta a korpótlékot és a lakbért is.⁷⁴² Tíz évvel később a két iskola tantestületének kérésére a mohácsi r. k. hitközség képviselőtestülete megszavazta – az országban az elsők között –, hogy *„az összes hitközségi rendes tanítói- és tanítónőinek javadalmazását az állami tanítók fizetés- és lakáspénze arányában felemeli”* és ezért az 1917. évi költségvetésbe *„egy 3055 koronás új tételt állított be”*.⁷⁴³

Az általában 18-32 tagból álló r. k. hitközségi képviselőtestületbe, amely egyben az iskolaszék is volt, itt is nagyjából a nemzetiségi arányoknak megfelelően választották meg a tagokat. Ennek világi tagjai 1903-tól a következők voltak: Dr. Kontz Adolf elnök, Varga Alajos, Dr. Tarnay Károly, Kiszely Andor, Kész Pál, Auber István, Szűcs István, Kanizsay Mihály, Pécsi Mátyás, Bakó János, László Illés, Petre István, Bakó Gergely, Bizony János, Szűcs Mihály, Lukácsévics Miklós, Zombory Péter, Verbán András, Kersity Lukács, Pribék József, Kersity Pál, Csúpity Illés, Kunovszky István, Kalenity András, Kátolyi János és Földváry Nándor.⁷⁴⁴ A képviselőtestületnek ekkor még hat, az öt évvel később viszont már nyolc horvát tagja volt: Kalenity András, Kersity Pál, Kersity Lukács, Lukácsévics Mihály, Pávkovics János, Pávkovics Lukács, Pávkovics József és Pantyata Fülöp.⁷⁴⁵ A választások azonban nem voltak zavarmentesek. Így, pl. 1887-ben az *„iskolaszék több szükséges és hasznos intézkedése, mint pl. az osztályok s evvel kapcsolatban a tanítói állások szaporítása, a tanítói fizetések szabályrendeletileg történt megállapítása stb. költségvetéssel okozván”* a horvát ajkú földművesek heves tiltakozását váltotta ki. A tagjelöltek neveinek felolvasása után *„nem kell”* bekiabálással egy külön névsort terjesztettek a választóbizottság elé, amelyben *„egy – a magyar istentisztelet ellen megkísértett propaganda alkalmával vezérszerepet vitt – iparoson kívül csupa a földműves osztályhoz tartozó egyének nevei foglaltattak és hangosan követelték, hogy ők, a sokacok a városban többségben lévén, a 18 tagot számláló iskolaszékben nekik 12 hely dukál”*. A heves vita végül csak a választást vezető Rónay Sándor erélyes fellépése következtében csillapult valamelyest, majd egy kompromisszumos megegyezés született, amely alapján *„az intelligenciából 5, az iparosok közül 4, a horvát ajkú földművesekből 5 s a magyar földművesek közül 4 iskolaszéki tag választatott meg”*. Ennek következtében hét rendes tag (Kovácsics Lukács, Simonkovics Mátyás, Reberics Imre, Bablity Antal, Csúpity Illés, Pávkovics Lukács és Pecsuvác *„Luka”*)

⁷⁴² PPL. Tan. 3129/1907. A mohácsi külvárosi kat. elemi iskola tanítóinak az 1907. évi XXVII. tc. alapján megállapított fizetése.

⁷⁴³ PPL. Tan. 1543/1917. A mohácsi róm. kat. hitközségi képviselőtestület 1917. jún. 12-i gyűlésének jegyzőkönyve.

⁷⁴⁴ PPL. Tan. 1492/1903. A mohácsi r. k. hitközség 1903. aug. 9-i ülésének jegyzőkönyve.

⁷⁴⁵ PPL. Tan. 1359/1908. A mohácsi r. k. hitközség 1908. évi ülésének jegyzőkönyve.

meg egy póttag (Reberics Mátyás) került be a horvátok közül a hitközségi képviselőtestületbe.⁷⁴⁶ Az 1893. évi választáson, mivel a „*választóközönség kb. 60 horvát, 20 magyar ajkú földműves s talán 10 a középosztályhoz tartozó hívőkből állott*” a 32 tagú iskolaszékbe már 11 horvátot választottak be (Csupits Illés, Ivanáczy András, Kalenics András, Kersits Lukács, Kovácsics Lukács, Pavkovics Lukács, Pantyata Fülöp, Pantyata György, Reberics Imre, Simonkovics Ferenc és Tubits Antal). A választás után a helyi lap tudósítója megjegyezte, hogy „*a választottak nagyobb fele úgy ért a tanügyhöz, mint a hajdú a harangöntéshez, míg az értelmesebb osztály csak nagyon csekély arányban van képviselve.*”⁷⁴⁷ Az 1909-es iskolaszéki választás során ismét két tábor jött létre: a magyar párt és a „*rác*” párt. Mivel az első választásnál súlyos szabálytalanságok történtek, a választók egy része tiltakozott és panasszal fordult a püspökhöz. Többek közt azt panaszolták, hogy a szavazás nem írásban történt, bár ezt határozottan kérték, hanem szóban, és olyanok is részt vettek a szavazásban, akik nem voltak jogosultak erre. Továbbá azt is sérelmezték, hogy olyan személyeket is beválasztottak, akik nem szerepeltek a szavazólapon. A szavazólapon 32 rendes tagjelölt neve volt olvasható, közülük 11 volt horvát: Lipokatits Mátyás, Briglovits Imre, „*Öreg*” Cselináczy Antal, Pantyata Fülöp, Kalenics András, Zsuzsits István, Szidonya Lukács, Csupics Lukács, Kalenics Fábián, Pavkovics József és Verbán András. A nevekből ítélve a 125 panasztevő nagy többsége horvát nemzetiségű lehetett és csak 11 volt olyan, aki nem tudott írni.⁷⁴⁸

⁷⁴⁶ MV. 1887. máj. 22. VI. 21. sz. 1.

⁷⁴⁷ MV. 1893. dec. 24. XII. 52. sz. 3.

⁷⁴⁸ PPL. Tan. 3307/1909. Mohácsi polgárok 1909. januári panaszlevele a püspökhöz, továbbá az egyhm. főtanfelügyelő 980/1919. sz. leirata.

VI. 4. 2. B) csoport (Duna- Dráva közti folyosó, magyar – horvát nyelvhatár)

Alsószentmárton

Szájuz Ede Petárdára kerülése előtt, 1883 és 1893 között Alsószentmártonban tanított. Előtte „*Greguričić*” György volt az iskola tanítója.⁷⁴⁹ Szájuz 1893-as távozását követően Komlósi Márton került az alsószentmártoni iskolához,⁷⁵⁰ és valószínűleg meg lehettek vele elégedve, mert még 1914-ben is ott tanított.⁷⁵¹

Az iskolaszék tagjai, „*Matovits Pávó, Lukits Mijo, Markovits Jozo és Sokac Márton*”, Komlósi Márton 200 koronás I. és II. ötödéves korpótlékának kiegészítése érdekében, 1907-ben újabb 100 koronás államsegélyért folyamodtak.⁷⁵² A püspök a kérést jóváhagyta, de egyben az egyházmegyei főtanfelügyelő által figyelmeztette is őket, hogy Komlósi Márton díjlevele nincs még jóváhagyva, mert nem választották szét a tanítói és kántori jövedelmet.⁷⁵³ E figyelmeztetésen kívül nem kerültek elő – az iskolaszékre és a tanítóra vonatkozóan – semmiféle panaszra vagy vitára utaló források, tehát valószínűleg kölcsönösen meg lehettek elégedve egymással, ami pedig ritka kivételnek számított.

Kásád

Kovácssevics Mihály tanítót, kásádi tanítóskodásának 38 éve után, 1903-ban helyezték nyugállományba, de közvetlenül előtte bepanaszolták, hogy feladatát hanyagul látja el.⁷⁵⁴ A kerületi esperes kiment a helyszínre, de – mint írta – a feljelentők közül „*alig jelent meg több 5-6 embernél és ezek is mind igen gyanús alakok valának*”, a tanító pedig azt állította, hogy a feljelentés „*csak egyes izgatók műve*”. Miután azonban azt is megállapította, hogy Kovácssevics „*iskolájában a tanulmány igen csekély*”, mert „*még a régi rendszernek híve és pedagógiai eljárása hiányos*”, egyben javasolta, mielőbb kérje nyugdíjaztatását.⁷⁵⁵ Erre azonban ő nem mutatott hajlandóságot, és végül – az állami tanfelügyelő sürgetésére – az egyházmegyei főtanfelügyelőnek kellett nyugdíjba küldenie.⁷⁵⁶ Az új tanító megválasztására csak 1904 októberében került sor. Előzőleg négyszer kellett kihirdetni a pályázatot, mire

⁷⁴⁹ Schem. 1883. 9.

⁷⁵⁰ PPL. Tan. 912/1893. A drávaszentmártoni iskolaszék 1893. szept. 9-i gyűlésének jegyzőkönyve.

⁷⁵¹ Schem. 1914. 29.

⁷⁵² PPL. Tan. 3262-4/1907. Az alsószentmártoni iskolaszék 1907. okt. 10-i gyűlésének jegyzőkönyve.

⁷⁵³ Uo. Az egyhm. főtanfelügyelő azonos sz. leírata.

⁷⁵⁴ Az 1900. évi Schematismusban Kovács Mihálynál 35 működési év van megadva, tehát három évvel később ez már 38 volt. – Schem. 1900. 15.

⁷⁵⁵ PPL. Tan. 819/1903. A Siklós kerületi esperes 255/1903. sz. jelentése.

⁷⁵⁶ PPL. Tan. 2236/1903. Baranya megye kir. tanfelügyelőségének 2651/1903. sz. levele.

Paraghi (Paragia) János baranyabáni osztálytanító személyében végre akadt egy jelentkező.⁷⁵⁷ Fizetésére a hitközség 1905. évi költségvetéséből 1000 koronát, a tanítói nyugdíjra pedig 120 koronát szántak.⁷⁵⁸ Természetbeni járandóságát viszont megszüntették és bérezése ezután teljes egészében készpénzben történt. Csak a tüzelőfát kapta meg természetben, de ebből az iskolát is fűteni kellett.⁷⁵⁹ A tanítói bér és nyugdíj előteremtése azonban nehéz feladat lehetett, mert az év végén, elsőnek Kopetczky Ádám és Horvát András, majd „*a buta sokaczkok*” után, 1906. január 21-én „*Vukman Tadia, Taradan Imre, Tyoszics István, Marjanović Pavo és Horvath Márko*” vagyis az egész „*kupaktanács, kiknek nem ilyen kitüntetés való, hanem kutyakorbács*” lemondott – írta jelentésében a kerületi esperes. Kopetczky lemondását azzal indokolta, hogy – mint kovácsmestert – „*több régi nála dolgoztató ember elhagyta csak azért, mert iskolaszéki tag*”, vagyis a jövedelme került veszélybe. Horvát András földműves meg a sok munkájára hivatkozott, melyek mellett nincs ideje iskolaügyekkel foglalkozni. Lemondásuk után a kerületi esperesnek csak többszöri próbálkozással, nagy nehezen sikerült összehozni egy új iskolaszéket. Mivel azonban „*a megválasztottak is csak 1 évre fogadták el a tisztséget és írni, olvasni egy sem tud(ott) becsületesen*”, jobb megoldásként a beremendi káplánt ajánlotta iskolai gondnoknak, akit viszont a községnek kellett volna megfizetni.⁷⁶⁰ Ezt azonban – hivatkozva arra, hogy az „*isk. gondnok díjazása csaknem lehetetlen*” – az egyházmegyei tanfelügyelőség utasította el és úgy vélték, ha nem kásádit, hanem idegent ajánlanak az „*újabb ellenségeskedéseket*” szíthat.⁷⁶¹ Az „egyéves” iskolaszék tagjai a következők voltak: Horvát Mátyás világi elnök, Lamos Mihály gondnok, Pluzsár Péter, Jozin István, Zagorác Ádám és Vorgics Vince rendes iskolaszéki tagok, Vorgics Tádé és Skolnik Márk pedig póttagok.⁷⁶²

Az iskolafenntartás és bér előteremtése azonban továbbra is nagy gondot jelentett. Már az év közepén sérelmezte a tanító, hogy fizetését nagyon rendszertelenül és „*sokszor 2 havi várakozás után is alig kaphatja meg*”. Egyben kérte a tanfelügyelőségtől, hogy utasítsák Lantos Mihály gondnokot a végrehajtásra. Erre azonban valószínűleg nem került sor, mert a kerületi esperes már azt jelentette, hogy a „*kásádi tanító panasza tárgytalanná vált*”.⁷⁶³

⁷⁵⁷ PPL. Tan. 2853/1904. A kásádi iskolaszék 1904. nov. 6-i tanítóválasztási jegyzőkönyve.

⁷⁵⁸ PPL. Tan. 359/1905. A kásádi hitközség költségvetés tervezete az 1905. évre.

⁷⁵⁹ PPL. Tan. 2042/1907. A kásádi r. k. iskola 1906. évi számadása és 1907. évi költségvetése.

⁷⁶⁰ PPL. Tan. 406/1906. A kásádi iskolaszék lemondó nyilatkozata és a Siklós kerületi esperes 98/1906. sz. jelentése.

⁷⁶¹ PPL. Tan. 474/1906. Az egyhm. tanfelügyelőség záradéka.

⁷⁶² PPL. Tan. 598/1906. A kásádi iskolaszék 149/1906. sz. jegyzőkönyve.

⁷⁶³ PPL. Tan. 1171/1906. Paragia János kásádi tanító panaszlevele és a Siklós kerületi esperes 232/1906. sz. jelentése.

Paraghi János 1908-ban, vagy 1909-ben ment el Kásádról,⁷⁶⁴ mivel az 1909/10-es tanévben a 22 éves Máli Kozmát találjuk az iskolában.⁷⁶⁵ Máli Kozma valamikor az I. világháború kitörése után távozhatott a községből, feltehetően azért, mert – keresztnévéről ítélve – talán szerb volt. Ennek valószínűségét az egyházmegyei főtanfelügyelő, közigazgatási bizottsághoz küldött levele is megerősíti, amikor azt írja, hogy a *„nép midőn hallja, hogy tanítója Szerbiában tanít és saját iskolája üresen áll, erősen zúgolódik, s nem lehet eltagadni, hogy ezt nem teljesen ok nélkül teszi”*.⁷⁶⁶ Távozása után viszont egyetlen jelentkezős sem akadt, ezért a püspök 1916 novemberében már azzal a kéréssel fordult a minisztériumhoz, hogy rendeljen ki az állam tanítót.⁷⁶⁷ Erre azonban még 1917. októberéig sem kerülhetett sor, mivel a főtanfelügyelő, közigazgatási bizottsághoz küldött levelében az áll, hogy *„helyettes alkalmazása céljából pályázati hirdetés történt, de senki sem jelentkezett, mert miként a beremendi esperes-plébános úr jelenti, magános tanító vagy tanítónő Kásádon enni sem kapna”*.⁷⁶⁸

Beremend

Beremenden, mint láttuk a demográfiai kimutatásban, 1880-ban a horvátok a szerbekkel együtt a lakosság majdnem egyharmadát képezték, később azonban – a szerbek nélkül – már az egy tizedét sem érték el, és ez a község tanügyében is tükröződik. Az 1893. évi választáson *„Sovič Iván”* személyében már csak egyetlen horvát tagja volt az iskolaszéknek.⁷⁶⁹ A tanítási nyelv magyar-német-*„illyr”* azaz horvát volt, a tanító pedig Kornfeld József. Mellette második tanítóként 1892-ben Molnár Gyula működött.⁷⁷⁰ Hat évvel később, Kornfeld halálával új tanítóválasztásra került sor. Ekkor azonban már három horvát tagja volt az iskolaszéknek, de Markovics Máté két társával, Paradan Jakabbal és Vorgics Mihállyal valamint 34 másik *„sokacsal tanácskozmány”* tartott és új iskolaszéket alakított. Eljárásuk és az általuk létrehozott iskolaszék azonban több okból sem volt érvényes. Egyrészt nem járt még le az iskolaszék mandátuma, másrészt a választásra nem hívták meg az iskolaszék egyházi elnökét és végül az általuk alakított iskolaszék felsőbb szintű megerősítést

⁷⁶⁴ Schem. 1908. 36.

⁷⁶⁵ Schem. 1910. 38.

⁷⁶⁶ PPL. Tanf. 2104/1917. Az egyházmegyei tanfelügyelő 1833/1917. sz. levele.

⁷⁶⁷ PPL. Tanf. 2104/1917. Baranyavármegye közigazgatási bizottságának 1749/kb./1917. sz. levele.

⁷⁶⁸ PPL. Tanf. 2104/1917. Az egyházmegyei tanfelügyelő 1833/1917. sz. levele.

⁷⁶⁹ PPL. Tanf. 485/1893.

⁷⁷⁰ Schem. 1893. 8.

sem kapott.⁷⁷¹ A tanítóválasztásra tehát a hivatalos iskolaszék volt jogosult, de mivel nem volt köztük egyetértés valamint Markovics és társai házról-házra járva aláírást gyűjtöttek, meghíúsult a választás. Ezek után lemondott májusban az iskolaszék hat tagja, köztük a világi elnök is.⁷⁷² Mivel az idő sürgetett, augusztusban – a júniusban sebtében megválasztották új iskolaszékkel – ismét megkísérelték a tanítóválasztást. A júniusi iskolaszékbe megint csak egy horvát került be, Szovics Ádám.⁷⁷³ A megüresedett kántortanítói állásra Kramm János monostori osztálytanító, Lasányi János kátolyi, Bátori Ferenc (kis)kassai és Ikotics Béla püspökmároki kántortanítók jelentkeztek. A választáson – melyen *„az iskolaudvarban összecsozdult 2-300 főnyi”* népen kívül jelen volt két csendőr is – Bátori öt, Lasányi egy szavazatot kapott, négyen pedig tartózkodtak a szavazástól. Miután megtörtént a választás *„a sokaság közül többen és Müller Antal, Blum János és Thán János iskolaszéki tagok is kijelentették: Ők Bátori Ferenc kassai tanító megválasztásának megsemmisítését fogják kérelmezni azon okból, mivel ez nem tud horvátul!”*, míg Lasányit a németek nem voltak hajlandók megszavazni, mivel ő meg németül nem tudott.⁷⁷⁴ A fellebbezést Blum, Müller, Thán és Szovics azonnal be is adta és egyben kérték, hogy az iskolaszék tagjainak számát minimum tizenötre emeljék, mivel a *„10 tagú iskolaszék száma kevés a beremendi r. kath. hitközség nagyszámú lakosai arányához képest; de meg ezen 10 tagból álló jelenlegi iskolaszékben a horvátajkúak csak egyetlen egy taggal vannak képviselve”*. Rajtuk kívül – mintegy megerősítve őket – még 105 más beremendi polgár is fellebbezett és kérték, hogy *„az iskolaszék az egész hitközség egyezése mellett válassza a tanítót”*. Az aláírók mintegy fele horvát, a többi pedig német és néhány magyar volt. Közülük húsz nem tudott írni (17 horvát, két német és egy magyar).⁷⁷⁵ A „küzdelemből” végül Bátori került ki győztesen, de azzal a feltétellel, hogy horvát tudását bővíteni fogja.⁷⁷⁶ Még ugyanebben az esztendőben kért engedélyt magánvizsgára a beremendi illetőségű Gombárovics Róza, majd miután megkapta,⁷⁷⁷ a következő tanévben már Bátorival együtt tanított a beremendi iskolában.⁷⁷⁸ Az 1900-as években többször is megüresedett az osztálytanítói állás. 1900-ban két jelentkező közül – most már egyöntetűen – Thán Edét választották meg. Fizetése a következő volt: *„egy polgári évre 600 korona havi vagy negyedévi előleges részletekben, egy bútorozott szoba (egy*

⁷⁷¹ PPL. Tanf. 700/1898. A beremendi plébános 105/1898. sz. jelentése.

⁷⁷² PPL. Tanf. 1011/1898. A beremendi plébános 89/1898. sz. jelentése.

⁷⁷³ PPL. Tanf. 1168/1898. A beremendi iskolaszék megválasztásának 1898. jún. 5-i jegyzőkönyve.

⁷⁷⁴ Uo. A beremendi iskolaszék 1898. aug. 10-i tanítóválasztási jegyzőkönyve, valamint a kerületi tanfelügyelő 348/1898. sz. jelentése.

⁷⁷⁵ Uo. A beremendi polgárok 1898. aug. 11-i kérelme.

⁷⁷⁶ Uo. A pécsegyhm. Tanf. 1161/1898. sz. leirata.

⁷⁷⁷ PPL. Tan. 1767/1898. A vallás- és közoktatásügyi min. 2518. sz. leirata.

⁷⁷⁸ Schem. 1900. 15.

ágy, egy asztal, egy szekrény és két szék) téli fűtéssel, egy második szoba, továbbá egy konyha és negyedholdnyi kert megváltása fejében 120 korona havi vagy negyedévi részletekben”. Ennek fejében kellett „a reá bízott osztályokat önállóan vezetni, az ismétlő iskolásokat tanítani, a kántori teendők minden ágában díj nélkül segédkezni” továbbá feltételül szabták, hogy a szorgalmi idő folyamán nem változtathatja meg az „állomáshelyét”.⁷⁷⁹ Két évvel később újra tanítóválasztásra került sor, de ekkor csak egy jelentkező volt, Rácz Károly bélavári tanító. Ennek ellenére az iskolaszék mégsem őt, hanem Gombárovics Gézát választotta – aki valójában nem is pályázott – az indok pedig az volt, hogy „Gombárovics eltartani kénytelen Beremenden lakó nagyon szegény édesanyját”.⁷⁸⁰ Majd mivel időközben Bátor Ferenc Németbólyba távozott, az iskolaszék azt kérte, ha netán Rácz Károly kapna megerősítést, akkor Gombárovicsot helyezték a megüresedett kántortanítói állásba.⁷⁸¹ Sokáig egyikük sem maradhatott ott, mivel 1905-től már Makári Istvánt és Faller Klementinát találjuk a helyükön. Ők viszont a vizsgált időszak végéig ott maradtak és Faller Klementina később férjhez ment Makárhoz.⁷⁸²

Osztálytanítói díjlevélre láttunk példát, a kántortanító fizetéséről viszont egy 1907-es jelentésből tudhatjuk meg, hogy 1899-ben váltották át készpénzre. A váltással együtt az adókivetést is megváltoztatták: „minden kath. házaspár – legyen ez zsellér, kisházas vagy telkes – egyenlő mértékben járult a teherviseléshez, illetve az összes hitközségi adózáshoz, mely pl. a f. évben 8 K és 60 f összeget ró minden egyes házaspárra vagyoni különbség nélkül!” A mindenkire egyenlő nagyságú kivetést a vagyonosabbak azzal indokolták, hogy a régi tanítói szerződések és díjlevelek is csak egyenlő teherviselésről tanúskodnak, mivel minden házaspár vagyoni különbség nélkül egy nyolcad búzát és ugyanannyi kukoricát valamint 50 krajcárt fizetett a tanítónak. A szegényebbek viszont, és ők képezték Beremend katolikus lakosságának mintegy háromnegyedét, ekkor (1907) már erősen tiltakoztak az egyenlő kivetés ellen. A „más községekben is dívó méltányossági elvre hivatkozva”, azt követelték az iskolaszéktől, hogy először szedessék be minden házaspár után a két koronát, a hiányzó összeget pedig az adóforint után vessék ki, vagyis az állami egyenes adó arányában. Ez ellen viszont a vagyonosabbak tiltakoztak. A vita során a kerületi esperes a szegények mellé állt és jelentésében azt írta, ha nem változtatják meg – a szerinte is igazságtalan – kivetési módot, a lakosság „ $\frac{3}{4}$ része mind szociálista és felekezet nélkülivé lesz.”⁷⁸³ A

⁷⁷⁹ PPL. Tan. 1153/1900. A Siklós kerületi esperes 318/1900. sz. jelentése és a beremendi osztálytanító díjlevele.

⁷⁸⁰ PPL. Tan. 1373/1902. A Siklós kerületi esperes 335/1902. sz. jelentése.

⁷⁸¹ PPL. Tan. 1572/1902. A Siklós kerületi esperes 375/1902. sz. jelentése.

⁷⁸² PPL. Tan. 2528/1905. valamint Schem. 1906. 17. és Schem. 1914. 27.

⁷⁸³ PPL. Tan. 3223/1907. A Siklós kerületi esperes 577/1907. sz. jelentése.

következő évben az új iskolaszék megválasztásakor újra kiéleződtek az ellentétek, de erről már tárgyaltunk az iskolafenntartás ismertetésekor.

Petárda

Bunyevác Ferenc az 1840-es években „*altanítóként*” Mohácson is tanított, majd onnan ment Petárdára és onnan vonult nyugdíjba 1893-ban. Összesen 55 évig volt a tanítói pályán, ám nyugdíja csupán 268 forint és 50 krajcár lett.⁷⁸⁴ Nyugállományba vonulása után a megüresedett állásra Boda Jakab versendi, Horváth János bengei és Szájuz Ede drávaszentmártoni kántortanító nyújtott be pályázatot. Az iskolaszék egyöntetű választása közülük Szájuz Edére esett.⁷⁸⁵ A kerületi esperes – kihasználva az alkalmat – a választással együtt megszavaztatta, hogy a tanítónak járó „*fél nyolcad kétszeres és fél nyolcad tengeri helyet, azaz 35 mérő helyett 70 mérőt*” adjanak mindkét terményből.⁷⁸⁶ A gabonajárandóságot, Izséphez hasonlóan, eleinte itt is a tanító szedte be. 1907. júliusában azonban megígérték, hogy a „*gabonajárandóság beszédésére nézve egymás közt megegyezni fognak*” és a tanítót megillető II. korpótléket, azaz 400 koronát is meg fogják kérni államsegélyként.⁷⁸⁷ Mint látjuk a tanítói fizetés megváltoztatása ellen, ahogy 1893-ban nem, úgy most sem tiltakozott az iskolaszék, tehát azt is hihetnénk, hogy meg volta elégedve Szájuzzal. Ez azonban nem igaz, mivel a kántortanítót többször is feljelentették. Először 1903-ban, névtelen levélben panaszolták a tanfelügyelőségnek, hogy a gyerekek nem kapnak kellő oktatást. A vizsgálatot lefolytató kerületi esperes viszont azt jelentette, hogy a tanulók tudása „*minden egyes tantárgyból kielégítő*”, és a „*megjelent több mint 30 főből álló sokaczkokat azon vakmerőségükért, melynél fogva névtelen levelet küldenek be a hatósághoz, megérdemelt dorgálásba*” részesítette.⁷⁸⁸ Másodszor „*Sárecz Pávó*” járt személyesen az egyházmegyei főtanfelügyelőnél és azt a panaszt tette, hogy „*Szájuz Ede ottani tanító minden harmadnap részeg és helyette leánya tanít, a tanulók se írni, se olvasni nem tudnak s hogy fiát annyira elverte, hogy az orvosi bizonyítvány szerint több napra van szüksége, hogy meggyógyuljon*”.⁷⁸⁹ A tanítót még ekkor sem marasztalták el, mivel „*Ivanits Márján bíró, Dupicza Antal és Veisz Frenc esküdt*” írásban bizonyították, hogy „*a tanító úr semmiféle szesz italt /pálinkát/ nem iszik, korcsmába soha sem*” látták, tehát az hogy minden harmadnap

⁷⁸⁴ MV. 1893. ápr. 30. XII. 18. sz. 2.

⁷⁸⁵ PPL. Tan. 498/1893. A petárdai iskolaszék 1893. máj. 4-i gyűlésének jegyzőkönyve.

⁷⁸⁶ Uo. A Siklós kerületi esperes 58/893. sz. jelentése.

⁷⁸⁷ PPL. Tan. 2240-1/1907. A Siklós kerületi esperesi hivatal 520/1907. sz. jegyzőkönyve.

⁷⁸⁸ PPL. Tan. 671/1903. A Siklós kerületi esperes 220/1903. sz. jelentése.

⁷⁸⁹ PPL. Tan. 3464/1907. Az egyhm. főtanfelügyelő azonos sz. leirata.

részeg volna, rágalom. Ugyancsak a tanító mellé állt a kerületi esperes is: „*A tanító megverte Sárecz fiát, ki a büntetésre bőven rászolgált és most az ostoba sokacz szeretné mindjárt ez árnyékvilágból kinézni! De nagyon megjárja ez egyszer, mert a tanító becsületsértésért beperelte Siklóson a járásbírósnál! (...) Hogy a tanulók se írni se olvasni nem tudnak, az is hazugság, éppúgy mint amaz állítása, hogy helyette lánya tanít*”.⁷⁹⁰ A következő esztendőben viszont már az egész falu fellázadt és nem lehetett kitérni a vizsgálat elől. A mintegy négy órás meghallgatáson többek közt a következő vádak hangzottak el:

Horváth István iskolaszék tag azt állította, hogy mikor „*december 17-én reggel 9 óra tájban az iskolát látogatta, holmi csekélységért kiutasította; Pávković Pál fölpanaszolta, hogy a falu leányait bűnre csábította, továbbá a gyermekek nem tanulnak az iskolában annyit, amennyit kellene; Bácsics Stipo, Ivánics Stipo és Bacsics Mijo nagyon elégedetlenek a tanítással, Bacsics Stipó hozzáteszi, hogy ő azelőtt 4 évvel paráznaságon rajtakapta. t.i. kint a kertben a szalmakazalnál egy asszonnyal együtt volt*”;

Blázsevics Pál azt állította, hogy amíg ő börtönben volt, gyermekét a tanító többször nagyon elverte és az iskolából kizavarta mivel a felesége nem engedett a csábításainak;

„*Bunyevác Mijó*” szintén azt állította, hogy „*megcsípte egy kunyhóban egyszerre két asszonnyal is*”;

Godán János azt állította, hogy a tél közepe felé egyik éjjel részegen bejött hozzá és ott édesanyjával olyan illetlenül viselkedett, hogy kénytelen volt a házából kiparancsolni;

„*Ivanić Adam is azt mondta, hogy a tanító helyett gyakrabban Mariska nevű 12 éves leánya tanít az iskolában...*”⁷⁹¹

Mint láttuk, az előző években a kerületi esperes még kiállt Szájuz mellett, most azonban már ő is ellene fordult. Jelentésében megvallotta, hogy a kántortanító valóban részeges, az iskolában pedig „*olyan hanyag, hogy az egész kerületben legrosszabb iskolája van, mert ha ott van sem tanít, sőt nem tud tanítani*”. A két évvel korábbi ellenőrzés során is csak nagy nehezen került el a fegyelmet. Továbbá felrótta azt is, hogy „*a néppel szemben durván goromba, úgy bánik a szegény sokaccal, mint a rabszolgával és ez az oka annak, amiért annyira megutálták és gyűlölik*”.⁷⁹² A vizsgálat után Szájuz Ede javulást ígérve és részben beismerve vétkeit még megpróbálta menteni magát, ám az egyházmegyei főtanfelügyelő azt tanácsolta neki, hogy mielőbb szerezzen orvosi igazolást tanítói alkalmatlanságáról, mert

⁷⁹⁰ PPL. Tan. 3678/1907. A Siklós kerületi esperes 664/1907. sz. jelentése.

⁷⁹¹ PPL. Tan. 1607/1908. A 210/1908. sz. jegyzőkönyv.

⁷⁹² PPL. Tan. 1607/1908. A Siklós kerületi esperes 211/1908. sz. jelentése.

ellenkező esetben végleg eleshet még a tanítói nyugdíjától is.⁷⁹³ Szájuz távozás után Bénics Mátyás jánosvágásai (Zemplén m.) állami tanító, Kovács György beremendi kántor, Koleszárics Károly magyarsarlósi kántortanító, Bencsics Ede pösavaskatalini (Vas m.), Lichtenstein József dályoki és Szájuz István geresdi tanítók jelentkeztek a kántortanítói állásra. Bénics Mátyás és Kovács György nevével többször találkozunk még, illetve az utóbbival találkozunk is már. Bénicsnek, mint látni fogjuk később, elég botrányos körülmények között kellett távoznia Lőcsről, de Kovács Györgynek sem volt sok esélye az állásra. A jelentkezők közül az iskolaszék végül Koleszárics Károlyt választotta meg,⁷⁹⁴ de mivel ő időközben lemondott, az újabb választási gyűlésen mégiscsak Bénics Mátyásra esett a választásuk. Bénics 1900-1904 között osztálytanítóként kezdett Baranyaváron, 1904. januárjától júliusig Bengén, majd Lőcsre ment kántortanítónak, majd miután 1907-ben távoznia kellett onnan, 1908-tól a jánosvágásai állami iskolában tanított. Petárdába azért jelentkezett, mert *„visszakíváncsozott hazájába, a sokac nép pedig, mely őt baranyavári és lőcsi működéséről ismeri, rajong érte”* – írta a kerületi esperes, majd hozzátette: *„legyen meg hát az ő akarátjuk”*.⁷⁹⁵ Olyan könnyen azonban nem foglalhatta el állását, mivel *„viselt dolgai miatt”* az egyházmegyei főtanfelügyelő arra kötelezte, hogy írásban és nyilvánosan is adja becsületszavát, miszerint korábbi viselkedésével felhagy.⁷⁹⁶ Miután mindezt megígérte, az előírt *„hites esküt és hitvallást nyilvános istentisztelet alatt az egész hitközség jelenlétében”* kellett megtennie a petárdai templomban.⁷⁹⁷ Ígéretének betartására vonatkozólag nincsenek adatok, de 1914-ben már nem ő, hanem Deszecsár Marin tanított a petárdai iskolában.⁷⁹⁸

Torján

Torjáncon az 1890-es évek közepéig Selig Jakab tanított, őt Thaly Kálmán követte, de rövid időn belül *„elhagyta állomáshelyét”*.⁷⁹⁹ Távozása után, még 1896-ban *„be sem várva a rendes pályázat kihirdetését, behelyezték az iskolába Goldberger János tanítóképezdét végzett pécsi származású tanítójelöltet”*. Először helyettes tanítónak vették fel azzal a feltétellel *„ha még az év folyamán le fogja tenni a tanképesítőt Pécsen, hol eddigi tanulmányait végezte”*,

⁷⁹³ PPL. Tan. 1607/1908. Az egyhm. főtanfelügyelő azonos sz. leirata.

⁷⁹⁴ PPL. Tan. 3883/1908. A Siklós kerületi esperes 566/1908. sz. jelentése

⁷⁹⁵ Uo. 603/1908. sz. jelentése.

⁷⁹⁶ Uo. Az egyhm. főtanfelügyelő azonos sz. leirata.

⁷⁹⁷ PPL. Tan. A Siklós kerületi esperes 684/1908. sz. jelentése.

⁷⁹⁸ Schem. 1914. 28.

⁷⁹⁹ Schem. 1881. 363.

akkor rendes tanítóként fogják alkalmazni.⁸⁰⁰ Ez valószínűleg nem történt meg, mert még ugyanabban az évben Palecskó Ágoston okleveles tanító váltotta fel, aki egészen 1914-ig maradt ott.⁸⁰¹ 1914-ben viszont már „üresedésben” volt a tanítói állás, vagyis nem volt tanítója az iskolának.⁸⁰² 1905-ben, valószínűleg a beremendi esperes nyomására, egyszerre öt iskolaszéki tag „Koleszár Máto, Koleszár Mihály, Matović Jozo, Petrović Mijo világi elnök” és „Horaček Pavo gondnok” mondott le. Az új iskolaszékekbe a „nagyszámban megjelentek községi lakosok” által „Tomics Mijó és Bakitovác Stipo bizalmi férfiak, Koleszár Pál, Horvát Pál, Petrovits Mihály Tomics Stípó, Szélig József és Gerlicze Sándor (választattak) iskolaszéki tagokká”.⁸⁰³ Az előző iskolaszék tagjaival Schultz Károly beremendi esperes azért nem tudott kijönni, mert – mint írta – „a torjánci sokacok összebeszéltek, miszerint csupa szemetet választanak be, kik semmivel sem bírván, majd csak kivágják az igazságot a pap és tanító szemébe és mindenben ellenzéket képeznek”. Emellett arra is hivatkozott, hogy a régi iskolaszék tagjai nem felelnek meg a törvényi előírásnak, mivel nem tudnak sem írni, sem olvasni.⁸⁰⁴ Ennek azonban ellentmond, hogy lemondási nyilatkozatukat saját kezűleg írták alá. Tehát valójában az esperes eljárása volt törvénytelen, ám az egyházmegyei tanfelügyelőség, ha kényszeredetten is, de mégis megerősítette az új iskolaszéket.⁸⁰⁵

Baranyalőcs

Baranyalőcsön az iskolaszék 1897-ben kívánta módosítani Kovács György kántortanító fizetését. A régi díjlevél, mely „az 1830. évi augusztus 7-én kelt Vizita – Canonica és az 1857. évi szeptember 16-án kelt Schulfassion (iskolabevallás) alapján állapított meg” a következő volt:

„1.) a főherceg bellyei uradalomtól 8 pozs. mérő* kétszeres – 25 frt 53 kr és 4 frt 20 kr készpénz,

2.) minden házaspártól (jelenleg van 350) fél nyolcada kétszeres (43 $\frac{3}{4}$ pozs. mérő – 143 frt 31 kr.),

3.) minden házaspártól $\frac{1}{2}$ 6 pozs. mérő szemes tengeri, (21 $\frac{1}{8}$ pozs. mérő – 59 frt 68 kr),

⁸⁰⁰ PPL. Tan. 511/1896. A kerületi esperes 164-65/1896. sz.jelentése.

⁸⁰¹ Schem. 1910. 39.

⁸⁰² Schem. 1914. 28.

⁸⁰³ PPL. Tan. 3153/1905. A torjánci iskolaszéki tagok lemondó „Nyilatkozata” és az 1905. októberi iskolaszéki választás jegyzőkönyve.

⁸⁰⁴ PPL. Tan. 2886/1905. A Siklós kerületi esperes 545/1905. sz. jelentése.

⁸⁰⁵ PPL. Tan. 2886/1905. Az egyhm. főtanfelügyelő felirata.

4.) minden szőlőbirtokostól 1 magyar itcze** bor, jelenleg 186 liter – 48 frt 36 kr, kiknek nincs szőlőjük 10 kr fizetnek páronként borváltságot, jelenleg kitesz 15 frt,

5.) minden házaspár fizet 5 kr párbért – 17 frt 50 kr,

6.) a hitközségtől évenként 6 régi öl (20,46 köbméter tölgy hasábfa – 51 frt 5 kr),

7.) a főherceg-bellyei uradalomtól iskolafűtésre évenként 4 régi öl (13,64 köbméter) tölgy hasábfa – 34 frt 10 kr,

8.) minden egyes tankötelestől 52 ½ kr, átlag 100 tanköteles van (52 frt 50 kr),

9.) ismétlőoktatásért a hitközségtől 31 frt 50 kr,

10.) stóla átlag: 35 frt, szántóföld: 4 kat. hold 879 négyszögöl, rét: 826 négyszögöl, konyhakert: 347 négyszögöl, mindezeknek jövedelme: 105 frt 93 kr (kat. tiszta jövedelme 42 frt 30 kr. Az összes javadalom pénzértéke, ebbe beleértve a m. á. vasúti társaság által 1859-ben kihalított kántortanítói szántóföld váltságdíjának 80 frt mint gyümölcsöző tőkének évi esedékes 5 % (esetleg több %) kamatait – 4 frt, jelenleg: 627 frt 76 kr. Ebből tisztán tanítói fizetés: 479 frt 40 kr, kántori 148 frt 36 kr. Mindennemű adót a kántortanító fizet. Lakása áll 3 szobából, 2 konyhából, 1 éléskamra és 1 pincéből; van két istálló, egy félszer és egy öl.”⁸⁰⁶

Az új fizetést 1898. január elsejét követően, a következőképpen állapították meg: a hitközség részéről „osztrák értékben 525 frt” készpénz, ezen kívül ugyancsak a hitközség adja meg „a tüzelőfa szállításához eddig is szolgáltatott fuvarokat” ugyanígy a „konferenciákhoz” is, továbbá „érintetlenül hagyja a főhercegi uradalom kegyadományait”, de az „iskolaföld haszonélvezete a községet illeti”.

A készpénz kifizetését „évnegyedenként, tehát negyed részletben előre 131 frt 25 kr oszt. értékben” jelölték ki:

„1.) Baranyalőcs hitközségtől párbér gabona fejében – 143 frt 31 kr,

2.) kukorica 59 frt 68 kr,

3.) borért 48 frt 36 kr,

4.) lélekpénz 17 frt 50 kr,

5.) borváltság – 15 frt 7 kr,

6.) tüzelőfa – 51 frt 15 kr,

7.) iskolás gyermekektől 52 frt 50 kr,

8.) ismétlő iskola 31 frt 50 kr,

9.) iskolaföldért 105 frt 95 kr”.

⁸⁰⁶ PPL. Tan. 150/1898. A baranyalőcsi kántortanítói díjlevél másolata.

A föld utáni adót ezután is a kántortanítónak kellett fizetnie, mégpedig a „*földváltás 90 frt kamataiból*”.⁸⁰⁷ Mindezek mellé Kovács György ötödéves korpótléket is igényelt. Az iskolaszék engedélyt kért az egyházmegyei tanfelügyelőtől, hogy államsegélyből fedezhesse ezt. A tanfelügyelőség azonban – hivatkozva 18 löcsi polgár panaszára – megtagadta az engedélyt. A panasztevők, „*Tényi János iskolaszéki tag, Sehmeisl Ferenc, Mayer Georg, Bordarič Mika, Bosnyák Jozo, Mikolin Márton, Horváth Antal névű, Bosnyák Pávó, Horváth Antal mint író, Fero Gyurkov, Tényi János névű, Tado Czifrin, Stipo Kolutac, Franjić Vinko névű, Lovak Jakša, Bužić Pero, Michael* [olvashatatlan]”, úgy vélték, hogy Kovácsnak nem jár a korpótlék, mivel előző, birjáni tanítóskodását megszakítva „*5 hónapig nem volt tanító*” és csak fél éve működik a községükben. Hatan közülük nem tudtak írni, négyen viszont kiemelték írástudásukat.⁸⁰⁸ Az iskolaszék tagjai „*Perin Mišo, Horváth Antal, Krenhárd Jakab, Csoszín Ádám, Szkeledzsia Jakab és Novoszélác Zsivkó*” ugyancsak írástudók voltak.⁸⁰⁹ Kovács György kántortanító viselt dolgaira a későbbiekben még bővebben visszatérünk.

Kovács előtt Tényi János volt az iskola tanítója. Jövedelme az 1864/65-ös tanévben összesen 304 forint és 19 krajcár volt. Az iskolában ekkor egy osztályban folyt a tanítás „*illyr*” (horvát) – német nyelven, a szünet kivételével „*egész évben és napon át*”. A mindennapi iskolakötelesek száma 60 fiú és 80 lány, anyanyelvük alapján 6 német és 134 horvát, életkor szerint 6 év alatti: 17, 6-7 éves 26, 7-8 éves 30, 8-9 éves 25, 9-10 éves 18, 10-11 éves 14, 11-12 éves hét és 12 éven felüli három. „*Az iskolába járásnál a téli és nyári létszám különbsége 15*” főt tett ki. Az éves „*tanpénz*” gyermekenként 52,5 krajcár volt, tehát összesen 73 forint és 50 krajcár volt. A vasárnapi ismétlőiskolai oktatásra kötelezettek száma ekkor 47 fiú és 93 lány volt.⁸¹⁰

Kovács Györgyöt 1900-ban elmozdították az iskolától a megüresedett állásra pedig a marázai Mathiovics György és baranyavári Bénics Mátyás kántortanítók jelentkeztek. Mikor azonban sor került a tanítóválasztásra, az iskolaszék tagjai – Zsivkov István, Benics Henrik, Tunya Máto, Heberling Pál, Bénics Márko, Bartalics Mika, Schmeirl Ferenc és Prokatur Márko – megtagadták a választási jegyzőkönyv aláírását. „*Franjić Vinko Bíró*” az ügyvel kapcsolatban a következőt jegyezte a jegyzőkönyvbe: „*Bili su pozvani ali nisu teli pod pisati ime svoje*” (Megvoltak hívva, de nem voltak hajlandók aláírni a nevüket).⁸¹¹ Miután azonban a következő évben is sikertelen lett a tanítóválasztás, maga a püspök nevezte ki – főpásztori

⁸⁰⁷ PPL. Tan. 22/1898. A baranyalőcsi iskolaszék 1897. október 31-i jegyzőkönyve.

⁸⁰⁸ PPL. Tan. 1170/1898. Baranyalőcsi polgárok panaszlevele.

⁸⁰⁹ Uo. A baranyalőcsi iskolaszék 1898. június 19. gyűlésének jegyzőkönyve.

⁸¹⁰ PPL. Számadások 67. köteg. 1864/1865. tanév.

⁸¹¹ PPL. Tan. 1318/1900. A baranyalőcsi iskolaszék 1900. júl. 4-i tanítóválasztási jegyzőkönyve.

jogánál fogva – Müller Boldizsár helyettes kántortanítót.⁸¹² (A választási kudarcok okairól majd Kovács György tanítói pályájának ismertetése során még bővebben lesz szó.)

Az új díjszámítás következtében 1900-ra kissé emelkedett a kántortanító fizetése. A házaspárok száma ugyan nem változott (212 teljes és 138 kisház, illetve házatlan zsellér, tehát összesen 350), a tisztán kántori jövedelem pedig 148 forintról 142 forintra csökkent, de a teljes jövedelme 627 forint 76 krajcárról, 639 forint 39 krajcárra nőtt, azaz a tisztán tanítói fizetés valamivel magasabb lett.⁸¹³

Az 1903. évi iskolaszéki megújítás során 12 rendes- és négy póttagot választottak: „*Novoszelác Zsívko, Perin Stipo, Perin Ádám, Plavsin Miso, Abrisin Márko, Dugacski Ivó, Abrisin Ádám, Abrisin Vinko, Zsivkov Stipo, Frányics Stipo, Schmeirk Ferenc, Mátics Jozo*” rendes iskolaszéki tagok valamint „*Franyics Bozso, Brdarics Stipo, Mátics Míjo és Vlasics Tádo*” póttagok.⁸¹⁴ Miután 1904-ben ismét megüresedett a kántortanítói állás, újra megpályáztatták, de erre már csak a bengei iskolában tanító Bénics Mátyás jelentkezett, akit egyöntetűen meg is választottak. A tagok mindegyike aláírta a jegyzőkönyvet, tehát tudott írni.⁸¹⁵ Két évvel később viszont kisebb nézeteltérés támadt a tagok között. Történt ugyanis, hogy Perin Sztipo rendes iskolaszéki tag nem továbbította társai felé a kerületi esperes „52. számú hivatalos levelező-lapját”, minek következtében az újabb választásoknál már nem került be az iskolaszékbe.⁸¹⁶ Ráadásul már olyan sok volt a tanköteles, hogy bővíteni kellett volna az iskolát, amire azonban nem mutatott hajlandóságot sem a politikai, sem pedig a hitközség. Valószínűleg ezért „tűnt el” a püspöki leirat is. Az 1906. szeptember 23-i választáson rendes tagnak „*élőszóval, szótöbbséggel megválasztottak Vorgics Mihály, Szkeledzsia Ádám, Gyurkov Ádám, Wagner János, Brdarits István, Zsifkov István, Borić Ivan, Gyurin Pál, Grginov Marijan, Dugacski Ivo, Mikolin András, Khébert Ferenc*”, póttagnak pedig Abrisin Ádám, Perin Ádám, Petaracz Vitályos és Gábor Pál. Világi elnöknek Dugácski Ivót, gondnoknak Zsifkov Istvánt, jegyzőnek pedig Bénics Mátyás kántortanítót választották meg.⁸¹⁷ Perin, mivel nem került be az új iskolaszékbe, megtagadta a pénztár átadását és csak

⁸¹² PPL. Tan. 1108/1900. A pécsi püspök azonos számú válasza a vörösmarti plébánosnak.

⁸¹³ PPL. Tan. 999/1900. A baranyalőcsi kántortanító díjlevele.

⁸¹⁴ PPL. Tan. 1649/1903. A baranyalőcsi iskolaszék 1903. júl. 19. választási jegyzőkönyve. Érdekes megfigyelni a magyar és horvát betűk következtelen alkalmazását: a vezetéknevében a kiejtésnek megfelelően írják a magyar s- és cs- betűt, a keresztnévben viszont a magyar s- betűt a horvát sz- betűnek, a magyar a- pedig esetenként a horvát á- betűnek felel meg.

⁸¹⁵ PPL. Tan. 1473/1904. A baranyalőcsi iskolaszéki választás 1904. jún. 1-én felvett jegyzőkönyve.

⁸¹⁶ PPL. Tan. 1329/1906. A lőcsi plébános 98/1906. sz. jelentése.

⁸¹⁷ PPL. Tan. 2250/1906. sz. A baranyalőcsi iskolaszéki választás 1906. szept. 23. jegyzőkönyve. Itt is megfigyelhető, hogy kiejtés szerint a vezeték-, és a keresztnevéknél a magyar a- betűt a horvát á- betűnek felel meg, ám a keresztnevéknél már gyakoribb a magyarnak megfelelő név használata. Például az előzőnél még

többszöri felszólításra volt hajlandó elszámolni a következő év elején.⁸¹⁸ Egy évvel később, 1908. februárjában ismét hallatott magáról. Ekkor az iskolaszék ülése alatt az ablaknál hallgatózott, és amikor a közelgő vihar miatt Zsivkov István iskolagondnok be akarta zárni az ablakot, botjával fej beütötte, és azt kiáltotta, hogy *„Hát ez a Zsifkov a löcsi iskola ura!”*.⁸¹⁹ 1907-ben Bénics Mátyás kántortanító kevesellhette fizetését, mert mint írta *„fizetésem 526 frt. volna, de ez is terményekben folyik be, ma fél véka kétszeres búza a jövő héten ismét fél s így tart ez egyik ősztől a másikig”*.⁸²⁰ A püspökség viszont a szolgálati út megkerüléséért megróttta a kántortanítót és azt válaszolta, hogy *„panasza igazán alul áll minden bírálaton, hiszen ő maga jelzi, hogy 520 frt. fizetése van, tehát jóval több, mint a tanítók átlagának, sőt még a fizetésjavítás után is eltelik 2 év, míg a vele egykorú tanítók átlaga több fizetést kap”*.⁸²¹ Ugyanakkor 43 löcsi polgár – köztük Ambrisin Márkó községi bíró – is bepanaszolta Bénicset az egyházmegyei tanfelügyelőnél: *„Már két ízben panaszt emeltünk a tanítónk végett, de orvoslást nem kaptunk a főtisztelendő öspörös plébániától és most megint a tanító úr egy kis lánynak két fogát kiütött[e] melyet orvosi bizonyítvánnyal igazolunk és mint az gyermekeinket ily állapotban az iskolába félelemmel küldjük és ha most sem találunk pártfogóra, kénytelenek leszünk a Nagyméltóságú vallás és közoktatási miniszter úrhoz alázatos kérvényünkkel folyamodni”*. Kérték, hogy helyeztesse el és hozzanak másik tanítót az iskolájukba, mert náluk *„addig békéről szó nem lehet míg ő Lőcsön van”*.⁸²² Benics eleinte nem volt hajlandó lemondani, de miután fizetését harmadára csökkentették, és fegyelmi vizsgálatot helyeztek kilátásba, végül mégiscsak átment a petárdai állami iskolához, de később az a hír terjedt, hogy ismét visszajönne.⁸²³ Ez felkorbácsolta újból a kedélyeket, és a kerületi esperes a helyi plébánossal kaöltve arra kérte az egyházmegyei tanfelügyelőt, hogy Bénicset zárják ki a pályázók közül. A plébános többek közt a következőket írta róla: *„Bénics a löcsi iskolában önkényűleg szüneteltette az előadást”* és volt rá példa, hogy a vasárnapi oktatást sem tartotta meg. Knezsevics Vinkóné pedig azt panaszolta nála, hogy *„Bénics egy este vadászfegyverével egy sokacz kíséretében bejött az ő lakásába és követelte a neki járó 1 frt párbért, a házigazdát csak neje fékezte meg abban, hogy Bénicset konyhakéssel le ne szúrja”*. Matics Zsivkó ugyancsak arra kérte a plébánost, hogy figyelmeztesse Bénicset: *„ne járjon az ő szomszédjába*

„Stipo” volt, itt már a magyar megfelelője az István szerepel. Az ilyesféle keveredések elég gyakoriak voltak mind a jegyzőkönyvekben, mind pedig más levelekben.

⁸¹⁸ PPL. Tan. 147/1907. A löcsi iskolaszék 1907. jan. 16. ülésének jegyzőkönyve.

⁸¹⁹ PPL. Tan. 754/1908. A löcsi plébános 1908. febr. 11-én kelt jelentése.

⁸²⁰ PPL. Tan. 489/1907. Bénics Mátyás 1907. január 7-én írt panaszlevele a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez.

⁸²¹ Uo. Az egyházmegyei tanfelügyelő 193/07. sz. leirata.

⁸²² PPL. Tan. 3999/1908. A löcsi polgárok 1907. dec. 17-én kelt panaszlevele.

⁸²³ PPL. Tan. 3921/1908. Az egyházmegyei főtanfelügyelő jelentése a püspöknek.

éjnek idején a menyecskékhez mulatni, mert azzal fenyegetőznek sokan, hogy reájuk gyűjtják a házat, amikor ő is igen könnyen tűzkárt szenvedhet”. Gábor Zsivkóné viszont egy névtelen levéllel kereste fel a pébánost, melyben arról a beszélgetésről volt szó „amelyet Bénics előtt való napon egy sokaczcza Gábor Zsifkónéról folytatott, hogy bizony ő neki Gábor Zsifkóné nem kell, mert neki a lábszárai nagyon vékonyak”.⁸²⁴ Ezek után a község feltehetően két pártra oszlott – a „Bénics párt” vezére az egykori kántortanító löcsi apósa lehetett –, de a tanítóválasztáson alulmaradt és nem őt, hanem Bartal Imrét választották kántortanítónak. Mivel azonban az iskolaszék a püspök kérésére sem volt hajlandó a fizetés terménybeli részét készpénzre váltani, a nyár folyamán ő is lemondott és elment az izségi iskolához.⁸²⁵ Újabb pályázatot viszont nem lehetett kiírni, mivel az iskolaszék továbbra is az 1893-ban megállapított díjlevélhez ragaszkodott. A plébános egyébként is feleslegesnek tartotta pályáztatást, mert úgy látta, hogy az „iskolaszék addig senki választásába bele nem megy, amíg Bénics Petárdán van”. Úgy vélte az lenne a legjobb, ha a főtanfelügyelő egyszerűen kinevezné Lőcsre Palecsko Ágoston torjanci kántortanítót. Ezt viszont a tanfelügyelőség ellenezte, mert a pályázat kiírása az iskolaszék hatáskörébe tartozott és a díjlevéllel kapcsolatban is az iskolaszéket tette irányadóvá. Mivel a tanítói javadalom készpénzre való átváltása mindenkor csak az adott személyre vonatkozott, ha az elment, a helyére jött új tanítóra új díjlevelet állapítottak meg, de mindig a canonica visitatio-ból kellett kiindulni. A kétoldalú szerződés megkötésekor biztosítani kellett a tanítónak azt a jogát, hogy eldöntse melyik a kedvezőbb számára: a terményjárandóság, avagy a készpénz. A pályáztatás nélküli kinevezéshez a főtanfelügyelőnek csak akkor lett volna joga, ha beigazolódná, hogy az iskolaszék nem tud, vagy nem akar törvényes jogával élni.⁸²⁶ Az iskolaszék viszont úgy határozott, hogy Palecskó megválasztása helyett, inkább kiírnak egy újabb pályázatot. Ezzel párhuzamosan engedélyt kértek a püspöktől államsegély megkérésére is, amiből a másodtanítói fizetést akarták biztosítani.⁸²⁷ A kiírt pályázatra csak Lichtenstein József dályoki másodtanító jelentkezett, akiről az iskolaszék elnöke azt írta, hogy „a szükséges nyelveket ismeri, bírja, mi több kántori képesítéssel is bír”. A tagok viszont mást gondoltak és a következőt kérték a főtanfelügyelőtől: „bocsásson meg, de Lichtenstein Józsefet a béke kedvéért sem választhatják meg, mert sehogyan sem tudna ő rendet és egyöntetű éneket létesíteni a löcsi templomban” ámbár ellenkezni sem fognak ha őt vagy mást odaküld, csupán

⁸²⁴ PPL. Tan. 3999/1908. A löcsi plébános 226/1908. sz. levele.

⁸²⁵ PPL. Tan. 1481/1908. és 3654/1908. A löcsi plébános 58/1908. valamint 203/1908. sz. jelentése.

⁸²⁶ PPL. Tan. 4105-6/1908. A löcsi plébános 253/1908. sz. levele, valamint az egyházmegyei főtanfelügyelő azonos és 4056/1908. sz. levele.

⁸²⁷ Uo. A löcsi iskolaszék 1908. nov. 22. gyűlésének jegyzőkönyve.

azt kéri „*hogy előbb senkit ne küldjön Lőcsre, amíg a karácsonyi ünnepek el nem múlnak, mert az ünnepekre szándékoznak meghívni Lőcsre Schneider Lajos kiskőszegi tanító urat, akiről azt hallották, hogy jó hangja van és ügyes orgonista is*”.⁸²⁸ Tehát a legfontosabb feltétel az volt a kántortanítóban, hogy jó hangja legyen, és szépen orgonáljon. Hogy aztán valóban Schneider orgonált-e karácsonykor Lőcsön azt nem tudjuk, a következő évben viszont Paulics Alajos személyében már egy új, fiatal kántortanítót találunk a községben, akinek a fizetése a 200 koronás államsegéllyel együtt 1720 korona volt.⁸²⁹ 1914-ben már két tanerő működött az iskolában: a kántortanító Gombárovics Géza, az osztálytanítónő pedig Molvay Mária volt.⁸³⁰

Benge

Lőcshöz hasonlóan, Bengén sem volt mindig felhőtlen a lakosság és a tanító közti viszony. Itt a község bírója, Skeledzsia Tádé emelt panaszt Horváth János tanító ellen 1887-ben, és bár a tanítót elmarasztalták, a veszekedés továbbra sem szűnt meg. Az iskolaszék 1893-as megújításakor Horváth már azt kérte az egyházmegyei hatóságtól, hogy az új iskolaszékben a bíró és Frank János tagságát ne hagyják jóvá, mivel ezek már többször feljelentették. Az áskálódás odáig fajult, hogy egyik este, mikor dárdai hivatalos útjáról hazafelé tartott, lesben álltak és meg akarták ölni. Életét csupán egy Tyoszics Imre nevű embernek köszönhetette, aki még idejében figyelmeztette az „összeesküvésre”, ám ez neki az életébe került, mivel az „orgyilkos” a neki szánt golyóval Tyoszics életét oltotta ki. Az ügyet a pécsi királyi törvényszék is vizsgálta, de mivel a tettes nem lett meg, később lezárta. Most attól tartott, hogy az „*aknamunkát ellene*” ismét megkezdik. Kéréséhez, annak igazolására, hogy a község nagyobb része valójában mellette áll, egy 1887-ben keltezett levelet is csatolt. A levélben Alagics János helyi plébános, valamint „*Bosnyák Pavo, Bosnyák Alojzija, Szedlar Mato és Pándur István*” arra kérték a püspököt, hogy az elmarasztalt tanító ügyében rendeljen el „*pót-vizsgálatot*”, mivel a Skeledzsia emelte vádak idején „*terrorismus következtében*” nem mertek nyilatkozni. A püspök azonban – hivatkozva arra, hogy az iskolaszéki tagválasztást semmiféle törvény alapján nem változtathatja meg – a tanító kérését elutasította, viszont védelmet ajánlott Skeledzsia és társai ellen, és a veszekedés tovább folyt.⁸³¹

A dárdai járásbíróság 1901-ben tárgyalta „*Jelics Gyúró 60 éves bengei szül. és lakós, r. k. családos, vagyonos, földműves és Horváth János 56 éves belvárdi szül. r. k. még*

⁸²⁸ PPL. Tan. 4527-8/1908. A löcsi iskolaszék 1908. dec. 12. választási gyűlésének jegyzőkönyve.

⁸²⁹ Schem. 1910. 48.

⁸³⁰ Schem. 1914. 30.

⁸³¹ PPL. Tanf. 958/1893. Vonatkozó iratok.

vagyonatlan bengei lakós, tanító” perét. Történt ugyanis, hogy „Jelics Gyúró 901. jún. 7-én Horváth János tanítót ezen kifejezéssel illette: nem vagy becsületes ember, ha becsületes volnál nem lövöldöznének rád; Horváth János pedig Jelics Gyúrónak előzetesen azt mondta: disznó, akasztófárávaló kanász.” A sértegetés a templomból hazafelé menet az utcán történt s mivel kölcsönös volt, a bíróság mindkettőjüket felmentette.⁸³² Későbbi vitákról már nem tudunk, mivel Horváth még abban az esztendőben nyugdíjba vonult. Tehát bengei tanítóskodása 1882-től 1901-ig tartott, díjlevele pedig a következő volt:

„1) a helyi uradalomtól, mint kegyúrtól készpénzben évi 4 forint 20 krajcár és 8 pozsonyi mérő kétszeres, melynek 10 éves átlagértéke 24 forint;

2) a községben levő összesen (az 1893. évi összeírás szerint) 100 pár után évente: (páronként 1/4) összesen 25 pozsonyi mérő vegyes búza terményben, melynek 10 évi átlag értéke 75 forint, ugyancsak annyi tengeri, de ennek 10 évi átlagértéke 50 forint;

3) minden szőlőbirtokostól 1,5 liter, összesen 150 liter bor, 10 évi átlagértékben 15 forint (a borjárulék évente, szőlőbirtokosonként 30 krajcárral megváltható volt);

4) minden pártól 35 krajcár összesen 35 forint;

5) a hitközség és kegyúrtól évente 8 bécsi öl (a hitközségtől 4 öl, a kegyúrtól 4 öl) keményfa, 10 évi átlag értékben 80 forint;

6) az iskolafenntartó községtől: 2 szoba, 2 konyha, 1 pince, 1 padlás (hozzátartozó 1 istálló és más melléképületek) melynek értéke 30 forint, 1561 négyszögöl konyhakert melynek az évi kataszteri tiszta jövedelme 6 forint 59 krajcár, 8 hold és 1575 négyszögöl szántóföld, melynek évi kat. jövedelme 55 forint 7 krajcár, vasárnapi oktatási díj fejében évente 20 forint,

7) minden egyes tankötelestől 10 krajcár tandíj (1892-ben 32 tanköteles volt)

8) temetésért évente előforduló stóla fejében, átlag értékben 1 forint,

9) malomfuvarok természetben leszolgálva, átlagos értékben 4 forint.

Más, az itt felsorolt járulékokon kívül sem helyi, sem drágasági pótlékot, sem kegyúri adományt nem élvezett a tanító. Tehát összesítve Benge község tanítói állásának jövedelme:

– összes járulék készpénz és 10 évi átlag szerint: 403 forint és 6 krajcár,

– ebből levonva a tisztán tanítói és kántori járulékokat (lakás, a vasárnapi és a mindennapi tankötelesek utáni díj és a stólapénz) azaz 54 forint és 2 krajcárt, – marad járulékként 349 forint és 4 krajcár,

⁸³² PPL. Tanf. 1629/1901. A dárдай kir. járásbíróság 1901.B184/3n. sz. ítélete.

– ehhez hozzáadva a tisztán tanítói járulékot (mindennapi és vasárnapi tankötelesek díja) azaz 23 forint és 2 krajcárt, a tisztán tanítói fizetés 372 forint, vagyis meglehetősen kevés volt”.⁸³³

Ilyen alacsony fizetésnél nem volt csoda, hogy Horváth nyugdíjba vonulása után nem akadt jelentkező a bengei tanítói állásra. Csupán egy évvel később, 1902. november 5-én jelentkezett a volt dályoki osztálytanító, Mihályovszki Péter, ám decemberben már ő is lemondott. Őt követően, januárjában Bénics Mátyás baranyavári osztálytanító jelentkezett kántortanítónak,⁸³⁴ de ő is csak egy évet maradt, majd 1904-ben Latincsics Dezső bálványosi tanító következett.⁸³⁵ Mivel azonban ő sem maradt sokáig, a következő évben a tanítói bér teljes egészében való készpénzesítését és – a politikai község pénztárából kiegészítve – 1000 korona fölé emelését határozták el.⁸³⁶ A készpénzesítést az egyházmegyei hivatal is támogatta, viszont a politikai község pénztárának bevonását a közigazgatási bizottság engedélyéhez kötötte.⁸³⁷ Időközben akadt egy jelentkező is az állásra. Helyesebben „Bosnyák Vinko, Szekeledzsia Ivo, Pandur Stipo, Bosnyák Marko, Mali Stipo, Ilics Živko, Bosnyák Alajos községi bíró, Zsilics Pavo, Pozsgain Stipo, Jőger János, Mali Ivo, Jelics Gyuro, Szekeledzsia Zsivko, Csaszity Mijo, Szekeledzsia Márko, Szekeledzsia István, Bosnyák Pavo, Illés Tádo, Illés Ádám” és „Szedlár Máto” kérte – „Benge község” nevében – a tanfelügyelőséget, hogy „Kovács György osztálytanító urat, Benge község részére áthelyezni kegyeskednék miután már egy éve hogy községünk tanító nélkül van és nincs ki gyermekeinket oktatná vagy tanítaná”.⁸³⁸ Kovács György pályafutásáról később még részletesebben is lesz szó. Most csak annyit említek meg, hogy Erős Károly, Lőcs és Benge közös plébánosa hevesen ellenezte Kovács megválasztását. Ez ügyben levelet is írt az egyházmegyei tanfelügyelőségre, és egyben csatolta annak a „bengei sokac -nyelvű levél”-nek a fordítását is, amit Bosnyák Alajos bíró küldött Kovács Györgynek az állás megszerzése ügyében. A plébános a Baján tanító Horváth Gézát látta volna szívesebben a bengei iskolában, és mielőbbi meghívását, illetve kinevezését kérte a tanfelügyelőtől.⁸³⁹ Horváth viszont szívbetegsége miatt nem fogadta el az állást, tehát megint tanító nélkül maradt az iskola.⁸⁴⁰ Nem lett jobb a helyzet a következő esztendőben sem. Ekkor az egykori hercegszöllősi kántortanító, Töröky F. József jelentkezett. Bajmokon értesült „csak úgy hallomás után” a „bengei üresedésben levő rk. ktanítói állásról”

⁸³³ PPL. Tanf. 214/1903. Az 1893-ban felülvizsgált bengei tanítói díjlevél másolata.

⁸³⁴ Uo. A bengei iskolaszék 1903. jan. 30. gyűlésének jegyzőkönyve.

⁸³⁵ PPL. Tanf. 1960/1904. A bengei iskolaszék 1904. aug. 16. gyűlésének jegyzőkönyve.

⁸³⁶ PPL. Tanf. 979/1905. A löcsi plébános 39/1905. sz. jelentése.

⁸³⁷ Uo. A pécs egyházmegyei tanfelügyelő levele.

⁸³⁸ PPL. Tanf. 3001/1905. A bengei polgárok 1905. szept. 24. kérelme.

⁸³⁹ PPL. Tanf. 2598/1905. A löcsi plébános 141/1905. sz. levele.

⁸⁴⁰ 2800/1905. A löcsi plébános 144/1905. sz. levele.

és mint jelezte, „visszavonhatatlanul óhajtja az állást elnyerni, és pedig az 1893. évben hivatalosan megállapított díjlevél értelmében”. Megválasztására februárban került sor, ám állomáshelyét mégsem foglalhatta el. Történt ugyanis, hogy Kovács György – azt állítván, hogy ő is engedélyt kapott az egyházmegyei tanfelügyelőségtől a pályázat benyújtására – és a községi bíró házról-házra járva, felizgatták a lakosságot, és ezzel megghiúsították a beiktatást.⁸⁴¹ Később kiderült, hogy valójában nem kapott semmiféle engedélyt, de ez már ekkor az iskolaügyön nem segített. Ilyen bonyodalmak után nem csoda, hogy csak 1907-ben oldódott meg a tanítóügy, de ekkor sem a szokványos módon. Az új jelentkező Gombárovics Géza volt, aki ez időben tényleges katonai szolgálatát töltötte a boszniai Lyubinyében és tulajdonképpen azért is jelentkezett az állásra, mert le akart szerelni. Folyamodványát sógora adta be, de a képesítésének megítélése körül kisebb bonyodalmak keletkeztek. Amikor azonban tisztázódott, hogy a tanítóképezde IV. osztályát sikerrel elvégezte és csak a képesítő vizsgát kell még letennie, hamarosan le is szerelték.⁸⁴² Miután az iskolaszék is „kérdőzködően Gombárovics után meggyőződött, hogy a bengei ktanítói állással összekötött kötelmeknek könnyen meg fog felelni” meghívta az állásra, melynek „javadalma az 1893. évi összeírás szerint 803 K. terményekben, lakásban, fa és készpénzben szolgáltatva”. A díjazás fejében feladatául jelölték „a gyermekek vallás-erkölcsi nevelése és oktatásán kívül a szokásos litániák tartása a bengei imaszobában, a fogadott körmenetek vezetése akár az anyaközségbe Lőcsre, akár pedig otthon, és minden egyéb kántori teendők” elvégzését is. Továbbá tartozott „a meghívott a főtisztelendő egyházmegyei tanfelügyelőség által kitűzendő záros határidőn belül a törvényszerű ktanítói képesítést megszerezni”. A hitközség pedig felvállalta, hogy az összes költözködési költségeit megtéríti, „de csak az esetben, ha az a kitűzendő záros határidőn belül bengei állását saját akaratából el nem hagyja. Ellenkező esetben köteles a kifizetett költözködési költségek kétharmadát visszatéríteni”.⁸⁴³ Működésével valószínűleg meg lehettek elégedve, mert az év végén a fizetés 1000 koronára való kiegészítéséről döntöttek és 308 korona 66 fillér államsegélyt kértek.⁸⁴⁴

Tehát mint láttuk, a Horváth János nyugdíjba vonulását követő időben, 1901-1907 között, nem folyt érdemleges tanítás a község iskolájában. Néha egy-egy tanító felbukkant, de nagyon hamar szedte is a sátorfáját. Ez idő alatt a gyerekek oktatásával többé-kevésbé az

⁸⁴¹ PPL. Tanf. 379/1906. A bengei iskolaszék 1906. febr. 4. gyűlésének jegyzőkönyve, valamint a tanfelügyelő válasza.

⁸⁴² PPL. Tanf. 197/1907. A löcsi plébános 19/1907. és 34/1907. sz., valamint az egyházmegyei tanfelügyelő levele.

⁸⁴³ PPL. Tan. 453/1907. A bengei iskolaszék 1907. febr. 14. gyűlésének jegyzőkönyve.

⁸⁴⁴ PPL. Tan. 4175/1907. Az iskolaszék 1907. dec. 13. nyilatkozata.

anyaközség plébánosa, Erős Károly foglalkozott, ami valószínűleg nem volt több mint vallásoktatás.

Baranyavár

Baranyaváron 1897-es nyugdíjba vonulásáig Fischer József volt az iskola tanítója. Jövedelme, miután „1858-ban 3 hold szántófölddel javíttatott”, 1880-ban 490 forint volt.⁸⁴⁵ Mellette Fischer Gyula személyében osztálytanító is működött.⁸⁴⁶ Fischer József nyugdíjba vonulása után új tanítót kellett választani és a pályázati kiírás megtörtént, de hogy a „*pályázók a költségektől megkíméltesse*nek” az iskolaszék tagjai egyöntetűen kijelentették: „*a volt tanító úrnak Hercegszőlősen működő tanító-fia ugyancsak Fischer József mellett*” foglalnak állást.⁸⁴⁷ Miután 1899-ben az osztálytanító Fischer Gyula is nyugdíjba ment, a helyére Müller Boldizsárt választották.⁸⁴⁸ A kántortanító fizetése ekkor készpénzben 780 forint és kilenc krajcár, valamint 50 forint korpótlékból állt, míg az osztálytanító készpénzben 340, illetve a kert és szoba kiváltására 40 forintot kapott, tehát összes jövedelme 380 forint volt. A nyugállományba vonult tanító nyugdíját 200 forinttal „*segítették*”. Emellett az iskola gondnokának is fizettek – a felekezeti adó beszédéséért – évi 20 forint tiszteletdíjat. Mivel azonban ennek összege még 1906-ban is ennyi volt, de már nem forintban, hanem koronában, Bárics István lemondott az iskolagondnoki tisztségről. Helyére önkéntesként egy iskolaszéki tag, „*Mészáros*” (valójában Meszár) István jelentkezett, ám az ő tiszteletdíját már megemelték 60 koronára.⁸⁴⁹ A következő évben viszont Kóbia Jakab mondott le az iskolaszéki tagságáról, majd néhány nappal később Meszár András iskolagondnok is.⁸⁵⁰ Míg az előbbi helyére „*50-60 választásra jogosultnak egybehangzó szavazatával Andrics Illés választott meg*”, a pénztárnokéra Vecsánin Antalt választották, de „*azzal a hozzáadással, hogy a beszedett pénzt megőrzés céljából, plébános úrnak viszi át, a könyvelést pedig az iskolaszéki elnök vállalja magára azon reményben, hogy az így nyert költségvetési kevesebbet folytán, a nép ezért hálával adózik*”.⁸⁵¹ A lemondások oka tulajdonképpen a túlköltekezés volt. Az új iskolaszék ugyanis a kiadás csökkentése érdekében olyan könyvelési feladatokat is felvállalt, amihez

⁸⁴⁵ Schem. 1881. XIII.

⁸⁴⁶ Schem. 1891. 11.

⁸⁴⁷ PPL. Tan. 150/1897. A baranyavári iskolaszék 1897. febr. 7. gyűlésének jegyzőkönyve.

⁸⁴⁸ Schem. 1900. 19.

⁸⁴⁹ PPL. Tanf. 175/1906. A baranyavári iskolaszék 1906. jan. 21. gyűlésének jegyzőkönyve.

⁸⁵⁰ PPL. Tanf. 1690/1907. Az egyházmegyei főtanfelügyelő 57/07. sz. levele.

⁸⁵¹ PPL. Tanf. 145/1907. A baranyavári iskolaszék 1907. jan. 13. és 15. ülésének jegyzőkönyve.

valójában nem értett és a pénzügyeket összekeverve nemhogy csökkentette, hanem éppen ellenkezőleg, megnövelte azt.⁸⁵²

Molnár (Müller) Boldizsár távozása után a meghirdetett pályázatra összesen heten jelentkeztek és a jelentkezők közül Hangos Gyula siklósi tanító kapta a legtöbb szavazatot. Az iskolaszék többsége – Vecsánin Antal, Barics István, Andrics Illés, Bereckó Pál, Andrics Pál, Meszár István és Meszár Kozma – rá szavazott, míg Meszár András tartózkodott a szavazástól.⁸⁵³ Az új tanító fizetését – 700 korona, két szoba, konyha és kertilletmény – az „*egyenes adó 7 %-ból*” fizették, de tekintettel „*a hívek elszegényedésére a magasabb fizetések terhére*” már nem bírták felvállalni. Ezért „*Fischer József kántortanító 200 kor. II. ötödéves korpótlékának az új törvény szerinti többletét, nem különben a II. tanítónak, Hangos Gyula 320 kor. fizetésemelését és esetleges korpótlékát*” államsegélyből kívánták fedezni.⁸⁵⁴

Hercegszöllős

A jó hangú kántor esetére Baranyalőcshöz hasonlóan Hercegszöllősen is találunk példát. A hitközség plébánosa ugyanis úgy látta, hogy azért nem tud javítani iskolájuk alacsony színvonalán, mert a hívek „*jó hangja miatt a kántortanítónak mindent elnéznek*”.

1897-ben viszont megürült az állás és pályázatot hirdettek. Mivel erre csak két jelentkező akadt, az iskolaszék sokác tagjai – hivatkozva arra, hogy az egyik jelentkező meg sem jelent, a másik, a vörösmarti Wágner Ferenc meg nem tud horvátul – a jelentkezési idő meghosszabbítását kérték. Hogy ennek nyomatékot is adjanak, az iskola előtt összegyűlt a község teljes horvát lakossága és – a plébános szerint – olyan fenyegetően viselkedtek, hogy ki kellett rendelni a csendőrséget. A pályázati kiírásban – amit az iskolaszék sokác tagjai is aláírtak – nem szerepelt feltételként a horvát nyelvtudás, de ennek ellenére a jelentkezési idő végét két héttel mégis kitölték. Miután azonban még ekkor sem akadt nekik is tetsző jelentkező „*kocsira ülve faluzni kezdtek, hogy hozzanak egyet*”. Először bejárták a beremendi és darázsi plébánia falvait, de mivel itt nem jártak eredménnyel, átmentek „*Bács megyébe*”. Megfordultak Bezdánban, majd Bácsmonostorra érve végre találtak egy olyan, számukra megfelelőnek tetsző, fiatal osztálytanítót, aki hajlandónak mutatkozott a hercegszöllősi állást megpályázni. Április 9-én meg is jelent a községben a bátmonostori kántorral, Töröky Józseffel. Amikor azonban szembesült az ottani körülményekkel, ígéretét visszavonta és már

⁸⁵² PPL. Tanf. 175/1906. A baranyavári plébános 10/1906. sz. jelentése.

⁸⁵³ PPL. Tanf. 295/1907. A baranyavári iskolaszék 1907. jan. 29. gyűlésének jegyzőkönyve.

⁸⁵⁴ PPL. Tanf. 2407/1907. A baranyavári iskolaszék 1907. jún. 16. gyűlésének jegyzőkönyve.

is távozott. Töröky viszont ott maradt és hajlandónak mutatkozott pályázni is, és hogy ennek „*nagyobb nyomatékot kölcsönözzön, a horvátokkal a korcsmában az éj nagy részét mulatva ültette el*”. Az állásra végül öten jelentkeztek: Szosztarich Fábián pozsonyi kántortanító, Wagner Ferenc vörösmarti osztálytanító, Töröky József „*bodrogmonostorszeghi*” kántor, valamint Zsoldics István ujbezdáni és Gábel József nagyvejkei kántortanító. Valójában Gábel sem tudott horvátul, ám kijelentette, hogy „*ének alkalmával a szavakat, miután Pécssett a budai külvárosban lakott négy évig, kifogástalanul ejti ki*”.⁸⁵⁵ Törökyre szavazott a választáson Lovák Ádám, Miletics Pál, Csizmár Nikola és Tormás József, Gábel Józsefre Bozsics István, Koncz József, ifj. Tóth József és Radó Dezső, Zsoldics Istvánra pedig Pertnicz József. Mivel az iskolaszéki tagok szavazata két pályázó között egyformán oszlott meg, a döntést a plébános az egyházmegyei hatóságra bízta.⁸⁵⁶ Ezzel párhuzamosan egy jelentést írt, amelyben felhívta a püspök és a káptalani helynök figyelmét arra is, hogy míg 1892-ben a horvátok és magyarok száma még majdnem egyenlő volt (212, illetve a magyaroké 275), 1897-re a magyarok már legalább kétharmados többségbe kerültek. Továbbá megemlítette, hogy mivel az iskola tanítási nyelve „*már régtől fogva magyar*” a horvát tanulók is mind beszélnek már magyarul, a miséket viszont továbbra is három nyelven tartják meg, „*a kántornak tehát csak a templomban kell horvátul szolgálnia, amire Gábel nagyon is képesnek mutatta magát, s mellette kötelezte magát, hogy a beszédet is elsajátítja*”. Törökyről pedig azt írta, hogy valójában nem is igen tud magyarul és „*gyarló Képesítő oklevelét csak 1895-ben szerezte meg*”. A választási kudarc, illetve minden baj forrásának a sokácokat tartotta, akik – szerinte – „*mielőtt minden a hitközséget érintő ügyben végérvényesen döntenének, a szerb pap, szerb tanító és a szerb lakósokhoz fordulnak tanácsért*”. Ennek következtében valójában „*a szerbek által szájukba adott jelszó: ne engedjétek, hogy a magyarok győzzenek és kinevessenek*” vezérli őket, és bár „*névtelen ugyan katolikusok, tényleg azonban szerbek; velük éreznek nemcsak politikailag, hanem vallásilag is, kiknél nem a vallás, hanem a nyelv a fő*”. Továbbá úgy vélte, hogy az egykor itt szolgáló Erdélyi János esperes is azért kérte magát Lakócsára, mert a hercegszöllősi sokácok „*e vidéken közmondásos elvetemültsége páratlanul áll a különben jámborság és istenfélelméről híres horvátok között*”.⁸⁵⁷ Az egyenlő számú szavazatok miatt a tanügyi hivatal megsemmisítette kántortanítói választást, és új pályázatra kötelezte az iskolaszéket.⁸⁵⁸

⁸⁵⁵ PPL. Tan. 457/1897. A hercegszöllősi plébános 107/1897. sz. jelentése.

⁸⁵⁶ Uo. A hercegszöllősi iskolaszék 1897. ápr. 12. választási jegyzőkönyve.

⁸⁵⁷ PPL. Tan. 457/1897. A hercegszöllősi plébános 107/1897. sz. jelentése.

⁸⁵⁸ PPL. Tan. 457/1897. 358/1897. sz. záradék.

A sikertelen választás után levelet írtak az Egyházmegyei Hivatalhoz az iskolaszék magyar tagjai és külön egyet a horvát tagok is. Levelükben a magyarok már nem Gábel, hanem a szomszéd községből származó Wagner mellett álltak ki. A horvátok viszont továbbra is Töröky mellett kardoskodtak, és Wagnert elutasították. Döntésüket a következőkkel támasztották alá:

*„Nem ellenkezési viszketegből, sem daczból, még kevésbé nemzetési tüntetési szándékból, hanem egyedül a szent ügy iránti tiszteletből és szeretetből szükségesnek láttuk ismételve Töröki F. József, mint egyedül alkalmas pályázó köré sorakozni. Wagner Ferenc a horvát nyelvet nem csak nem beszéli, de azt még csak nem is érti, a szókat helyesen kiejteni, de még olvasni sem tudja; így félő, hogy az isteni tisztelet méltóságával, a szavak helytelen kiejtése folytán, össze nem egyeztethető szókat fog kiejteni vagy énekelni, ami mindenesetre hátrányos lenne. Annak igazolására, hogy bennünket eme lépésünkben nem személyes okok vezéreltek, kijelentjük, hogy ha a pályázók között más alkalmas, az itt szükséges három nyelvet bíró más egyén lett volna, készek lettünk volna őt is megválasztani és elfogadni. Wagner Ferenc azonban az isteni tiszteletnek három nyelven való elvégzésére teljesen képtelen, s így mint nem alkalmas pályázó ellen, kénytelenek voltunk állást foglalni. Az iskolában első évben bejáró gyermekeink jó része a magyar nyelvet még nem bírja, s így úgy hisszük, hogy olyan tanító, ki a tanítványát nem érti, azt a magyar nyelvre megtanítani sem tudja”.*⁸⁵⁹

Az újabb választás időpontjára és annak eredményére csak következtetni lehet, mert a kántori díjlevelet Radó Dezső esperes plébános és iskolaszéki elnökön kívül csak a Törökyre szavazó iskolaszéki tagok írták alá. Hogy valóban Töröky számára állították-e ki, és ha igen, akkor meddig maradhatott, nem tudjuk, de 1900-ban viszont már biztos, hogy nem ő, hanem Ikotity Béla volt az iskola kántortanítója.⁸⁶⁰ A kiállított díjlevél a következő tételekből állt:

„I. a.) Évenként minden helyben lakó róm. kat. házaspártól egynegyed pozs. mérő búza rostálva, egynegyed mérő csutás kukorica tetézve, és negyven krajcár készpénz. Van 170 házaspár.

b.) Minden egyes tankötelestől húsz krajcár tandíj.

c.) A hitközségtől nyolc malom és egy tanítói gyűlési fuvar, az két frt; hat kaszás, az egy frt; és az egyházkerületi tanító gyűlésre egy frt napidíj.

⁸⁵⁹ PPL. Tan. 457/1897. A hercegszöllősi iskolaszék magyar és horvát tagjainak 1897. máj. 19. illetve 21-én kelt levele.

⁸⁶⁰ PPL. Tan. 2011/1901. A dárdai esperes-kerület 1901. okt. 10. tanítói gyűlésének jegyzőkönyve.

d.) Az iskolafenntartó hitközségtől 253 négyszögöl konyhakert, melynek kataszt. Jöved. 4 frt. 75 kr; kilenc kat. hold 580 négyszögöl szántóföld, kat jöv. 132 frt. 40 kr. Ezen kilenc holdból 1200 négyszögöl hat éves termő szőlő, 622 négyszögöl réti föld, kat. jöv. 4 frt. 28 kr.

e.) Az iskolafenntartó hitközségtől egy: két szoba, két konyha, egy éléskamra és pincéből álló lakás, egy istálló és két sertésól.

f.) A politikai községtől vasárnapi oktatás fejében évenként huszonegy frt.

II. A bellyei főhercegi uradalomtól mint kegyúrtól, visita canonica szerint, évenként:

a.) négy frt 20 kr.

b.) nyolc pozsonyi mérő kétszeres az 3 frt.

c.) a kántortanítónak $20\frac{1}{4}$ köbméter, az iskola fűtésére $13\frac{1}{2}$ köbméter keményfa, melyet a hitközség vágat ki és hord be az iskola épület udvarába, köbméter az 2 frt. 50 kr.

d.) 6000 négyszögöl rét, évi átlagos értéke: 85 frt.

III. Stóla illeték:

a.) esketés után: 12 kr.

b.) kereszteleés után: 10 kr.

c.) nagy temetés után: 30; gyermek temetés után: 15 kr; búcsúztató versenként: 10 kr.

d.) énekes mise után: 15 kr; énekes halotti mise után: 20 kr.

e.) alapítványi szentmisék után összesen: 90 kr.

Az összes adókat, az illeték-egyenértékét kivéve, a kántortanító fizeti. Tanítói nyugdíja: 390 frt 99 kr.”⁸⁶¹

Nagybodolya

A kegyurak tanítóválasztásba való nyílt beavatkozására ritkán akad példa, ám 1896-ban Nagybodolyán ez is megtörtént. Mivel a kántortanítói állás elhalálózás folytán megüresedett, pályázatot írtak ki betöltésére. A felhívásra kilenc jelentkező akadt. A választáson megjelent a bellyei uradalom képviselője is, és jegyzőkönyvbe vétette, hogy bár a „fennálló törvények értelmében a tanító választás joga kizárólag az iskolaszéket – melynek az uradalom nem tagja – illetvén természetes, hogy az uradalom a választásba nem bocsájtkozik”, de abban az esetben, ha az újonnan választandó tanítót nem ismeri, illetve a községnek sem felel meg, „megvonja mindazon javadalmakat, melyeket az előző kántortanító az uradalomtól élvezett”. Ha „a választás oly egyénre esnék, kit az uradalom ismer, kivel a

⁸⁶¹ PPL. Tan. 457/1897. A hercegszöllősi iskolaszék 144/1897. sz. levele.

község meg fog elégedni” továbbra is meg fogja kapni az összes javadalmazást, de csak kegydíj címén, melyért *„évenként az Uradalomhoz folyamodni kell”*. Az ultimátum után az iskolaszék a kilencből három jelentkezőt talált alkalmasnak, akik közül az iskolaszék tagjai – Németh András, Sipos Sándor, Csapó András, *„Horváth Józó, Bosnyák Mátó, Németh Stipán, Szellár Stipán”* és Vobry István – egyhangúan Milla Antalra szavaztak, és vele az uradalom képviselője is meg volt elégedve.⁸⁶² Milla előtt Báltin János volt az iskola tanítója.⁸⁶³ Jövedelme az 1864/65-ös tanévben összesen 158 forint és 79 krajcár volt. A tanítás egy tanteremben, két osztállyal és két csapatban folyt „illyr” (horvát), magyar és német nyelven. A mindennapi tankötelesek száma 42 fiú és 37 lány, anyanyelvüket tekintve 29 magyar, négy német és 46 „illyr”, életkoruk szerint pedig hat év alatti volt 12, 6-7 éves 16, 7-8 éves 13, 8-9 éves 15, 9-10 éves 10, 10-11 éves nyolc és 11-12 éves öt. Nyáron 29-el kevesebben jártak iskolába. Az éves *„tanpénz”* tanulónként 25 krajcár, összesen tehát 19 forint és 75 krajcár volt, de 74 tanuló tandíjmentességet kapott. Az ismétlőiskolában vasárnaponként három órában folyt az oktatás 44 diákkal, két osztállyal és két csoportban.⁸⁶⁴ A tanítói állás 1904. évi megüresedésekor *„5 folyamodó akadt, név szerint: Paragia János baranyabáni tanító, Paulics Alajos bezedeki kántortanító, Gyuricza Béla ecseti (Nógrád megye) kántortanító, Bartal Imre okl. tanító (Dályok) és Bresich Frenc marázai kántortanító”*. A választáskor Lénárt István iskolaszéki tag fél óra szünetet kért, hogy *„a besereglett hívekkel is megbeszélhesse az isk. szék, hogy kit válasszanak”*. A megbeszélést követően Lénárd István, Loncsár Ádám, Telák Mátyás, Lakatos Ádám, Csitári István, Sipos György, Welchesz József és Frányics István egyaránt Paulics Alajosra szavazott.⁸⁶⁵ Csupán érdekességként jegyzem meg, hogy a választási jegyzőkönyv vezetésére Szaykó József darázsi tanítót kérték meg, aki Csitári István nevében a Cs-betű s-tagjánál horvát š-betűt *„Cšitári”* írt. Ennek valószínűleg az lehetett az oka, hogy többnyire horvátul tanított és szokásává vált a horvát valamint magyar abc együttes használata. Paulics Alajos négy év múlva lemondott és az újra meghirdetett kántortanítói állásra Tomasits Béla izsépi kántortanító valamint Fogl Pál *„okl. tanító, dernyei lakós”* jelentkezett. Közülük, az iskolaszék világi tagjai, *„Pfaff János, Szabó János, Marjánovics Adam, Németh Gyuka, Csapó András, Marjanovičs Miko, Major József, Frányics Míjó”* Tomasits Bélát választották meg.⁸⁶⁶ A névírásban a magyar és horvát betűk keveredése most is megfigyelhető, de itt nem a jegyző, hanem maguk az iskolaszéki tagok írták így a nevüket.

⁸⁶² PPL. Tan. 699/1896. A nagybodolyai iskolaszék 1896. aug. 1. kántortanítóválasztási jegyzőkönyve.

⁸⁶³ Schem. 1893. 11.

⁸⁶⁴ PPL. Számadások 67. köteg. 1864/1865. tanév.

⁸⁶⁵ PPL. Tan. 2255/1904. A nagybodolyai iskolaszék 1904. szept. 15. jegyzőkönyve.

⁸⁶⁶ PPL. Tan. 2772/1908. A nagybodolyai iskolaszék 1908. júl. 12. kántortanítóválasztási jegyzőkönyve.

Tomasits Bélát 1911-ben Kollár Antal kántortanító váltotta, illetve 1908-tól Innfeld Ilona osztálytanítónővel már a másodtanítói állást is betöltötték.⁸⁶⁷

Darázs és Hercegmárok

Az 1864/65-ös tanévben a darázsi és hercegmárok közös „*r. k. elemi altanoda*” két tantermében egy osztállyal, de három csapatban folyt a tanítás horvát nyelven. A mindennapi darázsi tankötelesek száma 63 fiú és 56 lány, anyanyelvüket tekintve pedig hét kivételével (kettő magyar és öt német) mind horvátok voltak. Életkoruk szerint 6-7 éves 20 volt, 7-8 éves 30, 8-9 éves 27, 9-10 éves 22, 10-11 éves hét, 11-12 éves három és 12 év feletti egy. Ehhez jöttek még a hercegmárok 6-12 éves tankötelesek: 53 fiú és 49 lány. A télen, illetve nyáron iskolába járók létszáma között 30 fő volt a különbség. Tandíjat nem fizettek. Az ismétlőiskolai oktatás vasárnaponként „*reggel két órában s délután két órában*” folyt egy osztállyal és egy csoportban. Ismétlőoktatásra a darázsiak esetében 12 fiú és 86 lány, a hercegmárok esetében 40 fiú és 36 lány, tehát összesen 174 fő járt. Göttman János „*helyettes*” összes éves jövedelme 395 forint és 50 krajcár volt.⁸⁶⁸

A gazdasági ismétlőiskolát Darázson és Hercegmárokon 1903-ban állították fel. Darázson Szaykó József, Hercegmárokon pedig Scheidl Mihály „*biztatott meg*” a tanítással. Tiszteletdíjuk egyaránt 200-200 korona volt, de a hitközség ebből csak 158 koronát fizetett és mivel megszűnt a vasárnapi ismétlőiskola, a politikai község egészítette ki fizetésüket 42 koronával.⁸⁶⁹ Szaykó József körül 1907-ben botrány tört ki, mivel a kántortanító felesége valószínűleg megőrült, és miután bezárta a hálószobát, rágyújtotta alvó férjére a házat. Az ügy kivizsgálásra azonban mégsem került sor, mivel Szaykót még idejében kimenekítették, feljelentés pedig nem érkezett az ügyészségre. A plébános viszont – hivatkozva arra, hogy a botrány esetleg „*demoralizáló hatással lesz az egyszerű népre*” – kérte a kántortanító nyugdíjazását.⁸⁷⁰ Erre valószínűleg mégsem került sor, mivel az iskolaszék decemberben Szaykó és Kovács László tanító korpótlékának kiegészítéséhez 200-200 korona államsegélyt kért.⁸⁷¹ Az idős kántortanító 1867 óta tanított a darázsi iskolában, míg Kovács László 1890-ben került oda.⁸⁷² Scheidl-t a darázsi iskolába 1884-ben választották meg tanítónak és a két

⁸⁶⁷ Schem. 1914. 31.

⁸⁶⁸ PPL. Számadások 67. köteg. 1864/1865. tanév.

⁸⁶⁹ PPL. Tanf. 2490/1903. A darázsi és hercegmárok iskolaszék 1903. okt. 23. illetve nov. 1. gyűlésének jegyzőkönyve.

⁸⁷⁰ PPL. Tanf. 492/1907. A darázsi plébános 68/1907. sz. jelentése.

⁸⁷¹ PPL. Tanf. 4267/1907. A darázsi iskolaszék 1907. dec. 15. ülésének jegyzőkönyve.

⁸⁷² Schem. 1910. 52.

iskola különválásakor lett a hercegmároki iskola tanítója.⁸⁷³ Itt egészen 1911-ig egyedül tanított, ezután azonban Vadász József személyében osztálytanító is működött az iskolában.⁸⁷⁴

Az iskolaszékekkel kapcsolatban csak az 1905-ben megválasztott darázsira vannak adatok. A 15 jelöltből ekkor Kovács Lászlót, Barisin Martint, Wellenreiter Antalt, Vadász Józsefet, Bradjanics Markot, Kanizsai Imrét, Sarkin Jerkot, Gyurin Barisat, Gyurin Matiat és Jankovics Markot választották rendes tagnak, míg Barisin Jozót és Grisin Adamot póttagnak. Az elnök Wellenreiter Antal, a gondnok pedig Bradjanics Markó lett.⁸⁷⁵

Kiskőszeg

A **B)** csoportnál talán Kiskőszegen volt a legbonyolultabb a helyzet. Az 1864/65-ös tanévben a kántortanítón kívül már segédtanító is működött. Jung Ferenc „*első tanító*” összes jövedelme 346 forint és 84 krajcár, Somogyi Ferenc segédtanítóé pedig összesen 104 forint és 50 krajcár volt. A tanítás két tanteremben, két osztállyal, négy csapatban magyar, német és „illyr” (horvát) nyelven folyt. A mindennapi tankötelesek száma viszonylag magas, 99 fiú és 71 lány volt, anyanyelvük szerint pedig 46 magyar, 48 német és 76 horvát, míg életkoruk szerint 6-7 éves 37, 7-8 éves 12, 8-9 éves 25, 9-10 éves 19, 10-11 éves 31, 11-12 éves 27 és 12 év feletti 19 tanuló. A „*tanpénztől mind mentes*” volt. Az ismétlőiskolai oktatáson vasárnaponként két órában és két osztályban, vallástant, írást, olvasást és számolást ismételtek. Az erre kötelezettek száma 61 fiú és 53 lány volt.⁸⁷⁶ Mivel ez a létszám 1880-ra már 337-re emelkedett a meglévő két tanterem és két tanító már kevésnek bizonyult a tanításra.⁸⁷⁷

Az 1890-es években az iskolaszék és a plébános közti kapcsolat még viszonylag jó volt. Így amikor Jung Ferenc sérelmezte, hogy kántortanítói és tanítói fizetését fele-fele részben elkülönítették és nyugdíját ennek alapján csak 900 forintra becsülték, még közösen védekeztek.⁸⁷⁸ Ezt a szétosztást azonban az egyházmegyei hatóság sem fogadta el, és arra utasította az iskolaszéket, hogy a teljes fizetésből csak a stólapénzt és a canonica visitatio-ban foglalt kántori jövedelmeket vonják le, tehát önmagában a tanítói fizetésnek jóval nagyobbnak

⁸⁷³ Schem. 1910. 52 és Schem. 1891. 11.

⁸⁷⁴ Schem. 1914. 31.

⁸⁷⁵ PPL. Tanf. 961/1905. A darázsai iskolaszék újjáalakulásának 1905. márc. 23. jegyzőkönyve. A horvát nevekben itt is megfigyelhetők a horvát magánhangzók: Bradjanics kiejtve Brádjánics, Marko – Márkó, Barisin – Bárisin, Matia – Mátija (Mátyás), Adam – Ádám stb.

⁸⁷⁶ PPL. Számadások 67. köteg. 1864/1865. tanév.

⁸⁷⁷ Schem. 1881. XIII.

⁸⁷⁸ PPL. Tan. 275/1893. Jung Ferenc kiskőszegi kántortanító 1892. dec. 6. levele.

kellett lennie, mint a csak kántori tevékenységekért járó bérnek.⁸⁷⁹ Az iskolafenntartást és államosítási kísérleteket vizsgálva viszont már láttuk, hogy a III. és IV. tanterem megépítése körül milyen bonyodalmak keletkeztek, illetve azt is, hogy 1907-ben az egyházmegyei tanfelügyelő mindezt megvonta egy évre az iskolaszék működési jogát is. Hasonló nehézségekkel járt gyakran a tanítóválasztás is.

Az 1907-es iskolaszék tagjai a következők voltak: Smekál József, Borkovics Nándor világi elnök, ifj. Varga János, Majorics András, Kovácsics Ignác, Topálovics József gondnok, Pundzsín Ádám, „Gorjánac Mátyás 197 h. sz.”, Schneider György, ifj. Zsivics Ádám I., Zsivics Ádám IV. és Horváth Lajos.⁸⁸⁰ Mandátumuk eredetileg 1908-ban járt volna le, de mivel a továbbiakban nem dönthettek, a két új tanítói állás 900-900 koronás államsegélyezésére Kirschaneck Ödön plébános kért jóváhagyást. A 100-100 koronás alapfizetésük 1000 koronára való kiegészítéshez kellett az államsegély és ehhez jött még 220 korona lakbér.⁸⁸¹ Az államsegély kéréséhez azonban az iskolaszék hozzájárulására is szükség volt, tehát vissza kellett állítani korábbi jogait. Ugyanakkor már a tanítóválasztásnál is kiderült, hogy a plébános községből való jelöltjeit, Kollár Antalt és Pető Pált csak néhány tag támogatja, ezért nem is nyertek. Az állásokra az említett két kisköszegi pályázón kívül Vas Antal pécsbányatelepi, Liptay Poldi és Schneider József pécsi, Pápa György patácsi, Koleszarics Ferenc lothárdi, Maximovits Blanka ugyancsak pécsi, Ruzsinszky Juszta lajosmizsei, Szájusz István petárdai, Infeld Stefánia izségi és Szabó János sepei „okleveles tanítók és tanítónők” jelentkeztek. Mint látjuk Kisköszegen – pl. Bengével ellentétben – nem volt hiány a jelentkezőkből. Kollár Antalra és Pető Pálra Borkovics Nándor, Smekál József, Jung Ferenc, ifj. Zsivics Ádám és Kirschaneck Ödön szavazott, míg Majorics András, Gorjanacz Mátyás, ifj. Varga János, Kovácsics Ignác, Pundzsín Ádám és Zsivics Ádám IV., Pápa Györgyre és Szabó Jánosra.⁸⁸² Tehát ez utóbbiak győztek, de mivel Pápa György megválasztását „nem fogadta el és lemondott”, a IV. tanítói állás továbbra is üres maradt. A plébános a választási kudarc okát részben abban vélte, hogy a helyi „segédjegyző református létére a felekezeti békét igyekszik feldúlni” és ellenük dolgozva beleavatkozik a választásba.⁸⁸³ Később pedig – az esperessel közösen – azt javasolta, hogy a negyedik tanítói állást egy tanítónővel kellene betölteni, mert így egy csapásra megoldódna a női kézimunka tanítás, és

⁸⁷⁹ PPL. Tan. 275/1893. Az egyházmegyei tanfelügyelő 679/1893. sz. levele.

⁸⁸⁰ PPL. Tan. 2219/1906. A kisköszegi iskolaszék 1906. szept. 30. megválasztásának jegyzőkönyve.

⁸⁸¹ PPL. Tan. 42/1908. Az egyházmegyei főtanfelügyelő engedélye.

⁸⁸² PPL. Tan. 3065/1908. A kisköszegi iskolaszék 1908. aug. 9. tanítóválasztási jegyzőkönyve.

⁸⁸³ PPL. Tan. 3065/1908. A kisköszegi plébános 215/1908. sz. levele.

talán helyreállna a község békéje is.⁸⁸⁴ A javaslattal egyetértett az egyházmegyei főtanfelügyelő is. Az iskolaszék viszont megint másképp döntött és egy tanítónő helyet Koleszarics Ferencet választotta meg; majd miután Koleszarics sem fogadta el a felkínált helyet, az állás ismét üres maradt.⁸⁸⁵ A következő, szeptember 30-i választás „*az iskolaszéki tagok részvétlensége miatt*” maradt eredménytelen. Ezért arra kérte a plébános az egyházmegyei hatóságot, hogy „*kinevezési jogával élve, Kollár Antal kiskőszegi lakos, okleveles tanítót nevezze ki*”. Kollár mellett szólt, hogy megfelelt minden feltételnek, mindhárom nyelven jól beszélt „*és a kántorságra is képesített*” volt. Kinevezése egyben elégtételül is szolgált volna „*azon hithű férfiakkal, kiknek önfeláldozó munkájával sikerült a kath. iskolaügyet nyélbe ütni azokkal szemben, akik csak romboltak és az egyházi hatóságokat sértve, a népet félrevezették*”.⁸⁸⁶ A kinevezés helyett azonban október 15-én új választást tartottak, és ez végre sikeres lett. Az iskolaszék tagjai ekkor – Smekál József kivételével, aki tartózkodott – egyöntetűen mind Schneider Lajosra szavaztak, bár most is volt több jelölt.⁸⁸⁷ Az „ügyesen orgonáló és jó hangú” kántor nevével az 1908-as löcsi tanítóválasztásnál már találkoztunk.

Izsép

Szinte a kiskőszegivel egy időben, Izsépen is felfüggesztették az iskolaszék jogkörét. Mielőtt rátérnék az ügy részleteire, nézzük meg az előzményeket.

Az 1864/65-ös tanévben az iskola egyetlen tantermében egy osztállyal de két csapatban folyt a tanítás horvát nyelven. A mindennapi tankötelesek (80 fiú és 86 lány) anyanyelvük alapján mind horvátok voltak, életkor szerint pedig a következők: 6-7 éves 29, 7-8 éves 33, 8-9 éves 21, 9-10 éves 22, 10-11 éves 27, 11-12 éves 30 és 12 év feletti négy tanuló volt. Tandíjat a mindennapi iskolában nem kellett fizetni. A nyári és a téli iskolai létszám nem változott. Az ismétlőiskolai oktatás, melyre 60 fiú és 53 lány járt, vasárnaponként két órában folyt egy osztállyal. Puzsárovits Károly „*elemi altanodai altanító*” 345 forint és 70 krajcár összjövedelemmel rendelkezett.⁸⁸⁸ 1894-ben viszont már munkaképtelen volt és mivel a szükséges 50 szolgálati évvel is rendelkezett, az iskolaszék

⁸⁸⁴ PPL. Tan. 3126/1908. A baranyabáni plébános 614/1908. sz. levele továbbá PPL. Tan. 3220/1908. A kiskőszegi plébános 222/1908. sz. és az egyházm. főtanfelügyelő levele.

⁸⁸⁵ PPL: Tan. 3243/1908. a baranyabáni plébános 653/1908. sz. levele.

⁸⁸⁶ PPL. Tan. 3646/1908. A kiskőszegi plébános 264/1908. sz. levele.

⁸⁸⁷ PPL. Tan. 3779/1908. A kiskőszegi iskolaszék 1908. okt. 15. tanítóválasztási jegyzőkönyve.

⁸⁸⁸ PPL. Számadások 67. köteg. 1864/1865. tanév.

kérte – miután a tanító nem volt hajlandó kérni – a nyugdíjazását.⁸⁸⁹ Puzsárovics 1900-ban történt lemondását követően egy rövid ideig Fischer Gyula volt a kántortanító, majd távozása után Bunyevác Vince drávakereszturi, Kovács László darázsi, Molnár Vince „bács-bogyaí”, Goldberger János magyarsarlósi és Tomasits Béla lacházi tanító jelentkezett az állásra. Közülük három „*folyamodót hoztak javallatra*” mégpedig Bunyevác Vincét, Tomasits Bélát és Kovács Lászlót. A szavazás a következőképpen alakult: Bunyevác Vincére Balassa Pál, Lukacsev „Luka”, Bunyevác „Stipo” és Topálov „Mika”, Tomasits Pálra pedig Bunyevác „Filó”, Knezevics „Tadia”, Bragyasev Jakab, Piszárovics István, Kókics György, Petrov György és Jaksics Ádám szavazott, míg Kovács László nem kapott egyetlen szavazatot sem, vagyis 3:7 arányban Tomasits Pált választották meg. A jegyzőkönyvből még az is kiderül, hogy „*Bunyevác Stipo*” nem tudott írni, holott az írni és olvasni tudás feltétel volt az iskolaszéki tagok esetében.⁸⁹⁰

A tisztán tanítói díj 1901-ben a fajárandósággal és korpótlékkal együtt 936 korona volt, de mivel az iskola semmiféle jövedelemmel nem rendelkezett, „*egyedül az egyenes állam adók után kivetendő pótdó*” és „*az uradalom által fizetendő adó fele*” összegéből kellett fedezni a kiadásokat. Esetenként – elvileg – többlet is képződött, de ez a „*felesleg*” rendszerint „*megsemmisült az évente előforduló fizetőképtelenségek s így a beírandó adók által*”.⁸⁹¹ A tanítói díjat az addigi gyakorlat szerint terményben fizették, és a tanító szedte be. Tomasits Béla viszont – 1904-ben egyoldalúan – meg akarta ezt változtatni, azaz nem volt hajlandó a továbbiakban a terményt személyesen beszedni, és készpénzben kérte a fizetését. Az iskolaszék viszont ezt eleinte még nem volt hajlandó megtenni s csak – miután figyelmeztették őket törvényes kötelezettségükre – októbertől vállalták fel a készpénzes fizetést, illetve a havi díjak beszédését.⁸⁹² Ekkor azonban már jelentős hátralékban voltak („*1903. évből 100 kor., 1904. évből több 400 koronánál*”), amit Tomasits be is panaszolt.⁸⁹³ A plébános azzal védte az iskolaszéket, hogy a kántortanító, megválasztásakor figyelmeztetve lett, miszerint „*a kiírt hátralékosok között van több fizetéseképtelen és teljesen szegény*”, és „*maga a pályázati hirdetményben is a pár szám „körülbelül” jelzéssel lett kiűntetve; mert mint minden községben, úgy Izsépen is voltak, vannak és lesznek mindig teljesen szegények, kik csak koldulás és mások kegyelméből tengetik életüket, ezeknél tehát semmi sem foglalható le*”. Továbbá az sem volt titok előtte, hogy a nép a terményjárandóságot „*mindig a gabona*

⁸⁸⁹ PPL. Tan. 630/1894. Az izségi iskolaszék és hitközség 1894. júl. 8. együttes ülésének jegyzőkönyve.

⁸⁹⁰ PPL. Tan. 1848/1900. Az izségi iskolaszék 1900. szept. 3. jegyzőkönyve.

⁸⁹¹ PPL. Tan. 2049/1901. Az izségi 1901. dec. 1. gyűlés jegyzőkönyve.

⁸⁹² PPL. Tan. 726/1905. Az izségi plébános 117/1904. sz. levele.

⁸⁹³ Uo. Tomasits Béla 1905. febr. 5. levele.

betakarítása és szüret után (búza – bor) egyszerre eszközölte, annál is inkább, mert egynyolcados búza és egy pint bor egy negyed részét évnegyedenként fizetni alkalmatlan – kivált tavaszi időben midőn a népnek mind búzája mind bora elfogyott, nagyon nehéz és a legnagyobb elkeseredést szülné”. Mindezt nem tartotta tanácsosnak – ”kivált oly vidéken, hol a szocziálisták úgy is már felizgatták a népet, és az ember örülhet, ha köztük békességben élhet” – a kántortanító azon kérését teljesíteni, hogy az 1905. év első negyedére eső terményjárandóságot az iskolaszék szedje be. A plébános úgy látta, hogy amit lehetett azt már előre megfizetett a község: az 1905. évi fajárandóságot 1904. őszén adták át a kántortanítónak, az ismétlőiskolai oktatás díját pedig egész évre kifizették. A még fennmaradó terménybeli járandóság beszedésére viszont csak a „cséplés és szüret után, mint pl. a szomszéd Baranyakisfaludon” látott lehetőséget.⁸⁹⁴ Az egyházmegyei hatóság valószínűleg az iskolaszék javára döntött és a kántortanítót elmarasztalta, ugyanis egy későbbi szabálysértése tárgyalásánál megemlítik, hogy „nevezett tanító egyéb panaszok miatt egy ízben már komoly intelemben részesült”. Az „egyéb panasznak” az volt az előzménye, hogy „Éder Mártonné szül. Mikics Júliát” figyelmeztetésben részesítették, illetve pénzbírást helyeztek kilátásba, ha Teréz nevű lánya továbbra is hiányzik az iskolából. Az anya a községi jegyző előtt azzal védekezett, hogy Tomasits Béla „havi 5 korona fizetés mellett említett Teréz lányát cselédiül fogadta, iskolába nem járatta, hanem vele a cseléd teendőket végeztette a háznál s miután ezen teendőkre” ő gyengének találta, kéntheti szolgálat után többé nem engedte a tanítóhoz. Másrészről részrehajlással is megvádolta, mivel „Kókics György lányát a Katalint, ki majdnem az egész év folyamán távol van az iskolától” sohasem tünteti fel hiányzóknak.⁸⁹⁵ A kántortanító nem tagadta a vádak, de azzal védekezett az iskolaszék előtt, hogy „Mikics Julis iskolás leányát szülői, illetve anyjának beleegyezésével magához vette kisegítőül cseléd minőségben” nem két hétig, hanem csak négy napig volt nála és ebből is az egyik csütörtök, a másik pedig vasárnap volt, tehát valójában „csak két iskolai napot mulasztott”. A Kókics ügyben pedig arra hivatkozott, hogy „vallása parancsolta szamaritánusi okokból” nem írta be a hiányzást „mert szülei kik vagyonos polgárok voltak” egy szerencsétlen vállalkozás során anyagilag „majdnem a tönk széléig jutottak”.⁸⁹⁶ Miután az ügy felkerült az egyházmegyei tanfelügyelőség elé is, ott – a kerületi tanfelügyelő javaslatára – úgy döntöttek, hogy – bár „az 1868. évi XXXVIII. tcz. 1-4. §-it tevőlegesen megsértette, továbbá nevezett tanító egyéb panaszok miatt már komoly intelemben részesült” most az

⁸⁹⁴ PPL. Tan. 726/1905. Az izségi plébános 25/1905. sz. levele.

⁸⁹⁵ PPL. Tan. 1514/1905. Az Izségi községi jegyzői irodában 1905. máj. 16-án felvett jegyzőkönyv.

⁸⁹⁶ Uo. Az izségi iskolaszék 1905. jún. 25. jegyzőkönyve.

egyszer még csak enyhébb büntetésben, „*az iskolaszék előtt s az ő jelenlétében kihirdetendő egyhm. tanfelügyelői*” dorgálásban részesítik.⁸⁹⁷ Néhány hónappal később Tomasits levelet írt a közigazgatási bizottsághoz, amelyben ismét panaszolta, hogy a terményfizetését nem évnegyedes megosztásban előre, hanem csak utóbb és sok elmaradással kapja meg. Ezért azt kérte, hogy 1906-tól kezdve már készpénzben kapja meg a járandóságát, továbbá, hogy ötödéves korpótlékot is utaljanak ki számára, mivel már öt éve az izségi iskolában tanít.⁸⁹⁸ A kérés teljesítésére a főispán és az egyházmegyei tanfelügyelő közösen szólította fel az izségi plébánost,⁸⁹⁹ aki viszont úgy vélte „*lehet, hogy a hitközség – mint már egyszer megtette, ismét megfogja, tagadni – az iskolaszék pedig, ilyen ügyben a hitközség meghallgatása nélkül nem mer intézkedni*”. A korpótlék kifizetését meg azért tagadták meg, mert Tomasits nem volt hajlandó felmutatni „*nyugdíjas könyvecskéjét*” és attól félték, hogy ha nincs neki, akkor „*esetleges elhalálozása esetén felesége s gyermeke nyugdíját nem a tanítói nyugdíjintézetnek, hanem a szegény hitközségnek kell fizetnie*”.⁹⁰⁰ De félelmük nem is volt alaptalan, mivel Tomasits csak 1906-ban kérte felvételét az országos tanítói nyugdíjalapba. Ettől kezdve viszont már jogosult lett a korpótlékre, és mivel ez Puzsárovits István osztálytanítónak is megjárt, két államsegélykérést kellett megszavaztatni az iskolaszékekkel.⁹⁰¹ Tomasits után 1908-tól Bartal Imre lett a kántortanító. 1913-ban a két tantermes iskolában 103 mindennapi- és 45 ismétlő tanköteles diák tanult.⁹⁰² És most térjünk kicsit vissza az iskolaszék ügyére.

Balassa az 1880-as évek közepétől volt a község plébánosa, tehát már jól ismerte a községet, és amíg ő volt az iskolaszék elnöke, valahogy mindig megteremtette az összhangot az iskolaszék és a hitközség között. 1907-ben viszont Zsivkó Mihály került a helyére, aki a június 23-i gyűlésen tájékoztatta az iskolaszéket, hogy – mivel a község pótdója ekkor már elérte a 12 %-ot – jogosultak az államsegély megkérésére. Az iskolaszék tagjai azonban – Knézsévics Mátyással az élen, határozatban is kimondva – ezt egyszerűen megtagadták. Az elutasítás után a plébános még többször megpróbálta elmagyarázni számukra, hogy az államsegélynek mik az előnyei, illetve elmaradása milyen hátrányokkal jár, Knézsévics Mátyás azonban az iskolaszék nevében minden felvilágosítást visszautasított és határozatukat a következőkkel toldotta meg: „*az államsegély ajánlattal minket be akarnak ugratni, s ha mi beleegyezünk az államsegélykérésre, ezzel máris leköténk magunkat a tanítói fizetés kiegészítésére és a korpótlék megadásra. Mi pedig a tanítói fizetés kiegészítést és korpótlékot*

⁸⁹⁷ PPL. Tan. 1514/1905. A pécsyegyházmegyei tanfelügyelő 1514/1905. sz. levele.

⁸⁹⁸ PPL. Tan. 2897/1905. Tomasits Béla 1905. okt. 3-i levele a közigazgatási bizottsághoz.

⁸⁹⁹ Uo. Baranyavármegye közigazgatási bizottságának 4049/k.b. 1905. sz. felszólítása.

⁹⁰⁰ Uo. Az izségi plébános 136/1905. sz. levele és az egyházmegyei tanfelügyelő 2897/1905. sz. válasza.

⁹⁰¹ PPL. Tan. 564/1906. A baranyavári esp. 141/1906. sz. levele.

⁹⁰² Schem. 1914. 31.

*csakis a végső kényszernek engedve adjuk meg önerőnkől államsegély igénybe vétele nélkül.”*⁹⁰³

A község szociális lázadozásairól már történt említés. A feszültségeket az új plébános tovább súlyosbította azzal, hogy néhány hónappal a sikertelen ülés után bepanaszolta az iskolaszéket. Panaszlevelében kiemelte, hogy *„Tigandzsin Tádé iskolaszéki tag vadházasságban él”,* ezért kérte is egyben a kizárását is, továbbá hogy a legutóbbi gyűlésen *„az iskolaszéki gondnok Perisin Jerko annyira ment fellépésében, mivel az ő jogtalan, törvényellenes követelésének hely nem adatott, hogy erőszakkal elvette az iskolaszéki jegyzőtől a jegyzőkönyvet s a többi tagokkal diadalmasan, elvitte”.* Az eset után megszorodtak a községben a gyűlések, amelyeken többnyire Perisin volt a szónok. Egy ilyen összejövetelen a község polgárai elhatározták, hogy küldöttséget menesztenek a vallás- és közoktatásügyi minisztériumba azzal a kéréssel, hogy többé ne kötelezzék őket *„a plébános javadalmát képező rét megmunkálására”.* Mivel az utazáshoz pénz is kellett, Perisin, mint gondnok – hivatkozva *„az egész község kívánságá”*-ra és arra, hogy *„a hitközség pénze fölött egyedül ők rendelkeznek és senki más”* – kiutalványozott és felvett a hitközség pénztárából 80 korona és 20 fillért. Ezek után nyilatkozta a plébános, hogy *„ily iskolaszékkal eredményesen működni nem lehet”* mert ezek *„semminemű feljebbvalót ismerni nem akarnak”.*⁹⁰⁴ A november 8-i gyűlésen a *„sokác iskolaszéki tagok”* azt kérték Ujlaki Dezső kerületi tanfelügyelő helyettesétől, hogy olvassa fel és fordítsa le számukra *„az új iskolai törvénykönyvet”,* majd ennek megtörténte után elkérték, hogy *„személyesen győződhesse meg a törvénytábla rendeletről”.* Továbbá azt is kérték, hogy az elnök nyolc nappal későbbre tűzzön ki egy újabb iskolaszéki ülést, mert majd csak akkor fognak *„végérvényes határozatot hozni a tanítók részére járó fizetéstöbblet tárgyában”.*⁹⁰⁵ A november 17-i gyűlésen a baranyavári tankerület tanfelügyelője Zádor Alajos elnökölt, de mivel a *„sokác nyelvet nem beszélte”* a helyi jegyző, Ujlaki Géza tolmácsolt. Az iskolaszék tagjai Zsivkó Mihály plébános és egyben az iskolaszék elnöke, világi tagjai pedig *„Perisin Jerko Tigandzsin Tada, Jákobénov Stipá, Kormános Pál, Kovácsév Pál, Gyuksics Márk és Knézsévics Mátyás”* voltak. Az gyűlésen Zádor Alajos kifejtette az egyházmegyei főhatóság véleményét, amely szerint az *„iskolaszék kellő tájékozottság hiányában vonakodik az államsegély kérésétől, holott az államsegéllyel való ellátás az iskolafenntartó javát és előnyét mozdítaná elő és keresztül is vihető”,* mivel a község *„nem képes önerejéből megadni a tanítói*

⁹⁰³ PPL. Tanf. 1267/1908 Az izségi r. k. iskolaszék 1907. év június 23-i ülésének jegyzőkönyve.

⁹⁰⁴ PPL. Tanf. 1267/1908. Az izségi plébános 140/1907. sz. levele.

⁹⁰⁵ Uo. Az izségi iskolaszék 1907. nov. 8. gyűlésének jegyzőkönyve.

fizetéstöbbletet, mert az iskolai pótdó a tíz százalékot is meghaladja”. Továbbá felhívta figyelmüket arra is, hogy amennyiben megtagadják, vagy valamilyen okból elmulasztják az államsegély kérését, akkor a törvény által megszabott idő letelte után az egész terhet az iskolafenntartónak kell viselnie. Az iskolaszék ezután egy hosszabb tanácskozást tartott, majd kijelentette, hogy az ügyet *„az egész község polgáraival kell megbeszélni”* mert ők a község polgárainak bejegyzése, *„illetve akaratuk nélkül”* nem mernek határozatot hozni, és újabb nyolc napot kértek az értekezésre. Az elnök azonban – hivatkozva arra, hogy egyszer már kaptak nyolc nap haladékot és megkapták a törvénykönyvet is, de időközben *„jogi tanácsadónál – ügyvédnél – is jártak”* – elutasítva kérésüket felszólította őket, hogy ne húzzák az időt, hanem mondják ki nyíltan: megszavazzák-e az államsegélykérést, avagy megtagadják? Ha pedig megtagadják, akkor jelentsék ki *„egész őszintén mi a megtagadásra szolgáló ok; mert ha eljárásukat elfogadható okkal nem igazolják, eljárásukat rossz szándéknak minősíti, és az iskolaszéket felfüggeszti”*. Az ultimátum után Knezsevic Mátyás megszavazta az államsegélykérést, *„a többi sokác iskolaszéki tagok viszont indulatosan kijelentették hogy az ülésen további tárgyalásba nem bocsátkoznak s fel is álltak, és a tanácssteremből távoztak”*. Ezek után Zádor Alajos elnök az iskolaszék működését ideiglenesen felfüggesztette és *„az iskolai ügyek ideiglenes intézését Zsivkó Mihály plébános – gondnokra”* bízta.⁹⁰⁶ Időközben Zsivkó plébános a Mohácsi Járásbíróságnál feljelentette Perisin Jerkót a november 8-i iskolaszéki gyűlésről elvitt jegyzőkönyv és a pénztárból önhatalmúlag kivett 80 korona és 20 fillér miatt. A járásbíróság viszont – mint iskolaszéki ügyekben illetéktelen – az ügyet átutalta az egyházmegyei hatósághoz.⁹⁰⁷

Az iskolaszék működésének felfüggesztése után *„Matović Iva bíró, Peczelanin Joška, Perišin Jeromoš”* és *„Knezevič Marka”* levélben sérelmezték a püspöknél, hogy a december 5-én kelt és 408 izségi polgár aláírásával megerősített kérésükre még mindig nem kaptak semmilyen választ. Egyben ismételten kérték, hogy Zsivkót helyeztesse el Izsépről, mert megjelenése óta *„a község békéje fel van dúlva”* és a légkör – mely korábban sem volt a legbékésebb – *„nem hogy javult, de fokról fokra és rohamosan rosszabbodott”*. Továbbá felhívták a püspök figyelmét arra is, hogy a hívők elkeseredésükben már nem voltak hajlandók misére sem menni és *„hogy Zsivkó gyűlöletes igéjét ne kelljen”* hallaniuk még karácsonykor is inkább átmentek a szomszédos Darázs és Dályok templomába, míg Izsépen csak az uradalom tisztartója vett részt a misén. A feszült légkört jól tükrözi az is, hogy karácsony estéjén a község egyik polgárának házáat – mivel a plébános pártján állt –

⁹⁰⁶ PPL. Tanf. 1267/1908. Az izségi iskolaszék 1907. nov. 17. ülésének jegyzőkönyve.

⁹⁰⁷ PPL. Tan. 1267/1908. A mohácsi járás főszolgabírójának 5653/1907. sz. véghatározata.

ismeretlenek felgyújtották. Többek közt ezért is írták, hogy „*csak az áthelyezés mentheti meg közösségünket attól, hogy ki ne szakadjon az Egyház kebeléből, csak ez mentheti meg közösségünket a további kiszámíthatatlan eseményektől, csak ez teremtheti meg közöttünk újból a béke és szeretetet*”, és ismételt kérvényüket csak azért „*nem írták alá az egész közösséggel, mert a kedélyek újabb háborgását*” akarták ezzel is elkerülni.⁹⁰⁸ A püspök azonban nem teljesítette a kérésüket és Zsivkót továbbra is Iszéken hagyta. Ugyanakkor 1908-ban lejárt az amúgy is „szünetelő” iskolaszék mandátuma, tehát újat kellett volna választani, de tekintettel a helyzetre, erről szó sem lehetett. Az idő viszont sürgetett és március 15-ig be kellett nyújtani az államsegélyhez a kérelmeket valamint a költségelőirányzatot. A helyzet Zsivkó gondnoki kinevezésének meghosszabbításával és Budanovics Vince dályoki plébános algondnokká való kinevezésével ideiglenesen megoldódni látszott, azonban Tomasits Béla lemondása miatt újabb gondok jelentkeztek.⁹⁰⁹ Mivel az iskolaszék továbbra is működésképtelen maradt, a gondnok feladata lett a pályázatok meghirdetése és a pályázók sorrendjének kijelölése. Összesen hármat terjeszthetett elő, de a kinevezéshez az egyházmegyei főhatóságnak volt meg a joga.⁹¹⁰ A pályázók között felbukkant Kovács György is, de ellene a kerületi esperes igencsak tiltakozott és kizárta a jelentkezők közül.⁹¹¹ Időközben megkezdték az iskolaszék újjászervezését is. Az augusztus 28-i választáson a következő személyek lettek egyöntetűen megválasztva: „*Slezák Pál, Andrics Jeromus, Lukácsév István (Ivánity), Knezsevecs Miklós, Andrics Pál, Topalov Mika, Brágyás Mátiá, Topálov Ádám, ifj. Mátivics Pál, Petrov Gyúró, Perisin Jeromus, Puzsárovics István; póttagok: Topalov Vinká, Topalov Jozá, Jáksics Mátiá, Knézsévecs Mátiá, Tigándzsín Pál*”.⁹¹² Világi elnöknek „*Topalov Mika*”-t, jegyzőnek Slezák Pált iskolaszéki gondnoknak „*Perisin Jerka*”-t algondnoknak pedig „*Knezsevecs Mika*”-t választották meg.⁹¹³ Mint látjuk, az iskolaszékbe Perisin Jeromos ismét helyet kapott, ami ellen Zsivkó plébános azonnal tiltakozott és kérte az egyházmegyei főtanfelügyelőt, hogy zárják ki.⁹¹⁴ A baranyabáni esperes viszont nem értett egyet a kizárással, mivel „*megbízható oldalról*” értesült arról, „*hogy Perisin kizárásával, az egész iskolaszék lemond és nem választanak többé iskolaszéket*”.⁹¹⁵ Ezek után az egyházmegyei főtanfelügyelő, bár a választást megerősítette, de „*tekintettel arra, hogy Perisin Jeromos hűtlen kezelés és egyéb szabálytalanságok miatt a pécsi kir. törvényszék 1908.E.96/2. sz. alatt kelt ítéletével el lett*

⁹⁰⁸ PPL. Tan. 1267/1908. Az izségi polgárok kérvénye a püspöktől.

⁹⁰⁹ PPL. Tan. 2890/1908. Az izségi plébános 134/1908. sz. felterjesztése.

⁹¹⁰ PPL. Tan. 2890/1908. Az egyházmegyei főtanfelügyelő azonos sz. levele.

⁹¹¹ PPL. Tan. 3103/1908. A baranyabáni esp. 610/1908. sz. és az egyhm. főtanfelügyelő azonos sz. levele.

⁹¹² PPL. Tan. 3314/1908. Az izségi iskolaszéki választás 1908. aug. 28-i jegyzőkönyve.

⁹¹³ Uo. Az izségi iskolaszék 1908. szept. 9-i ülésének jegyzőkönyve.

⁹¹⁴ PPL. Tan. 3265/1908. Az izségi plébános 146/1908. sz. kérelme.

⁹¹⁵ PPL. Tan. 3265/1908. A baranyabáni esperes 648/1908. sz. levele.

marasztalva, gondnokká történt megválasztását” nem hagyta jóvá és az algondnokot léptette elő gondnokká.⁹¹⁶ Újabb konfliktus forrása lett, hogy az iskolaszékben az uradalom képviselője is helyet kért magának, ám erről a tagok hallani sem akartak. A főtanfelügyelő viszont kijelentette, hogy *„a kegyurak, mint ilyenek az iskolaszékben egy taggal minden választás nélkül szavazó és tanácskozó joggal jelen lehetnek, illetőleg képviseltethetik magukat az iskolaszékben”* továbbá ebben az iskolaszék nem is dönthet, *„mert ezt miniszteri döntvények biztosítják”*.⁹¹⁷

Az újjáalakult iskolaszék működését azzal kezdte, hogy a már említett – és egy újabb – Perisin-féle per költségeit a hitközség pénztárából akarta kifizetni. A perek tulajdonképpen a plébánosi rét megmunkálásával, illetve a *„deputációs”* célra felhasznált hitközségi pénzzel voltak kapcsolatosak, és mivel az alperesek – Perisin Jerko és a köréhez tartozó szegényebb izségi polgárok – mindkét pert elvesztették, mind a perköltségeket, mind pedig ügyvédjüknek, Prakatur Tamásnak a költségeit ki kellett fizetniük. A védőügyvéd számláját tovább növelte, hogy amikor a bíróság a gondnok által jogtalanul kivett majd felhasznált 80 korona 20 fillér visszafizetését előírta, azt helyette ő fizette be, tehát most ezt is követelte Perisintől. Az iskolaszék a decemberi gyűlésén úgy határozott, hogy ez utóbbit is a hitközség pénztárából fogják kifizetni és – a plébános tiltakozása ellenére – *„kimondotta, hogy annak úgy kell lenni ahogy ők határoznak amennyiben ők fizetik a hitközségi pénztárba”* a pénzt. A plébános azt javasolta, hogy a politikai község pénztárából fizessék ki az ügyvédet. A község módosabb része viszont tiltakozott ez ellen és kijelentette, hogy akik *„feldúlták a község békéjét, viseljék most legalább anyagi következményeit, azaz fizessék maguk a költségeiket”*.⁹¹⁸ Az egyházmegyei hatóság végül azzal zárta le az ügyet, hogy *„mivel Perisin Jerko igen helyesen perét elvesztette, a kár az iskolai pénztárnak meg van térítve a plébános úrnak ezzel szemben további teendője semmi nincs, sőt ezen ügynek az iskolaszékben való tárgyalását sem kellett volna megengedni s amennyiben jövőben valaki szőnyegre hozná, egyszerűen le kell venni a napirendről”*.⁹¹⁹

Az iskolafenntartásról szóló fejezetben láthattuk, hogy a fenntartás esetében nem volt akkora feszültség, mint amekkora a tanítói fizetések körül keletkezett. A későbbi iskolaszékekre vonatkozóan pedig nincsenek adatok, tehát valószínűleg a Perisin ügy rendezésével a feszültség is megszűnt, vagy legalábbis kiemelkedő esemény már nem történt.

⁹¹⁶ PPL. Tan. 3314/1908. Az egyhm. főtanfelügyelő azonos sz. levelei.

⁹¹⁷ PPL. Tan. 3508/1908. Az egyhm. főtanfelügyelő azonos sz. levele.

⁹¹⁸ PPL. Tan. 4651/1908. Az izségi plébános 224/1908. sz. jelentése.

⁹¹⁹ PPL. Tan. 4651/1908. Az egyhm. főtanfelügyelő azonos sz. leirata.

VI. 4. 3. C) csoport (Dráva menti tájcsoporthoz)

Drávasztára

Drávasztárán az 1890-es évek végéig Czindl (vagy Zindl) József volt a kántortanító.⁹²⁰ Mint láttuk, 1894-ben a tankötelesek magas száma (143) miatt szükségessé vált egy második tanterem felépítése és tanítói állás megszervezése. Az iskolaszék – a kerületi esperes hosszas ráhatása után – meg is ígérte, hogy a következő tanévre megtörténik a bővítés, de valójában nem valósult meg belőle semmi, sőt, a sztáraiak még a másodtanítónak járó 300 forintot sem voltak hajlandók megfizetni.⁹²¹ Az 1895-ös év végén összehívott gyűlésre, amelynek célja a bővítés megszavazása lett volna, meghívták a községi választmányt is, ám „*ez ügyben semminemű határozatot*” nem hoztak.⁹²² A másodtanítói díjlevél is – egy évre 350 forint, egyszobás lakás „*a legszükségesebb bútorokkal*” valamint „*hét öl tüzelőfa*” – csak sok küzdelem után, a következő év áprilisában született meg.⁹²³ Bérének kiegészítésére államsegélyt akartak kérni, de mint már volt róla szó, Zsulyovics Márton bogádi plébános tiltakozott ellene.⁹²⁴ Tehát a díjlevél meg lett már állapítva, azonban a pályázat kiírására csak 1898-ban került sor. A meghirdetett állásra négy óvónő jelentkezett, akik közül a választás Tóth Erzsébetre esett, de azzal „*a törvényes fenntartással, hogy két év alatt köteles a tanképesítő oklevelet megszerezni*”. Díjlevele az előbbtől annyiban tért el, hogy a hét öl fát lecsökkentették egy öltre. A választás eredményét az egyházmegyei tanfelügyelőség is elfogadta, a „tanítónő” alkalmazását azonban csak egy évi időtartamra hagyta jóvá.⁹²⁵

Az iskolafenntartás gondjairól már volt szó. Ehhez még azt kell hozzáfűzni, hogy mivel az osztálytanítói bért sem tudták előteremteni, megkérték a püspököt, „*kegyeskednék az osztálytanítói fizetéshez évenként valamiképp hozzájárulni, nehogy nagy szegénységünk bűnre vezessen és kénytelenek legyünk mindent ami előttünk üdvös és szent földadni és iskoláinkat a hitünk iránt kíméletlen állam karjaiba dobni*”.⁹²⁶ A püspök azonban csak úgy ígért segítséget, ha előbb bemutatják az iskola 1900. évi költségelőirányzatát, „*rendesen kifizetik a szükségleteket és fedezeteket s annak módozatát – különösen kitüntetik az oszt. t. 700 korona*

⁹²⁰ Schem. 1881. XXX. és PPL. Tan. 1574/1898.

⁹²¹ PPL. Tan. 692/1896. A kerületi esperes 191/896. sz. jelentése.

⁹²² PPL. Tan. 24/1896. A drávasztárai iskolaszék 1895. dec. 27-i gyűlésének jegyzőkönyve.

⁹²³ PPL. Tan. 692/1896. A drávasztárai osztálytanító díjlevele. A kerületi esperes 191/896. sz. jelentése és a Pécsi Káptalan 693/896. sz. jóváhagyása.

⁹²⁴ PPL. Tan. 692/1896. A Vallás- és közoktatásügyi minisztérium 9717. sz. leirata.

⁹²⁵ PPL. Tan. 1574/1898. A drávasztárai iskolaszék 95/1898. sz. jegyzőkönyve és az egyhm. tanfelügyelő jóváhagyási záradéka.

⁹²⁶ PPL. Tan. 323/1900. A sztárai iskolaszék 43/1900. sz. levele a püspökhöz.

[fizetését] –, ha fizetésére alapadó gyanánt minden párra 2 koronát állapítanak meg, ami 180 pár után 360 korona, a hiányzó 340 koronát pedig egyenes állami forint után kivetendő póttadóval fedezik”.⁹²⁷ Mint már a fenntartásról szóló fejezetben láttuk, végül az ajánlatot elfogadták, és egyben az osztálytanító fizetésére is kötelezték magukat.⁹²⁸

Közben azonban Czindl József meghalt, ezért 1899-ben a kántortanítói állásra pályázatot írtak ki.⁹²⁹ Erre először Bunyevác Vince drávakereszturi tanítót szerették volna megnyerni, de mivel Bunyevác „az állomásra sajnos nem reflektált”, az egyetlen jelentkezőt, Grandmann Jánost választották meg.⁹³⁰ Két évvel később a tanítónő, Tóth Erzsébet is elment a sztárai iskolától és újra meghirdették a másodtanítói állást, amelybe egyedüli pályázóként, Győrbíró Irén okleveles tanítónőt választották meg.⁹³¹ Még ugyanabban az esztendőben a kántortanítót is lecserélték. Grandmann helyére Kistrónai „Szöger” Sándor zimonyi, Fuhhmann Ferenc zsirfai, Koleszárits Mátyás lothárdi kántortanítók valamint Benits Mátyás baranyavári és Mayer Ignác regölyi osztálytanítók jelentkeztek, akik közül az iskolaszék választása Mayer Ignácra esett. Fizetése a következő volt:⁹³²

- „1.) két holdból álló beltelek, kényelmes lakással és melléképületekkel,
- 2.) minden pár után egy nyolcad tiszta búza (kb. 190 pár),
- 3.) földmunkaváltság fejében minden pártól 70 fillér,
- 4.) 11 katasztrális hold szántóföld egy tagban, ebből kb. egy hold rét,
- 5.) 6 öl tüzelőfa, melyet a község vágat és hord be, de ebből a kisebb tanterem is fűtendő,
- 6.) páronként 25 fillér párpénz,
- 7.) tandíj fejében 33 korona és 60 fillér, a vasárnapi iskola után 46 korona; mindkét összeget a politikai község pénztárából fizettetik,
- 8.) minden vasárnapi iskolástól 1 korona,
- 9.) faváltság fejében 100 korona, amelyből azon esetre, ha az uradalom megvonná a 4 öl tűzifa kedvezményt, a másik tanterem fűtéséről is gondoskodik,
- 10.) 2 db szarvasmarha és 3 db öregsertés legeltetési joga,
- 11.) Scitovszky [püspök] alapítványából évenként 20 korona,
- 12.) stóla”.

⁹²⁷ PPL. Tan. 323/1900. A lakócsai ker. esp. 118/1900. sz. levele és a püspök ez irányú válasza.

⁹²⁸ PPL. Tan. 727/1900. A bogdásai plébános 109/1900. sz. levele.

⁹²⁹ Szigetvár, 1899. okt. 22. I. 4. sz. 5.

⁹³⁰ Schem. 1900. 37. és PPL. Tan. 236/1903. a lakócsai esperes 523/899. sz. jelentése.

⁹³¹ PPL. Tan. 1441/1901. A drávasztárai iskolaszék 1901. szept. 2-i tanítóválasztási jegyzőkönyve.

⁹³² PPL. Tan. 1992/1901. A drávasztárai iskolaszék 1901. dec. 5-i kántortanító választási jegyzőkönyve és a kántortanító díjlevele.

Nem sokkal később az új kántortanító és az iskolaszék között oly mértékben megromlott a kapcsolat, hogy 1905-ben az egész iskolaszék lemondott. Kőmíves Ferenc, Gergics Lukács, Greksa János, Ferencsics Pál, Ferencsics Márkó, Dudás György és Dudás Mihály írásban kérték felmentésüket és a „*többféle okok*” közül kiemelték, hogy szolgálatuk „*a nép által gyűlölt*”, vagyis nem volt közkedvelt hivatal.⁹³³ Mivel lemondásuk az év végére esett, a választás már áthúzódott az 1906. évre. Az új iskolaszék világi tagjai lettek Gergics Kozma elnök, Kis-Gergics Mihály gondnok, Dervár Vince, Pedrováczi Mihály és Ferencsics János, míg póttagnak Dudás Józsefet és Szilovics Károlyt választották.⁹³⁴ A következő évben az osztálytanítónő fizetésének 700-ról 1000 koronára való kiegészítéséhez (amihez még 20 korona „*kertilletményi váltság*” is járult), valamint a két tanító 200-200 koronás korpótlékára államsegélyt kértek.⁹³⁵ Időközben Mayer Ignác feleségül vette Györbíró Irént, és a házaspár egészen az I. világháború kitöréséig, sőt, valószínűleg utána is mindvégig megmaradt a sztárai iskolánál.⁹³⁶

Drávakeresztur és Révfalu

Az előző fejezetben már láttuk, a drávakereszturi és révfalusi egyesített iskolaszék 1880-ban alakult meg, de csak 1881-től lett a két községnek egy közös iskolája Drávakereszturon. Előzőleg a tankötelesek Bogdásán tanultak. A tanító ekkor Drach János, majd 1891-től Vitkovits István, illetve 1899-től Bunyeváczi Vince volt.⁹³⁷ A közös iskolaszéki választások úgy zajlottak, hogy a községek külön, a saját polgáraik közül választották meg a tagokat, akik aztán közösen egy iskolaszéket alkottak. Az 1899. évi választás során Drávakeresztur részéről Kis Szabó Lászlót világi elnöknek, Marics Jánost gondnoknak, Puskárics Józsefet helyettes gondnoknak, Vincze Szabó Mihályt és Szabó Tádét rendes tagnak, míg Berkics Vincét és Marics Pált póttagnak, Révfalu részéről pedig Markovics Józsefet valamint Bukováczi Mihályt rendes tagnak és Borováczi Mihályt póttagnak választották meg.⁹³⁸ Az 1902. évi iskolaszéki választás már kissé bonyolultabb lett. Maga a választás ugyan rendben lezajlott, de mivel nem várták ki az előírt nyolc napos fellebbezési határidőt, az iskolaszék megalakulását az egyházmegyei tanfelügyelőség nem hagyta jóvá. A

⁹³³ PPL. Tan. 3301/1905. A lakócsai esperes 506/905. sz. jelentése.

⁹³⁴ PPL. Tan. 490/1906. A drávasztárai iskolaszék 52 a/ 1906. sz. jegyzőkönyve és a lakócsai esperes 536/ 1906. sz. jelentése.

⁹³⁵ PPL. Tan. 4039-40/1907. A lakócsai esperes 728/907. sz. jelentése.

⁹³⁶ Schem. 1914. 42.

⁹³⁷ Schem. 1883. 194, Schem. 1893. 19. és Schem. 1900. 37.

⁹³⁸ Schem. 1900. 37. és PPL. Tan. 1505/1899. A drávakereszturi iskolaszék választási jegyzőkönyve.

kerületi esperes szerint kényszerűségből kellett idő előtt megalakítani. Ugyanis az új tanító a község lakóinak egy részével „terrorizálta” az új iskolaszéket, ezért a gondnok, „*kit a plébános úr jóra való embernek ismert már le is akart köszönni*” és a többi iskolaszéki tag sem akarta elfogadni a megbízatást. Az említett tanító egyébként nem volt más, mint az 1900-ban Lőcsről fegyelmivel eltávolított Kovács György. A plébános és a kerületi esperes – ismerve már Kovács múltját – csak ideiglenes alkalmazást szorgalmaztak, de azt is csak azért, mert nem akadt egyetlen horvátul tudó jelentkező sem, és érvelésük után mégiscsak megalakulhatott az új iskolaszék.⁹³⁹ Ennek tagjai a következők voltak: Drávakeresztur részéről Kovácsevecs János világi elnök, Orlovics Antal gondnok, Marics László, „*öreg*” Berkics Mihály és Marics Márk „*ivék*” rendes tagok, míg „*közép*” Szabó Márk és Szabó Mihály póttagok; Révfalu részéről pedig Kollár Vendel valamint Mihálycsics József rendes tagok és Szabó Mihály póttag.⁹⁴⁰

Kovács György ideiglenes megbízatása egészen 1905-ig tartott.⁹⁴¹ Távozása után egyben új iskolaszéket is választottak, de – mint ahogy történt Kovács érkezésekor – az új tagok most sem akarták elfogadni a megbízatást. Drávakeresztur részéről Pintér Mihályt, Szekeres Vendelt, Ribár Márkot, Pintér Antalt, Balázs Márkot és Vincze Jánost, Révfalu részéről pedig Goják Györgyöt, Szabó Mihályt és Greksa Györgyöt választották meg. Mivel azonban Szekeres, Ribár és Balázs nem fogadta el a megbízatást, az elnöklő esperes – „*habár az iskolaszék nem is volt szabály szerint megalakítható*” – azt indítványozta, hogy a jelenlévő révfalusi iskolaszéki tagok és a plébánost helyettesítő segédlelkész, Trapp Jánost válasszák meg kántortanítónak. A sietséget indokolta, hogy a pályázati idő július 31-én lejárt, az iskolaév már elkezdődött és a révfalusiak szempontjából éppen a kora ősz volt a fontos, mivel később az iskola távolságánál fogva és a sáros utak miatt már nem mehettek iskolába a gyerekek.⁹⁴² Az egyházmegyei tanfelügyelőség azonban ezt nem fogadhatta el érvként és időközben Trapp is visszalépett, tehát új pályázatot kellett kiírni. Ekkor került az iskolához Horányi Károly.⁹⁴³ Az „*egyesített iskola*” kántortanítói jövedelme a következő volt:

„1.) két szobából álló tisztességes lakás tágas konyhával, egy megfelelő éléskamrával, pincével és gazdasági melléképületekkel,

2.) ¼ holdnyi házikert,

3.) 16 hold szántóföld,

⁹³⁹ PPL. Tan. 1183/1902. A kerületi esperes 257/1902. sz. jelentése.

⁹⁴⁰ PPL. Tan. 1183/1902. A drávakereszturi plébános 132/1902. I. sz. jelentése.

⁹⁴¹ PPL. Tan. 1627/1905. A kerületi esperes 248/905. sz. jelentése.

⁹⁴² PPL. Tan. 2144/1905. A kerületi esperes 141/1905. sz. jelentése.

⁹⁴³ PPL. Tan. 2522/1905. A kerületi esperes 444/1905. sz. jelentése.

- 4.) minden házaspár után (128) egy negyed mérő tiszta búza és 26 fillér párpénz valamint egy korona munkaváltság,
- 5.) 4 öl hasáb tűzifa az iskolaudvarba szállítva,
- 6.) minden hétköznapi iskolás után (49) 80 fillér tandíj,
- 7.) minden ismétlőiskolás után (18) 1 korona,
- 8.) ismétlő isk. oktatásért 30 korona,
- 9.) 2 db szarvasmarha és 6 db sertéslegeltetés joga”.

Ezen kívül Révfalu részéről:

- „1.) földmunkaváltság fejében 40 korona,
- 2.) minden házaspár után $\frac{1}{4}$ mérő tiszta búza és 26 fillér párpénz,
- 3.) minden hétköznapi iskolás után 80 fillér,
- 4.) ismétlőiskolások után 1 korona,
- 5.) két öl hasáb tűzifa és a stóla jövedelme átlag 25 korona”.

A tanításon kívül a tanítónak más kötelezettségei is voltak: „*vasár és ünnepnapokon az iskolahelyiségben horvát nyelven litániát tartani*” valamint „*minden második vasár és ünnepnapon az anyaegyházban a délelőtti istentisztelet alatt a kántori teendőket végezni horvát nyelven, amihez a fuvarost Drávakeresztur adja*”.⁹⁴⁴ Tulajdonképpen most sem volt szabályos a tanítóválasztás, de az említett okokra hivatkozva most már elnézték a szabálytalanságot.

A csonka iskolaszék azt eredményezte, hogy ezután minden adminisztrációs dolgot Révfaluban kellett elvégezni, ami kényelmetlen volt a drávakereszturiaknak. Ezért ők maguk kérték az ismételt választásokat, és 1906. márciusában megalakult a rendes iskolaszék. Drávakeresztur részéről „Kis” Marics Márk, Pintér József, „Kis” Pandur Mihály, Strázsánecz János, Reusz Mihály és Szabó József, Révfalu részéről pedig Goják György, Szabó Mihály és Greksa György lett megválasztva. Világi elnökül Strázsánecz Jánost, gondnokul pedig „Kis” Marics Márkot választották.⁹⁴⁵ A következő iskolaszéki választásra 1909 végén került sor, de ennek tevékenységét nem sokkal később fél évre felfüggesztették.⁹⁴⁶ Az ok a már ismertetett iskola felújítási, illetve bővítési kölcsön körül keletkezett bonyodalom volt. 1910-ben a tanítói díjlevelet is megváltoztatták, a megerősítéséhez azonban vissza kellett állítani az iskolaszéket korábbi jogkörébe. A fizetés az új díjlevél szerint 815 korona és 94 fillér lett, amit

⁹⁴⁴ PPL. Tan. 2522/1905. A kerületi esperes 143/1905. sz. jelentése.

⁹⁴⁵ PPL. Tan. 1681/1906. A kerületi esperes 341/906. sz. jelentése és a drávakereszturi iskolaszék 103/1906. sz. jegyzőkönyve.

⁹⁴⁶ PPL. Tan. 2152/1910. sz. alatti jelentések és jegyzőkönyvek.

államsegéllyel 1000 koronára kiegészítettek, illetve „*első korpótlék*” gyanánt Drávakeresztur részéről még további 200 koronával egészítették ki.⁹⁴⁷

A háború alatt sok tanító kapott behívót és egyre nagyobb lett a tanítóihiány. Pótlásukra az állam segítségével nyílt lehetőség de ebben az esetben fennállt annak a veszélye, hogy a katolikus iskolába felekezet nélküli, vagy más vallású tanerők kerülnek. 1917-ben Horányi Károly kántortanító is megkapta a katonai behívót. Helyettesítésére az államtól a már említett ok miatt nem kérhettek tanerőt, a község viszont nem tudta föl vállalni egy helyettes tanerő fizetését, mert az iskolaadó így is már igen magas, 26,9 % volt. Emellett lakást sem tudtak biztosítani, mivel a „*hadban lévő kántortanító szigorúan megtiltotta a feleségének, hogy a tanítói lakba*” bárkit is beengedjen, a faluban meg nem volt olyan ház, „*ahol egy arasznyi kis terület*” is akadt volna ilyen célra és az élelmezése is megoldhatatlannak tűnt. Mindezek következtében csupán egy lehetőségük maradt: helyettesítésre felfogadni a bogdásai kántortanító „*két képezdei osztályt végzett lányát*”, aki a szomszéd községben lakott, tehát lakást nem kellett biztosítani számára. Viszont kérdés maradt, hogy fizetését – mint helyettes tanerőnek – az államnak, avagy a hitközségnek kell-e felvállalni? Ezt végül úgy oldották meg, hogy a helyettes tanítónő számára megkérték a 800 koronás államsegélyt, de mivel kevesellte az összeget, fizetését a községek – egy külön egyezség keretében – kiegészítették. A kiegészítés viszont nem került be az iskolai költségvetésbe, mert „*nehogy az állam a 800 K-ba beszámítsa*”.⁹⁴⁸

Felsőszentmárton

Felsőszentmártonban 1896-ig csak segédtanítója volt az iskolának: az 1880-as évek végéig Szekeres József, utána pedig Horváth Ferenc. A tankötelesek száma már ekkor is igen magas volt, a második tanterem megépítésére azonban csak az 1890-es évek elején került sor, de 1893-ban – mivel az ismétlőiskolásokkal együtt a létszám 393 fő – egy harmadikra is szükség lett volna.⁹⁴⁹ Miután a második tanítói állásra többszöri meghirdetés után sem jelentkezett senki, a nehéz helyzeten úgy próbáltak segíteni, hogy az iskolába járókat két csoportra osztották: a nagyobbak délelőtt, a kisebbek délután jártak iskolába. A tanító a „két műszakért” 50 forint különdíjazást kapott,⁹⁵⁰ majd 1896-ba nyugdíjba vonult. Horváth helyét

⁹⁴⁷ PPL. Tan. 2152/1910. A bogdásai plébános 203/1910. sz. jelentése.

⁹⁴⁸ PPL. Tan. 1625/1917. A bogdásai plébános 127/1917. sz. jelentése valamint az egyházmegyei tanfelügyelő azonos és 337/1917. sz. leirata.

⁹⁴⁹ Schem. 1881. 30 és Schem. 1893. 19.

⁹⁵⁰ PPL. Tan. 144/1893. A drávaszentmártoni plébános 4/893. sz. jelentése.

– egyetlen jelentkezőként – Kovács István okleveles kántortanító vette át. Korábban egy rövid ideig már tanított Felsőszentmártonban, de bizonyos oknál fogva – amelyről később még lesz szó – váratlanul távoznia kellett a községből. Kovácsot egy évvel megelőzve érkezett a községbe az új plébános, Dobos Henrik is,⁹⁵¹ de – mivel nem helyeselte Kovács megválasztását – rögtön összetűzésbe is keveredett a községgel és hogy a falu lakói „*ne üssék agyon*”, utóbb már maga sürgette a kántortanító megerősítését.⁹⁵² Időközben betöltötték a második állást is egy tanítónővel, aki viszont nem tudott horvátul.⁹⁵³ Valószínűleg ezért a következő évben már el is ment, de a helyébe lépő – egyetlen jelentkező – Horváth Józsa pécsi tanítónő⁹⁵⁴ is csak novemberig maradt az iskolánál.⁹⁵⁵ Bár az újabb meghirdetésre már több jelentkező is akadt, képesítéssel közülük csak Béda Antónia bátyai tanítónő rendelkezett, a többiek megválasztása tehát szóba sem jöhetett. A tanítónő díjlevele a következő volt: „*a hitközség pénztárából 300 forint, kert és lakás pótlására 50 forint, öt öl lágyfa amelyből a tanterem is fűtendő, egy bútorozott szoba, összesen 350 forint*”. A folyósítást havi 30 forintos részletekben állapították meg, beleértve a szünidőt is – ha kitölti a tanévet – valamint a tűzifa maradéka is neki járt.⁹⁵⁶ Azt a tanévet a tanítónő még kitöltötte, de a következőn már nem kezdte el. Az újabb hirdetésre Wondruschka Róbert tanító és Vincze Mária II. éves növendék jelentkezett, de mivel csak a tanítónak volt képesítése, „*egyhangúlag ő lett kinevezve*”, horvátul viszont ő sem tudott.⁹⁵⁷

Mint már említettem, a tankötelesek száma már 1893-ban megkövetelte a harmadik tanterem és tanerő megszervezését, de az egymást követő iskolaszékek ezt sorozatosan megtagadták. 1899 augusztusában viszont a Somogy Megyei Közigazgatási Bizottság határozott felszólításban kötelezte őket az iskola bővítésére, a tanító fizetésére pedig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államsegélyt helyzet kilátásba, tehát tovább már nem halogathatták. Ellenkezésük oka az volt, hogy az iskola összes terhéért és a hitközségét is nekik kellett viselniük, mivel a község lakossága egy-két izraelitán kívül tisztán katolikusokból állt. A kántortanítónak például, járt kilenc kat. hold föld – melynek minden munkálata rájuk hárult – valamint „*¼ p. mérő (fele búza, fele kukorica) szemes mag, páronként 5 krajcár, továbbá 65 forint az ismétlőoktatásért, aztán 15 öl fa az uradalmi területéről*”, amit ugyancsak nekik kellett kivágni és behordani. Emellett fizették – a már ismertetett módon – a második tanítót

⁹⁵¹ Schem. 1898. 168.

⁹⁵² PPL. Tan. 540/1896. A drávaszentmártoni plébános 75/1896. sz. jelentése.

⁹⁵³ PPL. Tan. 1856/1898. A kerületi esperes 555/898. sz. jelentése.

⁹⁵⁴ PPL. Tan. 1756/1899. A drávaszentmártoni iskolaszék 1899. szept. 1-i tanítóválasztási jegyzőkönyve.

⁹⁵⁵ PPL. Tan. 2262/1898. A drávaszentmártoni plébános 169/1899. sz. jelentése.

⁹⁵⁶ PPL. Tan. 2306/1899. A kerületi esperes 577/899. sz. jelentése.

⁹⁵⁷ PPL. Tan. 1567/1900. A drávaszentmártoni iskolaszék 1900. szept. 1-i tanítóválasztási jegyzőkönyve.

és kellett volna ugyanennyit fizetni, valamint egy bútorozott lakást biztosítani a harmadik tanítónak is. Mivel úgy érezték, hogy mindezt nem képesek biztosítani, az iskolaszék azt a határozatot hozta, hogy a harmadik „*tanító díjazására 50 forintot és a szükséges tűzifát megadja, a többi hiányzó összegre nézve*” pedig a püspöktől kérnek segítséget, vagy államsegélyt kérelmeznek.⁹⁵⁸ Ekkor viszont – a harmadik tanítói állás megszervezéséhez – váratlanul segítséget kaptak a „*Dráva-szent-mártoni uradalomtól ötszáz /500/ korona évi összeggel, – kikötvén azonban, hogy ezen a címen a nevezett uradalom külön még iskolai pótdóval meg nem terhelhető.*”⁹⁵⁹ Ezzel a segítséggel tulajdonképpen már felállíthatták volna a szükséges tanítói állást, de 1900-ban csak a tanterem épült meg. Az 1901. évi költségelőirányzatban már szerepelt a harmadik osztálytanító fizetése (700 korona, melyből „*folyó év 1/3-ra eső rész 233 korona és 34 fillér*”), valamint három tanító után számolták ki az országos nyugdíjintézetbe fizetendő 72 koronát is, de a pályázatot valójában csak 1902-ben hirdették meg.⁹⁶⁰

1901-ben új iskolaszéket választottak, melynek tagjai a következők voltak: Szluha Béla, Szigecsán Pál „*rudin*”, Szigecsán József „*balázsev*”, Szigecsán Pál „*vizin*”, ifj. Simon Rókus, Kecskés József „*peta*”, Simara Lukács „*percin*” rendes tagok, Vertkovci Pál és Gyuradinovics Lukács póttagok.⁹⁶¹

Az 1902-ben meghirdetett tanítói állásra jelentkező nem akadt. Valószínűleg kevesellhették a bért, mert az iskolaszék elnöke szeptemberben a második és harmadik tanítói bér és korpótlék kiegészítésére már államsegélyért folyamodott, mivel a „*hitközség iskolai kiadásának, úgy az újabb tanítói III. állomás üres volta*” igazolta, hogy a „*fizetés felemelendő, mire azonban a község képtelen*”.⁹⁶² A következő évben viszont már volt egy jelentkező Kelemen János személyében. Díjlevelében kikötötték, hogy csak abban az esetben jár számára fizetés, ha „*iskolai évközt*” állomását el nem hagyja.⁹⁶³ Egy tanévet végig is tanított Kelemen, de a következőben – mivel sajtóperbe keveredett a plébánossal és „*fogdosta az iskoláslányok valagát*” – távoznia kellett a községből.⁹⁶⁴ Időközben a második tanító is lecserélődött, ugyanis szeptemberben már Waldfogl Ferenc és Marton Kálmán osztálytanítói fizetésének kiegészítésére kértek államsegélyt.⁹⁶⁵ Miután ők is otthagyták az iskolát, 1904 márciusában

⁹⁵⁸ PPL. Tan. 998/1901. A drávaszentmártoni iskolaszék 1899. aug. 15-i gyűlésének jegyzőkönyve.

⁹⁵⁹ PPL. Tan. 698/1901. A Magyar kir. vallás- és oktatásügyi min. 73052/900. sz. levele.

⁹⁶⁰ PPL. Tan. 698/1901. Drávaszentmárton költségvetési előirányzata az 1901. évre és PPL. Tan. 1403. /1902. A drávaszentmártoni plébános 98/1902. sz. jelentése.

⁹⁶¹ PPL. Tan. 2039/1901. A drávaszentmártoni plébános 153/1901. sz. jelentése.

⁹⁶² PPL. Tan. 1434/1902. A drávaszentmártoni pléb. 105/1902. sz. jelentése.

⁹⁶³ PPL. Tan. 604/1903. Kelemen János díjlevele.

⁹⁶⁴ PPL. Tan. 3009/1904. A kaposvári kir. ügyészség 2455/1904. sz. jegyzőkönyvének másolata.

⁹⁶⁵ PPL. Tan. 1944/1903. A drávaszentmártoni plébános 155/1903. sz. jelentése.

Kruck Paulát, 1905-ben pedig a pécsváradi Szelman Máriát választották meg osztálytanítóknak.⁹⁶⁶ Ezekből is látható, hogy Felsőszentmártonban sűrűn váltogatták egymást a tanítók. A gyakori váltások oka igazából nem csak a fizetés volt, hanem szerepet játszott ebben Dobos Henrik plébános összeférhetetlensége is. Kovács Istvánnal való összetűzéséről már volt szó, és az iránta érzett ellenszenv később sem szűnt meg. Szelman Máriával ugyancsak összetűzött már a második hónapban és sorozatosan megalázta. Összeférhetetlen és szinte minden tanerővel szembeni ellenséges viselkedését a lakócsai kerületi esperes szavai és az egyházmegyei tanfelügyelő dorgálása is bizonyítják. Szelmannel kapcsolatos jelentésében az esperes azt írta, hogy „*Dobos kíméletlenül viselkedik ezen tanítónővel szemben is*” továbbá eltiltotta, hogy a tanítónő a tantervébe is felvett női kézimunka tanítást folytassa, holott azt éppen a tanfelügyelőség írta elő, ezért nem tud mást gondolni, mint hogy ki akarja túrni az iskolából.⁹⁶⁷ A tanfelügyelői dorgálásban pedig ez áll: „*Hivatalos kötelességem rámutatni azon tényre, hogy a szakadatlan torzsalkodásnak nagyobb részben plébános úr az oka, mert egyrészt nem tud, vagy nem akar az apró-cseprő érzelmi momentumokon felülhelyezkedni, másrészt ahelyett, hogy az iskola érdekében a tapintatos eljárás útját választaná, ellenkezőleg az egyes tanító vagy tanítónővel szemben súlyos természetű megjegyzéseket és kifakadásokat enged meg magának*”.⁹⁶⁸

A plébános viselkedése azonban továbbra is ellenséges maradt és 1905 decemberében hivatkozva arra, hogy „*Szelman tanítónő aprított fát zsákokba rakva szállít Fischer Vilmos drávaszentmártoni lakoshoz iskolás gyermekek igénybevételével*”, az iskolaszékkal, illetve az iskolai gondnokkal zároltatta a tanítónő tűzifáját. A tanítónő és a kerületi esperes hiába hivatkozott a díjlevél félreértelmezésére, illetve, hogy a tanítónő ekkor adta vissza az ősszel kölcsönvett fát, a plébános továbbra sem biztosított tüzelőt számára, a még járó mennyiséget pedig 30 koronában megváltották. A pénzzel ekkor már nem tudott mit kezdeni a tanítónő, mivel Drávaszentmártonban drága volt a fa, másrészt meg télen nemlehetett beszerezni sem helyben, sem a környéken.⁹⁶⁹ Ha nem akart megfagyni nem maradt más választása, mint otthagyni az iskolát. Az így megüresedett állásra 1906. márciusában 18 pályázó jelentkezett, akik közül hármat javasolt a plébános: Urszuly Terézt, Liptay Poldát és Seleznik Paulát. Az iskolaszék választása egyöntetűen Urszuly Terézre esett, mivel ő rendelkezett a legjobb

⁹⁶⁶ PPL. Tan. 209/1905. A drávaszentmártoni iskolaszék 1905. jan. 17-i tanítóválasztási jegyzőkönyve valamint PPL. Tan. 4311/1907. Kruck Paula panaszlevele.

⁹⁶⁷ PPL. Tan. 2511-2/1905. A kerületi esperes 377/905. sz. jelentése.

⁹⁶⁸ PPL. Tan. 2511-2/1905. Az egyhm. tanfelügyelő 2498/1905. sz. leirata.

⁹⁶⁹ PPL. Tan. 87/1906. A kerületi esperes 15/1906. sz. jelentése.

bizonyítvánnyal.⁹⁷⁰ Szelman Mária után a plébános Kruck Paulával szemben folytatta az ellenségeskedést és a tanítónő értékelését „*erkölcsi viselet 4 – szorgalmi eredmény, hanyatló*” megjegyzéssel zárta. Ezzel szemben a kerületi esperes a következőket írta róla: „*karácsonykor nagyszerű pásztorjátékot adatott elő magyarul ezen vad-horvát nép gyermekei által. A nép megbűvölve nézte a játékot, a plébános örült a gyönyörű ünnepélynek, mely az iskola tágas termében úgy szólván az egész község jelenlétében tartatott. Kruck Paula tanítja a kézimunkát, a gyermekek szebbnél szebb csipkemunkákat készítenek. A tanítónő vezérelve, a legjobb legyen mindig az Istené! – és a szentmártoni templomban napról napra szaporodtak a szebbnél szebb alba és karingcsipkék, melyeket a kis leánykák a tanítónő buzdítására szent áhítattal és nagy örömmel készítettek*”.⁹⁷¹ Az „értékelést” a faügy követte. Amikor felmerült a külön takarító és fűtő felfogadása – az iskolafenntartásról szóló fejezetben volt már róla szó – a plébános megfelezte a tűzifát, de erről nem szólt a tanítónőknek és az iskolaszék ilyen irányú határozatát sem mutatta be. Ellenben jelentette, hogy rajtakapta Urszuly Terézt amint „*iskolájában a leányok nagyban sepertek*” továbbá Kruck Paulinát akinek „*az osztályában ugyan még nem sepertek, de a seprők itt is ki voltak a tanítónő által rendelve, Goják Fábián pedig a hazulról hozott fejszével a tanítónő parancsára az udvarban fát aprított*”.⁹⁷² A plébános után néhány nappal Kruck Paula is panasszal fordult a püspökhöz és sérelmezte, hogy megrövidítik a járandóságát, mivel nem kapja meg a számára szerződés szerint járó tűzifát.⁹⁷³ Az egyházmegyei tanfelügyelőség a két panaszra együtt, egy levélben válaszolt. A tanítónőket elmarasztalta, mert „*olyan viszonyok között, hol a hatóság rendelkezéseivel szemben az iskolaszék és a nép csak a végrehajtásnak enged, a tanítók az engedetlenség rossz példája és a régi szokások hasznukra fordítása által óriási kárt okoznak magának az iskolaiügynek s így homlokegyenest ellenkező hatást érnek el, mint amire ki vannak nevezve*”. Viszont igazat adott Kruck Paulának és kijelentette, hogy fajárandóságát szigorúan az ő díjlevele határozza meg, vagyis „*magánjogilag most már az ő tulajdonát képezvén, azon változtatni csak az ő beleegyezésével lehetne, miből önként folyik, hogy a nevezett fellebbezésnek helyet adva, a drávaszentmártoni iskolaszék f. é. november hó 8-án kelt határozatát*” érvénytelennek tekinti.⁹⁷⁴

A gazdasági iskola felállításáról ugyancsak volt már szó. Láttuk, hogy a megbízást a tanítónők először nem akarták elfogadni, de végül mégis kijelentették, ha „*részükre a törvény*

⁹⁷⁰ PPL. Tan. 926/1906. A drávaszentmártoni iskolaszék 1906. jan. 21-i tanítóválasztási jegyzőkönyve.

⁹⁷¹ PPL. Tan. 2076/1906. A kerületi esperes 424/1906. sz. jelentése.

⁹⁷² PPL. Tanf. 2842/1906. A drávaszentmártoni plébános 243/1906. sz. jelentése.

⁹⁷³ PPL. Tanf. 2842/1906. Kruck Paula 1906. novemberében írt levele.

⁹⁷⁴ PPL. Tan. 2842/1906. A pécsegyházmegyei főtanfelügyelő 2842/06. sz. levele.

által biztosított 100 korona tiszteletdíj biztosítatik” akkor elfogadják.⁹⁷⁵ A gazdasági iskola valójában – Kovács István „igazgatása” alatt – már két éve, úgy ahogy működött, de ami az eredményeket illeti, nem lehetett sokat dicsekedni: *„nyáron gyéren volt látogatott az iskola, különösen a fiúk részéről, az aratás idején pedig teljesen szünetelt”*.⁹⁷⁶ Urszuly Teréz szeptemberben még megkezdte a tanévet, mivel 200 korona tiszteletdíjjal a megbízást az ő nevére állították ki,⁹⁷⁷ de a hónap végén betegsége miatt eltávozott, majd nem sokkal később meghalt.⁹⁷⁸ A megüresedett helyre ismét 18 jelentkező volt, az iskolaszék választása közülük Filipovics Emíliára esett,⁹⁷⁹ és a gazdasági ismétlőiskola leányosztályát is ő vette át. Dobos plébános részben már ezért is neheztelt a másik osztálytanítónőre, másrészt többször *„rajtakapta”* hogy iskolás gyermekeket kért meg, illetve fogadott fel kisebb szolgálatokra. Ezért időközönként az iskolaszék elé idéztette, és a tagok előtt megalázta, majd végül Urszuly Teréz halála után csúnyán összeveszet vele és fegyelmit kért ellene. Fegyelmi ugyan nem lett belőle, de az egyházmegyei tanfelügyelő úgy döntött, hogy Kruck Paula – a kerületi esperestől figyelmeztetést kapva – Filipovics Emília és Kovács István jelenlétében kérjen bocsánatot a plébánostól. Ez ellen viszont a tanítónő fellebbezett a püspöknél, és levelében rávilágított a plébánossal szembeni viselkedésének az okaira is. Érdeemes megnézni ezek közül néhányat, mivel ezek jó képet nyújtanak a község, a plébános, a tanítók közötti kapcsolatokról is:

„Én 1904. év márciusában kerültem Szt. Mártonba, ahol már a plébános és tanító között elkeseredett gyűlölet dühöngött, melyről a megejtett vizsgálatok, melyben Dobos úr volt a vesztes, tanúskodnak. (...) Iskolámban oly eredményt értem el, hogy plébános úr hírlapban magasan kiemelt és nagyon dicsért és példaképpül állított engem. Ez a szép állapot tartott két évig. Egy iskolai majális alkalmával egy úri vendég azt találta mondani, hogy tanító úr engem el akar venni feleségül; ez időtől kezdve plébános úr megváltozott, rideg lett velem szemben később pedig üldözött és üldöz a mai napig. (...) 2.) Egy ízben 8 órakor egy leányt küldtem a postára egy levéllel (a posta szomszédház), ezért az iskolaszéki gyűlésre idézett és durván leszidott, mintha cselédje lettem volna, pedig ő számtalanszor tette meg ezt óra közben. (...) 4.) Azt hiszem nem volna oly tisztelem és becsülem a község összes lakói előtt, ha botrányt okoztam volna. Jele annak az, hogy nálunk mindenki még a plébános úr is kapott csúfnevet,

⁹⁷⁵ PPL. Tan. 1208/1907. A drávaszentmártoni iskolaszék 1907. máj. 1-i gyűlésének jegyzőkönyve.

⁹⁷⁶ PPL. Tan. 1211/1907. A drávaszentmártoni tantestület 1907. máj. 17-i ülésének jegyzőkönyve.

⁹⁷⁷ PPL. Tan. 1170/1907. A kerületi esperes 321/907. sz. jelentése és PPL. Tan. 2078/1907. A drávaszentmártoni iskola költségelőirányzata.

⁹⁷⁸ PPL. Tan. 3152/1907. A drávaszentmártoni plébános 219/1907. sz. jelentése valamint 3314/1907. a drávaszentmártoni tantestület 1907. okt. 8-i ülésének jegyzőkönyve.

⁹⁷⁹ PPL. Tan. 3574/1907. A kerületi esperes 691/907. sz. jelentése.

de én nem. Azt hiszem nagyobb botrány az, hogy a nép őt látja a gazdasszonnyal sétálni, meg kocsikázni együtt. 5.) Én kocsmából ékezem s erre a célra egy nagyobb isk. leányt fogadtam szüleinek beleegyezésével, ki nekem az ételt hordja, de nem megy a korcsmaszobán keresztül, hanem egyenesen a konyhába és csak addig van ott, amíg az ételt megkapja; ezt a plébános úr bűnnek veszi tőlem, a leány sohse mulaszt, sőt mert nálam van, a legjobb tanulók egyike s én 2 koronával honorálom szolgálatát. 6.) Én néha bort hozatok a leánnyal, ezt vétségnek minősíti a pléb. úr, de (kénytelen vagyok ezt pirulva írni) mikor pléb. úr iskolás gyermekekkel hajtatta teheneit a szomszéd pusztára bikához s a gyermek végig nézte – ez nem erkölcs elleni vétség. (...) Méltóságos Uram! Amilyen a pásztor olyan a nyája: Dobos plébános úr ellenségeskedett a kántortanítóval, a jegyzővel, a postamesternővel, híveivel, az itteni zsidókkal, többször volt a bíróságnál, ezt hívei jól tudják, de azt is tudják, hogy mit hirdet a templomban s méltóztassék elhinni, hogy a nép a példa után nem pedig a szó után megy. A nép a kántortanítót, engem, sőt az itteni zsidókat is szereti, míg ellenben a pléb. urat gyűlöli.”⁹⁸⁰

Hogy nem volt minden rendben a plébános körül, azt maga az egyházmegyei tanfelügyelő is megerősítette és részben ki is állt a tanítónő mellett:

„Mindazonáltal a tanítónő panasza annyiban indokolt volt, mert igen szerencsétlen példák előzték meg s tarthatott tőle, hogy ezen apró-cseprő dolgok rá nézve súlyosabb következményeket vonhatnak maguk után. Így pl. a mostani drávaszentmártoni kántortanító jelenleg is bizonytalan helyzetben van, mert ki volt rá mondva, hogy keressen magának más állást. Szellmann Mária pécsi lakos Drávaszentmártonban volt tanítónő s olyan súlyos helyzetbe került, hogy állásáról kénytelen volt lemondani, holott az esperesi hivatal az ellene felhozott vádakát elfogadhatóknak nem véleményezte. Urszuly Teréz orvosi bizonyítvánnyal igazolva betegség címén szabadságot kért s a plébános úr a szabadság megadását nem javasolta, véleményezvén, hogy nevezett tanítónő nem is beteg s alig múlt el két hét, Urszuly Teréz meghalt. A sajtóper ügyről nem is kívánok szólni s még számos előző esetek forogtak fenn, amelyek azon félelmet gerjesztették Kruck Paulában, hogy ő is hasonló sorsra jut, mint elődei.”⁹⁸¹

Urszuly Teréz már csak azért sem volt hajlandó bocsánatot kérni, mert időközben tudomására jutott, hogy a plébános és „gazdasszonya” egy róla szóló gúnydalt költött, amelyet a helybeli gyerekek – Simara Rózsa, Novák Katalin, Simara Éva, Ronta Rózsa, Vásllyán Ilona és Kecskés Karolin – által akartak szétterjesztetni a faluban. Ezért még pénzt is felajánlottak

⁹⁸⁰ PPL. Tan. 4311/1907. Kruck Paula panaszlevele.

⁹⁸¹ PPL. Tan. 4311/1907. Az egyhm. tanfelügyelő azonos sz. jelentése.

nekik, de a gyerekek még akkor sem voltak hajlandóak erre.⁹⁸² Ezek után a tanítónő már úgy látta, hogy nem maradt más választása, mint feladni állását. Erre 1908. február 29-én került sor. Reggel még bement az iskolába, elbúcsúzott a gyerekektől majd hazaengedte őket és átment a szomszédos Lakócsa, községi iskolájába tanítani.⁹⁸³ Helyére hat pályázó jelentkezett, akik közül Bodiss Annát választotta meg az iskolaszék.⁹⁸⁴

A plébános viselkedése valószínűleg a későbbiekben sem változott meg, mivel 1909-ben Filipovics Emília helyett már Kollár Antal tanított, negyedik tanítónőként, pedig Jung Erzsébetet találjuk az iskolában.⁹⁸⁵ Sőt, 1914-re Kovács István kántortanítón kívül már az egész tanítói kar kicserélődött. A második tanítónő Wellák Katalin, a harmadik tanító Horváth Béla, míg a negyedik tanítónő Horváthné Mórócz Mária lett.⁹⁸⁶ Kovács Istvánról a következő fejezetben lesz még szó bővebben.

Lakócsa

Az iskolafenntartást tárgyaló részben már láthattuk, Lakócsán felemás helyzet alakult ki. Elvileg községi iskola volt, ugyanakkor az egyházmegye felekezeti iskolaként kezelte. Az iskola tanítója a XIX. század második felében mindvégig Fuchs Simon volt. Kezdő fizetése 120 forint és 75 krajcár készpénz, a termények értéke 149 forint, 17 k. hold földbeli illetményének jövedelme 130 forint, tehát összes jövedelme közel 400 forint volt.⁹⁸⁷ Illetményének növelésére 1866-ban kimérték részére öt k. hold legelőilletéket és kettő k. hold erdőt is, illetve 1881-ben már 760 forintra nőtt a jövedelme.⁹⁸⁸ Fuchs után, az 1900-as évek elejétől Benicsek Jenő lett a község kántortanítója.⁹⁸⁹

Tótújfalu

A tótújfalui iskolában az 1890-es évek elejéig Harth Ignác tanított.⁹⁹⁰ Kezdetben ide jártak iskolába a szentborbásiak is, 1913 után viszont már Potonyba.⁹⁹¹ 1892-től két évig

⁹⁸² PPL. Tan. 1054/1908. Kruck Paula levele a kerületi espereshez.

⁹⁸³ PPL. Tan. 1054/1908. A drávaszentmártoni iskolaszék 1908. febr. 15-i gyűlésének jegyzőkönyve valamint a plébános 77/1908. sz. jelentése.

⁹⁸⁴ PPL. Tan. 1439/1908. A drávaszentmártoni iskolaszék tanítóválasztási jegyzőkönyve.

⁹⁸⁵ Schem. 1910. 100.

⁹⁸⁶ Schem. 1914. 42.

⁹⁸⁷ PPL. Számadások 67. köteg. 1864/1865. tanév.

⁹⁸⁸ Schem. 1881. XXX.

⁹⁸⁹ PPL. Tan. 3246/1908. A lakócsai plébánia hivatal 57/1908. sz. jelentése.

⁹⁹⁰ Schem. 1891. 19.

⁹⁹¹ Schem. 1914. 43.

Szépe Gyula⁹⁹², utána pedig Báter János tanított a községben.⁹⁹³ Ez utóbb idején a köztük létrejött egyezség alapján a község a kántortanító földjeit bérbe vette és kiváltotta a megművelését is, az összeget pedig a párbérrel együtt fizették meg.⁹⁹⁴ Az 1894. jan. elsején kiállított díjlevél szerint fizetése a „*törvényben előírt szabad lakás és ¼ hold kerten kívül*” 544 forint és 62 krajcár volt.⁹⁹⁵

Az iskolaszék tagjai a századfordulón Kovácsévics Vince, Borbás Iván, Iliasics György, Bunyevác Pál, Sevo Simon, Bunyevác Mihály és Kecskés József, illetve póttagjai Kis Vince, Hajós Mihály és Bunyevác György voltak. Mivel 1900-ban megüresedett a kántortanítói állás az új tanítót Lasányi János kátolyi kántortanító személyében már ők választották meg.⁹⁹⁶ Nevével és ténykedésével az államosítás tárgyalása során már korábban is találkoztunk. Amikor 1906-ban – megkerülve a szolgálati utat – a főtanfelügyelőnek megírta az iskola zsúfoltságáról szóló levelet, egyben az is elpanaszolta, hogy reá, mint egyetlen tanítóra „*heti 32 mindennapi és 2½ vasárnapi tanóra*” jut, fizetése viszont „*a nagyszámú kivándorlás következtében napról-napra fogy, csökken*”. Ezért kérte a főtanfelügyelőt, hogy intézkedjen a fizetés kiegészítése ügyében.⁹⁹⁷ A levél után az egyházmegyei főtanfelügyelő kikérte a kerületi esperes véleményét. Az esperes a fizetés-csökkenéssel kapcsolatban azt válaszolta, hogy tudomása szerint a kivándoroltak hozzátartozói vállalták az iskolaadó megfizetését, Lasányit pedig jó tanítónak tartotta, de hozzátette, hogy „*durva modora miatt a néppel nem tudott jó kapcsolatot kialakítani*”. A túlszűfolttság tényét ő is megerősítette, és ugyancsak fontosnak tartotta a második osztálytanítói állás megszervezését, csak még azt nem tudta hogyan bírja rá erre a községet.⁹⁹⁸

A következő évben a kántortanító megint kérelemmel fordult a püspökséghez, és ez alkalommal azt kérte, hogy jövedelmét oly módon folyósítsák, mint annak idején Báter Jánosnak.⁹⁹⁹ A püspök erre azt válaszolta, hogy kérelmével az iskolaszékhez forduljon, velük egyezzen meg.¹⁰⁰⁰ Erre a következő év februárjában került sor, és az egyezkedésre meghívták Virovác Márk bírót, valamint Jankovics Vince esküdtet is, akik a községet képviselték. Az iskolaszék a kérelem „*beható tárgyalása után egyhangúlag elhatározta: miután Lasányi János tanító az 1898. évben kötött egyezség értelmében 1900. szeptember 1. óta úgy is élvezi*

⁹⁹² Schem. 1893. 20.

⁹⁹³ Schem. 1900. 37.

⁹⁹⁴ PPL. Tan. 3644/1907. Lasányi János kántortanító kérelme és a lakócsai esperes 680/907. sz. jelentése.

⁹⁹⁵ PPL. Tan. 911/1895. A tótujfalui kántortanítói állomás díjlevele.

⁹⁹⁶ PPL. Tan. 888/1900. A lakócsai ker. esperes 268/1900. sz. jelentése.

⁹⁹⁷ PPL. Tan. 518/1907. Lasányi János 1906. okt. kelt levele.

⁹⁹⁸ PPL. Tan. 518/1907. A lakócsai esperes 142/907. sz. jelentése.

⁹⁹⁹ PPL. Tan. 3572/1907. Az egyhm. főtanfelügyelő jelentése a püspökhöz.

¹⁰⁰⁰ PPL. Tan. 3644/1907. Az egyhm. főtanfelügyelő azonos sz. leirata.

a 10 évre megváltott járandóságot, és a fizetésének illetén módja úgy nevezett tanítónak, valamint a hitközségnek előnyére vált, tekintettel a tanító érdemeire a legnagyobb készséggel teljesíti kérelmét és a díjlevél fönti pontjaiban felsorolt lélekpénz, ¼ p. m. gabona és munka helyett ezután egyszer s mindenkorra páronként 3 korona 60 fillért fizet".¹⁰⁰¹ A döntéssel valószínűleg Lasányi is meg lehetett elégedve, mert még 1918-ban is ő volt a község kántortanítója. Az osztálytanítói állást viszont csak 1912-ben töltötték be, illetve 1914-ben Cseresnyés Jolán neve szerepel osztálytanítónőként az iskolánál.¹⁰⁰² Négy évvel később viszont már üres volt a poszt, és 1918-ban utasították az iskolagondnokságot, hogy „*a viszonyok kedvező alakulásával az oszt. tanítói állást töltsse be.*”¹⁰⁰³

¹⁰⁰¹ PPL. Tan. 967/1908. A tótújfalui iskolaszék 1908. febr. 7-i gyűlésének jegyzőkönyve.

¹⁰⁰² Schem. 1910. 102. és Schem. 1914. 43.

¹⁰⁰³ PPL. Tan. 1386/1918. A tótújfalui iskolaszék 4/1918. sz. jegyzőkönyve.

VI. 4. 4. A három táji csoport tanítói fizetéseinek összehasonlítása

Mint ahogy már az elején utaltam rá, most láthattuk is, hogy a tanítók fizetése községenként – gyakran óriási különbségekkel – más és más volt. (Kimutatás a tanítói jövedelmek alakulásáról a XI/1-2. számú mellékletben.)¹⁰⁰⁴

Az **A)** csoporton belül – a két várost nem számítva – 1880-ban Lánycsók volt a legmagasabb a kántortanító fizetése, utána Szőkéd, Versend majd Magyarsarlós következett, a többi helyen 500 forint alatt volt. Szilváson volt a legkisebb, 300 forint alatti, továbbá Belvárdgyulán, Birjánban és Erdősmárokra éppen 300.

A **B)** csoportnál Darázson volt a legmagasabb, majd Izsép és Nagybodolya következett. A többi helyen 500 forint alatt maradt, de az előző csoporttal ellentétben a 300 forintot mindenhol meghaladta. Itt a legkisebb Petárdán volt.

A **C)** csoportnál a 400 forintot mindenhol meghaladta, Drávasztárán megközelítette az 500 forintot, Lakócsán pedig kimagaslóan magas – 760 forint – volt. Ha a három csoportnál átlagot is nézünk, akkor az **A)** csoport 401 és a **B)** csoport 448 forintos átlagával szemben érdekes módon a legszegényebbnél, a **(C)** táji csoportnál látjuk a legmagasabb átlagot (514 forint), míg a legjobb gazdasági helyzetben álló csoportnál a legkisebb. Az osztálytanítói fizetést nem érdemes összevetni, mivel 1880-ban csak Lánycsókra és Kiskőszegen alkalmaztak osztálytanítót.

Az 1909-es kántortanítói fizetéseket tekintve az **A)** csoportnál ismét Lánycsókra volt a legmagasabb (államsegéllyel együtt 2380 korona), utána Lothárd (2282), Németi és Szalánta (2166), Kátoly (2028) és Szőkéd következett (2007). A legkisebb fizetések Kökényben (1021) és Belvárdgyulán (1094 korona) voltak. Tehát a sorrendben annyi a változás, hogy az elsők között csak Lánycsók és Szőkéd maradt benn, illetve a sereghajtóknál Belvárdgyula. Kissé árnyalja azonban a képet, ha az osztálytanítókat is tekintetbe vesszük. Ugyanis ekkor már Lánycsókra kívül Lothárdra, Birjánban. Versenden, Monyoródon és Töttösön is alkalmaztak második tanerőt – Lánycsókra hármat is –, tehát ezeken a helyeken az iskolák fenntartási költségei is megnöttek.

A **B)** csoportnál – Baranyavárra és Nagybodolyára vonatkozóan nem állnak rendelkezésre adatok – az első helyen Darázs állt (államsegéllyel együtt 3300 korona), utána Kiskőszeg következett (2409), majd Izsép (2268 korona és 30 fillér) és végül Hercegmárok (2176

¹⁰⁰⁴ A forintot és annak váltópénzét a krajcárt 1892-ben váltotta fel a korona, illetve fillér. A korábbi ezüstalapú fizetőeszköztől Európában utolsónként tért át az Osztrák-Magyar Monarchia az aranyalapú pénzügyrendszerre. Az új pénz mellett a korábbi pénzügyrendszer tagjai is megmaradtak, és egy forint két koronaváltással kapcsolódott a koronaalapú pénzügyrendszerhez.

korona). A legkisebb volt a fizetés Kásádon (1330) és Petárdán (1400 korona), a többi községnél meghaladta az 1500 koronát. Második tanerőt Darázson, Izsépen, Beremenden és Kiskőszegen alkalmaztak. Ez utóbbi helyen kettőt is. Tehát itt a sorrend – az 1880. évihez képest – nem nagyon változott, illetve Kiskőszeg annak ellenére felzárkózott az elsőek közé, hogy időközben az iskola két osztálytanítói állással is bővült.

A **C)** csoportnál ebből az időszakból Lakócsára vonatkozólag nincsenek adataink. A legmagasabb kántortanítói fizetés Tótújfaluban (államsegéllyel együtt 2250 korona) volt, ezt követte Felsőszentmárton (1960 korona), a legkisebb pedig Drávakeresztur és Révfalu közös iskolájánál (államsegéllyel 1200 korona) volt. Ez utóbbinál nem volt másodtanerő sem, míg Felsőszentmártonban három is, egyenként 1000-1000 koronás fizetéssel.

Ha ismét összehasonlítjuk az egyes csoportok átlagos kántortanítói fizetését, akkor a következő képet kapjuk: az **A)** csoportnál kerekítve 1775 korona, a **B)** csoportnál ugyancsak kerekítve 1830, és a **C)** csoportnál szintén kerekítve 1730 korona. Mint említettem, Baranyavárra és Lakócsára vonatkozóan nincsenek adataink, de így is kitűnik, hogy most a második tájcsoporthoz volt magasabb a kántortanítói átlagfizetés, és – bár Lakócsával lehet, hogy javulna az átlaga – a harmadik tájcsoport kissé lemaradt az **A)** tájcsoporthoz.

Az osztálytanítói fizetéseket nézve viszont azt tapasztaljuk, hogy a **C)** csoportnál – Drávasztára kivételével (1200 korona) – mindenhol 1000-1000 korona volt a fizetés, illetve a **B)** csoportnál csak Baranyalőcsnél, míg Kiskőszegen és Darázson jóval meghaladja azt. Az **A)** csoportnál Lothárdon nem érte el (800), Birjánban és Monyoródon éppen annyi volt, míg máshol mindenhol meghaladta az 1000 koronát. A másik szembetűnő változás az, hogy szinte mindenhol igénybe vették az államsegélyt. Kivételt képezett ez alól az **A)** csoportnál Kökény, Áta és Belvárdgyula, a **B)** csoportnál Kásád és Nagybodolya.

A pedagógusi fizetések értékére vonatkozóan megjegyzem, hogy Somogy megye marcali járásában, 1900-ban a főszolgabíró a gazdasági cselédség évi fizetését átlagban 40-48 korona készpénzre, 24-26 mérő gabonára becsülte, továbbá ezen felül 1 hold kukoricaföldet, 1 hold rétet vagy annak megfelelő szénatermést, 2 darab marha- vagy 2 darab sertéstartásra kaptak engedélyt.¹⁰⁰⁵ Ugyanekkor országosan általában egy cseléd évi járandósága 20-50 korona között mozgott, amihez ugyancsak járt némi gabona vagy liszt, némi só, esetleg szalonna, tűzifa és 400-1600 négyszögöl közötti földiletmény, és tarthattak egy-két hízót, esetleg egy tehenet.¹⁰⁰⁶

¹⁰⁰⁵ T. Mérei K. 1957. 7.

¹⁰⁰⁶ Hanák P. 1988. 503.

A budapesti kovácsok (segédek is) ugyancsak ebben az időszakban 10-20 korona hetibért kaptak, illetve 1914-re a kovácsoké felment heti 50, a segédeké heti 32 koronára. Az összehasonlításnál természetesen figyelembe kell venni, hogy a budapesti bérvizonyok a vidékiektől erősen eltértek, azaz magasabbak voltak,¹⁰⁰⁷ az élelmiszerárak pedig 1895-től nagyjából a következőképpen alakultak:¹⁰⁰⁸

1. táblázat: A fontosabb élelmiszerek átlagárai Budapesten, koronában (1895-1914)

Cikk neve	1895	1900	1905	1910	1914
sertéskaraj	1,28	1,61	2,08	2,42	2,08
zsírszalonna	1,14	1,12	1,45	1,82	1,60
zsír	1,23	1,23	1,56	1,90	1,79
1 pár csirke	2,28	2,77	3,48	4,29	4,35
1 l tej	0,22	0,21	0,24	0,26	0,31
vaj	2,34	2,75	3,06	3,69	3,82
fehér kenyér	0,24	0,30	0,33	0,43	0,51
barna kenyér	0,19	0,28	0,25	0,32	0,42
0-s liszt	0,26	0,26	0,30	0,39	0,50
lencse	0,40	0,34	0,47	0,42	0,67
bab	0,32	0,23	0,34	0,33	0,47
burgonya	0,06	0,08	0,12	0,12	0,15

A következőben nézzük meg két tanító szakmai életútját. Mindkét tanító horvát anyanyelvű volt és a vizsgált területen – többnyire horvát lakosságú községekben – tanított. Bár tanítói pályájuk vége egymástól merőben eltér, mégis – vagy talán éppen ezért – mindkét történet hiteles képet nyújt egy-egy községen belül a lakosság, a tanítók és a helyi plébános közti viszonyról.

¹⁰⁰⁷ Vörös K. 1978. 635.

¹⁰⁰⁸ Vörös K. 1978. 639.

VI. 4. 5. Két tanító szakmai pályafutása

1) Kovács György tanítói pályája

Az első tanító a mohácsi születésű Kovács György. Az 1900. évi egyházmegyei Schematismus szerint az 1899-ben Lőcsön működő 42 éves okleveles tanító, 22 éve van a tanítói pályán.¹⁰⁰⁹ Tehát életkorából következően 1857-ben született. Tanítói oklevelet 1877-ben kapott a bajai tanítóképzőben. Az 1880-as évek elején még Kátolyban tanított. Pontosan meddig volt ott azt nem tudni, mindenesetre 1886-ban már a birjáni iskolában találjuk.¹⁰¹⁰ Itt 1896-ig volt, ám időközben 1894-ben megpályázott egy tanítói állást szülővárosában Mohácson is, de mivel tanítói oklevelét csak elégségesre értékelték, inkább vetélytársát, az ugyancsak Mohácsról származó és kitűnő oklevéllel rendelkező Topálovics Jánost választották meg.¹⁰¹¹ Birjából azért kellett távoznia, mert egy helybeli lakóról azt hangoztatta, hogy az illető minden *„újhold, vagyis hold újulás alkalmával megbolondul, s mindenki veszekszik”* és *„saját feleségét agyba főbe veri mikor rájön a bolond óra”*. Ezt levélben is megírta, de nem saját, hanem egy helybeli házaspár, Lukács János és neje nevében küldte el a kerületi tiszti főorvoshoz. Egyben kérte, hogy az illető személyt, aki történetesen a szomszédja volt, *„az országos bolondok házába Szekszárdon vagy ha jobbnak látja az orvosi szaktudomány Budapestre elküldeni kegyeskedjék”*. Miután azonban a pécsi járásbírószágon *„Schmalla Imre Birján község bírása és Kestyák János esküdt, úgy Hoffekker János iskolaszéki másodelnök birjáni lakosok”* kiálltak a megvádolt birjáni polgár mellett és kijelentették, hogy *„semmiféle baja nincs és épelméjű, egészséges és jóra való ember”*, kiderült, hogy a tanító csupán azért akarta eltávolíttatni, mert *„bűnös viszonyt folytatott annak feleségével”*. Ugyanakkor Lukács János és neje is azt vallotta, hogy ők a tanítót nem bízták meg semmiféle levél megírásával és nem is írtak alá semmit. Miután mindez kiderült és fegyelmi eljárást fontolgattak Kováccsal szemben, önként lemondott a kántortanítói állásról és elment Birjából.¹⁰¹²

Távozását követően, 1897-ben már Lőcsön találkozunk vele, de időközben a magyarsarlósi tanítói állást is megpályázta.¹⁰¹³ Ezt meg is nyerte, ennek ellenére mégis Lőcsön maradt. Két évvel később azonban itt is panaszt emeltek ellene. Ekkor *„Priész János*

¹⁰⁰⁹ Schem. 1900. 18.

¹⁰¹⁰ Schem. 1881. XXII, 1883. 13. és 1887. 189.

¹⁰¹¹ MV. 1894. jún. 17. XIII. 25. sz. 2.

¹⁰¹² PPL. Tan. 1775/1899. Vonatkozó iratok és a Pécsi járási főszolgabíró 3150/1896. sz. leirata.

¹⁰¹³ PPL. Tan. 933/1897. A magyarsarlósi iskolaszék 1897. nov. 7-i tanítóválasztási jegyzőkönyve.

takács”, helybeli lakos panaszolta, hogy miután az utcán Kovács György mellett elment és köszöntötte, az a következőt kiáltotta utána: *„inkább menjen Stankov Ilonához – kinek épp azon tájban kislánya született – mert a kisleány hozzám hasonló, még az orra is olyan görbe, mint az enyim, de még nincs késő egyenesre igazítani, csak siessek*”. A másik panaszt a község nyugdíjba vonult tanítója, Tényi János tette. Panaszában azt sérelmezte, hogy bár Kovács a *„tanítói tanácskozmányokért”* járó napidíjakat fölvette, ám azokon valójában nem jelent meg, továbbá hogy *„a gyermekekkel tanítási idő alatt többször is tormát ásatott, fát vágatott és fűrészeltetett”*, őt magát pedig *„személyesen is sértegeti”* és *„úton útfélen bolondnak”* nevezi. A harmadik panaszos, Horváth János bengei kántortanító azt sérelmezte, hogy a templom kórusán *„már 17 év óta”* meglévő helyéről, sőt az egész kórusról, Kovács György és barátai *„kikkel együtt szokott mulatni”* kiszorították, de arról is értesült, miszerint *„ő bujtogatta föl a fiatalabb embereket, hogy engem „koza” (kecske) csúfnévvel illessenek*”. A három panaszossal párhuzamosan, Sárác Mihály helybeli lakos is vizsgálatot kért a tanító ellen. Ő azt sérelmezte, hogy felesége *„Stankov Róza már több mint egy év óta jár Kovács György kántortanítóhoz (...) sőt 1898. január 26. óta fonyás címén többször egész napokat töltött az iskola épületében*”. Tanúi is voltak erre. Horvát János bengei tanító azt állította, hogy *„folyó év február havának egyik csütörtök napján Kovács Györgyhez jövéen látogatóba, a szobájában találta Sztankov Rózát egy idősebb asszonnyal fontak*”. Zéhner Pál *„23 éves lakatos”* és szintén löcsi lakos pedig a következőt vallotta: *„Ma három hete Kovács György alulról jöve délután 1 óra tájban bement Böll Gyula házába, kinek csak felesége volt odahaza, fél óra múlva jött Stankov Róza is, ki szintén bement a házba. Másfél óra múlva jött Stankov Róza édesanyja és kereste leányát, Böll Gyuláné azonban őt egy más házhoz utasította...”*. Sárác mellett tanúskodott az apósa is. Ő többek közt azt mondta el, hogy miután veje a megzavart családi viszonyuk miatt házát elhagyni készült, és ő kereste annak fehéreneműit, a lánya fehéreneműi között talált egy levelet, mely ugyan nem volt aláírva, de a kézírásról azonnal felismerték, hogy Kovács György írta. A levél tartalma pedig egyértelműen elárulta, *„hogy közöttük bűnös viszony forgott fön”*. Stankov Róza viszont azt állította, ő nem a tanítóhoz, hanem annak 19 éves lányához járt fonni, Böll Gyula házába pedig csupán salátamagért ment és nem is tudta, hogy a tanító is ott van.¹⁰¹⁴ Ezek után a püspök Kovács ismételt elmozdításáról és a löcsi tanítói állomás megpályázatásáról döntött, de mint a hercegszöllősi esperes jelentéséből kiderül, az iskolaszék nem merte meghirdetni a pályázatot. Mégpedig azért nem, mert a gyűlésen megjelent mintegy *„60-70 férfi, kik fenyegetések között*

¹⁰¹⁴ PPL. 1775/1899. A „Baranya Lőcsön” 1899. ápr. 27-én felvett jegyzőkönyvek.

(hogy reformálnak és görög keleti hitre térnek, mint a legújabbban e vidéken a sokacok között mindennapi dolog) kijelentették, hogy nekik más tanító nem kell, pályázatot nem hirdetnek és ha hivatalosan ki is írják, megint csak őt választják meg”. Sőt még azt is kijelentették, hogy ha kell, Kovács György érdekében „küldőségileg be fognak menni” a püspökségre is.¹⁰¹⁵ Júniusban Kovács György is írt egy levelet a püspöknek. Ebben visszavonta az „alesperes úr ajánlatára megfontolatlanul” megírt korábbi lemondását és a következőket ígérte: elmenvén Mohácsra „még abban a hónapban a Szt. Ferencrendiek zárdájába, hogy ott ájtatos elmélkedés és töredelem által megbántott Istenemmel kibékülve és eltökélve, hogy az általam okozott hibát jóvá tenni, Istenemnek minél tetszőbb, erkölcsös életet élni, mindenkinek jó példát adni törekszem a jövőben és Szt. Péter és Pál ünnepnapon pedig ennek bizonyságául a b. lőcsi r. k. plébániatemplomban a szentmise áldozat alatt áldozni fogok.”¹⁰¹⁶

Radó alesperes viszont – egyik augusztusi jelentésében – ismét Sarácz Mihály panaszáról tudósít, aki szerint a tanító az ő feleségével „a bűnös viszonyt még mindig folytatja”. Erre most is voltak tanúi, de – mivel félték a többiek bosszújától – nem mertek megjeleni az alesperes előtt, és úgy látta, hogy „míg Kovács György Lőcsön van, a botránynak és zavargásnak vége nem lesz”. A fenyegetések miatt az alesperes titokban hallgatta meg a tanúkat. Sarácz Zsivkó, a panaszos öccse elmondta, hogy Gyurkov Ádámmal és Prisz Jánossal rajtakapták Kovács Györgyöt és Stankov Rózát Novoszelác Zsivkó iskolaszéki tag házában, amint a padláson voltak, ámbár „vétkezni” nem látták őket.¹⁰¹⁷

Egy másik jelentésében viszont éppen a „tanító elcsapása” miatt aggódott az alesperes „mert nem lehet előre kiszámítani azt a sok kárt, bosszúállást, mit sokác módra Kovács barátai véghez viendenek”. Ehhez még azt is hozzátette, hogy az iskolaszék „kettőt leszámítva Kovács párti és arra is ki vannak tanítva, hogy az iskolát közössé tegyék, ami az itteni viszonyok közt – protestáns jegyző mellett, ki velők ellenkezni semmi esetre sem fog – nagyon könnyen megtörténhetik”. A „padlásügy” időközben már tettelegességé is fajult. Történt ugyanis, hogy Gyurkov – az egyik tanú – a következőt mondta az utcán egy járóelőnek, miután rajtakapták a tanítót a padláson Stankov Rózával: „No ni tvoja žena neče više meštru noge prati, jer smo ga opet uhvatili” (Na a te feleséged sem fogja többé a mester lábait mosni, mert megint megcsíptük.), ám ezt a megszólított sértésnek vette és Gyurkovot megverte. Az alesperes szerint Kovács emberei bármire képesek voltak, csak hogy Lőcsön tartsák azt, akit

¹⁰¹⁵ PPL. 1775/1899. Kovács György 1899. ápr. 27-én kelt lemondólevele és Radó Dezső hercegszöllősi alesperes 1899. máj. 25-i jelentése.

¹⁰¹⁶ PPL. Tan. 1775/1899. Kovács György 1899. jún. 14-i levele.

¹⁰¹⁷ PPL. Tan. 1775/1899. Radó alesperes 186/1899. sz. jelentése és a baranyalőcsi iskolában, 1899. aug. 9-én felvett jegyzőkönyv.

ők „*pravi šokac*”-nak (igazi sokác) tartottak, ezért azt javasolta, hogy valamilyen mondvacsinált okból rendelje a püspök maga elé a tanítót, és azonnali hatállyal bocsássa el a községtől. Az azonnali elbocsátást indokolta az is, hogy maga Kovács is beismerte vétvét. Ezt az esperes „*Tényinétől*”, vagyis a volt tanító feleségétől hallotta, aki azt állította, hogy miután megkérdezte Kovácstól, hogy valóban nőül-e, a következő választ kapta: „*Ni ste čuli što je novo? Ja sam se oženio na tavanu.*” (Nem hallotta mi az újság? Én megnősültem a padláson.)¹⁰¹⁸ Mivel azonban Kovács nem volt hajlandó önként távozni a községből, augusztus 31-én mégiscsak megtartották a fegyelmi tárgyalást, ámbár nem Lőcsön – ott nem merték – hanem Dárdán. A vádpontok közül a lázítást, illetve, hogy „*hithagyásra izgatta volna*” a löcsieket és a „padlásügyet” „*beigazolni nem lehetett*”, ennek ellenére az alesperes továbbra is a tanító elmozdítását kérte. A Kovács pártiak viszont válaszként, december 5-én hajnalban felgyújtották Hercegszöllősen az alesperes „*14 szekér szénáját és 10 szekér szalmáját*”.¹⁰¹⁹

Kovács decemberben ismételten azzal a kérelemmel fordult a püspökhöz, hogy ne küldjék el a községből. Kérésében többek közt hivatkozott arra, hogy el kell tartania 70 éves édesanyját, valamint három lányát és egy fiát. Egyben kifejtette az ellene felhozott vádakkal kapcsolatos saját álláspontját is. A kedvezőtlen képért, mely róla kialakult, elsősorban „*halálos ellenségei*”-t tette felelőssé. Ellenségei közé sorolta a volt tanítót, Tényi Jánost is. Tényi szerint irigységből vallott ellene, mert az „*igazán szép horvát énekekre*” ő tanította meg sokacokat. Ezért állandóan dicsérték is, ami viszont a volt tanítónak nem tetszett. Egy másik ellenségként a postáskisasszonyt nevezte meg, aki – úgy vélte – azért neheztelt rá, mert „*nem járt be hozzá, mint pl. Radó alesperes*”. A „*főellenség*”-ének pedig egyenesen az alesperest tartotta, mivel ő már a megválasztásakor is ellene volt. Róla azt állította, hogy a három év alatt amióta Lőcsön van csak egyetlen egy iskolai ellenőrzésen volt jelen, miközben az iskola szomszédságában lévő postáskisasszonynál sűrűn megfordult. Annak okait, hogy a falu miért utálja, és miért gyújtották fel Hercegszöllősen a kazlait pedig abban látta, mert elüldözte a korábbi löcsi plébánost, Alagics Jánost, akiért viszont rajongott a nép. A „*kurvás*” jelzőről, melyet ugyancsak ráaggattak a következőt írta:

„*Ezelőtt 10-12 éve voltam Birjánban kántortanító. Nyári időben voltam kint a határban kukoricát nézni, hogyan és honnan elejbém jött egy szemrevaló menyecske, aki felszólított, hogy menjek vele beljebb a kukoricásba. Mint gyarló ember szót fogadtam és mentem, azután*

¹⁰¹⁸ PPL. Tan. 1775/1899. Radó alesperes 123/1899. sz. jelentése.

¹⁰¹⁹ PPL. Tan. 1775/1899. A Dárdán 1899. aug. 31-én megtartott fegyelmi tárgyalás jegyzőkönyve és Radó Dezső alesperes ezzel kapcsolatos jelentése.

*én vendéglőbe mentem sörözni, amaz haza ment. De én megparancsoltam neki, hogy a világon erről ne szóljon senkinek sem, de mit tett az a másik nő, elmondta mindenkinek a szomszédasszonyok előtt. Azon a vidéken nem mondja a nép, tanító, hanem mester, s így az a rossz nő elmesélte, hogy mesterrel volt kukoricásban, s azt is mondta, „hogy nemhiába mester, hanem ebben a tekintetben is nagy mester.”*¹⁰²⁰

A következő esztendőben – mivel továbbra is Kovács maradt a kántortanító – Erős Károly helyi plébános és Sárác Mihály valamint ez utóbbi tanúi (Priesz, Gyurkov és Sárác öccse) ismételten kérték a püspököt, hogy Kovácsot távolíttassa el a községből. Levelükben azt is állították, hogy *„Kovács tanító a viszonytal szakítani sem akar, mert még arra is hajlandó – saját szavai szerint melyeket az 1899. év aug. 31-i vizsgálat estéjén alulírott tanúk előtt mondott –, hogy fent nevezett nővel együtt áttér más, pl. lutheránus vallásra.”*¹⁰²¹ Mindezek után a szentszék még is úgy döntött, hogy a kántortanító *„közbotrányt okozó erkölcstelen magaviselete miatt tanítói állásától megfosztandó és eltávolítandó”*.¹⁰²² A döntés az egyházmegyében egyedülálló volt, mivel ilyesmire az előző időkből nem találunk példát, de ezzel a Kovács ügy még nem ért véget, hanem megindult a Kovács-pártiak bosszúhadjárata. Elsőként az egyik iskolaszéki tag kukoricáját kaszálták le, majd a község nyugdíjazott tanítójának (Tényi) asztagban lévő búzáját gyűjtötták fel. Kovács távozása után meghirdették a löcsi tanítói állást, amelyre két jelentkező is akadt. Az iskolaszék azonban, mivel a község nagyobb – vagy legalábbis radikálisabb – része továbbra is Kovácshoz ragaszkodott, nem merte megválasztani egyiket sem, pedig a választásra négy csendőrt is kirendeltek. A másodikra vonatkozóan az alesperes azt írta, hogy már *„nyolc sem lenne elegendő”* és az egyetlen megoldást abban látta, ha a püspök személyesen nevezné meg valamelyik pályázót.¹⁰²³ Időközben panaszt tett Kovács is, mivel az alesperes a löcsi tanítóválasztáskor kijelentette, hogy őt többé a pécsi egyházmegyében sehol sem fogják alkalmazni. Ezt annyira zokon vette – mint írta –, *„hogy újabban – bár kedve ellenére – a mohácsi református templomba”* jár. Sőt, amennyiben tényleg beigazolódik a *„kitiltása”* akkor áttér a református vallásra, mivel ott állást is ígértek számára.¹⁰²⁴ A bosszúhadjárat is tovább folytatódott és a helyi plébános jelentésében azt írta, hogy *„amíg a bengei tanítónak világos nappal álarcos alakok útját állják, amíg 10-15 löcsi polgárnak kukoricavetését s egyéb konyhaveteményeit kaszálgtatják”,* őt pedig *„Stankov Ruzsa bíróságra idézteti”,* addig a községben béke nem is

¹⁰²⁰ PPL. Tan. 1775/1899. Kovács György kántortanító 1899. dec. 14-i levele.

¹⁰²¹ PPL. 1318/1900. A baranyalöcsi plébániahivatal 1900. febr. 10-i jegyzőkönyve.

¹⁰²² PPL. Tan. 1318./1900. A szentszék 114/1900. sz. határozata.

¹⁰²³ PPL. Tan. 1318/1900. Radó alesperes 1900. aug. 10-i jelentése.

¹⁰²⁴ PPL. Tan. 1318/1900. Kovács György 1900. aug. 8-i levele.

várható.¹⁰²⁵ A nehéz helyzetből a püspök végül abban látta a megoldást, ha Kovácsot ideiglenesen áthelyezi Drávakereszturra, mivel ott egyébként sem akadt jelentkező, másrészt pedig míg magyarul alig, horvátul nagyon jól beszélt, ami a horvát többségű faluban szinte követelmény volt.¹⁰²⁶ Itt azonban a helyi plébános, Sirisaka Ignác fogadta ellenszenvesen. Csak az egyházmegyei főtanfelügyelő külön engedélyével volt hajlandó elfogadni a jelentkezését.¹⁰²⁷ Elvileg ezzel rendeződhetett volna a helyzet Lőcsön is, ám ott a tanítóválasztás még 1901. júliusában is sikertelen maradt. Az iskolaszék tagjai továbbra sem merték aláírni a választási jegyzőkönyvet, mert a község nagy része még mindig az áthelyezett kántortanítóhoz ragaszkodott és levélben kérték a püspöktől Kovács visszahelyezését. A kérést 86 személy látta el kézjeggyel, de közülük csak 34 tudott írni. Ugyanakkor Erdélyi János lakócsai esperes azt kérte a püspöktől, hogy Kovácsot ne erősítse meg a drávakereszturi állásban, csupán ideiglenesen nevezze ki.¹⁰²⁸ Kérését a püspök teljesítette, Lőcsre pedig „*főpásztori jogánál fogva*” Müller Boldizsár okleveles kántortanítót nevezte ki, de őt is csak ideiglenesen.¹⁰²⁹ Végül a lakócsai esperes Kováccsal íratott egy olyan levelet, amelyben kijelentette, hogy nem kíván többé visszamenni Lőcsre tanítónak. Ettől aztán megnyugodni látszottak a kedélyek, Kovács pedig csendesén meghúzódott a Dráva-menti kisközségben.

1905-ben, mivel Kovács már több mint öt éve volt az új állomáshelyén, az állami tanfelügyelő a kántortanító díjlevelének egyházhatósági jóváhagyását, vagyis véglegesítését kérte. A püspökség viszont arra hivatkozott, hogy mivel az öt év alatt mindvégig csak ideiglenesen volt megbízva, a véglegesítése nem kötelező. Ezek után a kántortanító hiába bizonygatta, hogy a véglegesítési kérelmet nem saját akaratából, hanem az állami tanfelügyelő utasítása alapján tette, az egyházmegyei tanfelügyelő mégis arra utasította a lakócsai kerületi esperest, hogy azonnal hirdessék meg a drávakereszturi tanítói állást, de Kovács György esetleges jelentkezését ne fogadják el.¹⁰³⁰ Az utasítás után a kerületi esperes Sirisaka bogdásai plébánossal és az iskolai gondnokkal megjelent a tüdőgyulladásban fekvő kántortanító lakásán és egyszerűen közölték vele, hogy két héten belül el kell költöznie a községből.¹⁰³¹ Az

¹⁰²⁵ PPL. Tan. 1322/1900. A baranyalőcsi plébános 107/1900. sz. jelentése.

¹⁰²⁶ PPL. Tan. 1738/1900. és PPL. Tan. 1784/1900. Kovács György levelei.

¹⁰²⁷ PPL. Tan. 1784/1900. A drávakereszturi plébános 226/1900. sz. levele.

¹⁰²⁸ PPL. Tan. 1025/1901. A baranyalőcsi iskolaszék 1901. júl. 2-i tanítóválasztási jegyzőkönyve valamint a baranyalőcsi polgárok levele.

¹⁰²⁹ PPL. Tan. 1108/1901. Erdélyi János lakócsai alesperes 208/1901. sz. és Zvonicsek Alajos vörösmarti plébános 183/1901. sz. jelentése.

¹⁰³⁰ PPL. Tan. 1275/1905. Az állami tanfelügyelő 373/1905. sz. felhívása, az egyházmegyei tanfelügyelő 422/1905. sz. válasza, valamint az 1272/1905. sz. leirata.

¹⁰³¹ PPL. Tan. 1627/1905. A lakócsai ker. esperes 248/905. sz. jelentése és a bogdásai plébániai hivatal 91/1905. sz. jegyzőkönyve.

elmozdítás a beteg kántortanítót teljesen váratlanul érte és olyan gyorsan zajlott le, hogy mire magához tért, már ismét szülővárosában Mohácson volt, állás nélkül. Első kétségbeesésében Bengén próbált elhelyezkedni, de mivel a község a löcsi plébániához tartozott, Erős Károly plébános mindent megmozgatott annak érdekében, hogy ne térhessen vissza a kántortanító, sőt az egyházmegyében sehol se kapjon tanítói állást. Jelentéséhez csatolta Bosnyák Alajos löcsi bíró horvát nyelven írt levelét is. Ebben a bíró arról tájékoztatta Kovács Györgyöt, hol jelentkezzen az állás ügyében. Ők ugyanis azt akarták, hogy ő legyen a „mesterük”: *„Jel naši su svi ljudi rada da budete naš meštar, samo gledjite zaotim!”* (Mert a mi embereink mind azt akarják, hogy maga legyen a mester, csak járjon utána).¹⁰³² Emellett a püspöknek is írtak a bengeiek és kérték, hogy *„miután már egy éve községük tanító nélkül van”* helyezték oda Kovácsot. A kérelmet 21 fő írta alá és ellátták a község pecsétjével is.¹⁰³³ Ezzel párhuzamosan Kovács is sorban írta leveleit. Tiltakozott drávakereszturi elmozdítása miatt, mivel semmiféle vizsgálat nem folyt ellene és másrészt nem is indokolták meg annak okát sem. Az ügy mögött a bogdásai plébános, egy iskolaszéki tag és az iskolai gondnok rosszindulatú ténykedését vélte. Ugyanakkor a lakócsai esperestől is zokon vette az indokolatlan és váratlan elbocsátást, de egyben kérte a segítségét is, hogy juttassa valamilyen módon ismét álláshoz.¹⁰³⁴ Helyzete valóban kétségbeejtő volt. Minden jövedelem nélkül, beteg és idős édesanyjával valamint három gyermekével, melyek közül a fiú polgári iskolai taníttatását is fedeznie kellett, sógora házában húzta meg magát. Ugyanakkor tanítói nyugdíja is veszélybe került, és mivel jövedelem nélkül nem tudta a továbbiakban annak biztosítását sem fizetni, a már addig befizetett összeg is elveszett. Végso kétségbeesésében többször fenyegetőzött, hogy gyermekeit beviszi a püspökségre és otthagyja, míg ő ott helyben öngyilkos lesz.¹⁰³⁵ Végül a lakócsai esperes – megunva a sok fenyegető- és rimázkodó levelet – személyesen nézett utána a drávakereszturi ügynek, és az utólagos vizsgálat során kiderült, hogy a kántortanító valóban vétlen volt. A vizsgálat eredményeit ismertető jelentésében többek közt a következőket írta: *„A bogdásai plébános úr (...) a múltak miatt meg talán a szegény tanító lényének ellenszenvenessége miatt is Kovácsot nem szenvedhette az első perctől fogva. Javulásában nem hitt, népét féltette tőle, egyszóval legjobban szerette volna, hogyha már az első napon kívül láthatta volna. Ezen érzelmeit velem nem egyszer közölte is (...) Kivált egy-két iskolaszéki tag volt, kik reá nagyon haragudtak. Ezek most felhasználták a plébános ellenszenvét ezen tanító*

¹⁰³² PPL. Tan. 2598/1905. A löcsi plébános 142/1905. sz. jelentése.

¹⁰³³ PPL. Tan. 3001/1905. A bengei polgárok 1905. szept. 24-i levele.

¹⁰³⁴ PPL. Tan. 2681/1905. Az egyházmegyei tanfelügyelő azonos sz. leirata a lakócsai ker. espereshez és PPL. Tan. 2988/1905. Kovács György 1905. nov. 20-i levele.

¹⁰³⁵ PPL. Tan. 155/1907. Vonatkozó iratok.

*íránt. (...) A nevezetesebb vádak különösen ezek voltak: a tanító vallástalan, soha sem gyónik. Igaz ebből ennyi, hogy a tanító a plébánosnál nem gyónt, mert érezte, tudta, hogy a plébános ki nem állhatja – de ma már tudom, hogy szentgyónását évenként rendszeren Mohácson a Szent Ferenc rendieknél elvégezte. Vallástalanságra tanítja a népet, meg a papokat megrágalmazza. Ebből ennyi igaz: a népnek ilyen dolgokat nem beszélt, ezt mint az emberek maguk vallják, tőle soha senki sem hallotta.(...) Ezt tudom ma részben a keresztsziaktól, részben magától a szerencsétlen tanítótól, kit a legkritikusabb időben betegség tartotta vissza, hogy magát igazolja, de meg hogy igazat mondjak, alkalom sem nyújtott nekí ahhoz. Így vagyunk mi a vádpontokkal. Egyetlen egy dolog állt, hogy iskolája alsóbb osztályokban gyenge volt, az eredmény ki nem elégíthetett, de tény az is, hogy éppen elbocsátásának évében a vizsgálatokon már szép haladás mutatkozott ezen a téren is. Tehát miért vesztette el ezen ember kenyérét, reputációját és miért kellett ennek a legnagyobb nyomor áldozatává lenni? Mert a szó szoros értelmében egy-két ember hazudozásaival megcsalta a plébánost, kinek így hamis információja után én magam is megcsalattam...”.*¹⁰³⁶

Mindezek után már ő maga kérte az egyházmegyei tanfelügyelőt, tegyen meg annak érdekében mindent, hogy Kovács ismét álláshoz jusson. Kovács azonban a bengei állást még felmentése után sem kapta meg, sőt 1908-ban az izségi tanítói állás pályázói közül is kizárta a kerületi esperes.¹⁰³⁷ Később Petárdán próbált tanítói álláshoz jutni, de mint már korábban láttuk, a hat jelentkező közül Koleszáríts Mátyást választották meg. De ekkor már a mohácsi Szent Ferenc rendi templom kántora volt és valószínűleg az is maradt élete végéig.¹⁰³⁸

2) Kovács István tanítói pályája

A másik kántortanító, Kovács István pályája névrokonáéhoz hasonlóan kezdődött. Szigetváron született 1871-ben, oklevelét pedig a pécsi püspöki tanítóképző intézetben szerezte meg 1891-ben. Pályájának első éveit igen rövid szakaszok jellemzik.

Szentborbáson kezdett tanítani, majd sorrendben Dunaszekcsőre, Murakirályra, Kökénybe került, míg végül 1895-ben ismét visszatért a Dráva mentére, de nem Szentborbásra, hanem Felsőszentmártonba.¹⁰³⁹ Felsőszentmártoni megjelenése azonban, bizonyos bonyodalmakat okozott. Megválasztását követően ugyanis Szigecsán Anna helyi

¹⁰³⁶ PPL. Tan. 172/1906. A lakócsai ker. esperes 64/906. sz. jelentése.

¹⁰³⁷ PPL. Tan. 3103/1908. A baranyabáni esperesplébános 610/1908. sz. jelentése és az egyházmegyei tanfelügyelő azonos sz. levele.

¹⁰³⁸ PPL. Tan. 3883/1908. A Siklós ker. esperes 566/1908. sz. jelentése.

¹⁰³⁹ Nyugállományú hazai pedagógusok almanachja, 1936. 138-139.

hajadon azzal a panasszal fordult a jegyzői és a plébániai hivatalhoz, hogy neki immáron egy öt éves gyermeke van Kovács Istvántól. Az ügy előzménye, melyről a község plébánosa, Dobos Henrik jelentéséből szerezhetünk tudomást, még arra az időre nyúlik vissza, amikor Kovács 1891-ben Szentborbásra került és Felsőszentmártonban is tanított. A plébános szerint akkoriban Kovács, Szigecsán Annát többször is megpróbálta „magához édesgetni” ami azonban eleinte nem sikerült. Mintegy negyed évvel később azonban – írta jelentésében – egy „vasárnapi mise előtt az iskolával szomszédos házban volt egy hasonkorú leánynál, hova őt a tanító látta bemenni. Utána nem sokára a leány után Kovács István is a szobába ment és infestálta őt. Szigecsán Anna azonban horgolt s ügyet sem vetett rá. Kovács István az alatt magához vette Szigecsán Anna imakönyvét és eltávozott. (...) Mintegy három hétig nem ment a könyvéért, de végre anyjának sok szidására rászánta magát, hogy elmegy érte. Akkor felhasználva a helyzetet melyre lesett, megbecstelenítette a leányt. (...) A tett elkövetése után veréssel fenyegette, ha máskor is midőn ő kívánja, meg nem jelenik nála. S midőn negyed év multával másállapotúnak érezte magát, Kovács mellé tévén a kezét azt mondta a gyermek az enyém, én vagyok a te urad (ja sam ti gazda) ahova én megyek te is velem jössz, a gyermekekről én gondoskodom. Kovács István azonban úgy távozott innen Kökénybe, hogy midőn véglegesen elvitte ágyneműjét, még a volt plébánosnál sem jelentkezett”. Eddig azért nem kért kárpótlást, mivel Kovácsnak a fizetése kicsi volt ahhoz, hogy fizetni tudjon, de most, hogy tisztas fizetése lett, kérte a hatóságot, hogy részére „fájdalomdíjat, a gyermek részére, pedig az eddigi gyermektartás költségeit, havonként 6 forintot s a jövőre nézve, mivel a gyermek már nagyobb 8 forint havi tartásdíj” megfizetését rendeljék el. Noha az iskolaszék választása egyöntetűen Kovácsra esett, a plébános mégis arra kérte az egyházmegyei tanfelügyelőséget, hogy amíg az ügy alaposabban nincs kivizsgálva, ne erősítsék meg hivatalában.¹⁰⁴⁰ Vizsgálóorvos rokonának küldött levelében pedig azt írta, erős a gyanúja, hogy a „választás körül valami szabálytalanság” volt, továbbá nem tud megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy Kovács legyen náluk a tanító, „ezért mihelyt a biztos adat a kezében lesz, végez vele”.¹⁰⁴¹ Ezzel párhuzamosan az egyházmegyei tanfelügyelőnek is írt egy újabb jelentést, és kérte Kovács megválasztásának a megsemmisítését, új választás kiírását, illetve az új kántortanítóról a következőket írta:¹⁰⁴²

„Püünkösöd első napján közvetlenül az összeharangozáskor a korcsmába ment a fent nevezett tanító, midőn csengettem a praedikkatio ének megkezdésére, még nem volt az orgonánál s

¹⁰⁴⁰ PPL. Tan. 495/1896. Dobos Henrik drávaszentmártoni plébános 1896. máj. 13-i jelentése.

¹⁰⁴¹ PPL. Tan. 540/1896. Dobos Henrik drávaszentmártoni plébános 1896. jún. 1-i levele.

¹⁰⁴² PPL. Tan. 540/1896. A drávaszentmártoni plébános 71/1896. sz. jelentése.

mintegy öt percre várnom kellett. A szent mise az ünnep nagyságához mérten a legszebb Oltáriszentség kitételével tartatott meg s Kovács mégsem átallotta meg a praeludiumok közé teljesen világi dallamú nótákat pl. „Csak egy szép lány van a világon, S az is te vagy rózsám galambom” stb. beékelve eljátszani. Akire pedig ezen szerelmi ömlengések vonatkoztak úgy vélem jelen is volt, ki is ezen vallomásokat ábrándos pillantásokkal viszonozta. Tehát Kovács István most már, midőn még meg sincs erősítve, már ilyeneket mer elkövetni, mi lesz később.” Egy héttel a jelentést követően viszont már azzal fordult a tanfelügyelőhöz, hogy Kovács megválasztását mégiscsak hagyják jóvá, és mielőbb erősítsék meg. Pálfordulását a következőkkel indokolta:¹⁰⁴³

„Tekintve azonban, hogy azon időtől fogva, hogy tudomásra jött a községben miszerint én a megerősítés ellen aktióba léptem, a közhangulat roppant izgatott ellenem, úgy annyira, hogy a kerületi esperes úrnak szavaival éljek, kit tegnap ép azért kerestem fel, hogy az ügy rendeztessék: csodálja, hogy eddig még agyon nem ütöttek. Esperes úr határozottan azon véleményen van, miszerint Kovács okvetlenül megerősítendő. Ami személyemet illeti, nagy a gyanúm, hogy titkos bujtogatások által insultusoknak vagyok kitéve, pl. Úrnapján hajnalban plakát volt ragasztva házamra, melyen „kurva-pásztornak” neveztettem, az iskolaházon volt plakáton pedig „kurva-bíró” cím díszelgett nevem mellett. Mondom személyem éppen a folytonos alattomos izgatások miatt veszélyben forog. E nép oly vad, oly durva, akaratában oly makacs, hogy a legszebb szó, a legkimerítőbb magyarázat sem volna képes őt más meggyőződésre bírni. Erősen ragaszkodnak azon elvhez, hogy a nép akarata szent.” Szigecsán Annáról pedig azt írta, hogy *„a községből ismeretlen helyre távozott”*. Ezt követően a kántortanítót a tanfelügyelőség természetesen meg is erősítette a hivatalában, de a súrlódások később mégis folytatódtak. A panaszos szinte mindig a plébános volt és hol azt sérelmezte, hogy Kovács nem kérte az engedélyét, ha valahová elment a községből, hol meg arra panaszkodott, hogy nem volt jelen temetésen vagy keresztelőn, illetve a vele szembeni – szerinte – tiszteletlen viselkedésre és még hosszan lehetne sorolni, egyszóval valami kivetnivalója mindig volt a kántortanítóval szemben, míg végül is elérte, hogy Kovácsot 1899-ben az iskolaszék előtt szóbeli megrovásban részesítették.¹⁰⁴⁴

Öt évvel később viszont még ennél is súlyosabbá vált a kántortanító helyzete. Az történt ugyanis, hogy Dobos plébános először egy sajtóperbe keveredett, majd bírósági pert indított az iskola egyik osztálytanítója, Kelemen János ellen. Azzal vádolta, hogy a reá *„bízott iskolásleányokat erkölcsstelen módon fogdosta”*. Állításának igazolására két tanulót, Greges

¹⁰⁴³ PPL. Tan. 540/1896. A drávaszentmártoni plébános 75/1896. sz. jelentése.

¹⁰⁴⁴ PPL. Tan. 2262/1899. Vonatkozó iratok és az egyhm. tanfelügyelőség azonos sz. leirata.

Ferencet és Kolárics Istvánt jelölte meg tanúnak. Kovács viszont – mivel a faluban az a szóbeszéd járta, hogy a két iskolásfiú vallomását a plébános adta a szájukba – feljelentette Dobost „*hamis tanúzásra való csábításért*”. A „tanúk” viszont a bíróságon is a plébánost igazolták, ezért Dobos Henrik, Kovács ellen a feljebbvalója iránti rágalmazásért fegyelmi tárgyalást kezdeményezett és állásából való elmozdítását kérte.¹⁰⁴⁵ A következő évben valóban elrendelték Kovácsnak, hogy hagyja el az iskolát és úgy látszott, hogy a plébános sorozatos próbálkozásai végül célhoz érnek. Ekkor azonban Kovács a távozás időpontját illetően haladékot kért, és – nem kis meglepetésre – meg is kapta.¹⁰⁴⁶ Először 1908-ig, majd újabb kérelme után teljesen el is tekintettek a távozásától. Ahogy már korábban is láttuk, a felsőszentmártoni iskolánál szinte nem volt olyan tanerő, akivel Dobos Henrik plébános ne került volna összetűzésbe, de közülük csak Kovács István tudott megmaradni az iskolánál, sőt a későbbiekben ő lett az igazgatója is.¹⁰⁴⁷ Abban, hogy a plébános sorozatos áskálódásai ellenére is meg tudott maradni az iskolában, nagy érdeme volt Erdélyi János lakócsai kerületi esperesnek és a község horvát lakosságának, akik szinte mindvégig egyértelműen a kántortanító mellé álltak. Bár az esperes kezdetben még bizalmatlan volt Kovács Istvánnal szemben, később azonban – megismerve a valós tényeket – éppen úgy kiállt mellette, mint ahogy azt tette az igazság megismerése után Kovács György esetében is. Igaz hogy az utóbbit nem tudta tanítói álláshoz juttatni, de miután az erkölcsi felmentést megszerezte számára, bár csak egy kántori állásban, de mégiscsak megmaradhatott az egyházmegyében. Kovács István esetében viszont elérte a kántortanító teljes rehabilitációját és a fegyelmi tárgyalást követő évben a következőket írta róla:¹⁰⁴⁸

„Kovács István természetére nézve igen csendes, alkalmazkodó, békét kereső és a plébánosnak feltétlenül engedelmeskedő hű tanító. (...) A békét szereti, mert mikor csak egy szavába került volna neki, hogy a plébánosnak, ki őt komoly ok nélkül üldözi, nagy kellemetlenséget okozzon, nemcsak ezt nem tette, hanem az embereket még csitította is. Az iskolában más akaratot a plébánosén kívül nem ismer. Hát mit tehet még ezen szegény tanító, hogy plébánosának jóakarátát elnyerje? Igaz, hogy a plébánosnak, ki tőle minden áron szabadulni akart, sok zaklatására már fegyelmi vizsgálat is volt elrendelve, de mi, kik abban részt vettünk, beláttuk, hogy a vádak tarthatatlanok, hogy a tanító talán egyben másban hibázott, de olyant soha nem tett, ami miatt érdemes lett volna őt üldözni.”

¹⁰⁴⁵ PPL. Tan. 3009/1904. A kaposvári kir. ügyészség 2455/1904. sz. jegyzőkönyvének másolata és a drávaszentmártoni plébános 73/1904. sz. jelentése.

¹⁰⁴⁶ PPL. Tan. 1965/1905. Az egyhm. tanfelügyelő 1954/1905. sz. jelentése a Szentszéknek.

¹⁰⁴⁷ Schem. 1904. 42.

¹⁰⁴⁸ PPL. Tan. 2076/1906. Erdélyi János lakócsai kerületi esperes 424/1906. sz. jelentése.

Összegzés

A tanítási körülményekről és a tanítói állásokról elmondható, hogy azok még egy-egy tájcsoporthoz belül sem voltak egyformák, de – ahogy már utaltam is rá az előző fejezet összegzésében – a tanítási nyelv kérdése egy-két kivételtől eltekintve mindenhol fontos volt. Töttössel, Monyoróddal és Lothárdal kapcsolatban nincsenek biztos adatok, de itt is feltételezhető – főleg Lothárdon –, hogy bizonyos ideig és valamilyen szinten horvát nyelvű oktatás folyhatott, míg a lánycsóki iskolában a századforduló környékén ez már megszűnt. A két város közül a vizsgált pécsi iskoláknál már csak magyarul és németül oktattak, illetve az 1850-es években részben még horvátul is, míg Mohácson a későbbiekben is feltétel maradt „a horvát nyelvnek némi ismerete”. Ugyanakkor az is kitűnik, hogy azokon a településeken, ahol többségben voltak a horvátok – főleg a megye dél-keleti részén kialakult horvát – magyar nyelvhatár (**B**) táji csoport) községeiben és a Dráva mentieknél (**C**) csoport) –, erősen ragaszkodtak az olyan tanítóhoz, aki „értett a nyelvükön”. Velük – egy-egy „félrelépésük” esetén – még akkor is toleránsabbak voltak, ha a botrány a községen belüli veszekedéshez, illetve ellenségeskedéshez vezetett. Ezekre láttunk példákat a **B**) csoportban Baranyalőcsön a Kovács György- valamint Bénics-ügy és Bengén a Horváth-ügy kapcsán, Hercegszöllősen pedig még akkor is ragaszkodtak a kántortanító horvát nyelvtudásához, amikor már jelentős kisebbségben voltak a magyarokkal szemben. De a tanítóválasztással kapcsolatos nemzetiségek közötti torzsalkodásokkal találkozhattunk Beremenden és részben Kiskőszegen is. Az **A**) csoportban viszont csak egyetlen alkalommal fordult elő: Versenden. A Dráva menti tájcsoporthoz hasonló esetről nem szólnak források. Itt feltehetően azért nem volt ilyen jellegű vita, mert a horvátok mindenhol abszolút többséget képeztek.

Az iskolaszéken belüli nemzetiségi arányokra legalább ilyen kényesen vigyáztak, bár itt más jellegű konfliktusok is kialakulhattak. A legáltalánosabbak voltak az iskolaadó kivetése és a különböző fejlesztések megszavazása körüli veszekedések. Az előbbire főleg a **B**) csoportnál vagyis a horvát – magyar nyelvhatár mentén láthattunk számos példát, míg az utóbbira a **C**) csoportnál azaz a Dráva mentieknél. A viták több helyen, mint például a **B**) csoportba tartozó Kiskőszegen és Izsépen, valamint a **C**) csoportból Drávakeresztúron, oda vezettek, hogy az egyházmegyei tanfelügyelő esetenként szüneteltette az iskolaszék működését. A nyelvhatár menti Kásádon és a **C**) csoportba tartozó Drávasztárán viszont maguk a tagok léptek ki az iskolaszékből. A megválasztott tagok gyakran meg sem értették a feladatukat – főleg a **B**) táji csoportnál –, és állandó gyanakvással, ellenkezéssel fogadtak bármiféle fejlesztést, vagy újítást. Ennél a tájegységnél főleg ezért volt nehéz az

iskolafenntartás és fejlesztés, míg a harmadik táji csoportnál, a Dráva mentieknél leginkább a nép szegénysége miatt. Gyakori volt az olyan eset is, amikor az iskolaszék nem mert dönteni, mert félt a hitközség avagy a politikai község haragjától, illetve bosszújától. Ez utóbbira is többnyire a nyelvhatár mentén – Hercegszöllősen, Bengén és Izsépen – találunk kirívó példákat, de nem volt ritka az iskolaszék egyházi elnöke, azaz a hitközség plébánosa és a hívek közötti összetűzés sem. Bár elvileg iskolaszéki tagnak csak olyan személyt lehetett megválasztani, akik erkölcsileg fedhetetlen és írástudó volt, de sok esetben – különösen a **B**) csoportnál a századforduló előtt – ez nem így történt. Később viszont javult a helyzet, és a századforduló után már csak elvétve találni olyan iskolaszéki jegyzőkönyvet, ahol ne tudták volna leírni – legalább – a nevüket.

A plébánosok és tanítók közötti konfliktusokra is sűrűn láhattunk példákat. A legkirívóbbak talán a harmadik táji csoportnál, Felsőszentmártonban fordultak elő, és mint láhattuk a nép – bár nem avatkozott bele – inkább a tanerővel rokonszenvezett. A másik két táji csoportnál viszont az ellenkezőjére akadt egy-egy példa: Kátolyban és Petárdán.

A tanítók többnyire kiszolgáltatott helyzetben voltak a lakossággal és a helyi egyházi felettséssel szemben. A fizetésük sem volt mindenhol megfelelő és esetenként nehezen volt behajtható. Különösen abból adódtak viták, hogy bérüket sok helyen – nem ritkán rossz minőségű – terményben kapták, illetve magának a tanítónak kellett beszédnie. A nyelvhatár menti táji csoportnál ezért is volt gyakori a tanítóhiány, és ezért később át kellett állniuk a készpénzben való bérezésre. Mivel egyre több lett a szakképzett tanító, a béreken is kénytelenek voltak emelni de továbbra sem volt ritka, hogy késett egy-egy tanító fizetése, vagy esetenként hosszabb ideig el is maradhatott. Ez főleg ott fordult elő, ahol a többség számára előnytelen volt a hitközségi adókivetés módja, és főleg a nyelvhatár menti **B**) táji csoportnál láhattunk erre példákat. Bár később az államsegély megjelenésével már javult a helyzet, de volt – mint például Izsépen –, hogy elutasították, mert valamiféle csapdát sejtettek a segély mögött. Az időszak végén azonban már mindenhol igénybe vették – Birjánban például, mindkét tanító bérét teljes egészében államsegélyből fedezték –, kivéve ugyancsak az **A**) csoportból Kökényt, Belvárdgyulát és Átát valamint a **B**) csoportból Kásádot. A három csoport kántortanítói átlagfizetését nézve – a két város nélkül – 1880-ban a legmagasabb bér a Dráva menti táji csoportnál volt, a legalacsonyabb pedig – több mint 100 forinttal – a Pécs-Mohács közti táji csoportnál. Tehát ez esetben úgy tűnik, hogy a bérezés nem volt arányos a gazdasági és infrastrukturális ellátottsággal. Az 1910-es évekre viszont a Dráva menti tájegység került a végére, míg a nyelvhatár menti **B**) táji csoport 100 koronával magasabb volt. Ha azonban a számításba bevesszük a két várost is, akkor mindkét esetben az **A**) vagyis

a Pécs – Mohács közti táji csoportnál a legmagasabb. Az osztálytanítói fizetéseket tekintve még inkább ez a sorrend. Viszont ha az egyes táji csoportoknál nem átlagot nézünk, hanem a községeket egyenként, akkor azt látjuk, hogy mindkét időpontban a legalacsonyabb fizetések éppen a legfejlettebb táji csoportnál voltak (1880-ban Szilvás és Szőke, 1909-ben Kökény és Lothárd), míg a legmagasabbak 1880-ban a legszegényebb táji csoportba tartozó Lakócsán, 1909-ben pedig a **B**) csoportba tartozó Darázson. Pécs és Mohácsot nem számítva, mert ahogy sok más tekintetben, úgy a tanítói fizetések esetében is Pécs valamint Mohács iskolái sokkal jobb helyzetben voltak. A felekezeti iskolák közül a tanítói és tanítónői javadalmak állami szintre való emelését, az országban az elsők között a mohácsi r. k. hitközség szavazta meg.

Mint ahogy az előző fejezetben is láhattuk, ebben a fejezetben is kitűnik, hogy az iskolafenntartás körüli problémák a legélesebben a gazdaságilag és infrastrukturálisan rosszabb helyzetben lévő településeknél jelentkeztek, illetve ahol a horvátok jelentős többségben voltak. A legkisebb fizetésű iskolákat a két város közti táji (**A**) csoportnál találjuk, mégis a leggördülékenyebben itt zajlottak le a tanítóválasztások és ritkább volt a tanítóhiány is, tehát az iskolaügy itt tűnik a legnyugodtabbnak és legbiztosabbnak. A két folyót összekötő folyosóban, a horvát – magyar nyelvhatár menti (**B**) táji csoport iskolaügye viszont már sokkal feszültebb és gyakoriak voltak a konfliktusok. Nagyobb súlyt kapott a nyelvkérdés, rendszertelenebbek voltak a tanítói fizetések és gyakoribb a tanítóhiány is. A **C**) táji csoportnál, vagyis a Dráva menti községeknél volt a legnehezebb a helyzet, bár itt a nyelv kérdése nem vetődött fel olyan élesen, mint az előző csoportnál, mivel a horvát lakosság mindenhol többségben volt. A gondok leginkább a községek szegénységéből fakadtak, ezért akadozott az iskolák fenntartása, a tanítók bérezése és ezért haladtak vontatottan az iskolabővítések is. Mindezek ellenére mégsem mondható, hogy a másik két tájegységtől nagyságrenddel lemaradtak volna, mert ha vontatottan is, de mindig megtörténtek a szükséges fejlesztések és a tanítóhiány is ritkább volt, mint az előző csoportnál.

VI. 5. Tantervek, tankönyvek, iskolai felszerelés, iskolába járás és az oktatás eredményei

Ahogy korábban szó volt róla, az 1868-as tanügyi törvény szerint minden gyermek a 6. életévétől a 15. évének betöltéséig tankötelesnek számított. Mindennapi iskolaköteles volt 6-12 év között, majd a 15. betöltéséig ismétlőköteles. Ezt az 1878. évi 7280. sz. oktatásügyi rendelet tovább szabályozta és kimondta, hogy a tankötelezettség idejének megszabásánál mindig az iskolai- és nem a polgári évet kell figyelembe venni, továbbá hogy a tankötelezettség tartamának első éve az, amelyben a növendék a hetedik életévébe lép, az utolsó pedig az, amelyben betölti a 15. életévét.¹⁰⁴⁹ Az életkor pontosítására valószínűleg azért volt szükség, mert néhány helyen már 6 év alatt is beírták az iskolába a gyerekeket (pl. Nagybodolya). A tanügyi törvény 52. §-a kimondta azt is, hogy a „*testgyakorlat és a mezőgazdaság vagy kertészet tanítására fordított időn kívül*” a köteles heti órák száma a mindennapi iskolában legalább 20, de legfeljebb 25, míg az ismétlőiskolákban télen öt, nyáron pedig kettő kellett hogy legyen. A tanév szeptember elejétől június végéig tartott. A tanítóknak ennek figyelembevételével kellett megírni a tantervet.¹⁰⁵⁰ 1877 augusztusában a 21678. sz. VKM rendelettel újabb tanterv került bevezetésre, melybe átkerültek az 1869-es tanterv tárgyai, de egy részük más elnevezéssel. Az elemi népiskolai tárgyaik rendszere a következőképpen épült fel:

1. Hit- és erkölcstan.
2. Magyar nyelv (beszéd- és értelemgyakorlat, írás-olvasás, magyar nyelvtan).
3. Mennyiségtan (számтан, mértan).
4. Történelmi tárgyak (földrajz, történelem, polgári jogok és kötelességek).
5. Természettudományi tárgyak (természetráajz, természettan, gazdasági és kertészeti gyakorlatok).
6. Testgyakorlás.
7. Művészeti tárgyak (éneklés, rajzolás).¹⁰⁵¹

Az 1879: XVIII. tc. a magyar nyelv tanításáról intézkedett és annyiban tért el az 1877. évitől, hogy a nem magyar ajkú iskolák esetében is tartalmazta a magyar nyelvet, mint tantárgyat, az

¹⁰⁴⁹ Magyarországi rendeletek tára 1878. Tizenkettedik folyam, Bp. 1878. 200-201 és 328-329.

¹⁰⁵⁰ A Pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára, 187-188 és <http://www.1000ev.hu/index.php?a=38param=5360>. Utolsó letöltés 2011. 08. 23.

¹⁰⁵¹ Vörös K. 1979. 1400. és Kéri K. : A történelmi Baranya megye római katolikus iskolaügye 1868-1918 között. XI. A tanítók oktató-nevelő munkája. <http://mek.oszk.hu/01800/01861/01861.htm#8> Utolsó letöltés: 2010. június 2.

12196/1881. sz. rendelettel 1882-ben előírták a kézimunka,¹⁰⁵² 1885-ben pedig a mezeti gazdaság és kertészet elméleti oktatását, illetve még ugyanabban az esztendőben az egészségtant is.¹⁰⁵³ A világháború utolsó éveiben egyre több hadikölcsönt bocsátottak ki, és a jegyzésbe belevonták a gyerekeket is. A nevelők feladatként kapták, hogy a tanítási idő alatt naponta fél órában „*tanítványaikkal megismertessék a hadikölcsön mibenlétét, fontosságát és ésszerűségét, s odahatni törekedjenek, hogy a szülők gyermekeik nevében vagy azok közbenjárására hadikölcsönjegyzésre határozzák el magukat (...) Növendékeiket időnként kikérdezzék: ki s minő sikert ért el szülei, rokonai és ismerősei körében?*”¹⁰⁵⁴ Ugyancsak vizsgált korszakunk vége felé kezdték kidolgozni a csecsemővédelem tárgyát is, de ennek bevezetésére már nem került sor.¹⁰⁵⁵ Mivel a feladatok között első helyen az analfabetizmus felszámolása állt, a tanítás súlya az írás-olvasás és számolás megtanításán volt.

A XIX. század a polgárosodás mellett egyben a népoktatás kibontakozásának és a módszerek harcának a nagy korszaka is. Szenvedélyes módszertani viták zajlottak Európaszerte az olvasmányokról, az olvasókönyvek szerkezetéről, a nyelvtan tanításáról, a beszéd- és értelemgyakorlatok helyéről és anyagáról valamint – természetesen – az írás és olvasás megtanításáról. Nálunk ezek a viták 1868 után kezdtek felpetrezülni a tanítóegyletekben és a módszertani folyóiratok hasábjain. A népiskolai tantervek – kezdve az 1869-sel – és a tankönyvirodalom a felekezeti tanterveknél is mércéül, illetve alapul szolgáltak. Korszakunkban három tanterv követte egymást. Az első, az 1869-es népiskolai tanterv korszakhatár volt és az olvastatás tekintetében az „*írvaolvasztató módszer*” javasolta.¹⁰⁵⁶ Ez a módszer tulajdonképpen hangoztatási és írási előgyakorlatokkal indítja a tanítást. A második, az 1877-es kissé bővebben fogalmazott: „*Az írás és olvasás tanítása az írvaolvasztáson kezdődik. Mihelyt átvezette a tanító a gyermekeket a beszéd- és értelemgyakorlatba foglalt rajzoló és hallás után tanított hangoztatási elemeken, azonnal hozzáfog a legegyszerűbb betűíráshoz.*”¹⁰⁵⁷ Ekkor lett kötelező tanítási tárgy a rajz és a torna is. A harmadik viszont, az 1905-ös már részletesen kidolgozott, nagy összegzés volt, amely egyrészt summázta egy emberöltőnyi időszak tapasztalatait, másrészt pedig új távlatokat nyitott az oktatásban.¹⁰⁵⁸

¹⁰⁵² <http://www.1000ev.hu/index.php?a=38param=5848>. Utolsó letöltés 2011. 08. 23. és Magyarországi rendeletek tára 1881. Tizenötödik folyam, Bp. 1881. 1819-1826.

¹⁰⁵³ Kéri K.: A történeti Baranya megye római katolikus iskolaügye 1868-1918 között. XI. A tanítók oktató-nevelő munkája. <http://mek.oszk.hu/01800/01861/01861.htm#8> Utolsó letöltés: 2010. június 2.

¹⁰⁵⁴ PPL. Tan. 2424/1917. A mohács-külvárosi r. k. elemi népiskola tantestületének 1917. nov. 30-i jegyzőkönyve.

¹⁰⁵⁵ PPL. Tan. 138161918. A mohács-külvárosi r. k. elemi népiskola tantestületi ülésének 1918. jún. 23-i jegyzőkönyve.

¹⁰⁵⁶ A magyar olvasástanítás története – Adamikné, 2001. 79.

¹⁰⁵⁷ Uo.

¹⁰⁵⁸ A magyar olvasástanítás története – Adamikné, 2001. 79-81.

A római katolikus felekezeti iskolák számára a püspöki kar által 1877-ben kiadott tanterv sorolta fel és állapította meg az egyes tantárgyak osztályonkénti tanítását. A hit- és erkölcstan alól még felekezetenkívüliség ürügyével sem volt felmenthető senki, és osztályzata éppúgy beszámított az eredménybe, mint minden más tantárgy. A tanítás mindig imával kezdődött és végződött. 1905-ben a **B)** csoportba tartozó Nagybodolyán és Hercegmárokon heti 4-4, Baranyaváron és Izsépen 6-6, Darázson 7 és Kiskőszegen ugyancsak 4 órában tartottak hittant.¹⁰⁵⁹ Ha a plébános vagy a kántortanító valami miatt nem ért rá megtartani a hittant, akkor az osztálytanító is kötelezhető volt erre. Minthogy a IV. osztálytól kezdve kötelező volt a templomi ministráció, ennek begyakorlására ugyancsak a hitelemzési óra szolgált.¹⁰⁶⁰

Az, hogy 1879 után a nemzetiségi iskolákban kötelező lett a magyar államnyelv tantárgyként való tanítása önmagában még nem volt negatív intézkedés, de kezdetben visszaesést okozott az eredmények terén. Megjelenése után az 1879. évi 17284. sz. alatt kiadott tanterv rendelkezett arról, hogy melyik osztályban és hogyan kötelező a magyar nyelvet tanítani a nem magyar ajkú iskolákban.¹⁰⁶¹ E szerint az I. osztályban a tanító a tárgyakat magyarul is megnevezte, illetve megnevezette a gyerekekkel is, mégpedig lehetőleg mondatba foglalva. Ahol azonban csak egy tanító volt, ott ez a II. osztályban történt. A tanítás „*erkölcs- és érzelemnemesítő versecskék szóról-szóra*” való elmondásával történt.¹⁰⁶² Ha már ez megtörtént, akkor a II. osztályban a magyar szavak mondatba való foglaltatása és a nyelvtani alakok rendszeres tanítása kezdődött meg. A III. osztályban ugyan már nem volt anyanyelvi beszéd- és értelemgyakorlat, de a nem magyar ajkú iskoláknál folytatni kellett a tantárgyat. Ekkor az igéket ismertették meg a tanulókkal, és magyar olvasmányokat olvastattak, illetve másoltattak velük. A IV. osztályban következtek a beszéd- és értelemgyakorlatok a magyar nyelv tanítására alkalmazva, különös tekintettel a nyelvtani alakokra.¹⁰⁶³ Az utolsó két osztályban, nyugtákat, számlákat töltettek ki és leveleket, kérvényeket, szerződéseket stb. írtattak a tanulókkal, továbbá „*vallásos, lelkesítő, honfiérzelmet erősítő magyar versek*” megtanulását írták elő.¹⁰⁶⁴ Az ismétlőiskolákban az addig tanultakat igyekeztek megerősíteni.¹⁰⁶⁵ Emellett azonban igen sok helyen, a magyarral párhuzamosan még sokáig folyt a nemzetiségi írás és olvasástanítás is. Így például a

¹⁰⁵⁹ PPL. Tan. 2621/1905. A baranyavári esperesi hivatal 493/1905. jelentése.

¹⁰⁶⁰ PPL. Tan. 1747/1917. A mohács-külvárosi elemi népiskola tantestületének 1916. dec. 22-i jegyzőkönyve.

¹⁰⁶¹ Magyarországi rendeletek tára 1879. Tizenharmadik folyam, Bp. 1879. 620-622.

¹⁰⁶² A Pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára, 192.

¹⁰⁶³ A Pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára, 192-195.

¹⁰⁶⁴ A Pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára, 194.

¹⁰⁶⁵ A Pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára, 89, 191-195.

nyelvhatári (**B**) csoportba tartozó bengi négy osztályos iskola tananyagában még 1908-ban is külön tantárgyként szerepelt a horvát és a német nyelvű olvasás, bár a hittant csak az I. osztályban tanították anyanyelven, a II. osztályban viszont már magyarul folyt az oktatása.¹⁰⁶⁶ Noha a római katolikus népiskoláknál a Szent István Társulat által kiadott tankönyveket írták elő, valójában más könyveket is használtak. Így pl. Szabó Lipót, nyugalmazott igazgató-tanító „*Magyar olvasókönyv*” című könyvét, „*A horvátajku népiskolákban való használatra*” Szaykó József darázsi tanító dolgozta át, és II. bővített változatát 1908-ban Mohácson adta ki a Rosenthal Márk és Fia Könyvkereskedése. Az olvasókönyv tartalmát sajnos nem ismerjük, mivel egyetlen előkerült maradványa csak a külső borítóból és a belső címlapból áll (XII. sz. melléklet).

Ugyanakkor Baranyai Júlia írja, hogy a hosszú évekig forgalomba volt tankönyv a magyar szavak horvát fordításával zárult, és a **B**) csoport sokác gyermekei „*Gde je tvoj fordítáás?*” – kérdezték egymást az „á”-ra eső, kissé furcsa hangsúllyal.¹⁰⁶⁷ Ismert viszont a Szent István Társulat által 1908-ban kiadott „*Negyedik olvasókönyv*” című tankönyve, melyet Mócsy Antal, Petrovác József és Dr. Walter Gyula állított össze.¹⁰⁶⁸ Érdekes néhány olyan részletet kiragadni belőle, melyek a nemzeti hovatartozást járják körül.

Az 53. lecke „*A mi hazánk*” című olvasmány. Ebben a „*Dráva és a Száva között elnyúló szép és termékeny*” részt „*külön névvel Horvát-Szlavonországnak hívják*”, és hol Magyarország egyik tájegységének, hol a „*magyar szent korona*” részének tekintik. Ugyanígy a „*Kulpa vizétől délre eső*” részt valamint a „*tengermellék*”-et is.

A „*honpolgárok jogai*” című 90. lecke nyelvhasználatról szóló részében a következők olvashatók: „*Mindenkinek joga van a családjában, vagy polgártársaival azon a nyelven beszélni, amelyiken akar. A magyar államnak azonban csak egy nyelve van s ez a magyar. Az országgyűlésen, a minisztériumnál, a bíróságoknál stb. csak magyarul beszélnek és írnak s azért a magyar nyelvet minden honpolgárnak értenie kellene, mert az ország közös nyelve, melyen legkönnyebben meg tudja magát értetni a közéletben is. Azután meg, aki magyarul tud, az olvashatja a híres magyar írók munkáit, melyekből sok gyönyörűséget meríthet.*”

A 95. leckében a „*nemzet-család*”-ról többek közt a következőket olvashatjuk: „*Amint a község számos családból alakult közcsalád, úgy az állam is számos közcsaládból alakult nemzet-család. Több ezer kilométerre terjedő területen vannak azok a községek, melyek a*

¹⁰⁶⁶ PPL. Tan. 987/1908. A pécs-egyházmegyei főtanfelügyelő azonos sz. átirata a főispánhoz.

¹⁰⁶⁷ Baranyai J. 1976. 279.

¹⁰⁶⁸ Mócsy Antal, Petrovác József és Dr. Walter Gyula: Negyedik olvasókönyv a katolikus elemi fiúiskolák negyedik osztálya számára. Bp. 1908. KDM 04.4.6

magyar nemzet-családhoz, vagyis a magyar államhoz tartoznak. Ezeket a közösségeket ugyanazok a törvények, ugyanazok a jogok és kötelességek kapcsolják egybe.”

Ugyancsak a Szent István Társulat adta ki – Kóródy Miklós tanítóintézeti tanár szerkesztésében – a „Magyar olvasókönyv az „egyik év” és „másik év” elve alapján az elemi népiskolák V. és VI. osztálya számára heti beosztással” című tankönyvet 1910-ben. Nézzünk meg néhány részletet ebből a tankönyvből is.¹⁰⁶⁹

A legelső, „Magyarország” című olvasmányban a következőket írják: „Hazánk lakószai nyelvire nézve nyolcfélék. (...) A Felvidéken tótok, Erdélyben oláhok és szászok, a délvidéken és a nyugati határszélen németek, a Dráva mentén s a Duna mellékén szerbek és horvátok laknak. Hazánk lakossága vegyes ajkú. (...) Hazánk politikailag anyaországra, társországozokra s Fiume és külterületére oszlik. Van 72 vármegyeje, melyekből 63 az anyaországra, 9 pedig a társországozokra esik.”

A „Kálmán a bölcs” című 27. leckében a horvát korona megszerzéséről a következőket olvashatjuk: (...) „Nemsokára Horvátországgal gyűlt meg a baja Kálmán királynak, mivel a horvátok feltámadtak a magyar uralom ellen. Kálmán nemcsak hogy leverte a horvátok fölkelését, hanem a Velencével vívott hosszas harcok után a dalmát tengerpartot is elfoglalta. Királyaink között ő az első, aki Horvát- és Dalmátország királyának koronáztatta és nevezte magát (1102.). Így fejezte be a Dráván túl azt, amit Szent László megkezdett.”

„A Dráva és a Száva köze” című 54. leckében Horvátországról és a horvátokról ezt írja: „Társországunkban, Horvátországban, hol szerbek és horvátok laknak, a következő nyolc vármegyét találjuk: (...) Horvát- Szlavonországot szent László király 1091-ben csatolta hazánkhoz s azóta jóban, rosszban osztoztunk velük. Csak mintegy 60 év óta, osztrák bujtogatásra kezdenek a horvátok gyűlölködni s annyi igaz, hogy napjainkban a magyar emberre Horvát- Szlavonország kellemetlenebb, mint egy afrikai néger tartomány.”

Dalmáciáról és Fiumeról a következők szerepelnek a 61. leckében: „A bölcs Kálmán király ezelőtt 900 esztendővel belátta, hogy az országnak tengerre van szüksége s okot keresett, hogy Dalmáciát, mint nekünk legalkalmasabb tengerpartot meghódítsa. Ez meg is történt 1105-ben. (...) Dalmácia magyar terület, de a nagy francia forradalom után 1816-ban az osztrák császársághoz csatoltatván, azóta oda is tartozik. Jogilag azonban a miénk. Dalmácia hiányában nem is volna tengerpartunk, de szerencsére Mária Terézia királynő 1779-ben Fiume városát és környékét Magyarországhoz csatolta s azóta e város és környéke magyar terület.”

¹⁰⁶⁹ Magyar olvasókönyv az „egyik év” és a „másik év” elve alapján az elemi népiskolák V. és VI. osztálya számára heti beosztással. Bp. 1910. KDM 04.4.5

A horvátoknak az 1848-as szabadságharchoz való viszonyulásáról és a magyar-osztrák viszonyról a 129. leckében a következőket olvashatjuk: „(...) Erre Bécsből leküldtek Horvátországba egy Jelaschich nevű embert, kinevezték horvát bánnak s titokban azt a megbízást kapta, hogy Horvátországot lázítsa föl a magyarok ellen, törjön be az országba, kergesse el a független magyar minisztériumot, verje szét a magyar országgyűlést s ő kormányozza az országot. Jelaschich ezt a feladatot elvállalta s be is tört az országba. Kossuth Lajos hírére véve a horvátok betörésének, Cegléden, Szolnokon, Szegeden s más magyar városokban fényes szónoklataival nemzeti honvédsapatokat szervezett s azok átkelven a Dunán, megtámadták a betörő horvátokat. Mikor a horvátok megtudták, hogy őket magyar testvéreik ellen akarják háborúba vinni, egyszerűen lerakták a fegyvert s szépen hazamentek, magára hagyván Jellasicsot kisebb német csapataival. (...) Az osztrákok 1848-49-ben megtanulták, hogy a magyar nemzettel nem bírhatnak, mi magyarok pedig megtanultuk, hogy kellemetlenebb, igazságtalanabb és önzőbb ellenség nincs a magyarnak az osztráknál.”

A nemzet fogalmáról a 195. leckében a következők szerepelnek: „(...) A „magyar nemzet” elnevezés alatt nem csak tisztán a magyarokat kell érteni. Ebbe a névbe beletartoznak az összes hazánkban lakó népek, tekintet nélkül arra, hogy milyen nyelven beszélnek. Tehát a tótok, rutének, szászok, szerbek, horvátok, vendek, németek, olaszok, cigányok és oláhok. Mindannyian ugyanazon jogokat élvezik, ugyanazon kötelemeik vannak, ugyanazon védelemben részesülnek, lakhatnak az országban ott, ahol akarnak, űzhetnek olyan foglalkozást, ami nekik tetszik. Vallásaikat szabadon gyakorolhatják, nyelvüket beszélhetik, használhatják, taníthatják s a magyar állam csak egyetlenegy követel minden alattvalójától, hogy a hazához mindenkor hű legyen és azt szeresse.”

Az idézet részletekből jól kitűnik, hogy mindkét tankönyvben a nemzet fogalom alatt a politikai nemzetet értették. A magyar-horvát viszony már nem ilyen egységes. Míg az elsőnél „Horvát-Szlavonország” esetenként Magyarország tájegysége, máskor meg a „szent korona” része, az utóbbi tankönyvben viszont már egyértelműen társországgként szerepel. Ugyanígy ez utóbbi tankönyvben – bár az Árpád-házi királyok hódításait is megemlíti – a korábbi jó viszony megszűnésének okát, a bécsi udvar megosztó politikájának tulajdonítja, és békülékeny hangnemben szól a horvátságról. Ez különösen az 1848-49-es szabadságharcról szóló leckében tűnik ki, ámbar hozzá kell tenni azt is, hogy a baranyai horvátok (bosnyákok és sokácok) érzelmileg és tetteleg is, a szabadságharc alatt valóban a magyar oldalon álltak.

A nyelvhatárhoz tartozó bengei iskolában, 1908-ban a következő tankönyvekből tanítottak:¹⁰⁷⁰

1. táblázat: A bengei római katolikus elemi iskola 1908-ban használatos tankönyvei

A könyv címe	Osztály	Szerző	Kiadó
Magyar ABC	I.	Mócsy – Petrovác – Dr. Walter	Szt. István Társ.
Početnica	I.	Mihálovics János	Szt. István Társ.
Bilder lesebuch	I.	Schultz - Rapp	Stampfel Károly
Magyar olvasókönyv	II.	Mócsy – Petrovác – Dr. Walter	Szt. István Társ.
Magyar olvasókönyv	III.	Mócsy – Petrovác – Dr. Walter	Szt. István Társ.
Čitanka (Olvasókönyv)	III – IV.	Mihálovics János	Szt. István Társ.
Képes reáolvasókönyv	IV.	Schultz Imre	Stampfel Károly
Lesebuch	IV.	Bárány – Bölle - Krausse	Szt. István Társ.
Magyar nyelvtan	III – IV.	Nagy László	Egyetemi Könyvny.
Baranya vármegye	III.	Györffy - Székely	Szt. István Társ.
Földrajz	IV.	Balaton Géza	A szerző
Számtan	I – IV.	„Močnik után Obrok”	Hackenart Gusztáv
Beszédértelem gyakorlat.	I – II.	Nagy László	Egyetemi Könyvny.

Villányban és Erdősmárokban a hittanhoz a Római katolikus elemi katekizmust, a Kiskatekizmust és Pokorny Emánuel Kis bibliáját használták és ez valószínűleg általános lehetett minden római katolikus iskolánál.¹⁰⁷¹

A kiadók között az iskolai használatra jóváhagyott tankönyvek számát tekintve első helyen állt az 1873-ban megalakult Franklin Társulat, melynek elődje a Landerer és Heckenast cég volt, valamint ismert volt még Laufer Vilmos kiadója, Lampel Róbert könyvkiadója és az Eggenberger-féle könyvkereskedés. A katolikus egyház 1848-tól működő kiadója 1852-ben vette fel a Szent István Társulat nevet, és később az egyik legnagyobb tankönyves vállalkozássá fejlődött.¹⁰⁷² Általában a tankönyvek első borítólapjának belső oldalán felsorolták azokat a tankönyveket, amelyeket a katolikus iskolák számára írtak elő,

¹⁰⁷⁰ PPL. Tan. 1259/1908. A löcsi plébános 29/1908. sz. jelentésének melléklete.

¹⁰⁷¹ PPL. Tan. 2339/1918 és 2551/1918. Kimutatások a villányi és püspökmárokai népiskolában használt tankönyvekről.

¹⁰⁷² Bartos K. 2000. 78.

illetve engedélyeztek és a „Szent-István-Társulat könyvikadóhivatalában” jelentek meg. (XIII/1-2. sz. melléklet)¹⁰⁷³

A tanítóknak részletes óratervben kellett kimutatni, hogy mely osztállyal vagy osztályokkal milyen tantárgyakkal foglalkoznak. Ahol egy teremben több osztályt tanított, ott félórás leckékre kellett osztani az órát, és míg az egyik csoportot tanította, addig a másik csendes foglalkozáson vett részt. A részletes óratervet elvileg tanév közben önkényesen nem volt szabad megváltoztatni.¹⁰⁷⁴ A lánycsóki elemi iskola IV-VI. osztályának órarendjét, a felsőszenmártoni gazdasági ismétlőiskola I. és II. évfolyamának órarendjét és tantervét, valamint ez utóbbi iskola gazdasági telepének vetésforgóját az 1906/7-es tanévre vonatkozóan a XIV/1-5. számú mellékletben láthatjuk.

A tanterveket elvileg be kellett tartani, de a gyakorlatban sok minden befolyásolhatta a tanítási módszert. Mivel nagymértékben befolyásolta például a gyermekek anyanyelve is, a **B)** csoportba tartozó Kiskőszeg tanítója kérte, hogy az osztatlan népiskolák tantervében minden tantárgynál csak a minimum tananyag legyen kijelölve.¹⁰⁷⁵

Az első tanévben nemzetiségi helyeken igen gyakran még egyáltalán nem tudtak a tanulók magyarul (néha még a másodikban sem), tehát először a tannyelvet kellett megtanulniuk. A 6-10 éves kor azonban még nem nagyon alkalmas idegen nyelv megtanítására, főleg nem nyelvtani módszerekkel. Míg az 1870-es években a középiskolába nemzetiségi vidékekről került tanulók tudása nem volt kevesebb – bár nem tudtak magyarul – az elemi iskolai átlagos tudásnál, az 1900-as években az erőszakolt magyar nyelven való tanítás hatására csökkent, és továbbra sem tudtak igazán magyarul.¹⁰⁷⁶ Gyakori volt az is, hogy a tanítók sem tudtak rendesen magyarul, illetve nem tartottak lépést a tanítási módszerek fejlődésével. Az **A)** csoportba tartozó Belvárd, Birján és Pécsudvard tanítói a kezdőknel a hangutánzó módszert alkalmazták és a gyerekek januárban már folyamatosan tudtak olvasni. Máshol viszont azért nem tértek át erre a módszerre, mert a szülők nem voltak hajlandók megvenni a folyamatosan változó tankönyveket.¹⁰⁷⁷ Azon tanítók részére, akik nem tudtak magyarul az 1879. évi XVIII. tc. értelmében, Szombathelyen 1880-ban és 1881-ben magyar nyelvű „átképző” tanfolyamokat tartottak. E tanfolyamokon összesen kilenc horvát tanító vett részt, Baranyából azonban csak egy, mégpedig a második.¹⁰⁷⁸ Nem tartom valószínűnek,

¹⁰⁷³ Mócsy Antal, Petrovác József és Dr. Walter Gyula: Negyedik olvasókönyv a katolikus elemi fiúiskolák negyedik osztálya számára. Bp. Szent-István Társulat Kiadása, 1908.

¹⁰⁷⁴ A pécs-egyházmegyei r. k. tanítók névtára, 1896. 121-122.

¹⁰⁷⁵ PPL. Tan. 1797/1900. A baranyavári esperesi ker. tanítói tanácskozmányának 1900. okt. 18-i jegyzőkönyve.

¹⁰⁷⁶ Kúnfi Zs. 1908. 55, 59.

¹⁰⁷⁷ PPL. Tan. 2154/1906. Az egerági ker. esperes 132/1906. sz. jelentése.

¹⁰⁷⁸ Mandić M. 2000. 120.

hogy csak ennyi lett volna a magyarul nem tudó tanítók száma, a kis létszám oka inkább az lehetett, hogy nem vették komolyan a törvényt.

Befolyásolhatta a tanulmányi eredményt a tanítókra jutó tankötelesek száma is. Elvileg előírás volt, hogy egy-egy tanerőre nem juthat 80 tanulónál több. Mivel a baranyai iskolákra még az 1890-es években is a túltelítettség volt jellemző, a vallás- és közoktatásügyi miniszter felhívta a közigazgatási bizottságot, hogy kezdjen tárgyalásokat az iskolafenntartókkal.¹⁰⁷⁹ Azonban – mint az előző fejezetekben is láthattuk – ezt igen gyakran csak késve, vagy egyáltalán nem tudták betartatni a falusi iskoláknál. Kúnfi Zsigmond azt írja, hogy az 1905-ös országos felmérés szerint, 100 mindennapi iskolából 68-ban egy-egy tanítóra átlagosan 149 tanuló jutott.¹⁰⁸⁰ Ugyancsak befolyásolta mind a módszert, mind pedig a tanulmányi eredményt a tankönyvekkel való ellátottság, illetve azok minősége. A korszakban fellendült ugyan a tankönyvirodalom (1868-1905 között mintegy félszáz ábécéskönyv jelent meg), de ezeket nem mindig tudták megvenni a szülők, és gyakran meg sem feleltek a nemzetiségi iskolák speciális követelményeinek. Mivel ez különösen a **B)** és **C)** csoport iskoláinál jelentett problémát, Szaykó József darázsi tanító 1893-ban felhívással fordult a „*Magyar nyelv- és olvasókönyv (a horvát iskolák számára)*” érdekében a tanítókhöz és kérte, hogy olyan olvasókönyvet szerkesszenek, amely segítségével a tisztán horvát ajkú tanulók könnyebben és gyorsabban tanulhatják meg a magyar nyelvet.¹⁰⁸¹ Talán a felhívás hatására, 1897-ben látott napvilágot a pécsi tanítóképző gyakorlóiskolája egyik tanárának, Gergelits József tollából *A képes magyar ABC* című tankönyv, azonban a szülők nagy része nem tudta megvenni a szükséges könyveket, így sok gyermekhez el sem jutott.¹⁰⁸² Még 1904-ben is voltak olyan iskolák, így például a nyelvhátárban Lőcs és Benge, ahol vagy egyáltalán nem volt, vagy csak horvát nyelvű olvasókönyvük volt a tanulónak.¹⁰⁸³ A **C)** csoportnál a Somogy megyei közigazgatási bizottság 1907-ben határozatban rendelte el, hogy a községi előljárásság, illetve az iskolaszék a szükséges könyvekről és írószerekről készítsen jegyzéket, előre szerezzék be és azokat a tanulók között ossza ki, árukat pedig a szülőknél hajtsák be. Továbbá a szegény gyermekeknek ingyen osszának könyveket és azok árát az igazolatlanul hiányzó után befolyt bírságokból fedezzék.¹⁰⁸⁴ Mivel azonban az iskolaszékek kasszái nem rendelkeztek ilyen pénzzel, három III. osztályos tanulónak és 42 ismétlő tankötelesnek még

¹⁰⁷⁹ MV. 1893. dec. 10. XII. 50. sz. 2.

¹⁰⁸⁰ Kúnfi Zs. 1908. 10.

¹⁰⁸¹ PPL. Tan. 898/1897. A baranyavári esperesker. tanítói tanácskozmányának 1907. okt. 14-i jegyzőkönyve.

¹⁰⁸² MV. 1897. jún. 20. XVI. 25. sz. 3.

¹⁰⁸³ PPL. Tan. 1464/1904. A dárdai ker. tanfelügyelő 27561904. sz. jelentése.

¹⁰⁸⁴ PPL. Tan. 2050-1/ 1907. A Somogyvármegyei közig. biz. 2577/1907. kgb. sz. határozata.

októberben is hiányzott valamilyen tankönyve, vagyis a **C)** csoportba tartozó Dráva menti iskoláknál nem hajtották végre az utasítást.¹⁰⁸⁵

Az eredményt a tanításon való megjelenés is befolyásolta. A tankötelesek pontos iskolába járásáról a tanítóknak iskolamulasztási naplót kellett vezetni. A felekezeti iskolák esetén ezt a naplót a plébánossal is alá kellett írni, majd az iskolaszék útján a községi előljáráshoz kézbesítették. Az 1877. évi 4437. sz. min. rendelet szerint egy mulasztásnak egy félnap volt tekintendő.¹⁰⁸⁶ Ha a hiányzás igazolatlan volt, az első esetben, figyelmeztetésben részesült a szülő. Amennyiben ezt követően is hiányzott, akkor négy alkalommal egyre emelkedő összegű büntetésben részesült. Ha ez sem vezetett eredményre, akkor jelentést kellett tenni a felsőbb iskolai hatósághoz, aki a tanköteles számára a községi hatóságnál külön gyám kirendelését is szorgalmazhatta. A bírságokból befolyt pénzt a községi előljárátság iskolai célokra fordíthatta.¹⁰⁸⁷ A gyakorlatban azonban ez nem nagyon működött, mert a hiányzásokat sem az iskolaszék, sem pedig a községi előljárátság nem vette komolyan, illetve vagy igazoltnak tekintették a mulasztást, vagy pedig nem rótták ki a bírságot.¹⁰⁸⁸ A gyakori hiányzások oka a vizsgált korszakunk végén is egyrészt az volt, hogy a tavaszi és kora őszi munkák idején a gyerekeknek is dolgozniuk kellett, másrészt a távolabb eső településekről a késő őszi és téli időben részben a sáros utak és a nagy hó, részben a ruha- és megfelelő lábbeli hiánya miatt nem tudtak eljárni az iskolába.¹⁰⁸⁹ Mivel ez különösen a gyenge infrastruktúrával rendelkező **B)** és **C)** csoportnál jelentett gondot, a nyelvhatárba tartozó Izsépen az „*egyhuzamba való tanítást*” kellett bevezetni, azaz nem délelőtt és délután mentek iskolába, hanem szünet nélkül adták le az anyagot, mert így csak egyszer kellett megjárni a sáros utat.¹⁰⁹⁰ Az ugyancsak **B)** csoportba tartozó Hercegszöllősen 1897-ben egy ideig nem volt tanítója az iskolának, ezért a plébános tartott napi négy órában előadást a gyerekeknek, de mint írta, fáradozásáért „*az volt a hála, hogy a horvát szülők gyermekeiket otthon fogták, tüntetőleg, és a mulasztásért kérdőre vonván őket szemtelenül vetették szemére, hogy miután nincs tanító, nem tartoznak gyermekeiket iskolába küldeni*”.¹⁰⁹¹ A szülők ellenállásának okára most nem térek ki, mivel erről korábban már volt szó. Az 1868-as tanügyi törvény 53. §-a alapján a földműveléssel foglalkozó szülők gyerekei a legnagyobb

¹⁰⁸⁵ PPL. Tan. 3314/1907. A drávaszentmártoni tantestület 1907. okt. 8-i ülésének jegyzőkönyve.

¹⁰⁸⁶ Magyarországi rendeletek tára. 1877. Tizenegyedik folyam, Bp. 1877. 319-320.

¹⁰⁸⁷ A pécs-egyházmegyei r. k. tanítók névtára, 1896. 189.

¹⁰⁸⁸ PPL. Tan. 332/1907. Az egyhm. főtanfelügyelő azonos sz. leirata valamint 2222/1907. A drávaszentmártoni plébános 150/1907. sz. jelentése.

¹⁰⁸⁹ PPL. Tan. 1211/1907. A drávaszentmártoni tantestület 1907. máj. 17-i ülésének jegyzőkönyve valamint 2139/1918. A Dárdai r. k. plébánia hivatal 1918. szept. 5-i jelentése.

¹⁰⁹⁰ PPL. Tan. 2380/1918. Az egyhm. főtanfelügyelő 931/1917. sz. átirata a Bvm. Közig. Bizottsághoz.

¹⁰⁹¹ PPL. Tan. 457/1897. A hercegszöllősi alesperes-pléb. 107/1897. sz. jelentése.

mezőgazdasági munkák idejére mentességet kaptak az iskolalátogatás alól, legkésőbb október elsejével azonban már nekik is iskolába kellett menniük.¹⁰⁹² Gyakran egy-egy járvány miatt is be kellett zárni hosszabb időre az iskolát. A **B)** csoportnál 1906-ban járványos vörheny betegség miatt Kiskőszegen a mulasztások száma az egyik tanteremben 17174, a másokban 10642, Baranyaváron pedig 1339 félnap volt. Darázson az ugyanekkor megtartott ellenőrzés során a beiratkozott tanulók több mint a fele hiányzott, Nagybodolyán a 150 beiratkozottból 20-30-nál több huzamosan egyszer sem volt az iskolában, Izsépen és Hercegmárokon pedig legalább három hónapig szünetelt a tanítás ugyancsak a járvány miatt.¹⁰⁹³ Ilyenkor a kieső idő tananyagát igen rövid idő alatt kellett bepótolni, ami szintén befolyásolhatta az alkalmazott módszert és taneredményt. Darázson a következő évben a nagyfokú lemaradás következtében, pl. a rajztanítás teljesen el is maradt.¹⁰⁹⁴ A nagyobb lányok már viszonylag korán férjhez mentek. Ez is oka lehetett a kimaradásnak. Noha a hatóságok az ismétlőiskola kötelesek számára nem adták ki házassághoz a keresztlevelet, ez különösebb gondot nem jelentett a „házasulandók” számára, legfeljebb törvénytelenül álltak össze és „ágyasul is elmentek hazulról”.¹⁰⁹⁵

Egyes helyeken a tanítók egyszerűen nem is tartottak be semmiféle tanrendet, hanem úgy haladtak a tananyaggal, ahogy éppen tudtak.¹⁰⁹⁶ A **C)** csoportnál Felsőszentmártonban még 1905-ben is arról panaszkodott a plébános, hogy a gyerekek igazán „*még a II. osztályban sem jönnek érzetére a magyar nyelvű olvasásnak, hát akkor hol marad még az értelmi olvasás?*”.¹⁰⁹⁷ A hivatalos tanterv a III. osztályra ugyan már nem írt elő beszédértelem gyakorlatot, de valójában a nemzetiségi vidékeken erre még a IV. osztályban is szükség volt. A falusi iskoláknál a korábbi sötétedést is figyelembe kellett venni, mivel a világításra már nem nagyon futotta az ellátásból. Ezért ugyancsak Felsőszentmártonban 1906-ban úgy állították össze az órarendet, hogy azt a tananyagot, amely a látási szerveket jobban igénybe vette, a világosabb napszakra, amelyek meg kevésbé (pl. ének), azokat késő délutánra tették.¹⁰⁹⁸

Fontos volt az is, hogy mennyire felszerelt az iskola. A belső felszerelésnél első helyen voltak a padok. Ezeket úgy kellett felállítani, hogy körüljárhatók legyenek és a tanító minden gyermekhez kényelmesen hozzáférhessen. A tanítói asztal és az első padok közötti

¹⁰⁹² PPL. Tan. 264/1893. A szalántai iskolaszék 1893. febr. 17-i jegyzőkönyve.

¹⁰⁹³ PPL. Tan. 1270/1906. A baranyabáni ker. esperes 284/1906. sz. jelentése.

¹⁰⁹⁴ PPL. Tan. 2647/1907. Az egyhm. főtanfelügyelő azonos sz. átirata az állami tanfelügyelőhöz.

¹⁰⁹⁵ PPL. Tan. 2174/1904. A löcsi plébános 133/1904. sz. jelentése.

¹⁰⁹⁶ PPL. Tan. 1285/1901. Az egerági ker. esperes azonos sz. jelentése.

¹⁰⁹⁷ PPL. Tan. 2642/1905. A felsőszentmártoni plébános 139/1905. sz. jelentése.

¹⁰⁹⁸ PPL. Tan. 2770/1906. A felsőszentmártoni iskolaszék 1906. okt. 21-i ülésének jegyzőkönyve.

távolságnak legkevesebb két méternek kellett lenni. Az egyéb belső felszereléshez tartozott lehetőleg minimum két fekete tábla, földgömb, térképek, természetrajzi és természettani ábrák, szekrény a „*fel nem függesztett taneszközök*” és az esetleg létező iskolai könyvtár elhelyezésére, fogas a gyerekek felső ruhái számára, falióra, valamint higiéniai szempontból szemét- és köpőládák. A külső felszereléshez az árnyékszékek, kút, fáskamra és a mezei gazdaság és kertészet gyakorlásához szükséges bekerített és célszerűen berendezett kert (faiskola) tartozott.¹⁰⁹⁹ Belső felszerelésként, a Lex Apponyira hivatkozva, 1908-tól kötelezővé tették a magyar címer és a magyar himnusz szövegének kifüggesztését is.¹¹⁰⁰ Továbbá a magyar történelemből vett falitáblákat, képeket kellett kifüggeszteni, és így a szemléltetésre szánt eszközök a nemzeti nevelés érdekében az iskolai mindennapok részévé lettek.¹¹⁰¹ Mindebből azonban csak nagyon kevés valósult meg, főleg ami a belső felszerelést illeti. A legtöbb iskolában egyáltalán nem voltak meg a taneszközök, vagy még a századforduló után is csak nagyon hiányosan. Kivételek ez alól jórészt csak a városi iskolák voltak. A hiányosságokat a tanítók esetenként úgy próbálták pótolni, hogy könyvek, újságok képeit kivágva, kartonra ragasztva gyűjtöttek képsorozatokot, majd szemléltetés céljából körbeadták az órán.¹¹⁰² A jegyzőkönyvek egyébként gyakorta leginkább azt jelezték, hogy mi hiányzik, de a tényeket ritkán írták le.¹¹⁰³ Láttuk azt is, hogy az iskolaszékek nem sokat tehettek ez ellen, mert egyrészt a szülők nagyobbik része egyszerűen nem foglalkozott a kérdéssel, másrészt, ha már nagyon rászorították őket, akár fel is lázadtak az iskolaszék ellen. Az A) csoportban Kátolyban, miután Kontsek István tanító felszólította a szülőket a hiányzó tanszerek beszerzésére, azt felelték, hogy „*nem lesz belőlük sem úr sem asszony*” tehát tanulhatnak így is,¹¹⁰⁴ a lánycsóki iskoláról pedig azt írták még 1908-ban is, hogy faiskolája „*rossz karban van*” és az iskolai felszerelése „*botrányosan hiányos*”.¹¹⁰⁵ A B) csoportba tartozó Izsép iskolájának viszont 1907-ben, a rozszant padokon kívül, még semmilyen tanfelszerelése nem volt.¹¹⁰⁶

Az eddig ismertetett mostoha körülmények miatt az egyházmegyei főtanfelügyelő nem is követelte, hogy a tanítók mindenben a mintatanrend szerint járjanak el, csupán azt

¹⁰⁹⁹ A pécs-egyházmegyei r. k. tanítók névtára, 1896. 183-184.

¹¹⁰⁰ A m. kir. vallás- és közokt. min. 1907. évi 20164. sz. rendelete.

¹¹⁰¹ Bartos K. 2000. 91-92.

¹¹⁰² Bartos K. 2000. 82.

¹¹⁰³ Kéri K.: A történeti Baranya megye római katolikus iskolaügye 1868-1918 között. XI. A tanítók oktató-nevelő munkája. <http://mek.oszk.hu/01800/01861/01861.htm#8> Utolsó letöltés: 2010. június 2.

¹¹⁰⁴ PPL. Tan. 1148/1894. Kontsek István tanító 1894. okt. 5-én kelt jelentése a Szentszékhez.

¹¹⁰⁵ PPL. Tan. 2796/1908. A lánycsóki r. k. népiskola 1906/7. tanévi jelentése.

¹¹⁰⁶ PPL. Tan. 1784/1907. A baranyavári ker. tanfelügyelő 455/1907. sz. jelentése.

kérte, hogy a tananyag összeállításánál „a lényegét a tanító felfogása, az iskola viszonyai, a tanév hossza, a tankönyvek és a vidék nyelve adják meg”.¹¹⁰⁷

Összehasonlításként megemlítem, hogy Horvátországban 1888-ban helyezték egységes alapra az iskolaügyet és egyben meghozták az új tanügyi törvényt is, amely néhány ponton talán szigorúbb volt, mint a magyar. Egyik pontja például azt írta elő, hogy a mulasztás után járó bírság behajthatatlansága esetén a szülőt akár 24-48 órai börtönre is ítélték, ugyanakkor viszont könnyebbség volt, hogy az alsó népiskolákban nem volt tandíj.¹¹⁰⁸ Nálunk az elemi iskolai oktatás csak 1908-ban vált ingyenessé.¹¹⁰⁹

Mielőtt a tanítás eredményességére térnénk rá, ejtsünk néhány szót az osztályzatokról is. Ez elvileg a következőképpen történt: erkölcsi magaviseletnél dicséretes, jó, tűrhető; szorgalomnál ernyedetlen, dicséretes, változó, hanyag; az „előmenetelben” pedig kitűnő, jeles, jó, elégséges és elégtelen fokozatok voltak, de a gyakorlatban általában a magaviseletet és a szorgalmat is az előmenetel fokozatai szerint értékelték. Aki elégtelen osztályzatot nyert, az a következő tanév elején az igazgató és az iskolaszék egy kiküldött tagjának jelenlétében pótvizsgát tett, és ha ekkor sem felelt meg, osztályismétlésre utasították. A tanév végi vizsgák nyilvánosak voltak.¹¹¹⁰ A következőkben nézzük meg, hogy a különböző csoportoknál hogyan alakultak a tanítás eredményei. Elsőként pillantsunk bele a nyelvhatár, vagyis a **B)** csoport néhány tankerületének iskolai eredményeibe.

A siklói tankerületben az 1900. évi ellenőrzés során a kerületi tanfelügyelő azt tapasztalta, hogy a torjanci iskolában a tanítást teljesen elhanyagolták, ezért figyelmeztette Palecskó tanítót, hogy ha a következő félévben sem ér el fejlődést a gyerekekkel, akkor fegyelmi eljárást indítanak ellene. Kásádon ugyancsak erre valamint a magyar nyelv „tüzetesebb tanítására” figyelmeztették a tanítót, majd miután Kovács István tanító 1906-ban nyugdíjba vonult, a kerületi tanfelügyelő az iskola taneredményéről azt írta, hogy „olyan rossz nincs még egy az egész egyházmegyében és olyan nagy a lemaradás, hogy igen hosszú idő kell annak pótlására”.¹¹¹¹ Petárdán a helyzet valamivel jobb volt,¹¹¹² és 1903-ban már a tanfelügyelő is kielégítőnek ítélte az eredményt, továbbá a magyar nyelvben is „szépen haladtak” a tanulók.¹¹¹³ Öt évvel később viszont már mind a petárdai, mind a torjanci „sokac ajkú népiskolában gyengébb taneredményt” tapasztaltak, de ekkor már nem a tanítóban látták

¹¹⁰⁷ PPL. Tan. 3225/1907. Az egyhm. főtanfelügyelő azonos sz. leirata.

¹¹⁰⁸ Nt. 1891. jan. 24. XXIV. 4. sz. 30-31.

¹¹⁰⁹ Szabó M. 1988. 878.

¹¹¹⁰ A pécs-egyházmegyei r. k. tanítók névtára, 1896. 136-137.

¹¹¹¹ PPL. Tan. 598/1906. A Siklós kerületi hivatal 136/1906. sz. jelentése.

¹¹¹² PPL. Tan. 1287/1900. Az egyhm. főtanfelügyelő jelentése.

¹¹¹³ PPL. Tan. 671/1903. A Siklós kerületi esperesi hivatal 220/1903. sz. jelentése.

az eredménytelenség okát, hanem a „*rendetlen iskolalátogatásban*”, mivel „*teljesen izolálva lévén a nevezett két község, ott a magyarosodás munkája is sokkal több nehézséggel járt mint a többi magyar községek által körülzárt népiskolában*”.¹¹¹⁴ Beremenden viszont jónak ítélték a taneredményt, csupán a „*ministráló gyermekek sekrestyében, valamint haranglábban*” való viselkedésre volt panasz, mivel mindkét helyen „*hangosan beszélgettek és egyesek rakoncátlankodtak*”. Az V. és VI. osztályra és az ismétlő iskolásokra vonatkozóan viszont előírta az esperes, hogy a következőkben a „*róm. kat. szertartásból, valamint az egyháztörténetből a főbb pontokat részletesebben*” tanulják meg.¹¹¹⁵

A dárdai tankerületben Hercegszöllősen 1904 májusában az öt „*ujonc*” közül egy sem tudott olvasni, de a tíz „*ismétlő közül is csak alig egy-kettő*”. A III. osztályból csak egy tudott szorozni, a IV. osztályosok pedig még nem tudtak osztani. A tanfelügyelő szerint elméletileg tudták ugyan „*miként kell számolni, de gyakorlatilag nem tudták elméleti ismereteiket érvényesíteni*”. Lőcsön az első három osztályból senki sem tudott magyarul olvasni, mivel nem volt tankönyvük. A VI. osztály beszéd és értelemgyakorlat szintje ugyanolyan volt, mint az I. osztályé. Földrajzból, az V. és VI. osztályosok közül csak egy tanuló tudta megmutatni térképen a Dunát, de Budapestet már ő sem. A történelem és az alkotmánytan, mint fogalom is ismeretlen volt számukra. A III. osztályban alig egy-két gyerek tudott összeadni, kivonni viszont már egy sem. A tanító a rendetlen iskolába járásra panaszkodott, miközben a mulasztási napló üres volt. A bengei iskolásoknak még tankönyvük sem volt, így tehát taneredmény sem lehetett.¹¹¹⁶

A baranyavári tankerületben az 1906. évi ellenőrzéskor tapasztaltakról jelentésében a kerületi tanfelügyelő a következőket írta:¹¹¹⁷

„*Bevezetésképpen előbocsájtom, hogy a kidolgozott tantervet teljesen egyetlen egy tanító sem valósította meg, mert nem lehetett. A kerület minden iskolájának növendékei kilencven százalékban nem magyar ajkúak, kiknek tehát lévén a tanítás nyelve mindenütt kizárólagosan magyar, a nyelv elsajátításának a nehézségeivel kell küszködniük. Ez az első ok, amiért a különben jeles tanítói kar nem haladhatott tételenként a tanterv nyomán.*”

Izsépen az I. osztály eredménye minden tekintetben gyenge volt. Az ok a járvány miatti hosszú kiesés lehetett, bár a II. osztályban már valamivel jobb volt a taneredmény. A felső négy osztályban már kielégítő volt az eredmény csak olvasásból és a magyar nyelvből volt gyengébb, ennek ellenére magyarul beszélésüket szépnek találta a tanfelügyelő. A

¹¹¹⁴ PPL. Tan. 23636/1907. A Siklós kerületi esperesi hivatal 388-89/1907. sz. jelentése.

¹¹¹⁵ PPL. Tan. 1065/1907. A beremendi iskolaszék 232/1907. sz. jelentése.

¹¹¹⁶ PPL. Tan. 1464/1904. A dárdai kerületi tanfelügyelő 275/1904. sz. jelentése.

¹¹¹⁷ PPL. Tan. 1270/1906. A baranyavári kerületi tanfelügyelő 284/1906. sz. jelentése.

nagybodolyai iskolában viszont erősen hanyatlott a szint az előző évihez képest, amit a tanfelügyelő itt is a nagyarányú hiányzásnak tulajdonított. Baranyaváron különösen számtanból feleltek minden osztályban gyengén, de a többi tárgyból kielégítő volt az eredmény. A lemaradás okát abban látta a tanfelügyelő, hogy a tanító időhiány miatt mind a számtan mind, a történelem tananyagát rövidre összevonva adta le. Kisköszegen az I. és II. osztályban különösen laza volt a fegyelem, „*az illemtudásnak teljes hiányát*” tapasztalta és a gyerekek az iskola helyett az utcán játszottak. A felsőbb osztályokban már valamivel jobb volt az eredmény. Darázson az I. és II. osztályban a gyerekek sem olvasni, sem számolni nem tudtak. Bár a kéthavi kényszerszünet után összevontan leadta a tanító az anyagot, eredménye nem lett. Itt is a felsőbb osztályoknál volt tapasztalható némi siker, mivel már „*biztonságosan*” számoltak és különösen a magyar nyelvtan terén jeleskedtek. A hercegmároki iskoláról viszont csak annyit jegyzett meg, hogy „*jelenleg szünetelnek az előadások, máskülönben is csak jelenthetném, hogy gyengébb iskolák is vannak a megyében.*”¹¹¹⁸ Egy évvel később a kerületi tanfelügyelő Baranyavárról már azt írta, hogy „*az összes horvát ajkú iskolák között minden tekintetben első hely illeti meg a baranyavári iskolát. A magyarosítás terén elért szép eredményért mind a két tanító dicséretet érdemel. A gyermekek feltűnően hangosan felelnek, az írásbeli dolgozatok tiszták és gondozottak.*” Ugyancsak javult a helyzet Darázson is, bár most a felsős osztályok szintje valamivel gyengébbnek mutatkozott, de még így sem volt rossz. Hercegmárokon viszont semmit sem javult a helyzet. Ismét sok volt a hiányzó, az iskolának még a megyéről sem volt térképe és még a II. osztályosok sem tudtak magyarul olvasni. Izsépen sem volt jobb az eredmény. A két alsó osztályban csak a kis betűket ismerték a gyerekek, a II. osztályba pedig még 11 éves gyerekek is jártak. A felsőbb osztályokban már valamivel jobb volt a helyzet és leginkább a számolásban tűntek ki a tanulók. Nem tapasztalt javulást Nagybodolyán sem. Az I. osztályban csak a kisbetűket ismerték a gyerekek, beszéd- és értelemgyakorlat pedig egyáltalán nem volt. Kisköszegről a tanulók nagy száma és a „*rendetlen iskolázás miatt*” nem tudott érdemi bírálatot adni, csupán annyit jegyzett meg „*látszik, hogy a tanítók dolgoznak*”.¹¹¹⁹ Mivel itt még a következő évben is voltak olyan tanulók, akiknek nem volt tankönyvük, számukra a hitközség terhére vettek könyvet, Borkovits Sándor helybeli kereskedőnél.¹¹²⁰

A következőkben nézzük meg az A) csoport néhány tankerületét.

¹¹¹⁸ PPL. Tan. 1270/1906. A baranyavári kerületi tanfelügyelő 284/1906. sz. jelentése.

¹¹¹⁹ PPL. Tan. 1748/1907. A baranyavári kerületi tanfelügyelő 455/1907. sz. jelentése.

¹¹²⁰ PPL. Tan. 4249/1908. A kisköszegi tantestület 1908. nov. 30-i ülésének jegyzőkönyve.

A mohácsi tankerületbe tartozó Lánycsók, 1903-ban Salamon Konrád állami tanfelügyelő az ellenőrzés során azt tapasztalta, hogy míg az I. osztály, azaz Tomasich Etel osztályának az eredménye jó, a II. és a felsőbb osztályok, vagyis Oblián Mária és Hengl Boldizsár osztályaiban igencsak gyenge a tanulmányi eredmény. Ezt 1905-ben a helyi plébános is megerősítette és azt írta, hogy Oblián Máriánál még azt is elfelejtik a gyerekek, amit az I. osztályban megtanultak. Az eredménytelenség fő okát abban vélte, hogy tantervét egy bácskai tanító tantervéről másolta le, amely azonban nem volt szinkronban a Lánycsók alkalmazott tankönyvekkel.¹¹²¹ Két évvel később egy tantestületi ülésen az iskolások templomi hiányzását tette szóvá. Különösen az ismétlőiskolásokat bírálta, akik a templom helyett inkább a kocsmába mentek. Abban a tanévben az I. osztály 99 tanulójaiból 25 volt elégtelen. A többi osztályban már valamivel jobb volt az eredmény: a II. és III. osztályban 94-ből 18, míg a IV, V. és VI. osztályban 51 növendékből csak egy lett elégtelen. Az ismétlőiskolásoknál 35 fiú és 34 leány kapott osztályzatot. Az első osztály esetében valószínűleg azért volt olyan sok elégtelen, mert itt is sok volt a nemzetiségi tanuló (németek és horvátok), akiknek előbb meg kellett tanulniuk magyarul. Talán azért jelentkezett át a horvát ajkú Martinesz Anna is a helybeli szerb iskolába, mert ott továbbra is szláv nyelven tanulhatott. Később, magyartudásuk növekedésével párhuzamosan, az elégtelen eredmények száma is csökkent.¹¹²² Valószínűleg ezért lett katasztrofális a mohácsi külvárosi iskola vegyes (horvát-német) I. osztályú tanulóinak, 1885/86. tanévi eredménye, ugyanis az egész osztály megbukott. Ahhoz, hogy a felsőbb osztályba léphessenek, a nyári szünetben ismétlőiskolába kellett járniuk, amit Amberger Béla, a II. és III. osztály tanítója tartott számukra. Az oktatás július 12-én kezdődött és szeptember elsején nyilvános vizsgával zárult.¹¹²³ Később azonban már javult a helyzet és vizsgált korszak végén a következő taneredmény született:

- I. osztály: 13 kitűnő, 17 jeles, 24 jó, 19 elégséges és 9 elégtelen,
- II. osztály: 17 kitűnő, 15 jeles, 20 jó, 18 elégséges és 6 elégtelen,
- III. osztály: 6 kitűnő, 6 jeles, 18 jó, 24 elégséges és 5 elégtelen,
- IV. osztály: 7 kitűnő, 10 jeles, 14 jó, 21 elégséges és 7 elégtelen,
- V. osztály: 4 kitűnő (mind lány), 7 jeles, 7 jó, 14 elégséges és 8 elégtelen,
- VI. osztály: kitűnő nem volt, 3 jeles, 4 jó, 7 elégséges és 2 elégtelen.

¹¹²¹ PPL. Tan. 3103/1905. A lánycsóki r.k. plébániai hiv. 302./1905. sz. jelentése.

¹¹²² PPL. Tan. 1206./1907. A lánycsóki tantestület 1907. ápr. 21-i ülésének jegyzőkönyve.

¹¹²³ MV. 1886. júl. 11. V. 28. sz. 3.

A magatartásuk viszont a taneredménnyel ellentétben itt is romlott. Ennek okát sok helyen főleg az apa hiányában látták, mivel a felnőtt férfiak nagy többsége ekkor már a háborúban katonáskodott.¹¹²⁴

A németbólyi tankerületben az állami tanfelügyelő 1901-ben a birjáni iskola taneredményét gyengének találta, a szökédi és átai iskoláét pedig egyenesen elégtelennek.¹¹²⁵ Öt évvel később viszont Birjában – mint már volt róla szó – a tanító a hangutánzó módszert alkalmazva a kicsiknél jelentős előrehaladást ért el. De ekkor már ilyen módon tanított – ugyancsak sikerrel – a pécsudvardi és a belvárdi tanító is. Lothárdon viszont – bár a tanító „*buzgó, de a község közömbös*” volt az iskolaügy iránt – a felsőbb osztályok gyengén olvastak. Személyben kielégítő volt az eredmény, Átán azonban „*alig mutatott valamit*”. Szökéden a helyzet már valamit javult, de a kerületi tanfelügyelő még nem találta kielégítőnek. Töttösön a felsőbb osztályokban a nyelvtani ismeretek igen gyengék voltak, az alsóbbaknál pedig nem tudtak egyáltalán olvasni, csupán „*hangoztatni*”. Versenden mind a kántortanítónál, mind az osztálytanítónál „*középszerű*” volt az oktatás eredménye.¹¹²⁶ Mathiovics György birjáni tanító, a tankerületben általa elsőként alkalmazott „*phonomimika*” módszer elterjesztése végett egy tanítói tanácskozáson nagy sikerrel, bemutatót tartott a kerület tanítóinak, és kilenc tanulójaival bebizonyította, hogy ezzel a módszerrel a gyerekek „*nemcsak hangoztatnak, hanem betűket is összekötnek*”.¹¹²⁷ Bár a szülők gyakran ellenségnek tekintették a tantestületet és ezzel együtt az iskolát is, de talán mégiscsak egyedi esetnek tekinthető az 1907-es személyi eset. Történt ugyanis, hogy két szülő, nevezetesen Uzon Istvánné és Bogdán Andrásné, beállított egy nap az iskolába és Uzon-né a következőket kiabálta: „*Ki az ördög látott ilyen katekizmust adni a tanulóknak és a biblia egy ökörnek is elég volna. Mire való a földrajz? Olvasni, írni tudjanak, az elég. Márpedig az ő fia jól olvas, ír és számol s így földrajz miatt többé be ne zárják, mert ő csodát tesz a tanítóval.*” Bogdánné pedig a gyerekek előtt visszaadatta fiával a katekizmust és a nyelvtant és egyszerűen megtiltotta gyermekének ezek tanulását.¹¹²⁸

Legvégül pedig tekintsünk bele a C) csoport iskolai eredményeibe.

A szigetvári tankerületbe tartozó felsőszentmártoni iskola taneredményét 1899-ben nagyon leértékelték. A jelentés szerint „*az egész tanítási módszer gépies emlékezésre van fektetve,*

¹¹²⁴ PPL. Tan. 1381/1918. A Mohács külvárosi r. k. elemi népiskola tantestületének 1918. jún. 23-i értekezletének jegyzőkönyve.

¹¹²⁵ PPL. Tan. 1285/1901. Az egerági ker. esperes azonos sz. jelentése.

¹¹²⁶ PPL. Tan. 2154/1906. Az egerági ker. esperes 132/1906. sz. jelentése.

¹¹²⁷ PPL. Tan. 3053/1906. A német-bólyi tankerület tanítóinak 1906. szept. 27-i tanácskozmányának jegyzőkönyve.

¹¹²⁸ PPL. Tan. 3592/1907. Az egerági esperes 236/1907. sz. jelentésének melléklete.

minden tudás értelem nélküli. Az elmúlt két évi záróvizsgán (...) az egyik tantárgyból valami, a többiből semmi eredmény nem volt feltüntethető. A gyermek éppúgy olvasott a megjelölt helyen becsukott könyvvel, mintha nyitva lett volna. Amit magyarul mondtak, hány tudta annak horvát értelmét megmondani?”.¹¹²⁹ Vagyis itt is a tannyelv volt az egyik legnagyobb probléma. Ahhoz hogy értelemszerűen tudjanak tanulni, először meg kellett tanulniuk magyarul. Ez többé-kevésbé meg is történhetett, mivel a századforduló után, 1905-ben a tótújfalui iskolát már kifogástalannak, a sztáraiban a felsőbb osztályokat dicséretesnek, az alsóbbakat jónak találták és csak a drávakereszturit minősítették gyengének.¹¹³⁰ Két évvel később azonban már a drávakereszturi iskola taneredményét is kiemelendőnek látta a kerületi esperes, továbbá így értékelte a felsőszentmártoni iskolából Urszuly Teréz osztályát és ismét kiemelte a tótújfaluit.¹¹³¹ A felsőszentmártoni elemi iskola 1906/1907 évi taneredménye a következőképpen alakult:¹¹³²

- I. osztály: 3 kitűnő, 14 jeles, 17 jó, 24 elégséges és 14 elégtelen,
- II/a. osztály: 1 kitűnő, 6 jeles, 4 jó, 7 elégséges és 1 elégtelen,
- II/b. osztály: 1 kitűnő, 16 jeles, 7 jó, 4 elégséges és 7 elégtelen,
- III. osztály: 1 kitűnő, 14 jeles, 23 jó, 9 elégséges és 7 elégtelen,
- IV. osztály: kitűnő nem volt, 15 jeles, 32 jó, 8 elégséges és elégtelen sem volt,
- V. osztály: 2 kitűnő, 12 jeles, 9 jó, 12 elégséges és 2 elégtelen,
- VI. osztály: 2 kitűnő, 4 jeles, 5 jó, elégséges nem volt és 1 elégtelen.

A mellékletben érdemes megtekinteni az iskola karácsonyi tanulmányi érdemjegyeit is, mivel a kimutatás az egyes tantárgyakra vonatkozóan van lebontva. (XV/1-9. számú melléklet)

A gazdasági iskola 1908. évi karácsonyi érdemjegyei pedig a következők voltak:¹¹³³

- I. évfolyam: 6 kitűnő, 8 jeles, 10 jó, 20 elégséges és elégtelen nem volt,
- II. évfolyam: 1 kitűnő, 8 jeles, 10 jó, 19 elégséges és 8 elégtelen,
- III. évfolyam: 1 kitűnő, 8 jeles, 9 jó, 13 elégséges és 1 elégtelen.

A gazdasági ismétlőiskolákat egyébként nem tartották hatékonnak. A bajok egyik forrását a megfelelő képesítésű tanítók hiányában látták, a másikat meg abban, hogy a nép „rendkívül ellenszenvvel viseltetett” az iskola iránt „mivel gyermekeit a házi teendőktől elvonta” és semmiféle gyakorlati eredményt nem hozott, ugyanis a tanítók többnyire csak elméleti tudást

¹¹²⁹ PPL. Tan. 2262/1899. A drávaszentmártoni plébánia hivatal 1696/1899. sz. jelentése.

¹¹³⁰ PPL. Tan. 1766/1905. A lakócsai ker. esperes 274/1905. sz. jelentése.

¹¹³¹ PPL. Tan. 2361/1907. A lakócsai ker. esperes 521/1907. sz. jelentése.

¹¹³² PPL. Tan. 1743/1907. A somogy-drávaszentmártoni r. k. iskolában nyert osztályzatok kimutatása.

¹¹³³ PPL. Tan. 4628/1908. A somogy-drávaszentmártoni gazd. isk. tanulóinak 1908. évi karácsonyi általános osztályzata.

adtak át.¹¹³⁴ Tavasszal és nyáron, amikor a gyakorlati tudást át lehetett volna adni, csak nagyon gyéren, vagy egyáltalán nem látogatták, mivel a gyerekek többnyire a mezőn, a szőlőben vagy a kertben dolgoztak.¹¹³⁵

A tanulók viselkedésével kapcsolatban itt főleg az alkoholfogyasztást és a dohányzást kifogásolták. A jelentések gyakran számolnak be olyan esetekről, hogy a nagyobb gyerekek kocsmáztak, táncmulatságokra jártak és ott alkoholt fogyasztottak valamint cigarettáztak, illetve szivaroztak. Bár egy 1894-ben megalkotott „*kocsmábajárást*” szabályozó rendelet alapján, a 15 év alatti gyerekek nem mehettek be a kocsmába, a gyakorlatban továbbra is bejártak és ki is szolgálták őket.¹¹³⁶ Az egyik jelentés szerint Felsőszentmártonban Steiner Adolf kocsmájában pálinkát valamint bort vettek, majd többnyire „*óriási láрма, énekszó (horvát) közepette sokszor éjjél is az utcán csatangoltak*” és „*ilyenkor a dohányzás sem maradt el*”.¹¹³⁷ Az egyházmegyei hatóság a dohányzás és alkohol árusításának módjába nem avatkozhatott bele, csupán az ezzel szembeni szigorúbb fellépésre hívhatták fel az állami hatóságok figyelmét. A gyermekek megfelelő oktatásával azonban megpróbált ellene küzdeni és bevezették a tanrendbe is, hogy évente legalább egyszer alkoholelles előadásokat kell tartani számukra. Az ilyen tanóra keretében felhívták az alkohol emberi szervezetre, erkölcsi és családi életre gyakorolt káros hatásait, ám teljes mértékű fogyasztását nem tiltották, csupán a mértékletességre intettek.¹¹³⁸ Ugyanakkor viszont úgy tűnik, hogy a szülők ebben a térségben nem vették komolyan ezt a problémát. Az iskolaszék Tótújfaluban, például még 1918-ban is kiállt – az iskolától mindössze 100 m-re – kocsmát nyitni akaró Bunyeváczy György mellett, és csak a püspök erélyes tiltakozására álltak el az engedély megadásától.¹¹³⁹

Összegzés

Összegzésképpen megállapítható, hogy az 1868-as tanügyi törvény végül is nagyrészt meghozta az eredményét. Korszakunkban három tanterv követte egymást, melyek közül az első, az 1869-es népiskolai tanterv korszakhatár volt és az olvastatás tekintetében az „*írvaolvasztató módszer*” javasolta. A második, az 1877-es kissé bővebben fogalmazott és

¹¹³⁴ PPL. Tan. 466/1907. A máriakémeti ker. esperes 2856/1907. és a baranyabáni esperesplébános 341/1907. sz. jelentése.

¹¹³⁵ PPL. Tan. 1211/1907. A drávaszentmártoni tantestület 1907. máj. 17-i ülésének jegyzőkönyve.

¹¹³⁶ PPL. Tan. 898/1897. A baranyavári espereskerület tanítóinak 1897. okt. 14-i tanácskozási jegyzőkönyve.

¹¹³⁷ PPL. Tan. 432/1907. A drávaszentmártoni plébános 45/1907. sz. jelentésének melléklete és 3719/1909. A felsőszentmártoni r. k. népiskola tantestületének 1909. dec. 22-i jegyzőkönyve.

¹¹³⁸ PPL. Tan. 546/1917. Jelentés a bengei r. k. népiskola alkoholelles előadásáról.

¹¹³⁹ PPL. Tan. 1386/1918. A pécsi püspök azonos sz. leirata a szigetvári egyházkerületi tanfelügyelői hivatalhoz.

ekkor lett kötelező tanítási tárgy a rajz és a torna is. A harmadik viszont, az 1905-ös már részletesen kidolgozott, nagy összegzés volt, amely egyrészt summázta az addigi tapasztalatokat, másrészt pedig új távlatokat nyitott az oktatásban. A római katolikus felekezeti iskolák számára a püspöki kar által 1877-ben kiadott tanterv sorolta fel és állapította meg az egyes tantárgyak osztályonkénti tanítását. A hit- és erkölcstan alól még felekezetenkívüliség ürügyével sem volt felmenthető senki. Bár az 1868-as tanügyi törvény a nemzetiségi területeken még megengedte az anyanyelven való tanítást, később mindenhol áttértek a kötelező magyar nyelvű tanításra (a hittan kivételével), ami kezdetben visszaesést okozott az eredmények terén.

A római katolikus népiskoláknál a Szent István Társulat által kiadott tankönyvek használatát írták elő, de a gyakorlatban többfélélt is használtak. A különböző kiadású tankönyvek gyakran nemcsak tartalmukban tértek el egymástól, hanem esetenként nyelvileg is. A nemzetiségi nyelvű tankönyvek esetében a nemzetiségi tanulók értelmileg különösebben nem maradtak el a magyar diákoktól, azonban a magyar nyelv megtanulása terén jelentős hátrányban voltak. Gyakran még a felsőbb osztályokban sem tudták értelmezni a magyarul betanult szöveget és előfordult az is, hogy semmilyen tankönyvük sem volt. Bár ezek a problémák általánosnak mondhatók mindhárom táji csoportnál, azonban – különösen a nyelvi problémák – azokban a községekben jelentkeztek hatványozottabban, ahol a lakosság jelentős többségét a horvátok képezték. Ezért kezdetben főleg a nyelvhatár mentén, vagyis a **B)** valamint Dráva menti (**C)** tájcsoporthoz tartozó községekben fordultak elő, de láttunk rá példát a mohácsi külvárosi iskola (**A** csoport) esetében is. Mindezekhez társult még a gyakori iskolai hiányzás is, aminek több oka is lehetett. A legáltalánosabbnak talán a tankötelesek tavaszi és őszi mezői munkákba való bevonása tekinthető, és ugyancsak gyakori volt a járványos betegségekből következő hiányzás, illetve oka lehetett az iskola távolsága vagy például télen a lábbeli hiánya is. A mezőgazdasági munkák miatti iskolai hiányzás általánosnak mondható. A két városon kívül szinte minden tájegységi csoportnál kisebb-nagyobb időre kimaradtak a szezonális mezőgazdasági munkák idején. Járványos betegségek – a fellelt források szerint – főleg a **B)** tájcsoporthoz tartozó községeknél fordultak elő, de nem volt ritka a **C)** tájcsoporthoz sem. Az esős őszi időkben és télen ugyancsak a **B)** és **C)**, vagyis a gyengébb infrastruktúrával rendelkező tájcsoporthoz tartozó községekben fordultak elő a hiányzás. Itt az iskola általában messze esett azon tanulók lakóhelyétől, akik szőlőhegyen vagy pusztákon laktak, miközben az utak járhatatlanná váltak, illetve sokszor cipőjük sem volt. A tanítóknak, a kötelezően előírt tanterv „követésekor” mindezeket a problémákat szem előtt tartva és előre betervezve – gyakran az

előírttól teljesen eltérő – tanrendet kellett kialakítaniuk, és néha még a szülőkkel is meg kellett küzdeniük. Ez utóbbira is főleg a **B)** tájcsoporthoz akadtak példák.

A felsorolt nehézségek ellenére mégis elmondható, hogy míg 1870-ben az iskolakötelesek 48 %-a nem járt iskolába, 1913-ban már csupán 14 %-a maradt ki, és ugyancsak jelentős eredménynek tekinthető az analfabéták számának nagymértvű csökkenése is. Arányuk a hat éven felüli lakosságban az 1870. évi 68,7 %-ról, 1913-ig 33,3 %-ra csökkent.¹¹⁴⁰ Baranya megyében, 1869-ben a hat évnél idősebb népesség 41,6 %-a tudott írni és olvasni, 16,6 %-a csak olvasni, míg 41,8 %-a sem írni, sem olvasni nem tudott. Somogy megyében ugyanekkor a hat évnél idősebb lakosság 44,5 %-a tudott írni, csak olvasni 13 %-a és sem írni, sem olvasni 51 %-a nem tudott.¹¹⁴¹ Kéri Katalin kimutatása szerint 1880-ban a hét évnél idősebb népesség körében írni-olvasni tudott a férfiak 67,5 %-a, a nők 45,27 %-a, csak olvasni tudott a férfiak 3,81 és a nők 17,25 %-a, míg sem írni, sem olvasni nem tudott a férfiak 28,6 %-a és a nők 37,48 %-a. Tíz évvel később a 6 évnél idősebb népesség körében olvasni-írni a férfiak 72,23 %-a, a nők 56,52 %-a tudott, csak olvasni a férfiak 1,89 %-a, a nők 11,41 %-a, és sem írni sem olvasni nem tudott a férfiak 25,88, illetve a nők 32,07 %-a. A változás tehát jelentős mértékű volt, és az írni-olvasni tudók aránya tovább növekedett, de a Dunántúl más megyéihez viszonyítva Baranya csak Somogyot és Zalát előzte meg.¹¹⁴² Csupán összehasonlításképpen jegyezzük meg, hogy 1869-ben, Horvátországban és Szlavóniában írni és olvasni a lakosság 17,9 %-a, csak olvasni 2,8 %-a tudott, míg 79,3 %-a teljesen analfabéta volt. Bár ez az arány 1890-re valamiképp csökkent, de még mindig nem tudott a lakosság 72,6 %-a sem, írni sem olvasni. Magyarországon viszont ugyanebben az évben már „csak” 52 % az analfabéták aránya, tehát jelentős a csökkenés.¹¹⁴³

1900-ban a baranyai horvát anyanyelvűek közül 15 431 fő, tehát valamivel több, mint 39 %-a, míg a pécsi horvátok közül 410 fő, vagyis több mint a fele (53 %) tudott írni és olvasni.¹¹⁴⁴ Tíz évvel később azonban a baranyai horvát anyanyelvűek csaknem fele (5025 fő) tudott már írni és olvasni, míg a pécsi horvátságnál már a 60 %-ot (415 fő) is meghaladta az írni és olvasni tudók aránya.¹¹⁴⁵ A csak olvasni tudókról nincsenek adataink, de mivel minden bizonnyal ilyenek is voltak, ez még tovább csökkenti a teljesen analfabéták arányát. Az eredményt tovább javítja, ha figyelembe vesszük az asszimilációt is. Feltételezhető ugyanis,

¹¹⁴⁰ Hanák P. 1988. 424.

¹¹⁴¹ Katus L. 1978. 25.

¹¹⁴² Kéri K.: A történeti Baranya megye római katolikus iskolaügye 1868-1918 között. V. Műveltségi állapotok a megyében. <http://mek.oszk.hu/01800/01861/01861.htm#8> Utolsó letöltés: 2010. június 2.

¹¹⁴³ Magyar Statisztikai Évkönyv 1893. 286.

¹¹⁴⁴ A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása III. 682-683.

¹¹⁴⁵ A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása V. 590-591.

hogy az asszimiláltak többsége tudott már írni és olvasni. Ugyanakkor azt is meg kell említeni, hogy a nemzetiségiek az anyanyelvükön kívül – alacsonyabb vagy magasabb szinten – egy másik nyelvet is megtanultak. A többnyelvűség egyébként a vegyes nemzetiségű falvakban szinte általános volt, különösen a két város közti (A) tájcsoporthoz – és természetesen a két városban –, míg a tisztán horvát lakosságú vagy jelentős horvát többséget képező falvak esetében ez már nem lehetett jellemző.

Ami az iskolai eredményeket illeti, a fellelt források alapján úgy tűnik, hogy mindhárom táji csoportnál voltak jó eredményt elérő iskolák, és voltak nagyon rosszak is. Az első két osztály mindenhol nehéz volt, mert először meg kellett tanulniuk a gyerekeknek magyarul. Ez főleg a B) táji csoportnál, vagyis a nyelvhatár mentén haladt vontatottan, ezért ott az eredmények – talán Baranyavár kivételével – mindenhol rosszabbak voltak. A két város közti (A) csoportnál már tarkább a kép. A Pécs környéki bosnyák falvak esetében még a századforduló után is gyenge eredményekről számoltak be, míg Mohács felé haladva a vegyes lakosságú falvakban – a kezdő osztályok után – már „középszerű” az eredmény. A Dráva menti falvak esetében (C csoport) viszont – annak ellenére, hogy itt szinte kizárólag horvátok laktak – a századforduló után már csak a drávasztárai iskola eredményeit minősítették gyengének, míg a többi már jónak, illetve a tótújfaluit kifogástalannak.

Mindezeket figyelembe véve kijelenthető, hogy a baranyai horvátok iskolai műveltsége nem tükrözte fektétlenül a gazdasági adottságokat. A legkedvezőbb gazdasági és infrastrukturális helyzetben lévő táji csoport iskolái sem haladták meg nagymértékben a legelmaradottabb tájegység, a Dráva menti tájcsoporthoz tartozó iskoláinak eredményeit, míg a két folyót összekötő, déli horvát-magyar nyelvhatár mentén fekvő községekben voltak a legalacsonyabbak az iskolai eredmények. Viszont ha a tanulók már megtanultak magyarul, taneredményeik is feljavultak és tudásuk elérte számos tisztán magyar nyelvű község iskoláinak a szintjét. Bizonyítja ezt a baranyabáni esperesplébános egyik jelentésében is, amikor megjegyzi, hogy *„van az én kerületemben is egypár tisztán idegen ajkú község, melyeknek iskolája mégis egy színvonalon áll a tisztán magyar ajkú iskolákkal”*.¹¹⁴⁶

¹¹⁴⁶ PPL. Tan. 1100/1907. A baranyabáni esperesplébános 285/1907. sz. jelentése.

VI. 6. Ipari, kereskedelmi, közép- és felsőoktatás

Az iparos tanoncoktatás szervezeti keretei II. József uralkodása idején alakultak ki, majd az 1868-as tanügyi törvény 1. §-a kimondta azt is, hogy az iparosok, „*kiknek házában gyermekek, mint mestertanítványok vagy háziszolgák tartatnak*”, kötelesek 15 évesnél fiatalabb tanoncaikat iskolába járatni.¹¹⁴⁷ A törvény még a céhes időben látott napvilágot, 1848 és 1872 között azonban a céhek, mint zárt testületek fokozatosan elvesztették kiváltságaikat és gazdasági szerepük egyre inkább háttérbe szorult. Ezért az 1872-es ipartörvény megszüntette a céheket és az ipartanoda sem tudott a régi kertek között fennmaradni. A céheket kiváltó ipartársulatok azonban nem váltották be a hozzájuk fűzött reményt – sok más mellett nem tudtak fegyelmet teremteni az oktatás területén sem –, nem oldották meg a kisipar utánpótlásának kérdését, viszont erősen növelték az időközben felhalmozódott feszültségeket. A törvény szellemében minden átmenet nélkül behozott iparszabadság egyenesen vezetett az 1884. évi ipartörvényhez, amely szabályozta a kézműipar gyakorlását, az ipartestületek megalakítását rendelte el és részletesen intézkedett a tanoncokról, illetve azok oktatásáról is.¹¹⁴⁸ Minden olyan településen ahol – ráépülve az elemi iskolára – 50 tanonc dolgozott, a helyi tanerővel és eszközeivel iparostanonc iskolákat állítottak fel. A mesterek – akárcsak a céhes időszakban – ahol lehetőség kínálkozott rá, még a század végén is kijátszották a tanoncok oktatására küldését. Tovább csökkentette az oktatás hatékonyságát a tanulók igen gyenge előképzettsége is. Sokan az elemiben a négy osztályt sem végezték el, de gondot okozott számukra az írás, az olvasás és számolás is. Így az ipariskolák tanerőinek szinte az alapoknál kellett kezdeniük a tanoncok oktatását. Külön gondot okozott, hogy a nemzetiségi származású tanulók igencsak hadilábon álltak a magyar nyelvvel. Mindezek következtében az ipariskolák tananyagát csak részben tudták megvalósítani. Az 1909/910-es tanévben a horvát ipari iskolások aránya országosan a következő volt: Magyarországon az ipari tanulók száma ekkor összesen 92973 tanuló, melyből 714 a horvát anyanyelvű, akik közül 34 fő állami, 676 fő községi és négy fő társulati iskolában tanult. Százalékos arányuk pedig 0,8 %, vagyis igen kicsi volt.¹¹⁴⁹

¹¹⁴⁷ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=38param=5360>. utolsó letöltés 2011. 08. 23.

¹¹⁴⁸ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=38param=6141>. utolsó letöltés 2012. 11. 22.

¹¹⁴⁹ Magyar Statisztikai Évkönyv (Új Folyam XVIII.) 1910. <http://digitalia.tudaskozpont-pecs.hu/books/magyar-statisztikai-evkonyv/htm/1910/pic/351.jpg>. Utolsó letöltés 2012. 11. 22.

A.) Iparképzés és kereskedelmi oktatás Baranyában

Baranyában a XIX. század vége felé Pécsen, Siklóson, Mohácson, Németbólyban és Mágocson nyíltak meg az első ipariskolák, a századforduló után pedig Pécsváradon, Szentlőrincen, Sellyén, Dunaszekcsőn és Villányban.¹¹⁵⁰ Az említettek közül a pécsi, mohácsi, németbólyi és siklósi iskolába jártak horvát nemzetiségű tanoncok, számuk azonban meglepően alacsony volt. Ennek egyrészt oka lehetett, hogy a horvát lakosság iparát nagyjából továbbra is a háziipar képviselte, másrészt inkább földműveléssel, illetve állattenyésztéssel foglalkoztak. Ezt bizonyítják az 1880. évi iparstatisztikai felvételek adatai is. Az összeírás szerint csak néhány községben (Áta, Baranyavár, Belvárd, Benge, Beremend, Darázs Dályok, Hercegmárok, Hercegszöllős, Kiskőszeg, Lánycsók, Lothárd, Lőcs, Magyarsarlós, Petárda, Szalánta és Versend) volt néhány (1–4) iparos, illetve nagyobb számban csak Mohácson (59) és Siklóson (53) működtek „*délszláv nemzetiségű*” iparosok. Ez utóbbi két városban – különösen Siklóson – a megadott délszláv iparosok jó része feltehetően szerb lehetett. Ami a mesterségbeli megoszlást illeti, csak délszlávok üzték a papucsos és sajtos mesterségeket, túlnyomórészt a bocskoros, magyar varga és rézmesterségeket, míg a korsós és fazekasipart a magyarokkal megosztva ugyancsak a délszlávok üzték.¹¹⁵¹ A Soproni Kereskedelmi Iparkamara 1876. évi jelentése nem tüntette fel a mohácsi korsósokat pedig számuk meghaladta a százat is, és nagy többségük horvát volt.¹¹⁵²

Pécsen az első olyan iskolát, amely kifejezetten az inasok oktatására jött létre, 1846 novemberében nyitották meg, ez volt a pécsi ipartanoda. Az első iparos iskola 1885-ben indult és tulajdonképpen az 1850-es években keletkezett vasárnapi ismétlő iskolákat váltotta fel. Néhány évvel később a kereskedő tanulók és iparos-segédek részére is nyitottak ilyen iskolát. Az osztályok részben a főreáliskolában, részben a belvárosi-, Ágoston téri és szigeti külvárosi községi népiskolában kaptak helyet. A beiratkozott tanoncok közül az 1888/89-es tanévben nyolc, az 1890/91-es tanévben 14, az 1893/94-es tanévben hét, az 1902/03-as tanévben pedig összesen 10 tanonc volt horvát nemzetiségű. 1907-ben megnyílt a pincértanonc szakiskola is, melynek első évfolyamában már ugyancsak volt egy horvát nemzetiségű tanuló. A sok vidéki és idegen anyanyelvű tanuló miatt előkészítő osztályokat kellett bevezetni. Az 1902/03-as tanévben a 10 horvát tanoncból nyolc előkészítő osztályos volt. Az 1911/12-es tanévben, a pécsi ipariskolába tömegesen jöttek a fiatalok

¹¹⁵⁰ Erdődi Gy. 1985. 331.

¹¹⁵¹ Erdődi Gy. 1981. 397, 405-413.

¹¹⁵² Baranya M. 1976. 164.

Horvátországból és Szlavóniából, akik külön osztályba lettek besorolva. Nagy előnyükre vált, hogy a szakma mellett megtanulták a magyar nyelvet is. Az ipariskola tanárai közül nevük alapján, Rozsics Sándor, Mihálovics Antal, Reberics Imre és Repics Vince esetében lehet horvát származást feltételezni.¹¹⁵³

Mohácson 1869-ben megalakult a Mohácsi Iparosok Olvasóköre, amelynek választmánya 1882-ben kérte a pécsi kereskedelmi és iparkamarától egy ipari tanonciskola felállítását. Az iskola három évfolyammal 1884 végén, az ipartörvény megjelenése után kezdte meg működését. A három évfolyam mellé később itt is bevezettek egy előkészítő évfolyamot. A tanulók átlagos száma 300 fő volt. A tanítás a Belvárosi katolikus Népiskolában folyt és az itt tanító tanárok, másodállásban végezték el tanári teendőiket. 1889 és 1891 között a tanítók száma hét, míg 1896-ban tízen látták el a tanoncok oktatását.¹¹⁵⁴

1886-ban a Mohácsi Önképző és Betegsegélyező Egylet kereteiben megindult a kereskedelmi tanonciskolai képzés is, de a következő évben az egylettől az iskolát átvette a város. Itt is elemi iskolai tanítók oktattak, másodállásban. 1906-ban miután a létszám 40 fő alá csökkent, az iparos tanonciskolához csatolták. A tanulók az iparos tanoncokkal együtt magyar nyelvet, üzleti levelezést, kereskedelmi számtant, könyvvitelt, fizikát, kémiát, technológiát és áruismerteket tanultak.¹¹⁵⁵ Az előkészítő osztályokba főleg vidékiek kerültek, jobbra németek, mivel előbb magyarul kellett megtanulniuk. Az 1885/86-os tanévben 98 tanonc volt mohácsi, 103 pedig vidéki.¹¹⁵⁶ Az iskola 1887/88. tanévi Értesítője szerint az ipari iskolának nem volt horvát tanulója. A nevek alapján ítélve viszont a következők horvátok lehettek:

- a két (A és B) előkészítő osztályban: Loskits Vince korsós, Ivánác Ferenc korsós, Lukácsov István borbély, Gergurovits J. kőműves, Gergurovits J. ifj. korsós, Ivánác M. kőműves, Kunits Ignác szabó, Rasits Pál csizmadia;

- az I. és II. osztályban: Czernits J. és Czernics M. bocskoros, Bácsván Tamás szabó, Horváth György korsós, Lipokátits A. asztalos és Reberics Sándor kalapos.

A kereskedelmi iskolánál ugyanezt tapasztalhatjuk. Az I. és II. osztályban a következő három horvát névvel találkozhatunk: Petsulits Péter, Kovácsovits G. és Tadits Károly.¹¹⁵⁷

A két iskola Értesítője az 1889/90. tanévben összesen 23 horvát anyanyelvű tanulót ad meg, a nevek alapján viszont 31 fő tűnik horvátnak.¹¹⁵⁸ A következő tanévben az ipariskolának 18,

¹¹⁵³ Erdődi Gy. 1983. 180-183, 187. ill. Erdődi Gy. 1985. 339-340.

¹¹⁵⁴ Baranya M. 1976. 168.

¹¹⁵⁵ Bauhoffer J. – Kovács Á. – Kiss M. 1993. 327.

¹¹⁵⁶ MV. 1886. júl. 11. V. 28. sz. 2.

¹¹⁵⁷ Mohácsvárosi alsófoku ipari- és kereskedelmi iskola Értesítője az 1887/88-ik tanévről. Mohács, é. n. KDM Mohács

míg az 1893/94-es tanévben 19 horvát tanulója volt.¹¹⁵⁹ A századforduló utáni időszakra vonatkozóan nincsenek adatok.

Az ugyancsak A) táji csoportba tartozó Németbóly kézműipari hagyományai szintén visszanyúlnak a múltba, bizonyítja ezt számos 1872 előttről ránk maradt céhlevél és vándorkönyv is. Horvát lakossága nem volt, de vonzáskörzetébe tartozott Töttös, Versend és Monyoród. Ezekből a falvakból elvileg tanulhattak volna horvát nemzetiségű tanoncok az ipariskolájában, ám az 1890/91-es tanévben csak egy, és az 1893/94-es tanévben is csak három horvát nemzetiségű tanoncot jeleznek az anyakönyvi adatok.¹¹⁶⁰

A B) táji csoport területébe tartozó siklósi tanonciskola 1885 februárjában nyílt meg. A felügyelő bizottság tagjai között a horvát nemzetiségre utaló Koharits József is helyet kapott. Az első tanévben 10 „*délszláv*” tanulója volt, vallásra nézve pedig hat görög-keleti, tehát a tízből valószínűleg négy horvát lehetett. Az 1890/91-es tanévben ugyancsak négy, míg az 1893/94-es tanévben már csak három horvát anyanyelvű tanulója volt az iskolának.¹¹⁶¹

Az iparos tanulók munkáiból Pécsen (később Mohácson is) minden évben a húsvéti ünnepek idején díjkiosztással egybekötött kiállítást rendeztek. Mohácson 1885-ben Ránics János fazekas konyhaeszközöket, Simonovits György 20 db fekete korsót, míg Krisztanics Antal üveges különféle háztartási eszközt, üveg- és porcelántárgyat, illetve tükröt állított ki. A két előbbi a budapesti országos kiállításra is jelentkeztek és mindketten „*kiállítási nagyéremmel*” tértek haza.¹¹⁶² Simonovics a pécsi kiállításon vett részt, ahol egy berlini látogatónak több korsót is eladott.¹¹⁶³ Az 1887-es pécsi kiállítás mohácsi bizottságának öt horvát nemzetiségű tagja is volt: Simonkovits Ferenc, Martinkovits János, Simonovits György, Reberits Károly és Reberits Mihály.¹¹⁶⁴ Az 1889-es kiállításon két forintról szóló postatakarékpénztári könyvet kapott Lipokatits János asztalos, dicsérő oklevelet pedig Iloskits Vince korsós.¹¹⁶⁵ 1897-ben Mijovátz Béla szobafestő, Lipokátits György órás, Kovácsevics Pál és Reberics János bocskoros, Reberics István bádogos, Bolmánác András csizmadia és Bosnyák Ádám „*festőművész*” kapott jutalmat,¹¹⁶⁶ míg az 1912-es kiállításon Frigyes főherceg

¹¹⁵⁸ Mohácsvárosi alsófoku ipari- és kereskedelmi iskola Értesítője az 1889/90-ik tanévről. Mohács, 1890. KDM Mohács

¹¹⁵⁹ Erdődi Gy. 1983. 183 és 187.

¹¹⁶⁰ Erdődi Gy. 1983. 183 és 187.

¹¹⁶¹ Erdődi Gy. 1983. 183 és 187.

¹¹⁶² MV. 1885. márc. 22. IV. 12. sz. 1 és MV. 1885. szept. 27. IV. 39. sz. 3.

¹¹⁶³ MV. 1885. aug. 8. IV. 32. sz. 3.

¹¹⁶⁴ MV. 1887. nov. 20. VI. 47. sz. 1.

¹¹⁶⁵ MV. 1889. jún. 30. VIII. 26. sz. 2.

¹¹⁶⁶ MV. 1897. júl. 4. XVI. 27. sz. 4.

ajándékként az öt aranydíjas között volt Csepinácz Miklós betűszedő, 10 koronás arany díjat pedig többek közt ZagorácZ Milos rézműves és Perity Sebestyén cipész kapott.¹¹⁶⁷

Az iparkamarai jelentés Somogy megyében, 1850-ben összesen 464 tanoncot említ. Közülük a szigetvári járásra, melybe a **B**) táji csoport általunk vizsgált néhány somogyi horvát községe is tartozott, 124 esett. A kiegyezés évében viszont megyei szinten a tanoncok száma már meghaladta az 1600 főt is, de a tanonciskolák felállítása kilenc évet vett igénybe. 1884-ben még csak Szigetváron volt tanonciskola, az utolsót pedig Barcsan állították fel 1893-ban. A tanulók anyanyelvi megoszlásáról nincsenek adataink, de feltételezhetjük, hogy horvátok is voltak közöttük. Bizonyítja ezt az is, hogy az 1890-es évek közepén a tanulók 40 %-ának a szigetvári iparos előkészítő iskolába kellett járnia, hogy előbb megtanulják kellő szinten a magyar nyelvet.¹¹⁶⁸

1868-ban Pécsen megindult egy mozgalom a népiskolák V. és VI. osztályának megnyitására. A lányok nevelése 1881 előtt a belvárosban, néhány magánintézetben és a „*Miasszonyunk*”-ról elnevezett nőzárdában folyt, illetve a külvárosi leányiskolákban indítottak V. és VI. osztályt. Ezért 1877-ben tárgyalások kezdődtek, amelyek eredményeként 1881-ben megnyílt a polgári leányiskola. Első – ideiglenes – igazgatója Repics Vince volt, majd őt – már állandó kinevezett igazgatóként – követte 1891-ben Reberics Imre. Később, bár már minden városrészben volt V. és VI. leányosztály, a növendékek száma olyannyira megnőtt, hogy az I. és II. osztályban párhuzamos osztályokat kellett indítani.¹¹⁶⁹ Az Értesítők kimutatása szerint nagyon kevés horvát tanulója volt az intézetnek, és ezt a nevek alapján sem lehet megcáfolni. A kimutatás szerint 1897 és 1907 között egy és négy, míg a nevek alapján kettő és hét fő között mozgott a számuk. Bármelyik adatot is vesszük hitelesnek, mindkettő igen alacsony részvételt tükröz.¹¹⁷⁰

B.) Középiskolai képzés Baranyában

Mielőtt belekezdenénk a baranyai középoktatás vizsgálatába, vessünk egy pillantást arra, hogy a magyarországi horvátok milyen arányban voltak jelen a középoktatásban.

¹¹⁶⁷ MH. 1912. máj. 30. II. 45. sz. 1-2.

¹¹⁶⁸ Nárai G. 1982. 300-302.

¹¹⁶⁹ Várady F. 1896. 330-331.

¹¹⁷⁰ Pécs szabad kir. város polgári leányiskolájának értesítői az 1897. és 1907. közötti tan évekről. JPM Újkort. Oszk.

Mivel a gimnáziumokban és reáliskolákban létszámuk a szerbekkel együtt van megadva, így csak együttes arányukat kapjuk meg. Ez a következő volt:¹¹⁷¹

1. táblázat: *A horvát és szerb tanulók aránya a magyar középiskolákban (1891-1910) (fő és %)*

Év	Összes	Horvát-szerb	%
1891-1895 átlaga	45855	905	2
1896-1900 átlaga	54803	1145	2,1
1900	5802	1185	2
1901-1905 átlaga	61197	1062	1,7
1906-1910 átlaga	66464	1212	1,8
1910	69176	1300	1,9

Az adatok azt mutatják, hogy arányuk mindvégig nagyon alacsony volt, és a szerbek nélkül még elenyészőbb lehetett. A felsőbb nép- és a polgári iskolák kimutatásánál már rendelkezünk külön a horvátokra vonatkozó adatokkal, bár igaz, csak az 1909/910-es tanévből. Az összes tanulók száma ekkor 82796 volt, ebből a horvátoké 341, vagyis csupán 0,4 %-ot tett ki, tehát nagyon alacsony.¹¹⁷²

Ezután elsőként nézzük meg a pécsi helyzetet. Itt a ciszterci rend katolikus, Nagy Lajos Gimnáziuma újabb kori történetének kezdő időpontja talán az 1863. évre tehető. Ekkor vállalta fel a zirci apátság, hogy az üzemeltetés terheit is magukra vállalva a nyolc osztályos intézetet a kor követelményeinek megfelelően felújítják és a szükséges tanszerekkel felszerelik. A szerződés megkötése után a rend azonnal megkezdte az átalakítást és a kitűzött időre, a régi gimnáziumot egy kétemeletes szárnyépülettel kibővítve, díszes épületté újíttatta fel. Az 1865/66-os tanévet már az új épületben nyitották meg. A megújult gimnázium első tanári testületében helyet kapott Petrovics Ferenc, aki latin és görög nyelvet tanított, ám 1874-ben megvált az intézettől. Későbbi tanárai között felbukkan Barbarics Róbert és Magdics Gáspár neve is.¹¹⁷³ A gimnázium értesítvényeinek adatai szerint a horvát tanulók száma 1868

¹¹⁷¹ Magyar Statisztikai Évkönyv (Új Folyam IX.) 1901. 342. <http://digitalia.tudaskozpont-pecs.hu/books/magyar-statisztikai-evkonyv/htm/1901/pic/342.jpg> és Magyar Statisztikai Évkönyv (Új Folyam XVIII.) <http://digitalia.tudaskozpont-pecs.hu/books/magyar-statisztikai-evkonyv/htm/1910/pic369.jpg>. Utolsó letöltés 2012. 11. 22.

¹¹⁷² Magyar Statisztikai Évkönyv (Új Folyam XVIII.) <http://digitalia.tudaskozpont-pecs.hu/books/magyar-statisztikai-evkonyv/htm/1910/pic351.jpg>. Utolsó letöltés 2012. 11. 22.

¹¹⁷³ Várady F. 1896. 370-372.

és 1914 között egy és 19 között mozgott. Ha a szláv eredetre utaló neveket vesszük alapul, akkor a számuk szinte minden tanévben meghaladja a harmincat. Az 1867/68-as tanévben összesen 508 tanulója volt, amelyből „10 szláv”. Mivel a szerbek számát külön megadták (18), feltételezhető hogy a „szlávok” horvátok lehettek.¹¹⁷⁴ Az 1914/15-ös tanévtől az értesítő anyanyelvi kimutatásánál már egyáltalán nincsenek elkülönítve a horvátok, hanem egy rovatban szerepelnek a szerbekkel, románokkal és albánokkal.¹¹⁷⁵

A pécsi állami főreáliskola első osztálya már 1857-ben megnyílt, de ekkor még a régi belvárosi népiskolában kapott ideiglenesen helyet, majd 1881-ben jutott állandó, saját épülethez. Időközben az osztályok száma is megnőtt, sőt a tanulók számának gyarapodásával a már meglévő nyolc osztály mellett, indítani kellett újabb három párhuzamos osztályt is. A város és a kormány között 1870-ben létrejött szerződés szerint Pécs vállalta az új épület felépítésének valamint későbbi karbantartásának és fenntartásának költségeit, továbbá a szükséges fűtőanyaggal és iskolai felszereléssel való ellátását. Az intézetet a kormány állami kezelésbe vette és a többi főreáliskolához hasonlóan, kinevezte az igazgatót, illetve – biztosítva a városnak azt a jogát, hogy négy tanári állás betöltésénél hármat a város jelölhet – megszervezte a tanári kart. A tanítás magyar nyelven folyt, a tanulók pedig főleg a megye lakosságának középrétegéből jöttek. Egy ideig Bolyarits Szvetozár hitoktató is a főreáliskolában tanított.¹¹⁷⁶ Az 1874/75-ös tanévtől megvannak iskola értesítvényei is, de az adatok alapján nem mutatható ki a tanulók anyanyelve, mert „szlavon” anyanyelv nincs, csupán a nevekből lehet következtetni a horvát nemzetiségre, illetve pontosabban a horvát eredetre. Ezek alapján az 1874 és 1918 közötti tanévekben számuk tanévenként változott: a legalacsonyabb 9, a legmagasabb 22 fő volt.¹¹⁷⁷

A Nyilvános Kereskedelmi Középtanodát Porges Ede alapította 1875-ben. A magániskola, működését csupán hat tanulóval kezdte meg, és később is csak nagyon lassan emelkedett a létszám. Harminchárom éves fennállása alatt többször megváltozott a neve is, míg végül 1909-ben Pécsi Porges-féle Nyilvános Három Osztályú Felső Kereskedelmi Iskola néven a város kezelésébe került. A tanulók többségükben német és szerb nemzetiségűek voltak. A „*női kereskedelmi tanítási folyam*” 1893-ban nyílt meg, célja a nők alsóbb fokú kereskedelmi foglalkozásra való előkészítése volt. Az iskolába azok a nők nyerhettek felvételt, akik a polgári iskola 4 osztályát legalább jó eredménnyel végezték el, vagy az

¹¹⁷⁴ PL. 1867. okt. 17. I. 58. sz. 232.

¹¹⁷⁵ A cisterci rend pécsi kat. főgimnáziumának értesítvényei 1868 és 1917. közötti tan évekről. JPM Újkort. Oszt.

¹¹⁷⁶ Várady F. 1896. 372-378.

¹¹⁷⁷ A pécsi magyar kir. áll. főreáltanoda értesítvényei az 1874. és 1918. közötti tan évekről. JPM. Újkort. Oszt.

előismeretekből sikeres vizsgát tettek. A végzett tanulók nagyobb cégeknél, mint pénztárosnők, könyvelők vagy levelezők helyezkedhettek el.

A Dél-Dunántúlon az egyedüli nyilvános felső kereskedelmi iskolának a nemzetiségi területek vonatkozásában is nagy szerepe volt. Horvátországból és Szlavóniából is sokan keresték fel, mert az itt szerzett bizonyítvánnyal vasúti, posta és távirdai pályára előkészítő tanintézetbe is jelentkezhetek.¹¹⁷⁸ A századforduló után a horvát tanulók száma a kimutatás szerint a következőképpen alakult:

- az 1903/04-es tanévben három,
- az 1909/10-es tanévben hat,
- a z 1911/12-es tanévben (a szlavóniakkal együtt) öt,
- az 1914/15-ös tanévben két fő.

Ha azonban a nevek alapján feltételezzük a nemzetiséget, akkor 10 név utal horvát eredetre: Vidákovits István, Budimácz István, Baránits Kálmán, Ribics Béla, Jankovits Edit, Krosits Matild, Matievits Margit, Matievits Ilona, Brezits Emma és Ivanits Margit.¹¹⁷⁹

A „*Miasszonyunkról*” elnevezett apácák számára Scitovszky János pécsi megyéspüspök és később hercegprímás alapított zárdát, majd 1851-ben belső és külső leányiskolát is létesített. Ez lett a „*Miasszonyunk-ról nevezett rend nevelő és tanintézete*”. Az intézetben nevelt leányok a nyilvános iskolák tanítási tárgyain kívül magyar és francia nyelvet, földrajzot, történelmet, természetrajzot, számítástant, rajzot és festészetet tanultak, valamint gyakorlati oktatást kaptak kézimunkából, míg a nagyobb növendékek háztartási ismeretekből, és azon belül főzésből. 1859-ben mind a külső, mind pedig a belső iskolát négyosztályosra bővítették, majd az 1870-es évek elején a népiskolai törvénynek megfelelően mindkettőben megnyitották az V. és VI. osztályt is. 1887-ben a belső intézet fölé egy kétosztályú felső népiskolát állítottak, melyben 477 növendék mellett nyolc okleveles tanítónő tanított. 1890-ben, amikor megnyílt a polgári iskola, a külső iskolában az V. és VI. osztályt megszüntették, majd két évvel később a külső iskola és a fokozatosan bővülő polgári iskola számára egy új épületet emeltek. Ebben az intézetben – dacára a szigorú katolikus jellegének – a tanulókat valláskülönbség nélkül vették fel, mégpedig beíratási és oktatási díj nélkül. Fölszereléseiben az intézmény messzemenően rendelkezett mindazon eszközökkel, amelyek a korszerű tanításhoz szükségesek voltak. Az iskola megnyitásakor, a volt városi leánytanítók haláláig évi 200 pengő forintos fizetésre kötelezte magát a város, az őket követőknél pedig az összeget

¹¹⁷⁸ Várady F. 1896. 378-379. és Kovács A. 1979. 441-455.

¹¹⁷⁹ A pécsi „Porgess”-féle nyilvános felső kereskedelmi iskola értesítője az 1903 és 1915. közötti tan évekről. JPM Újkort. Oszt.

felemelték 350 forintra. Ezen kívül évente 20 öl ág- és négy öl hasábfát biztosított számukra, továbbá átengedett két kataszteri hold földet is az intézetnek. Az apácák cserébe kötelesek voltak az összes városi leánynövendéket teljesen ingyen oktatni. A tanulók létszáma 1869-ben 346, 1885-ben 395, az 1895/96-os tanévben pedig a külső iskolában 371, a belsőben 72 fő volt. A tanítók között Babics Anna személyében, feltehetően volt egy horvát származású is.¹¹⁸⁰

A Szent Erzsébet felső leányiskola I. és V. osztálya 1907-ben nyílt meg, és 1909-ben már volt egy „*négy tanfolyamú tanítónőképző intézete*” is az iskolának. Tanulóinak száma az 1910/11-es tanévben (a tanítónőképzővel együtt) összesen 874 fő, melyből egyet jelölnek horvát anyanyelvűnek. Ha azonban a nevek alapján határozzuk meg a nemzetiséget, akkor – bár csupán négy intézményi értesítő maradt meg – számukat ennél többre tehetjük. Az 1916/17-es tanévben a következő 55 név utal horvát nemzetiségre vagy horvát eredetre:

- a felső leányiskolában: Wajdits Mária, Márjánovits Jolán, Márjánovics Mária és Jankovics Paula,
- a leánygimnáziumban: Márjánovics Sarolta,
- a tanítónőképzőben: Cselinác Katalin (Mohács), Pozsegovics Mária (Barcs), Prakatur Teréz (Dályok), Kacskovics Gabriella (Pécs),
- a gazdasági ismétlőiskolában: Dedovátz Erzsébet, Marosics Teréz, Zsifkovics Teréz és Gyurasits Ida,
- a polgári leányiskolában: Jozipovics Ilona, Kolovics Mária, Matakovics Mária, Andrásovics Anna, Benkovits Ilona, Katics Anna, Mihálovits Anna, Mufics Teréz, Kacskovics Sarolta, Mufics Mária, Petovits Margit, Számácz Teréz, Verbulecz Mária, Baranits Ilona, Gregorits Mária, Lovrekovits Mária és Vrucina Adél,
- a külső elemi iskolában: Berdár Anna, Bogadics Mária, Brézics Ilona, Jankovics Irén, Jozipovics Mária, Prepanics Gizella, Tadics Mária, Jozipovics Mária, Milkovics Róza, Pozsavec Mária, Zsifkovits Teréz, Zsifkovits Róza, Kaszánovics Mária, Szillovics Teréz és Szlipcsevics Mária,
- a belső elemi iskolában: Kovátsits Sarolta, Keglovits Ilona, Lovrics Antónia, Ratkovics Marianne, Vidákovics Anna Ilona, Vidákovits Mária, Vidákovics Teréz, Dávidovics Erzsébet, Ferkov Ida és Marovich Bernardine.¹¹⁸¹

¹¹⁸⁰ Várady F. 1896. 345-346.

¹¹⁸¹ A Pécsi Míasszonyunk-ról nevezett rend nevelő- és tan-intézetének Értesítője az 1901-1902. iskolai évről. JPM Újkort. Oszt.

A Nőzárdai Tanítónőképző Intézetben, magánvizsgára kértek engedélyt 1917-ben a mohácsi Cselinács Katalin,¹¹⁸² 1918-ban a pécsi Számácz Anna,¹¹⁸³ Ivánovits Mária, Mitrovics Erzsébet, Zsugovits Karolin, Borkovics Regina, Vidolovits Anna¹¹⁸⁴ és Miholovits Margit.¹¹⁸⁵ Ezek a nevek ugyancsak horvát eredetre utalnak.

A Pius-alapítványi katolikus főgimnáziumot a Jézus-társaság alapította 1912-ben. Az 1916/17-es tanévvel bezárólag, összesen 49 horvát nemzetiségű növendéke volt az intézménynek, de ezek egy része Szlavóniából származott. A növendékek közül különösen Brigovác Sándor emelkedett ki, és az 1914/15-ös tanévzárón a magyar, a latin, a természetrajz és a matematikán elért eredményeiért kitüntetést kapott.¹¹⁸⁶

A ciszterci gimnáziumba beiratkozó növendékek nagy része értelmiségi pályára készült, a negyedik osztály elvégzése után csak kisebb számban mentek szakiskolába és nem is maradtak ki sokan a négy osztály elvégzése után. Leginkább itt és a főreál gimnáziumban közelített egymás felé az alsó és felső osztályosok száma. A Pius gimnázium az 1912-es indulása után évenként gyarapodott egy-egy osztállyal. Növendékei az első években inkább vidékiek (főleg földbirtokos szülők gyermekei, mivel ők tudták megfizetni az internátust) voltak, később azonban egyre több lett a pécsi növendék is. A háborús években az összes pécsi középiskolában növekedett a tanulók száma, de ezen belül is főleg a megyebelieké. Ennek oka egyrészt az volt, hogy kedvezőbb lett a kisgazdák anyagi viszonya, másrészt az, hogy a Pécsen 1913-ban alapított Julián internátus, lehetővé tette a horvátországi és szlavóniai diákok fogadását is.

Az iparosok és kereskedők gyermekei a legmagasabb létszámot az állami reáliskolában érték el, ami összefüggésben volt a vallási kérdéssel is. A horvát anyanyelvű diákok száma, mint már említettem, a Julián-internátus következtében főleg a háború alatt nőtt meg, de egészében véve az összes középiskolát, arányuk egyszer sem haladta meg a 1,5 %-ot (a szerbekkel együtt). A legnagyobb arányban (2,5 %) a Pius gimnáziumban képviseltették magukat.¹¹⁸⁷

A következőkben pedig nézzük, meg milyen volt Mohácson a középiskolai helyzet. A mohácsi állami polgári fiú-és leányiskola alaptökéjének előteremtése már 1888-ban megkezdődött, miután alapítványi kötvényeket bocsátottak ki. Néhány ilyen kötvényt többek

¹¹⁸² PPL. Tan. 682/1917. A pécssegyházm. főtanfelügyelő azonos sz. leirata.

¹¹⁸³ PPL. Tan. 1168/1918. A pécssegyházm. főtanfelügyelő azonos sz. leirata.

¹¹⁸⁴ PPL. Tan. 1026/1918. A pécssegyházm. főtanfelügyelő azonos sz. leirata.

¹¹⁸⁵ PPL. Tan. 6633/1918/VI/b. A pécssegyházm. főtanfelügyelő azonos sz. leirata.

¹¹⁸⁶ A Jézus-társaság vezetése alatt álló pécsi Pius-alapítványi kat. főgimnázium értesítői az 1912 és 1917. közötti tan évekről. JPM Újkort. Oszt.

¹¹⁸⁷ Ponesz A. 1936. 6-33.

között Reberits Károly és Simonovits György is aláírt.¹¹⁸⁸ Az iskola alapkövét 1896. szeptember 24-én rakták le, és a következő év októberében már meg is történt a felavatása. Első évfolyama valójában már 1895-ben megindult, de ekkor még a pécsi püspök ún. nyári kastélyában (ma Kisfaludy Károly Gimnázium) folyt az oktatás. Előzményeivel kapcsolatban annyit kell még megemlíteni, hogy 1885 őszén a városban először Szegedy Júlia polgári iskolai tanárnő nyitott magániskolát, majd 1893-ban Kellner Fülöp kérelmezett és kapott a várostól engedélyt ilyen jellegű iskola indítására. Az intézet fennállásának harmadik évében a lányok részére kézimunka tanfolyamot is indítottak. Elsősorban a polgárság alsóbb rétegei számára nyújtott önálló gyakorlati képzést, de az iskolában folyó életnek kisugárzó hatása volt az egész város művelődésére.¹¹⁸⁹ Bár az iskolai statisztikát tekintve csak ritkán találunk horvát anyanyelvű tanulót itt is, a neveket vizsgálva azonban már az első tanévben is feltételezhető a jelenlétük:

- az 1895/96-os tanévben: Reberits Mária, Reberits Józsa, Lukacsevics Ferenc, Ránics János, Simonkovics Ferenc, Bolmanacz Simon, Kásánin Zsófia,
- az 1896/97-es tanévben az előzőeken kívül: Jaksics Sándor, Kasanin Mihály és Prakatur József,
- az 1897/98-as tanévben új névként bukkan föl: Kovacsity Márta és Lipokatics János,
- az 1899/1900-asban: Podrumáczy Márk,
- az 1900/01-esben: Bárácz József, Reberics Gizella, Reberics Irma és Balatinácz András.

Az a statisztikai gyakorlat, hogy a horvát tanulók valós számánál mindig kevesebbet adtak meg, a későbbiekben is megfigyelhető. Előfordult az is, hogy az előző tanévben még horvátként feltüntetett tanuló a következőben már magyarként szerepel. Így lett magyar az 1902/1903-as tanévben Balatinácz András és Bárácz József, majd később az Anisity, Bárisin, Cselinácz, Ivánácz, Kovácsics, Lacsanin, Leovity, Loncsároovits, Mándics, Pavkovics, Prakatur, Sajnovics, Simonovics, Tadics és Tevelyácz nevű tanulókkal is ez történt.¹¹⁹⁰

Miután a népiskolai törvény az elemi iskolások esetében kiterjesztette az iskolakötelezettséget 15 éves korig, előírta azt is, hogy az ezt elvégzettek számára – ha földműveléssel akarnak foglalkozni – ismétlőiskolát kell felállítani. Ezt Mohácson jócskán megkésve, csak 1897-ben hajtották végre. Az oktatás a belvárosi és külvárosi elemi iskolákban folyt és a megindítása után fokozatosan fejlődött. Télen elméleti gazdaságtant és közismereti tárgyakat tanítottak, tavasszal pedig egy kataszteri holdnyi területen kerti

¹¹⁸⁸ MV. 1888. márc. 4. VII. 10. sz. 2-3.

¹¹⁸⁹ Bauhoffer J. – Kovács Á. – Kiss M. 1993. 328-329.

¹¹⁹⁰ A mohácsi polgári iskola értesítői az 1896 és 1917. közötti tan évekről. KDM Mohács.

gyakorlatot, konyhakertészetet, szőlészetet és gyümölcsstermesztést. A mohácsi gazdasági és téli gazdasági iskolának már volt tanítói és ifjúsági könyvtára valamint mag- és műtrágyagyűjteménye is.¹¹⁹¹

C.) Felsőoktatás

A felsőoktatást tekintve a megyeszékhelyen a pécsi püspöki tanítóintézet elődjeként, egyfajta tanítóképző már a 18. század végén is működött. Növendékei nemzetiségét tekintve az intézményben magyarok, németek és horvátok tanultak az ország különböző vidékeiről. Az oktatás május elsején kezdődött és három hónapig tartott. Ezt a „tanítóképezdét” 1828-ban bezárták, az újabb, négy évfolyamos intézmény pedig Szepesy Ignác báró pécsi püspök saját költségén, három évvel később, 1831-ben nyílt meg. Egy-egy tanfolyam öt hónapos volt, az oktatás virágvasárnap kezdődött és szeptemberben fejeződött be. A tanítóképzőnek ekkor négy tanára volt és a tanítás nyelvének hivatalosan magyarnak kellett volna lennie, de bécsi utasításra a német nyelvet használták és a bizonyítványokat is németül állították ki. Részben e nyelvi problémák miatt, részben meg azért, mert a hallgatók politikai magatartását is kikötötték, az intézet hamarosan újra bezárt és csak 1856-ban, Girk György pécsi püspök 8500 pengőforintos alapítványával nyílt meg újra. Az alapítványhoz hozzájárult bizonyos összeggel Petrovics István darázsi, Bregovics István értényi, Loncsár Imre nyárádi, Fratricsevics Imre lánycsói, Márkovics Antal szalatnaki lelkész és Uzsarevics Lukács pécsi segédlelkész is, míg évenként fizetendő összegre kötelezték magukat Vlasics György címzetes kanonok, esperes plébános, továbbá Kovacsics György dályoki és Bedekovics György plébánosok valamint Zsulyevics Endre keszüi esperes.

Az első évfolyamra 49 tanítójelölt jelentkezett, köztük Androlics Antal, Jakabovics Gábor, Jelencsics János, Kverkarics János és a későbbi löcsi tanító Tényi János. A tannyelv magyar és német, a heti tanórák száma pedig miután csak egy osztály létezett, 30 fő volt. A tanfolyamon a tanítójelöltek *„megismertettek „Gruber” jeles munkája után a hitelemzés módszertanával, hasonlól a hangoztatási, az írva olvasni egyszerre tanításmódnak előnyével. Megmutattatott a mód, mellyel kell haladni fokként az olvasástanításban, s miként tárgyalandó lépésről lépésre az olvasmányokkal a nyelvtan, helyesírás s az iratok föltevése. Gyakorlatilag látták rendszeren gyermekek előtt az iskolai könyveknek kezelését s tárgyalását, mely a nyelvtani gyakorlaton kívül még szemléltető, gondolkoztató s reálismeretekre vonatkozó oktatással volt egybekapcsolva, a szív nemesítését, az akarat szilárdítását s a*

¹¹⁹¹Bauhoffer J. – Kovács Á. – Kiss M. 1993. 331-332.

*vallásos érzelmek ébresztését hasonlóan szem előtt tartva. A szépírás tanításánál különösen alkalmazásba vétetett az ütenyírás Lövényi szerző szerint. A fej és számjegyekkel való számolásnak módszertana az előírt segédkönyvek szerint tárgyalatott.”*¹¹⁹²

Az 1868-as népoktatási törvény megjelenése után, a kormány az intézet támogatásaként a képző tanárok díjazására 735 forintot ajánlott fel, továbbá négy tanítójelölt részére évi 43 forint ösztöndíjat rendszeresített. A város az intézmény fűtésére négy öl fát adományozott. Gruber György magyarszéki plébános tekintélyes vagyonát hagyta a tanítóképzőre. Kezdetben, mivel csak két évfolyamos volt, minden második évben volt felvétel, de időnként az oklevél nélküli tanítók képesítésére póttanfolyamokat is szerveztek. Az 1872/73-as tanévtől kezdődően lett három évfolyamos és ugyanekkor nyitották meg az önálló, osztatlan négy osztályos gyakorlóiskolát is. Az 1889/90-es tanévben viszont Dulánszky Nándor pécsi püspök elrendelte már a IV. évfolyam megnyitását is. A növendékek száma a négy évfolyamon összesen 70-80, a gyakorlóiskolában pedig 11-50 fő között mozgott. Az 1860-as és 1870-es években magántanulónaként már nők is vizsgázhattak.¹¹⁹³ Az intézetnek, a nevükből ítélve számos horvát származású tanára lehetett: Pasics János, Erdélyi (Bunyevác) János áldozár a hit- és erkölcstan tanára, Dr. Koharics Károly orvostudor, Pécs tisztiorvosa, aki egészségtant tanított valamint Zsulyevics Márton és Gergelics József gyakorlóiskolai tanító. A századforduló után dr. Dujmovits Zsigmond áldozópap, amellest hogy a város szerb-horvát tolmácsa volt, a tanítóképzőben filozófiát valamint magyar nyelv és irodalmat tanított, a hadapródiskolában pedig a horvát növendékek hittanára és az önképzőkör vezetője volt.¹¹⁹⁴ A tanárok mellett horvát származású tanítójelöltek is voltak az intézetben. Közülük az egyiknek a bizonyítványa a XVI/1-2. számú mellékletben látható. Mivel felsorolásuk nem lehet teljes, csupán az 1914/15-ös és az 1915/16-os évfolyamon tanultak nevei kerülnek bemutatásra: Pogacsics Pál pécsi, Borkovics László kiskőszegi, Horvát Ferenc birjáni, Koleszárits Géza lothárdi, Bolkovics Ferenc felsőszentmártoni lakosok, továbbá Brigovác István, Zsupán József, Zsifkovics József, Burgics István, Kovácsits János, Jankovits László és Vidákovics Ferenc.¹¹⁹⁵

A pécsi papnevelő intézet alapkövét Berényi Zsigmond gróf pécsi megyéspüspökké való kinevezésekor, 1740-ben tették le és 1746-ban szentelték fel Szent Pál tiszteletére. Előtte a pécsi egyházmegye papjelöltjei Grazban, Nagyszombatban vagy Rómában végezték el a

¹¹⁹² A Pécsi Kath. Minta-főeleml Tanoda s vele egybekapcsolt Kath. Tanítóképezde első Értesítvénye az 1859/60-iki tanévre. 5-9.

¹¹⁹³ Várady F. 1896. 326-329.

¹¹⁹⁴ Schem. 1881. IV, Schem 1889. 4. és Schem. 1908. 12.

¹¹⁹⁵ A Pécsi Püspöki Tanítóképző-Intézet Értesítője az 1914-15. és az 1915-16. tanévről. JPM. Újkort. Oszt.

szükséges tanulmányaikat. Ekkori tanárai közül megemlítendő, pl. Agjich (Agyics) István, aki Klimó György udvari papja volt és a II. József által szervezett „*seminarium generale*” ügyében tartott ankéton képviselte a Pécsi Káptalant, Nunkovics György, aki 1758-1766 között a homiletika tanára és Szemenics Ferenc, aki 1774-1776 között a szertartástan tanára volt. Az intézet II. József 1785. évi központosítási rendeletéig működött, majd egy kényszerű rövid szünet után, 1791-ben indult újra a papképzés. Különösen Szepeszy Ignác tekintette szívügyének a szemináriumot. A vizsgákon személyesen elnökölt és minden vizsga végén nyilvános szereplést várt el minden növendéktől. Nagy súlyt fektetett a nyelvtanulásra, németül mindenkinek, a németül tudó hallgatóknak pedig horvátul kellett megtanulniuk. Később több fejlesztés eredményeként – mivel IX. Pius pápa 1856-ban szorgalmazta a kisszemináriumok felállítását, Girk György hozzájárulásával 1860-ban megalapították a kisebb papnevelő-intézetet, – 1893-ra vált teljessé az intézet épülete. A pécsi szemináriumot „*apostolok iskolája*” néven is emlegették.¹¹⁹⁶ Falai közé az egyházmegye papnövendékein kívül már kezdettől befogadta a diakóvári egyházmegye papjelöltjeit, sőt 1883-tól a trianoni határmeghúzásig a boszniai ferences rendtartományokból is fogadott növendékeket. Az előzőek az önálló diakóvári püspökség megalakulását követően, vagyis még 1781 után is a pécsi intézetben tanultak. Az oktatók jelesei között a már említetteken kívül megtalálhatjuk Christovich (Kristovics) Imre nevét, aki 1740-ben a papjelölteknek bölcészetet tanított, Urbánecz Károly nevét, aki a *Jus Canonikum Universum* című joggyűjteményt írta és Zsivits Mátyás nevét is, aki *Theologia Dogmatic*-át írt.¹¹⁹⁷ Az intézetbe természetesen bárhonnan jelentkezhetek növendéknek. Megtalálhatók voltak a baranyaiakon kívül a már említett szlavóniai és boszniai jelöltek, továbbá érkeztek hallgatók Horvátország más vidékeiről, illetve Vas-, Zala-, Somogy- és Bács megyéből is. Egy kimutatás szerint Baranya megyéből a következő horvát nemzetiségű növendékek iratkoztak be a pécsi szemináriumba (zárójelben a lakhelye, illetve a szülők neve és amennyibe ismert az apa foglalkozása): Philipovits János 1870-ben (Pécs, F. János és Dergács Mária), Mákovics György 1870-ben (Pécs, M. István és Buzády Teréz, kocsmáros), Katics József 1872-ben (Pécs, K. József és Borovác Katalin, földműves), Alagics János (A. Alajos és Hebler Anna, kerékgyártó), Bubreg Béla (Pécs, B. István házfelügyelő), Ivánovics György 1882-ben (Pécs, I. József és Pozsgai Mária, csizmadia mester), Bunyevác Károly 1882-ben (Petárda, B. Ferenc és Bartalos Anna, tanító), Szákovics Ottó 1890-ben (Pécs, Sz. János és Hüfner Dorottya), Adalbertus Benkovits (Pécs, Josephus B.

¹¹⁹⁶ Boda Miklósné: A pécsi Szeminárium múltjából. Kézirat, elhangzott 2007. dec. 12-én a Pécsen megrendezett „Egyházi arcélek a Pécsi egyházmegyében II.” c. konferencián. A kéziratot ezúttal is köszönöm.

¹¹⁹⁷ Várady F. 1896. 379-383.

Maria Dobra), Josephi Jankovics 1893-ban (Baranya megye, Stepjanus J. és Catharina Istokovics), Georgii Mufics 1896-ban (G. M. és Anna Gerényi, földműves), Joannis Martinkovics (Mohács, Franciscus M. és Maria Jakovác, varga) valamint Stephani Kovács (Darázs, Ladislaus K. és Magdalena Mayor, tanító). Ez utóbbiak már az 1900-as években iratkoztak be az intézetben, mivel mindegyikük az 1890-es években született. A felsoroltak mindegyikénél szerepel a horvát nyelvtudás is.¹¹⁹⁸ Nem szerepel minden névnel a lakóhely, de a felsoroltakból mégis jól kitűnik, hogy a többség az A) táji csoportba való volt, illetve azon belül is főleg pécsiek.

A pécsi jogakadémia előzményei már I. (Nagy) Lajos királyunkig nyúlnak vissza, ugyanis az első pécsi egyetemet a „*studium generale*”-t még ő alapította. Újabb kori története talán a győri királyi akadémia áthelyezésével 1785-ben kezdődött, de a későbbi évek viszontagságai következtében csak 1831-ben indultak meg az előadások, és ekkor is csak a „*nyilvánossági jogú bölcsészeti*” karon. Ebben a kétfakultású intézményben 1848-ig folyt az oktatás. A tanárok között itt is felbukkannak horvát eredetre utaló nevek, így pl. a bölcsészet vallástanszékén Vágovits Bertalan akadémiai hitszónok, Rudics Dénes magyar nyelv- és irodalomtanár; a jogi fakultáson Radenich Ferenc ügyvéd valamint a statisztika és bányajog tanszéken Mangin Károly és Czukovits Vince.

Az intézmény újbóli megnyitására – miután 1863-ban a város kérelmezte a kormánytól – 1865-ben került sor, de már átszervezve és újra szabályozva. Az akadémiát jog- és államtudományi karrá alakították át négy éves tanfolyamokkal, és nyolc tanszéket alakítottak ki. A tanári állásokra pályázatot kellett kiírni, amelynek feltételeit a kormány szabta meg, de a pályázók közül a kinevezés joga a pécsi püspöké lett. Az előadók között helyet kapott Loncsár József (1876-1887) tanár, Koharits Károly (1870-1892) törvényszéki orvos, Keserits Károly (1874-1882) államszámviteli tanító és Wajdits Alajos (1892-?) szintén törvényszéki orvos. Az utóbbi három egyes előadásokkal volt megbízva.¹¹⁹⁹ Az intézmény tanárainak nemcsak a szaktudományok területén volt jelentős szerepük, hanem Pécs társadalmi életében is.¹²⁰⁰ Talán ennél az intézetnél feltételezhető a legkevésbé, hogy a baranyai horvátok közül lettek volna hallgatói. A beiratkozottakra vonatkozóan csupán nyolc Értesítő statisztikai adatai maradtak ránk, és ezek sem jelzik a hallgatók nemzetiségét, valamint lakhelyét. Az 1909/10-es tanévtől a következő nevek utalnak szláv eredetre: Benisch Artur, Petrovics István, Szatlics Kálmán, Krizsán Ferenc, Burkovics Gyula, Kaszapovics

¹¹⁹⁸ PPL. Nationalia Alumorum ab anno schol.

¹¹⁹⁹ Várady F. 1896. 385-398.

¹²⁰⁰ Rajczi P. 1990. 237.

István, Krázsovcics János, Lázits Pál, Vladár Imre, Stephanovits Mihály, Stolics Alajos Alfréd, Jellasich Jenő, Burits Erzsébet, Dorsics Ödön, Kacsokovics Gyula és Resetár Antal.¹²⁰¹

Csupán egyetlen jogi végzettségű baranyai horvát nemzetiségű személyről vannak biztos adatok, mégpedig a dályoki születésű Prakartur Tamásról. Pályájának ismertetésére az utolsó részben kerül sor.

Az eddig ismertetett intézetek mellett természetesen más, Baranyán kívüli közép- és felsőfokú intézetekben is tanultak horvátok, mégpedig a következők:

- Jaksics Sándor 1902-ben volt III. éves tanítójelölt valószínűleg Baján,¹²⁰²
- Pabulics Pál, Pabulics István mohácsi földműves fia, az újvidéki felső kereskedelmi akadémián,¹²⁰³
- Zsivánovics Géza a budapesti állami polgári tanítóképző intézet nyelv- és történettudományi szakcsoportjának II. éves hallgatója kitűnő eredménnyel tette le az alapvizsgát,¹²⁰⁴
- Lipokatits János mohácsi földnyilvántartó Budapesten államszámviteli vizsgát tett,¹²⁰⁵
- az ugyancsak mohácsi Zoltán (Zsivánovics) Géza nyelv- és történettudományi szakon végzett a budapesti állami polgári tanítóképző intézetben,¹²⁰⁶
- Mártinkovics János, egy mohácsi lakatos fia 1904-ben végezte el „jó eredménnyel” a bajai főgimnáziumot,¹²⁰⁷
- Rázsics György jegyzőjelölt kiváló vizsgaeredményéért miniszteri kitüntetésben részesült,¹²⁰⁸
- Prakatur József, Mohács villamosművének volt üzemvezetője, Berlinbe ment tanulmányútra,¹²⁰⁹
- Kaszapovics István pedig postatiszti iskolát végzett el.¹²¹⁰

A felsoroltakon kívül feltételezhetően még számosan lehettek, akik más iskolákban végeztek. Sajnos a baranyai horvát hallgatókra vonatkozóan nincsenek pontos adataink, és arról is csak keveset tudunk, hogy a tovább tanuló horvátok mely vidékről valók lehettek. Az alábbi két táblázat azonban valamilyen képet mégis nyújt a felsőbb intézetekben tanuló horvátok arányáról.

¹²⁰¹ A Pécsi Püspöki Joglyceum Évkönyvei az 1909 és 1918. közötti évekből.

¹²⁰² MV 1902. júl. 27. XXI. 30. sz. 3.

¹²⁰³ MV 1903. jún. 28. XXII. 26. sz. 3.

¹²⁰⁴ MV 1903. jún. 28. XXII. 26. sz. 3.

¹²⁰⁵ MV 1904. jan. 31. XXIII. 5. sz. 4.

¹²⁰⁶ MV 1904. jún. 19. XXIII. 25. sz. 4.

¹²⁰⁷ MV 1904. júl. 17. XXIII. 29. sz. 4.

¹²⁰⁸ MV 1904. nov. 13. XXIII. 46. sz. 4.

¹²⁰⁹ MV 1906. dec. 30. XXV. 52. sz. 4.

¹²¹⁰ MV 1916. szept. 24. XXXV. 39. sz. 2.

2. táblázat: A magyarországi horvát hallgatók aránya a felső tanintézeti hallgatók körében (1906 és 1910) (fő és %)¹²¹¹

Tudománykarok	1906-1910 átlaga		1910	
	Összes	Horvát (%)	Összes	Horvát (%)
Jogkari és jogakadémiai hallgatók	6220	11 (0,2)	6147	9 (0,1)
Bölcsészeti hallgatók	1602	3 (0,2)	1148	6 (0,4)
Orvostudományi hallgatók	1719	4 (0,2)	2186	6 (0,3)
Műegyetemi hallgatók	1329	20 (1,5)	1508	26 (1,7)
A felsőtanintézetek hallgatói összesen	11209	38 (0,3)	11680	47 (0,4)

3. táblázat: A magyarországi tanítóképzők horvát hallgatóinak aránya (1890-1910) (fő és %)¹²¹²

Neme	1890			1900			1910		
	összes	horvát	%	összes	horvát	%	összes	horvát	%
<i>férfi</i>	2921	22	0,75	4568	31	0,67	4831	17	0,35
<i>nő</i>	1178	2	0,16	3489	9	0,26	4884	12	0,24

Az első táblázatból azt látjuk, hogy a horvát hallgatók száma, ha nem is sokat, de – a jog kivételével – minden karon emelkedett. Közülük a legtöbben műegyetemi hallgatók voltak. A második táblázatból pedig kitűnik, hogy a tanító-, illetve tanítónőképzőkön 1890-1910 között a női hallgatók száma megnégyszereződött, miközben a férfiaké csak mintegy másfélszeresére nőtt, a horvát hallgatók esetében viszont a férfiak száma az 1890. évihez képest csökkent, miközben a horvát női hallgatók száma meghatszorozódott. Arányuk azonban nem érte el az egy százalékot egyik nemnél sem.

¹²¹¹ Magyar Statisztikai Évkönyv (Új Folyam XVIII.) 1910., 390.
http://konyvtar.ksh.hu/digitalizalt_anyagok/stetevkonyvek/1910/pic/390.jpg - utolsó letöltés 2012. 11. 22.

¹²¹² Magyar Statisztikai Évkönyv (Új Folyam I.) 1893., 303-304.
[http://konyvtar.ksh.hu/digitalizalt_anyagok/stetevkonyvek/1893/pic/303](http://konyvtar.ksh.hu/digitalizalt_anyagok/stetevkonyvek/1893/pic/303.htm) htm és 304.jpg.
 Magyar Statisztikai Évkönyv (Új Folyam IX.) 1901., 335.
http://konyvtar.ksh.hu/digitalizalt_anyagok/stetevkonyvek/1901/pic/335.jpg
 Magyar Statisztikai Évkönyv (Új Folyam XVIII.) 1910., 358. <http://digitalia.tudaskozpont-pecs.hu/books/magyar-statisztikai-evkonyv/htm/1910/pic/358.jpg>. Utolsó letöltések 2012. 11. 22.

A baranyai horvátok esetében, ha azt feltételezzük, hogy a jogi, valamint hittudományi pályára indulók Pécsen tanultak, akkor számuk 1910-ben a következő volt:¹²¹³

4. táblázat: *A baranyai horvát hittudomány- és joghallgatók aránya a pécsi felső tanintézetekben (1909/910) (fő)*

Intézet	1909/910. tanév	
	összes	horvát
Pécs, püspöki joglyceum	92 (85 magyar, 5 német, 1 szerb)	1
Hittudományi főiskola	42 (39 magyar)	3

Ez az arány szinte elenyésző, a tanítóképzésben induló baranyai horvát hallgatókról pedig nincsenek számszerű adataink. Ezen a pályán talán feltételezhető, hogy az országos tendenciával párhuzamosan, a nők körében lehetett némi növekedés. Valójában a felsőbb oktatásban is nagyobb számban vehettek részt, de mivel a tannyelv már csak magyar volt, a csökkenésben – különösen a tanítói pályán – nagy szerepe volt az asszimilációnak is.

Összegzés

Összefoglalva megállapítható, hogy Baranyában már voltak – bár még csak kis számban – az elemi iskola után továbbtanuló horvátok. Természetesen közülük a nagy többség ipari vagy középiskolában tanult, míg felsőbb oktatási intézménybe csak nagyon kevesen jutottak el. Baranyában a XIX. század vége felé Pécsen, Siklóson, Mohácson, Németbólyban és Mágocson nyíltak meg az első ipariskolák, a századforduló után pedig Pécsváradon, Szentlőrincen, Sellyén, Dunaszekcsőn és Villányban. Az említettek közül a pécsi, mohácsi, németbólyi és siklósi iskolába jártak horvát nemzetiségű tanoncok, számuk azonban meglepően alacsony volt. Ennek oka egyrészt lehetett az, hogy a horvát lakosság iparát nagyjából továbbra is a háziipar képviselte, másrészt viszont lehetett az is, hogy inkább földműveléssel, illetve állattenyésztéssel foglalkoztak.

Mind az ipari, mind a közép, mind pedig a felsőoktatásban magyar volt az oktatási nyelv. A nyelvproblémával itt is találkozunk, hiszen számos esetben kellett az ipari iskoláknál ún. nulladik évfolyamot bevezetni, hogy előbb megtanuljanak magyarul. Ez is azt

¹²¹³ Magyar Statistikai Évkönyv (Új Folyam XVIII.)

http://konyvtar.ksh.hu/digitalizalt_anyagok/statevkonyvek/1910/pic/387.jpg - utolsó letöltés 2012. 11. 23.

bizonyítja, hogy nemzetiségi helyeken a magyar nyelvtanítás még a századfordulón sem volt igazán hatékony. Természetesen a középiskoláknál ilyen probléma nem állt fenn, de oda általában olyanokat írtak be, akiknek a családja a polgárosodás, városiasodás, illetve magyarosodás magasabb fokán állt, és – bár sok név utal még horvát eredetre – többségüknél valószínűleg már otthon is magyarul beszélhettek.¹²¹⁴ Ugyanakkor azt is hozzá kell tenni, hogy a középiskoláknál erőteljesebben jelentkezett a magyarosító politika, amire majd az asszimilációról szóló részben példákat is láthatunk.

A középszintű oktatásban leginkább Pécsen és csak igen kis számban a mohácsi polgári iskolánál találkozhattunk feltehetően horvát eredetű diákokkal. Számuk, melyet leginkább csak a nevek alapján lehet feltételezni, a különböző iskolákban 1-55 között mozgott.

A felsőbb oktatást illetően, a baranyai horvátok csak igen kis számban voltak képviselve. Feltételezhetően ezek többsége az egyházi pályát választotta, illetve valamivel kisebb számban a tanítói vonalon folytattak tanulmányokat és csak elenyészően választottak más szellemi utat. Mindenesetre csekély számuk ellenére is látszik, hogy ha lassan is, de a baranyai horvátok körében is megkezdődött egy vezető értelmiségi réteg kialakulása, amely aztán a két világháború között tovább terebélyesedett. E réteg születésére főleg az egyleti étellel foglalkozó részben látunk majd példákat.

¹²¹⁴ Az asszimiláció elsősorban ott állt magasabb fokon, ahol a polgárosodás is magasabb volt. Ezért főleg urbánus jelenségnek tekinthető és több szakasza volt. A XX. század elején Magyarország lakosságának jelentős része élt a kettős kötődés szakaszában, melynek két formája volt: „*az egyik a magyar környezetbe került nemzetiségi család, amely a munka- és lakóhelyen, az iskolában és a sajtó közvetítésével megtanult magyarul, otthon, a családban az anyanyelvet, a külvilággal való kommunikációban már a magyart használta*”; „*a másik típus a nemzetiségileg vegyes család volt, amelyben többnyire kétnyelvűség érvényesült*”. Később, a generációk váltakozásával lassanként megszűnt a kétnyelvűség és csak a magyar maradt meg. – Hanák P. 1988. 419.

VII. Egyleti élet

Az iskolák mellett regionális-helyi szinten, a művelődés legfontosabb fórumai az egyletek és olvasókörok voltak. Keletkezésük részben összefüggött az iskolázottsággal, részben pedig a társadalmi rétegződés felgyorsulásával. A legváltozatosabb egyesületi élet általában a gazdaságilag és kulturálisan differenciált településeken alakult ki és hatásuk kiterjedt a társadalom széles körére.

Mint már volt róla szó, Eötvös a népnevelési egyletek segítségével kívánta az állampolgárok társulati, testületi öntevékenységét kibontakoztatni. Mégpedig úgy, hogy a vármegyékben *„minden ott létező nemzetiség és vallásfelekezet tagjaiból alakulna egy társulat” de a nemzetiségek és vallásfelekezetek a megyei egyesületbe egyesülnének „csupán a hitfelekezetekre nézve adván kivételnek helyet, ahol ezek egyesítése nem sikerülne”*.¹²¹⁵

Mindez azonban csak terv volt, mert – bár az 1868. évi 44. törvénycikk (ún. *Nemzetiségi törvény*) 26 §-ában benne van, hogy *„...bármely nemzetiségű (...) egyes honpolgárok az állam törvényszabta felügyelete alatt társulatokba, vagy egyletekbe összeállhatnak, és összeállván szabályokat alkothatnak, az államkormány által helyben hagyott szabályok értelmében eljárhatnak, pénzalapot gyűjthetnek, és azt ugyan az államkormány felügyelete alatt, nemzetiségi törvényes igényeiknek is megfelelően kezelhetik”*¹²¹⁶ – valójában a vizsgált korszakunkban ún. egyesületi törvény nem létezett. Helyette bel- és szakminiszteri rendeletekkel irányították az egyesületi életet. Az első ilyen rendelet Szapáry belügyminiszter 1873-ban kiadott 1394. sz. rendelkezése volt, melyben a belügyminiszter magának tartotta fenn az alapszabályok engedélyezését és az egyesületek felügyeleti jogát.¹²¹⁷ A rendelkezés kimondta, hogy az alapszabályok beadása után negyven nappal az egyesület az engedély megadásáig ideiglenesen megalakultnak volt tekinthető, de a végleges megalakulása csak az engedélyezés után vált érvényessé.¹²¹⁸ Az igencsak szerteágazó egyleti élet először 1912-ben torpant meg, majd pedig az 1914. évi 5479. M. E. sz. rendelettel a m. kir. minisztérium, a

¹²¹⁵ Nt. 1868. ápr. I. 9. sz. 125.

¹²¹⁶ A magyar állam és a nemzetiségek, 2002. 94-95. és <http://www.1000ev.hu/index.php?a=38param=5366>. Utolsó letöltés 2011. 08. 23.

¹²¹⁷ „...Nálunk különösen az egyleti ügy annak jelenlegi fejlődése szerint törvényhatóságilag szabályozva nem lévén, szükséges egyrészt a honpolgároknak a létező törvények iránti tisztelete, – másrészt a kormány és törvényhatóságok tapintatos eljárása, hogy fenntartassék az egyesülés szabadsága, emellett azonban a kormány s a törvényhatóságoknak joga ezek működésére biztosítva maradjon....” – Magyarországi rendeletek tára, 1873. Hetedik folyam, Bp. 1873. 132.

¹²¹⁸ I. m. 131- 133.

háborús kivételes intézkedésekről szóló 1912. évi LXIII. törvénycikk 9. §-ára hivatkozva, minden új egyesület megalakítását a további rendelkezésig megtiltotta.¹²¹⁹

Az egyesületi típusok osztályozásánál nehéz egyértelmű kategóriákat felállítani, mivel a legtöbb egyesületnek a funkciója nagyon összetett volt. Baranyában a kezdeti időszakban elsősorban közművelődési célú egyesületi formákkal, és azon belül is főleg olvasókörokkal találkozunk. Ezeket általában a tagok a maguk erejéből építették. A fő cél valamennyinél a művelődés és a társas élet fejlesztése volt. Időnként közös vacsorákat és a bevétel érdekében műsoros rendezvényeket, bálakat is rendeztek a tagok és a meghívottak számára. Főleg ilyenkor akadtak mecénások, akik kisebb-nagyobb adományokkal ún. „felülfizetésekkel” támogatták az egyesületet. Pihenőnapokon oda jártak szórakozni, ott beszéltek meg a gazdaságukban, életükben felmerült közös problémáikat, és ha voltak könyveik, járattak újságokat, olvasgattak vagy esetenként, kölcsönözhattak is. Télen ismeretterjesztő előadásokat tartottak és az év elején megbeszélték az éves tervet, valamint megtartották a tisztújításokat.¹²²⁰ Vizsgált tájcsoporthainknál a következő helyeken működtek rövidebb-hosszabb ideig olvasókörok, avagy olyan egyesületek, amelyek művelődéstörténeti szempontból jelentősnek tekinthetők.¹²²¹

A) (Pécs – Mohács közti) táji csoport:

Birján:

Római Katolikus Olvasó- és Gazdakör (1900-1949), 1906-ban 100 kötetes népkönyvtárat kapott.

Lánycsók:

Olvasóegylet (1872-?),

Római Katolikus Gazdasági és Olvasó kör (1908-1949), 1910-ben 100 kötetes népkönyvtárral rendelkezett,

Kereszténykör (1912-1922).

Lothárd:

Római Katolikus Olvasókör (1897-1924).

¹²¹⁹ Márfi A. 1986. 193-197, továbbá Magyarországi rendeletek tára 1914. Negyvennyolcadik folyam, Bp. 1914. 1426-1427, és <http://www.1000ev.hu/index.php?a=38param=7188>. Utolsó letöltés 2011. 08. 23.

¹²²⁰ Kovácsné Kaszapovics K. 1997. 11.

¹²²¹ Móró Mária A. 1977. 180-187, Márfi A. 1986. 199-208. és Márfi A. 1989. 147-161.

Mohács:

Casino Egylet (1865-1910),
Társaskör (1873-1877),
Polgárok Olvasóköre (1868-1949),
Iparosok Olvasóköre (1869-1949), számos újságot is járatott,
Polgárok Olvasóköre (1894-1949),
Sokacok Magyar Olvasóköre (1905-1947).
Dalárda (1862-1908),
Ellenzéki Kör (1873-1878),
Katholikus Legényegylet (1891-1914),
Önképző Kereskedelmi Betegsegélyző Egylet (1891-1900),
Mohácsvidéki Tanító Egylet (1899-1908),
Színpártoló Egyesület (1900-1914).

Nagykozár:

Római Katolikus Olvasóköre (1911-1924), 1912-ben 100 kötetes népkönyvtárt kapott.

Olasz:

Római Katolikus Olvasó és Ifjúsági Egylet (1897-1914),
Katolikus Népszövetség (1909-1914).

Pécs:

Polgári Olvasó Egylet (1869-?),
Olvasó Művelődést Terjesztő Egylet (1879-?),
Pécsi MÁV Altiszti Olvasóköre (1899-1945),
Pécsi Ingyenes Népkönyvtár (1904-1923),
Pécsi Iparosok Olvasóköre (1906-1949),
Pécsi Dalkör (1869-?) melynek elnöke a megalakulás évében Bubreg Mihály volt,¹²²²
Pécsi Munkások Általános Önképző Egylete (1890-?), a jegyzője Kollonics Imre volt,
Pécsi Dalárda (1847-1949), elnöke 1902-től haláláig Reberics Imre volt,¹²²³ egy időben pedig
titkára Mihálovics Antal,¹²²⁴

¹²²² PL. 1869. febr. 14. III. 13. sz. 51.

¹²²³ MV 1913. máj. 4. XXXII. 18. sz. 3.

¹²²⁴ Vargha D. 1979. 179.

Pécsi Iparos és Daloskör (1884-1949).

Szemely:

Keresztény Polgári Olvasókör (1892-1894).

Versend:

Római Katolikus Olvasókör (1897-1944),

Sokacok Magyar Olvasóköre (1910-1949).

B) (a két folyót összekötő horvát-magyar nyelvhatár menti) táji csoport

Beremend:

Társaskör (1893-1905),

Polgári olvasókör (1893-1908),

Iparos Olvasókör (1908-1948),

Kaszinó Egyesület (1907-1938).

Magyar Nyelvterjesztő Egyesület (1898-1908),

Római Katolikus Ifjúsági Egylet (1902-1912).

Dályok:

Olvasókör (1901-1912).

Darázs:

Polgári Olvasókör (1911-1914) és a község már 1907-ben adományból 137 kötetes népkönyvtárt kapott.

Hercegszőlős:

Polgári Olvasókör (1874),

Casino-Egyesület (1886-1914),

Népolvasókör (1897-1914), 1914-ben 111 kötetes népkönyvtárt kapott.

Kiskőszeg:

(A község 1905-ben kapott egy vándorkönyvtárt.)

Olvasókör (1890-1914),

Magyar Népkör (1904-1914).

Katolikus Ifjúsági Egylet (1902-1914).

Lőcs:

Katolikus Népszövetség (1909-1914). Az egylet a Hitelszövetkezetnél elhelyezett 173 kötetes népkönyvtárat használta.

Nagybodolya:

Olvasókör (1904-1913).

Torjanc:

Katolikus Ifjúsági Egylet (1902-1914).

A két táji csoportot összehasonlítva először is megállapítható, hogy gazdag egyleti élet zajlott mindkét tájegységben. Ugyanakkor az is kitűnik, hogy az **A)** csoportnál szinte kétszer annyi egylet működött, mint a **B)** csoportnál: az előzőben 32 az utóbbiban 17. Az **A)** csoport két városa közül Mohácson 12, míg Pécsen 9, vagyis a kisebbik városban volt több. Ha azonban a két várostól eltekintünk és a két csoportnál csak a községeket nézzük, akkor azt tapasztaljuk, hogy a **B)** táji csoportnál működött több művelődési egyletet 11:17 arányban. A Pécs környéki bosnyákoknál például Szemelyen kívül máshol nem jeleznek művelődési egyletet, pedig az infrastrukturális ellátottság és a nagyváros közelsége miatt ez elvárható lenne. Tehát az **A)** csoportnál leginkább a két városban folyt magas és széles kulturális élet és csak ezeket is figyelembe véve állíthatjuk, hogy az **A)** táji csoportnál nagyobb volt egyleti élet utáni igény, mint a **B)** táji csoportnál.

Nézzük meg a harmadik, a Dráva menti (**C**) táji csoport egyleti életének a helyzetét is. Bösze Sándor egy 1982-ben megjelent dolgozata szerint Somogy megye Dráva menti részén Gyékényes és Barcs kivételével szinte egyetlen egyesület sem volt.¹²²⁵ Ennek azonban ellent mondanak a Baranya Megyei Levéltár iktatókönyveiben szereplő adatok, melyek azt bizonyítják, hogy itt is élénk egyleti élet folyt. Barcon, pl. Jótékony Nőegylet alakult 1880-ban,¹²²⁶ Vízváron Hitelszövetkezet és Fogyasztószövetkezet 1903-ban, illetve 1914-ben,¹²²⁷ Babócsán 1897-ben Casinó, 1911-ben Polgári olvasókör, 1899-ben Hitelszövetkezet,¹²²⁸ Szigetváron már 1867-ben Olvasóegylet, 1888-ban Katolikus Legényegylet, 1894-ben

¹²²⁵ Bösze S. 1982. 325.

¹²²⁶ BmL. Alispáni iratok 41103/1880.

¹²²⁷ BmL. Alispáni iratok 34213/913. és 4684/909.

¹²²⁸ BmL. Alispáni iratok 17462/1897, 81457/v-a 1911. és 4768/1899.

Katholikus Polgári Egylet és ugyancsak ekkor Katholikus Polgári Kör valamint Keresztény Olvasó Egylet.¹²²⁹ Ugyanígy a vizsgált térségünkben is voltak egyletek. Drávasztárán és Felsőszentmártonban 1890-ben alakult meg a Tűzoltó Egylet, majd két évvel később ez utóbbi már egy tűzoltó berendezést is beszerzett a pesti Tarnóczy-gyárból. 1900-ban ugyanitt valamint Lakócsán hitelszövetkezet alakult, majd 1907 novemberében Lakocsán és 1912 áprilisában Felsőszentmártonban létrejöttek az első kulturális egyesületek is. Ezek az olvasókörök azonban nemcsak a helyiek igényeit szolgálták ki, hanem szervező jelleggel a szomszédos községeket is. Fenntartásukat a tagdíjakból fedezték.¹²³⁰ Itt is teljes bizonyossággal kijelenthetjük, hogy tagságukban nagy lehetett a horvátok aránya, bár a lakócsai olvasókör könyvtárában csupán néhány könyv volt „*szerbhorvát*” nyelvű.

Mindhárom táji csoportot összevetve tehát megállapítható, hogy a C) csoportnál, vagyis a vizsgált Dráva menti községekben jöttek létre legkésőbb a kulturális egyletek, és számuk is itt a legkevesebb, de figyelembe kell venni azt is, hogy az ide tartozó községek száma kevesebb az előző két csoporthoz képest.

Az egyletek tagságáról sajnos nem maradt fenn semmiféle kimutatás, de a városok egyesületeinek életéről és a tisztújításokról számos hír jelent meg a helyi lapokban. Ezek a hírek azt bizonyítják, hogy a felsorolt olvasóköröknek és egyleteknek minden bizonnyal horvát nemzetiségű tagjai is voltak.

A birjáni Római Katholikus Olvasó- és Gazdakörrel a Pécsi közlöny tudósít 1906-ban. Az olvasókör március 15-i ünnepségén, Mathiovics György községi tanító elnöklete alatt, Munkácsévics Pál, Milos Milán és Páj János „*horvátajkú polgárok szavaltak tökéletes és kifogástalan magyarsággal*”.¹²³¹

A mohácsi Iparosok Olvasóköre 1882. évi tisztújítási közgyűlésén a választmányi tagok között találjuk Jákovátz Istvánt, Reberits Károlyt és Mihályt, Kovácsovits Ferencet és Stollár Ferencet.¹²³² Egy évvel később Ránits Mihály neve bukkan föl.¹²³³ Ugyancsak 1882-ben az Iparos Olvasókör egy „*táncvigalmán*” az „*első négyes*” táncosnői közt felsorolják Tadits Katicát, Simonkovits Lujzát, Reberits Annát, Jákovátz Mariskát és a „*Bánovits nővéreket*”.¹²³⁴ Hét évvel később az olvasókör már „*műkedvelő társasággal*” is rendelkezett melynek tagja volt Kovácsévics Katica is, aki a Válás című 3 felvonásos vígjátékban

¹²²⁹ BmL. Alispáni iratok 1867/88944/B. M., 1888/84532/B.M., 1894/108308/V, 1894/108308/912. és 88944/1894.

¹²³⁰ A. Márfi 1988. 221-222.

¹²³¹ PK 1906. márc. 18. XIV. 62. sz. 5.

¹²³² MV 1882. jan. 15. I. 3. sz. 2.

¹²³³ MV 1883. jan. 14. II. 2. sz. 3.

¹²³⁴ MV. 1882. febr. 5. I. 6. sz. 4.

szerepelt.¹²³⁵ 1913-ban, hogy „az ünnepséget emelje ki a mindennapi konfetti csatás multságok sablonjai közül”, meghívták egy előadásra a Pécsi Polgári Daloskört, akik közül a „Pécs-budai külváros benszülött honpolgárok” csoportja előadta a „Csakjő Mátyás és Cvengő Stipica” című színdarabot.¹²³⁶

A mohácsi Casino Egylet 1889. júliusi táncestélyén jelen volt Bubreg Jolán és Mariska, Krivitz Mariska és Bubreg Antalné is.¹²³⁷ Tehát ezek is azt bizonyítják, hogy hozzátartozóik és minden bizonnyal más horvátok is tagjai lehettek a Casinónak.

A Polgárok Olvasóköreben az ugyancsak horvát származású Prakatur Tamás tartott előadást az új választójogi törvényről.¹²³⁸

A mohácsi Katholikus Legényegylet alapító tagja volt Atyimovits Sándor és Uglesits Pál.¹²³⁹ Pártoló és „jótevő” tagjai közt találjuk Keserits Ferencet, Lipocsevics Laurust, Kovácsics Józsefet, Krivitz Tamást, Kovácsits Ferencet, Lipokatics Györgyöt és Andrást valamint Reberits Mátyást.¹²⁴⁰ Keserits Ferenc a következő évben már elnöke lett a Legényegyletnek.¹²⁴¹ Tíz évvel később a pénztárnok Ránics Mátyás, a „főrendező” Gorjánác Márton, a „rendező” pedig Ránics Béla, Mártinkovics Lajos és Lukácsovics Ferenc lettek, míg a választmányi tagok sorában Ránics Mihályt találjuk.¹²⁴² 1908-ban ún. „szabad tanítást” tartottak a legényegyletben, melynek keretében Dr. Prakatur Tamás ügyvéd „A szociálmusáról és a sztrájk jogosultságáról”, Keserits Ferenc apátplébános „A vallás és erkölcs általánosságban” címmel, míg Horvát János belvárosi segédlelkész „A babonáról” tartott előadást.¹²⁴³ Négy évvel később már minden bizonnyal könyvtárral is rendelkeztek, ugyanis a tisztújítások során Bárác András könyvtárosnak választották meg.¹²⁴⁴

A mohácsi egyletek közül megemlíthető az Ellenzéki kör is – bár ennek nincs kifejezetten közművelődési vonatkozása – mivel alapítói a mohácsi Kovácsics Mihály és „érdektársai” voltak.¹²⁴⁵ Az Ellenzéki kör kifejezetten – Kossuth párti – politikai egyesülés volt, ezért a továbbiakban nem foglalkozok vele, Kovácsics Mihály nevével viszont még találkozni fogunk az asszimilációról szóló részben. Ellenben ki kell térni néhány mondat erejéig a délkelet-baranyai földmunkás és szegényparasztmozgalmakra, vagy más néven a

¹²³⁵ MV. 1889. dec. 8. VIII. 49. sz. 3.

¹²³⁶ MV. 1913. szept. 21. XXXII. 38. sz. 3.

¹²³⁷ MV. 1889. júl. 21. VIII. 29. sz. 3.

¹²³⁸ MUH 1914. ápr. 19. III. 6. sz. 3.

¹²³⁹ MV 1891. okt. 25. X. 43. sz. 2.

¹²⁴⁰ MV. 1894. jún. 24. XIII. 26. sz. 3.

¹²⁴¹ MV. 1895. febr. 17. XIV. 7. sz. 3.

¹²⁴² MV. 1905. jan. 8. XXIV. 2. sz. 4.

¹²⁴³ Mohács 1908. jan. 12. VIII. 2. sz. 4.

¹²⁴⁴ MV. 1912. jan. 28. XXXI. 5. sz. 3.

¹²⁴⁵ BmL. Mutatókönyv 1873. Alispáni iratok: 2596, 3814, 7174, 2596.

drávaszögi szociális lázadásokra is. Demográfiai és tájféldrajzi helyzetük bemutatásakor már megemlégettük a lázadásokat és nagyjából az okokról is szó esett. Ezek azonban nem csak a rossz mezőgazdasági évek (árvíz, filoxéra, nagybirtok nyomása stb.) miatt törtek ki, hanem részük volt benne a rossz adópolitikának és az állam által előírt újabb és újabb iskolai terheknek is. Ez utóbbi kapcsán gyakran egyházellenes és nemzetiségi színük is volt, és nemcsak a sokácokhoz, vagyis a horvátokhoz kötődtek – bár nagy számban vettek részt bennük –, hanem más nemzetiségekhez is. A térség teljes horvát lakosságát tekintve nem is volt részükről ebben igazán politikai tudatosság és szervezetség sem, inkább csak egy „*népi naivitásra épülő*” zúgolódásnak tekinthető a mozgalom. Nem is vettek benne részt mindannyian, csupán az uradalmi földmunkások és az egykor kisbirtokkal rendelkező – de időközben tönkrement – parasztok.¹²⁴⁶ Petárdán 1898-ban elkoboztak 30 példányt a „*Sloboda*” című horvát nyelvű szocialista „*röpiratból*”,¹²⁴⁷ de ezeket csak azért vették meg néhányan, mert azt hitték, hogy ezzel „*okvetlenül földbirtokossá lesznek*”, és ugyanígy Alsószentmártonban jelentkeztek mintegy nyolcvanan, akik úgy gondolták, hogy majd maguk közt felosztják a földeket.¹²⁴⁸

A kelet-baranyai szociális lázadásokról szóló híradásoknak – a korabeli sajtó előszeretettel nevezte „*a darázi sokacok lázadása*”, vagy „*szocialista lázadások a sokacoknál*” – volt egy pozitív hozadéka is. A képzőművészet ugyanis e híradások nyomán figyelt fel a térségre, pontosabban a sokácokra, és számos műben örökítette meg gyönyörű népviseletüket. Ennek szépségéről már jóval korábban megemlékezett Rudolf herceg valamint Vilmos császár is, de igazából csak a századforduló után kapott nagyobb figyelmet.¹²⁴⁹ 1907-ben a *Mohács* című lap tudósította olvasóit, hogy Csók István már előző évben lent járt a mohácsi járásban és „*több hetet töltve a sokacok közt, alaposan tanulmányozva érdekesen szép viseletüket, néhány sikertült festménnyel gazdagította művészi alkotásait*”. Ezek közül néhányat a pécsi országos kiállításon is bemutatott, melyek azonban nemcsak a „*mohácsi sokac nőket ábrázolják hitelesen (...) hanem típusokat is bemutat*”.¹²⁵⁰ Csók István 1910-1914 közötti korszakának egyébként fő képzőművészeti témája volt a baranyai sokác népviselet. Baranyai útjaira elkísérte Koppe György és felesége Szegfi Erzsébet, valamint Márffy Ödön is, akik együtt, festményeiken igen magas művészi színvonalon és igen sokat megőriztek a különösen gazdag mohácsi, darázi, hercegmároki, izségi és dályoki sokác népviseletből. Ezt

¹²⁴⁶ Szita L. 1985. 380-387.

¹²⁴⁷ Baranya, 1898. jan. 30. II. 9. sz. 4.

¹²⁴⁸ Baranya, 1898. febr. 16. II. 14. sz. 3.

¹²⁴⁹ Szita L. 1986. 77-78.

¹²⁵⁰ Mohács 1907. jún. 23. VI. 25. sz. 3.

a vonalat követte később Pécsi-Pilch Dezső, Kolbe Mihály és Simon Béla. Különösen Kolbe Mihályra volt nagy hatással Mohács, illetve a mohácsi sokátság, melynek következtében élete végéig Mohácson is maradt.¹²⁵¹

Visszatérve a művelődési egyletekhez, mint fentebb láttuk, a Pécsi Polgári Daloskörnek valószínűleg volt egy külön színjátszó csoportja is „*Pécs-budai külvárosi benszülött honpolgárok*” néven, amelynek tagjai a Mohácson előadott színdarab utalása szerint feltehetően horvát anyanyelvűek lehettek.

Bár nem tartozik a művelődéstörténeti egyletek közé, de meg kell említeni az Első Pécsi Ács-iparos Segédek Segélyező Egyletét (1876-1946) is, mivel ennek valószínűleg több pécsi horvát tagja is lehetett, ugyanis elnöke és titkára is horvát volt. Az előző Bugyáklics Ignác ácssegéd, az utóbbi pedig Katics András ugyancsak ácssegéd. Székhelyük is a „*bosnyák*” városrészben lévő Budai-Külvárosi Katolikus Kör helyisége volt.¹²⁵² A Pécs Budai Külvárosi Katolikus Kör egyik „*bőjti felolvasó estélyén*” Dujnovics Zsigmond tanár római útvjáról tartott beszámolót, Vlasics Ilona pedig szavalt és több monológot adott elő.¹²⁵³

Ugyancsak meg kell említeni a Pécsi Jótékony Nőegyletet (1871-1949) is, mivel a források szerint ebben is tevékeny szerepet vállaltak nevük alapján horvát nemzetiségre utaló hölgyek, asszonyok. A megalakulásakor Bedekovich Lujza, Draskovich Judit,¹²⁵⁴ Kovacsics Mari, Kovacsics Teréz,¹²⁵⁵ Bubreg Andrásné, Bubreg Kinga és Koharits Beatrix neve bukkan fel.¹²⁵⁶ A fentiekén kívül – mivel adakoztak is – tagjai lehettek még Cvetkovits Beatrix, Ivánkovits Ilka, Ivanovits Ottilia, Katits Mária, Kovacsits Borbála, Laczkovits Mária, Loncsár Róza, Martinovics Róza, Matrovits Anna, Mestrits Anna,¹²⁵⁷ Vidakovits Mari, Vlasits Erzsébet és Vlasits Alojzia is.¹²⁵⁸

Tehát mint látható a horvátok számos egyesületben és olvasóköriben voltak jelen, ám kifejezetten nemzetiségi, horvát egyesület, „*čitaonica*” vizsgált térségünkben csak három volt. Közülük kettő a két város közti (A) táji csoportnál, pontosabban az egyik Mohácson, a másik Versenden alakult, míg a harmadik a Dráva ment (C) táji csoportnál, a Somogy megyei Lakócsán. Ez utóbbi olvasókör ugyancsak horvát többségű lehetett. A két folyót összekötő folyosóban, a horvát-magyar nyelvhatár menti (B) táji csoportnál egyetlen egy nemzetiségi egyletet sem működött.

¹²⁵¹ Szita L. 1986. 79-80.

¹²⁵² Márfi A. 1989. 155.

¹²⁵³ PK 1906. márc. 13. XIV. 57. sz. 5.

¹²⁵⁴ PL. 1871. jan. 12. V. 4. sz. 19.

¹²⁵⁵ PL. 1871. jan. 19. V. 6. sz. 29.

¹²⁵⁶ PL. 1871. jan. 26. V. 8. sz. 37.

¹²⁵⁷ PL. 1871. aug. 6. V. 63. sz. 290-294.

¹²⁵⁸ PL. 1871. aug. 10. V. 63. sz. 298.

Az olvasókörok a nemzetiségek életében különösen fontos szerepet játszottak. Az iskolák mellett itt jöhettek össze nagyobb számban „tudásszerzés” végett, itt értesülhettek a legújabb tudományos hírekről, jogi változásokról és beszélhették meg közös problémáikat, de egyben szórakozhattak is. Emellett egy jól szervezett kör meghatározhatta tagjainak helyét és rangját egy adott településen belül, és példaként hathatott a környező települések nemzetiségeire.

A Mohácsi Sokacok Olvasóköre 1905. jún. 25-én alakult meg.¹²⁵⁹ Mivel a sokacok között abban az időben nem volt olyan értelmiségi, aki a vezetést fel tudta volna vállalni, első, ideiglenes elnökéül Jagics Józsefet, alelnökéül pedig Dr. Réder Károlyt választották meg. A megalakulásra (melyen nagyszámú, többnyire földműves sokac anyanyelvű polgár vett részt) a külvárosi iskolában került sor. Az új olvasókör céljaként „a hazafias szellemben való önművelés”-t tűzték ki, és rögtön kidolgozták az alapszabályokat is.¹²⁶⁰ A kör első jegyzőjévé Mnistik Jánost, másodjegyzőjévé Csupics Lukácsot, könyvtárossá Cselinác Antal és „gazdává” (házigazda) László Illést választották meg.¹²⁶¹ Az ünnepélyes megnyitóra már a Tomori utcai bérelt helyiségében,¹²⁶² 1905. okt. 1-én délután 3 órakor került sor. Az esemény ünnepélyességét jelzi, hogy ez alkalomból „*mozsárdörgés jelezte a sokac nép afölötti örömet, hogy számára is megnyílt a kultúralódás kapuja*”.¹²⁶³ A magyar nyelven mondott megnyitóbeszédében Jagics József kiemelte, hogy a 20 évvel korábbi állapotokhoz képest „*ma már 70-80 %-a magyarul beszélő és írni, olvasni tudó sokacság, s csak az öregek közül mintegy 20 % maradt meg elzárkózva a nemzeti kultúra hatásától*”. Egyben reményét fejezte ki, hogy a „*60 tagot számláló egyesület meg fog erősödni s tagjai élvezni fogják mindama áldásokat, melyeket a kultúra fénye nyújt*”. Az elnöki megnyitó után Csupics Lukács, Cselinác Antal és Szidonya Lukács szólt a megjelentekhez. Bár tudtak magyarul, de hogy a tagság még jobban megértse, horvátul mondták el az egyesület céljait: „*előre haladni a műveltségben, megismerni alkotmányukat, tisztelni törvényeiket és azok szerint munkálkodni, megtanulni az okszerű gazdálkodást és a gazdasági és társadalmi élet különböző áldásait*”.¹²⁶⁴ A tagság száma már a megalakulás évében megközelítette a 200 főt.¹²⁶⁵ Az egyesület neve 1906 májusában módosult, és 1907-től kezdve Mohácsi Sokacok Magyar Olvasóköre néven működött tovább. A névváltoztatásra azért került sor, mert a kör elnevezését a hatóság kifogásolta – a magyarságra nem utalt a név – és ezért a

¹²⁵⁹ BmL. 1905/1912. doboz. Alispáni iratok: Kimutatás a Mohács nagyközség területén fennálló egyletekről 7007/1906/III. a. Belügym.

¹²⁶⁰ MV. 1905. júl. 2. XXIV. 27. sz. 4.

¹²⁶¹ Kovácsné Kaszapovics K. 1997. 30.

¹²⁶² MV. 1905. okt. 1. XXIV. 40. sz. 4.

¹²⁶³ MV. 1905. okt. 8. XXIV. 41. sz. 3.

¹²⁶⁴ MV. 1905. okt. 8. XXIV. 41. sz. 3.

¹²⁶⁵ Kovácsné Kaszapovics K. 1997. 31.

belügyminisztérium sem fogadta el az alapszabályt. Jegyzőkönyveit is – annak ellenére, hogy a tagok horvátok voltak – magyarul vezették. A kör tagja lehetett minden erkölcsi kifogás alá nem eső, 18. életévét betöltő honpolgár, nemzetiségi hovatartozás nélkül. A tagság felvétele ajánlás útján történt. Az évi 2 koronás tagsági díjat két részletben is be lehetett fizetni, valószínűleg azért, hogy a szegényebbeknek is legyen esélyük az olvasókörebe való belépésre. A tagok rendes, kül-, tiszteletbeli, dísz-, illetve alapító tag kategóriákba tartoztak. A helyiségbe csak tisztességesen felöltözve és fedetlen fővel volt szabad megjelenni.¹²⁶⁶

A megalakulást követő esztendőben megtartották az első táncestélyüket. A zártkörű rendezvény a „*Deák Ferenc vendéglőben*” zajlott, a belépődíj a tagok részére 50 fillér, a meghívott nem tagok részére pedig egy Korona volt.¹²⁶⁷ Mint a helyi lapból megtudhatjuk, a kör első táncestélyén a „*táncsterem zsúfolásig megtelt*”. A horvátok híres körtáncára a kólóra „*két külön duda szólása mellett lehetett járni*” míg a többi tánchoz már tamburások szolgáltatták a zenét. Bár a sokac lányok közül még egy sem, azonban „*annál több szebbnél-szebb menyecske*” vett részt a mulatságon és megjelent az „*intelligencia*” is, akikkel szemben „*a földműves nép nagy tisztességtudással viselkedett (...) és a társalgás a mulatozók között nagyobb részt magyarul folyt...*”.¹²⁶⁸ Ugyancsak abban az esztendőben, a kör díszítéséhez két képet vettek. Az egyik a kápolnai csatát, a másik pedig Petőfi Sándort ábrázolta.¹²⁶⁹ E képek mellé később Dobszai István esküdt egy – Kossuth Lajos életpályáját ábrázoló – teljes képsorozatot adományozott.¹²⁷⁰

A kör első számvetésére 1907. jan. 20-án került sor. Ezen Jagics József elnök vázolta a előző évi működés legfontosabb eseményeit és egyben felhívta a tagok figyelmét a hírlapok és könyvek olvasására, valamint bemutatta a belügyminiszter által jóváhagyott alapszabályt. A számvetéssel együtt egyben választásokat is tartottak és ennek során első jegyzővé Bolmanac Simont, „*gazdává*” pedig Dobszai Istvánt választották meg. A többi posztion nem történt változás. Választmányi rendes tag Kiszely Andor, Pávkovics György, Lovák Mátyás, Kollár János, Cselinác János, Perovics Antal, Zsizsics István, Dobszai Antal, Kunovszki Lukács, Zombori Péter, Pusiberk Antal, Gyurek Antal, Laczkó Mátyás, Késity József „*rogyi*”, Vidák Márk, Kovácsics József, Kovácsics Péter, László Illés és András, Pantyata Mátyás, Jaksics András, Pávkovics József, Kersics Lukács és Szkróbó János, míg póttag Csrenity

¹²⁶⁶ Kovácsné Kaszapovics K. 1997. 69 és 73.

¹²⁶⁷ MV. 1906. febr. 25. XXV. 8. sz. 3.

¹²⁶⁸ MV. 1906. márc. 4. XXV. 9. sz. 3.

¹²⁶⁹ MV. 1906. szept. 30. XXV. 39. sz. 3.

¹²⁷⁰ MV. 1907. márc. 24. XXVI. 12. sz.

Mátyás, Berdán Lukács, Csupics János és Leovics Lukács lett.¹²⁷¹ A következő hónapban egy előadássorozat megrendezését határozták el, melynek részeként, elsőként Kisszély Andor népiskolai igazgató tartott előadást Magyarország történetéből.¹²⁷² Hasonló előadásokat a későbbi években is szerveztek. 1908-ban ugyancsak az előbbi előadó a történelem mellett földrajzból, Ribék József a gazdasági iskola igazgatója pedig „gyümölcsészetből” tartott előadást.¹²⁷³ Halász Gábor községi állatorvos ugyancsak abban az esztendőben, az állatok egészségügyéről és az állattenyésztésről tartott előadást,¹²⁷⁴ valamint a könyvtár számára beszereztek mintegy 60 könyvet és egy könyvszekrényt.¹²⁷⁵ További bővítése érdekében 1912-ben a „Korona szálló összes helyiségében” táncmulatságot rendeztek. A belépőjegyek ára „előre váltva 1 K, este a pénztárnál 1 K 10 f.” volt és a rendezvény teljes bevételét a könyvtárállomány bővítésére szánták.¹²⁷⁶ Ugyanakkor a táncestélyek is folytatódtak, melyek műsorába különböző színdarabokat és kuplékat is beépítettek. 1908-ban a táncszünetek alatt a hercegszántói „Rókus M. prímás sokac népballadákat énekelt tamburásainak kísérete mellett, amit szinte áhítatos csendben hallgattak a mulatozók...”¹²⁷⁷ Két évvel később a mohácsi sokác népeletből mutattak be egy színdarabot magyar nyelven,¹²⁷⁸ 1914-ben pedig ugyancsak táncestély keretében herceg Ferenc „Tolvaj”, valamint „Falusi liba” című darabját mutatták be sokác népviseletben. A szereplők közül különösen kiemelkedett Cselinác Ágnes, Jankovics Annuska és Balatinác Mátyás.¹²⁷⁹

Ezek a táncestélyeken kezdetben mindig kétféle zene volt. Egyrészt a hagyományos „gajda” azaz duda, másrészt viszont egyre népszerűbb lett a tamburazene. A zenészek idővel saját soraikból kerültek ki, de a korabeli hírlapok tudósításaiból kitűnik, hogy kezdetben saját tamburazenekaruk még nem volt, hanem a Baja közeli Hercegszántóról fogadták meg a zenekart. Később, ahogy az „öreges” már kevesebbet jártak a mulatságokra, a dudát egyre inkább a tamburazene váltotta fel, de e fúvós hangszer szerepe a horvát falvakban és a mohács-szigeti részen még nagyon sokáig megmaradt.

Miután 1912-ben Jagics József elhunyt, helyébe dr. Prakatur Tamás lépett, az igazgató pedig Jaksics Andrást lett.¹²⁸⁰ Az 1913-as tisztújítás során a következők lettek megválasztva:

¹²⁷¹ Kovácsné Kaszapovics K. 1997. 31-32.

¹²⁷² Mohács 1907. febr. 3. VI. 5. sz. 5.

¹²⁷³ MV. 1908. dec. 20. XXVII. 51. sz. 3.

¹²⁷⁴ Baranyai A. 1976. 409.

¹²⁷⁵ MV. 1908. febr. 9. XXVII. 6. sz. 3.

¹²⁷⁶ MV 1912. febr. 11. XXXI. 7. sz. 3.

¹²⁷⁷ MV 1908. febr. 23. XXVII. 8. sz. 4.

¹²⁷⁸ MV 1910. jan. 9. XIX. 2. sz. 3.

¹²⁷⁹ MH 1914. febr. 26. IV. 17. sz. 2.

¹²⁸⁰ MH 1912. jan. 18. II. 5. sz. 3.

elnöknek Dr. Prakatur Tamás, alelnöknek Kollár János, I. és II. jegyzőnek Timár György, illetve Pávkovics György, pénztárosnak Briglovits Imre míg helyettese Pávkovics Antal Pál lett, könyvtárosnak Cselinác Antal, „gazdának” Jaksity András. Választmányi tagok lettek: Dr. Réder Károly, Bárác Máttyás, Bárác Mihály, Berdár Lukács, Balatinác Mihály, Czernits Máttyás, Csupits Lukács, Dopszai Pál, Dopszai István, Gyurok Antal, Gyurek Antal, Jaksits Mihály, Kalenics Fábián, Kovacsics Péter, László András, László János, Lovák Máttyás, Pávkovics János, Perovics István, Somogyvárác József, Szajcsán Máttyás, Milivijevits János, Zombori Péter és Zsuzsits István. Póttagok pedig Bárác Máttyás, Gyurek Mihály, Pecsuvác Márián és Szrimác Máttyás.¹²⁸¹

Magáról a könyvtárról nem lehet sokat tudni. Pontosan nem ismert milyen jellegű könyvekből állt az állomány és azt sem, hogy milyen újságokat járatlak. Valószínűsíthető azonban, hogy ezek a mezőgazdasághoz és a paraszti élethez kapcsolódtak, míg a könyvek zömében szépirodalmi művek esetleg lexikonok lehettek. Feltételezhetően számos horvát nyelvű is akadt köztük, mivel Magyarországon magyar-horvát nyelvű hírlap, illetve folyóirat 1907-ben kettő, 1908-ban négy, 1909-ben három, míg 1910-ben öt jelent meg. Ez utóbbiból 2-2 politikai, illetve szak-, míg az ötödik helyiérdekű lap volt.¹²⁸² A könyvtári anyag 1940-ből fennmaradt egyetlen jegyzéke és az adatközlők már inkább a későbbi korszakot tükrözik, de némi fényt vetnek talán a korábbi állományra is. Ezek szerint a 13 szerző között kevés volt a költő, a klasszikus magyar prózát Gárdonyi Géza, Jókai Mór, Jósika Miklós, Madách Imre, Mikszáth Kálmán, Molnár Ferenc, Móricz Zsigmond, Tolnai Lajos és Szerb Antal képviselte. A 120 szak- és ismeretterjesztő könyv legnagyobb része mezőgazdasági jellegű volt. Az állomány ajándékba kapott könyvekkel is gyarapodott, amelyek közül a Zágrábból kapott ajándékcsoomagnak volt a legnagyobb sikere. Arra vonatkozóan, hogy milyen könyveket tartalmazott ez a csomag, sajnos nem találtam adatokat.¹²⁸³

Mint az előzőekből is látszik, a kör egyre inkább kezdte betölteni művelődésközvetítő szerepét, melyet az 1912-ben országszerte bekövetkezett megtorpanás sem vetett különösebben vissza. A mohácsi sokac kör tovább folytatta működését, bár 1914 után a világháború nehézségei itt is megérződtek. Érdekességgként meg kell mindenképpen jegyezni a mohácsi sokac körről, hogy a köznapi beszédbe maguk a sokacok is a magyar kör nevet vették át („šokački kör”), de horvát anyanyelvüknél fogva az *ö* betűt, inkább *é* hangként ejtették ki, mely értelemben viszont a „*kér*” szó horvátul kutyát, ebet jelent. Tehát ha valaki

¹²⁸¹ MH 1913. jan. 19. III. 6. sz. 4.

¹²⁸² Magyar Statisztikai Évkönyv (Új Folyam XVIII.) 1910. 404. - <http://digitalia.tudaskozpont-pecs.hu/books/magyar-statisztikai-evkonyv/htm/1910/pic/404.jpg>. Utolsó letöltés 2012. 11. 22.

¹²⁸³ Kovácsné Kaszapovics K. 1997. 79-83.

idegen de horvátajkú hallotta (és hallja ma is) azt, hogy a *kér*-be (körbe) megy az illető, igencsak furcsán néztek (és néznek) rá.

Hasonló volt a helyzet a versendi Sokacok Magyar Olvasóköre esetében is. Hívták „*šokački kér*”-nek, illetve németesen „*šokački frajnt*”-nak is. Maga az Olvasókör 1910-ben jött létre, de egyfajta ilyen szerepet töltött be már az 1897-ben alakult Temetkezési Egylet is. Saját helyiséghez csak 1928-ban jutottak, így működésére vonatkozóan is csak ekkortól vannak adatok. Az épületet 2500 pengőért vették meg és 1928-1931 között négy részletben fizették ki. A tagdíj 28,09 pengő volt, amit sokan terményben róttak le. Tagjai csak férfiak lehettek, a nők és a 16. éven aluliak (a csapost kivéve) csak közreműködőként vehettek részt a különböző programokban.¹²⁸⁴ Az előző egyleti élet krónikájából csak annyi maradt fenn, hogy 1904-ben, tehát már a Mohácsi Sokac Olvasókör megalakulása előtt, Horvát Gyula körjegyző kezdeményezésére és rendezésében tavaszi mulatságot rendeztek. Bár ezen a németek és a „*középosztály*” is részt vett, a sokacok „*gajda*” azaz duda mellett mulattak, míg az iskolás gyerekek „*a nagyok mulattatására magyar költeményeket szavaltak*”.¹²⁸⁵ Emellett néhányan minden bizonnyal a Római Katolikus Olvasókör életében is részt vettek.¹²⁸⁶

A C) táji csoportba tartozó Lakócsán az olvasókör még 1895 elején alakult meg „*Iparosok olvasó Egylet*”-eként, de ebben a kulturális élet még csak igen kezdetleges lehetett és a könyvvállománya is csekély volt. Ez alakult át 1907-ben „*Lakócsa Polgári Olvasóköre*”-vé. Tagja lehetett minden lakócsai férfi, ha betöltötte a 24. életévét, rendszeresen viselkedett, rendszeresen fizette a tagdíjat és aktívan részt vett az Olvasókör tevékenységében. A megörökölt 20 könyv mellé hamarosan újakat szereztek, melynek köszönhetően 1908-ban 200, 1920-ban pedig már 700 db-os könyvvállománnyal rendelkeztek. Urosevics Daniló szerint az állomány részben a magyar költők és írók műveiből (Madách, Vörösmarty, Jókai, Mikszáth, Petőfi, Arany, Gárdonyi, Herczeg, Móricz, Széchenyi, Juhász, Kölcsey, Virág stb.), részben külföldi (Dickens, Goethe, Hugo, Ibsen, Shakespeare, Zola, Balzac, Dumas, Tolsztoj, Turgenyev, Dosztojevszkij, Puskin, Gorkij stb.) klasszikusok műveiből tevődött össze. A „*szerbhorvát*” könyveket a zágrábi székhelyű „*Svetojerminsko Društvo*”-tól kapták ajándékba. Ugyancsak ő állítja, hogy a szépirodalmi műveken kívül néhány lexikonnal, történelmi művel valamint szép számú mezőgazdasági és ismeretterjesztő kiadvánnyal is rendelkeztek, továbbá

¹²⁸⁴ M. Balatinac 1998. 195.

¹²⁸⁵ MV 1904. máj. 22. XXIII. 21. sz. 4.

¹²⁸⁶ MV 1898. szept. 25. XVII. 40. sz. 3.

az átalakulást követően különböző újságokat is járattak: Dunántúli lap, Holnap világlapja, Igazság, Föld, Somogy vármegye, Szigetvár és Délsomogy valamint a Borsszem Jankó.¹²⁸⁷

Az Olvasókörnek volt egy színjátszó csoportja, mely az ünnepek alkalmával különböző színdarabokat mutatott be, illetve a később megalakult dalegylettel a környező községekben vállaltak vendégszerepléseket. A téli hónapokban, a mezőgazdasági munkák szüneteltetése idején pedig különböző témakörökből tartottak előadásokat: közgazdaság, mezőgazdaság, egészségügy stb. Ezeket általában a helybéli orvos, gyógyszerész és a tanítók tartották, de előfordultak meghívott szakelőadók is, elsősorban a szigetvári vagy barcsi hasonló jellegű olvasókörok közvetítésével. Miután az Olvasókör helyisége kicsinek bizonyult, az előadásokat általában az iskolában tartották meg. A rendezvényeket sokan látogatták, és a kulturális munka mellett a körben élénk társadalmi élet zajlott.¹²⁸⁸

Összegzés

Az iskolák mellett és mintegy azok nevelési szerepét folytatva, regionális-helyi szinten a művelődés legfontosabb fórumai az egyletek és olvasókörok voltak. Keletkezésük részben összefüggött az iskolázottsággal, részben pedig a társadalmi rétegződés felgyorsulásával. A legváltozatosabb egyesületi élet általában a gazdaságilag és kulturálisan differenciált településeken alakult ki és hatásuk kiterjedt a társadalom széles körére. Az egyesületi típusok osztályozásánál nehéz egyértelmű kategóriákat felállítani, mivel a legtöbb egyletnek a funkciója nagyon összetett volt. Vizsgált korszakunkban valójában ún. egyesületi törvény nem is létezett, hanem helyette bel- és szakminiszteri rendeletekkel irányították az egyesületi életet.

Baranyában a kezdeti időszakban elsősorban közművelődési célú egyleti formákkal, és azon belül is főleg olvasókörokkal találkozunk. Ezeket általában a tagok a maguk erejéből tartották fenn. A fő cél valamennyinél a művelődés és a társas élet fejlesztése volt. A megyében olyan helyen, ahol horvát lakosság is volt, összesen 16 településen működtek rövidebb-hosszabb ideig ilyesféle olvasókörok, de mellettük számos helyen természetesen egyéb egyletek is voltak, amelyek ugyancsak betölthettek valamiféle művelődésközvetítő szerepet. Az egyletek tagságáról sajnos nem maradt fenn semmiféle kimutatás, de a városok egyesületeinek életéről és a tisztújításokról a helyi lapokban számos hír jelent meg. Ezek azt bizonyítják, hogy a felsorolt olvasóköroknak és egyleteknek minden bizonnyal horvát

¹²⁸⁷ Urosevics D. 1969. 42-44.

¹²⁸⁸ Urosevics D. 1969. 45.

nemzetiségű tagjai is voltak. Ilyenek voltak például Pécsen a Pécsi Polgári Daloskör, amelynek volt egy külön színjátszó csoportja is „Pécs-budai külvárosi benszülött honpolgárok” néven, az Első Pécsi Ács-iparos Segédek Segélyező Egylet, a Pécs Budai Külvárosi Katholikus Kör valamint a Pécsi Jótékony Nőegylet. Mohácson az Iparosok Olvasóköre, a Polgárok Olvasóköre, a Casino Egylet és a Katholikus Legényegylet.

Somogy megye vizsgált térségében 1907 novemberében Lakocsán, majd 1912 áprilisában Felsőszentmártonban alakult meg egy-egy kulturális egyesület, és ezek saját lakosságuk igényein kívül részben kiszolgálták a szomszédos községek kulturális igényeit is.

A teljes vizsgált térségben viszont 19 településen működött olyan egylet, amelynek hatása volt a közművelődésre is. A három tájegységet összehasonlítva az **A)** tájegységi csoportnál volt a legtöbb (32), ezen belül is a két városban Mohácson (12) és Pécsen (9). Utána a **B)** csoport következett (17), majd a végén a Dráva menti **C)** táji csoport (2). Ha figyelembe vesszük a három csoport gazdasági lehetőségeit és infrastrukturális ellátottságát, akkor a művelődési egyletek száma nagyjából tükrözi is a helyzetüket. Ha azonban más szempontokat is figyelembe veszünk, akkor kissé módosul a kép. Ugyanis ha mindhárom táji csoportnál csak a községeket vesszük figyelembe és a két várostól eltekintünk, akkor a **B)** táji csoportnál találjuk a legtöbb egyletet (17:11). Ha viszont az egy-egy tájcsoporthoz tartozó községek számához képest nézzük, akkor ismét módosul kissé a kép, mivel a **C)** tájcsoporthoz jóval kevesebb község tartozik. Ha csak a nemzetiségi jellegű egyleteket vesszük figyelembe, akkor csupán három helyen találunk ilyen egyesületet: az **A)** csoportnál Mohácson és Versenden, a **C)** táji csoportnál Lakócsán. A **B)** táji csoportban viszont, vagyis éppen a nyelvi határ mentén egyet sem, holott ez az etnikai összetételt tekintve elvárható lenne. Vagyis a gazdasági helyzet és az infrastrukturális ellátottság alapján feltételezhető kép így már kissé árnyaltabb lett.

VIII. Vallási élet

Az archaikus paraszti kultúrához különösen kötődik a népi vallásosság. Mint már említettem, a horvátok szinte kivétel nélkül mind római katolikusok voltak és mélyen hívők. Hitüket és jámborságukat még az óhazából hozták magukkal. Egy ferences atya, aki 1704-ben, rendi kiküldetésben meglátogatta a bosnyák rendtartomány minden egyes házáat és plébániáját, a következőket írta az ottani nép hitbuzgalmi életéről:¹²⁸⁹

„A mise kezdetétől az Úrfelmutatásig kezeiket imára kulcsolva tartják, és szemüket rászegezik az oltárra. Az Úrfelmutatástól pedig, a szentmise végéig térdelve, keresztbefont karokkal végzik az öt Miatyánkot a ferencesek szokása szerint. A templomban külön helyet foglalnak el a férfiak, a nők és külön a gyermekek. Ünnepeken mindennemű munkától tartózkodnak. A böjtöket, különösen a nagyböjtöt, a pénteket és szombatot olyan szigorúan tartják, hogy csak kenyeret és zöldségfélét esznek”.

A hónapok első péntekét is megünnepezték – leginkább böjttel – mely valószínűleg török eredetű, és Boszniában a mohamedánokkal együtt kellett ünnepelni. Híresek voltak arról, hogy a templomban nagyon szerettek énekelni, ami anyanyelv használatuknak az egyik legnagyobb feltétele volt.¹²⁹⁰ A tanügyi részben már láttunk erre példákat, főleg a kántortanítók horvát nyelvtudásával és jó hangjával kapcsolatos igényeik esetében. Mindez azonban nem azt jelenti, hogy mindent elfogadtak volna az egyházi előjáróktól – amire szintén láthattunk a tanügyi részekben már számos példát –, és a fent vázolt kép vizsgált korszakunkban már sokkal árnyaltabb. A konfliktusoknak főleg anyagi, másrészt pedig nemzetiségi, egészen pontosan anyanyelvi okai voltak. Mint látni fogjuk ott, ahol más nemzetiségű hívekkel voltak együtt, még akkor is ragaszkodtak régi jogaikhoz, ha időközben már kisebbségbe kerültek. Mindezek ellenére azonban mégis elmondható, hogy – bár kisebb zökkenőkkel – vallási és néphagyományaikat szigorúan megőrizték és az esetlegesen vonakodó fiatalokkal is megtartatták. Legkedveltebb olvasmányuk a korszakban is a szentírás és az imakönyv maradt.

Az egyházi életben használt nyelvnek, náluk, rendkívül nagy jelentősége volt. Baranya többnemzetiségű településein azonos vallásfelekezetek esetében az istentiszteletek során ciklikusan váltakozott a liturgia nyelve. E területen kezdetben nem is voltak ellentétek, az 1880-as években azonban már jelentkeztek a gondok. A század végén valamint a következő

¹²⁸⁹ P. Unyi B. 1947. 217.

¹²⁹⁰ Uo. 219.

század első évtizedében már egyre inkább kiéleződtek a viták a misék körül. Az egyház és a horvát hívek közti kapcsolat a három táji csoportnál nem egyformán alakult.

A két város közti A) táji csoportnál éleződtek ki a leginkább a konfliktusok. Különösen Belvárdon, Birjánban, Kátolyban, Olaszon, Pogányban és részben Mohácson robbantak ki ellentétek az egyházi nyelvhasználattal kapcsolatban.¹²⁹¹ Mohácson 1816-ban, az 1526-os csata 290. évfordulójára Király József pécsi püspök a Kálvária mellé egy emlékkápolnát építtetett – a Hétfájdalmas Szűznek ajánlva – és egyben elrendelte, hogy minden év augusztus 29-én három misét mondjanak, mégpedig horvát, magyar és német nyelven.¹²⁹² 1882-ben reggel 7 órakor volt a sokac nyelvű szentmise, amit Zsulyevics Mihály belvárosi káplán tartott.¹²⁹³ Ez a háromnyelvűség mind a belvárosban, mind a külvárosban gyakorlat volt. A ferences templomban a 8 órai mise, vagy legalábbis a szentbeszéd, mindig horvát nyelvű volt. 1883-ban viszont a pécsi püspök úgy rendelkezett, hogy ezután ne a ferences templomban, hanem az ugyancsak külvárosi, de a Szent Kereszthez címzett püspöki templomban tartsák meg ezt a misét. Ugyanakkor mozgalom indult, hogy az addig ott megtartott német nyelvű misék a következőkben magyar nyelvűek legyenek.¹²⁹⁴ A ferences templomban viszont eközben egyesek a horvát nyelvű istentiszteletek számának csökkentését követelték.¹²⁹⁵ 1886-ban azért tiltakoztak, mert Fentös Donát Károly áldozár és Szt. Ferenc rendi szerzetes temetésén a Miatyánkot nem magyarul, hanem horvát nyelven imádkozta a szertartást végző lelkész. A temetésen részt vevő gyülekezet egyébként, néhány „magyarul értő egyéneken kívül csupa horvátokból állott, kik nem tudták volna a Miatyánkot magyarul elimádkozni”.¹²⁹⁶ Később az egyházi énekek nyelve ellen emeltek kifogást. Azt sérelmezték, hogy pl. az úrnapi körmeneten „bár oly plébánián, hol a horvát ajkú hívők többségben vannak, a magyar nyelvnek csak néhány sátornál jut kevés ének”.¹²⁹⁷ Versenden viszont a németajkú hívők indítottak mozgalmat a magyar nyelvű miséért. Azt kérték, hogy a továbbiakban minden harmadik mise – az addigi német helyett – magyar nyelvű legyen. Tehát felváltva egyszer német, majd horvát, az azt következő vasárnapon pedig magyar nyelvű misét tartsanak.¹²⁹⁸ A kökényiek, amikor 1897-ben új kántortanítót választottak előírták számára, hogy köteles „Karácsony, Húsvét, Pünkösöd második napján és minden harmadik vasárnap s ünnepnapon Keszüben, mint Kökény anyaközségében a délelőtti istentisztelet alatt

¹²⁹¹ Szita L. 1979. 532.

¹²⁹² Fölker J. 1900. 151.

¹²⁹³ MV 1882. aug. 27. I. 35. sz. 3.

¹²⁹⁴ MV 1883. máj. 20. II. 20. sz. 3.

¹²⁹⁵ Nagy I. G. 1988. 431.

¹²⁹⁶ MV 1886. márc. 28. V. 13. sz.

¹²⁹⁷ MV 1904. jún. 12. XXIII. 24. sz. 1.

¹²⁹⁸ MV 1911. jún. 11. XXX. 24. sz. 4.

orgona kíséret mellett horvátul énekelni”.¹²⁹⁹ Marázán is előírták a kántortanítónak, hogy kötelessége „*az ismétlő iskolásokat magyar, német és horvát nyelven vallásosan oktatni, a kántori teendőket pedig német és horvát nyelven végezni*”.¹³⁰⁰ A magyarsarlósi „*sokác nép a filiában*” még 1918-ban is „*horvát káplánt kívánt*”.¹³⁰¹

Az istentiszteleti nyelv megváltoztatása máshol is feszültségekhez vezetett. A „*szántovaiak*” (Hercegszántó – Bács-Kiskun megye) kitérésére már utaltam a bevezető részben, hasonló esetek a vizsgált térségünkben is történtek, különösen a **B**) táji csoportnál, a két folyót összekötő folyosó községeiben. Itt a nyelvhatár mentén sokkal élesebbek és gyakoribbak voltak az anyagi jellegű összetűzések is. Hercegszöllősen láttuk, hogy a sokácok, akiknél a helyi katolikus plébános szerint „*nem a vallás, hanem a nyelv a fő*” inkább a szerb templomba mentek misét hallgatni, miután a nagymise magyar nyelvű lett.¹³⁰² Lőcsön úgyszintén ragaszkodtak a horvát nyelvű istentisztelethez. Azért kardoskodtak Kovács György kántortanító mellett, mert „*az Isten dicsőítéséhez feltétlenül szükséges, hogy az, aki a híveket mindezekre tanítja és buzdítja, kellőleg bírja a nép nyelvét...*”.¹³⁰³ Nagybodolyán viszont a „*sokácok oly közönyösek*” voltak a templommal szemben, hogy a plébánosnak „*már a horvát nyelvű istentisztelet beszüntetésével kellett fenyegetőzni*”.¹³⁰⁴ Kiskőszegen az iskolaépítés kapcsán láhattunk példát a kitérésre. Úgy tiltakoztak az újabb tanterem felállítása, illetve annak költségei ellen, hogy „*a sokácok rácokká akartak lenni, a katolikusok pedig kiakartak térni a vallásukból*”. Az esperes még azt is hozzátette, hogy „*az izgatás a katolikus iskola ellen már annyira ment, hogy a plébánosnak egy emberét lelövessel*” fenyegették.¹³⁰⁵ Tehát itt nem az istentisztelet nyelve volt a konfliktus forrása, hanem az újabb iskolai kiadások, melyeknek okozóját a katolikus egyházban látták.

Hasonló esetek miatt történtek áttérések a nazarénus vallásra is. Amikor a hitfelekezeti adót be kellett fizetni, arra hivatkozva igyekeztek kibújni kötelezettségeik alól, hogy ők már nem római katolikusok. Bár az 1868. évi LIII. törvénycikk 1. 2. 3. 7. és 8. §-a,¹³⁰⁶ illetve az 1895. évi XLIII. törvénycikk a vallás szabad gyakorlásáról részletesen szabályozta a vallási áttérés feltételeit,¹³⁰⁷ ezeket többnyire nem tartották be. Mindezek következtében a nazarénus

¹²⁹⁹ PPL. Tan. 807/1897. A kökényi kántortanító díjlevele.

¹³⁰⁰ PPL. Tan. 107/1901. A marázai kántortanítói díjlevél.

¹³⁰¹ PPL. Esperesi jelentések 1918. pécsi ker.

¹³⁰² PPL. Tan. 457/1897. A herecegszöllősi plébános 107/1897. sz. jelentése.

¹³⁰³ PPL. Tan. 1025/1901. A Baranyalócs lakosainak kérése a pécsi püspöktől.

¹³⁰⁴ PPL. Esperesi jelentések 1912. baranyavári ker.

¹³⁰⁵ PPL. Tan. 3739/1908. A pécsi püspök azonos sz. átirata a főispánhoz.

¹³⁰⁶ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=38param=5375>. Utolsó letöltés 2011. 08. 24.

¹³⁰⁷ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=38param=6605>. Utolsó letöltés 2011. 08. 24.

vallás már olyannyira elterjedt, hogy Mohácson egy imaház felépítése is felvetődött.¹³⁰⁸ Ugyanekkor Nagybodolyán is volt egy „fiókjuk”.¹³⁰⁹ Dályokon egyszerre 43-an jelentették ki, hogy kilépnek a római katolikus hitből, bár azt is kijelentették, hogy semmilyen más valláshoz sem kívánnak csatlakozni. Matarics Péter dályoki plébános viszont úgy vélte, hogy valójában „nazarénussá lettek”, csak ezt nyíltan nem merték vállalni. Az eljárásnak ekkor már „20-30 éves hagyománya” volt.¹³¹⁰ Az egyik ilyen nazarénus, Mihajlovics Jakab dályoki földműves, amikor bevonult a pécsi 52. gyalogezredhez, vallása előírásaira hivatkozva nem akart fegyvert fogni. Később viszont két másik társával, Benics Miklóssal és Horvát Vinkóval egyforintosokat hamisítottak, ám az elkészült érmék olyan silányra sikeredtek, hogy csak egyetlen egy darabon tudtak kártyázás közben túladni.¹³¹¹ Az „újrakeresztelés” általában a Karasicában történt meg.¹³¹²

A C) csoportnál, vagyis a Dráva menti táji csoportnál viszont ilyen jellegű problémák nem fordultak elő. Itt többnyire csak az anyanyelvhez ragaszkodtak. Felsőszentmártonban például olyannyira, hogy a plébános a gyerekeknek csak akkor merte elrendelni a magyar nyelvű éneklést, ha a hétköznapi szertartás nem volt fizetett mise.¹³¹³

A misék körüli nyelvhasználatból eredő és áttéréssel fenyegetőző esetek a szlavóniai magyarok körében is előfordultak. Egy ilyen esetről a *Pécsi Közlöny* nyílt levélben fordult Strossmayer püspökhöz, hogy biztosítson magyarul tudó papokat a szlavóniai magyarok számára. Az eszéki *Narodna Obrana* viszont azt válaszolta, hogy amennyiben a nyelv fontosabb nekik mind a vallásuk, akkor csak térjenek át, a *Pécsi Közlöny* pedig ugyanilyen nyílt levéllel forduljon a pécsi püspökhöz a baranyai horvátok ügyében is.¹³¹⁴

Az ilyenféle át- vagy „kitérések” azonban nem voltak általánosak. Többnyire inkább a hithűség és a vallásos jámborság jellemezte a horvátokat. Kiváltképp akkor, ha olyan volt a plébánosuk, aki észjárásukat, szokásaikat ismerve tudott a nyelvükön beszélni. Mint a tanügyi részben már láttuk, számos olyan plébános volt, akik átérzve nehéz körülményeiket kiálltak híveik mellett, viszont akadtak olyanok is, akikkel sehogyan sem tudtak szót érteni és általános volt a plébános és hívek között torzsalkodás. Az ilyen esetek – vagy nagyon gyűlölik, vagy nagyon szeretik – leginkább a B) táji csoportnál voltak a gyakoriak. Zsivkó Mihály izségi plébánost például gyűlölték. A kerületi esperes szerint ennek leginkább saját

¹³⁰⁸ MV 1894. máj. 20. XIII. 21. sz. 3.

¹³⁰⁹ MV 1895. ápr. 7. XIV. 14. sz. 4.

¹³¹⁰ MV 1897. jan. 10. XVI. 2. sz. 4. és MV 1897. jan. 17. XVI. 3. sz. 4.

¹³¹¹ PK 1896. jún. 11. IV. 63. sz. 3.

¹³¹² MV 1895. ápr. 7. XIV. 14. sz. 4.

¹³¹³ PPL. Tan. 1208/1907. A drávaszentmártoni tantestület 1907. máj. 1-i ülésének jegyzőkönyve.

¹³¹⁴ NO 16. siječnja, 1903. br. 12. g. 2. str. 3.

maga volt az oka, mivel nagyon „arrogánsan lépett fel híveivel szemben, mintha nem lelki atyjok, hanem pasájuk volna”. Egy „feltétlenül megbízható forrásból” azt is megtudta, hogy amikor Zsivkó oda költözött „a bútorok lerakása alkalmával az egyik polgár az udvaron szivarozott; erre keményen rája támadt, hogy az ő jelenlétében engedélye nélkül ne merjen dohányozni”. Már ez az első lépése „rossz vért szült az úgyszólván büszke nép közt” és amikor később „jogait akarta érvényesíteni, akkor felzúdultak ellene”.¹³¹⁵ Hogy nem a vallás, hanem a plébános ellen volt kifogásuk, azt bizonyítja az a panaszuk is, amely szerint azért nem járnak már a délutáni litániákra sem, mert Zsivkó „még akkor is prédikál”.¹³¹⁶ Ugyanakkor Budanovics Vince dályoki plébánost bár nem gyűlölték, de nem is tisztelték. Ennek oka az volt, hogy nem volt meg benne „a kellő nyugodtság, némi előkelőség mely imponál”. Nem volt rendes háztartása, ugyanakkor „szegény anyja szinte hülye, gyenge elméjű” volt, miközben a húga hol Dályokon, hol Szabadkán tartózkodott. Mivel ezt a nép is látta „szinte fitymálta cigányos életmódot követő papját”.¹³¹⁷ Távozása után (1912) azonban már javult a helyzet és megszűntek a zavarok, mert az új plébános (Moyzis Imre),¹³¹⁸ „tapintatosabban bánt a terület legbüszkébb és legmódosabb sokacaival, mint elődje”.¹³¹⁹ Osztrokóczy Lajos címzetes kanonokot viszont, aki már 1857 óta volt Beremend lelkipásztora, az egész környék ismerte és „Gospodin Lajos” (Lajos Úr) néven tisztelték. Névnapiján, a környék több ezer hívője tette tiszteletét a szentmisén.¹³²⁰ Az **A)** csoportnál Czindery Endre pécs-budai külvárosi káplán tudott kitűnően bánni a „sokac néppel”, valamint Cserti István káplánnak is nagyon nagy volt a tisztelete és igen kedvelték a budai külváros bosnyák hívei.¹³²¹ A **C)** csoportnál nincsenek olyan források, amelyek olyasféle összetűzésről szólnának mind amilyenek előfordultak a **B)** csoportnál, de a különösebben nagy tiszteletre sem találunk példát. Felsőszentmártonban a helyi plébános és a tanítói kar közötti vitákba a lakosság nem avatkozott bele, de hallgatólagosan általában a tanítókkal értettek egyet.

Ami a misébe járást és a szentségek felvételét (pl. húsvéti gyónás) illeti, ez mind időben, mind helységenként igencsak változó volt. Erre vonatkozólag álljon itt példának egy eset az **A)** csoportba tartozó németbólyi esperesi kerületből. Olaszon a századforduló előtt Brüstle József volt a község plébánosa, aki bár „örömmel végezte papi kötelességeit, de nagyon behatóan foglalkozott egyháztörténelmi tanulmányaival” is, ezért igen gyakran már

¹³¹⁵ PPL. Esperesi jelentések 1908. baranyavári ker.

¹³¹⁶ PPL. Esperesi jelentések 1909. baranyavári ker.

¹³¹⁷ PPL. Esperesi jelentések 1908. baranyavári ker.

¹³¹⁸ Schem. 1914. 63.

¹³¹⁹ PPL. Esperesi jelentések 1912. baranyavári ker.

¹³²⁰ MV 1902. aug. 31. XXI. 35. sz. 5.

¹³²¹ PPL. Esperesi jelentések 1917. pécsi ker. 792/1917.

korán reggel 4-5 órakor megtartotta a misét, hogy napközben minél több ideje legyen a kutatásokra. Mire a káplánjai felkeltek, a templom többnyire már zárva volt és „*se sekrestyés, sem ministráns gyermek nem volt található*”. Így a két káplán hétköznapi nem misézett, hanem ezt a rendet megszokva, kilenc óra felé mentek reggelizni. Történt azonban, hogy egyszer, miután nyitva találták a templomot még kilenc órakor is, megtartották a hétköznapi misét. A szertartás elvégzése után hazatértek és nagy örömmel dicsekedtek a szakácsnőnek, hogy most ők is tartottak hétköznapi misét. Mire a plébános nővére megbotránkozva közölte velük, hogy nagycsütörtök lévén aznap csak egy misét volt szabad tartani. Ez eset után írta a kerületi esperes, hogy „*nem csoda, ha a nép is elszokott a mindennapi templomba járástól, s talán ez az oka, hogy a vasárnapi istentiszteletről is kezdenek elmaradozni.*”¹³²² A legkevésbé a **B)** táji csoportban, Nagybodolyán, Izsépen, Dályokon és Darázson jártak templomba. Különösen a férfiak maradtak el, és „*tavasztól késő őszig szentmise helyett, akiknek szőlőjük*” volt Nagybodolyán, inkább oda jártak „*ezzel még jobban rontván az ügysem igen jó bodolyai népet*”.¹³²³ Ellenkező példaként álljon viszont, hogy Lőcsön 1903 augusztusában két jezsuita atya tartott szentmissiót, és ez alaklomból 800 gyónójuk volt.¹³²⁴ A másik két csoportnál már viszonylag szorgalmasabban látogatták az istentiszteleteket, sőt néhol – pl. Felsőszentmártonban – a templom kicsinek is bizonyult. Ebben a Dráva menti községben 1914-ben november elsejéig összesen 2314 gyónó és szentáldozó volt.¹³²⁵ Különösen a háború kitörése után és alatt nőtt meg a misébe járók száma. A növekedés főleg azok körében volt tapasztalható, akiknek valamelyik hozzátartozója a fronton szolgált, továbbá a bevonuló, illetve szabadságra, vagy sebesülten hazatérő katonák körében. Ugyanakkor az itthon maradt hozzátartozók is egyre gyakrabban keresték fel ügyes-bajos dolgaikkal a lelkipásztorukat.¹³²⁶ Viszont azok a hívek, különösen azon „*asszonyok, akik az uruk bevonulása után mindennap megjöttek a szentmisére, amint hírért vették kedvesük hősi halálának, még vasárnap is*” elkerülték az „*Isten házát*”. Ezzel szemben azok, akik előzőleg konokul elkerülték a templomot, most „*lelkiismeretesen betartották az Egyházi parancsot*”.¹³²⁷

A háború kitörésével párhuzamosan a templomban való viselkedés is megváltozott. A **B)** csoporthoz tartozó baranyavári esperes 1908-as jelentésében községe horvát híveiről többek közt még a következőket írta:

¹³²² PPL. Esperesi jelentések 1908. németbólyi ker.

¹³²³ PPL. Esperesi jelentések 1915. baranyavári ker.

¹³²⁴ PPL. Esperesi jelentések 1908. dárdai ker. 25/1909.

¹³²⁵ PPL. Esperesi jelentések 1914. szigetvári ker. 274/1914.

¹³²⁶ PPL. Esperesi jelentések 1914. németi ker.

¹³²⁷ PPL. Esperesi jelentések 1916. baranyavári ker.

„A hívek (...) templomba szívesen járnak, de a lányok magaviselete megbotránkoztató. Folyton beszélgetnek, ruháikat igazgatják, a legfelségesebb oltáriszentség előtt is ülnek a magukkal hozott szőnyegeken. Ezt nem rosszasságból teszik, hanem rossz szokásból. Így van ez többé, kevésbé minden sokac községben a vidéküinkön. A legénység némely helyen, pl. Darázson is, rendszeren a kóruson helyezkedik el az istentisztelet alatt és rakoncátlankodik. Megtörtént az is sokac helyeken, hogy a legények kártyáztak, sőt az orgona mögött cigarettáztak. Én nem ismerem a lelkivilágukat, de azt hallom, hogy a sokac a leggyengébb hitű nép.

Mi ennek az oka, mikor a szláv nép természeténél fogva vallásos? A rendetlen iskolázás a régibb időben, a hittanítás elhanyagolása a papság részéről, a sok botrány papok és tanítók részéről, a néppel való abszolút nemtörődés.”¹³²⁸

1915-ben viszont már azt jelentette, hogy „mióta háború van, a leányok nem festik arcukat és cifra ruha helyett fehérben járnak.”¹³²⁹

A háború idején a nők körében jelentősen megnőtt a vallási életet gyakorlók száma és „a sokac népek régebbi erkölcsi életét” tekintve, úgyszintén javulás állt be.¹³³⁰ Régebben ugyanis a **B)** táji csoportnál „ismert botrány volt a dunavidéki sokacok közt az a szomorú tény, hogy a 18 éven alul levő fiatalok összeálltak és nyilvános, zajos lakodalmi mulatsággal ünnepelték a bűnös viszonyt”, vagyis a törvénytelen házasságot.¹³³¹ A dályoki tanító szerint 1911-ben volt olyan nap, amikor „bodzafa alatti házasság” útján „4 vagy 5 pár ment így össze”.¹³³² A szokásnak esetleg lehettek gazdasági okai is, amennyiben úgy gondolták, hogy mivel nem volt törvényes esküvő, hivatalosan nem is tekinthetők házaspárnak és ezért párbért sem kell fizetniük. Hasonló lehetett a helyzet a másik két táji csoportnál is, ugyanis a **C)** csoportba tartozó Felsőszentmártonban a kiegyezés évében a lakosságnak még mintegy fele élt vadházasságban.¹³³³ A Dráva menti horvátoknál viszont az is előfordult, hogy a párválasztás a szülők akarata ellenére történt meg, és ez esetben a szülők nem tartottak lakodalmat. A lányt ilyenkor megszökött a fiúval, majd az első gyerek megszületése után általában hivatalosan is összekeltek. A falu ilyenkor saját jogszokása szerint már a törvényes házasság előtt is házasoknak tekintette őket.¹³³⁴ Az **A)** csoportból a németbólyi esperes 1909-ben

¹³²⁸ PPL. Esperesi jelentések 1908. baranyavári ker.

¹³²⁹ PPL. Esperesi jelentések 1915. baranyavári ker.

¹³³⁰ PPL. Esperesi jelentések 1918. németi ker.

¹³³¹ PPL. Esperesi jelentések 1908. baranyavári ker.

¹³³² PPL. Esperesi jelentések 1911. baranyavári ker.

¹³³³ A. Márfi 1988. 272.

¹³³⁴ Begovác R. 1984. 223.

panaszkodott, hogy a „horvátajkú hívek még mindig hajlandók a törvénytelen együttélésre”.¹³³⁵ A háborús években az ilyen esetek ritkábbá váltak.

A népeletnek van néhány olyan eseménye, amely anyagi és szellemi kultúrjelenségek egész sorát mozgósítja, az élet számos területét átfogja és egy sajátos cél megvalósítására ezeket egységbe szervezi. Ilyen jelenség a búcsújárás, melynek szellemi mozgatórugói a vallásban, kiváltó okai a mindennapok gondokkal terhes életében keresendők. A búcsújárásokat a falvak és városok népe általában egy-egy súlyos természeti csapás (pl. árvíz, jégverés), járványos betegség eltávolztatására, illetve távoltartására vállalta engesztelésül. Vallásos motivációi között említhetjük a bajban, szükségben, betegségben való kérést, másodsor a köszönetet az elnyert segítségért, harmadsor pedig az egyénileg vállalt vezeklést. A benne való részvételre elsősorban nem anyagi érdekek hajtották az embereket, hanem igényük volt a lelki életre, a megtisztulásra, a megkönnyebbülésre. A búcsújáró helyek látogatása egyben az összetartozás érzését is erősítette. Térségünk horvátjainak legszebb vallásos élménye Szűz Mária kegyhelyeinek a látogatása volt. Bár fogadalmi ünnepeiket nem nagyon ismerjük, de tudjuk hogy a sokácok és bosnyákok, vagyis az **A)** és **B)** táji csoportba tartozó horvátok leginkább Pütkösdkor mentek Máriagyűdre, amely a vizsgált terület legnagyobb kegyhelye és egyben egyik vallási központja is.¹³³⁶ Az előzményekhez hozzátartozik, hogy előző hazájuk három ilyen – igen ismert – kegyhely is volt, mégpedig a rámai, gradovári és az olovói. A rámai kegyhelyet főként Hercegovina és Bosznia délkeleti vidékének a népe látogatta nagy számban. Amikor 1688-ban menekülni voltak kénytelenek Dalmáciába felé, a kegyképet is magukkal vitték, és a zengi templomban helyezték el. A gradovári kegykép meg eredetileg Zvornikban volt, de a ferencesek 1533-ban elvitték a Tuzlába, majd később a Gradováron felépített templomba. Innen az 1688-as menekülés során tovább vitték Szlavóniába, ám később elveszett. A három kegyhely közül a leghíresebb azonban az olovói volt. E helyet a katolikus hívőkön kívül, Bosznia, Bulgária, Szerbia, Szlavónia és Dalmácia más hitű népei is gyakran látogatták. Voltak zarándokok, akiknek az oda-vissza útja három hónapig gyaloglást jelentett. Az augusztus 15-i ünnepség megtartásához, a zárdafőnöknek mindig meg kellett a boszniai pasától szereznie az engedélyt. Ezt bizonyos pénzösszeg lefizetése után írásban kapta kézhez, és a rendfenntartás biztosítására hivatkozva kisebb janicsárcsapat is kivonult a helyszínre. A búcsúsünnep nyolc teljes napig tartott, és a megjelentek – rendtagok, hívők, vendégek, török hatóság és katonaság – élelmezésére a rendházban ilyenkor nyolc hízott ökröt és 80 birkát vágtak le, míg kenyeret

¹³³⁵ PPL. Esperesi jelentések 1909. németbólyi ker.

¹³³⁶ Bálint S. – Barna G. 1994. 15 és 157.

egy egész hónapon át minden nap sütöttek. A szentmiséket egy időben a kegyoltár előtt a templomban és azon kívül tartották, úgyszintén a prédikációkat és a vecsernyéket. Mialatt a katolikus búcsúsok a templomban elvégezték szentgyónásukat és áldozásukat, a mohamedánok a templomon kívül tettek eleget vallásuk mosakodási szertartásainak. A kegytemplomtól kissé távolabb volt egy másik templom is. A nagymise végeztével az egybesereglett búcsúsok és papság az oltárról leemelt kegyképpel körmenetben elmentek ehhez a templomhoz, majd azt megkerülve visszatértek. A visszafoglaló háborúk idején, 1687-ben a zárda tagjai szétszóródtak, majd 1703-ban – amikor Seffer pasa a templomot és a zárdát felgyújtotta – a kegykép a zárda híres könyvtárával egyetemben, a tűz martaléka lett.¹³³⁷

A XVII – XVIII. században a Dél-Dunántúlra beköltözött katolikus horvátok továbbra is tartották szorosabb-tágabb formában a kapcsolatot a kibocsátó szülőfölddel. A somogyiak visszaemlékezése szerint a XIX. században még számon tartották távoli rokonaikat is, akikkel Mária Bisztrícán találkozhattak. Az alsószentmártoni sokácok, a Verőce megyei Vočínba egykor még gyalogosan jártak. Vočín máriás kegyhelyének vonzáskörzete kiterjedt Dél-Baranyára, különösen az itt élő horvátokra. A Zágráb melletti Mária-Bisztrice, amely a horvátok nemzeti kegyhelye, nagyobb területről vonzotta a búcsúsokat. Oda járt a Muraköz, Zala, Felső-Somogy horvát és magyar népe, tehát a C) táji csoport is. A XIX. század végétől egyre több zarándok vonaton ment a kegyhelyre.¹³³⁸ 1903-ban viszont felháborodva panaszolták, hogy a zarándokokat Légrádnál és más helyeken fegyveresek fogták körül.¹³³⁹

1910-ben a valpói plébános egyszerre 900 hívőt vezetett Bisztrícába a búcsúba, és eközben útba ejtették Pécsét is. Ez alkalomból az egerági káplán arra biztatta a híveket, hogy minél többen csatlakozzanak a valpói káplánhoz és menjenek vele Bisztrícebe. A búcsúhoz az A) táji csoport néhány más plébániájáról is csatlakoztak, amit viszont a németbólyi esperes nagyon helytelenített. Attól tartott, hogy Horvátországban a magyarországi horvátokat – mivel az iskolai tannyelv magyar és a templomban is magyarul prédikálnak – fel fogják lázítani. Olyan híreket hallott, hogy egyes papok már amúgy is *„mellükre tűzték a hosszú, széles horvát színű nagy szalagot, és így mentek és jöttek még a vonaton is”*. Mint írta, ezért nem tartja *„üdvös dolognak még ájtatossági célból sem a mi horvát ajkú híveinket ebbe a magyarok elleni gyűlölettel úgyszéleg lángoló horvát katlanba megfürösztetni”*.¹³⁴⁰

¹³³⁷ P. Unyi B. 1947. 155-159.

¹³³⁸ Bálint S. – Barna G. 1994. 229.

¹³³⁹ NO 4. lipnja 1903. br. 126. g. 2. str. 3.

¹³⁴⁰ PPL. Esperesi jelentések 1910. németbólyi ker.

Térségünkben azonban a horvátok többsége Máriagyűdre járt búcsúba. A hagyomány szerint II. Géza építtetett itt egy templomot 1148-ban Szűz Mária tiszteletére, mert annak szobrához és a közelében lévő forráshoz már akkor is sokan zarándokoltak. A török megszállás idején mecsetté alakították át és csak az 1687-es nagyharsányi csata után szabadult fel. Időközben azonban a régi kegyszobor eltűnt, ezért 1698-ban P. Králycsevics Tamás Kaproncáról hozott egy új szobrot. Ezt 1704-ben a kuruc csapatok elől Siklós várába, majd a Dráván túlra, Eszékre vitték. Pótlására gróf Neselróde Vilmos Ferenc pécsi megyéspüspök ismeretlen művésszel készítette a jelenlegi kegyszobrot, de kegyhellyé csak Scitovszky János ugyancsak pécsi püspök nyilvánította 1846-ban. A kegytemplomtól keletre, a Csukma dülőben található a Szentkút, melynek vizéből a siklói fazekasok által készített ún. *gyűdi korsókban* vitték haza a Szentkút forrásának „gyógyító” vizét.¹³⁴¹ A B) csoportba tartozó izségi iskola költségvetésének tárgyalásánál már láttuk, hogy többször is szerepelt a „*gyűdi kocsi*” azaz be volt építve fuvar a máriagyűdi búcsúra, de ez máshol is előfordult. A távolabbi helyekről, ha tehették vonattal, ha nem akkor kocsival, a közelebbi falvakból pedig többnyire gyalog mentek. A „*prosentiókat*” általában a kántortanító vezette. Az A) csoportból Kökényben a kántortanítói díjlevelébe bele is foglalták, hogy köteles „*Mária-Gyűdre (kegyhely) a róm. kath. hitközség tagjaival évenként egyszer körmenetet vezetni, mely alkalommal a község által csupán egy előfogat bocsátatik a tanító rendelkezésére*”.¹³⁴² A mohácsiak pünkösdkor mentek általában lovas kocsikon zarándoklatra. Ilyenkor a külvárosi és belvárosi pap, a kántor és a ministráló gyerekek számára fogadott két kocsit, az egyházközség pedig a szegény nép számára ezeken felül ún. „*paklis kocsikat, melyekre a keresztet vivő gyerek is elhelyezendő*”.¹³⁴³ A zarándoklat reggel négy órakor indult Mohácsról, Villányban ebédeltek, majd Nagyharsányban a község végén lévő keresztnél újra imádkoztak és Siklóson át érkeztek Máriagyűdre. A nagymise másnap 10 órakor volt, de előtte kilenc órakor sokác nyelvű misét tartottak és sokácul gyóntattak. A visszaindulás pünkösöd hétfőjén történt, szintén reggel négy órakor, de útközben Siklóson a ferences templomban részt vettek a reggeli misén is. A vezető pap, ha elfáradt felülhetett a kocsira, ám a falvakon át karingben kísérte a híveket, akik felváltva énekeltek és imádkoztak.¹³⁴⁴ A máriagyűdi búcsú azonban nemcsak a lelki megújulást szolgálta, hanem egyéb hozadéka is lehettek. Itt találkozhattak a távolabbi rokonokkal, ismerkedhettek meg egymással a fiatalok és híreket cseréltek egymás

¹³⁴¹ Barna G. 1990. 95-97.

¹³⁴² PPL. Tan. 807/1897. A kökényi kántortanító díjlevelének másolata.

¹³⁴³ Tihanyi J. 1943-1949. 16.

¹³⁴⁴ Tihanyi J. 1943-1949. 16-17.

közt. Egy ilyen alkalommal ajánlották tanítónak Drávakereszturra a löcsi búcsúsok Kovács Györgyöt.¹³⁴⁵

A bisztricei búcsúra való felhívás elleni rosszalláshoz hasonló esetről horvát részről is tudunk. A Mohács és vidéke szerint 1897-ben Stossmayer diakóvári (Đakovo) „*pánszláv püspök*” egy pásztorlevelet adott ki, amelyben utasította egyházmegyéje papságát „*figyelmeztessék híveiket, hogy ne vigyék horvát és slavon filléreiket a magyar területre, amikor hasonló áldásos búcsújáró helyek Horvátországban is vannak...*”.¹³⁴⁶

Ismert – bár közel sem olyan jelentős, mint a máriagyűdi – kegyhely a pécsi Havi Boldogasszony kápolna is. Ez Pécs legrégibb kápolnája és sokáig a budai külvárosi plébániához tartozott. Építése vagy az 1739. évi pestisveszedelemmel függött össze, vagy már jóval korábban, 1710-ben építették. 1780-ban leégett, de később újjáépítették: „*A Hívők kegye által kézi munkával épült*” vagyis a hagyomány szerint a hívők kézi erővel vitték fel a meredek dombra az építőanyagot.¹³⁴⁷ Ezért élt egyes horvát búcsús csoportok körében az a sajátos szokás, hogy emlékére egy-egy kis darab követ vittek fel a dombra. Búcsú kiváltságait Mária-ünnepekre XVI. Gergely pápától kapta 1844-ben. Főként a pécsi és Pécs környéki bosnyákok körében volt közkedvelt, a nemzetiségi zarándokok – a horvátok a kápolna északi oldalán – mindig anyanyelvükön hallgattak itt szentmisét. Fő búcsúja augusztus 5-én, Havi Boldogasszony napján van.¹³⁴⁸

Bár nem kegyhely, de ismert és nagyon közkedvelt volt a mohácsi ferences zárda és templom meglátogatása is. Különösen június 13-át, Páduai Szent Antal búcsúját ünnepelték meg sajátosan a helyi és Mohács környéki sokácok. A ferences szent tisztelete Boszniában a török hódoltság idején is elterjedt volt. Az 1706. évi diakóvári egyházmegyei zsinaton, e nap már elrendelt kötelező ünnepként szerepelt. Mohácsi búcsúján a helyieken kívül a baranyavári, dályoki, darázsi, herecegmároki, izsépi, löcsi, nagybodolyai, versendi és más falvak sokác lakossága is megjelent. A búcsú egyik jellegzetessége volt, hogy régebben a sokácok élő állatokat, csikót, borjút, bárányt, malacot és baromfit vittek ajándékba a ferences szerzeteseknek. Nem biztos, de feltételezhető, hogy így akarták leróni hálájukat a náluk működő és értük sokat fáradozó ferenceseknek, másrészt jószágállományukra Szent Antal áldását kívánták elnyerni minden betegség és vész ellen, harmadrészt pedig őseik példája lebegett szemük előtt, akik az említett nyolc napos olovói búcsúban résztvevő tömeg

¹³⁴⁵ PPL Tan. 1272/1905. Kovács György 1906. okt. 16-án kelt levele az egyházm. tanfelügyelőhöz.

¹³⁴⁶ MV 1897. jún. 20. XVI. 25. sz. 4.

¹³⁴⁷ PK 1906. máj. 13. XXIV. 108. sz. 3.

¹³⁴⁸ Barna G. 1990. 122-123.

élelmezéséhez ugyancsak vágóállatokat biztosítottak.¹³⁴⁹ Később ez úgy módosult, hogy az állatok helyett pénzt dobtak a perselybe, és az így összegyűlt összeget a szegények között osztották szét. 1911-ben összesen 110 szegény kapott egy-egy 44 filléres kenyeret és egyenként 55 fillér ára lisztet „*Szent Antal kenyereből*”. Mivel a búcsúban nemcsak a horvátok, hanem más nemzetiségű hívek is részt vettek, e napon általában három misét tartottak: reggel nyolc órakor magyar, kilenckor német, és 10 órakor az ún. nagymise horvát nyelven folyt.¹³⁵⁰ Mindezt természetesen vásár is kísérte. A búcsú jelentőségét bizonyítja, hogy nemcsak a környékről, hanem még Dél-Somogyból is eljöttek Mohácsra Szent Antal napján a horvátok.¹³⁵¹ A templomot egyébként I. (Szent) István királynak szentelték, de mivel a zárdával együtt a boszniai ferencesek alapították, mindig is a mohácsi „sokacok temploma”-ként tartották számon. Hogy ezt ők is szívükhöz közelállónak tekintették, bizonyítja az a tény is, hogy amikor 1892-ben Gyurákovics Ambrus hitoktató közreműködésével a „*Boldogságos Szűz Máriáról nevezett oltárra*” egy Szűz Mária szobrot készítették, az adakozásban többnyire sokácok vettek részt és emelkedtek ki az adományozók közül. A *Mohács és Vidéke* szeptember végétől több számban folyamatosan közölte az adakozók nevét és ebből kitűnik, hogy a mintegy 400 név 95 %-a horvát nemzetiségű volt.¹³⁵²

A mohácsi ferences templom, a pécsi Havi Boldogasszony és különösen a máriagyüdi „*Maria –Judska*” búcsú messze éjszakába nyúló Szűz Máriát dicsőítő énekei, a templom körül összegyűlt horvát nők nagy száma és az esti gyertyás körmenetek talán nem tudatosan, de mintha az olovói körmenetek emlékét akarták volna méreteiben, fényében és áhítatában felidézni.¹³⁵³

A vallásos horvát nyelvű irodalmat a hittankönyveken kívül mindhárom táji csoportnál tulajdonképpen csak az énekes és imádságos könyvek képviselték. A XIX. század vége felé egyre többen tudtak már olvasni, és ezzel párhuzamosan ezek használata is elterjedőben volt. Ezek többnyire Budán, illetve Budapesten, később Pécsen a püspöki (Lyceum) nyomdában és két mohácsi nyomdában készültek. Volt rá példa, hogy Eszéken vagy Szabadkán kiadott imádságos könyvet is használtak. (XVII/ 1-2. számú melléklet)

A Bevezetőben már említett, 1818-ban Mohácson is működő Marijan Jaić ferences-rendi szerzetes által írt horvát nyelvű imakönyv ért meg talán a legtöbb kiadást. Címe: *Vienac bogoljubnih pjesama, koje se nedjelom i prigodom različitih svjetkova pod s. misom i o drugih*

¹³⁴⁹ P. Unyi B. 1947. 161-163. és MV 1898. jún. 19. XVII. 25. sz. 3.

¹³⁵⁰ MV 1911. jún. 18. XXX. 25. sz. 2. és 4.

¹³⁵¹ PPL Tan. 1272/1905. A lakócsai esperes 101/1905. sz. jelentése.

¹³⁵² MV 1892. szept. 25. XI. 39. sz. 3. és folyamatosan a nov. 27-i 48. számig.

¹³⁵³ P. Unyi B. 1947. 161.

bogoljubnostih pjevati običaju (Istent dicsőítő énekek koszorúja, melyeket a szentmiséken és más szent ünnepeken szokásos énekelni). (XVIII. számú melléklet) 1903-ban érte el a 20. kiadását, de még később is kiadták néhányszor. 1909-ben már magyarból átfordított imádságos könyvet adtak ki Budapesten, „*Mala zlatna kruna...*” (Kis aranykorona...) címmel. Mohácson két imádságoskönyv kiadásáról tudunk. Az egyik címe „*Živa ružica*” (Élő rózsa) és 1906-ban került ki a J. Blandl nyomdából, a másik pedig „*Razne pjesme Bl. Divici Mariji*” (Különböző Szűz Mária énekek) címmel Heidrich Oszkár nyomdájában látott napvilágot, de az évszámát sajnos nem tudjuk, így lehet, hogy már 1918 után jelent meg. (XIX. és XX. számú melléklet)

A pécsi püspöki nyomdában kiadott könyv évszámát sem tudjuk, de a betűk alapján feltételezhetjük, hogy vizsgált korszakunkból való. Címe „*Molitve u oči preminuća i bogoljubne pisme od Bl. Divice Marije*” (Imádságok és Szűz Mária énekek), írója pedig Vinko Blesić volt. (XXI. számú melléklet)

Néha prédikációs irodalmat tartalmazó könyvek is megjelentek, de mivel ezeket Győrben, a nyugati (Gradišćei) horvátokra jellemző *ča*-nyelvjárásban írták, térségünk horvátjai nehezen értették, és ezért nem is használták.¹³⁵⁴

Olyan könyvet, amelyet az egyházmegye nem engedélyezett, nem volt szabad terjeszteni. E tilalom megszegéséről csak egyszer történik említés, 1909-ben a **B)** csoportnál. Ekkor Paraghi János kásádi tanító vádolta be Sandrk Mihály beremendi káplánt, hogy olyan imakönyveket terjeszt a kásádi, torjanci és petárdai gyerekek között, amelyek nincsenek megengedve és számos ponton „*ellenkeznek a magyar szellemmel, a magyar közjoggal*”. Mint már említettem, a katolikus felekezeti iskolákban általában csak a Szent István Társulat könyveinek használatát engedélyezték, a jelentés viszont nem tartalmazta sem azt, hogy ki adta ki a könyvet, sem pedig azt, hogy miben „ellenkezik a magyar közjoggal”, a feljelentő által megjelölt néhány pont. A püspökség a kérdéses könyveket kiadta átvizsgálásra az egyházmegyei horvát fordítónak, aki az első könyvben megjelölt részeket a következőképpen fordította:

- a 154. lapon: „*Áld meg, Uram, az én horvát hazámat*”,
- a 172. lapon: „*Hogy a mi császárunkat és apostoli királyunkat oltalmazd, kériünk téged, hallgass meg minket*”,
- a 337. lapon: „*Védelmezd hazánkat és az egész horvát nemzetet*”,

¹³⁵⁴ PPL Esperesi jelentések 1909. baranyavári ker.

- a 340. lapon: *„Bűn nélkül fogantatott anyánk, légy a mi szent oltalmunk, tedd szerencsésé Horvátországot és szenteld meg s a kegyelem világítsa meg kedves hazánkat”,*
- a 345. lapon: *„A horvátok íme hozzád menekülnek és örömmel énekelnek neked, „Mária, Mária”, a horvátok hívnak téged, hallgasd meg könyörgésünket, hogy kedves hazánk igazán tied legyen, s egész Horváthon dicsőítse Istent”,*
- a 353. lapon: *„Szent Ciril és Metódról szóló énekben: „Dicsőítse őt az egész haza, örvendj egész szláv nemzetség. Örülj, kedves hazánk, s ameddig terjed a szláv nyelv, ameddig Isten szelíd világossága ér, az öröm hangja is addig vigyen”,*
- a 354. lapon: *„Egyesítsd az összes szláv törzseket”.*

A másik könyvben („Gott erhalte”):

1. *„A Habsburg házzal van dicsően összekötve Ausztria sorsa.”*
2. *„Az Isten napja békével süssön boldog Ausztria fölött.”*
3. *„Éljen a Király, éljen a haza és Ausztria szerencsés lesz.”*

A harmadik könyvben:

- a 4. lapon: *„A mi horvát népünkben” – „eltűnt a családi hűség...” – „A mi dicső mecénás püspökünk, Strossmayer, kifejezte óhaját, 1891 májusi körlevelében, hogy a szent család társaságok általában a szlávoknál, de különösen a horvátoknál bevezetessenek.”*

A fordítást megvizsgálva a püspökség úgy látta, hogy a megjelölt részek nem olyan jellegűek, ami miatt be kellene vonni a kérdéses imakönyveket, ám mégis úgy döntött, hogy az érintett személyeket elmozdítja a helyükről. Paraghinak még abban az esztendőben távoznia kellett Kásádról, a káplánt pedig áthelyezték a német többségű Bár községbe. A beremendi plébánosnak ugyancsak ez volt a véleménye, a feljelentést pedig Pragahi rosszindulatú ármánykodásának tartotta és – üdvözölve a püspöki megítélést, de nem a döntést – egyben kiemelte, hogy a káplán valójában jóindulatúan járt el, mivel horvát nyelvű imádságos könyvet a Szent István Társulat kiadásában, a többszöri sürgetés ellenére sem lehetett kapni.¹³⁵⁵ A kérdéses imakönyv későbbi sorsáról nem szólnak a források, de valószínűleg továbbra is használatban maradt.

Összegzés

Összefoglalva elmondható, hogy a horvátok szinte kivétel nélkül mind a római katolikus felekezethez tartoztak és mély, belső vallásosság jellemezte őket. A vallásuk által

¹³⁵⁵ PPL. Tan. 960/1909. III/19. Vonatkozó iratok.

előírt szabályokat általában betartották, és a Szűzanya tisztelete mindhárom táji csoportnál erős volt. Vallási vezetőikkel való kapcsolatuk azonban már nem volt mindig felhőtlen. Plébánosaik közül némelyeket tiszteltek és felnéztek rájuk, de voltak olyanok is, akikkel szemben ellenszenvet éreztek és gyűlölték őket.

Az **A)** táji csoportnál főleg az istentiszteleti nyelvvel kapcsolatos nézeteltérések okoztak gondot, míg a gazdaságilag rosszabb helyzetben álló **B)** táji csoportnál a konfliktusok létrejöttében a nyelvi okokon felül anyagi tényezők is szerepet játszottak. Ez utóbbi csoportnál nemcsak az iskola-fenntartási, hanem a felekezeti adó és más kötelezettségek megfizetése alól is kibúvókat kerestek. Ezért a legtöbb – hívek és egyházi vezetőik közti – összetűzésre ennél a táji csoportnál került sor, és ha úgy érezték, hogy büszkeségükben vannak megsértve, még a templomot is elkerülték, illetve a kikeresztelkedéstől sem riadtak vissza. A **C)** táji csoportnál ugyancsak az anyanyelven történő istentisztelethez ragaszkodtak, de itt koránt sem alakultak ki olyan heves viták, mint akár csak az **A)** csoportnál. Ebben a táji csoportban jártak a legtöbben misére is, ám saját jogszokásukat esetenként az egyházi előírások fölé helyezték. Ilyen volt például a törvénytelen házasság kérdése, ami mindhárom táji csoportnál előfordult, de különösen a **B)** és **C)** csoportnál.

A háború kitörése vallási életükben is bizonyos változásokat hozott: az említett vadházasságok megritkultak, a **B)** csoportnál rendszeresebb lett a miselátogatás, és különösen azok körében, akiknek hozzátartozójuk volt a fronton, továbbá a bevonuló, illetve szabadságra, vagy sebesülten hazatérő katonák esetében.

Mint említettem a Szűzanya tisztelete mindhárom táji csoportnál erős volt. Kegyhelyeinek látogatása – melynek gyökerei korábbi tartózkodási helyükre, Bosznia-Hercegovinára nyúlnak vissza – legszebb vallásos élményeik közé tartozott. Búcsújárásaik célja a megtisztulás, a lélek megerősítése, kéréseikhez a Szűzanya közbenjárásának megszerzése, egyszóval a lelki megnyugvás elérése volt. Ugyanakkor a búcsús helyek látogatása egyben betöltötte az ismerkedési és találkozási hely szerepét, erősítette az összetartozás érzését, illetve alkalmat nyújtott a hírek kicserélésére is. Fogadalmi ünnepeik nem nagyon ismertek, de tudott, hogy az **A)** és **B)** táji csoportok – különösen a sokácok – inkább Pünkösdkor mentek a máriagyűdi búcsúba, amely jelenleg is Baranya megye legnagyobb kegyhelye. Az **A)** csoporton belül a bosnyákok Havi Boldogasszony napján (augusztus 5.) előszeretettel látogatták Pécs legrégebbi kápolnáját a Havi Boldogasszony kápolnát, amely sokáig a budai külvárosi plébániához tartozott. A Mohács környéki sokácok körében viszont – bár nem kegyhely – nagyon közkedvelt volt a mohácsi ferences templom és zárda, illetve a ferences rend közkedvelt szentjének, Páduai Szent Antalnak június 13-i

búcsúnapja. A búcsú egyik jellegzetessége volt, hogy a mohácsiakon kívül a baranyavári, dályoki, darázsi, herecegmároki, izsépi, löcsi, nagybodolyai és versendi valamint más falvak sokác lakossága csikót, borjút, bárányt, malacot és baromfit ajándékozott a szerzeteseknek. E szokással feltehetően a boszniai Olovó egykori búcsúiról emlékeztek meg. A XIX. század vége felé és a XX. század elejétől egyre több zarándoklatot vezettek a **C)** táji csoport kedvelt búcsújáró helyére, a horvátországi Máriabisztricába is. Ezt viszont – félve a helybeli hívők körében kialakulható horvát nemzeti ébredéstől és a nyelvkonfliktusok tovább éleződésétől – a helyi katolikus egyházi vezetők egy része már ellenezte.

A horvát nyelvű írásos irodalmat mindhárom táji csoportnál, a hittankönyveken kívül, szinte kizárólag csak az énekes, illetve imádságos könyvek képviselték. Többnyire Budán, illetve Budapesten, később Pécsen a püspöki (Lyceum) és két mohácsi nyomdában nyomtatták őket, de előfordultak eszéki vagy szabadkai kiadványok is. Olyan horvát nyelvű imádságoskönyv használatáról, amelyet az egyházmegye nem engedélyezett csak egy esetben tudunk a **B)** csoportba tartozó Kásádról, de – megvizsgálása után – ennek bevonását sem rendelte el a püspök. A legelterjedtebb és legtöbb kiadást megérő imádságoskönyv az 1818-ban Mohácson is működő Marijan Jaić ferences-rendi szerzetes tollából került ki, amelynek szövege – a Győrben kiadott *ča-* nyelvjárással ellentétben – *što-* nyelvjárásban íródott, ezért mindhárom táji csoportnál érthető volt. Használata párhuzamosan az olvasástudással, a XIX. század végére jelentősen megnőtt.

IX. Nyelvi kérdés, asszimiláció

Míg az 1860-as évek liberális politikusai még úgy akarták berendezni az államot, hogy az megfeleljen az ország soknemzetiségű jellegének, az 1880-as években a magyar politikai vezető rétegnek már valamennyi irányzata és csoportja a „magyar állameszmét” vallotta. A gyakorlatban ez annyit jelentett, hogy Magyarországot – bár etnikailag és nyelvileg nem volt egységes és nem is lehetett azzá tenni – magyar nemzeti államnak tekintették, és az államot úgy kívánták berendezni, hogy a magyar nemzeti érdekeket szolgálja, a magyar nemzeti fejlődést mozdítsa elő. Noha minden felelős politikus tisztában volt azzal, hogy a tömeges magyarosítás lehetetlen, a spontán magyarosodási folyamatot mégis igyekeztek elősegíteni, meggyorsítani, ahol csak lehetőséget láttak erre. A magyar politikai vezető réteg hegemoniáját a törvényhozáson, valamint az állam központi szervein kívül, a közigazgatás középső és alsó szintjein is érvényesíteni kívánták.¹³⁵⁶ Az 1868-as népoktatási törvénynek a népiskolák tanítási nyelvéről szóló 58. §-a, még viszonylag tág lehetőségeket biztosított a nemzetiségek számára:¹³⁵⁷

„Minden növendék anyanyelvén nyerje az oktatást, amennyiben ez a nyelv a községben divatozó nyelvek egyike. Vegyes ajkú községben ez okból oly tanító alkalmazandó, aki a községben divatozó nyelveken tanítani képes. Népesebb községekben, a hol többféle nyelvű lakosok tömegesen laknak, amennyire a község ereje engedi, különböző ajkú segédtanítók is választatnak.”

Az 1868. évi XLIV. tc., az ún. nemzetiségi törvény viszont már korlátozta a nemzetiségek kollektív jogait. A kulturális nemzetfogalmat nem szüntette meg ugyan, de a nemzetiségi nyelvhasználatot, illetve a nemzetiségi létet a politikai nemzet fogalma alá rendelte. Vagyis e szerint az egy nemzethez tartozókat nem az anyanyelv és az azonos szokások határozták meg, hanem az azonos politikai jogok, anyanyelvre való tekintet nélkül. Azaz kimondta, hogy Magyarországon csak egy politikai nemzet van és az ország nem magyar népei, nem alkotnak politikai nemzeteket, tehát nem is tarthatnak igényt politikai önrendelkezésre és területi önkormányzatra sem, ami viszont tág asszimilációs lehetőségeket biztosított.¹³⁵⁸ Ugyancsak az asszimilációt szolgálta az 1891. évi XV. tc. a magyar kisdiedóvókról, az 1898. évi IV. tc. a helynevekről – amelynek értelmében minden magyarországi településnek csak egy hivatalos neve lehetett – és az 1907. évi XLIX. tc. – amely kötelezővé tette a Magyar Állami Vasútnál a

¹³⁵⁶ Katus L. 1979. 1359-1861.

¹³⁵⁷ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=38param=5360>, utolsó letöltés 2011. 09. 01.

¹³⁵⁸ Katus L. 1979. 1351-1352. valamint <http://www.1000ev.hu/index.php?a=38param=5366>, utolsó letöltés 2011. 08. 25.

magyar szolgálati nyelv használatát, de Horvátországban megkívánta a horvát nyelv ismeretét –, mert a kétnyelvűség kialakulása az asszimiláció egyik állomásának is tekinthető.¹³⁵⁹ A tanügy terén az 1876. évi VI. tc.,¹³⁶⁰ az 1879. évi XVIII. tc.,¹³⁶¹ az 1885. évi 20301. sz. VKM. rendelet,¹³⁶² az 1893. évi XXVI. tc.¹³⁶³ és különösen az 1907. évi XXVI. valamint XXVII. tc., (ún. *Lex Apponyi*)¹³⁶⁴ segítette az asszimilációt. A századforduló idejére az egyházak fölött érvényesülő állami tanfelügyelet fő célja a nemzetiségi iskolákban a magyar nyelvtudás, a magyar nyelvű ismeretek, illetve műveltség elterjesztése lett.

Az asszimilációnak többféle formája létezett és az intenzitása sem volt mindenütt egyforma. Folyhatott természetes úton, de történhetett mesterségesen is. Az előbbi formája általában néhány generáció alatt fokozatosan, békés úton zajlott le, míg az utóbbit inkább felülről és nem ritkán erőszakosan igyekeztek rákényszeríteni a nemzetiségiekre. Jelenségeivel a magyar történelem korábbi fázisaiban is bőven találkozunk, de nagyobb lendületet csak a reformkorban nyert, mivel a nemzeti hovatartozás kérdése politikai éllel ekkor merült fel először.¹³⁶⁵ Olyan területen, ahol egy tömbben és nagyobb számban éltek együtt az egy nemzetiséghez tartozók, illetve a falvakban – különösen a földrajzilag elzártabb településeken – lassúbb volt a folyamat. A vegyes nemzetiségű városokban a polgárosulással párhuzamosan ez is felgyorsult, még akkor is, ha egy tömbben éltek a városon belül. A gazdasági szükséglet és a magasabb kulturális rétegbe való beilleszkedés felgyorsította a beolvadást. Az egységesülésnek ezt a formáját akár természetes folyamatnak is tekinthetnénk, ha az állami és egyházi iskolák valamint más szervek, helyenként a nemzetiségi értelmiség jelentős közreműködésével és hatalmi eszközöket is felhasználva – gyakran hivatali helyzetüknél fogva önkényesen – nem gyorsították volna mesterségesen is. A nemzetiségi értelmiség asszimilációja főleg a városokban mutatható ki, okai között a hivatalos állami kultúrpolitikán felül szerepet játszott egyfajta személyes hivatali ambíció, a vezető réteghez tartozás tudata és a kor divatja is. Az állami pozícióban dolgozóknál feltétel volt a magyar nyelv tudása, ami gyakran a nemzetiségi nyelv elhagyását és a névmagyarosítást is maga után vonta. Az asszimilációs folyamat vegyes házasság következménye is lehetett, sőt ez segítette

¹³⁵⁹ A magyar állam és a nemzetiségek. 2002. 9-11. valamint

<http://www.1000ev.hu/index.php?a=28k=48f=63648s=50>,

<http://www.1000ev.hu/index.php?a=28k=48f=63648param=6697#t>,

<http://www.1000ev.hu/index.php?a=28k=48f=67798s=200>, utolsó letöltés 2011. 08. 25.

¹³⁶⁰ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=38param=5719>, utolsó letöltés 2011. 08.25.

¹³⁶¹ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=38param=5848>, utolsó letöltés 2011. 08.25

¹³⁶² Magyarországi rendeletek tára 1885. Tizenkettedik folyam. Bp. 1886. 650-659.

¹³⁶³ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=38param=6509>, utolsó letöltés 2011. 08.25

¹³⁶⁴ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=38param=6965> és <http://www.1000ev.hu/index.php?a=38param=6966>, utolsó letöltés 2011. 08.25.

¹³⁶⁵ Karády V. 1997. 127.

a folyamatot a leginkább, de ez főleg a városokra volt jellemző.¹³⁶⁶ Ilyen esetekben a második, illetve harmadik generációt már egyértelműen magyar anyanyelvűnek könyvelték el.

A nemzetiségi falvak belső kultúrájukat, nemzetiségi sajátosságait a XIX. században zömükben még megőrizhették. Az iskolákon, az egyleti életen keresztül és a hivatali formulák kényszerű betartásával érvényesülni akaró nyelvi magyarosítás a nyolcvanas évekig nem ért el jelentősebb eredményt. A magyar kormány és a sajtó fokozott figyelemmel kísért mindent, ami a nemzetiségi vidékeken történt. Gyakran gátlástalanul eltúlozva csapott le olyan jelenségekre, amelyekben a „*magyar nemzeti érdekek megsértését*” látta, holott valójában ezek az események egy-egy faluban csak jelentéktelen epizódoknak számítottak és másnap már nem is emlékezett rájuk senki. A nyolcvanas években nem pusztán a személyes érintkezésben, hanem a vásár, a közlekedés, a hivatali szobák, a templom és a nemzetiségi nyelvet tanító iskolák tucatjaiban, általában a nyilvános életben az a nyelv uralkodott, amelynek a lakosság a birtokában volt. A nemzetiségi települések lakói gyakran két, sőt három nyelven is megértették magukat. Bár a kilencvenes évektől már egyre jelentősebb a változás, de a nemzetiségek nyelvi ereje szinte alig, vagy egyáltalán nem veszített továbbra sem jelentőségéből. A többnyelvűség maradt az uralkodó.¹³⁶⁷

Miután az 1879. évi XVIII. tc. megjelenésével a magyar nyelv tanítása – mint tantárgy – kötelezővé vált (valójában egyre inkább a magyar lett a tanítási nyelv, és az anyanyelvű hitoktatás 1906-ig volt megengedve), az addig többé-kevésbé burkolt magyarosítás egyre nyíltabb és erőszakosabb lett. Az 1880-as években a nemzetiségi vidékek magyar vezető rétege társadalmi akciót indított a magyarosodás meggyorsítása érdekében és egymás után alakultak a magyarosító társadalmi egyesületek. Baranya megyében „*a felső megyék példájára*” 1882-ben jelent meg a sajtóban egy felhívás a „*magyar közművelődési egyletek*” megalakítására, mert – mint írta a cikk szerzője – „*ha a megye értelmisége akarná: 10-15 év alatt új nemzedék tudna magyarul*”.¹³⁶⁸ A „*Mohács-vidéki tanító-egylet*” egyébként már a pécsieket megelőzően, az év elején kiadott egy emlékiratot és megkezdte egy „*magyarosító egylet*” alapszabályainak kidolgozását.¹³⁶⁹ Sőt, 1885-ben egy névmagyarosító egylet megalakításának a gondolata is felmerült. Beremenden viszont csak a század vége felé jött létre egy „*magyar nyelvterjesztő egyesület*”, hogy „*vidékén a haza, s minden magyar*

¹³⁶⁶ Sokcsévits D. 2003. 74.

¹³⁶⁷ Szita L. 1979. 520-521.

¹³⁶⁸ MV. 1882. dec. 31. I. 53. sz. 3.

¹³⁶⁹ MV 1882. I. febr. 26. 9. sz. 3.

honpolgár érdekében” magyarosítson.¹³⁷⁰ E felhívások azonban többnyire teljesen visszhangtalanok maradtak, és az állam sem támogatta a magyarosító egyleteket.¹³⁷¹

A „nyelvtörvény” főleg a fiatalabb generációra irányult és már az óvodákban megkezdődött, majd folytatódott az iskolákban, de éreztette hatását a nemzetiségek hit- és egyesületi életében is. Bevezetése után a *Néptanoda* a következőket írta:¹³⁷²

„Midőn a kormány a magyar nyelvet az egész hazában hivatalos nyelvvé tette s így kimondatott, hogy minden honpolgár kötelessége megtanulni magyarul, egyszersmind kötelességévé tétetett a nem magyar ajkú népiskolák tanítóinak, hogy a magyar nyelvet is tanítsák. Erős mozgalom indult meg az országban. Jeles kortársaink több módot ajánlottak, mely segítségével elérhető legyen az, hogy egy évtized lefolyása után a haza összes fiatalsága magyar legyen.

Egy igen helyes indítványt tett Merényi úr a „Néptanoda” ez évi 4. számában, melyben a magyarosítás ügyét a kisdiedneveléssel kívánja kapcsolatba hozatni. Véleménye ez: állítson a kormány és a felekezetek minden iskola mellé óvodát, abban alkalmazzon magyar óvót, hogy a gyermek már zsenge korában ismerkedjék meg a magyar nyelvvel, taníttassék 2-3 éves korában a magyar beszédre; az óvodákból kilépve a népiskola gyakorolja őt folyvást a magyar beszédben, akkor elérhető lesz az, hogy megtanítsa idegen ajkú növendékeit a magyar beszédre.”

Az óvodák megnyitását elősegítette az is, hogy a városokban – különösen Mohácson – a gyermekek napközben gyakran felügyelet nélkül maradtak. A szülők – és nem ritkán a nagyszülők is – dolgoztak, a nagyobb gyerekeknek kötelező volt iskolába menni, így a kisebb gyerekek általában felügyelet nélkül be voltak zárva, vagy csavarogtak. Ezért óvodákra mindenképpen szükség volt, és jótékony hatásuk volt a nevelésben is, de hozzá kell tenni, hogy a különböző „magyarosító egyletek” megalakulásával párhuzamosan megnyíló nemzetiségi „gyermekmenhelyek” már egyértelműen felvállalták a magyarosítást is. A rendes óvodák, illetve azon belül a horvát gyermekmenhelyek száma és az óvodások, illetve az óvodákban használt horvát oktatási nyelv a következőképpen alakult 1892 és 1910 között:¹³⁷³

¹³⁷⁰ SV 1898. szept. 11. XI. 37. sz. 3.

¹³⁷¹ Nagy I. G. 1988. 429.

¹³⁷² Nt. 1880. dec. 18. XIV. 15. sz. 119.

¹³⁷³ Magyar Stat. Évkönyv (Új Folyam I.) 1893.

http://konyvtar.ksh.hu/digitalizalt_anyagok/statevkonyvek/1893/pic/315.jpg

Magyar Stat. Évkönyv (Új Folyam IX.) 1901.

http://konyvtar.ksh.hu/digitalizalt_anyagok/statevkonyvek/1901/pic/309.jpg

Magyar Stat. Évkönyv (Új Folyam XVIII) 1910.

http://konyvtar.ksh.hu/digitalizalt_anyagok/statevkonyvek/1910/pic/320.jpg - Utolsó letöltések 2012. 11. 23.

1. táblázat: A horvát anyanyelvű óvodák, óvodások és oktatószemélyek száma, a rendes óvodák, óvodások összes száma tükrében Magyarországon (1892-1910)

Év	Rendes óvodák száma		Óvodások száma		Okleveles, magyar-horvát nyelven oktatók száma
	összes	horvátul is oktató	összes	horvát	
1892	1029	5	73396	935	5 (3 nő és 2 férfi)
1900	1342	10 (4 állandó és 6 nyári menedékház)	224123	-	16
1909/910	1930	72 (állandó menedékház)	198805	1903	-

A statisztikai – nem teljes – kimutatásból kitűnik, hogy a horvát óvodák vagy menedékházak és óvodások száma folyamatosan nőtt, de ezek egyikében sem tisztán horvát nyelven, hanem már magyar-horvát nyelven folyt az oktatás.

Mohácson 1885. ápr. 1-én a Mohácsi Kisdédóvó Egyesület keretében nyílt meg egy sokac menhely, de létrehozására már korábban, 1883-ban is történt egy sikertelen kísérlet.¹³⁷⁴ Az ingyenes menhely nem titkolt céljaul – azon felül, „*hogy a bezárni szokott vagy az utcán csavargó gyermeket ott átadva, azok gondos felügyelet és jobb nevelésben részesüljenek*” – azt tűzte ki, hogy a sokac gyerekek „*magyarul tanuljanak és mire az iskolába kerülnek, magyarul mindannyian beszéljenek*”.¹³⁷⁵ Megnyitásának jó fogadtatását bizonyítja az is, hogy már az indulás utáni napokban bevittek 42 gyermeket.¹³⁷⁶ A létszám később tovább emelkedve júliusra már elérte a hetvenet, eredményességéről pedig a következőket írta a helyi lap:¹³⁷⁷

„(...) A dajka énekelgetett, verseket mondatott, s mi meglepetten hallgattuk a folyvást szaporodó gyermekek együttes éneklését, de még inkább a legtisztább magyarsággal s bámulatos hanglejtéssel elszavalt tanulságos verseket olyan gyermekek szájából, kik azelőtt pár hónappal egy szót sem tudtak magyarul. (...) De fájdalom, a mi városi képviselőtestületünk nem vesz tudomást az ilyenekről, sőt bátran ki merem mondani, találkoznak közöttük olyanok is, kik gúnyos mosollyal kísérik a közművelődés előmozdítására fáradozókat, az anyagi áldozatra kész polgártársaikat...”

¹³⁷⁴ MV 1883. dec. 30. II. 52. sz. 4.

¹³⁷⁵ MV 1885. márc. 29. IV. 13. sz. 3.

¹³⁷⁶ MV 1885. ápr. 19. IV. 16. sz. 3.

¹³⁷⁷ MV 1885. júl. 19. IV. 29. sz. 2.

Az „*anyagi áldozatra kész polgártársak*” között voltak az óvodaegylet vezetői is, akik közül különösen Dr. Serli Sándor emelkedett ki, és tulajdonképpen tőle is származott a menhely létrehozásának a gondolata.¹³⁷⁸ A menhely télen zárva volt és csak ápr. 1-től október 30-ig üzemelt, de e rövid idő alatt is nagy segítséget jelentett a sokác szülők számára továbbá a gyerekek magyar nyelvtudása is biztatónak alakult, tehát mindenképpen pozitívnak mondható.¹³⁷⁹ Igaz, hogy a Kisdédóví Egylet a következő év végén megszűnt,¹³⁸⁰ de a „*sokacrészi óvómenhely*” a Mohácsi Takarékpénztár 50 forintos adományából még egy évig tovább működhetett.¹³⁸¹ A „menhelyen” kívül három óvoda is működött a városban, de mind messze estek a „*sokacvilág*”-tól. Csak 1909-ben vetődött fel ismét a „*magyar nemzeti eszme szempontjából elmaradhatatlanul*” fontos sokác óvoda – már nem menhely – felállításának a gondolata, amely megnyitásához a Dunántúli Közművelődési Egyletnek kellett volna folyamodni az indítvánnyal. A támogatás megkérését azonban a képviselőtestület elutasította.¹³⁸²

A magyarosítási akció másik állomása, akárcsak a Mura menti horvátoknál, Baranyában is az iskolák voltak. Ez, mint láttuk, szorosan összefüggött az államosítás problémájával és az iskolaépítkezések kérdésével is.¹³⁸³ A legkorábban és a legnagyobb hatásfokkal talán Pécsen a budai városrészben sikerült a horvátok magyarosítása, de ez részben a városi létből fakadt és más nemzetiségekre is érvényes.¹³⁸⁴ Mint már többször is utaltam rá, 1879-ben minden iskolában kötelezővé tették a magyar nyelvtanítást, a gyakorlatban azonban ezt nem volt olyan könnyű végrehajtani és a legtöbb helyen még nagyon sokáig tanítottak horvátul. A katolikus tanhatóságok felekezeti iskoláikban biztosítottak vélték a magyar nyelv megtanítását, és mint láttuk gyakran éppen a magyarosítás eredményeivel érveltek a felekezeti jelleg megtartása mellett. Ugyanakkor a teljes képhez tartozik, hogy a hitoktatást szinte mindig anyanyelven biztosították. A nemzetiségi települések iskoláiban a tanítói pályázatok kiírásánál szinte mindig követelmény volt valamelyik nemzetiségi nyelv ismerete. Az A) táji csoportnál mindenhol vegyes nemzetiségűek voltak az iskolák, ezért általában mind a horvát, mind a német nyelvtudást megkövetelték. Így például Töttösön is 1893-ban.¹³⁸⁵ Pécsudvardon viszont az 1894-ben alkalmazott tanítóval az volt a baj, hogy horvátul ugyan nagyon jól tudott, de magyarul már

¹³⁷⁸ Nagy I. G. 1988. 429.

¹³⁷⁹ MV 1885. dec. 20. IV. 51. sz. 3.

¹³⁸⁰ MV 1887. jan. 9. VI. 2. sz. 2.

¹³⁸¹ MV 1887. márc. 20. VI. 12. sz. 2.

¹³⁸² MV 1909. jún. 6. XVIII. 23. sz. 1.

¹³⁸³ Gulyás J. 1968. 604.

¹³⁸⁴ Várady F. 1896. 343.

¹³⁸⁵ PPL. Tan. 1297/1893. A ráczöttösi plébános 1635/1893. sz. jelentése.

kevéssé.¹³⁸⁶ 1881 és 1894 nyarán indítottak egy-egy hethetes póttanfolyamot a „*magyar nyelvet nem bíró tanítók számára*”,¹³⁸⁷ de még 1903-ban is azt kifogásolták a – már bemutatott Kovács György tanítóval kapcsolatban –, hogy valójában magyarul tanítani képtelen, mert csak horvátul tud.¹³⁸⁸ A birjáni iskolánál viszont 1896-ban az első tanítóválasztást azért kellett elhalasztani, mert a pályázó sem horvátul, sem németül nem tudott.¹³⁸⁹ A B) csoportnál is általában vegyes a kép, de itt több helyen voltak többségben a horvátok, illetve ahol kisebbségben voltak, ott is nagyon ragaszkodtak a horvátul beszélő tanítóhoz és főleg kántortanítóhoz. Erre láthattunk példát Hercegszöllősen és Beremenden. Ennél a táji csoportnál – ahogy az iskolafenntartás esetében is láttuk – hevesebben reagáltak minden olyan kérdésre, amely a nyelv körül keletkezett. A C) csoportnál a horvátok mindenhol jelentős többséget képeztek, ezért ott egyértelmű volt, hogy a tanerőnek ismernie kell a nyelvüket.

Horvátul is tudó tanítókra és tanítónőkre egyébként a „*Horvát – Szlavón országba kivándorolt honosok védelme céljából a „Julián – Egyesület” és a magyar államvasút több iskolájánál*” is szükség volt, ezért Margitai József, a csáktornyai tanítóintézet igazgatója bizalmas levélben kért ilyen személyekre ajánlatot a pécsi püspöki tanítóintézettől.¹³⁹⁰

Amennyiben elfogadjuk a schematismusok kimutatásait, akkor azt látjuk, hogy a századfordulóra Alsósszentmárton kivételével már mindenhol bevezették a magyar tanítási nyelvet, de a legtöbb iskolában továbbra is a többnyelvűség volt a jellemző. Az A) csoportban 1900-ban öt iskolánál (Pécset nem számítva) csak magyarul tanítottak, a többi pedig többnyelvű volt, melyekből 10 iskolánál volt elsődleges a horvát tannyelv. Szajkon és Versenden Dr. Waldfogl Károly, míg Darázson Neumeyer Dezső plébánosok kezdeményezésére mondták ki, hogy az iskolák tannyelve a továbbiakban magyar legyen.¹³⁹¹ A B) csoportnál egy helyen csak magyarul és egy iskolánál csak horvátul tanítottak, míg a többi többnyelvű volt, illetve három helyen volt elsődleges a horvát tannyelv. A C) csoportnál két helyen volt elsődleges a horvát nyelv és ugyancsak két helyen csak magyarul tanítottak, egy iskolában pedig magyar és horvát nyelven. Tehát a többnyelvűség mindhárom táji csoportra jellemző, és erre már csak azért is szükség volt, mivel a nemzetiségi gyerekek még ekkor sem tudtak oly mértékben magyarul, hogy már az I. osztálytól megértették volna magukat. Így például a mohácsi külvárosi iskola kezdő osztályában is túlnyomó számban

¹³⁸⁶ PPL. Tan. 376/1894. Az egerági esperes 89/1894. sz. jelentése.

¹³⁸⁷ Nt. 1881. jún. 25. XIV. 42. sz. 351. valamint PK 1894. jún. 24. II. 70. sz. 3-4.

¹³⁸⁸ PPL. Tan. 2681/1903. Az egyházmegyei tanfel. azonos sz. leírata.

¹³⁸⁹ PPL. Tan. 725/1896. A birjáni r. k. iskolaszék 1896. aug. 16-i jegyzőkönyve.

¹³⁹⁰ PPL. Tan. 1537/1905. Margitai József 1905. jún. 25-én kelt „Bizalmas” levele.

¹³⁹¹ MV 1893. okt. 8 XII. 41. sz. 2. és 1899. febr. 5. XVIII. 6. sz. 4.

voltak azok a „sokac gyerekek, kik a szülői háznál csakis horvát nyelven tanultak meg beszélni”.¹³⁹² Felsőszentmártonban úgyszintén, és amikor „a szorosán vett horvát nemzetiségi” iskolába először beléptek, „egy kukkot sem tudtak” magyarul, de még a II. osztályban sem.¹³⁹³ Vagyis a magyarosítás alig haladt előre. Sok helyen a gyenge taneredményt is annak tudták be, hogy a nem magyar ajkúaknak először „a magyar nyelv elsajátításának nehézségeivel kellett megküzdeniük”.¹³⁹⁴ A gyerekek az iskolán kívül általában nem gyakorolták a magyar nyelvet, otthon pedig mindig a saját anyanyelvüket használták. Erdélyi János lakócsai kerületi esperes panaszolta is, hogy amíg ennek megváltoztatásához a tanítóknak semmi eszközük sincs, nem is lehet várni változást.¹³⁹⁵

A nyelvtanulás előmozdítása érdekében, a nagyobb iskoláknál pénzjutalmat adtak a magyar nyelvben jól haladó tanulóknak. A mohácsi római katolikus felekezeti iskoláknál látva „a szép előmenetelt, melyet a sokac gyermekek a magyar nyelv elsajátításában tanúsítottak” Kovacsics Marin ferences zárdafőnök „annyira megörvendett, hogy a külplébánia III. vegyes osztályában két leányt, Simunovics Marit és Lipokatics Ágnesét” egy-egy ezüst forinttal jutalmazta, „egyszersmind buzdította a többi horvát nyelvű tanulókat a hazai nyelv minél tökéletesebb elsajátítására”.¹³⁹⁶ Az ilyesfajta ösztönzés szinte általános volt a városban. A Mohácsi Kaszinó Egylet tekéző társasága 1894-ben ajánlott fel „6 db koronát a külvárosi iskola oly sokac ajkú tanulója között, kik a lefolyt tanévben a magyar nyelvben a legnagyobb haladást tették.” Az évváró vizsga alkalmából ezt Horvát Lukács, Pozsgai János, Buturácz Márján, Mohácsánin Mária, Vidák Ágnes és Bárácz Anna között osztották szét.¹³⁹⁷ A következő esztendőben egy „névtelen jótévő” küldött ugyanilyen célból 35 forintot,¹³⁹⁸ majd 1902-ben Dr. Koncz Adolf hitközségi elnök ajánlott fel 20 koronát „azon meghagyással, hogy fele a bel-, fele a külvárosi iskolában osztassék ki a magyar nyelvben legnagyobb előmenetelt tett sokac gyermekek közt.”¹³⁹⁹ A jutalmazásból a mohácsi horvát értelmiség egy része is kivette részét. Így például 1909-ben Dr. Prakatur Tamás „helybeli ügyvéd a külv. kat. elemi isk. IV. vegyes osztálybeli oly öt sokac ajkú tanuló jutalmazására, akik legjobban tanulták meg a magyar nyelvet, 10 K-t adott át az osztály vezetőjének.”¹⁴⁰⁰

¹³⁹² MV 1882. máj. 21. I. 21. sz. 3.

¹³⁹³ PPL. Tan. 2664-72/1905. A lakócsai esperes 396/1905. sz. jelentése.

¹³⁹⁴ PPL. Tan. 1270/1906. A baranyabáni ker. esperes 284/1906. sz. jelentése.

¹³⁹⁵ PPL. Tan. 484/1907. A lakócsai esperes 140/1907. sz. jelentése.

¹³⁹⁶ MV 1886. júl. 4. V. 27. sz. 2.

¹³⁹⁷ MV 1894. júl. 1. XIII. 27. sz. 2-3.

¹³⁹⁸ MV 1895. jún. 30. XIV. 26. sz. 3.

¹³⁹⁹ MV 1902. jún. 29. XXI. 26. sz. 3.

¹⁴⁰⁰ MV 1909. jún. 20. XXVIII. 25. sz. 4.

Ez a gyakorlat azonban nem tekinthető általánosnak az egész megyére vonatkozóan, a másik két tájcsoporthoz nem tartoznak erre példák. A C) tájcsoporthoz Felsőszentmártonban a plébános éppen azt panaszkolta, hogy ilyesfajta ösztönzésre sajnos nincs lehetőségük.¹⁴⁰¹ A tanulók mellett esetenként a tanítókat is jutalmazták a hatóságok, ha a magyarosításban jó eredményt értek el. Így 1908-ban elsőként Zsoldits István szilvási tanítót ajánlották 200 forintos jutalmazásra.¹⁴⁰² A magyarosításban élen járó tanítókat a sajtó is mindig pozitívan kezelte, ellenben a nemzetiségi nyelv mellett kiállókhoz viszont rendszerint támadta.¹⁴⁰³ Erre a későbbiekben Sandrk Mihály eseténél látunk majd példát.

A tanítási nyelvvel kapcsolatban az iskolaszék véleményét soha sem kérték ki. Az ilyen jellegű kérdést, az egyházmegyei főtanfelügyelőtől a főispánhoz küldött írás szerint – a benzei iskola esetében – a következőképpen rendezték:¹⁴⁰⁴

„...40 év óta, mióta az 1868. évi XXXVIII. t. c. életbelépett, az egyházmegyei főhatóság soha az iskolaszéket ebben a tárgyban meg nem kérdezte, hanem a tanítók és a plébánia hivatalok útján igyekezett a községeket akként hangolni, hogy a magyar nyelvnek, mint tannyelvnek behozatalába fokozatosan belenyugodjanak. Az egyházmegyei főhatóság mindig 4 dologra alapította a tannyelv kérdést. Úgy mint:

- 1. A magyar nyelvet teljesen bíró tanítóra, aki állandó ellenőrzés alatt fokozatosan tartozott átmenni a magyar tannyelvre.*
- 2. A tankönyvekre, melyek jegyzék alapján évről évre ellenőriztetek s nem magyarnyelvű tankönyv nem türetett.*
- 3. A részletes tantervekre, melyek az utóbbi 7 év alatt állandóan felülvizsgáltattak s még az idegen nyelvű dalok is kiűzöktettek belőle.*
- 4. Az évi iskolai jelentésekre, melyek két félét szoktak lenni. Ezek egyike az esperes-ker.-tanfelügyelő bizalmas jelentései az egyházmegyei főtanfelügyelő számára, melyekben az esperes részletesen megírta, hogy miben áll a haladás és mik a hátrányok, úgy hogy a szükséges intézkedéseket esetről esetre meg lehetett tenni. Másik a hivatalos statisztikai jelentés szokott lenni, amelyből az elért eredmény s egyáltalán a fennforgó állapot tűnik ki. (...)*

Ez az oka, hogy méltóságos Főispán Úr abbéli nagybecsű óhajának, miszerint azon iskolaszéki határozatok, melyekben a magyar tannyelvnek bevétele kimondatik, írásban eleget nem tehetek, mert nem írásos határozatról, hanem jogszokásról van szó, sőt ez az oka,

¹⁴⁰¹ PPL. Tan. 1944/1903. A somogydrávaszentmártoni plébános 155/1903. sz. levele.

¹⁴⁰² PPL. Tan. 4187/1908. Az egyházi elnök azonos sz. levele és a németi esperes 256/1908. sz. ajánlása.

¹⁴⁰³ Sokcsévits D. 2003. 74.

¹⁴⁰⁴ PPL. Tan. 987/1908. Az egyhm. főtanfelügyelő azonos sz. írás Baranyavármegye főispánjához.

hogy sem magam nem tartanám tanácsolni, miszerint az iskolaszékek a mai horvát és alt-deutsch mozgalmak közepett erről megkérdeztessenek, sem a politikai hatóságoknak nem tudnám tanácsolni, hogy ilyen kérdéssel a községekhez forduljanak. Venniünk kell a tényeket, úgy amint vannak, számolnunk kell azzal, hogy etnográfiai viszonyaink még sokáig tartó energikus munkát kívánnak, hogy maga a nép is teljesen belenyugodjék a magyar nyelvnek, mint tannyelvnek alkalmazásába.”

Tulajdonképpen ez volt a reális kép, mert a kimutatással ellentétben valójában soha sem voltak tisztán magyar tannyelvűek a nemzetiségi települések iskolái, és a nemzetiségiek az iskolán kívül nem is igen beszéltek magyarul. Egy idő után több helyen már tiltakoztak is, a csak magyar nyelvű oktatás ellen. Nézzünk ezekre is néhány példát.

Az A) csoportnál Mohácson kérték 1898-ban a római katolikus hitközségi képviselőtestület sokác képviselői, hogy *„az immár sok küzdelem után szép magyarosító eredményt elért magyar tannyelvű elemi népiskolákban a horvát nyelvre ismét nagyobb hangsúly fektessék...”*¹⁴⁰⁵ A magyarsarlósi római katolikus elemi iskola 1896-os millenáris ünnepségén Masson Lipót káplán tartott *„az együtt lévő gyermekek, iskolaszéki tagok, községi előljárók és a meghívott szülők és közönség előtt horvát nyelven, de magyar hazafias szellemben”* beszédet. A gyerekek közül pedig Matkovics Szaniszló *„Pjesma putnika”* és *„Jakobovics Stana a Ljubi domovinu”* című verset horvátul, míg Gerner Anna, Vörösmarty Mihálytól az *„Aufruf”* címűt német nyelven szavalta el.¹⁴⁰⁶ (XXII/1-2. számú melléklet)

Bár a három nyelven való tanítást négy évvel később már tiltották, de – mint az apátkerületi esperes megjegyezte – Magyarsarlóson csak *„a németajkú lakosság hajlandó arra, hogy gyermekeik az iskolában csak magyarul tanuljanak”* míg *„a sokácság, akiket ezelőtt a volt káplánjuk, Blazsekovics István a magyar nyelv használata ellen felizgatott, – csökönyösen ragaszkodik a horvát nyelvhez.”*¹⁴⁰⁷ A B) csoportnál többek közt Lőcsön is előírták a kántortanítói díjlevélben, hogy a tanítási nyelv elsősorban sokác, másodsorban német és csak harmadsorban lehet magyar.¹⁴⁰⁸ A dályoki iskolaszék több tagja egyenesen a *Mohács és Vidékében* tiltakozott a *Mohács* című hetilap egy korábbi cikke ellen, mely szerint Szinkovics Béla személyében olyan *„magyar érzelmű tanítójuk van, ki az iskolában és annak falain kívül is propagandát csinál”* a magyar nyelv mellett, és kiálltak a kétnyelvű oktatás mellett.¹⁴⁰⁹ (XXIII. számú melléklet)

¹⁴⁰⁵ MV 1898. szept. 11. XVII. 37. sz. 3.

¹⁴⁰⁶ PPL. Tan. 455/1896. „Emléklap”

¹⁴⁰⁷ PPL. Tan. 1772/1900. A pécsi apátkerületi esperes 153/1900. sz. jelentése.

¹⁴⁰⁸ PPL. Tan. 150/1898. A lőcsi iskolaszék 30/1898. sz. jelentése.

¹⁴⁰⁹ MV 1901. ápr. 7. XX. 14. sz. 6.

A C) csoportnál a felsőszentmártoni plébános 1899-ben a téli szünetet csak akkor volt hajlandó kiadni, ha „*a szentmise alatt a gyerekek magyarul is énekelnek*”.¹⁴¹⁰ Hat évvel később viszont már azt javasolta, hogy noha a tanterv a III. osztályban már nem írja elő a beszéd és értelem gyakorlatot, „*az ily nemzetiségű vidéken még akár a IV. osztályban is*” célszerű megtartani, „*mert a tanulás legnagyobbbrészt gépies, s a gyermekekre terhet ró*”, a családban pedig „*teljesen a horvát beszédre vannak utalva*”.¹⁴¹¹ A lakócsai esperes egyenesen azt írta az államosítás veszélyében forgó Dráva menti iskolákról, hogy „*ha az anyanyelvet a vallásos nevelésben nem biztosítják, akkor az államot biztosítja, hogy iskolája üres marad.*”¹⁴¹²

Mivel a helyzet – amennyiben nem magyar anyanyelvűek voltak a tankötelesek – az állami iskoláknál is hasonló volt, a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1914-ben elrendelte a „*nem magyar anyanyelvnek kiegészítő nyelvül való*” felhasználását.¹⁴¹³ A következő változás az első világháború végén, 1918-ban következett, amikor a vallás- és közoktatásügyi miniszter 200532/1918. sz. táviratára hivatkozva, az egyházmegyei főtanfelügyelő bejelentette a püspöknek, hogy a továbbiakban, a „*nem magyar anyanyelvű közösségekben levő községi és felekezeti elemi iskolákban a tanítás nyelvül, az illető községnek, illetőleg az iskolafenntartónak anyanyelve használható, a magyar nyelv tanítása pedig az első és második osztályban mellőzhető*”.¹⁴¹⁴ Vagyis mindez nem más, mint a nemzetiségi iskolákban a magyar tanítási nyelvre való átállás sikertelenségének hivatalos beismerése. Az iskolafenntartónak a tannyelv megállapításához való jogát a 209.494/1919. sz. vkm. rendelet is megerősítette.¹⁴¹⁵ Csakhogy időközben a legtöbb helyen már lecserélődött a régi „*több nyelvű*” tanítói állomány, az újabb generáció viszont már nem volt hajlandó – talán nem is tudott – más nyelven tanítani, mint magyarul és nemzetiségi nyelvű tankönyvekkel sem rendelkeztek az iskolák.¹⁴¹⁶ Ezért a 357 r. k. elemi iskolából csupán 15 határozott úgy, hogy a továbbiakban a község nyelve legyen a tannyelv. A forrás nem szól arról, hogy mely

¹⁴¹⁰ PPL. Tan. 2262/1899. A drávaszentmártoni plébános 169/1899. sz. jelentése.

¹⁴¹¹ PPL Tan. 2642/1905. A drávaszentmártoni plébános 139/1905. sz. jelentése.

¹⁴¹² PPL. Tan. 1171/1907. A lakócsai esperes 325/907. sz. jelentése.

¹⁴¹³ A vallás- és közoktatásügyi miniszter 114.000/1914. sz. rendelete (utasítása) „az állami elemi népiskolában a nem magyar anyanyelvnek kiegészítő nyelvül való felhasználásáról, valamint annak mint tantárgynak tantervszerű tanításáról” – Kemény G. G. 1999. 44.

¹⁴¹⁴ PPL. Tan. 2520/1918. Az egyházmegyei főtanfelügyelő azonos sz. jelentése.

¹⁴¹⁵ „I. §. A nemzeti kisebbségek nyelve (vagy egymagában, vagy a magyarral együtt) tanítási nyelvként használendő mindama községek állami és községi elemi népiskoláiban (ismétlőiskoláiban), amely községek az alábbi csoportok valamelyikébe sorolhatók....(ahol az egész lakosság egyazon nemzeti kisebbséghez tartozik és magyarul nem beszél...)” – Magyarországi rendeletek tára 1919. 56. folyam. Bp. 1919. 1587-1600.

¹⁴¹⁶ PPL. Tan. 2577/1918. A dárdai ker. tanfelügyelő 399/1918. sz. jelentése.

községek ezek, csupán azt jelzi, hogy „ezen községekben a német tan nyelv mondatott ki”.¹⁴¹⁷ Az A) csoportba tartozó Belvárdon és Birjánban viszont úgy döntöttek, hogy bár „a tanítási nyelv továbbra is magyar legyen, a horvát gyermekek azonban horvátul is tanítassanak írni és olvasni, úgy szintén az imákat és hittant is horvát nyelven tanulják”. Egyben utasították a tanítónőt, hogy „e végből a horvát gyermekek számára tankönyveket rendeljen meg”.¹⁴¹⁸

Mivel az istentisztelet terén a római katolikus egyházra nem nehezedett olyan jellegű nyomás, mint az iskolaügyben, az istentisztelet nyelve többnyire a hívek anyanyelvéhez igazodott. De mint láttuk a vallással foglalkozó fejezetben, esetenként itt is keletkeztek konfliktusok. Mohácson 1887-ben tudósítanak arról, hogy „a külvárosi plébánia templomban behozott magyar istentisztelet ellen izgattak”, de az „izgató” nevét nem tudta a helyi lap kideríteni, csupán sejtette, hogy az a személy lehetett, aki az iskolaszéki választások alkalmával is „félrevezetni törekedett a horvátajkú választókat”.¹⁴¹⁹ Itt kell megjegyezni, hogy míg korábban a mohácsi ferencesek összefogva horvátajkú híveiket, számukra nemcsak lelki támaszt nyújtottak, hanem egyben jogi és nyelvi segítséget is jelentettek, a XIX. század utolsó harmadában már ők is többnyire a magyarosítást szorgalmazták. 1890-ben a római katolikus iskolaszék egyházi elnöke, Osziok Sándor, a „helybeli Ferenc-rendi szerzetesek új házi főnökét”, mint „a magyar nemzetnek s a magyar állameszmének horvát származása dacára őszinte barátját, ki szépen beszél magyarul” ajánlotta az iskolaszék „jó indulatába”.¹⁴²⁰ Kovacsics Marinus atyával, a zárda előző főnökével kapcsolatban pedig a következő történet volt ismert:¹⁴²¹

„...a budapesti kir. egyetemen licenciátus S. S. theologiae fokozatot nyert, melynek alapján 14 évig lektorkodott. Ez alkalommal adta igaz magyar érzelmeinek legfényesebb bizonyosságát. Midőn ugyanis tanítványait az egyházi rend föladata végett a pánszláv Srossmayer djakovári püspök elé vezette, ez neve és nemzetisége után tudakozódott. A derék lektor határozottan magyarnak vallotta magát. Stossmayer csodálkozva kérdezte: „Hogyan lehet –ics, -vics magyar? Amint -mayer szláv lehet!” felelé a szókimondó s magyar érzelmeire büszke szerzetes.”

Kovacsics 1871-1890 között volt a mohácsi zárda főnöke, de a horvátok – dacára annak, hogy mohácsi születésű volt – annyira sem tisztelték, hogy még a temetésére is csak alig néhányan

¹⁴¹⁷ PPL. Tan. 2822/1918. Az egyházmegyei főtanfelügyelő azonos sz. jelentése.

¹⁴¹⁸ PPL. Tan. 2760/1918. A belvárdi és birjáni iskolaszék 1918. nov. 29-én illetve dec. 1-én kelt jegyzőkönyvei.

¹⁴¹⁹ MV 1887. jún. 12. VI. 24. sz. 3. Az „izgató” valószínűleg Kovácsics Mihály volt az Ellenzéki körből.

¹⁴²⁰ MV 1890. szept. 28. IX. 39. sz. 3.

¹⁴²¹ MV 1903. febr. 15. XXII. 7. sz. 3.

mentek el.¹⁴²² Tehát ebből is látszik, hogy a nyelvkérdés fontosabb volt számukra, mint az egyházi személy származása. Ugyanakkor, ha valaki felemelte szavát a horvát nyelv érdekében, az idézett mohácsi lap és általában a korabeli magyar sajtó az illetőt azonnal a pánszlávizmus eszméjének terjesztésével vádolta. Ez történt a korábban már említett Sandrk Mihály beremendi káplán esetében is. Ő ugyanis kiállt amellett, hogy a hittant továbbra is a gyerekek anyanyelvén kell tanítani. Az újság viszont azt vetette szemére, hogy a mohácsi ferences zárda Szent Antal napi búcsúebédjén, társalgás közben „*nemzetiségi ügyekről is szó esvén, kihívó modorban pánszláv és magyarellenes érzelmeivel*” okozott megütközést, amiért is „*a jelenlevők nemcsak hogy megbotránkoztak e fölött, de egy úriember legott a legnagyobb fölháborodással otthagya a zárda refektóriumát*” is. Továbbá sérelmezték azt is, hogy Schultz Károly beremendi esperes – hangoztatva: „*a hittant mindenütt a nép nyelvén tanítjuk, lévén az oly magasztos tárgy, melyet nem szabad a magyarosítás eszközévé tenni*” – kiállt Sandrk mellett.¹⁴²³ A vallásoktatás kérdésével egyébként X. Pius 1905. április 15-i „*Acerbo nimis*” kezdetű enciklikája is foglalkozott, amikor felhívta a papság figyelmét a jó hitoktatás fontosságára, és megmutatta az eredményes hitoktatás feltételeit: „*a korszerű módszerek alkalmazását és a gyereklélek odaadó szeretetét*”.¹⁴²⁴ Mindennél fontosabbnak tartotta, hogy olyan nyelven tanítsák a gyerekeknek a hittant, amit jól értenek, és ezt 1910 július 15-én tartott ülésén is megerősítette: „*Hogy a gyermek az első szentáldozásra méltóképpen készülhessen, a hittannak oly fokú ismeretére van szüksége, mely szerint az üdvösségre elkerülhetetlenül szükséges hittitkokat fölfogásához mértén értse, a szentségi kenyeret a közönséges mindennapitól megkülönböztesse és korához való áhítattal járuljon az Oltáriszentséghez*”.¹⁴²⁵

A vallási nyelvvel kapcsolatos hasonló kiállítás Kiskőszegen is előfordult. Ott a helyi plébános tanácsolta, hogy bár az iskola lehet teljesen magyar, ám a templomban már vigyázni kell a magyarosítással, mivel a „*sokac helyen működő tanítók amúgy sem tanítják a sokac nyelvű egyházi énekeket s a felcseperedő ifjúság az istentiszteleteken hallgat*”. Ha pedig ezen, sürgősen nem segítenek „*félő, hogy a türelmes sokac nép felbőszül és a szent ügy issza meg e gondatlanság keserű levét*”.¹⁴²⁶ A hallgatás egyfajta ellenállásnak is tekinthető, vagyis a **B)** csoportnál is kialakult az ellenállás valamilyen formája.

¹⁴²² Uo.

¹⁴²³ MV 1909. febr. 14. XXVIII. 7. sz. 1-2.

¹⁴²⁴ Dr. Szántó K. 1988. 455.

¹⁴²⁵ Dr. Szántó K. 1988. 999.

¹⁴²⁶ PPL. Tan. 275-1/1905. A kiskőszegi plébános 526/1905. sz. jelentése.

Pánszláv mozgalomban való részvételért Baranyában tulajdonképpen csupán két diák lett letartóztatva. Az egyik Pélmonostoron, a másik pedig Borjádön, de ezek sem horvátok, hanem szerbek voltak.¹⁴²⁷ A baranyai horvátok csak az anyanyelvükhöz ragaszkodtak, hazájuknak pedig Magyarországot tartották, ezért az őket ért vádak igaztalanok voltak. A magyar nemzethez való lojalitásukat a következő – ugyancsak a **B**) csoportban megtörtént – példák is jól tükrözik. Az 1896. évi országos választáson a mohácsi kerületben Ferdindy Béla újraválasztása kétségesnek tűnt, mert azt gondolták, hogy a dályoki és izsépi sokácok nem fognak eljönni, mivel nem biztosítottak számukra fuvar és nem ígértek napszámot sem. Ennek ellenére és nagy meglepetésre, a választás napján – saját költségükön – mintegy kétszázan jelentek meg és következőt jelentették ki: *„megmutattuk mi sokacok, hogy vagyunk és mindenkor hívek és hazaszerető polgártársak maradunk, kortespénz és itatás nélkül is mindhalálig.”*¹⁴²⁸

Az alábbi történet is a dályokiakról szól. Ez 1912 dec. 12-én esett meg, a helyi *„Reiter-féle vendéglőben”*. A helységben több dályoki lakos borozgatott és beszélgetett a szerb konfliktusról. Szidták Szerbiát *„amiért ki mer kezdeni Magyarországgal s a fölött való elégedetlenségüket fejezték ki, hogy miért nem tanítják már becsületre.”* Eközben egy ismeretlen is megjelent az ivóban, akit bocskoráról és egyéb ruhadarabjairól szerbnek véltek. Ez még nem is volt baj. Hanem miután ő is beleszólt a *„diskurzusba és szocialisták módjára tiltakozott a háború ellen”*, a dályoki sokácok *„kissé elpüfölve ki akarták dobni a vendéglőből”*. E szándékukat csak a közbelépő rendőr akadályozta meg. Miután a jövevényről kiderült, hogy nem is szerb, hanem egy Tóth János nevű hercegszántói magyar, aki a közeli Bédán volt napszámos, a dályokiak is megnyugodtak, de Liskevics Ferenc azért még megjegyezte: *„Ha ked magyar ember, akkor ne viseljen bocskort.”*¹⁴²⁹

A világháború kitörésekor, 1914-ben a *Mohácsi Hírlap* azt írta, hogy amikor a darázsi újoncok Pécsen vonultak, zengett az utca *„a fiúk lelkes kurjongatásától, s messze elhallatszott, mint kiáltják tört magyarsággal: „Íljen Ferenc Józsi! Íljen magyar, vesszen Szerbia!”*¹⁴³⁰

A hadikölcsönök jegyzéséből ugyancsak kivették részüket. Amikor viszont megkérdezték egy idősebb mohácsi sokactól – akiről tudták, hogy nagyobb összeg erejéig jegyzett – miért nem

¹⁴²⁷ A temesvári királyi ügyészség határozata „a felségsértés elkövetése létrejött szövetség büntette miatt Szabovlyevics Boldizsár és társai mint a délszláv tanulóifjúság szünidei szövetsége tagjai ellen folyamatban tett ügyben lefolytatott nyomozati eljárás” megszüntetéséről – Kemény G.G. 1999. 175.

¹⁴²⁸ PK 1896. máj. 5. XIV. 102. sz. 5.

¹⁴²⁹ MV 1912. dec. 15. XXXI. 52. sz. 4.

¹⁴³⁰ MH 1914. okt. 18. IV. 97. sz. 3.

sürgeti a kötvényét, a következő választ kapták: „*Én a hazának adtam a pénzemet, ha visszaadja, adja. Isten neki, csak győzzünk!*”¹⁴³¹

Visszatérve az asszimilációra, zömmel a névváltoztatások is ezt a célt szolgálták. Ugyanis döntő többségük névmagyarosítás volt. Baranyában 1867 és 1895 között 207 névmagyarosítás mellett csak 14 egyéb névváltoztatás történt. A névmagyarosításnak több formája is lehetett. Lehetett természetes folyamat, amikor egyes szláv és német vezetéksnevek elmagyarosodtak, azaz olyan hangalakot és írásképet vettek fel, amellyel már beilleszkedhettek a magyar családnévrendszerbe.¹⁴³² De lehetett önkényes névátírás is. A név engedély nélküli, önkényes megmagyarosítása egyébként már 1833-ban elkezdődött, amikor az anyakönyveket magyar nyelven kezdték vezetni. Így magyarosították a mohácsi plébánosok is a Pecsuváczt nevet Pécsire, a Somogyvárát nevet Somogyi vagy Somogyvárira, a Mohácsán nevet Mohácsira, a Bárát nevet Bárira, a Darazsáczt nevet Darázsira és bizonyára volt még jó néhány hasonló eset.¹⁴³³ Történhetett hivatalos úton is, a magyar belügyminisztérium engedélyével. Vizsgált korszakunkban a névváltoztatásoknak három szakasza különböztethető meg. Az első 1867-től 1880-ig tartott, ekkor a névváltoztatás népszerűsítésére még nem volt semmiféle társadalmi mozgalom. A második az 1881 és 1895 közötti évekre tehető. Ez a Központi Névmagyarosítási Társaság megalakulásával indult meg, és társadalmilag szervezett, ösztönzött mozgalom volt. A harmadik szakasz az 1896-os millenniumtól a monarchia széthullásáig terjedt. A névmagyarosítást ekkor is különféle szervezetek és a sajtó propagálták, de az előzőnél valamivel szélesebb körben és nagyobb hatással.¹⁴³⁴ Egy 1882-es statisztika szerint, 1881-ben országosan 2547 névmagyarosítás történt. Ebből 954 esetben ismert az illető foglalkozása és kitűnik, hogy a legtöbb névmagyarosító hivatalban, vagy valamilyen állami intézménynél dolgozott. Szorosan utánuk következtek a kisiparosok, míg földműves mindösszesen kettő akadt a listán.¹⁴³⁵ Nézzük meg a megyei helyzetet is. Az 1871-1913 közötti időszak hivatalos alispáni jelentéseiből – melyek alapján már a nemzetiségi származásra is lehet következtetni – horvát eredetre 111 név utal. A baranyai falvak nemzetiségeit szinte egyáltalán nem érintette a névmagyarosítás, inkább urbánus jelenség volt. Somogyban a járási főszolgabírók a falvakra is kiterjesztették a kampányt – főleg azokon a helyeken, ahonnan vasutasok is származtak – de a C) csoportnál

¹⁴³¹ MH 1915. aug. 8. V. 36. sz. 6.

¹⁴³² Nagy I. G. 1992. 277.

¹⁴³³ Tihanyi J. 1943-1949. 104.

¹⁴³⁴ Nagy I. G. 1992. 281-282.

¹⁴³⁵ PL. 1882. márc. 19. I. 34. sz. 2-4.

nincs ilyenre példa.¹⁴³⁶ Ezért az A) csoportból is csak a pécsi és mohácsi horvát nevű névmagyarosítókat sorolom fel. A felsorolás egyben tartalmazza az illető foglalkozását és új nevét is.¹⁴³⁷

1871. Chachinovich Antal ügyvéd, Pécs: *Tornai*,
1880. Gergics József cserepesmester, gyermekei Anna és Sándor, Pécs: *Geröfy*,
1882. Bungovác János tanár, Pécs (sz.: Mohács): *Erdélyi*,
1883. Gerdelits (máskép Brigovatz) Gyula díjnok, Pécs: *Zentai*,
1885. Bunyevác Károly növendékpap, Pécs: *Erdélyi*,
1893. Popovits Ferencz írnok, gyermekei Béla, Ferencz és Sarolta, Pécs: *Peterdi*,
1898. Dudovits Géza posta- és távirdatiszt, Pécs: *Dezső*,
Ivánátz Illés posta és távirdatiszt, Mohács: *Iványi*,
Poszavec János máv. felv., Pécs: *Pálfı*,
Petrovics Vilmos málházó, Pécs: *Petőfi*,
1900. Makarics András vízmester, Pécs: *Makári*,
Makarits Ignác állampénzintézeti hivatalnok, Pécs: *Makári*,
1902. Wranics József díjnok, Pécs: *Vadnai*,
1903. Kazimity György papnövendék, Pécs: *Kőszegi*,
Misfics György papnövendék, Pécs: *Majtényi*,
Mlinarics Gyula tanító, Pécs: *Molnár*,
Dr. Szokovits Ottó püspöki szentszéki jegyző, Pécs: *Szőnyi*,
Zubánovics Béla telekkönyvezető, Mohács: *Zalai*,
1905. Topolits György posta s. titkár, Pécs: *Tarlós*,
Zlatkics Ferencz kat. felm. növendék, Pécs: *Zádor*,
Stipanovics József kőműves, Pécs: *Szabó*,
1906. Martinkovics Mátyás honv. őrm., Pécs: *Maros*,
1908. Dujmovics Zsigmond dr. tankép. int. tanár, Pécs: *Kápolnai*,
Magusics Ádám honv. szakaszvez. alt., Pécs: *Mátyás*,
1909. Krisztanics Alfréd tengerész kapt., Mohács: *Kató*,
1910. Kovácsévits József tánc tanár, Pécs: *Kovács*,
Reberics Imre kir. járásbíró, Pécs: *Imrefı*,
1911. Szilovics Károly tanuló, Pécs: *Szili*,
Szilovics János tanuló, Pécs : *Szili*,

¹⁴³⁶ Nagy I. G. 1998. 199.

¹⁴³⁷ BM. Lt. Alispáni jelentések a névmagyarosításokról 1871-1913.

1912. Budimirovics József Kovács, Pécs: *Bodonyi*,

Petrovich János kk. tanuló, Pécs: *Harmat*,

1913. Markovics István óráskész, Pécs: *Tihanyi*.

Ezekon kívül a *Mohácsi és Vidéke* is tudósít néhány névmagyarosításról:

1899. Kovácsics Máttyás, Mohács: Erdősi,¹⁴³⁸

1904. Kovácsics Márton, Mohács: *Kulcsár*,¹⁴³⁹

1911. Szemelácz András és Mária kiskorúak, Mohács: *Tót*.¹⁴⁴⁰

Ez összesen 40 fő (33 pécsi és hét mohácsi), ami 41 évre kivetítve nem mondható jelentősnek, sőt, a német nemzetiség vagy az izraeliták körében lefolyt névmagyarosításhoz képest szinte elenyésző. Viszont ha Pécsot és Mohácsot vetjük össze, akkor azt látjuk, hogy a pécsi horvátok közül majdnem ötször többen magyarosítottak nevet, mint a mohácsiak. Ez valószínűleg azért alakult így, mert a névmagyarosítók többsége inkább a társadalom középosztályából került ki, vagyis elsősorban az értelmiségiek, a hivatalnokok, a katonatisztek, az iparosok és kereskedők valamint a középbirtokos egy része.¹⁴⁴¹ A közületi alkalmazásban lévők gyakran közvetlen, mintegy „hivatali” nyomás alatt álltak és szinte elvárták tőlük, „nemegyszer pályájukat csorbító szankciók terhe mellett, hogy „jó” magyar nevet vegyenek fel.”¹⁴⁴² Pécsen a horvátok jóval nagyobb számba tartoztak az értelmiségiek, hivatalnokok sorába, míg Mohácson inkább földművesek voltak és kisebb számban iparosok. Ez utóbbi városban Letics György ferences zárdafőnök még azt is felajánlotta, hogy a szegényeknek ingyen kiadja a szükséges anyakönyvi kivonatot, de – bár a szolgatiszti személyzet között is sok volt a sokác – jelentkező így sem akadt.¹⁴⁴³

Az államvasút és a posta is indított névmagyarosítási akciót. Az eszéki *Narodna Obrana* szerint, például a Vinkovci – Mitrovice vasútvonalon már 30 éve szolgált egy horvát vasutas, ennek ellenére mégsem lett előléptetve, mivel nem volt hajlandó horvát nevét megmagyarosítani.¹⁴⁴⁴

A névmagyarosítás az iskolákban is jelen volt. Pécsot főleg a ciszterci rend főgimnáziuma jeleskedett ebben, többnyire önkényes vagy helytelen névátírással.¹⁴⁴⁵ A következőkben erre hozok példákat, de ismétlem, itt is csak feltételezhető a horvát származás,

¹⁴³⁸ MV. 1899. dec. 10. XVIII. 50. sz. 3.

¹⁴³⁹ MV. 1904. jan. 31. XXIII. 5. sz. 4.

¹⁴⁴⁰ MV. 1911. júl. 23. XXX. 30. sz. 3.

¹⁴⁴¹ Nagy I. G. 1992. 302.

¹⁴⁴² Karády V. 1997. 125.

¹⁴⁴³ Nagy I. G. 1998. 193.

¹⁴⁴⁴ NO 19. ožujka 1903. br. 64. g. 2. str. 3.

¹⁴⁴⁵ Nagy I. G. 1998. 195.

és nem bizonyítható az identitás.¹⁴⁴⁶ A teljes körű bizonyítás sokkal nagyobb kutatást igényelne és akár egy másik, önálló dolgozat témája is lehetne. Az 1869-70-es tanév statisztikájában a horvát nemzetiségű rovatnál egyetlen egy tanuló sincs bejegyezve. Szerb nemzetiségüként tized, „szláv”-ként pedig három tanulót jeleznek az adatok. A vallásnál a görögkeletiek rovatnál ugyancsak 10 tanuló szerepel, tehát ez megegyezik a szerbek számával. Ha azonban a neveket vizsgáljuk, akkor kissé módosul a kép:

I. osztály: Csacsinovics Lajos, Kallia Lajos, Markovics Pál, Rozmanics Károly, Vitkovics Ferenc;

II. osztály: Dominics Géza, Kohárics Ödön, Lakits Ferenc, Zsulevics Márton;

III. osztály: Britvics Zsigmond, Bubreg Mihál, Krisztanics István, Pasics János, Reberics István, Simonyics Antal;

IV. osztály: Fráncsics Bódog, Katics Ignác, Katics József, Kovácsevics József, Strakovics Ignác, Zsubánovics Béla;

V. osztály: Kollerics János, Popovics Ferenc, Rozmanics Kálmán, Zsulyevics Mátyás;

VI. osztály: Jokics József, Radenich Kálmán, Vészits Ödön;

VII. osztály: Jokics József;

VIII. osztály: Chachinovits József, Francsics Vincze, Keserits Ferencz, Philippovics János, Skublics Arthur, Ulákovits György.

Ez összesen 35 név, és ha levonjuk ebből a három „szláv nemzetiségű”-t akkor is marad még 32 olyan név, amely horvát eredetre utal. Mivel az Értesítvények névsorában a szerbek és a szlávos nevű izraeliták a vallásuk alapján külön vannak jelezve, számuk viszonylagos pontossággal kiszűrhető. A további tanéveknél csak az I. osztályba beiratkozottak – horvát eredetre utalók – nevét sorolom fel:

- 1870-71-es tanév: Jakobovics Gusztáv. A tanévben egy horvát nemzetiségűt is jelez a statisztika, mégpedig az V. osztályban. A dolog érdekessége csupán az, hogy az előző IV. osztályosokon kívül nincs más név, illetve néhányan kimaradtak.

- 1871-72-es tanév: Bubreg Ignác;

1872-73-as tanév: Graics Ferencz, Sirisaka Ferencz, Somsics Sándor. Most a VII. osztályban jelez a statisztika egy horvát tanulót, holott a névsor az előző VI. osztályhoz képest most sem változott.

- 1873-74-es tanév: Bubreg Béla, Pasich Károly, Ribics Lajos, Somsich Sándor;

¹⁴⁴⁶ CPFG. Értesítvényei az 1869-70-es tanévtől az 1917-18-as tanévig.

- 1874-75-ös tanév: Brigovác Gyula, Iffcsics János, Jankovics Géza, Koszics Ákos, Kukuruzsják Gyula, Libics Ferenc, Lovrics György, Misetics Mátyás, Pasics Károly, Radics József, Radotics István, Rozsics Endre, Voglics Győző;
- az 1875-76-os tanévről nincs adat;
- 1876-77-es tanév: Bunyevác Károly (ismétlős), Klobucsarics Sándor, Misetics Imre, Pasics Géza;
- 1877-78-as tanév: Andrásovits Imre, Bubreg Albert;
- 1878-79-es tanév: Markovics János, Zsalecz István;
- 1879-80-as tanév: Francsics Pál, Gálovics Viktor, Horvatics József, Ivelits Pál, Jellasits Lajos, Repich Gyula, Jezevits Ferenc;
- 1880-81-es tanév: Czvitkovics István, Ratkovics Károly, Vukailovics Vilmos;
- 1881-82-es tanév: Liposits Tódor, Markovics József, Mihálovics Antal, Rozsics Jenő;
- 1882-83-as tanév: Dedovác József, Gáspárits György, Koharits Ferenc, Rozsits Jenő, Svatits Nándor;
- 1883-84-es tanév: Burgics Vilmos, Reberics Imre, Vuskits János;
- 1884-85-es tanév: Androvich Titusz, Bóbics Károly, Bóbics Tódor, Burgics Vilmos, Ferencsics József, Koharics Károly, Kovácsevis Szávó, Martinec Richard, Repics Ferenc, Ruzsavic János, Vlasics József;
- 1885-86-os tanév: Bertics Pál, Leovics Ozrén, Vlasics György, Vlasics József;
- az 1886-87-es tanévről nincs adat;
- 1887-88-as tanév: Draskovics Géza, Drázenovics Jenő, Jakobovics Sándor;
- 1888-89-es tanév: Benkovics Nándor, Didovác Ignác, Domsics László, Kolovics Béla, Mufics István, Vitkovics Imre;
- 1889-90-es tanév: Matiovits György, Milarits Gyula, Szenits Sándor,
- 1890-91-es tanév: Bubreg János, Burgics Tivadar, Franics István, Hetinác Antal, Mátics Antal, Sztipánovics György,
- 1891-92-es tanév: Barakovich Gyula, Blaskovich István, Grosics Károly;
- 1892-93-as tanév: Bubreg József, Csernits Jenő, Czvetkovics Lajos, Grosics János, Jokics Tivadar, Makarics István, Popovics Béla;
- 1893-94-es tanév: Babics Mihály, Czvetkovics Ferenc, Gábrits Gusztáv, Jankovics József, Jurisits Ferenc, Mihálovics Endre, Mihálovics Kálmán,
- 1894-95-ös tanév: Grasits György, Janosits György, Koleszárics Károly, Jagicza Andor, Kusics József, Reberics Gyula, Stipanovics Pál;
- 1895-96-os tanév: Márovics Ferenc, Striskovics László;

- 1896-97-es tanév: Burgics Béla, Katics Antal, Krosits Győző, Mufics György, Stipánovics Károly, Sulmics Jenő, Veledics Lajos, Zsivánovics Ernő;
- 1897-98-as tanév: Csernits Elemér, Topolics György, Zsivánovics Béla;
- 1898-99-es tanév: Bubreg László, Bubreg Sándor, Hetinác Ferenc, Knezits István;
- 1899-1900-as tanév: Gergelics József, Háics Ferenc, Katics János, Petrovics István, Szucsics István;
- 1900-901-es tanév: Brisits György Ervin, Czirják Ignác, Gálovics Rezső, Hetinacz József, Kacsikovics Aladár, Lázits Péter Pál, Veledics László;
- 1901-902-es tanév: Bubreg Emil, Jelasics Károly, Ostovics Ignác, Somsich Sándor, Zadria Mátyás;
- 1902-903-as tanév: Dominkovics Ákos, Prazsenica Alajos, Szatlics Kálmán;
- 1903-904-es tanév: Draskovics István, Koszits Béla, Zsivánovits Tivadar, Matievics Károly, Márovics András;
- 1905-906-os tanév: Árkovics János, Matievics Károly, Petrovics Géza, Stolics Alajos, Szlipcsevics Sándor;
- 1906-907-es tanév: Árkovits Ferenc, Balázsovics Boldizsár, Osztrovics István;
- 1907-908-as tanév: Baránits Kálmán, Jellachich Jenő, Gergelics Andor;
- 1908-909-es tanév: Budimacz István, Radics József, Reberics László;
- 1909-1910-es tanév: Bresits János, Burits Ferenc, Koleszárits Géza, Koszits Ákos, Petrovich Ede, Prekesztics Kálmán;
- 1910-11-es tanév: Kacsikovics Jenő, Loncsár Ferenc, Martinovics Ernő, Ostovič Ferenc, Zsivánovits László;
- 1911-12-es tanév: Eklics Gáspár, Makovics István, Baránics János, Vidákovics Ernő;
- 1912-13-as tanév: Jellachich László, Kovácsics György;
- 1913-14-es tanév: Bolics Béla, Bubreg Ferenc, Gyurics András, Jellachich István, Marics Balázs, Pavics Dragutin, Raics János, Somssich Andor, Szvetics Károly, Zidarics Ignác, Zsazsinec Miklós;
- 1914-15-ös tanév: Belosević Pál, Markotić Sztanko, Raić István, Senoa Branisláv, Szklebár Boldizsár, Spun Strižić Fedor. Ebben a tanévben a névsorban már Julián növendékek is szerepelnek. Előzőleg nem volt sok horvátországi, illetve szlavóniai származású tanulója az intézménynek, most viszont számuk ugrásszerűen megnőtt, és meghaladta a hatvanat. Közülük sokan már a II. évfolyamba iratkoztak be.
- 1915-16-os tanév: Bencsics Vilmos, Markotics Imre, Szlipcsevics Károly;

- 1916-17-es tanév: Drasenovich Károly, Loparits József, Mufics József, Paulovics Gyula, Petrovits Árpád, Petrovics Béla, Petrovich Ede, Vidákovics Lajos, Zidarits István.

Az 1917-18-as tanév Értesítőjében nincsenek felsorolva a nevek, csupán statisztikai táblázat szerepel benne.

Az ismeretettől első két tanév után az Értesítők anyanyelvi vagy nemzetiségi rovatában már nem szerepel önállóan horvát meghatározás. Helyette *horvát-szerb*, *horvát-szlavon*, *horvát-szerb-szláv*, *horvát vagy tót*, *horvát-román-szerb* és az utolsó három tanévben a *horvát-román-szerb-albán* meghatározást vezették be, illetve a *horvát* meghatározást esetenként teljesen ki is hagyták. Az ezekben a rovatokban megadott szám általában 2-6 között mozog, csupán az utolsó három tanévben ért el viszonylag magasabb értéket: 45, 45 és 39. A felsorolt nevek jórésze valószínűleg nemcsak pécsi és nem is mohácsi diákokat takar, de a nemzetiségi, vagy anyanyelvi statisztikával összehasonlítva, a lényegre megfelelően rávilágítanak: a horvátok jórészt már asszimilálódtak, vagy éppen azon az úton jártak. Egyesek talán még annak érezték magukat, de a felsőbb iskolákban a kor kultúrpolitikája szerint már „magyarnak kellett lenni” és gyakran az összeírók is – bár előfordult hogy eleinte még horvátként szerepeltették az illetőt, később azonban már valószínűleg automatikusan, vagy önkényesen – a magyarok közé sorolták őket. Ez egyébként a névírásban is meglátszik: a *-cs* végződésű nevek egy részénél –többszörre következtelenül – a végződés *-ts* vagy *-ch* lett, illetve a *-g* végződéshez egy *-h* betűt csatoltak, de van arra is példa, hogy a kezdőbetűnél a *V* betűt *W* váltotta fel. Az ilyen jellegű következtelen névváltoztatások miatt 1906-ban, a vallás és közoktatásügyi miniszter felhívással fordult a különböző „*tanító- tanítónő és óvónőképző intézetek*” igazgatóihoz, hogy „*az illető jelöltnek családnévét mindenkor a keresztlevélben vagy születési bizonyítványában foglalt családnévvel betű szerint összeegyeztetve és annak teljesen megfelelően vezessék be az okmányokba*”.¹⁴⁴⁷

Végül visszatérve az anyanyelvre elmondható, hogy az asszimiláció akkor jelenik meg, amikor a többségi nemzet egyre radikálisabban avatkozik be a kisebbség szellemi kultúrájába, az anyanyelv pedig a közéletből visszahúzódik a családi életbe, és az egyén nemzetiségi azonosságtudatát kezdi elveszíteni. Ugyanakkor ennek lehetnek pozitív hatásai is. Főleg akkor, ha a nyelv visszahúzódása és az azonosságtudat elvesztése csak látszólagos és a valóságban két-, vagy többnyelvűség alakul ki.¹⁴⁴⁸ Mint többször is láthattuk, a többnyelvűség kitűnik az írásmódjukban is. Egy imádságos könyv kézzel írt betétlapján is jól látható, hogy

¹⁴⁴⁷ PPL. Tan. 1350/1906. A Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter 44291. sz. leirata.

¹⁴⁴⁸ Đ. Vidmarović 1997. 142.

bár horvátul gondolkodnak, de a horvát szöveget már magyar betűkkel írják. (XXIV. számú melléklet)

Az asszimiláció a dualizmus korában az egész országban kifejtette hatását, ám területi és időbeli intenzitása a különböző nemzetiségeket, illetve gyakran az egyes nemzetiségeken belüli tájcsoportokat tekintve is más- és másként alakult. Mert míg például a bácskai bunyevácok és sokácok körében viszonylag keményebb ellenállás bontakozott ki, a baranyai horvátok esetében semmiféle forrás sem szól szervezkedésről, vagy valamiféle komolyabb ellenállásról. Egyrészt azért nem, mert náluk – ellentétben a bácskai bunyevácokkal és sokácokkal – még hiányzott az ehhez szükséges vezető erő, a horvát öntudatra épülő értelmiség, másrészt viszont, mivel nem terjedt ki erre a területre sem a zágrábi, sem a diakóvári püspökség fennhatósága, bármiféle szláv nemzeti eszme csak nehezen tudott volna gyökeret eresztetni. A XIX. század utolsó harmadában a bunyevácoknak és bácskai sokácoknak már olyan saját anyanyelven írt lapjai voltak, mint a *Neven*, a *Bunjevačke i šokačke novine* valamint a havonta megjelenő *Bunjevačka i šokačka vila* és a bunyevác nyomdát maga Strossmayer, a diakóvári püspök is támogatta.¹⁴⁴⁹ Ugyanakkor a baranyai horvátok saját agrártársadalma is volt olyan erős és öntudatos, hogy – igazodva ugyan a magyar asszimilációs politikához – képes volt mindvégig a dualizmus időszakában megtartani anyanyelvét és azonosságtudatát, de még nem alakult ki egy olyan értelmiségi rétege, mint amilyen volt már a bunyevácoknál, bácskai sokácoknál és a gradistyei horvátoknál.

A legerősebb gazdasági helyzetben álló **A)** táji csoportnál is azt látjuk, hogy az asszimiláció leginkább a városokban mutatható ki, elsősorban az iparosodottabb és polgári átalakulásban előrébb álló Pécsen, míg Mohácson már gyengébb. Pécsen a századfordulóra feltételezhetően már inkább a magyar nyelv került előtérbe. Ennek elsajátítását Mohácson is szorgalmazták, és a kialakulóban lévő helyi horvát értelmiség az élenjáró iskolai tanulókat még pénzjutalommal is ösztönözte –, viszont az is igaz, hogy a szülők egyfajta egyensúlyra törekedve a horvát nyelvhez is ragaszkodtak. A kétnyelvűségre való törekvés ennél a csoportnál, a községeknél is jellemzőnek tekinthető.

A nyelvhatárba eső, gazdaságilag rosszabb helyzetben álló **B)** táji csoport esetében viszont már kevésbé tartották fontosnak a magyar nyelv megtanulását, és sokkal indulatosabban ragaszkodtak a horvát nyelvhez, de ez még nem jelenti azt, hogy pánszláv eszméket vallottak volna.

¹⁴⁴⁹ L. Heka 1998. 60-61.

Az asszimilációs hatások legkevésbé a gazdaságilag legrosszabb helyzetben álló Dráva menti (C) csoportot érintették, amiben szerepet játszott az is, hogy ezekben a községekben mindenhol túlnyomó többséget képeztek a horvátok. Itt volt a leggyengébb az A) csoportra szinte már jellemző, illetve a B) csoportnál kialakulóban lévő kétnyelvűség is, valamint azokon a helyeken, ahol jelentős többségben voltak a horvátok. Egy 1897-ben kelt jegyzőkönyvben a tanfelügyelő a következőket írta:¹⁴⁵⁰

„Ha nézzük a tiszta horvát, vagy vegyes iskolákat, meglepve tapasztaljuk, hogy a mi sokacaink őrzik az anyanyelvüket. Ezek a gyerekek nem fogják elfelejteni anyanyelvüket, mert otthon a szüleikkel ezen a nyelven beszélnek.”

Húsz évvel később, 1914-ben ismét megjegyezte, hogy a magyar asszimiláció ellenére sem felejtették el anyanyelvüket, és olyan tisztán beszélnek *„mintha nem is Magyarországon élnének”*.¹⁴⁵¹ Többnyire ez volt jellemző a többi nemzetiségi vidékre is, és ahol a gyerekek családi, vallási vagy a községi közegben anyanyelvükön beszéltek, a népiskola magyarnyelv tanításainak nem sok eredménye volt.¹⁴⁵²

Összegzés

A kiegyezés utáni liberális – az ország soknemzetiségű jellegének megfelelő – állam kiépítése helyett, az 1880-as években a magyar politikai vezető rétegnek már valamennyi irányzata és csoportja a „magyar állameszme” híve volt. A gyakorlatban ez annyit jelentett, hogy Magyarországot egységes magyar nemzeti államnak tekintették, és úgy kívánták berendezni, hogy a magyar nemzeti érdekeket szolgálja, a magyar nemzeti fejlődést mozdítsa elő. Noha minden felelős politikus tisztában volt azzal, hogy a tömeges magyarosítás lehetetlen, a spontán magyarosodási folyamatot – ahol lehetőséget láttak erre – mégis igyekeztek elősegíteni és gyorsítani, illetve a magyar politikai vezető réteg hegemoniáját a törvényhozáson, valamint az állam központi szervein kívül, a közigazgatás középső és alsó szintjein is érvényesíteni kívánták. Az 1868. évi XLIV. tc., az ún. nemzetiségi törvény a kulturális nemzetfogalmat nem szüntette meg, de a nemzetiségi nyelvhasználatot, illetve a nemzetiségi létet a politikai nemzet fogalma alá rendelte és ezzel tág asszimilációs lehetőségeket biztosított. Ezt a politikát szolgálta számos más később meghozott törvény is,

¹⁴⁵⁰ S. Filaković 1984. 212.

¹⁴⁵¹ S. Filaković 1984. 212.

¹⁴⁵² Kúnfi Zs. 1908. 56.

melyek közül különösen kiemelkedett az 1907. évi XXVI. valamint XXVII. tc., az (ún. *Lex Apponyi*).

Az asszimilációnak többféle formája létezett és az intenzitása sem volt mindenütt egyforma. Lefolyhatott természetes úton néhány generáció alatt, de történhetett mesterségesen is. Az előbbi formája általában néhány generáció alatt fokozatosan, békés úton zajlott le, míg az utóbbit inkább felülről – esetenként erőszakosan – igyekeztek rákényszeríteni a nemzetiségekre. A falvakban, de különösen a földrajzilag elzártabb településeken, lassúbb volt a folyamat, viszont a városokban a polgárosulással párhuzamosan felgyorsult, mivel a gazdasági szükséglet és a magasabb kulturális rétegbe való beilleszkedés gerjesztően hatott rá. Az egységesülésnek ezt a formáját akár természetes folyamatnak is tekinthetnénk, ha az iskolák és különböző más szervek – helyenként a nemzetiségek saját értelmiségének jelentős közreműködésével – nem gerjesztették volna mesterségesen is. Így például az állami pozícióban dolgozóknál feltétel volt a magyar nyelvtudás, ami gyakran a nemzetiségi nyelv elhagyását és a névmagyarosítást is maga után vonta.

A nemzetiségi falvak belső kultúrájukat, nemzetiségi sajátosságait kezdetben még megőrizhették és a nyelvi magyarosítás 1880 előtt nem is ért el jelentősebb eredményt. Az 1880-as években viszont a nemzetiségi vidékek magyar vezető rétege társadalmi akciót indított a magyarosodás gyorsítása érdekében, és egymás után alakultak a magyarosító társadalmi egyesületek. A „nyelvoktatás” főleg az új generációra irányult és már a „*gyermekmenhelyeken*” megkezdődött, majd folytatódott az iskolákban, de éreztette hatását a nemzetiségek hit- és egyesületi életében is.

A nemzetiségi települések iskoláiban a tanítói pályázatok kiírásánál szinte mindig feltétel volt valamelyik nemzetiségi nyelv ismerete. Az **A)** táji csoportnál mindenhol vegyes nemzetiségűek voltak az iskolák, ezért általában mind a horvát, mind a német nyelvtudást megkövetelték. A **B)** csoportnál is általában vegyes a kép, de itt több településen alkottak többséget a horvátok, illetve ott is nagyon ragaszkodtak a horvátul beszélő tanítóhoz – különösen a kántortanítóhoz –, ahol kisebbségben voltak. Ennél a táji csoportnál különösen jellemző, hogy minden olyan vélt, vagy valós sérelem, amely az anyanyelvhasználattal kapcsolatban keletkezett, igen heves reakciót váltott ki bennük. A **C)** csoportnál viszont mindenhol jelentős többséget képeztek a horvátok, ezért ott egyértelmű volt, hogy a tanerőnek ismernie kell nyelvüket. Mivel az istentisztelet terén nem nehezedett a római katolikus egyházra olyan jellegű nyomás, mint az iskolaügyben, az istentisztelet nyelve jobban igazodott a hívek anyanyelvéhez, de esetenként itt is keletkeztek konfliktusok. Számos esetben, nyelvkérdésben akár vallási vezetőikkel is szembeszálltak. Ezért a helyi lapok

részéről gyakran érte őket a hazafiatlanság vagy a pánszlávizmus vádja, bár sokszor éppen ennek az ellenkezőjét bizonyították.

Ugyancsak az asszimilációt szolgálták a névmagyarosítások is, melyeknek több formája is lehetett. Baranyában 1867 és 1895 között 207 névmagyarosításról és 14 egyéb névváltoztatásról tudunk. Lehetett természetes folyamat, amikor a vezetéknevek olyan hangalakot és írásképet vettek fel, amellyel már beilleszkedhettek a magyar családnévrendszerbe, de történhetett hivatalos úton, a magyar belügyminisztérium engedélyével is, illetve nem volt ritka az önkényes névátírás sem. Vizsgált korszakunkban a névváltoztatásoknak három időbeli szakaszát különböztethetjük meg. Az utolsó szakasz az 1896-os millenniumtól a monarchia széthullásáig terjedt, és ekkor is a sajtó valamint különféle szervezetek propagálták, ám a korábbiakhoz képest szélesebb körben és nagyobb eredménnyel. A legtöbb névmagyarosító hivatalban vagy valamilyen állami intézménynél dolgozott, majd szorosan utánuk következtek a kisiparosok, míg földműves csak elenyésző számban akadt.

Baranya megyében az 1871 és 1913 között megtörtént névmagyarosításból csupán 111 név utal horvát eredetre, továbbá megállapítható, hogy inkább urbánus jelenség volt, ezért főleg az **A)** csoporton belül a két városnál – különösen Pécsen – mutatható ki. A falvak nemzetiségeit szinte egyáltalán nem érintette egyetlen táji csoportnál sem, bár Somogyban a járási főszolgabírók a községekre is kiterjesztették – főleg azokon a helyeken, ahol vasúti dolgozók is éltek – a kampányt, de névmagyarosításra a **C)** csoportban sincs példa. A pécsi horvátok közül 33, a mohácsiak közül pedig hét személyt érintett, ami 41 évre kivetítve nem tekinthető jelentősnek, sőt, a németekhez vagy az izraelitákhoz képest szinte elenyésző. Viszont ha a két várost vetjük össze, akkor azt látjuk, hogy a pécsi horvátok közül majdnem ötször többen magyarosítottak nevet, mint a mohácsiak. Ez valószínűleg abból következhetett, hogy a névmagyarosítás inkább a társadalom középosztályára volt jellemző, és míg Pécsen a horvátok nagyobb számba tartoztak az említett osztályba sorolandó értelmiségiek, hivatalnokok közé, a mohácsi horvátságot többnyire a közép- és kisbirtokkal rendelkező földművesek, illetve kisebb számban iparosok alkották. A névmagyarosításban gyakran jelentős szerepet játszottak a középiskolák is. Ilyesféle tevékenységük leginkább az önkényes vagy helytelen névátírásban valósult meg, mert idővel a megváltozott (magyarosított) név vált elfogadottá, illetve hivatalossá.

Az iskolai valamint egyházi nyelvhasználatot vizsgálva a schematismusok kimutatásai alapján kijelenthetjük, hogy Baranya megye nemzetiségeinek kulturális és művelődési törekvése anyanyelvük megőrzése érdekében a vizsgált korszakban nagyjelentőségű volt. Így

Pécsen is, ahol az 1868-as községesítés után az összes iskola tanítási nyelve magyar lett, a budai külvárosban az istentisztelet nyelve mindvégig magyar – horvát maradt. Tehát az idősebbek körében továbbra is élt a horvát nyelv, míg a fiatalabb nemzedéknél már elhalóban volt. A XXV/1-2. számú melléklet tartalmazza azoknak a baranyai településeknek a nyelvhasználatát, amelyekben statisztikailag is kimutatható a horvátok jelenléte. A táblázatból látszik, hogy míg 1881-ben még kilenc községben volt tisztán horvát a tanítási nyelv, 1900-ban már csak egyben, nyolcban pedig már teljesen meg is szűnt és csak magyarul tanítottak. Az **A**) csoportban (Pécset nem számítva) öt iskolánál csak magyarul tanítottak, a többi pedig többnyelvű volt, amelyekből 10 iskolánál volt elsődleges a horvát tannyelv.

A **B**) csoportnál egy helyen csak magyarul és egy iskolánál csak horvátul tanítottak, míg a többi többnyelvű volt, illetve három helyen volt elsődleges a horvát tannyelv.

A **C**) csoportnál két helyen volt elsődleges a horvát nyelv és ugyancsak két helyen csak magyarul tanítottak, egy iskolában pedig magyarul és horvátul.

Ugyanakkor az istentisztelet nyelve nem változott meg ilyen mértékben. 1883-ban 16 helyen volt csak horvát nyelvű: az **A**) csoportnál öt, a **B**) csoportnál 10 és a **C**) csoportnál egy helyen. 1917-ben még mindig 11 helyen (az **A**) csoportnál három, a **B**) csoportnál nyolc) és teljesen sehol sem szűnt meg, csupán Kökényben, Szőkén, Alsószentmártonban, Dályokon és Felsőszentmártonban lett az előzőhöz képest kettő, vagy több nyelvű. Alsószentmárton esetében esetleg feltételezhető, hogy a kimutatásnál a tanítás és az istentisztelet nyelvét felcserélték. Valójában a tanítási nyelv lehetett magyar – horvát, míg az istentisztelet nyelve maradt tisztán horvát.

A Dráva menti (**C**) táji csoportnál mindvégig elsődleges volt a horvát nyelv és második a magyar.

Az **A**) csoportban viszont Mohácson a külvárosi plébániánál a korábbi horvát helyett magyar lett az elsődleges, Erdősmárokon pedig német.

A nyelvhatáron, a **B**) csoportnál Dályokon kétnyelvű lett, de elsődleges a horvát volt, a többi viszont – a már említett Alsószentmártont kivéve – nem változott.

Tehát mindebből az következik, hogy az asszimiláció – az ifjabb nemzedékekre irányulva – inkább az iskoláknál mutatható ki, és főleg az **A**) táji csoport két városában, bár Mohács esetében gyengébben mind Pécsen. A kétnyelvűségre törekvés ennél a csoportnál, részben a községeknél is kimutatható. A gazdaságilag rosszabb helyzetben álló **B**) táji csoport esetében viszont már kevésbé tartották fontosnak a magyar nyelvtanulást, és erősebben ragaszkodtak a horvát nyelvhez. Ha csak a két kimutatást vetjük össze, akkor úgy tűnik, hogy az asszimiláció hatásai ez utóbbi csoportnál a legkisebbek, ha azonban a

különböző tanfelügyelői jelentéseket is figyelembe vesszük, akkor azt látjuk, hogy valójában a gazdaságilag legrosszabb helyzetben álló Dráva menti (C) csoportot érintették a legkevésbé. Ezért volt éppen itt a leggyengébb – az A) csoportra szinte már jellemző, illetve a B) csoportnál kialakulóban lévő – a kétnyelvűség is. A nemzetiségek nyelvhasználatát tekintve tehát kijelenthető, hogy a mérleg nyelve – Pécs és valamilyen szinten Mohácsot kivéve – inkább az anyanyelv használata felé billent, mivel az iskolán kívül szinte csak ezt beszélték. A nemzetiségi iskoláknál még a dualizmus végén is az volt jellemző, hogy az alsóbb osztályokban nem értették a magyar nyelvet, tehát a tanulás javarészt a tananyag bemagolásából és értelmezés nélküli felmondásából állt. Ezért kellett kisegítő nyelvként alkalmazni mindhárom táji csoportnál – Pécs kivételével – továbbra is a nemzetiségi nyelvet, vagyis a nyelvi asszimiláció korán sem érte el azt a szintet, amely alapján Magyarországot egységes magyar nemzeti államnak lehetett volna tekinteni.

X. A baranyai dualizmuskori művelődéstörténet ismertebb horvát alakjai

Bartalits Mihály szobrász (Kalocsa, 1808 – Pécs, 1879)

Bár atyja szűrszabó volt, ő már, mint kőfaragóinas kezdte meg szobrászművészi pályáját, talán Kalocsán. Jól tudott rajzolni és faragcsálni, amivel Klobusiczky Péter kalocsai érsek figyelmét is magára vonta és három évre Drezdába küldte tanulni. Itteni tartózkodása alatt, munkája érdeméért kitüntetést is kapott a szász királytól. Dreza utáni állomásai a következők voltak: München, Budapest majd Pécs. Pécsen feleségül vette Miskrics Katalint, de mivel nem voltak gyermekeik, árvákat fogadtak magukhoz. Jó hírnevét bizonyítja, hogy pécsi műtermében meglátogatta az akkor már igen híres szobrász Izsó Miklós, valamint Trefort Ágoston miniszter is. Szobrait mind ő faragta ki minden segítség nélkül, még a felirati betűk kivésését sem bízta másra. Drezdai tartózkodása alatt készítette a város egyik római katolikus (talán a Hofkirche) templomának a szobrait, valamint számos szobrot faragott a pécsi püspöki palotába is. Legtöbb szobra azonban a temetőben volt látható. Utolsó művei a pécsi belvárosi plébániatemplom előcsarnokában álló Szent István és Szent László szobrok voltak.¹⁴⁵³

Fabijan Čulić ferences pap (Gara, 1807 – Mohács, 1869)

Iskoláit Bácsban (Szerbia) és Vukováron (Horvátország) végezte, ez utóbbi helyen teológiát tanult. 1832-ben káplán és hittanár lett, majd gvárdián 1854-58 között Bácsban, horvát ferences prédikátor 1856-1863 között Máriaradnán és a budai kerületben, majd 1863-ban káplán és prédikátor a Tabánban. 1867-től plébános lett Ujlakon (Ilok – Horvátország) és előadó Mohácson.¹⁴⁵⁴

Stjepan Ebrić kántortanító (Ladimirevci – Horvátország, 1890 – Pécs, 1968)

Elemi és középiskoláit szülővárosában és Pécsen végezte el, majd folytatva apja kántortanítói pályáját, a bajai tanítóképzőben fejezte be tanulmányait 1911-ben. Ezután Németiben kántortanítóskodott 40 éven át. Horvát Bélával közösen szervezték Németi horvátajkú polgárainak kulturális életét. Népszínműveket tanított be, számos népmesét, népdalt és népszokást jegyzett le. Írt horvát nyelven egy imakönyvet és olvasókönyvet is.¹⁴⁵⁵

¹⁴⁵³ Dr. Angyal P. 1911. 77-90.

¹⁴⁵⁴ A. Sekulić 1998. 62.

¹⁴⁵⁵ L. Matušek 1994. 21.

Gergalics József (Pécs 1859, -1938?)

Tanítói oklevelét a pécsi Római Katolikus Tanítóképző Intézetben szerezte meg 1878-ban. Pályafutását a Tolna megyei Azrán kezdte. Két évvel később előbb Somogysámszonra majd Somogyberzencére került, utána pedig, az 1926-os nyugdíjba vonulásáig a tanítóképző mellé szervezett gyakorlóiskola magántanára lett. A tankönyvirodalom jelentős művelője volt. Önálló művei: „*Képes ABC*” *el. iskolák számára*, továbbá három nyelvtankönyv és más tankönyvek.¹⁴⁵⁶

Graits Endre (András) festőművész (Mohács, 1854 – Pécs, 1909)

Mohácsi sokac családból származott. Felsőbb tanulmányait Bécsben és Rómában végezte. Horvát nyelvtudása hatalmas előnyt jelentett számára, amikor eljutott Boszniába is. Később visszaköltözött Pécsre, ahol a Szent Sebestyén és a Szent Ferenc templomban láthatók freskói, de számos környező falu templomában is hagyott alkotásokat: Egerágon, Hirden, Véménden, Bonyhádön, Dunaszekcsőn. Főleg freskókat készített, de néhány portréja is igen értékes. Szülővárosában Mohácson, a belvárosi Szent Mihály templom freskói dicsérik keze munkáját.¹⁴⁵⁷

Horvát Béla plébános (Bükkösd, 1874 – Németi, 1921)

Elemi iskolai tanulmányait szülőhelyén, a gimnáziumot és hittudományi tanulmányait, pedig Pécsen végezte el. 1897-ben lett káplán Dolnji Miholjacson (Horvátország). Bár tanulmányait magyar nyelven végezte el, a szülői ház horvát nyelvtudása itt nagy hasznára vált. Sokat olvasott főleg horvát nyelvű vallási és szépirodalmat. Innen Rakovicébe ment (Horvátország), ahol kilenc évig szolgált. 1909-ben tért vissza szűkebb környezetébe, és Németi plébánosa lett. A község tanítója „*meštar*” ekkor a községben Stipan Ebrić volt. 1914-ben Petőfi verseket fordított le horvát nyelvre. Közösségében a horvát és a magyar kultúra jobb megismerését, egymáshoz közelítését kívánta elérni, ezért a „jóhangú” énekeseket maga köré gyűjtve, dalokat és verseket tanított meg nekik. Összejöveteleiken gyakran olvasott fel nekik meséket, versfordításait és egy-egy fordításhoz népi szólásokat, szebb kifejezéseket kért cserébe tőlük és gyűjtött föl. Korai halála meggátolta kulturális tevékenysége teljes kibontakoztatását, a horvát nyelvű Petőfi versválogatáson kívül egy ugyancsak horvát nyelvű imakönyv maradt utána. Petőfi versfordításait a két világháború között a „*Danica*”-k

¹⁴⁵⁶ Nyugalmazott hazai pedagógusok almanachja 1936. 104/d

¹⁴⁵⁷ Dr. Szabó – Kállai 1997. 310. és Dr. E. Angyal 1975. 220.

(évkönyvek) is közzétették. Horvát nyelvű búcsúztatásán hívei saját szerzeményét, a „*Mrtvačka pjesma*”-t (Halottas ének) énekelték.¹⁴⁵⁸

Koleszárics Mátyás tanító (Pécs, 1858 – Áta, 1919)

Tanítói oklevelét a pécsi püspöki tanító intézetben szerezte meg 1868-ban. Pályáját Siófárdon kezdte, majd onnan került 1871-ben Áta illetve Lothárd községekbe. 1917-től az iskola igazgatójává is kinevezték. Miután egy szőlészeti tanfolyamot is elvégzett, a filoxéra után jelentős érdemeket szerzett a környék szőlőinek rekonstrukciójában.¹⁴⁵⁹

Kovacsics Marianus ferences pap (Mohács, 1814 – Mohács, 1890)

Egyszerű mohácsi szülőktől származott. Tanulmányait a mohácsi algimnázium után Baján folytatta és az 1840-es években egy Jeszenszky nevű magyar nemes családnál nevelősködött. A ferences rendbe 1847-ben lépett be. Hittudományi tanulmányait folytatva a budapesti kir. egyetemen „*licenciátus S.S. theologiae fokozato*” nyert és 14 évig lektorkodott. Alapító tagja volt a Mohácsvidéki Római Katolikus Néptanító Egyletnek. „*Hathatósan közreműködött 1879-ben a külvárosi sokac iskola megmagyarosításában*” mivel erősen támogatta a német osztállyal való egybeolvasztását.¹⁴⁶⁰

Franjo Ksaver Kuhač zenetanár (Eszék, 1834 – Zágráb, 1911)

Az eszéki ferences rendnél végzett középiskolái tanulmányai alatt, zongorázni, hegedülni és gitározni is megtanult. A Zenei Főiskola elvégzése után zenét tanított, majd egy időben Pécsen apósánál, Koch Fülöpnél lakott és zenetanárként dolgozott a városban. 1878-1881 között négy könyvet jelentetett meg (*Zbornik*) 1600 oldalban. Ezeknek köszönhetően maradt fenn számos horvát népdal, így a gradišcei és a Pécs- illetve Siklós környéki valamint vízvári népdalok is.¹⁴⁶¹

Lipokatics János főjegyző (Mohács, 1879 - 1957)

Elemi iskolái tanulmányait helyben, a középiskolát Zomborban (Sombor – Szerbia) végezte. Jegyzői oklevelet Budapesten nyert. Pályáját segédjegyzőként kezdte meg 1899-ben

¹⁴⁵⁸ J. Prodan 204. 140. és Fried I. 1979. 26.

¹⁴⁵⁹ Nyugalmazott hazai pedagógusok almanachja 1936. 143.

¹⁴⁶⁰ MV 1903. febr. 15. XXII. 7. sz. 3.

¹⁴⁶¹ Đ. Franković 1994. 27.

Dunaszekcsőn. 1902-ben Mohács forgalmazója nyilvántartója lett, 1905-ben pénztárnok, 1914-ben jegyző, majd később városi főjegyző.¹⁴⁶²

Mathiović György tanító (Pécs, 1876 -1950?)

Oklevelét a pécsi püspöki tanító intézetben szerezte meg 1896-ban. Pályájának állomásai a következők voltak: Drávasztára, Mozsgó, Dályok, Maráza, Baranyalócs és Birján.

Többféle kulturális és gazdasági intézmény létesítése fűződik nevéhez: tanfolyamot indított az analfabéták számára, illetve téli tanfolyamot is, hitelszövetkezetet, katolikus kört és dalárdát szervezett, melyeknek működésében is jelentős szerepet töltött be. A pécsi mezőgazdasági kiállításon állami ezüstéremmel tüntették ki. Mint közírónak, kiváló gazdasági és társadalmi cikkei jelentek meg a *Pécsi közlöny*-ben és a *Dunántúl* című lapban.¹⁴⁶³

Ivan Mihalović tanító (Baja, 1820-1877)

Iskolai tanulmányait részben helyben, míg a tanítóképzőt Pécsen végezte el. 1854-ben Mohácsra került, ahol „illirül”, azaz horvátul tanított. Innen 1870-ben miniszteri felkérésre Bajára ment tanítani növénytant, horvát valamint magyar nyelv és irodalmat továbbá számtant és kereskedelmi ismereteket. Baján több lap munkatársa is volt. 1870 és 1880 között számos magyar tankönyvet fordított le horvátra. Közülük a legtöbb kiadást a „*Počtenica za katoličke pučke učionice*” című ért meg, összesen hétszer adták ki. Továbbá írt egy magyar-horvát nyelvkönyvet, valamint megszerkesztett egy horvát-magyar szótárt is.¹⁴⁶⁴

Blaž Modrošić plébános, költő (Lonja – Horvátország, 1839 – Lippó, 1900)

Elemi iskolai tanulmányai után Slavonski Požega-ban (Horvátország) végezte el a középiskolát. Ekkoriban (1854) írta első versét is. A gimnázium után négy szemesztert végzett Diakóvárban (Đakovo – Horvátország), miközben egyre gyakrabban jelentek meg a szlavóniai lapokban versei. 1863-ban saját kérésére Pécsre helyezték káplánnak. Innen később Podgajicába (Horvátország), majd ezután Dályokra (Duboševica – Horvátország) került. Azonban itt sem maradhatott sokáig, mert a pécsi püspök tovább küldte először Szajkra majd pedig Cikóra, illetve Abaligetre. Következő állomására Somberekre, 1869-ben került. Odaérkezése után, már másnap cikket küldött Ivan Antunović lapjába, a *Bunjevačke i šokačke novine*-be. Mivel azonban ebbéli és irodalmi tevékenysége a felsőbb püspöki szerveknek nem

¹⁴⁶² Baranya vármegye Trianon után tíz évvel, 1930. 152.

¹⁴⁶³ Nyugalmozott hazai pedagógusok almanachja 1936. 184.

¹⁴⁶⁴ S. Velin 1977. 86-87.

tetszett, hamarosan innen is távoznia kellett. Az újabb állomások Kund, Baranyabán, Bogdása és végül 1876-ban Lippó. Modrošić a magyarországi (leginkább bácskai) bunyevác és sokác irodalomban elsősorban, mint rendkívül produktív, színes író ismert. Írt verseket, meséket, elbeszéléseket, tudósításokat és lefordított számos idegen nyelvű – köztük magyart is – művet horvátira. Költészete szorosan kötődött Bácskához és Baranyához.¹⁴⁶⁵

Prakatur Tamás ügyvéd (Dályok, 1879 – Mohács, 1929)

Apja vagyonos, dályoki sokac földműves és sertéskereskedő volt. Élete végéig bő gatyában és szíjas bocskorban járt, de hintón vitette magát. Gyermekai közül: Vince érettségizett, tartalékos tiszt, gőzmalmos és szintén sertéskereskedő lett, József a mohácsi villanytelep vezetője volt de korán meghalt, Tamás ügyvéd lett, míg egyetlen lánya egy szintén sokác földműveshez ment feleségül.

Prakatur Tamás középiskoláit Pécsen és Pozsonyban, egyetemi tanulmányait, pedig Pesten végezte. Mint jogász és ügyvédjelölt Dr. Simonyi-Semadam Sándor (későbbi miniszterelnök) irodájában dolgozott. Ügyvédi oklevelének megszerzése után, 1906-ban nyitotta meg ügyvédi irodáját Mohácson, amely csakhamar a legnevezetesebb és legkeresettebb irodák egyike lett. Politikai működésének egyik legnagyobb érdeme, hogy meglátta mohácsi sokác nép nagy értékét, hogy *„ez a nép többre alkalmas, mint a „voksok” leadására”*. Jelentős szerepet vállalt a Mohácsi Sokacok Magyar Olvasóköreinek létrejöttében és később annak vezetője is lett.¹⁴⁶⁶

Reberics Imre tanár (Mohács, 1848 – Pécs, 1908)

Tanári oklevelét a pécsi püspöki tanító intézetben szerezte meg. Magánszorgalomból gyakran tett hosszabb tanulmányutat Európa nyugati országaiban. Tanítói pályáját Mohácson kezdte, ahonnan először Szentistvánra majd Pécsre került. Itt hamarosan a polgári iskola igazgatója lett és egyben az elemi iskolák szakfelügyeletével is megbízták. Nagy része volt a pécsi polgári leányiskola megszervezésében és fejlesztésében is. Pedagógiai érdemeiért a király a Ferenc József-i rend lovagkeresztjével tüntette ki. Nagy érdeklődést keltő cikkei és szaktanulmányai jelentek meg a pécsi lapokban, a Néptanítók lapjában, a Népművelésben és más pedagógiai folyóiratban. Mint Pécs társadalmi és kulturális életének egyik vezető egyénisége, köztisztviselőként álló tagja volt a képviselőtestületnek is. Részt vett a

¹⁴⁶⁵ S. Velin 1975. 184-190.

¹⁴⁶⁶ Baranya vármegye Trianon után tíz évvel, 1930. 144-145.

Tanítószövetség munkájában és irányításában, elnöke volt a Baranya vármegyei Általános Tanítóegyesületnek, valamint díszelnöke a Pécsi Dalárdának.¹⁴⁶⁷

Nikola Tordinac plébános (Đakovo, 1858-1888)

Édesanyja a pécsi születésű Josipović Trezija volt. Már 1875-ben, amikor még csak diák, versei jelentek meg különböző folyóiratokban. Rómában tartózkodva megbetegedett, ezért először Diakóvárra tért vissza, majd édesanyja rokonaihoz, Pécsre jött levegőváltásra. Itteni pihenése alatt gyűjtötte föl Pécs és környékének horvát népmeséit, népdalait és szokásait.¹⁴⁶⁸

Vidákovics Katalin tanító (Pécs, 1865 -1950?)

Előkelő pécsi patrícius családból származott. Tanítói oklevelét a pécsi püspöki tanítóképzőben szerezte meg 1886-ban. 1889-1926 között folyamatosan a mohácsi külvárosi iskolában tanított. A tanítás mellett jelentős szakirodalmi tevékenységet is folytatott, gyakran jelentek meg útleírásai. Tevékeny tagja volt az Általános Tanítószövetségnek, az Egyházmegyei tanítószövetségnek, a Pécsi Nőegyletnek és a Vöröskeresztnek.¹⁴⁶⁹

Zsuzsits András újságíró, író (Mohács, 1893 -?)

Szegény sorsú mohácsi sokác családból származott. Iskoláinak elvégzése után a Mohácsi Kerületi Munkásbiztosító Pénztár tisztviselője lett és ekkor kezdett el irodalommal foglalkozni. Első novellái a Mohács és Vidékében jelentek meg, majd cikket írt a *Mohácsi Hírlapnak* is, melynek később felelős szerkesztője lett.¹⁴⁷⁰

¹⁴⁶⁷ Nyugalmazott hazai pedagógusok almanachja 1936. 226. és MV 1908. aug. 30. XVII. 35. sz. 4.

¹⁴⁶⁸ Đ. Fraković 1994. 29.

¹⁴⁶⁹ Nyugalmazott hazai pedagógusok almanachja 1936. 412.

¹⁴⁷⁰ Baranya vármegye Trianon után tíz évvel, 1930. 181.

Összegzés

A magyarországi horvátok több kisebb és három nagyobb hullámban költöztek be hazánkba és számos kisebb etnikai egységre oszlanak. Ezek közül vizsgált korszakunkban, Baranyában és témánk szempontjából az ugyancsak ide sorolt néhány Somogy megyei községben (Drávakeresztur, Drávasztára, Felsőszentmárton, Lakócsa, Potony, Révfalu, Szentborbás és Tótújfalu) bosnyákok, sokácok és Dráva menti horvátok élnek.

A sokácok főleg a Duna mentén, a Duna – Dráva háromszögben és a Mohács – Pécs közötti falvakban, a bosnyákok Pécs környékén, a Dráva menti horvátok pedig az említett Somogy megyei községekben. Számuk és lakosságon belüli arányuk a századforduló felé csökkent, de számos községben mindvégig többségben maradtak. A két város esetében Mohácson 29 %-ról 0,8 %-ra esett vissza, de ez utóbbi adatot fenntartással kell kezelnünk, ugyanakkor Pécsen valamiképp nőtt (1,2-ről 1,4 %-ra). A többi település esetében, 1880-ban 13 településen volt 75 % fölötti a horvát lakosság aránya, 11-ben 50 – 70 % közötti, míg Lánycsón (11,7), Szigetváron (2,6) és Szőkén (9,7) messze 20 % alatt volt. 1910-ben viszont már 26 településen mutatható ki a horvát többség, sőt, Felsőszentmártonban és Tótújfaluban a 90 %-ot is meghaladta (98,7, illetve 90,3), Horváthertelenden és Marázán azonban 20 % alá esett, Beremenden, Lánycsón, Szigetváron és Töttösön pedig szinte jelentéktelenné vált.

Művelődési lehetőségeiket a hivatalos kultúrpolitikán felül az adott tájféldrajzi helyzetük is befolyásolta. A baranyai horvátok gazdasági-társadalmi struktúrájának megoszlására a XIX. században az országoshoz hasonlóan leginkább a kisbirtokosság volt a jellemző, de mivel a birtokok minősége, a termelési módszerek és az infrastrukturális ellátottság nem volt egyforma, a vizsgált települések gazdaság-földrajzilag három csoportra oszthatók. A legjobb helyzetben a Mohács és Pécs környéki, illetve a két város közti útvonalak közelében elhelyezkedő falvak voltak (**A** csoport). A másik (**B**) csoportba Baranyavár, Benge, Lőcs, Dályok, Darázs, Hercegmárok, Hercegszöllős, Izsép, Kiskőszeg és Nagybodolya, illetve Alsószentmárton, Beremend, Kásád, Petárda és Torjanc tartozott. Ezek a települések a Duna – Dráva által határolt háromszögben, az ún. „*Baranya Háromszögben*” vagy ahogy újabban nevezik a „*Dráva szögben*” fekszenek, és mintegy folyosószerűen összekötve a két folyót, egyben nyelvhatárt képeztek. Bár itt is jó volt a föld minősége, azonban a Karasica, a Duna és Dráva valamint azok mellékvizeinek kiöntése miatt gyakran tönkre ment az egész évi termés. Az infrastruktúra sem volt olyan fejlett, mint az előző gazdasági tájegységnél, és különösen télen és esős időben volt nehéz közlekedni. Viszont

ebben a tájegységben, az előzőnél jóval nagyobb volt a horvátok részaránya. A harmadik (C) csoportot az Ormánság nyugati határán, az akkori Somogy megye délkeleti részéhez tartozó Drávakeresztur, Drávasztára, Felsőszentmárton, Lakócsa, Potony, Révfa és Tótújfalu képezte. Itt is főleg a Dráva áradásai jelentették a legnagyobb veszélyt, és egyben gátolták a termőterület megnövelését, ezen kívül a föld minősége és a terület közlekedési hálózata is jelentősen rosszabb volt az előzőeknél. Viszont itt volt a legmagasabb a horvátok részaránya.

A vizsgált települések elemi iskolái néhány kivételtől eltekintve mind római katolikus felekezeti iskolák voltak, tehát fenntartásuk az adott felekezeti közösségre hárult. A nehéz gazdasági helyzetben lévő községek azonban egyre nehezebben tudtak megfelelni az állam felől érkező mind nagyobb követelményeknek, és ez számos olyan feszültséget eredményezett, amelyek gyakran belső (a településen belüli) személyes vitákkal is együtt jártak. Keletkezésük oka lehetett az iskolafenntartás, egy-egy tanító viselkedése, de nem ritkán külső (különösen a választások idején) politikai eredetű is. Mindezen ügyek szereplőiről, illetve a viták lefolytatásáról és eredményeiről részletes képet nyújtanak az iskolai ügyekkel foglalkozó jegyzőkönyvek és egyéb levelezések. Ugyanakkor rávilágítanak az adott iskolaépületek, tanítói lakások állapotára, felszereltségükre, az iskoláztatásra és a tanítás eredményességére is. Mindezekből jól kitűnik, hogy – kevés kivétellel – az elvárásoknak még messze nem feleltek meg, ám mégis, 1918 felé haladva – bár gyakran nagyon nagy küzdelmek árán – szinte mindenhol megtörténtek a szükséges bővítések, felújítások és javultak a taneredmények is. Ez utóbbit különösen azért kell kihangsúlyozni, mivel az 1870-es évektől egyre inkább magyar nyelven kellett tanulniuk, miközben ekkor még szinte semmit sem értettek és beszéltek magyarul. Nyelvi kettősség kezdett kialakulni: miközben az iskolában magyarul tanultak, otthon szinte kizárólag nemzetiségi anyanyelvükön beszéltek. A vegyes nemzetiségi településeken nem ritkán a többnyelvűség vált gyakorlattá, ami tulajdonképpen előnyt is jelenthetett az ott lakók számára a tisztán magyar lakosságú falvakhoz képest. Az iskolaügyekkel kapcsolatos levelek egyben rávilágítanak arra a küzdelemre is, amely az állam és egyház között zajlott a tanügy feletti ellenőrzés, illetve befolyásolása kapcsán. Gyakran ezek a küzdelmek is megosztották egy-egy település társadalmát és esetenként szociális- vagy egyházellenes lázadásokat is kiváltottak.

A XIX. század második felére Baranya megye horvátok lakta településein már szinte mindenhol volt elemi iskola. Ez alól csak néhány község volt kivétel, de közülük is Hercegmárok 1883-tól már rendelkezett önálló iskolával, míg Drávakeresztur és Révfa 1881-től közösen tartotta fenn az iskoláját. A korszakban egyedül Szőke községben nem épült meg az iskola, 1932-ig a szomszédos Szilvásvárra jártak a gyerekek. Mint említettem, a vizsgált

iskolák nagyobb többsége római katolikus felekezeti volt. A horvát tanulók által használt intézmények közül csupán a két pécsi és egy rövid ideig a monyoródi, illetve elvileg a lakócsai volt községi fenntartású, de működését tekintve ez utóbbi is inkább felekezetinek tekinthető. A tárgyalt időszak elején nagyobb részük még csak egy tantermes volt, de 1910-re már több tantermessé vált az **A)** csoportból a kátolyi, magyarsarlósi, monyoródi, töttösi és versendi, a **B)** csoportból a baranyalőcsi, beremendi, izségi, kiskőszegi és nagybodolyai, míg a **C)** csoportból a drávakereszturi, drávasztárai, felsőszentmártoni, lakócsai, potonyi és tótújfalui iskola. A gyakorlati életre nevelés szempontjából fontosnak tartott gyümölcsfaiskola és az intézményi felszerelés tekintetében is különböző szinten álltak. Legtöbbjüknél szinte az egész korszak alatt nagyon hiányos volt a felszerelés. Csak többszöri felszólításra és különféle büntetések kilátásba helyezése esetén pótolták a taneszközöket, de ugyanez állapítható meg az iskolák felújításával, illetve bővítésével kapcsolatban is. Ezek a problémák főképpen a gazdaságilag és infrastrukturálisan rosszabb helyzetben lévő településeknél figyelhetők meg. Így a **B)** csoportból leginkább Kiskőszegen, Darázson, Nagybodolyán valamint Baranyalőcsön, míg a **C)** csoport Dráva menti községeinek szinte mindegyikénél: Felsőszentmártonban, Drávasztárán és Drávakereszturon. Az **A)** csoport településeinél már valamivel jobb volt a helyzet. Konfliktusok itt is előfordultak, de sehol sem voltak olyan súlyosak, mint az előbb említett településeken. Ez alól talán csak Kátolyt tekinthetjük kivételnek, de itt sem volt olyan súlyos a helyzet, mint a Duna-Dráva háromszög térségében. A korszakban az **A)** csoport 19 községében hat új iskolát építettek, ugyanannyi felújítás történt és nyolcat bővítettek, némelyiket többször is. A csoport két városában (Mohács és Pécs) mindenhol bővítettek és felújítottak, illetve Pécsen 1873-ban egy új iskolát is megnyitottak. A **B)** csoport 12 községében három új iskolát építettek, hármat felújítottak és ötöt bővítettek, míg a **C)** csoport hat községében (Drávakeresztur és Révfalu együtt) három új iskolaépítés, kettő felújítás és nyolc iskolabővítés történt. Tehát a legtöbb iskolát a legjobb gazdasági helyzetű tájegységben építették, míg a másik két tájegységnél nagyjából azonos az arány. Ha azonban az arányításba bele vesszük a községek számát is, akkor azt látjuk, hogy éppen a legszegényebb tájegység kényszerült a legtöbb iskolabővítésre.

Ugyanakkor azt is megállapíthatjuk, hogy a gazdasági és infrastrukturálisan rosszabb helyzetben lévő településeknél az iskolafenntartás módja is többnyire másként alakult, és a szegényebbek számára gyakran kedvezőtlenül lett megállapítva. Részben ezért is volt nehéz éppen ezeknél a községeknél bármiféle bővítést vagy felújítást véghezvinni, és ezért robbantak ki éppen itt a leghevesebb összetűzések. Az iskolafenntartók általában a politikai községekkel karöltve a hitközségek voltak, de több helyen az uradalmak is hozzájárultak

valamivel a fenntartási költségekhez. Sajnos éppen a legkritikusabb helyeken igyekeztek is kibújni a nagyüzemek tulajdonosai, bérlői ez irányú kötelezettségeik alól. A legkedvezőbb adózás az **A)** csoportnál volt. Mivel a jobb föld és kedvező klíma nagyobb és biztosabb termést eredményezett továbbá a viszonylag jó közlekedési lehetőségek is előnyt jelentettek, a jövedelem után kivetett adó nem volt olyan kedvezőtlen, mint a másik két tájegységnél, és arra, hogy a teljes adóösszeget a házaspárokra egyenlő mértékben vetették volna ki, itt nem volt példa. A **B)** csoportnál viszont a jövedelemadó utáni kivetés már nem volt olyan kedvező: bizonytalanabb volt a termés, rosszabb volt az infrastruktúra, ezért egy-egy rossz év után nagyobbak voltak a jövedelemkülönbségek is. Az sem volt mindegy, hogy hol volt a birtok: árterületen, avagy magasabb részen. Kiskőszegen, ahol szinte robbanásszerűen nőtt meg az iskolakötelesek száma, nagy számban éltek sokgyermekes földnélküliek, miközben az alkalmazott iskolai hozzájárulások leginkább a kisebb számú birtokosra hárultak. Beremenden hasonló, de éppen fordított volt a helyzet: a házaspárokra egyformán voltak kivetve költségek, ami a nagyszámú napszámos és kisiparos számára volt kedvezőtlen, és amikor az 1908. évi iskolaszéki választásokon többségbe kerültek, át is tértek az adókivetés vegyes módozatára. A legrosszabb helyzet Kásádon és Nagybodolyán volt, mivel mindkét községben jövedelemtől függetlenül, a házaspárokra egyformán voltak kivetve a fenntartási költségek. A három tájegység közül a **C)** csoportnál voltak legmostohábbak a körülmények, legszegényebbek az emberek, ezért itt alakult ki a legtöbb konfliktus és itt hajlottak leginkább az iskolák állami kezelésbe való átadására is. Ugyanakkor viszont mindenhol többségben voltak a horvátok, és mivel ragaszkodtak vallásukhoz és anyanyelvükhöz, az egyház pedig különösen azzal tudott hatni a lakosságra, hogy állami iskola esetén nem kapnak olyan kántort, illetve tanítót, aki beszéli az anyanyelvüket, ha nehezen is, de a szükséges iskolai fejlesztéseket valamilyen módon mégis végrehajtották. Az iskolaállamosítások kezdeményezői nemcsak az iskolák lehettek, hanem két hullámban a kormány részéről is történtek ilyen kísérletek. Az egyház minden ilyen kísérlet ellen tiltakozott, és a vegyes lakosságú helyeken – talán éppen ezért – rendkívül vigyázott is a nemzetiségek közötti békére. A római katolikus felekezeti iskoláknál kezdetben háttérbe is szorultak az etnikai kérdések, de miután az állami tanfelügyelő részéről gyakran érte őket az a vád, hogy elmaradnak a magyarosításban, a legkényesebb nemzetiségi helyeken – bár elég óvatosan, de – ők is belekényszerültek.

A nemzetiségek közötti béke fenntartása érdekében igen érzékenyen vigyáztak az iskolaszéken belüli nemzetiségi arányokra is. Ez mindhárom táji csoportnál jellemző volt, de itt más jellegű konfliktusok is kialakulhattak. A legáltalánosabbak az iskolaadó kivetése, illetve a különböző fejlesztések megszavazása körüli viták voltak. A **B)** csoportnál főleg az

iskolaadó kivetése körüli konfliktusokra volt számos példa, míg a **C)** csoportnál az iskolafejlesztésekre vonatkozóan. Az ezekből fakadó veszekedések több helyen is – mindkét táji csoportnál – oda vezettek, hogy az egyházmegyei tanfelügyelő esetenként szüneteltette az iskolaszék működését. Az ilyen és hasonló esetek általában az iskolaszék egyházi elnöke, azaz a hitközség plébánosa és a hívek közötti összetűzéssel jártak együtt. Az iskolaszék tagjai gyakran meg sem értették a feladatukat, ezért állandó gyanakvással, ellenkezéssel fogadtak bármiféle fejlesztési, illetve felújítási felszólítást vagy indítványt. A **B)** csoportnál főleg ezért volt nehéz az iskolafenntartás és fejlesztés, míg a harmadik táji csoportnál, a Dráva mentiekénél leginkább a nép szegénysége miatt. Ugyancsak a **B)** csoportnál fordult elő gyakrabban, hogy az iskolaszék tagjai félve a hitközség vagy a politikai község haragjától, illetve bosszújától nem mertek dönten, és inkább kiléptek az iskolaszékből. Iskolaszéki tagnak – elvileg – csak olyan személyt lehetett megválasztani, aki erkölcsileg fedhetetlen és írástudó volt, de a századforduló előtt sok esetben nem így történt, különösen a **B)** csoportnál. A századforduló után azonban, már csak elvétve találni olyan iskolaszéki jegyzőkönyvet, ahol ne tudták volna legalább a nevüket leírni. Ez is azt bizonyítja, hogy terjedt körükben az írástudás.

A tanítási körülmények és a tanítói állások még egy-egy tájcsoporthoz belül sem voltak egyformák, a tanítási nyelv kérdése pedig egy-két kivételtől eltekintve mindenhol fontos volt. A tanítók mindhárom tájegységnél kiszolgáltatott helyzetben voltak, de nem egyenlő mértékben. A fizetésük gyakran csak igen nehezen volt behajtható, és számos helyen – nem ritkán rossz minőségű – terményben kapták, illetve magának a tanítónak kellett beszednie. A **B)** csoportnál ezért is volt gyakori a tanítóhiány, és később át kellett állniuk a készpénzes fizetésre. Ahol ezt bevezették, ott javult a tanítói fizetés fegyelme. Az államsegély megjelenésével tovább javult a helyzet, és az időszak végére az **A)** csoportból Kökény, Belvárdgyula és Áta valamint a **B)** csoportból Kásád kivételével már mindenhol igénybe vették, sőt, Birjánban mindkét tanító bérét teljes egészében államsegélyből fedezték. A három csoport kántortanítói átlagfizetését összehasonlítva, 1880-ban a legmagasabb bér a Dráva menti táji csoportnál volt, a legalacsonyabb pedig – a két város nélkül – a Pécs-Mohács közti táji csoportnál. Az 1910-es évekre viszont a Dráva menti tájegység került a végére, míg a nyelvhatár menti **B)** táji csoport 100 koronával magasabb volt. Ha azonban számításba bevesszük a két várost is, akkor mindkét esetben az **A)** vagyis a Pécs – Mohács közti táji csoportnál volt a legmagasabb. Az osztálytanítói fizetéseknél is ez volt a sorrend. Viszont az átlagtól eltekintve és községenként nézve, mindkét időpontban a legalacsonyabb fizetések éppen a legfejlettebbnél, az **A)** táji csoportnál voltak (1880-ban Szilvás és Szőke, 1909-ben

Kökény és Lothárd), míg a legmagasabbak 1880-ban a legszegényebbnél, a **C)** csoportba tartozó Lakócsán, 1909-ben pedig a **B)** csoportba tartozó Darázson. A két városban lényegesen jobb helyzetben voltak, és a felekezeti iskolák közül a tanítói és tanítónői javadalmak állami szintre való emelését 1917-ben – az országban az elsők között – a mohácsi r. k. hitközség szavazta meg.

Összegezve az iskolafenntartás és tanítói fizetések körüli problémákat elmondható: a legélesebben a gazdaságilag és infrastrukturálisan rosszabb helyzetben lévő horvátok lakta településeknél jelentkeztek.

A tanítás nyelvére vonatkozóan, az **A)** csoportban Töttössel, Monyoróddal és Lothárddal kapcsolatban nincsenek biztos adatok, de itt is feltételezhető, hogy bizonyos ideig és valamilyen szinten horvát nyelvű oktatás folyhatott, míg a lánycsói iskolában a századforduló környékén ez már megszűnt. A két város közül a vizsgált pécsi iskoláknál már csak magyarul és németül oktattak, míg Mohácson a későbbiekben is feltétel maradt a horvát nyelvtudás. Ugyanakkor az is kitűnik, hogy azokon a településeken, ahol többségben voltak a horvátok – főleg a **B)** és **C)** táji csoport községeiben –, erősen ragaszkodtak a horvátul tanító pedagógushoz, és ezekkel szemben toleránsabbak is voltak. A **B)** csoportnál Baranyalőcsön a Kovács György- valamint Bénics-ügy és Bengén a Horváth-ügy kapcsán láthattunk erre példákat, Hercegszöllősen pedig még akkor is ragaszkodtak a kántortanító horvát nyelvtudásához, amikor már jelentős kisebbségben voltak a magyarokkal szemben, de hasonló volt a helyzet Beremenden és részben Kiskőszegen is. Az **A)** csoportban viszont csak egyetlen alkalommal fordult elő: Versenden. A Dráva menti tájcsoporthoz – feltehetően, mert mindenhol abszolút többséget képeztek – hasonló esetről nem szólnak források. Az 1868-as tanügyi törvény a nemzetiségi területeken még megengedte az anyanyelven való tanítást, később azonban mindenhol át kellett térni a kötelező magyar nyelvű tanításra, ami a nem magyar ajkú tanulók tanulmányi eredményében visszaesést okozott. Korszakunkban három tanterv követte egymást. A római katolikus felekezeti iskolák számára a püspöki kar által 1877-ben kiadott tanterv sorolta fel, illetve állapította meg az egyes tantárgyak osztályonkénti tanítását, és előírta, hogy a Szent István Társulat által kiadott tankönyveket használhatják, a gyakorlatban azonban sok helyen eltértek ettől.

A tanítás hatékonyságát és a tanulmányi eredményeket számos objektív ok is befolyásolhatta. Ilyenek voltak az iskolai hiányzások, a tankönyvellátottság és a magyar nyelv ismerete. A horvát ajkú diákok gyakran még a felsőbb osztályokban sem tudták értelmezni a magyarul betanult szöveget, és előfordult, hogy semmilyen tankönyvük sem volt. A nyelvi problémák főleg a **B)** valamint Dráva menti (**C)** tájcsoporthoz tartozóké voltak gyakoriak, de láttunk rá

példát az **A)** csoportban is a mohácsi külvárosi iskola esetében. Az iskolai hiányzások legáltalánosabb oka a tankötelesek tavaszi és őszi mezei munkákba való bevonása volt. Ez a két várost kivéve mindhárom tájegységben általánosnak mondható. Járványos betegségek miatti hiányzások főleg a **B)** csoportnál fordultak elő, de nem voltak ritkák a **C)** csoportban sem és ugyancsak e két – gyengébb infrastruktúrával rendelkező – tájcsoporthoz tartoztak gyakoriak – ősszel és télen – a közlekedési nehézségekből eredő hiányzások is. Utóbbinak a rossz utakon és az iskola távolságán felül a lábbeli hiánya is oka lehetett. A tanítóknak mindezt szem előtt tartva és előre betervezve kellett kialakítaniuk a tanrendet, de esetenként még a szülőkkel is meg kellett küzdeniük. Utóbbira is főleg a **B)** tájcsoporthoz tartoztak példák. Mivel az említett nehézségek gyakorisága a három tájegységben más és más volt, az iskolai eredmények is különbözőképpen alakultak. Az első két osztály mindenhol nehéz volt, mert először meg kellett tanulniuk a gyerekeknek magyarul. Ez főleg a **B)** táji csoportnál, vagyis a nyelvhatár mentén haladt vontatottan, ezért ott az eredmények –Baranyavár kivételével – mindenhol rosszabbak voltak. A két város közti, **A)** csoportnál már tarkább a kép. A Pécs környéki bosnyák falvak esetében még a századforduló után is gyenge eredményekről számoltak be, míg Mohács felé haladva a vegyes lakosságú falvakban – a kezdő osztályok után – már „középszerű” az eredmény. A **C)** csoport esetében viszont – annak ellenére, hogy itt szinte kizárólag horvátok laktak – a századforduló után már csak a drávasztári iskola eredményeit minősítették gyengének, míg a többit már jónak, illetve a tótújfaluikat kifogástalannak.

Mindezeket figyelembe véve kijelenthető, hogy a baranyai horvátok iskolai eredményei nem a gazdasági adottságoknak megfelelő képet tükrözték. A legkedvezőbb gazdasági és infrastrukturális helyzetben lévő **A)** táji csoport iskolái nem haladták meg nagymértékben a legelmaradottabb tájegység, a **C)** csoport iskoláinak eredményeit, tehát a Dráva menti tájcsoporthoz tartoztak jól működött az anyanyelvi tanítás. A két folyót összekötő, déli horvát-magyar nyelvhatár mentén fekvő **B)** csoportnál voltak a legalacsonyabbak az iskolai eredmények, viszont ha a tanulók már megtanultak magyarul, taneredményeik is feljavultak és tudásuk elérte számos tisztán magyar nyelvű községi iskoláinak a szintjét.

Az elemi iskola befejezése után a baranyai horvátok igen kevés továbbtanulója, főként ipari vagy középiskolában folytatta tanulmányait, míg felsőbb oktatási intézménybe csak kevesen jutottak el. Az **A)** és **B)** csoportból a pécsi, mohácsi, németbólyi és siklói ipariskolába jártak horvát nemzetiségű tanoncok, számuk azonban meglepően alacsony volt. Ennek oka lehetett, hogy a horvát lakosság körében továbbra is a háziipar volt az elsődleges, másrészt meg, hogy inkább földműveléssel, illetve állattenyésztéssel foglalkoztak. Mivel az

oktatási nyelv az ipari iskolában magyar volt, számos esetben kellett ún. 0. évfolyamot bevezetni, hogy előbb megtanuljanak magyarul. Ez is azt bizonyítja, hogy nemzetiségi helyeken a magyar nyelvtanítás még a századfordulón sem volt igazán hatékony. Természetesen a középiskoláknál ilyen probléma nem állt fenn, de oda általában olyanokat írtak be, akiknek a családja a polgárosodás, városiasodás, illetve magyarosodás magasabb fokán állt, és – bár sok név utal horvát eredetre – többségüknel valószínűleg már otthon is magyarul beszélhettek. Ugyanakkor azt is hozzá kell tenni, hogy a középiskoláknál erőteljesebben jelentkezett a magyarosító politika, amire az asszimilációról szóló részben példákat is láthattunk. A középszintű oktatásban leginkább az **A)** csoportból Pécsen és kis számban a mohácsi polgári iskolánál – itt lehettek a **B)** csoportból is – találkozhattunk feltehetően – nevük alapján – horvát származású diákokkal. Számuk a különböző iskolákban és tanévekben 1-55 között mozgott. A felsőbb oktatást illetően, a baranyai horvátok csak igen kis számban voltak képviselve. Feltételezhetően ezek többsége az egyházi pályát választotta, illetve valamivel kisebb számban a tanítói vonalon folytattak tanulmányokat és csak elenyészően választottak más szellemi utat.

Az iskolák mellett, és mintegy azok nevelési szerepét folytatva, regionális-helyi szinten a művelődés legfontosabb fórumai az egyletek és olvasókörok voltak. Keletkezésük összefüggött az iskolázottsággal és – részben – a társadalmi rétegződés felgyorsulásával, hatásuk pedig kiterjedt a társadalom széles körére. A legváltozatosabb egyesületi élet általában a gazdaságilag és kulturálisan differenciált településeken alakult ki. Baranya horvátok lakta területein 16 településen, míg a Somogy megyéhez tartozó **C)** csoportnál Lakocsán és Felsőszentmártonban működtek rövidebb-hosszabb ideig olyasféle olvasókörok, amelyeknél a fő cél a művelődés és a társas élet fejlesztése volt, de mellettük számos helyen más egyletek is voltak, amelyek ugyancsak betölthettek valamiféle művelődésközvetítő szerepet. A három tájegységben 19 – horvátok lakta – településen működött olyan egylet, amelynek közművelődési hatásai is lehettek. Az **A)** tájegységi csoportnál volt a legtöbb (32) – ezen belül is a két városban Mohácson (12) és Pécsen (9) –, utána a **B)** csoport következett (17), majd a végén a Dráva menti **C)** táji csoport (2). A sorrend alapján kapott kép nagyjából a csoportok gazdasági lehetőségeinek és infrastrukturális ellátottságának megfelelő helyzetet tükrözi vissza, de ha a két várostól eltekintve, mindhárom táji csoportnál csak a községeket vesszük figyelembe, akkor a **B)** táji csoportnál találjuk a legtöbb egyletet (17:11). Ha viszont az egy-egy tájcsoporthoz tartozó községek számához képest nézzük, akkor ismét módosul a kép, mivel a **C)** táji csoporthoz jóval kevesebb község tartozik. Ha csak a nemzetiségi jellegű egyleteket vesszük figyelembe, akkor csupán két helyen találunk ilyent: az **A)** csoportnál

(Mohácsot nem számítva) Versenden és a **C**) táji csoportnál Lakócsán. A **B**) táji csoportban viszont, vagyis éppen a nyelvi határ mentén, egyet sem, holott az etnikai összetételt tekintve ez elvárható lenne. Vagyis a gazdasági helyzet, az infrastrukturális ellátottság és az etnikai arányok alapján feltételezhető tükörkép, akárcsak a taneredmények esetében, kissé torzult.

A horvátok mindhárom tájegységben a római katolikus felekezethez tartoztak és mély, belső vallásosság jellemezte őket. Vallási vezetőik közül egyeseket tiszteltek és felnéztek rájuk, de voltak olyanok is, akikkel szemben ellenszenvet éreztek és gyűlölték őket. Az **A**) táji csoportnál főleg az istentiszteleti nyelvvel kapcsolatos nézeteltérések jelentettek gondot, míg a gazdaságilag rosszabb helyzetben álló **B**) táji csoportnál a konfliktusok létrejöttében a nyelvi okokon felül anyagi tényezők is szerepet játszottak. A hívek és egyházi vezetőik közti összetűzésre ennél a táji csoportnál láthattunk legtöbb példát. A **C**) táji csoportnál ugyancsak az anyanyelven történő istentisztelethez ragaszkodtak, de itt koránt sem alakultak ki olyan heves viták, mint akár csak az **A**) csoportnál. Ebben a táji csoportban jártak a legtöbben misére, ám saját jogszokásukat esetenként az egyház által előírt szabályok fölé helyezték. Ilyen volt például a törvénytelen házasság kérdése, ami mindhárom táji csoportnál előfordult, de különösen a **B**) és **C**) csoportnál. A Szűzanya tisztelete és ezzel együtt a búcsújárás szokása ugyancsak mindhárom csoportnál erős volt, és a legszebb vallásos élményeik közé tartozott. Az **A**) és **B**) táji csoport horvát lakossága – különösen a sokácok – főleg a baranyai Máriagyűdre jártak búcsúba. Az **A**) csoport bosnyák lakói előszeretettel látogatták Pécs legrégibb kápolnáját a Havi Boldogasszony kápolnát is, amely sokáig a budai külvárosi plébániához tartozott. A Mohács környéki sokácok körében viszont nagyon közkedvelt volt a mohácsi ferences templom és zárda – bár nem kegyhely –, és ide Páduai Szent Antal, június 13-i búcsúnapján a **B**) csoport sokác lakossága is elzarándokolt. A **C**) táji csoport kedvelt búcsújáró helye a horvátországi Máriabisztrica volt, ahova a századforduló környékén egyre több zarándoklatot vezettek a másik két csoportból is. Ez az időszak nagyjából egybeesett az egyre nyíltabb magyarosítással, ami – mint láttuk – számos helyen ellenállást váltott ki, ezért a máriabisztrikai búcsújárások egyes egyházi vezetőkben azt a félelmet keltették, hogy a helybeli hívek körében kialakult nemzetiségi nyelvhasználat körüli vitákat, a horvát nemzeti ébredés tovább fogja gerjeszteni. A vallásos irodalomban is csak olyan horvát nyelvű imádságos könyveket volt szabad használni, amelyeket az egyházmegye engedélyezett, illetve terjesztett. Ennek ellenkezőjéről csak egy estre volt példa, a **B**) csoportba tartozó Kásádról, de – megvizsgálása után – ennek bevonását sem rendelte el a püspök. A századfordulón a baranyai horvátok 39 %-a tudott írni és olvasni, 1910-ben pedig már csaknem a fele. Ennek

ellenére a horvát nyelvű írásos irodalmat, még ekkor is – mindhárom táji csoportnál – csak a hittankönyvek valamint énekes, illetve imádságos könyvek képviselték.

A nemzetiségi falvak belső kultúrájukat, nemzetiségi sajátosságait viszonylag elég sokáig megőrizhették, és a nyelvi magyarosítás 1880 előtt nem is ért el jelentősebb eredményt. Iskoláikban a tanítói pályázatok kiírásánál szinte mindig feltétel volt valamelyik nemzetiségi nyelv ismerete. Az **A)** táji csoportnál, mivel mindenhol vegyes nemzetiségűek voltak az iskolák, követelmény volt mind a horvát, mind a német nyelvtudás. A **B)** csoportnál viszont ott is ragaszkodtak a horvátul beszélő tanítóhoz – különösen a kántortanítóhoz –, ahol kisebbségben voltak. Ennél a táji csoportnál minden olyan vélt, vagy valós sérelem, amely az anyanyelvhasználatban kapcsolatban keletkezett, igen heves reakciót váltott ki. A **C)** csoportnál mindenhol jelentős többséget képeztek a horvátok, ezért ott a tanerők horvát nyelvismerete nem is volt kérdéses. A századforduló után viszont egyre több iskolában vált – elviekben – elsődlegessé a magyar nyelv, illetve akadt, ahol már csak magyarul tanítottak, de valójában az utcai és otthoni nyelv továbbra is a nemzetiségi maradt. Az istentisztelet nyelve – mivel nem nehezedett a római katolikus egyházra olyan jellegű nyomás, mint az iskolaügyben – valamivel jobban igazodott a hívek anyanyelvéhez. Az **A)** csoportnál 1917-ben három, a **B)** csoportnál nyolc helyen maradt továbbra is horvát nyelvű, míg máshol többnyelvű lett, de ez utóbbiaknál számos helyen még sokáig – a **(C)** táji csoportnál mindvégig – a horvát volt az elsődleges.

Tehát a nyelvi asszimiláció az iskoláknál – vagyis az újabb generációknál – erősebben jelentkezett és nagyobb volt a hatása is, különösen az **A)** csoport két városában, de főleg Pécsen. Ennél a csoportnál általánosabb lett a többnyelvűség és ezzel együtt a polgárosodás is, míg a **B)** csoport esetében ez már kevésbé mondható el. Hatásai a gazdaságilag legrosszabb helyzetben álló **(C)** csoportot érintették a legkevésbé, de összességében is elmondható, hogy a nyelvi asszimiláció korán sem érte el azt a szintet, amely alapján Magyarországot egységes magyar nemzeti államnak lehetett volna tekinteni. Ennek ellenére mégis, a dualizmus végére – részben köszönhetően ezt Eötvös előrelátó politikájának is – már Baranyában is kialakulóban volt egy olyan horvát nemzetiségű generáció, amely magában hordozta a jövő fejlődését. Ezek sorát bővítették a baranyai horvát közösségből kikerült, vagy tanulmányaik után az elemzett településeken dolgozó tanult személyek. Soraikból a tankönyvírók, a népdalgyűjtők, a különböző iskolatípusokban dolgozó pedagógusok mellett hivatalnokok, köz- és magántisztviselők jelezték a polgárosodás terjedését. Az iskolázott személyek mellett a földdel, kereskedelemmel, iparral foglalkozók sorában is fontos volt a műveltség fokozatos növekedése. A magyar állameszme keretei

között az 1918-ig terjedő időszakban a baranyai horvátság körében kettős átalakulás zajlott le. Egyfelől a kor elvárásainak, a gazdasági körülmények hatásainak következtében megindult egy modernizációs folyamat. Ez különösen Pécsen és Mohácson, illetve a két város közötti településeken okozott alapvető változásokat. A legnagyobb változást átélők élvezték és kihasználták a lehetőségeket, de tudatosan és helyenként ütközve is a magyarosítási törekvésekkel sikeresen megvédték anyanyelvi kultúrájukat. Felismerték az új formákban rejlő lehetőségeket, és az iskolai oktatásban lejátszódott nyelvi háttérbe szorulást a közművelődés terén próbálták pótolni (čitaonica, színjátszás, bálók). Ezzel ugyan az oktatás magyar nyelvének terjesztését nem tudták megakadályozni, de a családban használt nyelvet erősítette a művelődés területén megtartott nyelvhasználat. A Dráva – Duna közén fekvő **(B)** tájon egyenetlenül indult meg a modernizáció. A piacra termelő (szőlő, széna), illetve a kereskedelembe bekapcsolódó gazdák élvezték az új formák előnyeit. Az anyagi stabilitás kialakulása segített a nyelv megtartásában, mivel a tehetősebb gazdák beleszóltak a nyelvhasználati ügyekbe – esetenként – a plébánosok ellenére is. Ugyanakkor a hagyományos társadalom fennmaradása miatt a kisparaszti és földnélküli réteg az iskolaszékekben, illetve a nyelvhasználat területén ragaszkodtak a pozíciójuk fenntartásához. A vezetőségben jelen lévők az anyanyelvük fennmaradását támogatták. Az archaikus-hagyományos életmód és gazdálkodás, illetve az új módszerek, eredmények bevezetése arányosan fennmaradt. Még nem dőlt el a változás, nem vált döntővé a modernizáció. Az egyensúlyi helyzetet az anyanyelv használata a horvát értékek felé húzta. A Dráva menti horvátok **(C)** csoport) gazdálkodása túlnyomó többségben még a hagyományos formákat mutatták. Bár a folyómenti kereskedésbe kismértékben bekapcsolódtak, de csak egy-két árú került innen az országos hálózatba. Ugyanakkor ezeken a településeken az alig elindult változásokhoz a teljeskörű anyanyelv használata társult, ami ebben a kistérségben konzerválta a hagyományos formákat.

A Baranyában lakó horvátok három kistáján eltérő környezeti körülmények között éltek a lakosok. A három táj három fejlettségi állapotot mutatott, amelyek egyúttal a modernizáció fokozatait is jelezték.

Helynévmutató

Alsószentmárton: 16, 28, 29, 50, 57, 68, 78, 83, 109, 114, 116, 137, 217, 332, 349, 382, 390,
Áta: 16, 30, 50, 54, 68, 77, 109, 114, 124, 193, 268, 300, 307, 386, 394,
Baranyavár: 27, 46, 50, 51, 57, 67, 68, 75, 77, 78, 79, 81, 82, 83, 109, 116, 143, 178, 179,
224, 227, 233, 235, 248, 253, 267, 268, 286, 294, 298, 305, 307, 346, 351, 356, 390, 396,
Belvárdgyula: 16, 25, 26, 41, 50, 58, 68, 77, 109, 126, 127, 179, 199, 201, 267, 268, 282, 291,
300, 307, 342, 368, 394,
Benge: 27, 50, 51, 58, 68, 77, 82, 83, 109, 222, 228, 231, 232, 233, 234, 271, 274, 276, 277,
287, 290, 292, 297, 307, 365, 390,
Beremend: 16, 28, 29, 41, 42, 50, 58, 68, 78, 83, 84, 109, 116, 138, 163, 178, 179, 180, 218,
219, 220, 221, 224, 225, 236, 268, 281, 297, 307, 328, 345, 353, 354, 359, 363, 369, 390, 392,
393, 395,
Birján: 16, 26, 41, 50, 59, 68, 77, 109, 125, 126, 198, 199, 202, 227, 267, 268, 270, 273, 282,
291, 300, 318, 326, 330, 342, 363, 368, 387, 394,
Bóly: 7, 26, 74, 77, 109, 131, 204, 221, 307, 309, 323, 347, 349, 396,
Dályok: 25, 28, 50, 51, 59, 67, 68, 77, 81, 82, 83, 109, 116, 224, 230, 233, 240, 249, 250, 307,
314, 317, 321, 328, 332, 344, 345, 346, 347, 351, 356, 366, 370, 382, 387, 388, 390,
Darázs: 25, 27, 50, 51, 59, 68, 77, 78, 81, 82, 83, 109, 116, 145, 146, 148, 149, 171, 178, 179,
180, 236, 240, 241, 242, 245, 249, 267, 268, 283, 286, 287, 292, 294, 298, 307, 317, 320, 328,
332, 346, 347, 351, 356, 363, 370, 371, 390, 392, 395,
Drávakeresztur: 16, 22, 23, 50, 65, 68, 79, 80, 84, 109, 164, 165, 171, 178, 253, 254, 255,
256, 257, 268, 275, 276, 277, 281, 301, 351, 390, 391, 392,
Drávasztára: 16, 50, 65, 68, 79, 80, 82, 84, 109, 156, 159, 161, 162, 163, 171, 178, 252, 253,
254, 263, 268, 301, 305, 387, 390, 391, 392, 396,
Erdősmárok: 16, 26, 41, 50, 59, 68, 77, 109, 133, 179, 200, 208, 209, 220, 267, 290, 382,
Felsőszentmárton: 16, 20, 22, 23, 50, 65, 67, 68, 79, 80, 82, 83, 84, 109, 117, 163, 166, 167,
169, 170, 171, 173, 178, 179, 180, 257, 258, 260, 263, 268, 277, 278, 280, 282, 291, 294, 300,
301, 302, 318, 330, 332, 340, 344, 345, 346, 347, 364, 365, 367, 382, 390, 391, 392, 397,
Hercegmárok: 14, 27, 50, 51, 60, 67, 68, 77, 78, 81, 82, 83, 109, 145, 146, 148, 149, 177, 178,
179, 241, 242, 267, 286, 294, 298, 307, 332, 351, 356, 390, 391,
Hercegszöllős: 50, 60, 67, 68, 77, 78, 82, 83, 109, 233, 236, 237, 271, 273, 281, 282, 293,
297, 307, 343, 363, 390, 395,
Horváthertelend: 67, 68, 83, 390,
Izsép: 25, 50, 51, 60, 68, 77, 83, 109, 153, 155, 178, 179, 222, 230, 240, 243, 244, 245, 247,
249, 251, 267, 268, 277, 281, 282, 286, 293, 294, 295, 297, 298, 332, 344, 346, 350, 351, 356,
370, 390, 392,
Kátoly: 16, 25, 27, 29, 41, 50, 60, 68, 77, 109, 114, 127, 128, 178, 180, 199, 201, 265, 267,
270, 282, 295, 342, 392,
Kásád: 16, 26, 29, 41, 50, 61, 68, 78, 83, 109, 114, 115, 116, 137, 138, 139, 179, 180, 184,
217, 218, 219, 268, 281, 282, 296, 353, 354, 356, 390, 393, 394, 398,
Kiskőszeg: 42, 50, 51, 61, 68, 77, 78, 82, 83, 109, 114, 115, 116, 149, 151, 153, 163, 171,
178, 179, 180, 231, 242, 243, 244, 267, 268, 281, 286, 291, 294, 298, 307, 318, 328, 343, 369,
390, 392, 393, 395,
Kökény: 16, 30, 50, 54, 68, 77, 83, 109, 114, 116, 120, 189, 190, 194, 267, 268, 277, 278,
282, 283, 342, 350, 382, 394, 395,
Lakócsa: 16, 22, 50, 66, 67, 68, 79, 80, 84, 109, 118, 156, 158, 161, 164, 171, 174, 175, 178,
260, 264, 275, 276, 280, 330, 338, 364, 367, 390, 391, 392,
Lánycsók: 16, 25, 26, 36, 50, 61, 68, 77, 83, 109, 114, 131, 178, 179, 207, 267, 281, 291, 295,
299, 307, 317, 326, 390, 395,

Lothárd: 16, 26, 41, 50, 61, 68, 77, 109, 124, 179, 190, 197, 243, 253, 267, 268, 281, 283, 300, 307, 318, 326, 386, 395,

Lőcs: 42, 50, 51, 62, 68, 77, 78, 82, 83, 109, 114, 140, 142, 143, 178, 179, 196, 224, 225, 226, 227, 229, 230, 231, 233, 234, 236, 244, 255, 268, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 281, 292, 297, 307, 317, 329, 343, 346, 351, 356, 366, 384, 387, 390, 392, 395,

Magyarsarlós: 16, 26, 50, 62, 68, 77, 83, 109, 114, 124, 178, 195, 196, 224, 245, 267, 270, 307, 343, 366, 392,

Maráza: 16, 50, 62, 68, 77, 109, 114, 132, 208, 227, 240, 387,

Mohács: 5, 7, 14, 16, 25, 26, 27, 33, 37, 38, 41, 42, 43, 44, 50, 53, 54, 67, 72, 75, 77, 78, 82, 83, 84, 105, 107, 108, 109, 120, 132, 135, 136, 155, 174, 178, 179, 188, 209, 212, 213, 214, 215, 222, 249, 270, 272, 274, 276, 277, 281, 282, 283, 287, 299, 303, 305, 307, 308, 309, 314, 315, 316, 317, 320, 321, 323, 324, 326, 327, 328, 330, 331, 332, 333, 334, 336, 337, 338, 340, 342, 344, 350, 351, 352, 353, 355, 356, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 366, 368, 369, 370, 370, 371, 372, 373, 377, 378, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 392, 394, 395, 396, 397, 398, 400,

Monyoród: 16, 26, 27, 50, 62, 68, 77, 109, 114, 127, 130, 178, 179, 205, 267, 268, 281, 309, 392, 395,

Nagybodolya: 27, 50, 51, 63, 68, 77, 82, 83, 109, 114, 178, 239, 267, 268, 284, 298, 329, 346, 351, 356, 390, 392,

Nagykozár: 16, 25, 27, 29, 50, 63, 68, 77, 109, 192, 194, 195, 327

Németi: 16, 30, 41, 55, 68, 77, 83, 109, 114, 123, 124, 192, 194, 267, 384, 385,

Olasz: 26, 50, 63, 68, 77, 109, 114, 327, 342, 345,

Pécs: 6, 14, 23, 25, 29, 30, 31, 34, 35, 37, 38, 41, 42, 44, 45, 46, 50, 53, 67, 74, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 105, 107, 108, 109, 117, 120, 121, 123, 124, 132, 134, 137, 154, 178, 179, 188, 195, 198, 204, 206, 209, 210, 211, 224, 231, 237, 243, 250, 258, 263, 270, 277, 281, 282, 283, 292, 304, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 323, 324, 326, 327, 328, 329, 331, 332, 333, 340, 342, 344, 345, 349, 350, 351, 352, 353, 355, 356, 359, 362, 363, 370, 372, 373, 377, 378, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 392, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400,

Pécsudvard: 16, 30, 50, 55, 68, 77, 83, 109, 114, 120, 121, 122, 190, 291, 300, 362,

Pécsvárad: 7, 25, 42, 74, 81, 109, 128, 129, 130, 132, 209, 260, 307, 323,

Petárda: 27, 50, 51, 63, 68, 78, 83, 109, 114, 116, 139, 222, 224, 229, 243, 296, 307, 319, 353, 390,

Pogány: 16, 30, 41, 50, 55, 68, 77, 83, 109, 114, 194, 342,

Potony: 16, 22, 23, 42, 50, 66, 67, 68, 79, 80, 84, 109, 163, 171, 176, 178, 264, 390, 391, 392,

Révfa: 16, 22, 23, 50, 66, 68, 79, 82, 84, 109, 117, 164, 178, 254, 255, 256, 268, 390, 391, 392,

Siklós: 7, 16, 29, 33, 46, 74, 81, 109, 223, 236, 296, 307, 309, 323, 350, 386, 396,

Szalánta: 16, 30, 41, 50, 56, 68, 77, 83, 109, 116, 123, 124, 163, 192, 193, 267, 307,

Szemely: 16, 30, 50, 56, 68, 77, 83, 109, 122, 191, 198, 300, 328, 329,

Szigetvár: 29, 33, 37, 38, 51, 67, 68, 76, 80, 83, 109, 167, 277, 310, 329, 339, 390,

Szilvás: 109, 120, 178, 188, 189, 267, 283, 365, 391, 394,

Szőke: 16, 30, 50, 56, 68, 77, 109, 120, 178, 188, 189, 283, 391, 394,

Szőkéd: 16, 25, 30, 50, 57, 68, 77, 109, 114, 120, 178, 188, 267, 300,

Torjanc: 28, 50, 51, 64, 68, 78, 83, 109, 114, 116, 138, 139, 140, 224, 225, 230, 296, 329, 353, 390,

Tótújfalu: 16, 22, 23, 50, 66, 67, 68, 79, 80, 83, 84, 109, 117, 163, 171, 176, 177, 178, 264, 268, 301, 302, 305, 390, 391, 392, 396

Töttös: 16, 26, 50, 64, 68, 77, 83, 109, 114, 131, 178, 205, 267, 281, 300, 309, 362, 390, 392, 395,

Versend: 16, 26, 27, 42, 50, 64, 68, 77, 109, 114, 127, 129, 130, 178, 179, 203, 204, 205, 208, 222, 267, 281, 300, 307, 309, 328, 333, 338, 340, 342, 351, 356, 363, 392, 395, 398.

Rövidítések

BH – Baranyai Helytörténetírás

BML Ai – Baranya Megyei Levéltár Alispáni iratok

KI – Katholikus Iskola

MUH – Mohácsi Új Hírlap

MH – Mohácsi Hírlap

MV – Mohács és Vidéke

NO – Narodna Obrana

Nt – Néptanoda

PK – Pécsi Közlöny

PL – Pécsi Lapok

PNIÉ – Pécsi népiskolák értesítője

PPL. Tan. – Pécsi Püspöki Levéltár Tanfelügyelői iratok

SV – Siklós és Vidéke

Felhasznált irodalom

Josip ADAMČEK

1995 Iseljavanje i pitanje podrijetla, in.: dr. Ivan Kampuš főszerk. *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*. Nakladni zavod globus, Zagreb, 13-30.

BALOGH Sándor főszerk.

2002. *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848-1993*. Napvilág Kiadó, Bp.

ADAMIKNÉ Jászó Anna szerk.

2001 *A magyar olvasástanítás története*. Osiris Kiadó, Bp.

ANDRÁSFALVY Bertalan

1985 A nemzetiségi és néprajzi csoportok szerepéről, in: SZITA László szerk. *Baranyai helytörténetírás 1983-1984*. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve, Pécs, 449-458.

Dr. Endre ANGYAL

1975 Južnoslovenske veze pečujskih slikara, in: Marin MANDIĆ szerk. *Narodni kalendar 1975*, Bp. 220.

1986. *A pécs-egyházmegyei r. kath. tanítók névtára Magyarország fennállásának ezredik évétől kezdve*. Püspöki Lyc. Nyomda, Pécs

ARATÓ Endre

1983 *A magyarországi nemzetiségek nemzeti ideológiája*. Akadémiai Kiadó, Bp.

BABICS András

1982 A 18. századi úrbéri viszonyok a dárdai uradalomban, in: SZITA László szerk. *Baranyai Helytörténetírás 1981*. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve, Pécs, 175-220.

Marija BALATINAC

1998 Prije 100 godina utemeljena Šokačke čitaonica u Vršendi, in: Milica KLAJČ – TARADIJA szerk. *Narodni kalendar 1998*, Pécs, 195-196.

BÁLINT Sándor – BARNA Gábor

1994 *Búcsújáró magyarok*. Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Bp.

BARANYA Margit

1976 Mohács népességének fejlődése és gazdasági helyzete a XIX. század második felében, in: SZITA László szerk. *Baranyai helytörténetírás 1976*, A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. Pécs, 153-183.

BARANYAI Aurél

1977 Annotált dokumentumok és apró tudósítások Mohács egészségügyi állapotáról 1926-ig, in: SZITA László szerk. *Baranyai Helytörténetírás 1976*. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve, Pécs, 393-475.

BARANYAI Júlia

1976 *Vízbe vesző nyomokon*. Forum, Újvidék.

BARNA Gábor

1990 *Búcsújáró és kegyhelyek Magyarországon*. Panoráma, Bp.

BARTOS Károly

2000 Történelemtankönyvek és taneszközök a dualizmus korában, in: SZABOLCS Ottó szerk. *Történelempedagógiai Füzetek 7*. Bp. 65-105.

BAUHOFFER József – KOVÁCS Ágnes – KISS Miklós

1993 Mohács iskolatörténetének évszázadai, in.: ÓDOR Imre szerk. *Tanulmányok Mohács történetéből*. Mohács, 311-336.

BELUSZKY Pál

2005 7. Az ország lakói – Magyarország demográfiai képe a századfordulón, in.: Beluszky Pál szerk. *Magyarország történeti földrajza I*. Dialóg Campus Kiadó, Bp. 153-314.

BEGOVÁČZ Rózsa

1984 Házasságkötés és szokásköre a Dráva menti horvátoknál, in.: UHERKOVICH Ákos szerk. *A Janus Pannonius Évkönyve XXVIII. (1983)*, Pécs, 223-239.

BEZERÉDY Győző

1976 Mohács gazdasági és társadalmi szerkezete a XVIII. század második felében, in: SZITA László szerk. *Baranyai Helytörténetírás 1976. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve*, Pécs, 89-120.

BOROS Gyevi László

1988 Naša sela u srednjem vijeku i doseljivanje podravskih Hrvata, in: Živko MANDIĆ szerk. *Podravski Hrvati 1.* Bp. 41-119.

BŐSZE Sándor

1982 Egyesületek Somogyban (1867-1900), in.: KANYAR József szerk. *A Dunántúl településtörténete IV. 1867-1900.* PAB – VEAB Ért. Veszprém, 324-328.

Josip BUNJEVAC

1989 Hrvati u Podravini početkom XVIII. stoljeća, in: Dr. MÁNDITY Marin szerk. *Narodni kalendar 1989*, Bp. 152-153.

CZIGÁNY Zoltán

1914 *Népoktatásunk reformja.* A Társadalomtudományi Társaság Miskolci Fiókja, Bp.

CZIRFUSZ János

1957 A baranyai sokácok eredete, in.: *A Pécsi Pedagógiai Főiskola Évkönyve 1957.* Pécs, 211-220.

CSORBA László

2000 *A tizenkilencedik század története.* Magyar századok sorozat, Pannonica Kiadó

Antun DABINOVIĆ

1990 *Hrvatska državna i pravna povijest*. Nakladni Zavod Matice Hrvatske, Zagreb
DEÁK Ágnes – MOLNÁR András
2003 *Deák Ferenc*. Vince Kiadó, Bp.

DOLMÁNYOS István

1968 A „Lex Apponyi” (Az 1907. évi iskolatörvények), *Századok*, 1968. 102. 3-4. sz. 484-535.

DOLMÁNYOS István

1988 A Lex Apponyi, in.: MUCSI Ferenc szerk. *Magyarország története II.* Akadémiai Kiadó, Bp. 639-642.

Tihomir DUMANČIĆ

1993 Pregled razvoja hrvatske narodne manjine u Mađarskoj. *Migracijske teme* 2. 3. sz. Zagreb, 127-243.

ERDŐDI Gyula

1981 Az 1880. évi iparstatisztikai felvételek nemzetiségi vonatkozásai Baranyában, in: SZITA László szerk. *Baranyai Helytörténetírás 1980*. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve, Pécs, 391-413.

ERDŐDI Gyula

1983 Az iparoktatás története Baranyában 1872-1900. között, in: SZITA László szerk. *Baranyai Helytörténetírás 1982*. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve, Pécs, 163-190.

ERDŐDI Gyula

1985 Adatok a baranyai tanoncoktatás történetéhez 1901-1921 között, in: SZITA László szerk. *Baranyai Helytörténetírás 1983-1984*. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve, Pécs, 331-352.

FEHÉR Zoltán

1996 *Bátya életrajza*. Bátya

FELKAI László

1980 Képek és árnyképek a Felvidék XIX. század végi művelődésügyéből, in: MÉSZÁROS István szerk. *Tanulmányok a magyar nevelésügy XVII-XX. századi történetéből.* Akadémiai Kiadó, Bp. 185-201.

Dr. FELKAI László

1983 *Neveléstörténeti dolgozatok a dualizmus korából.* Tankönyvkiadó, Bp.

FÉNYES Elek

1851 *Magyarország geographiai szótára I-II.* Pest

Stipan FILAKOVIĆ

1984 Stjepan Ebrić, in: Dr. MÁNDITY Marin szerk. *Narodni kalendar 1984*, Bp. 211-213.

FLECKENSTEIN Sándorné

1980 Kétnyelvű ábécéskönyvek a reformkorban, in: MÉSZÁROS István szerk. *Tanulmányok a magyar nevelésügy XVII-XX. századi történetéből.* Akadémiai Kiadó, Bp. 119-126.

FÖLKER József

1900 *Mohács története.* Mohács

Đuro FRANKOVIĆ

1994 Franjo Ksaver Kuhač (1834-1911), in: Stjepan BLAŽETIN ml. szerk. *Hrvatski katolički kalendar 1994*, Pečuh, 27.

Đuro FRANKOVIĆ

1994 Nikola Tordinac (1858-1888), in: Stjepan BLAŽETIN ml. szerk. *Hrvatski katolički kalendar 1994*. Pečuh, 29.

FRIED István

1979 *A délszláv népköltészet recepciója a magyar irodalomban Kazinczytól Jókaiig.* Akadémiai Kiadó, Bp.

GÖNCZI Ferenc

1895 *Muraköz és népe*. Bp.

Jelka GREGEŠ

1999 Običaji i legende iz Martinaca, in: Milica KLAJČ-TARADIIA szerk. *Hrvatski Kalendar 1999*, Pécs, 114-117.

GULYÁS József

1968 Adalék a dualizmuskori magyarosítás történetéhez a Muraközben. *Századok*, 1968. 102. 3-4. sz. 603-609.

GYUROM János

1998 *A magyarországi horvátok*. Gálos Nyomdászat Kft. Pécs.

HANÁK Péter

1988 Magyarország társadalma a századforduló idején, in.: HANÁK Péter főszerk. *Magyarország története (1890 – 1918) 7/1*. Akadémiai Kiadó, Bp. 403-515.

Ladislav HEKA

1998 110. obljetnica smrti „najvećeg Bunjevca” biskupa Ivana Antunovića, in.: Milica KLAJČ-TARADIIA szerk. *Hrvatski Kalendar 1998*, Pécs, 60-61.

Franjo E. HOŠKO

1993 *Franjevačke visoke škole u Pečuhu, Kanjiži i Sigetu tijekom 18. stoljeća*. Kézirat, KDM – Mohács

HUSZÁR Zoltán

1993 A Mohács-Pécsi vasút története alapításától a 19. század végéig, in.: ÓDOR Imre szerk. *Tanulmányok Mohács történetéből*. Mohács, 205-218.

Dr. JANKÓ János

1896 Adatok Bács-Bodroghmegyei sokácok néprajzához. *Különnyomat az „Ethnographia” 1896-iki évfolyamából*. 3-66.

Charles JELACICH

1992 *Južnoslovenski nacionalizam*. Globus Nakladni Zavod, Zagreb.

Tomislav JELIĆ – Željko HOLJEVAC

2006 *Gradišćanski Hrvati u Mađarskoj i Hrvati u Slovačkoj*. Croatica Kht. Zagreb – Bp. – Bratislava.

Zvonimir JELINOVIĆ

1986 Historijski aspekti razvoja prometa na području Baranje, in.: Dušan ČALIĆ szerk. *Tri stoljeća Belja*. Osijek, 93-110.

KANYAR József

1970 *Adatok Somogy megye művelődéstörténetéhez a XVIII. század második felében (1770-1789)*. Kaposvár.

KANYAR József

1989 *Népoktatás a Dél-Dunántúlon a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet korában (1770-1868)*. Akadémiai Kiadó, Bp.

KANYAR József

1989 *Harminc nemzedék vallomása Somogyról*. Kaposvár.

KAPOSI Zoltán

1990 Uradalom és jövedelmezőség a 19. század elején Somogyban, in.: NEMES István szerk. *A Dunántúl településtörténete VIII*. PAB – VEAB. Pécs, 171-179.

KARÁDY Viktor

1997 *Zsidóság, polgárosodás, asszimiláció*. Cserépfalvi Kiadása, Pécs

Mijo KARAGIĆ

1982 Iz književne baštine Gradišćanskih Hrvata, in.: MÁNDITY Marin szerk. *Prilozi kulturnoj i književnoj povijesti Srba i Hrvata u Mađarskoj*. 130-170. Tankönykiadó, Bp.

Mijo KARAGIĆ

1990 O razvoju pismenosti Gradišćanskih Hrvata. *Migracijske teme* 6. 3. sz. Zagreb, 349-353.

KATUS László

1978 A Dunántúl gazdasági és társadalmi fejlődésének fő vonásai 1848-1867. in.: FARKAS Gábor szerk. *A Dunántúl településtörténete III. 1848-1867.* PAB – VEAB Ért. Székesfehérvár, 6-30.

KATUS László

1979 A népesedés és a társadalmi szerkezet változásai, in.: KOVÁCS Endre főszerk. *Magyarország története (1848 – 1890) 6/2.* Akadémiai Kiadó, Bp. 1119-1163.

KATUS László

1979 A nemzetiségi kérdés és Horvátország története, in.: KOVÁCS Endre főszerk. *Magyarország története (1848 – 1890) 6/2.* Akadémiai Kiadó, Bp. 1333-1393.

KATUS László

1980 A demográfiai átmenet kérdései Magyarországon a 19. században, *Történelmi szemle* 80/2, 270-288.

KATUS László

1988 A nemzetiségi kérdés és Horvátország története a 20. század elején, in.: HANÁK Péter főszerk. *Magyarország története (1890 – 1918) 7/2.* Akadémiai Kiadó, Bp. 1003-1063.

KATUS László

1993 Egy kisebbségi törvény születése. *Regio, Kisebbségi szemle* 4. 4. sz. 99-128.

KÁLDY-NAGY Gyula

1960 *Baranya megye XVI. századi török összeírásai.* Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp.

KELEMEN Elemér

1985 *Somogy megye népoktatása közoktatásunk polgári átalakulásának időszakában 1868-1918*. Akadémiai Kiadó, Bp.

KEMÉNY G. Gábor

1961 Mocsáry Lajos nemzetiségi politikája és a szerbek. *Századok* 95. 4-5. sz. 562-580.

KERECSÉNYI Edit

1960 *Povijest i materialna kultura pomurskih Hrvata*. Tankönyvkiadó, Bp.

KÉRI Katalin

2009 *A történeti Baranya megye római katolikus iskolaiügye 1868-1918 között*. <http://mek.oszk.hu/01800/01861/01861.htm#8> Utolsó letöltés: 2010. június 2.

KISS Géza

1979 *Harc a magyar államnyelvért a soknemzetiségű Baranyában*, in: SZITA László szerk. *Baranyai helytörténetírás 1978*. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve, Pécs, 409-441.

KISS Z. Géza

1988 *Podravski Hrvati za uspona i raspadanja mađarskog feudalizma*, in.: Živko MANDIĆ szerk. *Podravski Hrvati 1*. Tankönyvkiadó, Bp. 121-213.

KISS Z. Géza

1992 *A Dráva-völgy magyar – horvát etnikai csoportjai egy társadalomtörténész szemével (1664-1849)*, in.: SZITA László szerk. *Baranyai helytörténetírás, 1990/1991*. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve, Pécs, 157-203.

KOLOSSA Tibor

1979 *A dualizmus rendszerének kialakulása és megszilárdulása (1867 – 1875)*, in.: KOVÁCS Endre főszerk. *Magyarország története (1848 – 1890) 6/2*. Akadémiai Kiadó, Bp. 775-865.

KOTHENCZ Kelemen

2006 Nyelvrendeleti perlekedések, in.: BÁRTH János szerk. *CUMANIA* 22. A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezetének Évkönyve, Kecskemét, 97-139.

KOVÁCS Alajos

1920 *A magyar népszámlálás anyanyelvi adatainak hitelessége I.* Bp.

KOVÁCS András

1979 A Porges-féle Magán Kereskedelmi Középtanoda, in.: SZITA László szerk. *Baranyai helytörténetírás, 1977.* A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve, Pécs, 441-616.

Dr. András KOVÁCS

1974 Pečujski Bošnjaci in.: GYUROK György szerk. *Narodni kalendar 1974*, Bp. 66-69.

KOVÁCS István

1896 Baranya közgazdasága, in.: VÁRADY Ferenc szerk. *Baranya múltja és jelenje.* Pécs, 490-680.

KOVÁCSNÉ Kaszapovics Katalin

1997 *A mohácsi sokac olvasóköri története 1905 – 1947.* Krónika Kiadó, Pécs

KOVÁTS Zoltán

1969 Somogy megye népessége a XVII-XVIII. század fordulóján, in.: Dr. KANYAR József szerk. *Somogyi almanach 12.* Kaposvár, 3-52.

KRISTÓ Gyula

1986 *Az Árpád-kor háborúi.* Zrínyi Katonai Kiadó, Bp.

Ivan KUJUNDŽIĆ

1969 Bunjevačko-šokačka bibliografija. *Rad JAZU* 355, Zagreb, 667-769.

KÚNFI Zsigmond

1908 *Népoktatásunk bűnei.* Deutsch Zsigmond és Társa Könyvkereskedése, Bp.

LAKI János

1979 A pécsváradai járás iskoláinak helyzete 1874-ben Salamon József kir. másodfelügyelő jelentése alapján.(Forrásközlemény), in.: SZITA László szerk. *Baranyai Helytörténetírás 1979*. A Baranya megyei Levéltár Évkönyve, Pécs, 373-384.

Ivan LOVRENOVIĆ

1995 *A régi Bosznia*. Kalligram Könyviadó, Pozsony

MADAS József

1985 *A pécsi Budai Külváros telkei, házai és utcái I-II*. Janus Pannonius Múzeum, Pécs

MAJDÁN János

1987 *A „vasszekér” diadala*. Kossuth Kiadó Bp.

Dr. MÁNDICS Mihály

1989 *A magyarországi bunyevác-horvátok története – Povijest Bunjevačkih Hrvata a Mađarskoj*. Bács-kiskun Megyei Tanács V. B. Művelődési Osztály, Kecskemét

Marin MANDIĆ

2002 Razvoj školstva u našoj Podravini, in.: Milica KLAJČ-TARAĐIJA szerk. *Hrvatski kalendar 2002*, Croatica Kiadó, Bp. 61-65.

Živko MANDIĆ

1987 *Povijesna antropomorfija Bunjevačkih Hrvata u Mađarskoj*. Tankönyvkiadó, Bp.

Živko MANDIĆ

1997 „Jezik nam je blago najmilije” in.: Janja HORVAT és Milica KLAJČ-TARAĐIJA szerk. *Hrvatski kalendar 1997*, Mikszáth Kiadó Bp.

Živko MANDIĆ

1998 „Čuvaj jezik ko oko u glave”, in.: Milica KLAJČ-TARAĐIJA szerk. *Hrvatski kalendar 1998*, Zrinjski J. J. Čakovec, 74-78.

MANN Miklós szerk.

1987 *Oktatáspolitikai koncepciók a dualizmus korából*. Tankönyvkiadó, Bp.

MÁRFI Attila

1986 Baranya vármegye egysületei (1867 – 1914). I. Rész, in.: SZITA László szerk. *Baranyai Helytörténetírás 1985 – 1986* A Baranya megyei Levéltár Évkönyve, Pécs, 193-214.

Attila MÁRFI

1988 Doba absolutizma i dualizma (1850-1918)., in.: Živko MANDIĆ szerk. *Podravski Hrvati I*. Tankönyvkiadó Bp. 215-277.

MÁRFI Attila

1989 Pécs szabad kir. város dualizmuskori egyesületeinek vizsgálata 1867-1918, in.: SZITA László szerk. *Baranyai Helytörténetírás 1989*. A Baranya megyei Levéltár Évkönyve, Pécs, 133-166.

Ladislav MATUŠEK

1994 Stjepan Ebrić (1890-1968), in.: Stjepan BLAŽETIN ml. szerk. *Hrvatski katolički kalendar 1994*, Pečuh, 21.

MÉREY Klára

1956 *Adatok a dualizmus-kori parasztmozgalmak történetéhez*. Dunántúli Tudományos Intézet Kiadványa, Pécs.

MÓRÓ Mária Anna

1979 Olvasóegyletek és népkönyvtárak Baranyában 1914-ig, in.: SZITA László szerk. *Baranyai Helytörténetírás 1977*. A Baranya megyei Levéltár Évkönyve, Pécs, 169-196.

MÓRÓ Mária Anna

1988 Pécs város polgárai, in.: SZITA László szerk. *Baranyai Helytörténetírás 1987/1988*. A Baranya megyei Levéltár Évkönyve, Pécs, 55-78.

NAGY Imre Gábor

1988 Adalékok Mohács nemzetiségeinek nyelvhasználatához a 19. század második felében, in.: SZITA László szerk. *Baranyai Helytörténetírás 1987-1988*. A Baranya megyei Levéltár Évkönyve, Pécs, 419-436.

NAGY Imre Gábor

1992 Névmagyarosítási törekvések a dualizmus kori Pécsen és Baranyában 1867-1895, in.: SZITA László szerk. *Baranyi Történetírás 1990-1991*. A Baranya megyei Levéltár Évkönyve, Pécs, 275-319.

NAGY Imre Gábor

1998 Névmagyarosítási akciók 1896-1918 között Pécs-Baranya példáján, in.: Klny. „Baranya” 1996-1997. Pécs, 187-201.

NAGY Lajos

1983 A bólyi Batthyányi uradalomban élő nemzetiségek az úrbéri rendezés előtt, in.: SZITA László szerk. *Baranyai Helytörténetírás 1982*. A Baranya megyei Levéltár Évkönyve, Pécs, 367-401.

NAGY Lajos

1986 A kurucok és rácok pusztításai Baranya Vármegyében 1704 elején, in.: SZITA László szerk. *Baranyai Helytörténetírás 1985-1986*. A Baranya megyei Levéltár Évkönyve, Pécs, 13-132.

NÁRAI Gábor

1982 Az iparostanonc oktatás Somogyban a dualizmus korában, in.: KANYAR József szerk. *A Dunántúl településtörténete IV. (1867-1900)* PAB – VEAB. Ért. Veszprém, 299-306.

OROSZ István

1979 Magyarország mezőgazdasága a dualizmus első évtizedeiben, in.: KATUS László szerk. *Magyarország története (1848-1890) 6/2*. Akadémiai Kiadó Bp. 1039-1117.

Sándor PÁPA

2004 Baranjske (beljske) škole do početka XX. stoljeća, in.: Davorin TASLIDŽIĆ szerk. *Povećalo 1*. Zavod za Baranjsku Povjesnicu Beli Manastir, 175-185.

Dragutin PAVLIČEVIĆ

2000 *Povijest Hrvatske*. Naklada P. I. P. Pavičić, Zagreb

PETROVICH Ede

1976 Baranya megye népoktatása a reformkorban (1810-1848), in.: SZITA László szerk. *Baranyai Helytörténetírás 1974-1975*. A Baranya megyei Levéltár Évkönyve, Pécs, 263-322.

PONESZ Aranka

1936 *Pécs város középiskoláinak népessége 1900-tól 1935-ig*. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R. T. Pécs.

PÖLÖSKEI Ferenc

1988 Magyarország az első világháború előtti években, in.: HANÁK Péter – MUCSI Ferenc szerk. *Magyarország története (1890-1918) 7/2*. Akadémiai Kiadó, Bp. 785-871.

PÖLÖSKEI Ferenc

2001 *A magyar parlamentarizmus a századfordulón*. História, MTA Történettudományi Intézete Bp.

Marija PRAKATUR

1981 *Povijesni pregled nastave hrvatsko-srpskog jezika u gradu Mohaču*, in.: MÁNDITY Marin és MÁNDITY Mihály szerk. *Iz naše prošlosti*. Tankönyvkiadó, Bp. 43-60.

Janja PRODAN

2004 Sjećanje naše svećenike Stipana Grdenića i Bele Horvata, in.: Branka PAVIĆ-BLAŽETIN szerk. *Hrvatski kalendar 2004*, Croatica Kiadó, Bp. 138-141.

RAJCZI Péter

1990 Dél-Dunántúl főiskolája a XIX. században. A Pécsi Püspöki Líceum /Jogakadémia/ története. In.: NEMES István szerk. *A Dunántúl településtörténete VIII.* PAB – VEAB. Pécs, 229-238.

Vladimir REM

1993 *Tko su Šokci*. Slavonska naklada „Privlačica” Vinkovci.

ROMSICS Ignác

1999 *Magyarország története a XX. században*. Osiris, Bp.

SÁNDOR László

1992 Felekezeti és nemzetiségi kisiskolák története Baranya vármegyében 1770-1848. Kézirat: MTA D/15.705/I-II. Pécs.

SAROSÁ CZ György

1973 *Magyarország délszláv nemzetiségei*. Népi kultúra – Népi társadalom VII. Akadémiai Kiadó, Bp. 369-390.

SAROSÁ CZ György

1986 A Pécs környéki bosnyák falvak iskolaügyének és közművelődésének kezdetei, in.: SZITA László szerk. *Baranyai Helytörténetírás 1985-1986*. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve Pécs, 515-535.

Đuro ŠAROŠAC

1991 *Bosanski Hrvati u okolici Pečuha*. Tankönyvkiadó, Bp.

Ante SEKULIĆ

1991 *Bački Hrvati*. Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti, Zagreb.

Ante SEKULIĆ

1993 *Učilišta Hrvatskih Franjevaca u Baču, Baji i Budimu*. Kézirat, KDM- Mohács.

Ante SEKULIĆ

1998 Manje poznati Hrvatski franjevci is lijevog Podunavlja, in. : Milica KLAIĆ – TARADIJA szerk. *Hrvatski kalendar 1998*, Bp. 62-63.

Dinko ŠOKČEVIĆ

2001 Kratka povijest Hrvata u Mađarskoj, in.: Milica KLAIĆ – TARADIJA szerk. *Hrvatski kalendar 200*. Croatica Kiadó Bp. 45-52.

SOKCSEVITS Dénes

2003 A horvátság csángói. *Limes 2003*. 3. Tatabánya, 67-81.

SOKCSEVITS Dénes

2007 *Horvátország Közép-Európa és a Balkán között*. Kreatéka Kiadó, Bp.

SOKCSEVITS Dénes

A délszláv háború. Calibra Kiadó, é. n.

Stjepan SRŠAN

1991 A horvát bevándorlás és a boszniai ferencesek szerepe Baranyában a 18. század elejéig, in.: ÓDOR Imre szerk. *Baranya történelmi és honismereti folyóirat, emlékszáma Őszentsége II. János Pál pápa látogatásának tiszteletére IV, 1991/1-2*. Baranya Megyei Levéltár Pécs, 152-164.

SZABÓ Miklós

1988 Politikai gondolkodás és kultúra Magyarországon a dualizmus utolsó negyedszázadában, in.: HANÁK Péter – MUCSI Ferenc szerk. *Magyarország története 7/2 (1890 – 1918)* Akadémiai Kiadó, Bp. 873-1002.

Dr. SZÁNTÓ Konrád

1988 *A Katolikus Egyház története I-III*. Ecclesia, Bp.

SZARKA László

1995 *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika, 1867-1918*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony.

SZITA László

1976 Baranya népeinek pusztulása a 18. század elején, in.: *Baranyai Helytörténetírás 1974-1975*. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve, Pécs, 95-120.

SZITA László

1977 A Dunántúl nemzetiségi struktúrájának alakulása a XVIII. század végétől a XIX. század közepéig, in.: *A Dunántúl településtörténete II/1. 1767-1848*. Klny. a PAB – VEAB Értesítőből, 221-238.

SZITA László

1979 Adatok a baranyai nemzetiségek kulturális törekvéseihez a 19. század második felében, in.: *Baranyai Helytörténetírás 1979*. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve, Pécs, 501-536.

SZITA László

1981 A dualizmuskori iskolaállamosítási törekvések nemzetiségpolitikai vonatkozásai Baranyában (1898, 1906), in.: *Baranyai Helytörténetírás 1980*. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve, Pécs, 445-493.

SZITA László

1985 A baranyai munkás és szegényparaszt mozgalom története a kiegyezéstől az első világháborúig (1867-1914), in.: Klny.: *A baranyai – pécsi munkásmozgalom története I*. Pécs, 11-407.

SZITA László

1986 Baranjska Šokadija u madžarskom slikarstvu, in.: dr. MÁNDITY Marin szerk. *Narodni kalendar 1986*, Bp. 76-80.

SZITA László

1993 *Somogy megyei nemzetiségek településtörténete a XVIII – XIX. században*. Somogyi Almanach 52. Kaposvár.

Dr. SZÖNYI Ottó

1911 A pécs-budai külvárosi temető, in: ANGYAL Pál szerk. A „Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület” Értesítője 1911 jún. IV. 2. (14.) füzet. Pécs, 50-90.

TAKÁTS Laura

1990 Baranya vármegye mezőgazdaságának néhány vonása a 19. század végén, in.: ÓDOR Imre szerk. *Baranya Történelmi és honismereti folyóirat III. évfolyam, 1990/2.* 110-120.

TIHANYI János

1943-1949 *A Mohácsi Belvárosi Plébánia istentiszteleti szokásai.* Kézirat: KDM 265, Mohács.

TIHANYI János

1943-1949 *A Mohácsi Belvárosi Plébánia története.* Kézirat: KDM. 760, Mohács.

TIHANYI János

1943-1949 *A mohácsi róm. kat. egyházközség tanügyi története.* Kézirat: KDM 853, Mohács.

TILKOVSKY Loránt

1998 *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században.* Csokonai Kiadó, Debrecen.

T. MÉREY Klára

1957 *Adatok a déldunántúli uradalmak gazdasági cselédségének életviszonyaihoz a századforduló idején.* MTA Dunántúli Tudományos Intézet, Pécs.

P. UNYI Bernárdin

1943 *A mohácsi ferencesek története.* Gyöngyösi Ferences Könyvek 8, Gyöngyös.

P. UNYI Bernárdin

1947 *Sokácok – bunyevácok és a bosnyák ferencesek története.* Magyar Barát, Bp.

UROSEVICS Danilo

1969 *A magyarországi délszlávok kulturális egyesületei*. Népművelési Propaganda Iroda, Bp.

Mirko VALENTIĆ

1970 *Gradišćanski Hrvati od XVI. stoljeća do danas*. Medicinska naklada, Zagreb.

VÁRADY Ferencz

1896 *Baranya múltja és jelenje I*. Pécs

VARGHA Dezső

1979 Adatok a Pécsi Dalárda történetéhez, in.: SZITA László szerk. *Baranyai Helytörténetírás 1979*. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve, Pécs, 177-200.

Stipan VELIN

1999 Pokret santovačkih Hrvata potkraj 19. stoljeća, in.: ŽIVKO Mandić szerk. *Hrvatski znanstveni zbornik, Časopis Hrvatskoga znanstvenog zavoda II/1*. Pečuh, 80-99.

Stjepan VELIN

1977 Ivan Mihalović – pedagog i zaslužni kulturni radnik, in.: Mišo MANDIĆ szerk. *Narodni kalendar 1977*, Bp. 85-88.

VERÉDY Károly

1886 *Pedagógiai Enciklopédia*. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Bp.

Đuro VIDMAROVIĆ

1997 Hrvatska narodna manjina u Mađarskoj u svjetlu prožimanja kultura i jezika većinskog i matičnog naroda. *Biblioteca Croatica Hungariae, Knjiga 2*. Pečuh, 140-146.

VÖRÖS Antal

1976 A magyar mezőgazdaság a kapitalista átalakulás útján (1849 – 1890), in.: GUNST Péter és HOFFMANN Tamás szerk. *A magyar mezőgazdaság a XIX – XX. században (1849-1949)* Akadémiai Kiadó, Bp. 9 – 152.

VÖRÖS Károly

1978 A világváros útján, in.: VÖRÖS Károly szerk. *Budapest története IV.* Akadémiai Kiadó, Bp. 527-771.

VÖRÖS Károly

1979 A művelődés, in.: KOVÁCS Endre szerk. *Magyarország története 6/2 (1848 – 1890)* Akadémiai Kiadó, Bp. 1395-1475.

Statisztikai kiadványok, forráskiadványok, lexikonok, almanachok

1894 *Magyar Statisztikai Évkönyv.* Új folyam I. 1893. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Bp.

1902 *A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása.* Első rész, I. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Bp.

1907 *A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása.* III. 5. kötet, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Bp.

1916 *A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása.* V. 61. kötet, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Bp.

1918 *A Magyar Szent Korona országainak kivándorlása és visszavándorlása 1899-1913.* 67. kötet, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Bp.

1920 *A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása.* VI. 64. kötet, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Bp.

1923 *Az 1920. évi népszámlálás.* Első rész, 69. kötet, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Bp.

1873 *Magyarországi rendeletek tára.* Hetedik folyam, Magyar Királyi Belügyminisztérium, Bp.

1875 *Magyarországi rendeletek tára 1874.* Nyolcadik folyam, Magyar Királyi Belügyminisztérium, Bp.

1886 *Magyarországi rendeletek tára 1877.* Tizenegyedik folyam, Magyar Királyi Belügyminisztérium, Bp.

1886 *Magyarországi rendeletek tára 1885.* Tizenkettedik folyam, Magyar Királyi Belügyminisztérium, Bp.

1878 *Magyarországi rendeletek tára.* Tizenkettedik folyam, Magyar Királyi Belügyminisztérium, Bp.

1879 *Magyarországi rendeletek tára.* Tizenharmadik folyam, Magyar Királyi Belügyminisztérium, Bp.

1881 *Magyarországi rendeletek tára.* Tizenötödik folyam, Magyar Királyi Belügyminisztérium, Bp.

1888 *Magyarországi rendeletek tára II.* Huszonkettedik folyam, Magyar Királyi Belügyminisztérium, Bp.

1889 *Magyarországi rendeletek tára II.* Huszonharmadik folyam, Magyar Királyi Belügyminisztérium, Bp.

1892 *Magyarországi rendeletek tára.* Huszonhatodik folyam, Magyar Királyi Belügyminisztérium, Bp.

1894 *Magyarországi rendeletek tára.* Huszonnyolcadik folyam, Magyar Királyi Belügyminisztérium, Bp.

1914 *Magyarországi rendeletek tára.* Negyvennyolcadik folyam, V-VI. füzet, Magyar Királyi Belügyminisztérium, Bp.

1919 *Magyarországi rendeletek tára*. Ötvenhatodik folyam, Magyar Királyi Belügyminisztérium, Bp.

HALÁSZ Imre szerk.

1936 *Nyugalmazott hazai pedagógusok almanachja*. Kellner Albert Könyvnyomdája, Bp.

KEMÉNY G. Gábor (összegyűjtötte, és jegyzetekkel ellátta)

1964 *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a Dualizmus korában*. III. 1900-1903. Tankönyvkiadó, Bp.

KEMÉNY G. Gábor (összegyűjtötte, és jegyzetekkel ellátta)

1999 *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a Dualizmus korában*. VII. 1914-1916. MTA Történettudományi Intézet, Bp.

dr. KEPECS József szerk.

1998 *A Délvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880-1941)*. Központi Statisztikai Hivatal, Bp.

KOVACSICS József

2003 *Baranya megyei népességtörténeti lexikon*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Bp.

Dr. MATOLAY Károly – ZSADÁNYI Oszkár szerk.

1930 *Baranya vármegye Trianon után tíz évvel 1919 – 1929*. Mohács

A Pécsi egyházmegye Schematismusa-i (Schematismus cleri dioecesis quinque-ecclesiensis...):1881, 1883, 1887, 1889, 1891, 1893, 1898, 1900, 1901, 1903, 1906, 1908, 1910, 1914, 1917, Püsp. Lyc. Pécs.

1975 *Opći Šematizam Katoličke crkve u Jugoskaviji 1974*. Biskupska Konferencija Jugoslavije, Zagreb.

Dr. SZABÓ Ákos – KÁLLAI Tibor

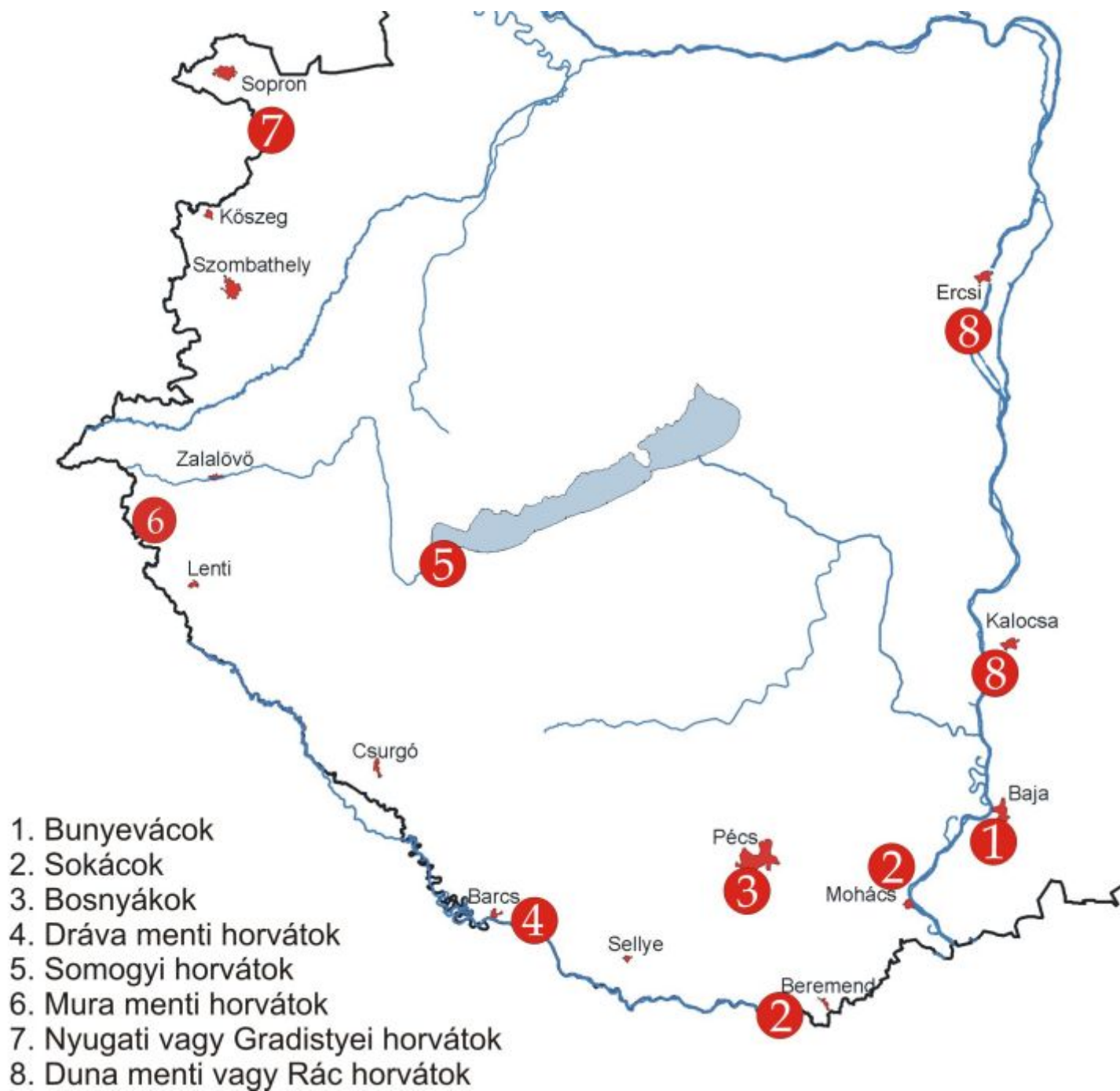
1997 *Magyar festők és grafikusok életrajzi lexikona I. II. Műgyűjtők és kereskedők kézikönyve 1997.* Kállainé Virágh Irén magánkiadása, Nyíregyháza.

Dr. ZENTAI László – KÓSA Pál szerk.

2003 *A történelmi Magyarország atlasza és adattára 1914.* Talma Kiadó, Pécs

I. számú melléklet

Horvát etnikai csoportok Magyarországon

II/1. számú melléklet*A települések sorrendje a horvát lakosság számának tükrében (1880 és 1910)*

Sorrend	Évszám és települések (a horvátok száma)	
	1880	1910
1.	Dályok (1754)	Felsőszentmárton (1875)
2.	Baranyavár (1516)	Hercegszöllős (1492)
3.	Izsép (1452)	Dályok (1490)
4.	Darázs (1389)	Darázs (1442 egyébbel: 1445)
5.	Felsőszentmárton (1228)	Izsép (1146 egyébbel: 1234)
6.	Hercegszöllős (1033)	Baranyavár (1023 egyébbel: 1067)
7.	Hercegmárok (1030)	Hercegmárok (egyéb 995)
8.	Petárda (890)	Lakócsa (924)
9.	Lőcs (746)	Alsószentmárton (854 egyébbel: 859)
10.	Drávasztára (690)	Petárda (811)
11.	Kiskőszeg (639)	Drávasztára (801)
12.	Alsószentmárton (606)	Lőcs (730 egyébbel: 731)
13.	Kásád (603)	Potony (647)
14.	Pogány (560) Torjanc (560)	Kiskőszeg (615 egyébbel: 636)
15.	Beremend (542) Versend (542)	Kökény (622)
16.	Kökény (441 egyébbel: 442)	Pogány (586)
17.	Töttös (418)	Kásád (577)
18.	Szalánta (392)	Tótújfalu (569)
19.	Drávakeresztur (371)	Torjanc (563)
20.	Nagybodolya (352)	Pécsudvard (561) Szalánta (561)
21.	Kátoly (326)	Versend (egyéb 502)
22.	Birján (308)	Nagykozár (500)
23.	Lothárd (288)	Drávakeresztur (444)
24.	Nagykozár (282)	Kátoly (407)
25.	Benge (279)	Németi (350)
26.	Magyarsarlós (271)	Magyarsarlós (346)
27.	Németi (261)	Szemely (328)
28.	Pécsudvard (253)	Nagybodolya (298 egyébbel: 309)

II/2. számú melléklet

A települések sorrendje a horvát lakosság számának tükrében (1880 és 1910)

Sorrend	Évszám és települések (a horvátok száma)	
	1880	1910
29.	Szemely (250)	Lothárd (289)
30.	Lánycsók (231)	Szőkéd (285)
31.	Belvárd (226)	Birján (267)
32.	Szőkéd (215)	Benge (222 egyébbel: 236)
33.	Monyoród (172)	Belvárd (223)
34.	Olasz (171)	Áta (222)
35.	Erdősmárok (153)	Olasz (213 egyébbel: 217)
36.	Szigetvár (131)	Beremend (152)
37.	Révfalu (127)	Monyoród (136)
38.	Maráza (118)	Révfalu (135)
39.	Áta (101)	Erdősmárok (129)
40.	Horváthertelend (58)	Szőke (97)
41.	Szőke (33)	Maráza (88)
42.		Szigetvár (57)
43.		Horváthertelend (46)
44.		Lánycsók (41)
45.		Töttös (egyéb 38)

III/1. számú melléklet

A települések sorrendje a horvát lakosság össznépességhez viszonyított százalékos kimutatása tükrében (1880 és 1910)

Sorrend	Évszám és település (a horvátok össznépességén belüli aránya %-ban)	
	1880	1910
1.	Kásád (91,4)	Felsőszentmárton (98,7)
2.	Dályok (89,9)	Tótújfalu (90,3)
3.	Hercegmárok (88)	Németi (87,5)
4.	Petárda (87,3)	Kökény (85,2)
5.	Kökény (86,5)	Alsószentmárton (84,6)
6.	Izsép (85,4)	Potony (82,9)
7.	Torjanc (84,8)	Pécsudvard (82,5)
8.	Drávakeresztur (82,4) Felsőszentmárton (82,4)	Petárda (81,1)
9.	Németi (76,8)	Hercegmárok (79)
10.	Alsószentmárton (76,7)	Dályok (78)
11.	Pogány (75,7)	Izsép (77,6)
12.	Drávasztára (75)	Kásád (76,9)
13.	Darázs (73,9)	Drávakeresztur (75,3)
14.	Löcs (64,9)	Torjanc (74,1)
15.	Baranyavár (63,7)	Drávasztára (72,2)
16.	Szalánta (63,2)	Szalánta (71,8)
17.	Szemely (61)	Lakócsa (71,1) Révfalu (71,1)
18.	Benge (59,4)	Baranyavár (68,7)
19.	Birján (59,2)	Löcs (64,6)
20.	Szőkéd (54,5)	Darázs (64,1)
21.	Magyarsarlós (53,1)	Pogány (61)
22.	Lothárd (52,4)	Szemely (60,7)
23.	Révfalu (50,8)	Hercegszöllős (53,3)
24.	Kátoly (48,7)	Áta (52,9)
25.	Pécsudvard (47,9)	Magyarsarlós (52,4)
26.	Versend (42)	Kátoly (50,9)
27.	Áta (40,4)	Nagykozár (49)
28.	Hercegszöllős (39,1)	Lothárd (46,6)

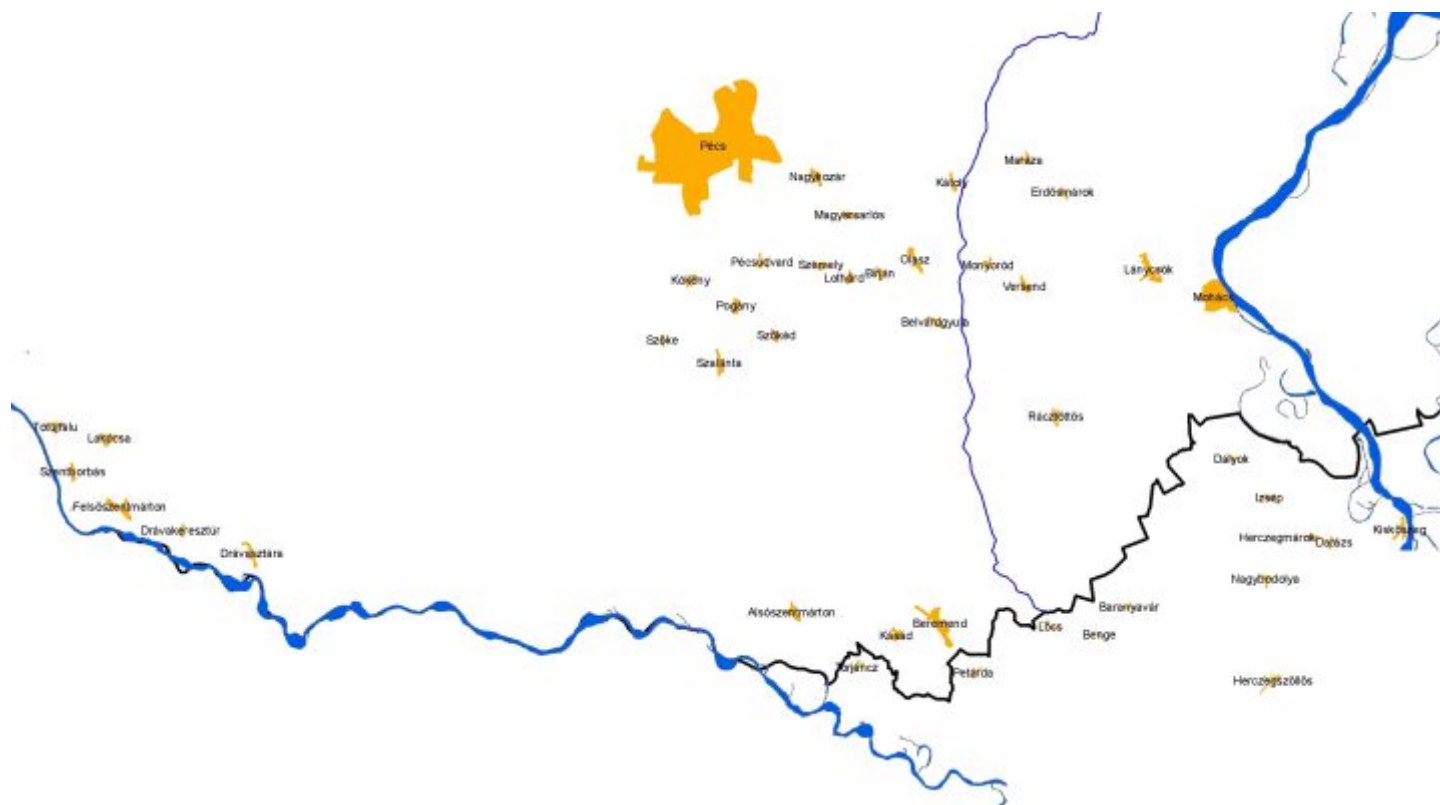
III/2. számú melléklet

A települések sorrendje a horvát lakosság össznépességhez viszonyított százalékos kimutatása tükrében (1880 és 1910)

Sorrend	Évszám és település (a horvátok össznépességén belüli aránya %-ban)	
	1880	1910
29.	Nagybodolya (36,3)	Szőkéd (46)
30.	Nagykozár (35,3)	Benge (44,4)
31.	Töttös (34,8)	Birján (43,1)
32.	Olasz (34,2)	Versend (34,1)
33.	Kiskőszeg (32,6)	Olasz (33,8)
34.	Monyoród (32,5)	Belvárd (31,4)
35.	Belvárd (31,4)	Szőke (25,5)
36.	Beremend (31,3)	Nagybodolya (23,6)
37.	Erdősmárok (29,4)	Kiskőszeg (23,2)
38.	Horváthertelend (21,5) Maráza (21,5)	Erdősmárok (21,9)
39.	Lánycsók (11,7)	Monyoród (20,3)
40.	Szőke (9,7)	Horváthertelend (17)
41.	Szigetvár (2,6)	Maráza (12)
42.		Beremend (5,9)
43.		Töttös (3,1)
44.		Lánycsók (1,7)
45.		Szigetvár (0,9)

IV. számú melléklet

Iskolával is rendelkező számottevő, vagy tisztán horvát lakosságú települések a vizsgált térségben, a dualizmus korában (1867-1918)

Jegyzőkönyv:

A felvett adatok alapján, az újonnan épült iskola és tanítói
lakás felülvizsgálatairól.

Yelen voltak:

Az egyházi háziorvosi irodáról Birmadia Adajcs segédlet.
Kér. nr. Zuday József kapitány utadalmi mérnök nr. Olasz
Gábor királyi mérnök nr. Horváth József helybeli tanító, Bogács
János és Schmidt Károlyon Spitzai vállalkozók és alólított
körzeti iskolai tanítók és előjárók.

Először a tanterem lett megvizsgálva. Ennek belső
területe $11\frac{1}{2}$ m. szélessége 7 m. magassága 4 m. A déli oldal-
ról 4 ablakkal megvilágítva. Az ablakok magassága 3-3,5 m.
szélessége 1-1,5 m. téli ablakkal is ellátva, padlója 20 cm.
vastag és a ruhák számára 4-5 sorral ellátva 2-3 m. magas és
1 m. széles ajtóval, vaskályhával a szobák megfelelőleg
elforgatható állapotban tartózkodott.

Ezután a tanítói lakás vizsgálatot meg. Ennek
szobája a szobák megfelelőleg van megépítve, padlója
is festve. Ablakai kívül és belül ^{szalmak} táblák és redőnyekkel ellát-
va 1-1,5 m. magas és 95 cm. szélességű. A folyosóra nyitó ajtó
belső levegő szűrővel is ellátva látva. Kályha a szobában
megfelelően van két protáccal van. Mégis az előtérben fel-
állított kályha kifogásoltatván, építés elvételre,
hogy helyére újat állít.

A konyha és kamra is a szobák megfelelőleg van-
nak megépítve, mégis a kamrában egy mellőzött ablak
mellőzése levén, építés annak elkerülését elvételre.

A tanítói lakás nyugati feléje az ~~az~~ tartozott,
hogy az a szobától eltérőleg 50 cm. helyett 33 cm. vastag
építésre, az kívül felülről kifogás alá esik.

V/3. számú melléklet

A pécsudvardi új iskola és tanítói lakás felülvizsgálati jegyzőkönyvének harmadik oldala

Buday Béla
képl. rend. mester

Slavujkó
közjegyző

Horváth György
tanár

Jegyzőkönyv
Jegyzőkönyv
Orvosa Máté
Boráncsics László

Horváth Máté

Slavujkó

Blaskovics János

Horváth György

x Orsolyasch

x Boráncsics László

x Horváth László

x Fűrész Levente

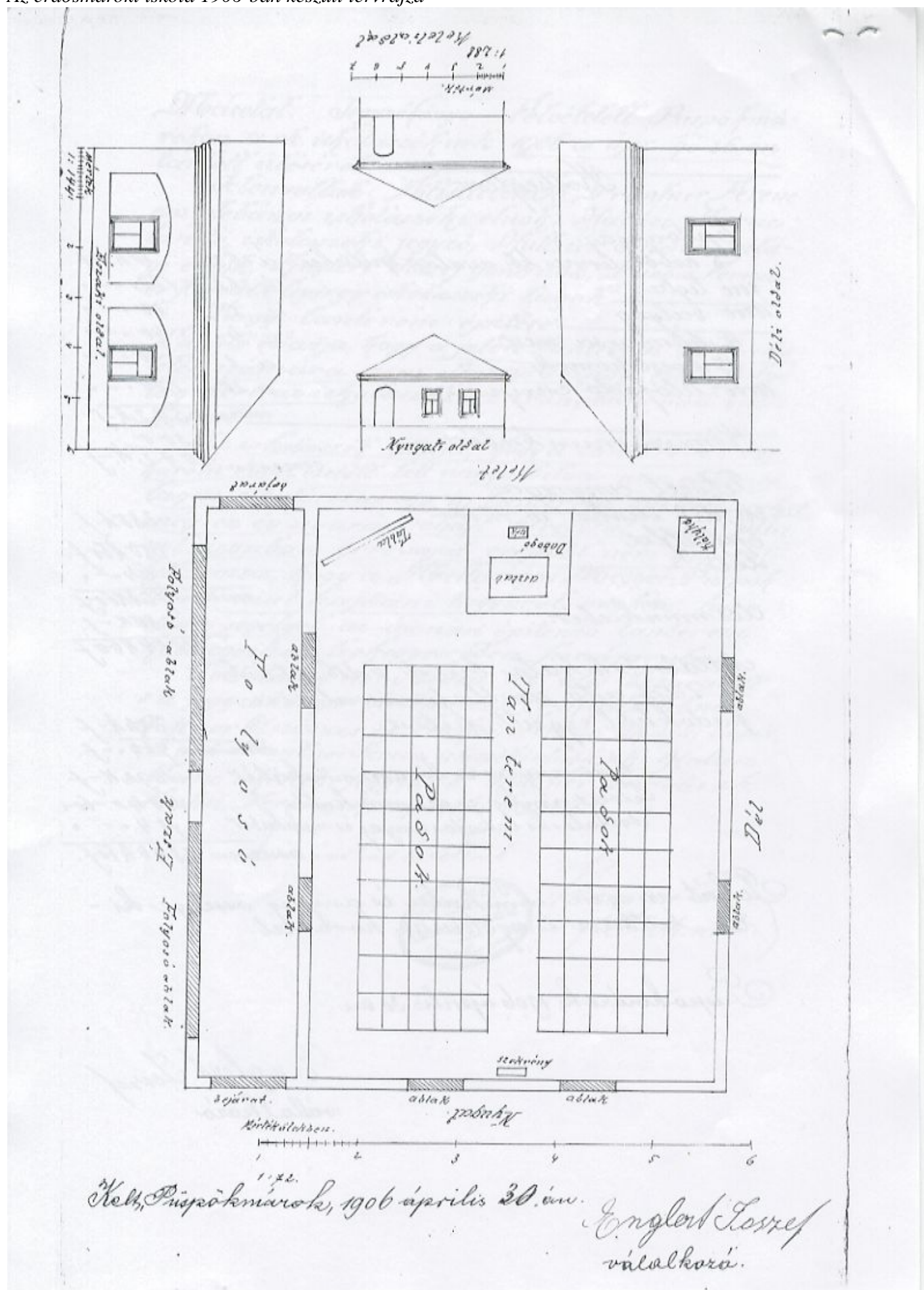
x László László

Horváth György
nép. jegyző és mester

Pécs-egyházm. Tanfelügyelőség
925. SZÁM.
Érk. Nov. 8. 1897.

VI/1. számú melléklet

Az erdősmároki iskola 1906-ban készült tervrajza

Költségterv.

Építőanyag:

5 köböl termés kö az alap építéshez	à 16 k.	80 k.-f.
4000 téglá	à 26 k.	182 " - "
10000 vályog	à 8 " - "	80 " - "
10 köbméteres mész	à 4 " - "	40 " - "
15 kocsis homok	à 1 " - "	10 " - "
10000 tetőfedő cseriye	à 20 " - "	200 " - "
	összesen	592 k.-f.

Kőműves munkabér

500
összesen 1092 k.-f.

Tetőzet anyaga:

200 db deszka	à 14.40 f.	2884 f.
Épületfa		350 k60 f.
Léc		64 " - "
	összesen	724 k60 f.

ács munkabér

280 k.-f.
1004 k60 f.

Asztalos és lakatos bér az 6 db ablak
és 1 db ajtó padlatozással és a
padokkal együtt kiterjeszté.

704 k.-f.
összesen 704 " - f.

Építőanyag és kőműves munkabér	1092 k.-f.
Tetőzet anyag és ácsmunkabér	1004 k60 f.
Asztalos és lakatos anyag és munkabér	704 " - "
	összesen 2800 k60 f.

Tehát az egész munkabér és anyag összege ki-
tér kettőezer és nyolcszáz forintot.

Püspökutca, 1906. április 30. án.

Englert József
vállalkozó

PPLTouf 3739 / 1908

Szavazás

mely egyrészt Farsasits Ferenc kisköszegi rom. kath. plebánus, mint a kisköszegi rom. kath. iskolásközség elnöke és a kisköszegi képviselője, továbbá Jany Ferenc kisköszegi rom. kath. kántortanító mint ezen javadalom e. i. hasznélvezője és Horn István jelenlegi kisköszegi r. k. mésztertanító - másrészt Kollár Péter kisköszegi községi bírja, Pranyik Antal h. bíró és Huber János községi jegyző mint kisköszegi politikai község képviselői közt mai alulírott napon mégis az illetékes felsőbb hatóságot jóváhagyásának megtartása mellett kisköszegi községhez meg: u. m. I. Én, Farsasits Ferenc kisköszegi rom. kath. plebánus feletti / miután ekkor és a kisköszegi r. kath. iskolásközség 1902. évi hó napján tartott ülésében nyert megkötésalapján a kisköszegi r. kath. kisköszegi képviselői és másrészt mégis a fentelírtak és egyházmegyei hatóság jóváhagyásának megtartásával - beleegyezem, hogy a kisköszegi jelenleg levő rom. kath. felchoreti elemi iskola községi iskolává átváltásának dumaik intézve és hasznélvező községhez onnét a kisköszegi 772. sz. helyhatározatában II. 1-13 sorok alatt felvett tanítói javadalom 2. tantervvel bíró iskoláépület és 97. sz. sz. határozat (tanítói lakhat) onnét is megmarad ugyan a kisköszegi rom. kath. egyház illetve kisköszegi tulajdonában, de ezen épületek hasznélvezése és a földjelek hasznélvezete átengedve kisköszegi politikai községhez mint addig, míg az alább felsoroltak és általa jelen szavazásuk elvállalás kötelezettségét mindenképpen külön-külön pontosan és kifejezetten megjelöl. II. Mi Kollár Péter községi bíró, Pranyik Antal h. bíró és Huber János községi jegyző kisköszegi politikai község képviselői és 1902. évi hó napján tartott képviselői közületi ülésben nyert felhatalmazás alapján - mégis Baranyavármezgye törvényhatósága közgyűlése jóváhagyásának megtartásával - kötelezzük magunkat és általaunk kisköszegi politikai községét, hogy a jelenlegi kisköszegi rom. kath. felchoreti elemi iskolát átveve, azt községi iskolává alakítsuk át, és mint ilyet megtartjuk, egyúttal ezen kirándulások célra az I. pontban körülírt épületeket és földjeleket hasznélvezet, illetve hasznélvezet átengedve a kisköszegi kötelezettség mellett: u. m. 1.) Jelen alkalmunkban és Baranyavármezgye közgyűlése Bizottságának 1893. évi ⁶⁸⁷/₁₈₉₃ számú határozatában említett felvett jegyzőkönyvben kitűntetett feljött javadalomának kizárólagosságának kötelezettsége mellett kisköszegi politikai község átvevő az általa felállítandó és megtartandó községi iskolához Jany Ferenc kántortanító és Horn István

másodtanit. 2. Kötelezi magát Kiskörszeg polgári község arra, mely az 1876. XXVII. t. sz. 9. és közzétett § 8. ai érvényben valóban községi iskolai-
 ké, valamint ennek az egyházi törvény 13 §. a 1. pontjában említett sa-
 niti választási elvű állat a kiskörszegi községi iskolához mindenkor az a
 romai kátholikus vallású, hitűkhöz hű tanítókhoz fog választani, és illetve
 Borsányamegye törvényhatóságának közigazgatási Bizottságát által jó-
 sa hagyatni, mely kötelezettségtől soha, még kivételével sem szabad
 eltérni, mert a mezejében bármikor más vallású, vagy vallási kötelezettség
 be nem tartó rom. kath. tanító választatnék, az, mint a szerződésről jeltűs
 leírás magának jelen szerződésnek felbontható, romai magán aláír. 3. A tanít-
 ói állásról mindegyik kötelezi magát Kiskörszeg polgári kö-
 szeg arra, hogy az esetben - ha oly egyenlő választani a ki a tanítói tevé-
 ket vagy nem képes, vagy nem akarja teljesíteni, kömeletet, kemeltet és
 egyéb egyházi szerződésről végrehajtás a jelenben rendelkezések nem teljesítésé-
 értelmében elvonatkozó, vagy oly családi viszonya lenne, mely miatt a pécsegy-
 hármegyei Hatóság annak szükségét látva fenntartja, hogy a tanítói áll-
 a tanítói állástól elválasztásról - a tanítói állás körébe megfelelő és kifo-
 gástalan külön kérés, ad rendelkezésre és a jelenleg 390 Ft 47 korbau vagy-
 is 780. koronás 94 fillérben megállapított tanítói fizetést a mindenkor tan-
 tónak pontosan és levonás nélkül fizeteti. 4. Kötelezi magát Kiskörszeg poli-
 tika község továbbá arra, hogy azon egész idő alatt, melyben az általa most
 felállított és fenntartandó községi iskola, mint ilyen fenntartandó, az I.
 pontban körülírt épületek, általános jó karban fenntartani, törzsei ellen
 birtokosai, - valamint az ezen épületekhez tartozó és egyenlő az I. sz.
 pontban felsorolt földet a jó gazda gondosságával elkerülni fogja a ta-
 nítói állat művelését, hogy azok ki ne csorollathassanak, és ha valami-
 kor ezen épületek és földet ismét a romai kátholikus hitfelekezet használatá-
 ba piszokkerülne, azok kifogástalan állapotban visszakérve fogynak.
 Ennek folyománya Kiskörszeg polgári község a visorabocsajás által-
 mával köteles lenne azon esetben, ha vagy az épületek nem lennének jó
 karban, vagy a földet csorollatának kárellátásának teljes kárkeltt nyújtá-
 ni. III. Mi János Ferenc Kiskörszegi rom. k. kátholikus és Horn József
 r. k. másodtanit. tudomásul veszi, hogy Kiskörszeg polgári község
 szerződésről önkéntesen azon kötelezettséget, melyről a fent
 leírtak szerint a kiskörszegi r. k. kiskörszeg tartozik, magára vállalja
 és ennek folyománya Kiskörszeg elismert, hogy jelen szerződésnek vég-
 leges jóváhagyása után mindegyik már kötelezi joguk a kiskörszegi
 romai kátholikus hitközséggel szemben. IV. Jelen szerződés bármely kité-

mennyiség le nem tartása szerződés szerinti képer és feljegyzése a kis községi
 om kath. hírközlő, illetve annak felsőbb hatóságát a Bácskaihármegyei
 Hatóság, annak felügyeletére. V. Ekkor az I. pontban leírt, ingatlai
 után járó bírási névnyelvű adót a használatot tartása alatt
 községi hírközlő politikai körök tartoznak fizetni, valamint minden
 a jelen szerződéssel kapcsolatos helyi és egyéb illetéket a kis községi poli-
 tikai körök köteles viselni. VI. Községi gyűlésével kikötött minden a
 jelen szerződésből felmerülő bármely kérdésről viselt eldöntés
 a pécsi kir. járási bíróságnak illetékessége. VII. Jelen szerződés fogha-
 rállya csak a Bácskaihármegyei Hatóságok és Bácskaihármegyei
 törvényhatósági közgyűléseinek jóváhagyásával és aláírásával.
 Mivel kiállított jelen szerződés 4 egyenlő eredeti példányban, mely-
 től egy-egy példány a szerző felé, a harmadik példány a Bács-
 kaihármegyei Hatóságok és a negyedik példány a Bácskaihármegyei
 kir. Tanfelügyelőségnek jut. Kelt Kisköszeg 1902. hó en
 Előttünk mint tanúk előtt:

Szerződés.

mely egy részét Horváthnak Eötvös kiskőszegi plébános, mint iskolai rektori, a kiskőszegi iskolának, illetve az ez által kijelölt kiskőszegi hitközség nevében, mint építető - más részét Bascher Péter és Kromer Ferenc apatini lakos építési vállalkozók között, még a főt. Pécs egyházmegyei Hatóság jóváhagyásának fűtására, mellett a következő feltételek alatt kötötték, a. m.

1. Bascher Péter és Kromer Ferenc apatini lakos építési vállalkozók egyetemenleg kötelezik magukat a kiskőszegi építendő új emeletes iskolát és az alapkiváncs tantervi lakást Mayer József néhai honos téri lakos építési által 1908. február 15-én készített, de általuk is 1908. év május hó 10-ik napján aláírt építési tervet és előmérési költségvetésnek, valamint az általuk 1393 kor 18 fillér költséggel kiállított pótköltségvetésnek - mégis a Horváth István egyházmegyei mérvöknek Pécsen 1908. évi április hóban 19/1908. sz. sz. tett módosító rendelkezéseinek figyelembe vételével - kötelesek megfelelőleg, beleértve az összes bennük néven szereplő építési munkát, anyagot, szállítási és fuvarozási és mindennemű kiadást a folyó 1908. évi május 10-én tartott árjegyzék alkalmával megajánlott 32.880 korona és az emeltett pótköltségvetésben számításba hozott 1393 kor 18 fillér, együtt tehát 34273 kor 18 fillér azaz Harmince négyszázhetvenhárom korona 18 fillér összegét teljesben elkészíteni, világosan és egyetemenleg kötelezőleg kijelentve, hogy a kikötött ezen összegben felül semmi más alatt sem kötelesek fel pótköltségvetésekkel. -

2. Továbbá egyetemenleg kötelezik magukat még vállalkozók, hogy minden külön díjazás igényelhetése nélkül saját használatukra leminősítetjék a tervrajzot és költségvetéseket, valamint elkészítik vagy elkészíttetik a után még szükséges ismertetéseket, nemkülönben megvesszik az építési engedélyt. -

3. Egyetemenleg kikötötték, hogy az összes építkezési munkálatoknak szilárdságuk és tartósságuk, valamint kifogástalan jó anyagból kell lenniök és minőség tekintetében a költségvetésekben számításba hozott tételeknek megfelelőleg készítenők el. -

Ha a költségvetésben valamely munka, mely az épület beépítéséhez tartozik, kimaradt volna, azt minden költség felszámítása és követel-

ketése nélkül vállalkozók pótolni, és elkészíteni tartoznak. -

Mésznek jönnek, állóknak (abgelagert) és lőstárnak, a homoknak szemcsésnek (resch) és agyagmentesnek, a mészhabarcinak (Mörtel) két-háromadriában homokból, egyháromadriában mészből kevertnek kell lenniük.

Az összes fának jól kiögetett kemény előrendű, új téglaából építendőnek és az összes faanyagukhoz egyenlőre, jól kiszáradt, lehetőleg új és repedés mentes fa használandó. -

4. Mintán építendő iskolai építési elnök felelőse a munkájának azon jogát, hogy az építkezés folyamata alatt az építkezést bármikor valamely általa készítés szerint választandó szakhatóság által ellenőriztesse: emellett jog van kikötésnek, hogy ezen az ellenőrzésre szabadon választandó szakhatóság hivatalos jogkörébe esend annak megbízása, vajjon az építkezésnél szigorúan betartva legyen-e a terv és részletrajzok, és jól legyen-e vezetve, valamint kiforgatásnak és tartósnak-e az építkezési egyes munkahelyeknél felhasznált anyagok. -

Az esetre, ha az építkezési részletes hivatali elnök az építendő iskolai építési elnök felelős határozatának bejegyzésével - oly módosítás, eszközlés és kiegészítés nélkül, mely az öntervet leírásában nem érinti, vállalkozónak ebből mi joguk sem támad, ellenkezésképpen az esetre, mielőtt előre határozottan lemondanak bármely néven nevezendő követelési igényükről, és jogukról. -

Ha azonban az építendő iskolai építési elnök felelős határozatának bejegyzésével - oly módosítást kérvényez, mely az öntervet leírásában érinti, akkor vállalkozók kötelesek abban, hogy az ebből származó költség többet, vagy a levonásba hivatkozó összeg a költség előirányzati egyezési árak szerint számítsák, mégis a f. é. május 10-én tartott ülésfeljegyzésével tett leváltás figyelembe vételével. -

Vállalkozók kötelesek az építendő iskolai építési elnöknek, munkájában az általa választandó szakhatóság ellenőrzésére az iratokmunkák (Geschäftsleute) vonatkozólag előterjesztett hivatali ügyeit figyelembe venni, jól és az építkezéssel alkalmasan, valamint a munkájában kellő szakhatóság hiánya miatt vagy egyéb tekintetben eljegyzetlenségre szolgáltatni alkalmas - építési, a dolgozóknak és engedettnek, valamint az erkölcsi és vagy erkölcsi telenségre való, munkájában a károsodó munkákat nemcsak elvégzési és másokkal pótolni. -

Kötelezettséget vállalnak még vállalkozók arra, nevezetesen, hogy alkalmasan a munkákat - nevezetesen a fuvarosokat és gazdasági munkásokat - a munkájában lehetséges körökben közelebb lakókat körül

választják, ha csak ezek a vállalkozók napjánon felül olyan birt. nem követelmények, a mit vállalkozók - viszonyítva az általánosan szokásos bérhez, meg nem adhatónak. -

5. Az építkezés helyének körülkerítéséről és a körülkerítés fenntartásáról vállalkozók kötelesek gondoskodni. -

6. Az épület átadása és használatba vételéig vállalkozók felelősek mindenért és emellett minden bárki által okozott kárt megfizetni tartoznak, a nélkül hogy bármely viszonyításra joguk lehetne. -

Az építkezés befejezése után tartoznak vállalkozók az épület minden részét saját költségükön megkiszáraztatni, úgy hogy az teljesen használható állapotban átvehető legyen. -

7. Az elkészült iskolaeépületet a pécsi m. k. Államépítészeti hivatalnak kiküldöttje fogja felülvizsgálni, collaudálni, és csak ha ezen felülvizsgálat az építkezést minden tekintetben kifogástalannak fogja jegyzékönyvileg kijelentni, fog az épület átvétele. -

8. Kötelezik magukat vállalkozók jelen szerződésnek felöltözve magyaráni, után, azonnal az építkezést megkezdni és folyó évi október hó 15. ik napjáig teljesen befejeve átadni. -

A mennyiben vállalkozók a most említett építési záros határidőt bármikor ok nélkül fogva be nem tartanák: önként alávetik magukat a bírságolásnak, mely abból állna, hogy minden folyó 1908. évi október hó 15. ik napját követő késedelmek napjaitán - belátván, hogy az első és ünnepnapokat is - 20 kor. azaz: Húsz koronát öszve tartoznak fizetni illetve becsúszásnak, hogy ezen bírság egészen öszve az utolsó fizetési részletből levonandó. -

9. Építővállalkozók a munka megkezdésétől számúlva minden 30. ik napon, a teljesített munka értéke arányában 90% -nyi készpénzre igényt tarthat, de tartozik 8. napjával előbb az igényelt összeg megfizetését az iskolai felügyelőnek értesíteni, aki két hónappal láttamozott nyugta ellenében a jogosult összeget folyósítja. -

10. Vállalkozók vállalt kötelezettségeik biztosítására övadék (cautio) című befizetésnek 3288 kor. azaz Háromezerkettőszáznyolcvannyolc koronát, mely övadék 4% -os takaréktári kamataival együtt csak a megépült iskolának átvétele napjától számított egy év elmulásával fog, de csak az esetben visszaváratni, ha az építkezés ezen idő alatt is a kívánalmaknak megfelelően bizonyul; ellenkező esetben ezen övadék összeg járulékaival együtt a hiányok pótlására fog fordíthatni. -

11. Minden jelen szerződéssel kapcsolatos bejegyzéseket vállalkozók sajátjukból kötelesek viselni. —

12. Minden ezen szerződésből, utána eredhető perakbéli költségek megegyezésével kikötődik a bírósági m. kir. járásbírói illetősége. —

13. Vállalkozók kijelentik, hogy a magyar kormány által kiadott nyomatásban megjelölt és, az állami és törvényhatósági épületek létesítésére vonatkozó általános és részletes feltételeket "a mennyiben a jelen szerződés megkötésénél fogva kötelesek" mindenben kötelezőnek elismerik és azoknak magukat alávetik. Vége.

14. Jelen szerződés vállalkozó Borsler József és Kromer Ferenc, valamint lakozókra nézve mindjárt az aláírás peractól bir kötelező erővel, holott az építendő kisköszegi plébános iskolának elnök, illetve az iskolások által képviselt kisköszegi r. k. hitközségnek csak a főtisztelendő egyházmegyei Hatóság jóváhagyása után fog kötelező erővel birni. —

Miől jelen szerződés két társz. elttartása mellett kiállított 3 egyenlő eredetű példányban, melyből egy példány a fővárosi főtisztelendő egyházmegyei Hatóságnak, egy példány a kisköszegi r. k. iskolásoknak végre egy példány a vállalkozóknak jut. —

Kisköszeg, 1908. évi június hó 22. n.

Aláírtam mint társz.
Borsler József
Kromer Ferenc

Borsler József és
Kromer Ferenc
építési vállalkozók.

2571/1908. I. E. SZ.

J. O. V. T. H. A. S. M.

1908. évi július hó 31. nap.

+ Gyula
bírók.

IX/1. számú melléklet*Kimutatás az iskolaalapítások, bővítések és felújítások időpontjáról*

Település	Iskola alapítási éve	Bővítés, felújítás vagy új iskola építési éve
Alsószentmárton	1850	
Áta	1842	1912: felújítva
Baranyalőcs	1822	1909: 2. tanterem
Baranyavár	1810	1840-es években: 2. tanterem, 1890-es években: bővítés
Belvárdgyula	1822	
Beremend	1842 előtt	1891: új két tantermes építve
Birján	1821	1879: új építve
Darázs	1846 (1883-ig Hercegmárokkal közös)	1864: 2. tanterem, 1888: 3. tanterem, 1904: felújítás
Drávakeresztur és Révfalu	1881	1909: 2. tanterem
Drávasztára	1841	1896: 2. tanterem, 1897: felújítás 1908: felújítás
Erdősmárok	1874 előtt	
Felsőszentmárton	1811	1890: 2. tanterem, 1900: 3. tanterem, 1907: 4. tanterem
Hercegmárok	1883	
Izsép	1755	1894: 2. tanterem, 1907: felújítás
Kásád	1860	1906: felújítás
Kátoly	1860-as évek eleje	1870-es évek vége: felújítás, 1908: 2. tanterem és felújítás
Kiskőszeg	1780	1900: 2. tanterem, 1908: új négy tantermes
Kökény	1870-es évek eleje	
Lakócsa		1898: 2. tanterem, 1905: új építése
Lánycsók	1783	1864: 2. tanterem, 1914: már öt tantermes
Lothárd	1821 előtt	1907: felújítás
Magyarsarlós	1864 előtt	1903: 2. tanterem, 1906: felújítás
Maráza	1874 előtt	1908-ra új építve
Mohács - Belvárosi	1757	1864-ben már kilenc, 1910-es évek végén már 11 tantermes

IX/2. számú melléklet*Kimutatás az iskolaalapítások, bővítések és felújítások időpontjáról*

Település	Iskola alapítási éve	Bővítés, felújítás vagy új iskola építési éve
Mohács - Külvárosi	1816	1873: 2. tanterem, 1910-es évek közepén már öt tantermes
Monyoród	1813	1909: 2. tanterem
Nagybodolya	1805	1908: 2. tanterem
Németi	1810 (1912-ig Szalántával közös)	1843: új, 1872 és 1895: felújítás
Petárda	1838	
Pécs – Budai Külvárosi	1830-as évek	1871: bővítés
Pécs – Felsővámház utcai	1873 (négy tantermes)	1877: 5. tanterem, 1900: nyolc tantermes
Pécsudvard	1850-es évek vége	1897: új iskola építése
Potony	1870	1910: 2. tanterem
Szalánta	1912	
Szemely	1855	1890: új építése
Szőke	1932	
Szőkéd	1860	1910-es évek eleje: 2. tanterem
Torjanci	1860	
Tótújfalu	1846	1910: 2. tanterem
Töttös	1813	1891: 2. tanterem
Versend	1772 előtt	1896: 2. tanterem, 1910: 3. tanterem

X/1. számú melléklet

Horváth György pécsudvardi tanító listája a tanítói díjat nem fizető pécsudvardi polgárokról (1. oldal)

Tanítói fizetéssel, fa és munka pénzrel
hátralevőkben levők kumulálása.

Hár- szám	Hátralevők neve	Fiz. szám	Hár. társi- fizetés		fa és munka pénz	
			H.	F.	H.	F.
101	Kuntics József	1	1	50	2	12
2.	Orszákos Márk	1	1	50	2	12
3.	Kollár Márk	1	1	50	2	12
4.	Borsánovics György	2	3	10	4	24
5.	Molnár József	1 1/2	2	25	3	18
6.	Milos János	1	1	50	2	12
7.	Kháncsevics Mihály	1	1	50	2	12
7 6/	Vukovics János	1	1	50	2	12
"	Vukovics György	1	1	50	2	12
8.	Udvarács György	1	1	50	2	12
9.	Orvica Miklós	2	3	00	4	24
10	Muticovics Mariánus	1 1/2	2	25	3	18
11	Klárius Mihály	2	3	00	4	24
12	Borinyák Józsefné	1/2	-	75	1	06
13	Fali György	1	1	50	2	12
14	Fircling Mihályné	1/2	-	75	1	06
"	Orszákos János	1	1	50	2	12
15	Bliskovics Mariánus	2	3	00	4	24
18	Ruzsics Márk	1/2	-	75	1	06
19	Udvarács Mihály	1	1	50	2	12
20	Molnár Józsefné	1 1/2	2	25	3	18
21	Lukács János	3	4	50	6	30
22	Lukács János	1 1/2	2	25	3	18
23	Horváth János	1 1/2	2	25	3	18
26	Bánler József	1	1	50	2	12
28	Horváth Illés	1	-	-	2	12
		33	48	-	69	96

X/2. számú melléklet

Horváth György pécsudvardi tanító listája a tanítói díjat nem fizető pécsudvardi polgárokról (2. oldal)

Hár. szám	Hatalékos neve	Pár. szám	H. évi bevételei		fa és munka jéért	
			H.	F.	H.	F.
	Athanas	33	48	00	69	96
29.	Lukács György	2	3	00	4	24
30	Lukács János	1 1/2	2	25	3	18
31	Horváth Mátys	1	1	50	2	12
33 b/1	Horváth János	1	1	50	2	12
34.	Müller Jakab	2	-	-	4	24
35	Bossánovics Márk	1	+	50	2	12
36 a/1	Horváth István	1	1	50	2	12
36 b/1	Horváth István	1 1/2	2	25	3	18
37.	Bossánovics János	1	1	50	2	12
38	Kunpis Pál	3	4	50	6	36
39	Lukács Mária	1	1	50	2	12
40	" Mária	1/2	-	75	1	06
42	Bosnyák Mihály	1	1	50	2	12
43	Katona János	1	1	50	2	12
44	Kálmán János	2	3	00	4	24
45	Bossánovics Györgyné	1/2	-	75	1	06
46	Mati Márk	2	-	-	4	24
47	Kollár Jánosné	1/2	-	75	1	06
48	Mári Máté	1	1	50	2	12
49	Bossánovics István	2	0	-	4	24
50	Kadja Mihály	1	+	50	2	12
51	Bossánovics Márk	1	-	-	2	12
52	Bossánovics Mária	1	-	-	2	12
53	Bossánovics Márton	3	4	50	6	36
54	Orvica Mátys	1 1/2	2	25	3	18
55	Bossánovics György	2	3	00	4	24
56	Bossánovics Pál	1 1/2	2	25	3	18
57	Horváth Jánosné	1/2	-	75	1	06
58	Bossánovics Andrá	2	3	00	2	24
59	Bossánovics Pál	3	+	50	6	36
60	Kirics Mihály	1	1	50	2	12
61	Ném Agoston	1	1	50	2	12
		78	96	00	103	36

X/3. számú melléklet

Horváth György pécsudvardi tanító listája a tanítói díjat nem fizető pécsudvardi polgárokról (3. oldal)

Kör- szám	Hátralekés neve	Tan- szám	Havi tanítói fizetés		Fizetés és munkajuttatás	
			K.	F.	K.	F.
	Mihorai	78	90	00	163	36
uj	Reit István	1	1	50	2	12
uj	Iszakovics Mátys	2	3	00	4	24
60	Bondanovics Mátys	2	3	00	4	24
66 ⁸¹	Pálai Márk	1	1	50	2	12
67	Horváth István	1	1	50	2	12
68	Bondanovics Jakab	1	1	50	2	12
72	Kablár Mihály	1	1	50	2	12
"	őrné Kláris Sándorné	1/2	-	75	1	06
"	Fráter Antalné	1/2	-	75	1	06
74	Füdling György	1	1	50	2	12
"	" Sándor	1/2	-	75	1	06
75	Klárius György	1 1/2	2	25	3	18
76	Gavlovics Sándorné	1/2	-	75	1	06
79	Máli István	2	3	00	4	24
81	Ormulics Pál	1	1	50	2	12
82	Vladika László	1	1	50	2	12
83	Ivencs Sándor	2	3	00	4	24
84	Klárius Márk	1	1	50	2	12
"	" Mária	1	1	50	2	12
85	Kadics Pál	1 1/2	2	25	3	18
86	Stipánovics György	1	1	50	2	12
87	Bondanovics Mária	2 1/2	3	75	5	30
88	Ivencs András	1	1	50	2	12
89	Kuticvács Márk	1 1/2	2	25	3	18
90	ff. Kuticvács Márk	1 1/2	2	25	3	18
91	Merk Antal	1	+	50	2	12
"	Kuticvács Sándor	1/2	-	75	1	06
92	Borinyák Mihály	1	1	50	2	12
93	Kuticvács Máté	1	1	50	2	18
95	Jakabovics István	2	3	00	4	24

~~Összesen: 115 tanítói fizetés~~

115 180 10 242 88

X/4. számú melléklet

Horváth György pécsudvardi tanító listája a tanítói díjat nem fizető pécsudvardi polgárokról (4. oldal)

Kör- szám	Hátralekés név	Kör- szám	Havi tanítási fizetés		Fiz. és munka pénz	
			K.	F.	K.	F.
47	Áthorát	115	157	00	242	88
97	Laka János	1	1	50	2	12
98	Fráncsics Pál	142	2	25	3	18
99	Lörincz Cselkov	1	1	50	2	12
100	Jándics György	1	1	50	2	12
"	Bondárovics István	142	-	75	1	06
101	Pötelbauer János	142	-	75	1	06
102	Kili Katalin	142	-	75	1	06
103	Orsolya János	1	1	50	2	12
104	Székács Miklós	1	+	50	2	12
106	Pötelbauer János	2	3	00	4	24
107	Pötelbauer Andrács	1	1	50	2	12
108	Brunner János	1	1	50	2	12
"	Bánlax János	1	1	50	2	12
109	Horváth Pál	1	1	50	2	12
110	Miklós János	1	1	50	2	12
111	Júlia János	1	1	50	2	12
112	Köröm János	1	1	50	2	12
"	Székács György	1	1	50	2	12
szám	Köröm János	1	1	50	2	12
676	Mancali János	1	1	50	2	12
	Összesen	135	179	30	285	28
	Tanítói fizetés	179	K	30	fill.	
	Fiz. és munka pénz	285	K	28	fill.	
	Összesen	464	K	58	fill.	

Telek hátralekés kimutatás jogonágát és helyenégét
igazoljuk
Pécsudvár, 1909. május 3. án

Bondárovics István
előnök
Gondnok
Barkóczi János

XI/1. számú melléklet

Kimutatás a tanítói jövedelmekről 1880-ban és 1909-ben az 1881. és 1910. évi schematismusok alapján

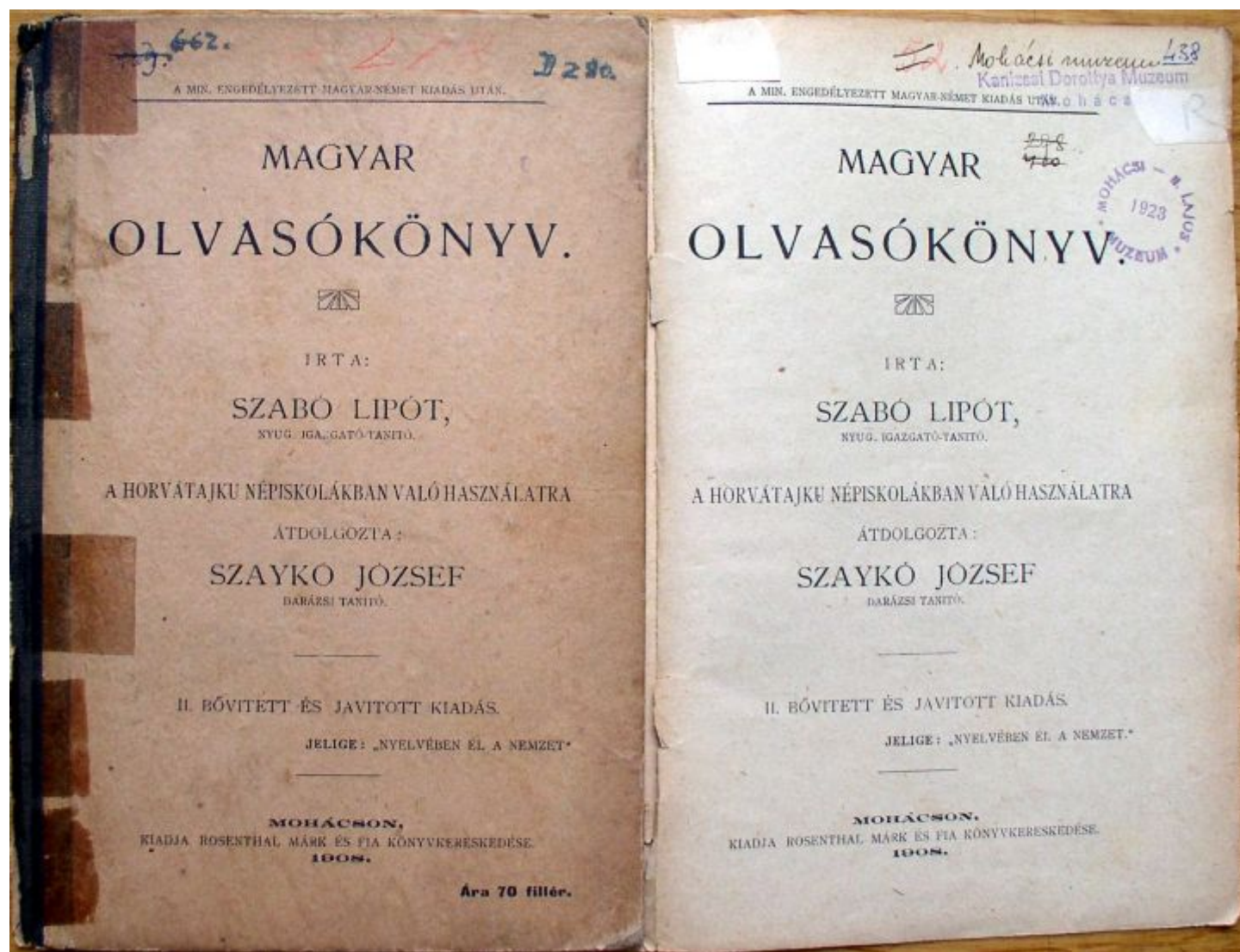
Helység	1880 (forint és krajcár)		1909 (korona.fillér)(fenntartótól és államtól)	
	kántortanító	tanító	kántortanító	tanító
Szőkéd	524 és 68		1507 és 500	
Szőke (Szilvás)	266		1158 és 500	
Kökény	346		1021	
Pécsudvard	411 és 57		1536 és 200	
Szemely	308 és 75		1343 és 500	
Németi és Szalánta	454		1666 és 500	
Áta	461 és 86		1332	
Magyarsarlós	511 és 95		1175 és 200	
Lothárd	376 és 47		1882 és 400	800
Birján	300		1600 és 400	100 és 900
Belvárdgyula	300		1094	
Kátoly	337 és 24		1528 és 500	
Versend	522 és 35		1379 és 400	960 és 540
Monyoród			1354.46 és 500	100 és 900
Töttös	382		1387.60 és 500	1020 és 200
Lánycsók	546	400	2180 és 200	1148 és 352 1100 és 200 100 és 900
Maráza	321		1300 és 500	
Erdősmárok	300		1223 és 400	
Mohács- belvárosi		igazgató: 855 tanítók: 500-900 és minden tanítónak 1200 l-öl föld		igazgató: 2460 és 700 tanítók: 600-1850 és 300-700
Mohács- külvárosi	550	740	1889.87 és 100 1734 és 100	900 és 700 900 és 500 700 és 800 1000
Beremend	493 és 2		1712.38 és 200	700 és 500
Alsószentmárton	400		1172 és 500	
Kásád	362		1330	
Petárda	328 és 4		1200 és 200	
Torjánci	363		1240 és 500	
Baranyavár	490			
Kiskőszeg	470	300	1909 és 500	848 és 552 100-100
Izsép	544		2268.30	852 és 548
Darázs (1883-ig Hercegmárokkal)	594		2800 és 500	1140 és 500
Hercegmárok			1676 és 500	
Nagybodolya	508			
Baranyalócs	380		1720.09 és 200	100 és 900

XI/2. számú melléklet*Kimutatás a tanítói jövedelmekről 1880-ban és 1909-ben az 1881. és 1910. évi schematismusok alapján*

Helység	1880 (forint és krajcár)		1909 (korona.fillér)(fenntartótól és államtól)	
	<i>kántortanító</i>	<i>tanító</i>	<i>kántortanító</i>	<i>tanító</i>
Drávakeresztur és Révfalu			816 és 384	
Felsőszentmárton	400		1460 és 500	100 és 900 633 és 367 633 és 367
Drávasztára	494 és 83		1475.92 és 200	745 és 455
Lakócsa	760			
Potony			1000 és 500	100 és 900
Tótújfalu	403		1850 és 400	100 és 900

XII. számú melléklet

Magyar olvasókönyv horvát anyanyelvű diákok számára

XIII/1. számú melléklet

„A Szent-IstvánTársulat könyvkiadóhivatalában megjelent és a katolikus iskolák számára előírt s azok használatára engedélyezett tankönyvek.”

„Magyar nyelven

a) Hittani könyvek.

Róm. kath. elemi katekizmus a biblia elemeivel.

Róm. kath. kis katekizmus a III-VI. oszt. számára.

Egri elemi katekizmus.

Egri kis katekizmus.

Gergely József: Kis képes biblia I/II. oszt. számára.

" " " III/IV. "

Római kath. szertartástan.

Róder Alajos: Biblia kisebb gyerekek számára.

" középkorú " "

" nagyobb " "

A ker. katolikus Egyház szertartásainak magyarázata a Veszprém-egyházm. népiskolák számára.

Demkovics ágoston dr.: A katolikus egyház rövid története. Népiskolák számára.

Róm. kath. szertartástan népiskolák számára.

Németh Gyula: Egyháztörténet.

b) ABC-és könyvek.

Bárány Ignác: ABC-és könyv.

Mócsy-Petrovác-Steinberger: ABC-és könyv.

Dreiszigler Ferenc: Új magyar ABC-és könyv.

Klinda Károly: Hangutánzó ABC és olvasó.

Öveges és Wiemann: Hangutánzó magyar ABC. (Fonomimikai ABC).

Zelliger József: Magyar ABC-és könyv a tótajkú róm. kath. népiskolák számára.

c) Olvasókönyvek

Bárány Ignác: I. olvasókönyv, II. olvasókönyv, III. olvasókönyv, IV. olvasókönyv, V. olvasókönyv.

Mócsy-Petrovác-Walter: II. olvasókönyv, III. olvasókönyv, IV. olvasókönyv (fiúiskolák számára), IV. olvasókönyv leányisk. sz.), V. olvasókönyv.

Zelliger József: Magyar olvasókönyv a tótajkú róm. kath. népiskolák második osztálya számára.

Dreiszigler-Számord-Szokoly és Róvó: Gazdasági és ismétlőiskolák olvasókönyve.

Dreiszigler-Györffy-Róvó: Olvasókönyv a gazdasági és ismétlő leányiskolák számára.

d) Fali olvasótáblák, fali egyszeregy.

Fali táblák a Bárány-féle ABC-és könyvhöz.

" " Vászorra húzva, fölragasztásra készen.

Fali táblák a Mócsy-Petrovác-Schultz-féle ABC-és könyvhöz.

" " Vászorra húzva, fölragasztásra készen.

XIII/2. számú melléklet

Győrffy J.: Fali egyszeregy. Vászorra felhúzva, lécekkel.
Fali táblák az Öveges-Wiemann-féle Hangutánzó ABC-hez.

e) Olvasó- és tankönyvek osztatlan iskolák számára

Mócsy-Petrovác-Schultz: Első olvasó- és tankönyv az osztatlan népiskolák III/IV. osztálya számára. Egyik év és Másik év.

Mócsy-Petrovác-Schultz: Második olvasó- és tankönyv az osztatlan népiskolák V/VI. osztálya számára. Egyik év és Másik év.

Ember Károly: Olvasó- és tankönyv osztatlan népiskolák III/VI. osztálya számára.

f) Vegyes tantárgyak.

Ember K.: A magyar nyelv és fogalmazás kézikönyve II. oszt., III. oszt., IV. oszt., V/VI. oszt.

Győrffy J.: Földrajz városi népiskolák IV. osztálya részére, V/VI. oszt. részére.

" : Magyarország története népisk. Felsőbb oszt. számára.

Mócsy L.: gazdaságtan fiúisk. Számára és leányisk. sz.

Győrffy J.: Számtan és mértan gazdasági ismétlő-isk. sz.

Czike Imre: Háztartástan.

Győrffy J.: Földrajz, Történelem, Természetrájk, Természettan és vegytan.

Hámori M.: Alkotmánytan.

Bertalan V.: Számtan I. füzet (II. oszt.), II. füzet (III. oszt.), III. füzet (IV. oszt.), IV. füzet)V-VI. oszt.).”

XIV/1. számú melléklet*Hengl Boldizsár lánycsóki kántortanító órarendje (1906/7-es tanév, IV-VI. osztály)¹⁴⁷¹*

Óra	Hétfő	Kedd	Szerda	Péntek	Szombat
8-9	IV. számol (V. VI. figyel) V. VI. számol (IV. számol)	IV. számol (V. VI. figyel) V. VI. számol (IV. számol)	IV. számol (V. VI. figyel) V. VI. számol (IV. figyel)	IV. számol (V. VI. figyel) V. VI. számol (IV. számol)	IV. számol (V. VI. figyel) V. VI. számol (IV. számol)
9-10	IV. földrajz (V. VI. figyel) V. VI. földrajz (IV. emléz)	hittan	IV. nyelvtan (V. VI. figyel) V. VI. nyelvtan (IV. fogalmazás)	IV. természettan (V. VI. figyel) V. VI. történelem (IV. emléz)	IV. nyelvtan (V. VI. figyel) V. VI. nyelvtan (IV. fogalm.)
10-11	hittan		IV. természetrajz (V. VI. figyel) V. VI. természetrajz (IV. emléz)	IV. földrajz (V. VI. figyel) V. VI. rajz (IV. emléz)	hittan, kikérdezés
2-3	IV. olvasás (V. VI. figyel) V. VI. olvasás (IV. emléz)	IV. olvasás (V. VI. figyel) V. VI. olvasás (IV. emléz)	IV. olvasás (V. VI. figyel) V. VI. olvasás (IV. emléz)	IV. olvasás (V. VI. figyel) V. VI. olvasás (IV. emléz)	IV. olvasás (V. VI. figyel) V. VI. olvasás (IV. emléz)
3-4	IV. V. VI. szépírás torna	IV. rajz V. VI. szemléz V. VI. természettan (IV. rajz)	IV. V. VI. ének	IV. V. VI. egészségtan gazdaságtan	IV. V. VI. szépírás V. VI. alkotmánytan (IV. írás)

¹⁴⁷¹ PPL. Tan. 2980/1906. A lánycsóki plébános 355-6/1906. sz. jelentése.

XIV/2. számú melléklet

A felsőszentmártoni gazdasági iskola órarendje (nyári hónapok: szeptember, október, április, május, június – heti 2 óra)¹⁴⁷²

Hét	Óra és tantárgy	
	1.	2.
I.	Vallástan, ének	Gazdaságtan (gyakorlat szép idő esetén, elmélet esős idő esetére)
II.	Gazdaságtan (gyakorlat szép idő esetén, esős idő esetén: 1.óra: nyelvtan; 2.óra: történelem)	
III.	Olvasás, számtan	Földrajz, egészségtan
IV.	Gazdaságtan (gyakorlat szép idő esetén, esős idő esetén: 1. óra: földrajz; 2. óra: természeti ismeretek)	

XIV/3. számú melléklet

A felsőszentmártoni gazdasági iskola órarendje (téli hónapok: december, január, február, március – heti 5 óra)¹⁴⁷³

Hét	Óra és tantárgy				
	1.	2.	3.	4.	5.
I.	Vallástan (I-II. év.)	Gazdaságtan (I. év.)	Gazdaságtan (II. év.)	Olvasás (I. év.)	Földrajz (I-II. év.)
II.	Számtan (II. év.)	Gazdaságtan (I. év.)	Gazdaságtan (II. év.)	Történelem (I-II. év.)	Ének (I-II. év.)
III.	Olvasás (II. év.)	Gazdaságtan (I. év.)	Gazdaságtan (II. év.)	Egészségtan (I-II. év.)	Szépírás (I-II. év.)
IV.	Számtan (I. év.)	Gazdaságtan (I. év.)	Gazdaságtan (II. év.)	Természeti ismeretek (I-II. év.)	Nyelvtan (I-II. év.)

¹⁴⁷² PPL. Tan. 943/1907. A drávaszentmártoni plébános 31/1907. sz. jelentésének mellékletei.

¹⁴⁷³ Uo.

XIV/4. számú melléklet

*A felsőszentmártoni gazdasági iskola tanrendje (I-II. évfolyam):*¹⁴⁷⁴

I. évfolyam:

1) Olvasás

Szeptember: *Mi Atyánk (vers)*

Október: *Hit, remény és szeretet*

November: *Nagy István uram panasza*

December: *Jézus a jeruzsálemi templomban*

Január: *Isten neve szent*

Február: *Hogyan boldogulhat az ember*

Március: *A szentmise*

Április: *A gyermeki szeretet*

Május: *Szűz Mária kegyelemhelyei hazánkban*

2.) Történelem

Szeptember: *A honfoglalás*

Október: *A vezérek*

November: *Szent István*

December: *Szent László*

Január: *A tatárjárás*

Február: *Nagy Lajos*

Március: *Hunyadi János*

Április: *Mátyás az igazságos*

Május: *A mohácsi veszedelem*

Június: *Ismétlés*

3.) Földrajz

Szeptember – Október: *Magyarország területe*

November: *Közlekedési eszközeink Magyarországon*

December: *Magyarország lakosainak vallása és foglalkozása*

Január: *Magyarország fővárosa, Budapest az ezredéves ünnep idején*

Február: *Az Alföld városai*

Március: *A Balaton partján*

Április: *A központi Tatra*

Május: *A Székelyföld tájszépségei, emlékei*

Június: *A magyar Tengeremlék. Szózat (vers)*

4.) Természeti ismeretek

Szeptember: *A termőföld*

Október: *A föld kóston*

November: *A kova*

¹⁴⁷⁴ PPL. Tan. 943/1907. A drávaszentmártoni plébános 31/1907. sz. jelentésének mellékletei.

December: *A mésző*

Január: *A gyepégetés*

Február: *A konyhasó*

Március: *A táplálék*

Április – Május – Június: *Ismétlés*

5.) Egészségtan:

Szeptember – Október: *Az egészség*

November – December: *Hogyan lehetünk hosszú életűek*

Január – Február: *A vérkeringés, lélegzés és emésztés*

Március – Április: *Egészségtani szabályok a táplálkozásról*

6.) Nyelvtan

Szeptember: *A helyesírás gyakorlása*

Október: *Magánhangzók és mássalhangzók írása*

November: *Írásjelek használata. A pont és a vessző.*

December: *Írásjelek használata. A pontos vessző, kettős pont, idézőjel, felkiáltójel, kérdőjel és zárójel.*

Január: *A szavak elválasztása. Nagy kezdőbetűk használata.*

Február: *A szó- és mondatátvitel átismétlése. A mondatok fajtái.*

Március: *A mondatok szerkezete. Egyszerű mondatok.*

Április: *Összetett mondatok*

Május: *Fogalmazás és helyesírási gyakorlatok*

Június: *Ismétlés*

7.) Számtan

Szeptember: *Összeadás egész számokkal*

Október: *Szorzás egész számokkal*

November: *Kivonás egész számokkal*

December: *Osztás egész számokkal*

Január: *Összeadás tizedes törttekkel*

Február: *Szorzás tizedes törttekkel*

Március: *Kivonás tizedes törttekkel*

Április: *Osztás tizedes törttekkel*

Május: *Gyakorlati példák főleg a gazdaság köréből, pénz- és mértékek felhasználásával*

Június: *Ismétlés*

8.) Gazdasági ismeretek

Szeptember – Október: *A talajnekem (agyag-, homok-, televény-, mesze-, szikes-, szikós- és márgatalaj)*

November: *Hasznos szárnyas állatok*

December: *A trágyázás és annak szükségessége. A szerves és szervetlen trágyák. Az istállótrágya kezelése.*

Január: *A méhészet. A gyümölcs feldolgozása*

Február: *A selyemtenyésztésről*

Március: *A faiskola forgatása. A mag és csemete. A fanemesítés és a gyümölcsfák ápolása.*

Április: *A kert és kerti vetemények*

Május: *Élő sövények körül végzendő összes teendőkről*

Június: *Ismétlés*

II. évfolyam:

1.) Olvasás

Szeptember – Október: *Az olvasás*

November – December: *A pápa*

Január: *Pápai himnusz (vers)*

Február – Március: *Ne bántsd a másét*

Április – Május: *A babona*

2.) Történelem.

Szeptember – Október: *A mohácsi vészedelem*

November: *Szondy György*

December: *Mária Terézia*

Január: *Magyarország újjászületése*

Február: *A magyar szabadságharc*

Március: *A mi jó királyunk*

Április: *Hálaadás az ezer esztendőért*

Május: *A nyolcadik tör. Himnusz*

Június: *Ismétlés*

3.) Földrajz

Szeptember: *A határon*

Október: *Szomszédaink*

November: *Európa. Fiumetől Franciaországig, Franciaországtól Norvégiaig*

December: *Norvégiától Oroszorszáig, Oroszországon, Török-és Görögországon keresztül haza*

Január: *Róma*

Február: *Földünk részei*

Március: *Jeruzsálem*

Április: *A zambézi-i magyar hittérítők*

Május: *Óceánia*

Június: *Ismétlés*

4.) Természet-ismereti és egészségtani olvasmányok

Szeptember. *A levegő sajátosságai*

Október: *A víz*

November: *A meleg, mint munkás*

December: *A gőzgépek*

Január: *A betegápolás*

Február: *A baktériumok*

Március – Április: *A járványos betegségektől való óvakodás és a fertőtlenítés*

Május: *Ilona, a kis dajka*

Június: *Ismétlés*

5.) Nyelvtan

Szeptember: *A közéleti fogalmazványok. (Bevezetés)*

Október – November: *A levél*

December – Január: *A folyamodvány*

Február: *A postautalvány*

Március: *A szállítólevél*

Április – Május: *A hirdetés*

Június: *Isméltés*

6.) Számolás.

Szeptember – Október: *Időszámítás. Számolási előnyök és rövidítések. Arány és aránylatok.*

November – December: *Kamatszámítás. (Aránylatok alkalmazása.)*

Január: *Egyszerű hármasszabály*

Február: *Összetett hármasszabály*

Március: *Láncszabály*

Április – Május: *Elegyítési számolások*

Június: *Isméltés*

„Alkalmazott példák a gazdaság köréből veendőek.”

7.) Gazdasági és háztartási ismeretek

Szeptember: *A föld műveléséről*

Október: *A szántóföld megmunkálása. 1) A szántás és a vetés ápolása – gyakorlatok.*

November: *2) Aratás és cséplés – gyakorlatok. A földműveléshez szükséges eszközök és gépek.*

December: *A vetőmag választása és kezelése. Gabona félék.*

Január: *Az állattenyésztés. A ló.*

Február: *A szarvasmarha. A juh és a sertés.*

Március – Április – Május: *Takarmánynövények, kapásnövények, kereskedelmi növények – gyakorlat*

Június: *Isméltés*

„A nyári hónapokban gyakorlat a gazdasági telepen és a községi faiskolában.”

A felsőszentmártoni iskola, gazdasági telepének parasztgazdasági vetésforgója:¹⁴⁷⁵

1.) 250 négyszögöl, kapás növények.

2.) 250 négyszögöl, tavaszi lóherével.

3.) 250 négyszögöl, lóherekaszáló (helyett bükköny, zabbal) I. év.

4.) 250 négyszögöl, őszi kalászosok.

5.) 250 négyszögöl, takarmánynövények.

6.) 250 négyszögöl, őszi kalászosok.

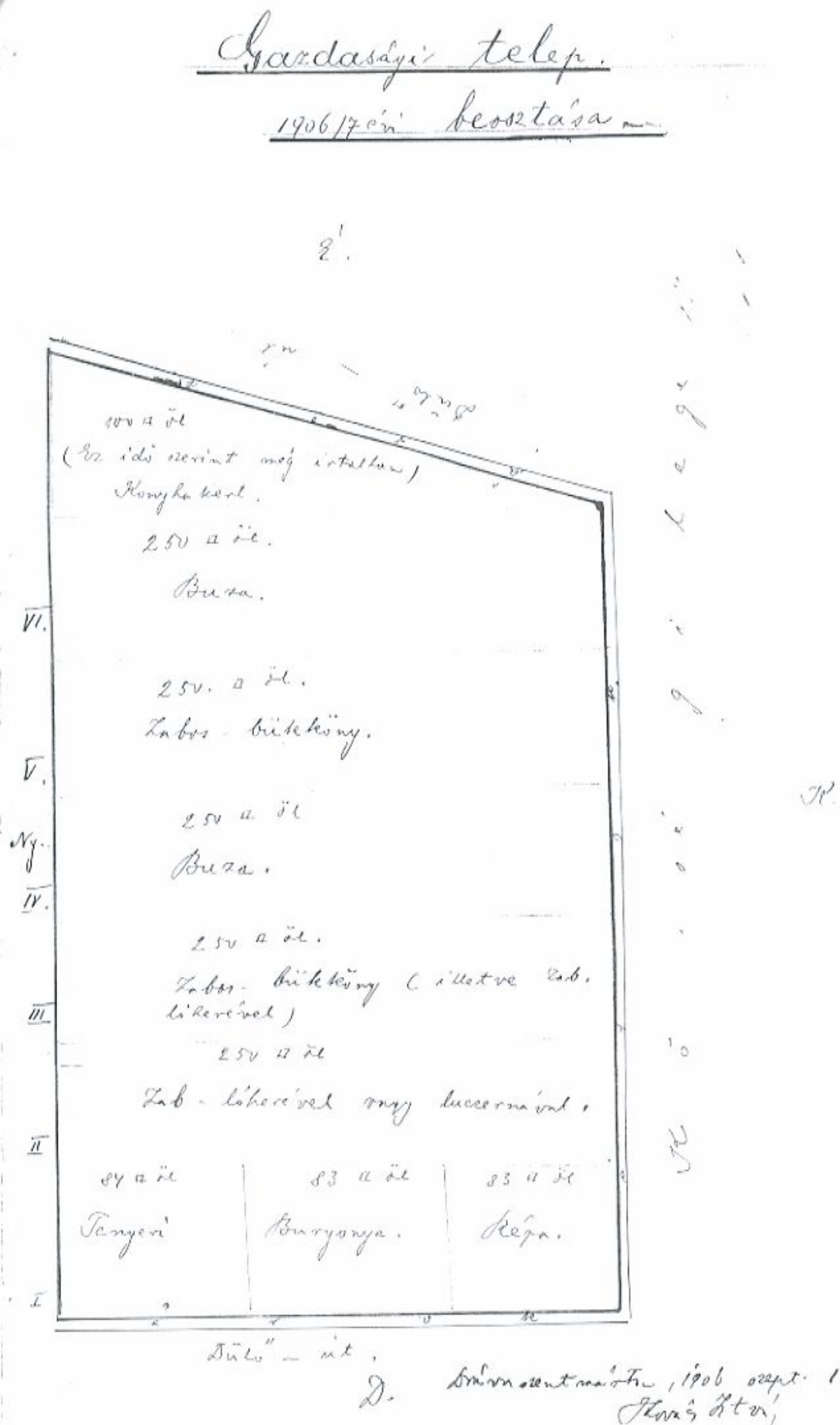
7.) 100 négyszögöl, konyhakert.

Összesen: 1600 négyszögöl.

¹⁴⁷⁵ PPL. Tan. 943/1907. A drávaszentmártoni plébános 31/1907. sz. jelentésének mellékletei.

XIV/5. számú melléklet

A felsőszentmártoni gazdasági iskola vetésforgója (1906/7-es tanév)

XV/1. számú melléklet

A felsőszentmártoni iskola karácsonyi érdemjegyei (1906/7-es tanév, I. osztály)

A drávaszentmártoni r. kath. el. iskola tanulmányai
karácsonyi érdemsorozata. (1906/7. ék. év)
I-osztály.

Megnevezés:	Kitűnő	Jó	Jó	Elő- sej	Elő- sej	Wem már gyakult	Jegyzet.
	8	24	16	20	1	8.	
Georgalom:	Kitűnő	Jó	Jó	Elő- sej	Elő- sej		Jegyzet.
	5.	17	14	25	8	8.	
Előmenetel:	Kitűnő	Jó	Jó	Elő- sej	Elő- sej	Wem már gyakult	Jegyzet.
Hit-és erkölcsstan	8	18	26	14	3	8	
Bened-és Ist. gyakorlat	4.	10.	18	27	10	8.	
Magyar-olvasás.	7	12	19	21	10	8	
Ismerkedés	4	10	10	31	14	8	
Ennek	6	16	14	18	10	8	
Ismerkedés	7	19	17	16	10	8.	
Festgyakorlat	5.	16	21	27	-	8	
Általános osztályzat.	5	11	21	20	12	8.	

Ismerkedés 12 ismerkedés:
10 haladó, 2 maradó.

XV/2. számú melléklet

A felsőszentmártoni iskola karácsonyi érdemjegyei (1906/7-es tanév, II. osztály)

II. Osztály.

Tan- tárgy	Hi- tűnő	Ye- les	Ös.	Elő- ség	Elő- telv	Osztály- zatok	Össze- sen
Holtan	0.	2.	6.	3.	9.	3.	23) 38
	0*)	2.	6.	1.	6.	0.	10) 38
Holtan	3.	5.	10.	2.	1.	2.	23) 38
	4.	3.	5.	3.	0.	0.	11) 38
Holtan	0.	3.	7.	7.	3.	3.	23) 38
	0.	5.	9.	1.	0.	0.	15) 38
Holtan	3.	3.	6.	4.	4.	3.	23) 38
	4.	5.	4.	1.	1.	0.	11) 38
Holtan	1.	3.	7.	7.	2.	3.	23) 38
	0.	6.	7.	2.	0.	0.	11) 38
Holtan	1.	3.	4.	4.	8.	3.	23) 38
	0.	2.	5.	4.	4.	0.	11) 38
Holtan	0.	4.	10.	5.	1.	3.	23) 38
	6.	1.	3.	1.	1.	0.	11) 38
Holtan	1.	7.	6.	6.	0.	3.	23) 38
	0.	8.	4.	3.	0.	0.	11) 38
Holtan	0.	4.	8.	7.	1.	3.	23) 38
	6.	3.	4.	1.	1.	0.	11) 38
Holtan	0.	5.	13.	2.	0.	3.	23) 38
	1.	6.	8.	0.	0.	0.	11) 38
Holtan	1.	3.	4.	4.	0.	2.	23) 38
	1.	5.	2.	0.	0.	0.	11) 38
Holtan	11.	2.	4.	2.	1.	3.	23)
	3.	6.	4.	1.	1.	0.	11)
Holtan	2.	6.	5.	6.	1.	3.	23) 38
	0.	4.	8.	3.	0.	0.	11) 38

*) Osztály ismétlők.

XV/3. számú melléklet

A felsőszentmártoni iskola karácsonyi érdemjegyei (1906/7-es tanév, III. osztály)

III. Osztály

György.	Külmó	Teles.	Tó	É. leg- sős.	É. leg- talab.	Összesen.	
Altalános intézet	0	6	22	8	8	0	44
	0*)	0	7	3	1	0	11
Elitán.	7	13	16	4	1	3	44
	4	3	3	1	0	0	11
Olvasó.	8	16	13	7	0	0	44
	7	4	5	1	0	0	11
Élőtan.	6	11	16	10	1	0	44
	1	4	4	2	0	0	11
Iskolai szolgálat	4	3	19	17	1	0	44
	0	4	7	3	0	0	11
Iskolai	1	10	14	11	8	0	44
	0	0	2	7	2	0	11
Iskolai	13	9	14	7	1	0	44
	6	2	2	1	0	0	11
Iskolai	6	21	11	5	1	0	44
	3	5	3	0	0	0	11
Iskolai	4	13	18	9	0	0	44
	7	7	2	1	0	0	11
Iskolai	5	24	15	0	0	0	44
	3	5	3	0	0	0	11
Iskolai	4	20	12	5	0	0	44
	1	7	3	0	0	0	11
Iskolai	3	7	12	3	0	0	22
	2	2	1	0	0	0	11
Iskolai	19	11	8	5	1	0	44
	5	4	0	2	0	0	11
Iskolai	4	22	11	7	0	0	44
	0	4	7	0	0	0	11

*) Osztály ismétlők.

XV/4. számú melléklet

A felsőszentmártoni iskola karácsonyi érdemjegyei (1906/7-es tanév, IV. és V. osztály)

IV. Osztály

Tárgy.	Kelendő	Seles	Jó	Élégős	Élég telve	Előre- menet	Jegyzet.
Magariselet	29	18	5	1	/	/	
Szorgalom	1	33	18	1	-	-	
Hitt és erkölcstan	6	27	18	2	-	-	
Magyar olvasás	11	19	15	8	-	-	
Magyar nyelvstan.	5	31	16	1	-	-	
Számtan	2	7	23	14	4	-	
Toldrajz	8	21	18	6	-	-	
Iráskészség	6	30	14	3	-	-	
Ének	22	24	3	4	-	-	
Rajzolás	1	22	26	4	-	-	
Testgyakorlás	5	39	6	3	-	-	
Kézimunka	11	5	3	4	-	-	
Általános osztályzata	/	4	32	13	4	-	

*Ezek közül 3 tanuló ismétlő
Háladnak.*

V. Osztály

Tárgy.	Kelendő	Seles	Jó	Élégős	Élég telve	Előre- menet	Jegyzet.
Magariselet	19	8	-	-	-	1	betegség miatt
Szorgalom	3	16	7	1	-	"	"
Hitt és erkölcstan	6	12	7	1	1	"	"
Magyar olvasás	5	14	7	1	-	"	"

XV/5. számú melléklet

A felsőszentmártoni iskola karácsonyi érdemjegyei (1906/7-es tanév, V. és VI. osztály)

Tárgy	Kétimő	Jelen	Jó	Elegyes	Elegendő	Kevesebb mint a feladat	Jegyzet
Magyar nyelvtan	14	9	3	1	—	1	betegsége miatt
Írástudás	1	12	10	4	—	"	"
Földrajz	6	13	4	1	3	"	"
Történelem	7	14	2	2	2	"	"
Természettan	10	13	1	3	—	"	"
Természetrajz	6	11	8	2	—	"	"
Írásírás	10	17	—	—	—	"	"
Ének	20	7	—	—	—	"	"
Rajzolás	6	18	2	1	—	"	"
Testgyakorlás	3	24	—	—	—	"	"
Kézimunka	2	11	3	—	—	"	"
Általános osztályzata	3	8	12	1	3	"	"

VI. Osztály

Tárgy	Kétimő	Jelen	Jó	Elegyes	Elegendő	Kevesebb mint a feladat	Jegyzet
Magyar nyelv	6	5	—	1	—	—	
Írástudás	2	8	1	—	1	—	
Hit és erkölcs	—	7	2	3	—	—	
Magyar olvasás	2	5	4	1	—	—	
Magyar nyelvtan	4	6	2	—	—	—	
Írástudás	—	4	6	1	1	—	
Földrajz	6	4	1	—	1	—	
Történelem	1	8	2	1	—	—	
Polg. jogok és kötelességek	1	4	4	2	1	—	

XV/6. számú melléklet

A felsőszentmártoni iskola karácsonyi érdemjegyei (1906/7-es tanév, VI. osztály)

Tárgy	Helyezés	Jéles	Jó	Elegendes	Elegendem	Alap- osztályos- típus	Jegyet
Természetrajz	6	5	—	1	—	—	
Természettan	4	4	2	1	1	—	
Írástudás	6	5	—	1	—	—	
Éneklés	11	—	—	1	—	—	
Rajzolás	2	9	1	—	—	—	
Testgyakorlás	11	1	—	—	—	—	
Gazdaságtan	2	4	4	1	1	—	
Helyimunka	—	3	—	—	—	—	
Általános osztályzata	—	4	6	1	1	—	

Gazdasági vegyes ism. iskola.

I-ös Évfolyam. (12 évesek)

Magaviselet:	Kitűné	Jó	Jó	Elég- sítés	Elég- sítés	Nem os- tatályosított	Jegyet
	11.	13	3	7	-	2	
Iszorgalom:	Kitűné	Jó	Jó	Elég- sítés	Elég- sítés	Nem os- tatályosított	Jegyet
	7	6	6	14	1	2	
Előmenetel	Kitűné	Jó	Jó	Elég- sítés	Elég- sítés	Nem os- tatályosított	Jegyet
Hitt- és erköletan	12	7	10	5	-	2	
Magyar-olvasás	10	10	7	7	-	2	
Magyar nyelv-tan	2	11	11	9	1	2	
Isám- és méntan	3	8	5	16	2	2	
Reália-k	2	7	7	15	3	2	
Iszorgás	2	15	10	7	-	2	
Gazdaság- tan } elmélet	5	8	4	14	3	2	
} gyakorlat	1	5	1	7	-	2	figyeltes a fűk- ny.
Általános osztályzat.	5	9	7	10	3	2.	-

XV/8. számú melléklet

A felsőszentmártoni ismétlőiskola karácsonyi érdemjegyei (1906/7-es tanév, II. évfolyam)

II. a) osztály

Magariselet.	Kétfő	Seles	Jó	Elő- sős	Elő- sős	Nem tanult	Jegyet
	2	7	2	7	1	—	
Georgalom.	Kétfő	Seles	Jó	Elő- sős	Elő- sős	Nem tanult	Jegyet
	3	7	2	6	1	—	
Előmenetel:	Kétfő	Seles	Jó	Elő- sős	Elő- sős	Nem tanult	Jegyet
Hit- és erkölcsstan	3	8	5	2	1	—	
Beszéd- és írt. gyakorlat.	4	5	3	6	1	—	
Magyar- olvasás.	7	4	4	7	—	—	
Magyar- nyelvtan	—	8	3	8	—	—	
Írásmód	3	4	5	6	1	—	
Írásmód	1	8	5	5	—	—	
Ének	5	6	5	3	—	—	
Töredgyakorlás	6	5	5	3	—	—	
Általános osztályzat.	3	6	3	6	1	—	

Felsőszentmárton, 1906. évi december hó 22. é.

Szabó Henrik
pl.

Kovács Lóránd
az I. és II. a) osztály tanítója.

XV/9. számú melléklet

A felsőszenzmártoni ismélőiskola karácsonyi érdemjegyei (1906/7-es tanév, II. évfolyam)

II. évfolyam. (13-14 évesek)

Magyar nyelv.	Kitűnő	Jó	Jó	Előj.	Előj.	Nem elé- gő	Jegyzet.
	13.	17	18	15	10	2	
Geometria	3.	18	18	25	9.	2	
Előmenetel:	Kitűnő	Jó	Jó	Előj.	Előj.	Nem elé- gő	Jegyzet.
Hitt- és erkölcs tan	19	21	11	21	1	2	
Magyar olvasás	10	23	12	27	1	2	
Magyar nyelv tan	—	19	16	28	10	2	
Tan- és méntan	7	7	19	29	11	2.	
Reália	3	6	24	26	14	2.	
Leírás	1	27	23	20	2	2	
Rajz	—	13	19	35	6	2	
Gazdaság- tan	3	7	18	31	14	2	
elmélet	2	14	10	10	1	2	Gyakorlat a finta- mál.
gyakorlat	1	13	24	23	12	2.	—
Általános osztályzat							

Szenzmárton, 1906. évi december hó 22. é.

Lobos Henrik
pl.

Kovács Lajos
a gazdasági ism. iskola vezető tanítója.

16/17 szám.
1897

ELEMI NÉPI SKOLAI, TANÍTÓI OKLEVÉL.

Mlinárics Gyula r. kath. vallásu, született
1874. évi aug. hó. 3. án. Réselt Baranya-
megyében, Magyarországon, ki a tanítóképző intézet valamennyi
év folyamát, még pedig az I II III és
IV-ik évfolyamát
a p. e. s. t.
tanítóképzőben mint... tanuló bevégezte, és aki
i. s. k. o. l. a. i. bizonyítványa szerint
dicséretes... magaviselőd, — az alulírott vizsgáló bizottsággal
1897. évi... havában az elemi népi iskolai tanító-
képesítő vizsgálatra kissabott tárgyakból...
megvizsgáltatván, a következő osztályzatokat nyerte:

Hitt- és erkölcstanból:	kétünő
Nyelvtanból:	jól
Oktatási módszertanból:	elégséges
Praktikai tanításból:	elégséges
Magy. nyelvbel és irodalomból:	kétünő
Német nyelvbel:	jó
nyelvbel:	
Mennyiségtanból:	jól
Földrajzból:	kétünő
Történelemből:	jó
Hazai alkotmánytanból:	jó
Természettanból:	kétünő
Természet- és vegytanból:	kétünő
Gazdaságtanból:	kétünő

Énekéből:..... *kitűnő*
 Zenéből:..... *jól*
 Kántori teendőkéből:..... *jól*
 Rajzolásból:..... *kitűnő*
 Szépirodásból:..... *kitűnő*
 Testgyakorlatból:..... *jól*

Mivel a fentiek szerint *Mlinárics Gyula*
 a kisbetti követelményeknek..... *jelenen*..... megfelel,
 és az *az a nyelvi elemi népiskolákban*
 való tanításra képesítettnek nyilvánítjuk.

Kelt Pécsen, a püspöki tanítóképző intézetben,

1894. évi..... *január*..... hó..... *19*..... napján.

Hannay Mihály
 egyházmegyei tanfelügyelő,
 mint a vizsgáló bizottság elnöke.

Dobóczy Alajos
 igazgató.

Schuller Imre

Salamon József
 kiz. tanácsos, tanfelügyelő

Vörös Mihály

Knadek Károly

Eckhardt Antal

Csifay Florián

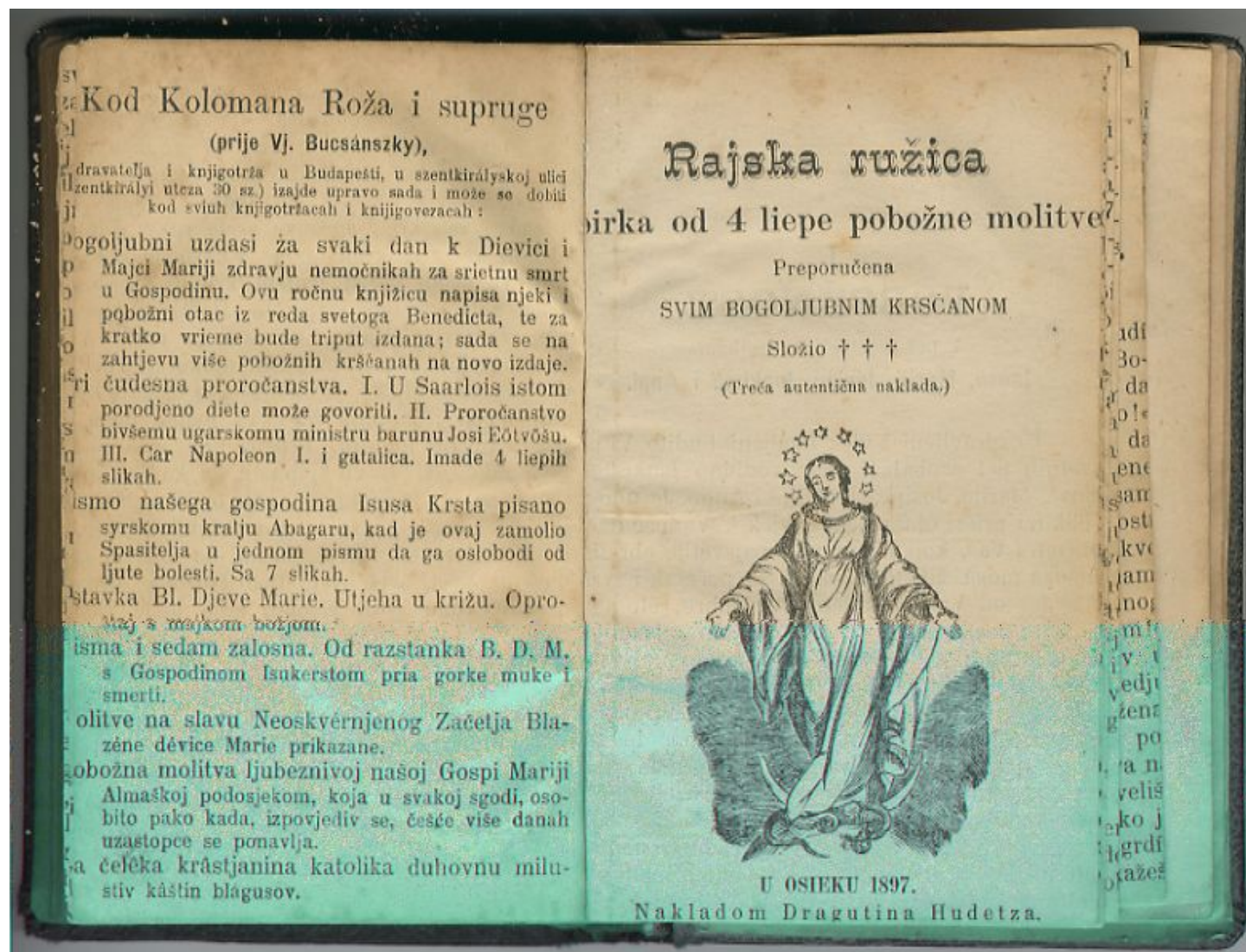
694
 605 898

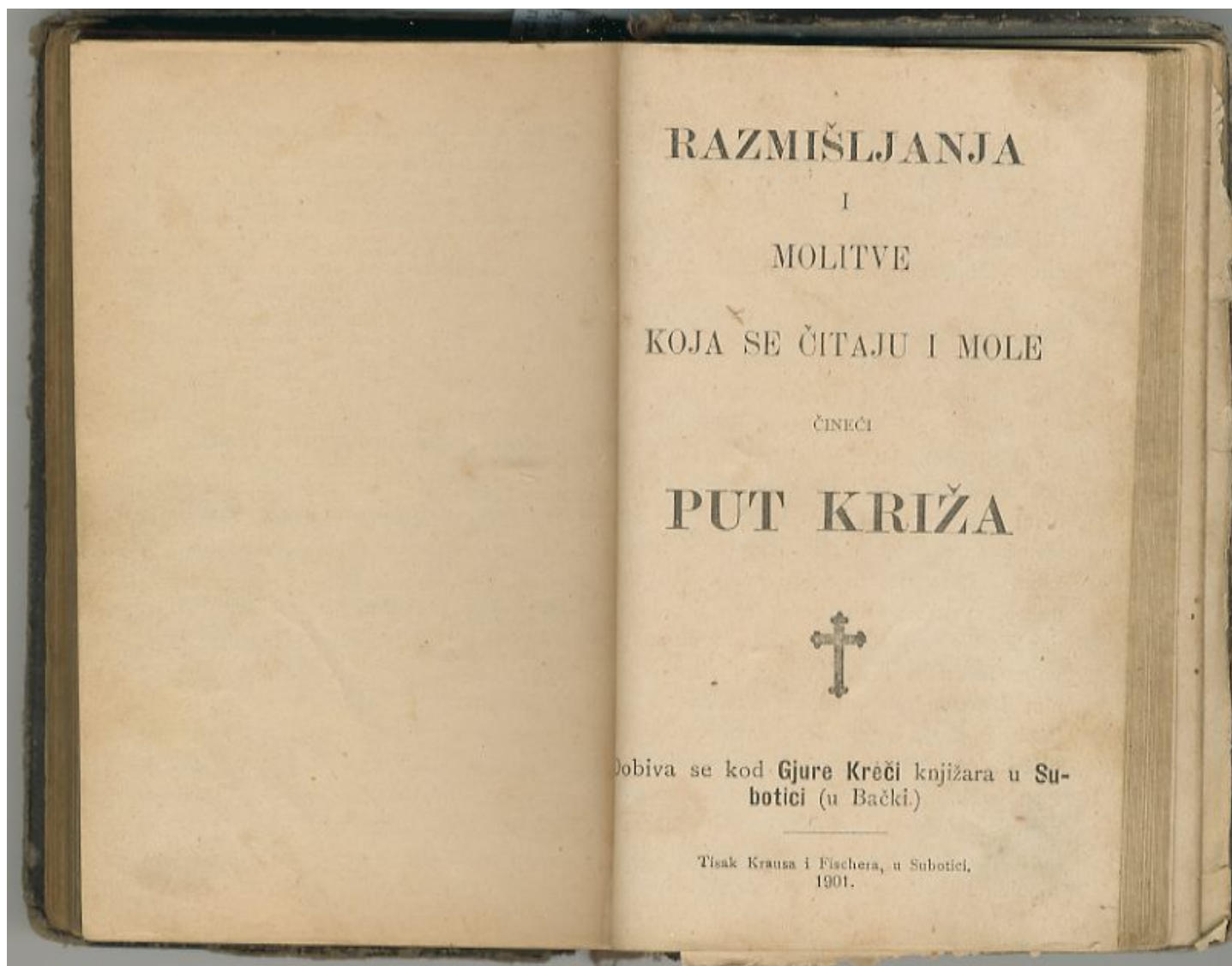
Alkal felmutatott végzettségemmel rendelkező tanítói
 oklevelet kérek és az em. miniszter által a miniszter
 feladatára, egyúttal a kelt oklevél - hivatalosan
 hivatalosított.

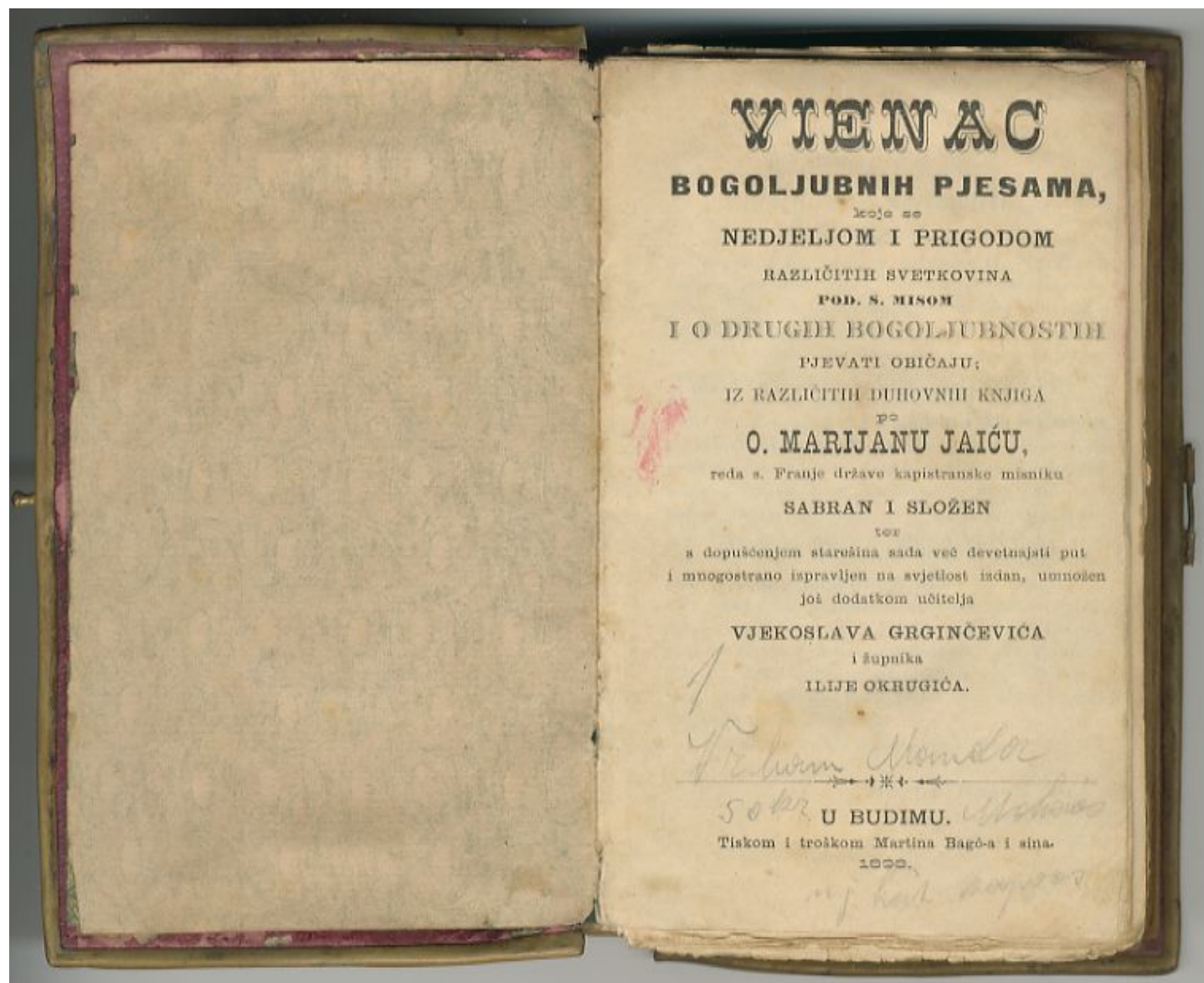
Mlinárics Gyula

Mlinárics Gyula
 tanítói oklevél
 hivatalosan

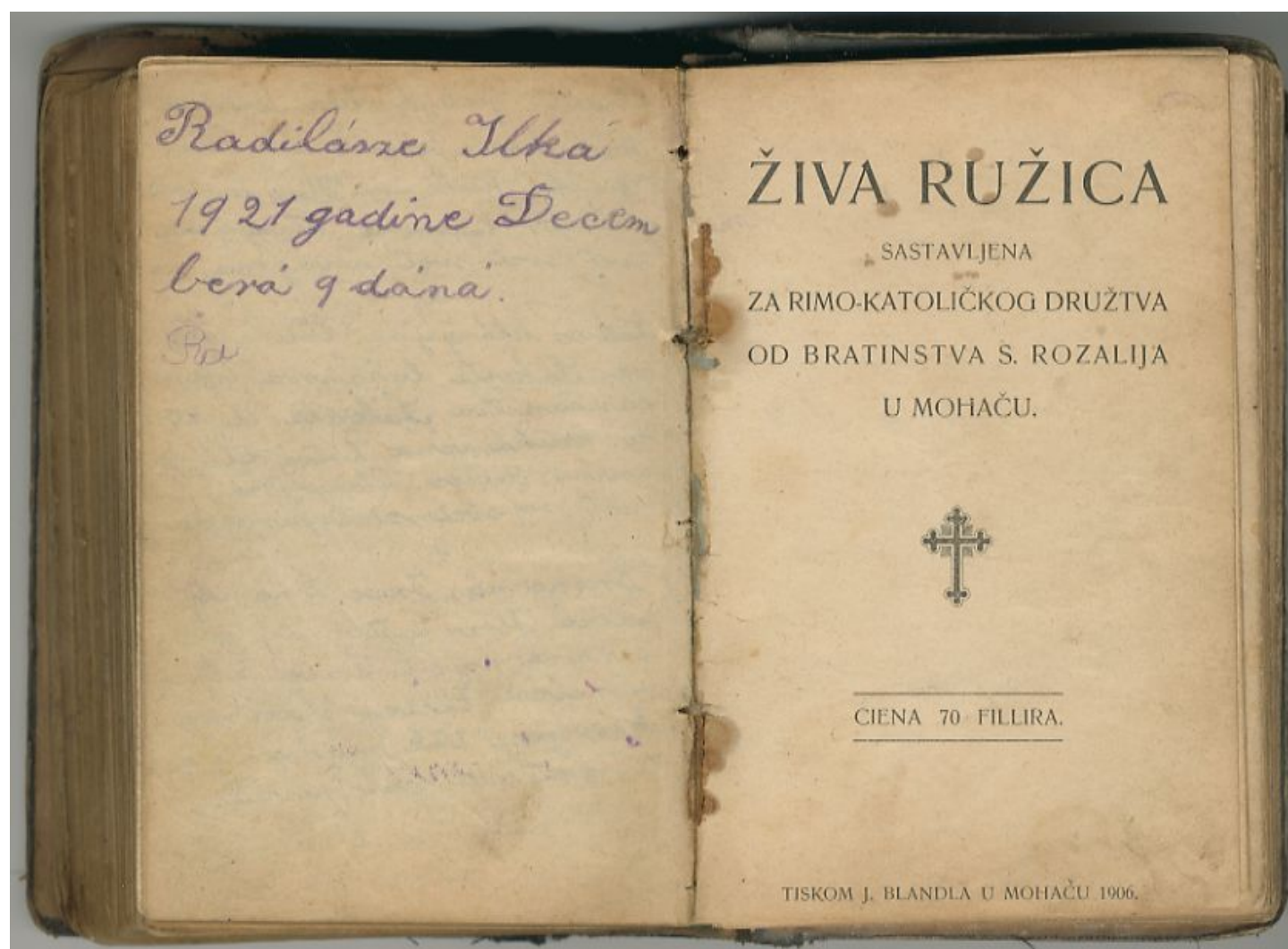

XIX. számú melléklet

1906-ban, Mohácson kiadott horvát nyelvű imakönyv

Razne pisme u čast bl. D. Marije.

Ah, kol' si slatka, Dvice, — ti andjeoska ružice, — ti višak naše ljubavi, — u srcu cvitak ubavi. — Ah, nema bolje majčice — od tebe, slatka Dvice!

2. Ah, kol' si slatka, Dvice, — ti andjeoska ružice! — tvog oka pogled, ljubazan — nek štiti dicu svaki dan, — jer nema bolje majčice — od tebe, slatka Dvice!

3. Privini dragu dičicu — k svom pričistomu srdaršcu! — o ljubavi joj šaputaj, — o nevinosti popivaj, — jer nema bolje majčice — od tebe, slatka Dvice!

4. Nek grne svitom paklen roj, — to ipak svi mi cvit smo tvoj! — Nek brije svitom vihor hud, — al topla nam je tvoja grud, — jer nema bolje majčice — od tebe, slatka Dvice!

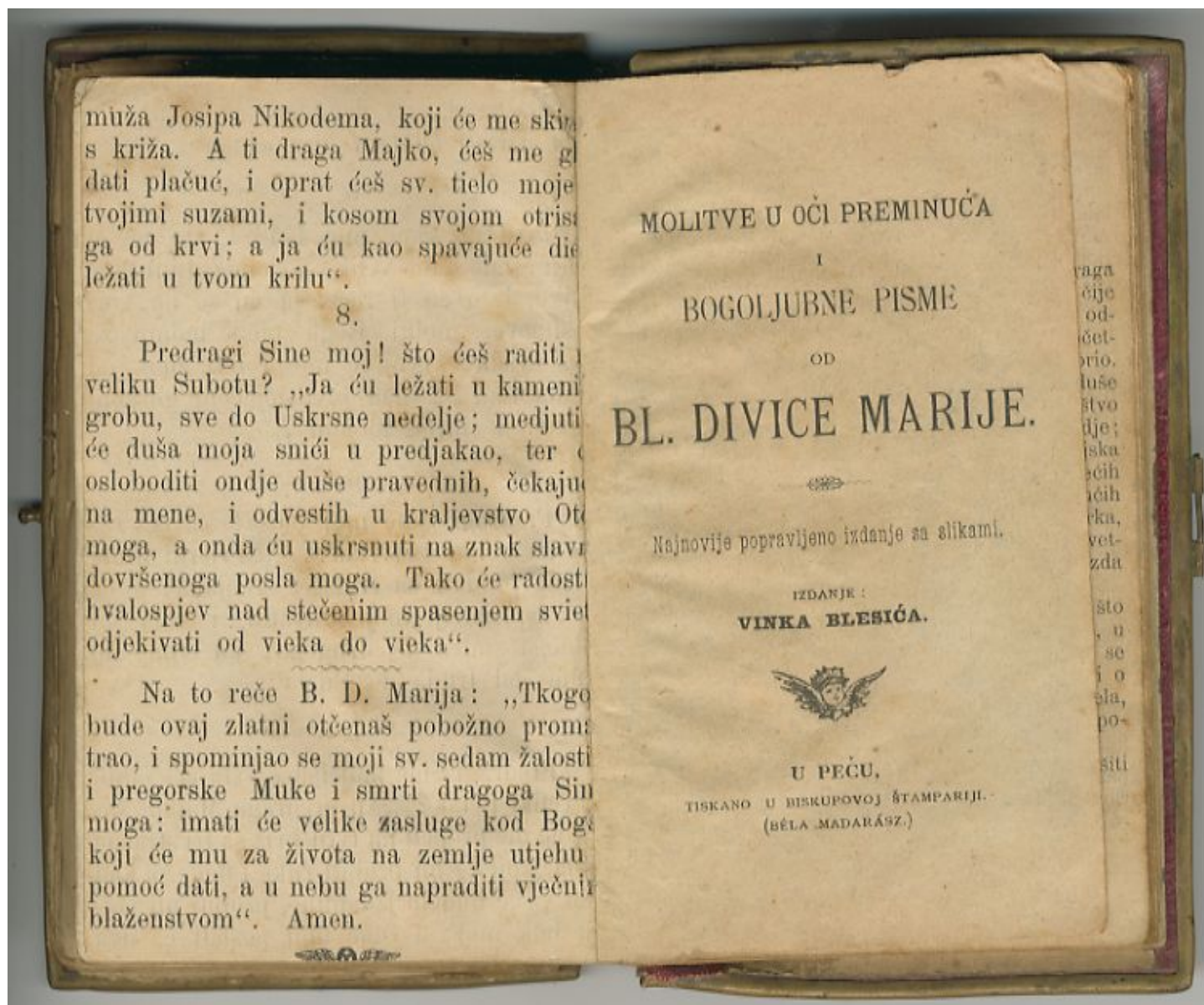
KÉZIRAT GYANÁNTI

RAZNE PJESME
BL. DIVICI MARIJI

A kiadásért felelős: Csellinacz Péter.

Mohács, 1908. évi kiadás

PPL Tauf 455/1896

Emléklap.

A mi édes hazánk, Magyarország ezeréves fen-
állásának emlékünnepét a magyar-sarlósi r. k. népisko-
la növendékei 1896. évi, május hó 9-dik napján az r. k.
népiskola udvarán a következő módon ünnepelték:

Reggel 7 és 8 óra között gyülekeztek a növendékek teljes
számmal a külsőleg magyar nemzeti lobogókkal, belsőleg virág-
koszorúkkal feldisztett iskolateremben, homman nemzeti lo-
bogó alatt nemzeti színi szalaggal felékesítve, a leányok fehér-
ruhában koszorúzottan vonultak St. Masson Lipót p. bogádi
káplán úr és Wexler István m. sarlósi r. k. tanító úr vezetésé-
mellett az Isten házába, hol az ünnepélyes szertmisét St. Masson
Lipót káplán úr mutatta be a Mindenhatónak. Szertmise alatt
a nép a gyermekekkel együtt énekelte az itt szokásos énekeket.
Az isteni szertmisét után a gyermekek ugyanazon rendben nemzeti
lobogó alatt visszamentek és az iskola udvarán felállított, nem-
zeti lobogókkal és zöld guly- és virágokkal feldisztett emelvény, és
Magyarország megkoszorúzott térképe körül foglaltak helyet.

St. Masson Lipót káplán úr az együtt lévő gyermekek, iskola-
szeki tagok, községi előjárók és a meghívott szülők és körön-
ség előtt horvát nyelven, de magyar hazafias szellemben
ecsegtette a mai ünnepség fontosságát és az ünnepélyt meg-
nyitottnak nyilvánította ki. Után Wexler István r. k. tanító
felolvasta a honfoglalásról és a magyar nemzet ezeréves életéről
összeállított értékesít. A felolvasás után a gyermekek Vörösmarty
"Körmátának első versszakát énekeltek együttesen. A többi vers-
szakokat Csepcsik Imre elemi iskolai növendék szavalta az
erre célra felállított emelvényen. Utána a következő elemi
iskolai növendékek szavaltak: Kabó Mária: Kölcsey Klímnu-
sát, Horváth Miklós és Kabó András: "Kilággyi Erzsébet-et Tóth
Kálmántól; Lelovits Katalin: "István királyhoz" a XV. századból,
Martin Melchior: "Petőfi, Honfidalót", Csepcsik Katalin: "Ósa"
Lajos "A hazáról" az. költeményét, Bogner József: "Kucor Gergely
"Hunyadi"ját, Lelovits Anna: "Körmási József" "Kertelt hantok"
ját, Sajnovich János: "Kendzenti Jedeon "Az én hazám"ját,
Dinjak Katalin: "Lontay Antal "Kedves hon"-ját, Wolf János
"Kucor Gergely "Magyar Polgár"ját, Matokovich János: "Gis-
ma putnika, Jakobovich Kálmán: "Lubi domovina, végre:
Gerner Anna: "Lufuf" Vörösmarty Mihálytól. Az ünnepély
záradékaul a gyermekek "Petőfi, Honfidal"-ának első és más-
odik versszakát együttesen énekeltek, mely után a lel-
kesítésül Csepcsik Imre elemi iskolai tanuló egy rövid
alkalmi beszédet mond, mit iskola társai lelkesen
megéjlenek.

Után St. Masson Lipót káplán úr felhívja a jelen-
lévőket, hogy összetett kezekkel emeljék fel Istent és szenteket

kérjék a Mindenthatót, hogy áldja meg szeretett drága
házaikat; mire R. Masson Ljót káplán úr előolvasta
az ezen alkalomra előírt imát, a mit a jelenlevők hangosan
utánmondának.

Éjféli után az ünnepély véget ért.

Délután kirándulás volt.

m. Sáros V/14. 1896.

Masson Ljót
segédlelkész

Weber István
S. R. Lajtos
Jakobovits Márko
Kubler József

Varga Miso
Jakobovics Lajos
iskola seg. tagok

Márkovits János bíró
Vörösmarty Gyula

A dályoki iskolaszék tiltakozása a Mohács és Vidéke 1901. április 7-i számában

„A dályoki sokacok és a magyar nyelv.

A „Mohács” hetilap ez évi 12. számában „A dályoki sokacok és a magyar nyelv” címen cikk jelent meg, mely valótlan dolgokkal iparkodik megtéveszteni a közvéleményt.

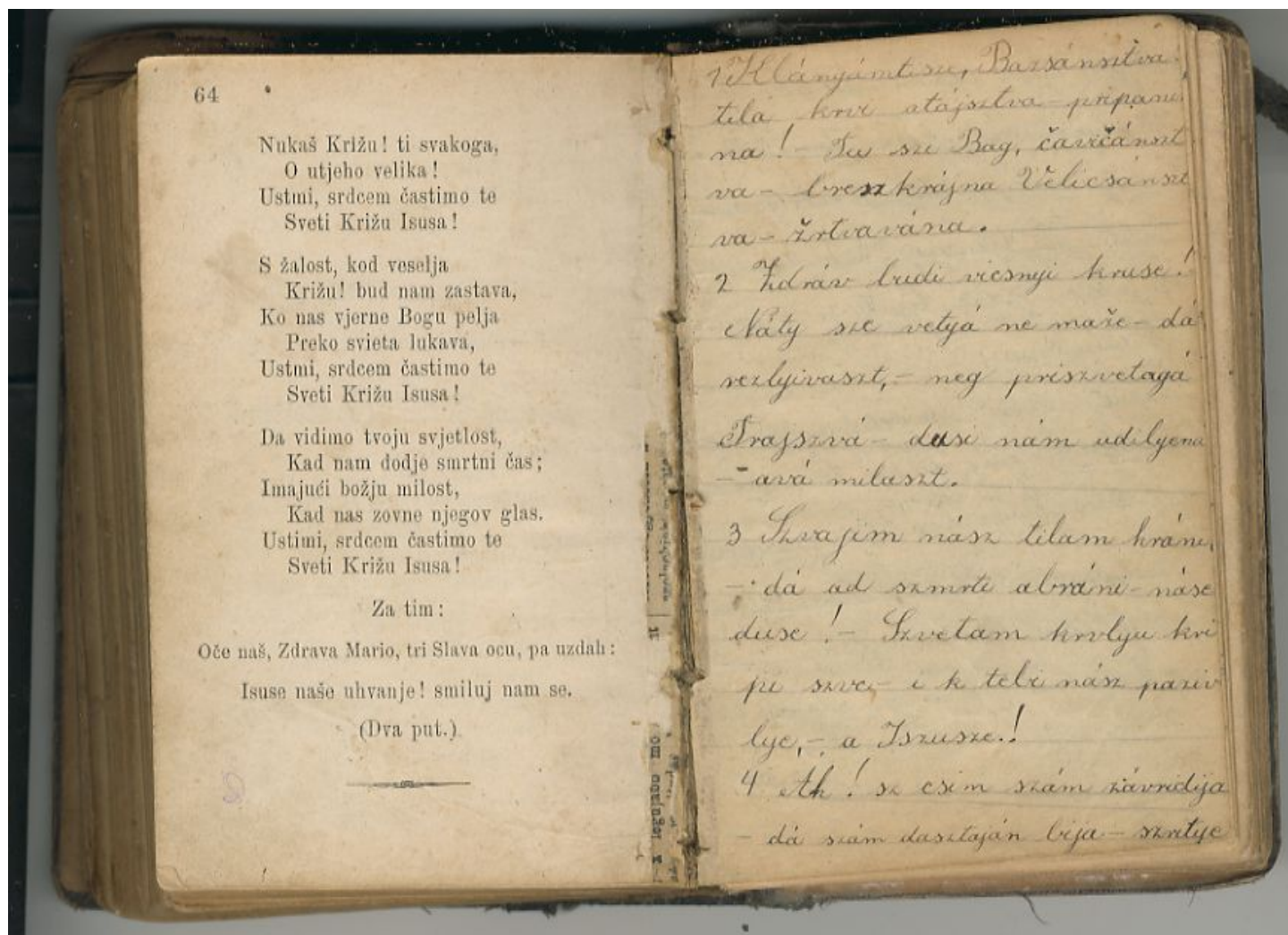
„A dályokiaknak – úgymond a cikkíró – magyar érzelmű tanítójuk van, ki az iskolában és annak falain kívül is propagandát csinál hazai nyelvünk mellett.” – Nem tudjuk, honnét szedhette adatait? – Dályok község lakossága arról tud, hogy Szinkovics Béla jelenlegi tanító annak idején, mikor pályázatot hirdettünk a tanítói állásra, házról házra járt, mindenütt dicsekedve, mily igazi horvát ő, még a neve is az, az apja, dédapja is az volt! De hogy ő most propagandát csinál köztünk a magyar nyelvnek, arról nekünk tudomásunk nincs és most halljuk és olvassuk először a „Mohács” cikkéből.

Azt fogja rá aztán a nevezett cikkíró a dályoki iskolaszékre, hogy „ünnepélyesen kijelentette, hogy iskolájukból kiirtják a magyar betűt, s nem engedik meg, hogy gyermekeik magyar könyvet vegyenek kezökbe”. Minő szándékos elferdítése ez a valóságnak! Egyik iskolaszéki ülésen fölszólalt annak egyik tagja tanítási módszer ellen. Szemére hányta a tanítónak, hogy ész és értelem nélkül betanultat a gyermekekkel egész fejezeteket, lapokat, azok azt elmondják anélkül, hogy sötét sejtelmük is volna, hogy mit beszélnek. Fölszólította tehát a tanítót, hogy miután a törvény is azt parancsolja, magyarázzon meg minden mondatot, minden betűt anyanyelvén a gyerekeknek s csak azután magoltassa vele azt be. Erre egy másik iskolaszéki tag fölhozta, nem volne-e talán sikeresebb a magyar nyelv elsajátítása, ha azt a sokac gyermeket, amint az iskolába jön, elébb csak anyanyelvén tanítanák meg beszélni, írni, olvasni, s csak azután, később magyarul, mikor már esze fogékonyabb a tanulásra. Ez – a valóság s ezt annyira elferdíteni csakis a rosszakarát s a lelkiismeretlenség képes. Az meg éppen nevetséges megtámadni egy népet azért, mert saját nyelvén olvas újságot. Hány német, horvát, tót, szerb lap van Budapesten, pedig – úgy hisszük – az ott lakó urak mind tudnak magyarul s nekünk egyszerű polgárembereknek, kiknek nincs alkalmunk 4-5 nyelvet megtanulnunk, szemünkre hányják, sőt hazafiatlansággal vádolnak, hogy azon nyelven olvasunk újságot, azon a nyelven szívjuk a szellemi táplálékot magunkba, amelyen egedül tudunk! Ezt – úgy hisszük – senki sem veheti tőlünk rossz néven, még a cikk írója sem. S ha mi olvasunk is horvát újságot – azok kik magyarul tudnak, mind ilyet olvasnak – azért mégis különb hazafiak vagyunk és leszünk, mint a cikkíró, aki épp ezzel süti saját magára a hazafiatlanság bélyegét, hogy ily valótlan, szándékosan elferdített dolgokat kürtöl szét a világba.

Dályok, 1901. évi április hó 4-én,

hazafias üdvözléssel

több iskolaszéki tag.”

XXV/1. számú melléklet*Kimutatás a tanítási nyelvhasználatról (1881-1900)*

(h: horvát, m: magyar, n: német):

Település	Év és tanítási nyelv		
	1881	1891	1900
Magyarsarlós	h - n	h - n - m	m
Nagykozár	h - n	h - n - m	
Szőke (Szilvás)	m - h	m - h	m
Kökény	h - m	h - m	h - m
Németi és Szalánta	h	h - m	h - m
Pogány	h	h - m	h - m
Beremend	n - h - m	n - h - m	m - n - h
Kásád	h	h - m	m - h
Petárda	h	h - m	m - h
Torjanc	h	h - m	m - h
Alsószentmárton	h	h	h
Lőcs	h - n	h - n - m	m - h - n
Benge	h - n	h - n - m	m - h
Hercegszöllős	h - m	m - h	m
Nagybodolya	m - n - h	h - m	m - h
Baranyavár	h - m	h - n - m	
Kiskőszeg	m - n - h	m - n - h	m - n - h
Darázs	h - m	h - m	h - m
Hercegmárok	h - m	h - m	h - m
Dályok	h		
Izsép	h	h - m	h - m
Lánycsók	n - h - m	m - n - h	n - m - h
Mohács belvárosi	m	m - h	m
Mohács külvárosi	m - n - h	m - h	m
Erdősmárok	n - h - m	n - h - m	m
Maráza	n - h - m	n - m - h	n - h - m
Monyoród	n - h		n - h - m
Töttös	m - n - h	n - h	n - m
Áta	m - h - n	h - m	h - m
Lothárd	m - h	m - h	m - h
Szemely	m - h	h - m	h - m
Szökéd	h - m - n	m - h - n	h - m
Pécsudvard	h	h - m	h - m
Olasz	n - h - m		
Belvárd	h - m - n	h - m - n	h - m - n
Birján	h - m - n	h - m - n	h - m
Versend	h - n - m	n - h - m	n - h - m
Kátoly	m - n - h	m - h - n	h - n - m
Drávasztára	m - h	m - m - h	m
Drávakeresztur és Révfalu		m - h	m
Felsőszentmárton	h - m	h - m	h - m
Lakócsa és Szentborbás	h - m		
Potony	h - m	m - h	m - h
Tótújfalu	h - m	h - m	h - m

XXV/2. számú melléklet*Kimutatás az istentiszteleti nyelvhasználatról (1883-1917)**(h: horvát, m: magyar, n: német):*

Település	Év és istentiszteleti nyelv		
	1883	1900	1917
Magyarsarlós	m – h – n	m – h – n	m – h – m
Nagykozár	m – h – n	m – h – n	m – h – n
Kökény	h	m – h – n	m – h – n
Németi	h	h	h
Pogány	h	h	h
Szalánta	h	h	h
Szőke	h	m – h – n	m – h – n
Beremend	h – n – m	h – n – m	h – n – m
Kásád	h	h	h
Petárda	h	h	h
Torjanc	h	h	h
Alsószentmárton	h	h	m – h
Hercegszöllős	m – n – h	m – n – h	m – n – h
Lőcs	h	h	h
Nagybodolya	n – m – h	n – m – h	n – m – h
Baranyavár	h	h	h
Kiskőszeg	m – n – h	m – n – h	m – n – h
Darázs	h	h	h
Hercegmárok	h	h	h
Dályok	h	h	h – n
Izsép	h	h	h
Mohács belváros	m – h – n	m – h – n	m – h – n
Mohács külváros	h – m – n	h – m – n	m – h – n
Lánycsók	n – m	n – m	n – m – h
Erdősmárok	h – n	n – h	n – h
Maráza	n – h – m	n – h – m	n – m – h
Monyoród	n – h – m	n – h – m	n – h – m
Töttös	n – m – h	n – h	n – h
Áta	m – h – n	m – h – n	m – h – n
Lothárd	m – h – n	m – h – n	m – h – n
Szemely	m – h – n	m – h – n	m – h – n
Szökéd	m – h – n	m – h – n	m – h – n
Pécsudvard	m – h – n	m – h – n	m – h – n
Olasz	n – h	n – h	n – h – m
Belvárd	n – h	n – h	n – h – m
Birján	n – h	n – h	n – h – m
Versend	n – h	n – h	n – h
Kátoly	m – h	m – n – h	m – n – h
Drávakersztur	m – h	m – h	m – h
Révfalu	m – h	m – h	m – h
Drávasztára	m – h	m – h	m – h
Felsőszentmárton	h	h – m	h – m
Lakócsa	h – m	h – m	h – m
Potony	h – m	h – m	h – m
Szentborbás	h – m	h – m	h – m